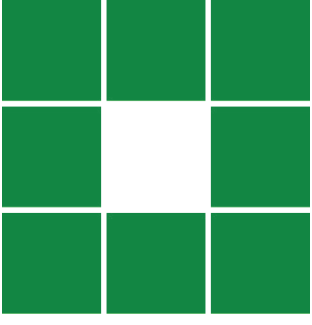

PLANLAMA

TMMOB ŞEHİR PLANCILARI ODASI YAYINI

Cilt | Sayı
31 | 3

Dört Ayda Bir Yayınlanır
ISSN 1300-7319

PLANLAMA

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü - Owner and Chief Editor

TMMOB Şehir Plancıları Odası adına **Gencay SERTER**

Tarım ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü / TMMOB Şehir Plancıları Odası

Editörler - Executive Editors

Tuba İNAL ÇEKİÇ

Humboldt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü - Berlin

Kumru ÇILGIN

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü - İstanbul

Yayın Kurulu - Editorial Board

İdil AKYOL

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü - İstanbul

Süleyman BALLYEMEZ

İstanbul Aydın Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü - İstanbul

Tolga ÇİLİNGİR

Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü - İzmir

Gökhan Hüseyin ERKAN

Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü - Trabzon

Tayfun KAHRAMAN

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü - İstanbul

Savaş Zafer ŞAHİN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Tapu ve Kadastro Yüksek Okulu - Ankara

Arzu BAŞARAN UYSAL

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü - Çanakkale

Fikret ZORLU

Mersin Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü - Mersin

Yayın Sekreteryası - Editorial Secretariat

Oktay KARGÜL

TMMOB Şehir Plancıları Odası, İstanbul Şubesi

Bedel EMRE

TMMOB Şehir Plancıları Odası, İstanbul Şubesi

ISSN 1300-7319

TMMOB Şehir Plancıları Odası'nın Yayın Organıdır

Oda birimlerine ve üyelere ücretsiz gönderilir

Yılda Üç Defa Yayınlanır (Mart, Temmuz, Kasım)

PLANLAMA Ulrich's, Avery Index, Web of Science Emerging Sources Citation Index (ESCI),

European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIHPLUS), TÜBİTAK

ULAKBİM TR Dizin ve EBSCO veri tabanlarında dizinlenmektedir.

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: TMMOB Şehir Plancıları Odası adına Gencay SERTER

TMMOB Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesi

İletişim: planlama@planlamadergisi.org

Adres: Cihannüma Mah. Akdoğan Sok. Başar Apt. No: 30 D: 6-7 Beşiktaş/İSTANBUL

Tel: 0212 275 43 67

Faks: 0212 272 91 19

E-posta: planlama@planlamadergisi.org

İnternet adresi:

www.planlamadergisi.org

www.journalofplanning.org

www.jplanning.org

www.karepb.com

KARE YAYINCILIK tarafından tasarlanmıştır.

Basım tarihi: Kasım, 2021

Yayın türü: Süreli yayın

Baskı adedi: 750

Matbaa: Aydan Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş

Alinteri Bulvarı, 3364 Sokak No: 4, Ostim, Ankara

Yazarlar; makalelerin sisteme yüklenmesi, kör hakem değerlendirmesi ve yayın süreçlerinde gecikmeleri önlemek için bu talimatları dikkatli bir şekilde takip etmelidirler.

A. GENEL BİLGİLER

TMMOB Şehir Plancıları Odası'nın yayın organı olan Planlama Dergisi'nde; planlama, tasarım, kent sosyolojisi ve kentsel ve bölgesel çalışma alanlarından orijinal makaleleri, araştırma özetlerini, kitap incelemelerini ve meslek alanına ilişkin güncel tartışma, görüş ve derlemeleri yayımlanmaktadır. Açık ve ücretsiz erişim olanağı olan Dergi; şehir ve bölge planlama alanındaki uygulama örneklerinin yanı sıra politika uygulamalarını, uygulama araçlarını ve sosyolojik çalışmaları meslektaşlarına ve okurlarına ulaştırma çabasıdır.

Yılda üç kez yayımlanan Planlama Dergisi'nde her bir araştırma makalesi, tarafsız bir değerlendirme sürecine tabi tutulmakta olup; kendi alanlarında uzman hakemler tarafından incelenmektedir. Editörler, Dergi'nin Yayın Kurulu üyelerinden gelen makalelerin değerlendirme süreçlerini yönetmek için harici ve bağımsız hakemleri davet etmektedirler. Tüm yazılar için karar verme sürecindeki nihai otorite, Editörler'dir.

Planlama Dergisi Yayın Kurulu ve Kare Yayıncılık, editöryal ve yayın süreçlerini Bilim Editörleri Konseyi (Council of Science Editors - CSE), Yayın Etiği Komitesi (Committee on Publication Ethics - COPE) ve Avrupa Bilim Editörleri Birliği (European Association of Science Editors - EASE) kurallarına göre şekillendirmiştir.

B. MAKALELERİN GÖNDERİLMESİ

Sorumlu yazar makaleyi göndermeden önce, makalenin tüm yazarları Uluslararası Yazar Kimlik Numaralarından Open Researcher and Contributor ID (ORCID) kimlik numarası edinmeli ve bu numarayı sorumlu yazara iletmelidirler. İlgili ORCID numarası edinmek için <https://orcid.org> bağlantısını tıklayabilirsiniz.

Etik kurul kararı gerektiren sosyal çalışmalarda etik kurul onayı alınmış olmalı, bu husus yazar(lar)ın kimlik ifşasına yol açmayacak biçimde makalenin yöntem kısmında belirtilmeli ve başvuru formu ile etik kurul onay belgesi veya ilgili yasal dökümantasyon ayrı bir dosya olarak sisteme yüklenmelidir.

Planlama Dergisi'nde Türkçe ve İngilizce dillerinde makalelere yer verilmektedir. Yazı uzunluğu, araştırma makaleleri için (metin, tablo, şekil, dipnot vd. dâhil; başlık, özet, anahtar kelimeler ve kaynakça hariç) 9000; derlemeler için 5000; görüş yazısı, kitap incelemesi ve diğer yazılar için ise 2500 kelimedir. Tüm yazılar önce Dergi Sekreteryası ve Editörler tarafından ön değerlendirmeye alınır; ardından incelenmeleri için hakemlere gönderilir. Tüm yazılarda yazar adları gizlenerek anonim değerlendirmeye ve düzeltmeye başvurulur, gereken koşullarda yazar(lar)dan yazı hakkındaki soruları yanıtlamaları veya eksikleri tamamlamaları istenebilir. Dergi'de yayımlanmasına karar verilen yazılar, yayına

hazırlık sürecine alınır; bu aşamada tüm bilgilerin doğruluğu için ayrıntılı kontrol ve denetimden geçirilir ve yayın öncesi son şekline getirilen eser, yazar(lar)ın kontrolüne ve onayına sunulur.

Dergi'ye yazı teslimi, çalışmanın daha önce yayımlanmadığı ve Planlama Dergisi'nde yayımlanmasının yazar(lar) tarafından uygun bulunduğu anlamına gelmektedir. Yazar(lar), çalışmanın yayımlanmasını kabul ettiğinde, yazıya ait her hakkı TMMOB Şehir Plancıları Odası'na devretmekte; izin almaksızın çalışmayı başka bir dilde ya da yerde yayımlamayacaklarını kabul etmektedir(ler)*. Gönderilen yazı daha önce herhangi bir toplantıda sunulmuşsa toplantı adı, tarihi ve toplantının düzenlendiği şehir; lisansüstü tez çalışmalarından üretilmiş yazılarda ise tezin ismi ve hazırlandığı kurum, ilk sayfada dipnotla belirtilmek üzere çevrimiçi başvuru sırasında editöre not olarak bildirilmeli ve fakat kimlik ifşasına yol açmamak adına metin dosyasında yer verilmemelidir.

Yazar(lar), telif hakkıyla korunan materyali başka kaynaklardan çoğaltmak için izin almakla yükümlüdür(ler) ve telif hakkının yayıncıya devredilmesi için bir anlaşma imzalamaları gerekmektedir. Bir yazar, başka bir kaynaktan herhangi bir şekli, tabloyu veya metni almak istiyorsa mutlaka önce izin almalıdır. Bu, doğrudan reproduksiyonlarda olduğu gibi "türev reproduksiyonlar" için de geçerlidir (örneğin, telif hakkıyla korunan bir kaynaktan türetilen yeni bir şekil veya tablo oluşturulması durumunda olduğu gibi).

*Telif hakkı devir işlemleri, makale Yayın Kurulu ve hakemlerce onaylandıktan sonra, makalenin yayına hazırlanma aşamasında yayıncı tarafından e-postayla gerçekleştirilmektedir.

C. MAKALE KATEGORİLERİ

Araştırma Makaleleri: Makale kategorileri kısmında belirtilen alanlarda, yeterli bilimsel incelemelere, gözlemlere ve araştırmalara dayanarak bir sonuca ulaşan orijinal ve özgün çalışmalardır. Türkçe yazılmış makaleler, Türkçe başlık, Türkçe özet ve anahtar kelimeler, İngilizce başlık, İngilizce özet ve anahtar kelimeler ile giriş, materyal, metot, bulgular, tartışma, sonuç ve kaynaklar bölümlerinden oluşmalı; metin, tablo, şekil, dipnot vd. dâhil -başlık, özet, anahtar kelimeler ve kaynakça hariç- 9000 kelimeli aşmamalıdır. İngilizce makaleler ise İngilizce başlık, İngilizce özet ve anahtar kelimeler ile Türkçe başlık, Türkçe özet ve anahtar kelimelere sahip olmalı; Türkçe makale yazım kurallarında belirtilen bölümlerden oluşmalıdır. Türkçe ve İngilizce özetlerin her biri maksimum 250 kelimeden oluşmalıdır.

Derleme Makale: Makale kategorileri kısmında belirtilen alanlarda, belirli bir konudaki bilimsel çalışmalar veya güncel gelişmelere dair, o konuda yoğun çalışmaları bulunan deneyimli yazarlarca kapsamlı bir literatür taramasına dayanarak mevcut bilgi birikimi ve düşünsel oluşumların sentezlendiği, eleştirel bir değerlendirme ile kuvvetli ve zayıf yanlarının vurgulandığı, literatürdeki tartışmalı ya da eksik noktaların belirtildiği, ileriye yönelik araştırma gereksinimi olan alanların ortaya çıkarıldığı özgün yazılardır. Bu

yazıların başlık ve özet bölümleri, orijinal araştırma makalesi formatında yazılmalı; bundan sonraki bölümleri giriş, metin ve kaynaklardan oluşmalı ve 5000 kelimeyi geçmemelidir.

Görüş Yazısı: Makale kategorileri kısmında belirtilen alanlarda, güncel ve önemli bir konunun ve/veya yazar(lar)ın kendi görüşlerinden ve araştırmalarından elde ettiği sonuçların değerlendirildiği özgün yazılardır. Bu yazıların başlık ve özet bölümleri, orijinal araştırma makalesi formatında yazılmalı; bundan sonraki bölümleri giriş, metin ve kaynaklardan oluşmalı ve 2500 kelimeyi geçmemelidir.

Yukarıda belirtilenler ve kitap inceleme kategorisi dışındaki (çeviri, yarışma sunumları, araştırma özetleri, Oda görüşü ile değerlendirme ve tartışma başlıklarında yer alan) yazılar, Editörler ve/veya Yayın Kurulu süzgecinden geçtikten sonra yayımlanırlar.

D. MAKALELERİN HAZIRLANMASI

Planlama Dergisi'ne makale başvuruları, çevrimiçi olarak kabul edilmektedir. Dergi'nin web sayfasında (www.planlamadergisi.org / www.journalofplanning.org / www.jplanning.org) yer alan "Çevrimiçi Makale Gönder" ya da "Journal Agent" sekmesi kullanılarak makale başvurusu yapılabilir.

Yazıda ana metin, referanslar, tablolar, şekiller, etik kurul onayı (gerekirse) yer almalıdır. Aşağıdaki belgeler çevrimiçi başvuru sistemine ayrıca yüklenmelidir:

1. Başvuru Mektubu
2. Başvuru Sayfası
3. Ana Metin ve Referanslar
4. Tablolar, Şekiller ve Fotoğraflar (varsa - ayrı dosyalar şeklinde yüklenecektir)
5. Teşekkür Yazısı (varsa)
6. Etik Kurul Onay Formu (gerekliyse)

Makalenin tüm bölümleri, 11 punto büyüklükte "Arial" yazı karakterinde ve iki satır aralıklı olarak hazırlanmalı; sayfa kenarlarında 2,5 cm. (1 inç) kenar boşlukları bırakılmalıdır. Ana metin ile tablo ve şekiller, sisteme ayrı dosyalar olarak yüklenmeli; ana metin Word formatında olmalı; satır numaraları metnin içine dahil edilmemelidir. Makale sayfaları, makale boyunca ardışık olarak numaralandırılmalıdır.

I. Başvuru Mektubu

Başvuru mektubunun ayrı bir doküman olarak sisteme yüklenmesi gerekmekte olup; yazının tüm yazarlar tarafından okunup onaylandığı, orijinal bir çalışma ürünü olduğu ve başka bir yerde yayımlanmadığı veya yayımlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmadığı açıkça ifade edilmelidir. Bunlara ek olarak, yazının başlığı; yazarların adı, soyadı ve unvanları; çalışmanın yapıldığı kurumun adı ve şehri; eğer varsa çalışmayı destekleyen fon ve kuruluşların açık adları; etik kurul izni gerektiren bir çalışma yapılmış ise izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yer almalıdır. Bu sayfaya ayrıca "yazışmadan sorumlu" yazarın isim, açık adres, telefon, mobil telefon ve e-posta bilgileri eklenmelidir.

2. Başvuru Sayfası

Makalenin ana metin, kaynakça, tablo, şekil, grafik ya da fotoğraf dosyalarının içeriğinde ya da dosya adında; yazar(lar)ın adı ve soyadı ya da adı ve soyadının baş harfleri ile yazar(lar)ın çalıştıkları kurumların adı ya da kısaltması bulunmamalıdır. Eğer makale bir tez çalışmasından üretilmişse ilgili çalışmanın adı ya da kısaltması; eğer makale daha önce bilimsel bir etkinlikte sunulduysa o etkinliğin adı ya da kısaltması bulunmamalıdır.

Bu bilgiler ayrı bir dokümanda sisteme yüklenmelidir.

3. Ana Metin ve Referanslar

Ana Metin Dokümanı: Sayfalara göre sıralama, tam metin ve kaynakça şeklinde yapılmalıdır. Makale başlığı, yazar adı, özet ve anahtar kelimeler, çevrimiçi makale gönderme sisteminde istenecek olup; ayrı bir doküman olarak sisteme yüklenmemelidir.

Kaynak Gösterme: Makalelerin kaynakları, uluslararası APA 6.0 Biçimlendirme ve Stil Kılavuzu'na göre yazılmalıdır. Kaynak gösterimi için dipnot kullanılmamalıdır. Metin içinde yer alan referanslar için metnin uygun yerinde parantez açılarak yazarın soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası belirtilmelidir. Kullanılan tüm kaynaklar, kaynakçada, yazarların soyadlarına göre alfabetik sırayla ve her yazar için kronolojik sırayla listelenmelidir. APA stiline büyük ve küçük harf kurallarına ve noktalama türlerine dikkatlice uyulmalıdır. APA stili hakkında daha fazla ayrıntı şuradan görülebilir: <http://www.apastyle.org>

4. Tablolar ve Şekiller (varsa - ayrı dosyalar şeklinde yüklenecektir)

Tüm tablolar word dosyası olarak (.doc, .docx), şekiller ise .jpg veya .png formatlarında ayrı birer doküman şeklinde gönderilmelidir. Şekil olarak nitelendirilebilecek görsellere grafikler, çizelgeler, haritalar, çizimler ve fotoğraflar da dahildir. Gönderilecek ayrı dokümanlarda, tabloların ve şekillerin numaraları, başlıkları ve varsa kaynakları belirtilmeli; bu bilgiler tablolarda tablonun üstünde, şekillerde ise şeklin altında yer almalıdır. Tabloların ve şekillerin ana metin içerisindeki yerleri, metin içinde ayrı bir paragraf açılarak yazıyla (örneğin, "Şekil 1 burada yer alacaktır" ifadesi kullanılarak) belirtilmelidir.

5. Teşekkür Yazısı (varsa)

Teşekkür sayfasının ayrı bir doküman olarak sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

6. Etik Kurul Onay Formu (gerekliyse)

Etik kurul kararı gerektiren sosyal çalışmalarda etik kurul onayı alınmış olmalı ve etik kurul onay belgesi ayrı bir dosya olarak sisteme yüklenmelidir.

E. TELİF HAKKI, ÖZGÜNLÜK VE ETİK

Telif Hakkı Bildirimi: Yayımlanan tüm materyallerin telif hakları, yazar(lar) tarafından Dergi'ye devredilir. Yayıncının önceden yazılı izni olmaksızın, yayının hiçbir kısmı kullanılamaz. Makalelerin tüm hakları, yayımlandıktan sonra Dergi'ye ait olur.

Açık Erişim ve Ortak Kullanım İzinleri:

Açık Erişim: Planlama Dergisi açık erişimli bir dergidir; bu, kullanıcıların tüm içeriğe ücretsiz olarak ulaşabilecekleri anlamına gelir. Okuyucular, yayıncı ya da yazar(lar)ın izni olmaksızın, makalelerin tam metinlerini okuyabilir, indirebilir, kaynak göstermek şartıyla kopyalayabilir, dağıtabilir veya diğer yasal amaçlar için kullanabilirler. Bu, Budapeşte Açık Erişim Girişimi'nin (BOAI) açık erişim tanımıyla uyumludur.

Ortak Kullanıcı İzinleri: Creative Commons Attribution - Non Commercial 4.0 (CC BY - NC 4.0) ticari olmayan amaçlar için, makalelerin dağıtımlarına veya kopyalanmalarına, ortak bir çalışma içinde kullanılmalarına, makalenin değiştirilmemesi ve kaynak gösterilmesi koşuluyla izin verir.

Özgünlük: Makaleler, etik olmayan durumlar ve intihal tespiti amacıyla yayıncı tarafından iThenticate programı kullanılarak taranır. Benzerlik oranının toplamda %20'yi geçtiği durumlarda makale intihal olasılığı yönünden münhasıran incelemeye alınır. Bu inceleme aynı kaynağa dayalı alıntılarının yoğun olması durumunda da işletilir. Editörler, intihal incelemesinde gerekli görülmesi halinde hakem görüşüne de başvurabilirler. Başvurunun intihal yönünden reddi veya olağan hakem değerlendirme sürecine alınması kararı Editörler'e aittir.

Etik: Daha önce yayımlanmış herhangi bir materyalin (metin, tablolar, şekiller vb.) yazarlarından ve yayıncılarından yazılı izin almak yazarın sorumluluğundadır.

Yayın Kurulu, dergiye gönderilen çalışmalar hakkındaki intihal, atıf yönlendirmesi ve veri sahteciliği iddiaları ve/veya şüpheleri karşısında Yayın Etiği Komitesi (Committee on Publication Ethics - COPE) kılavuzunda belirtilen ilkelere göre hareket edecektir.

F. DEĞERLENDİRME VE YAYIMLANMA SÜRECİ

Ön Değerlendirme: Ön değerlendirme, tüm makale kategorileri için uygulanmaktadır. Tüm makaleler öncelikle Dergi Sekreteryası tarafından Dergi'nin yazım kuralları açısından değerlendirilir ve Dergi'nin kapsamı dışında olan yazılar Dergi Sekreteryasına iade edilir. Uygun bulunan makaleler, değerlendirme amacıyla Yayın Kurulu'na ve hakemlere iletilir. Gerekli görüldüğünde yazıda istenen değişiklikler yazar(lar)a Editörlerce yazılı olarak bildirilir.

"Araştırma Makaleleri", hakem değerlendirmeleri sonucunda uygun bulunursa, Yayın Kurulu aracılığıyla karar süreci başlatılır. Bir makale hakemler tarafından değerlendirilip önerilen düzenlemeler yapılmak üzere yazara gönderildikten sonra 6 ay içerisinde yazardan yanıt gelmemesi halinde, uyarıda bulunmaksızın yazı iade edilir ve tekrar değerlendirmeye alınmaz.

Yazının Sorumluluğu: Yazar(lar) basılmış halde olan makalelerinde bulunan bilgilerin tüm sorumluluğunu üstlenir(ler). Dergi bu makalelerin sorumluluğunu üstlenmez.

Basım Hakkı: Dergi'de basılmış bir makalenin tamamı veya bir kısmı, makaleye ait resimler veya tablolar Planlama Dergisi Editörleri ile Planlama Dergisi Yayın Kurulu'nun bilgisi ve yazılı izni olmadan başka bir dergide basılamaz.

Gerekli Bilgiler: Dergi Editörleri ya da Yayın Kurulu, ön değerlendirme sürecinde gerek duyduklarında incelemek için makalenin dayandırıldığı verileri yazar(lar)dan isteyebilirler. Bu nedenle yazar(lar)a kolay ulaşımı sağlayacak adresin ve diğer iletişim araçlarının başlık sayfasında yer alması önemlidir.

Ücretler: Makale gönderme, makale işlemleri ve yayın için herhangi bir ücret alınmamaktadır.

Authors must follow these instructions carefully to avoid delays in submission, blind peer-review and publication processes.

A GENERAL INFORMATION

Journal of Planning which is the publication of UCTEA Chamber of Urban Planners, publishes original articles, research briefs, book reviews and current discussion, opinions and reviews on the field of urban and regional studies. The Journal, annually distributed free to the members of the Chamber, aims to reach colleagues and readers with case studies and tools in urban and regional planning fields as well as politics and sociology.

Each submission in the Journal, which is published three times a year, are blind-reviewed by external, independent expert peer reviewers in order to ensure an unbiased evaluation process. The Editors invite external and independent reviewers to manage the evaluation processes of manuscripts submitted by the Editorial Board members of the Journal. The Editors are the final authority in the decision-making process for all submissions.

The Editorial Board of the Journal of Planning and Kare Publishing adhere to the principles of the Council of Science Editors (CSE), the Committee on Publication Ethics (COPE), the European Association of Science Editors (EASE).

B. SUBMISSION OF MANUSCRIPTS

All authors' Open Researcher and Contributor ID (ORCID) numbers need to be submitted when creating an account for correspondence. To obtain an ORCID number, please visit: <https://orcid.org>

In social studies that required an ethics committee decision, ethics committee approval should be obtained and stated in a way that does not lead to the disclosure of the identity of the author(s), this issue should be clearly stated in the application letter and the ethics committee report or and equivalent official letter should be uploaded to the system as a separate file.

Manuscripts can be submitted both in English and Turkish. Preferred length for manuscripts (excluding title, abstract, keywords, references; including text, tables, figures, notes) is 9000 words for research articles, 5000 words for reviews, and 2500 words for book reviews and viewpoints. Each submission is reviewed by the Journal Secretary and the Editors initially and then sent to reviewers for evaluation. Evaluation and improvement process is carried out anonymously. If necessary, further information might be requested from the author(s). The manuscripts that are accepted, are processed with detailed control for accuracy and then the approval of the author(s) is asked before publication.

Submission of a manuscript implies that the work has not been published before and that its publication in Journal of Planning is approved by the author(s). The author(s) transfer(s) the copyright to UCTEA Chamber of Urban Planners after the approval, and the author(s) guarantee(s) that the manuscript will

not be published elsewhere in any other language without the consent of the Chamber*. If the manuscript was presented at a conference, this should be stated together with the meeting name, date and the place of the meeting. If the manuscript was generated as a part of a postgraduate thesis, this should be stated together with the thesis name and institution. For preventing identity disclosure, this statement should definitely not be indicated in the main text, but be noticed to the editor in the related section of manuscript submission system in order to be located as a footnote.

Author(s) is(are) responsible for obtaining permission to reproduce copyrighted material from other sources and is(are) required to sign an agreement for the transfer of copyright to the publisher. As an author, you are required to secure permission if you want to reproduce any figure, table, or extract text from any other source. This applies to direct reproduction as well as "derivative reproduction" (such as when you have created a new figure or table which is derived substantially from a copyrighted source).

* Copyright transfer process is fulfilled via e-mail -sent by the publisher- during the publication preparations, after your article is accepted.

C. CATEGORIES OF MANUSCRIPTS

Research Articles: These are the manuscripts that have an original and genuine conclusion based on a sufficient scientific study, observation and research. Articles in Turkish must have title, abstract and keywords in both Turkish and English in addition to Turkish introduction, material and method, findings, disputes, conclusion and references. There is a 9000 words limit for the research articles excluding title, abstract, keywords, references; including text, tables, figures, notes. Articles in English must have title, abstract and keywords both in English and in Turkish, and also have to be written according to the manuscript preparation guide for the Turkish articles. The limit for the abstracts in all languages is maximum 250 words.

Review Articles: These are the manuscripts based on a comprehensive literature review or current developments drawn up by experienced writers with extensive studies or scientific researches in a particular field specified in the article categories. It is expected in these original articles that the existing knowledge accumulation and intellectual formations are synthesized, with a critical evaluation emphasizing their strengths and weaknesses, and the controversial or incomplete points in the literature are mentioned. The title and abstract section of these manuscripts should be written in the original research article format, the following sections should be arranged as introduction, main text, and references and should not exceed 5000 words.

Viewpoint Articles: These are the manuscripts written on the fields specified in the article categories that also reflect and evaluate the opinion and/or research results of the author(s)

over an important contemporary issue. The manuscript's title and abstract sections should be in the same format as research articles and continue with introduction, main text and references, and not exceed the limit of 2500 words.

The manuscripts apart from the above mentioned categories and book reviews (translations, presentation of competitions, research reviews, chamber viewpoints, and considerations and discussions) are accepted and published in accordance with the evaluation of the Editors and/or the Editorial Board.

D. PREPARATION OF MANUSCRIPTS

Submissions are only accepted online through the "Online Manuscript Submission" or "Journal Agent" tab on the web site of the Journal (www.planlamadergisi.org / www.journalofplanning.org / www.jplanning.org).

The manuscript must include main text, references, tables, figures, ethics committee approval (if necessary). The following documents must be uploaded to online submission system separately:

1. Application Letter
2. Title Page
3. Main Text & References
4. Tables, Figures & Photos (if any - upload separately)
5. Acknowledgement (if any)
6. Ethics Committee Approval Form (if necessary)

Articles should have double-line spacing, leaving margin 2,5 cm (1 inch) on all sides. The font size is 11 points in Arial style. The main text, figures and tables should be uploaded as separate files, main text should be in Word format without adding line numbering. All pages of the main text should be numbered consecutively.

1. Application Letter

Application letter must be uploaded as a separate document. It must contain a brief statement that the article has been read and approved by all authors, that it has not been submitted to, or is not under consideration for publication in another journal. In addition, article title, author(s) name(s), surname(s) and titles, institutions and places, research ethics committee's approval including committee name, date and issue (if the content of the research necessitates), if available supporting institution(s) and fund name should be stated. Besides, it must contain the name, full address, telephone number, mobile phone number and e-mail address of the corresponding author.

2. Title Page

Name(s) and surname(s) or initial of name(s) and surname(s) of author(s), name of organization(s) of author(s) work(s) or the shortening of the organization(s) should not be mentioned in main text, references, tables and figures or in the filenames of these documents. If the manuscript is generated as a part of a postgraduate thesis, full title or the shortening

of the thesis should not be written in main text and related documents or in the filenames. If the manuscript has been presented at a meeting, the name or the shortening of the meeting should not be mentioned in main text and related documents or in the filenames.

This information should be uploaded to the system as a separate document.

3. Main Text and References

Main Text: Main text should be arranged as full text and references. Title, abstract, keywords and author name(s) will be requested in the online manuscript application system and shall not be uploaded as separate documents.

References: The articles' reference must be written according to the international APA 6.0 Formatting and Style Guide. References in the manuscript must give the surname of the author and the year of publication in brackets. The references must be listed in alphabetical order of authors' names and in chronological order for each author. The upper- and lower-case rules and punctuation types of APA style must be carefully followed. Further details about APA referencing style can be seen from <http://www.apastyle.org>.

4. Tables, Figures & Photos (if any - upload separately)

All tables should be uploaded in a separate Word document (.doc, .docx) and figures should be uploaded as separate files in .jpg, .png format. Graphics, diagrams, maps, drawings and photographs are considered as figures. All figures and tables should be numbered in the relevant order as in the main text. The desired position of figures and tables should be indicated in the text (eg: "Figure 1 will be placed here").

5. Acknowledgement (if any)

Acknowledgement should be uploaded as a separate document.

6. Ethics Committee Approval Form (if necessary)

In social studies that required an ethics committee decision, ethics committee approval should be obtained and uploaded to the system as a separate file.

E. COPYRIGHT, ORIGINALITY AND ETHICS

Copyright Notice: All published material will become the sole property and will be copyrighted by the Journal. No part of the publication may be used without prior written permission of the publisher. Articles and illustrations become the property of the Journal after publication.

Open Access and Commons User Licenses:

Open Access: The Journal of Planning is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of the articles, or use them for any other lawful purpose, without asking prior permission from the publisher or the author(s). This is in accordance with the BOAI definition of open access.

Commons User Licenses: This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY - NC 4.0).

Originality: The manuscripts are scanned by the Publisher's Office using the iThenticate program for determination of plagiarism and unethical situations. In cases where the similarity rate exceeds 20% in total, the article is exclusively examined for the possibility of plagiarism. This review is also run if quotations based on the same resource are intense. The Editors may also refer to the opinion of the referee if necessary in the plagiarism review. It is up to the Editors to reject the submission in terms of plagiarism or to take it to the regular referee evaluation process.

Ethics: It is the author's responsibility to obtain written permission from authors and publishers of any previously published material; text, tables, figures, etc.

In the event of alleged or suspected research misconduct, e.g., plagiarism, citation manipulation, and data falsification/fabrication, the Editorial Board will follow and act in accordance with Committee on Publication Ethics (COPE) guidelines. Each individual listed as an author should fulfill the authorship criteria recommended by the European Association of Science Editors.

F. EVALUATION AND PUBLISHING PROCESS

Pre-evaluation: Pre-evaluation is mandatory for all manuscripts. All manuscripts are reviewed by the Journal Sekretariat in accordance with the format of the Journal and manuscripts

which are outside of the scope of the Journal are returned to the author(s). Appropriate manuscripts are sent to the Editorial Board and the reviewers to be reviewed in terms of scientific concept. Manuscripts that are subject to editing are sent to the author(s) for revision in written.

"Research Articles" that are found appropriate are sent to the referees for review by the Editorial Board. After a manuscript is evaluated by reviewer(s) and sent to author(s) for revising, the revision period limit is 6 months. If author(s) do(es)n't re-submit within this period, the manuscript will be returned to author(s) without notification and will not be included in evaluation process again.

Liability of the Article: The author(s) has(have) the complete liability of the content of the printed manuscript. The Journal of Planning has no responsibility over the information given within the text.

Right to Publish: Manuscripts can neither fully nor partly be published in any other journal without the written permission of the Editors and the Editorial Board of The Journal of Planning.

Further Information: The Editors or the Editorial Board have the right to ask to make further research on the fact that the manuscript is based on. Therefore, communication information (address and other) of the author(s) must be given in the title page.

Fees: Article submission, article processing or publication are free of charge.

PLANLAMA

İçindekiler / Content

Editörden	xi
-----------------	----

DERLEMELER / REVIEWS

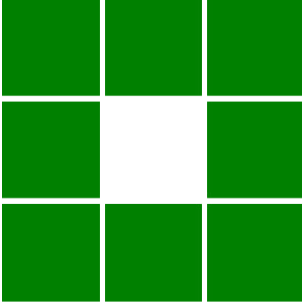
COVID-19 Pandemisinin Derinleştirdiği Sosyo-Mekânsal Eşitsizlikler ve Kentsel Alanın Yeni Dinamikleri <i>Socio-Spatial Inequalities Deepened by the COVID-19 Pandemic and New Dynamics of Urban Space</i> Pehlivan H	352
Tasarımda Değer-Yarar İlişkisi ve Temsil Problemi Üzerine Bir İrdeleme <i>A Discussion on the Value-Utility Relationship and Representation Problem in Design</i> Babadağ M, Haşlakoğlu O	361
Çevresel Dönüm Noktaları ile Ekosistem Hizmetleri ve Ekonomik Kökenleri <i>Environmental Milestones and Ecosystem Services and Economic Origins</i> Ersoy Mirici M	368
Açık Yeşil Alan Sistemi Planlanma ve Tasarım Süreçlerinde Millet Bahçelerinin Rolü <i>The Role of Nation Gardens in the Planning and Design Processes of the Open Green Space System</i> Şenik B, Uzun O	378
Türkiye’de Kentsel Dönüşümün Yasalar ve Aktörler Üzerinden Dönemsel Olarak Değerlendirilmesi <i>Periodical Evaluation of Urban Transformation in Turkey Via Laws and Actors</i> Yolcu F	393
Can Sustainable Neighborhoods Contribute to Reducing the Impacts of Pandemics Like COVID-19? An Evaluation in the Context of LEED-ND System <i>Sürdürülebilir Mahalleler, COVID-19 Benzeri Pandemilerin Etkilerini Azaltmaya Katkıda Bulunabilir mi?</i> <i>LEED-ND Sistemi Bağlamında Bir Değerlendirme</i> Yıldız S, Özdemir Yıldız Z	402

ARAŞTIRMALAR / ARTICLES

Kentsel Yenileme ile İlgili Yasal Düzenlemelerde Takdir Yetkisinden Gelen Esneklikler <i>Flexibility from Discretion in Legal Regulations on Urban Renewal</i> Tarakçı S, Şence Türk Ş	414
Kültürel Mirasa Katkı Sağlayan Kültür Rotalarında Yerelin Katılımı ve Sosyo-Ekonomik Kalkınması Üzerine Bir Yaklaşım <i>An Approach to the Participation of the Local Community and the Socio-Economic Development in Cultural Routes Contributing to the Cultural Heritage</i> Üstündağ K, Özer E	428
Müştereklerin Çitlenmesi Ekseninde Kadınlar: Ekofeminist Perspektiften Türkiye’de Çevre Hareketleri <i>Women in the Axis of the Enclosure of Commons: Environmental Movements in Turkey from the Ecofeminist Perspective</i> Hazar Kalonya D	448
Farklı Sokak Kanyonlarında Rüzgârın Hava Kirliliği Dağılımı Üzerindeki Etkisi: Erzurum Örneği <i>The Effect on Air Pollution Distribution of Wind in Different Street Canyons: The Case of Erzurum</i> Sarı EN, Yılmaz S	466
İmar Barışının Kentsel Korumaya Yönelik Olumsuz Etkilerinin İstanbul Tarihî Yarımada Perspektifinden İncelenmesi <i>Investigation of Negative Effects of Zoning Peace on Urban Conservation from the Perspective of Istanbul Historical Peninsula</i> Bulubay C	480
Türkiye’deki Serbest Planlama Bürolarının Coğrafyası: Mekânsal ve Sektörel Analiz <i>Geography of Private Planning Offices in Turkey: Spatial and Sectoral Analysis</i> Öktem Ünsal B, Akşümer G	500

KBAM 2020 Dosyası

Kuşak Değişimi Bağlamında Kentsel Kamusal Mekânı Yeniden Düşünmek <i>Rethinking Urban Public Space in the Context of Generational Change</i> Karaibrahimoğlu S	519
Kentin Organik Dokusunun Değişiminin Yapılan Planlama Çalışmaları ile Karşılaştırılarak İncelenmesi, Isparta Örneği <i>Comparison Between Change in the Organic Urban Fabric and Urban Planning Studies, A Case Study of Isparta</i> Aydın N, Polat E	530
Soylulaştırmanın Güncel Dinamiklerinin Bir Analizi: Serinyol/Antakya Örneğinde “Öğrencileştirme” Süreci ve Etkileri <i>Analysis of the Current Dynamics of Gentrification: “Studentification” Process and its Impact in Serinyol/Antakya Case</i> Aslan AS, Çakır B	546

Planlama Dergisi'nin 2021 yılı son sayısında sizlere altı derleme ve dokuz araştırma makalesi sunuyoruz. Araştırma makalelerinin son üçü, KBAM 2020 Sempozyumu'nda sunulan bildiriler arasından dergimize iletilen kentsel mekânsal değişim okumalarına dayanan çalışmalardır.

COVID-19 pandemisinin akademideki yansımalarını daha net izleyebildiğimiz bu sayıda yer alan derleme çalışmalarının ilki, pandeminin derinleştirdiği sosyal ve mekânsal eşitsizliklere "20 dakikalık mahalle" modeliyle herkes için adil, erişilebilir, sağlıklı kentsel mekânlar yaratma önerisi üzerinden çözüm aramaktadır. İkinci derleme makale, insanın evrimsel sürecinde alet yapabilme ve çevreyi değiştirebilme kapasitesiyle doğayı araçsallaştırma sürecini değerlendirmektedir. Üçüncüsü, modern insanın çevre algısı üzerinden ekosistem hizmetlerine ve bunun ekonomik karşılıklarına odaklanarak bu evrimsel süreç içerisinde, insanın çevre ve çevreyi yönetme sürecinde bunu nasıl bir politika aracı hâline getirmiş olduğunu gözler önüne sermektedir. Dördüncü derleme, ülkemizde son yıllarda politik bir söylem olarak da gündeme getirilen millet bahçelerini kentlerin yeşil alan ihtiyacını karşılamak için bir araç olarak değerlendirmektedir. Beşinci, kentsel dönüşümü ele almakta; Türkiye'de gecekondulaşma süreciyle başlayan ve sonraki dönemlerde getirilen imar aflarıyla büyüyen kentleşme sorunsalını tarihsel bir süreklilik içerisinde yasalar ve aktörlerdeki dönüşüm süreciyle birlikte irdelemektedir. Son olarak yeniden COVID-19 pandemisine dönüyor ve "sürdürülebilir mahalle"nin salgının etkilerini azaltıcı etkisinin olup olamayacağını irdeleyen makaleyle derleme çalışmalarını sonlandırıyoruz.

Yılın son sayısının araştırma makalelerindeki konu çeşitliliğinin araştırmacıların ilgisini çekecek nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Araştırma makalelerinin ilki, kentsel yenileme alanlarıyla yerel ve merkezi hükümetlere tanınan esnekliğin planlama kademelenmesi, süreci ve kentsel mekânın yaratımı üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Sonraki çalışma, yenileme kavramından koruma kavramına geçiş yaparak, kültür rotalarının kültürel mirasın korunması ve yerel ekonomilerin canlandırılması üzerine etkilerini peyzaj, gelenekler, yaşam biçimi, el sanatları, tarihi ve mimari değerler gibi miras öğelerinin birlikteliğinde ele almaktadır. Üçüncü araştırma makalesi, yakın tarihte iklim kriziyle birlikte en çok tartışılan konular arasına giren çevre hareketlerine kadınların ortaya koydukları görünmez emek çerçevesinden bakmaktadır. Tohumların çeşitliliği ve sürekliliği, gıda döngüsü ve güvenliği, yem bitkileri, hayvancılık, ormancılık ve daha birçok üretim ve toplumsal yeniden üretim aracı üzerine etki etme süreçlerini müştereklerin çitlenmesi üzerinden ele almaktadır.

Devamındaki üç makale ise alan çalışmalarına odaklanmaktadır. Erzurum örneği üzerinden sokak kanyonlarında rüzgârın hava kalitesine olan etkilerini ele alan çalışmada, özellikle bitkilendirme ve rüzgâr hızı ilişkisi ArcGIS 10.3 Spatial Analysis Modülündeki 10 Interpolation yöntemi kullanılarak analiz edilmektedir. Ülkemizin kentleşme tarihi izinsiz, ruhsatsız yapılmış kentsel mekânların af süreçleriyle yasal zemine oturtulmasını içeren pek çok yasal düzenlemeyle doludur. Bu yasal düzenlemelerin sonuncusu 2018 yılında "İmar Barışı" olarak adlandırılmış ve tarihi kent merkezlerini de içermiştir. İstanbul'un Tarihi Yarımadası bu süreçten en çok etkilenecek alanların başında gelmektedir. Beklenen büyük deprem, Tarihi Yarımada'nın çok katmanlı yapısı, çok katmanlı kent dolgusunun statik açıdan sorunlu yapısı ve sağlanan imar aflarının birlikteliği risk unsurlarını büyüttüştür. İşte beşinci makalede söz konusu bu sorunlar saha araştırmalarıyla gözler önüne serilmektedir. Altıncı araştırma makalesinde ise Odamızdan alınan Mesleki Denetim Uygulaması verileriyle ve derinlemesine görüşmelerle yapılan analizler sonucu serbest planlama bürolarına, bu büroların coğrafyasına, karne yönetmeliğinin planlama bürolarının sektördeki faaliyetlerine odaklanılmaktadır.

Son üç araştırma yazısı, KBAM 2020 Sempozyumu'nda sunulan bildirilerin makaleye dönüştürüldüğü, kapsamlı çalışmaları içermektedir. Önceki sayının devamı niteliğindeki bu dosyada yer alan makalelerin üçü de mekânın dönüşümünü farklı bağlamlarıyla incelemektedir. Makalelerin ilki, x, y ve z kuşaklarının kentsel mekân ihtiyaçları üzerinden Giresun'da mekânın dönüşümünü incelemektedir. Kentin organik dokusu ile yeni yerleşim alanlarını Isparta kenti örneğinde, doku bazlı olarak inceleyen ikinci makaleyi takip eden son makalede ise Antakya'da "öğrencileştirme" süreçleriyle ortaya çıkan soylulaştırma olgusu, üniversite ve üniversite öğrencilerinin mekânın dönüşümüne etkileri çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Dergimize çalışmalarını ileten araştırmacılara ve hakemlikleriyle çalışmaların değerlendirilmesine katkı sunan akademisyenlere ve uzmanlara çok teşekkür ederiz.

İlgiyle okumanız dileğiyle.

Sağlıkla kalın.

Yayın Kurulu

DERLEME / REVIEW

COVID-19 Pandemisinin Derinleştirdiği Sosyo-Mekânsal Eşitsizlikler ve Kentsel Alanın Yeni Dinamikleri

Socio-Spatial Inequalities Deepened by the COVID-19 Pandemic and New Dynamics of Urban Space

 Hazal Pehlivan

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Programı, Ankara

ÖZ

Küresel COVID-19 pandemi süreci kentleri ve kentsel yaşamı etkisi altına alırken, neoliberal politikalarla büyüyen kentlerin pandemi mücadelesinde genel olarak yetersiz kaldığı görülmüştür. Kamu yararını görmezden gelen ve kâr odaklı kentleşme politikaları ile büyüyen kentler, eşitsizliklerin ve ayrışmanın en yoğun yaşandığı mekânlar haline gelmiştir. Dolayısıyla, bireyler kentsel mekânda virüsle savaşmada eşit koşullara sahip değildir. Kentlerde var olan eşitsizlikleri ve ayrışmaları derinleştiren pandemi süreci, tasarım ve planlama süreçlerinde ihmal edilen halk sağlığı bakışını öncelikli olarak gündeme getirmiştir. Bu nedenle, halk sağlığını etkileyen ve pandemileri şekillendiren sosyo-mekânsal eşitsizliklerin kapsamlı bir şekilde değerlendirmesine gereksinim duyulmaktadır. Bu doğrultuda, bu çalışma pandemi boyunca yaşanan sosyo-mekânsal eşitsizlikleri ortaya koyarak, kendi kendine yetebilen "20 dakikalık mahalleler" modelini alternatif bir bakış açısı olarak önermektedir. Böylece, halk sağlığı bakışını önceleyen, herkes için adil, erişilebilir, sağlıklı ve yaşanabilir kentsel mekânlar yaratmak mümkün kılınabilir.

Anahtar sözcükler: Halk sağlığı; sosyo-mekânsal eşitsizlikler; 20 dakikalık mahalleler.

ABSTRACT

While the global COVID-19 pandemic process affects cities and urban life, it has been observed that cities growing with neoliberal policies mostly fail to fight against pandemics. Cities that ignore the public interest and grow with profit-oriented urbanization policies have become places where inequality and segregation are experienced the most. Therefore, the people do not have equal conditions to fight the virus in urban space. The pandemic process, which deepens the pre-existing inequalities and segregation in the cities, brought the public health perspective, which was ignored in the design and planning processes, to the agenda as a priority. Thus, the socio-spatial inequalities that affect public health and shape pandemics deserve more reflection. In this regard, this study discusses the pre-existing socio-spatial inequalities experienced during the pandemic and puts forward the self-sufficient "20-minute neighborhoods" model as an alternative perspective. Thus, it may be possible to create fair, accessible, healthy, liveable urban spaces for everyone, prioritizing the public health perspective.

Keywords: Public health; socio-spatial inequalities; 20-minute neighborhoods.

Geliş tarihi: 23.12.2020 Kabul tarihi: 12.06.2021
Online yayımlanma tarihi: 02.08.2021
İletişim: Hazal Pehlivan
e-posta: hzpehlivan@gmail.com

 TMMOB
Şehir Plancıları Odası

Giriş

Küresel COVID-19 pandemi süreci etkilerini çeşitli boyutlarda sürdürmeye devam etmektedir. Pandemi, ağırlıklı olarak kentleri ve kentsel yaşamı etkisi altına alırken; kentlerin pandemi sürecine hazırlıksız yakalandığı görülmektedir. Ayrıca, pandeminin etkileri farklı toplumlarda ya da aynı toplumun farklı kesimlerinde de çeşitlilik göstermektedir. Ülkelerin benimsediği politikalar, bireylerin pandemiyle ilişkisini şekillendirmektedir. Harvey'in dediği gibi (2005: 2), "*1970'lerden beri her yerde politik-ekonomik uygulamalarda ve düşüncelerde neoliberalizme doğru kesin bir dönüş olmuştur.*" 1980 sonrası dünyaya hakim olan neoliberal politikalar, kent içi sosyo-mekânsal eşitsizlikleri ve ayrılmaları da beraberinde getirmiştir (Bayırbağ ve Penpecioğlu, 2013). Kamu yararını görmezden gelen ve kâr odaklı bir anlayış çerçevesinde gelişen kentler, ekonomik eşitsizliklerin derinleştiği, alım gücünün düştüğü ve zengin ile yoksul arasındaki uçurumun açıldığı mekânlar haline gelmiştir. Dolayısıyla, bireyler kentsel mekânda virüsle savaşmada eşit koşullara sahip değildir. Pandemi süresince kaynakların dağıtımında ve bu kaynaklardan yararlanmadaki eşitsizlik, sınıfsal bir temele dayanmaktadır (Castells, 1978). Pandemiyle beraber bu eşitsizlikler, farklı gelir gruplarının yaşadığı mahalleler karşılaştırıldığında gözle görülür hale gelmektedir. Bu nedenle, halk sağlığını etkileyen ve pandemileri şekillendiren sosyo-mekânsal belirleyicilerin kapsamlı bir şekilde değerlendirmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu doğrultuda makale, öncelikli olarak pandemi süresince kaynaklardan yararlanmadaki sosyo-mekânsal eşitsizlikleri, çalışan grupların yaşadığı varlıklı ve yoksul iki farklı mahalle tipini karşılaştırarak eleştirel bir yaklaşımla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu karşılaştırma sonucunda elde edilen bilgilerle, halk sağlığı açısından herkesi kapsayan ve herkes tarafından kolay erişilebilir kentsel mekânlara dair alternatif bir model önermeyi amaçlamaktadır.

Makale, giriş ve sonuç bölümleri dışında dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, mevcut kentsel eşitsizliklerin arkasındaki nedenlerin anlaşılmasına yönelik olarak, kapitalizmin ortaya çıkardığı eşitsizliklerin kentlere ve kentsel yaşama nasıl yansıdığına dair bir değerlendirme yapılmıştır. İkinci bölümde, sağlıklı bir yaşam sürdürmede ve sağlık hizmetlerine erişimdeki eşitsizliklere yönelik Halk Sağlığı uzmanlarıyla gerçekleştirilen mülakatlar sonucunda; herkesi kapsayan bir sağlık hizmeti modeli ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, evde kalanlar ve kalamayanlar üzerinden istihdam, konut ve konut çevresine dair eleştirel bir bakış açısı ortaya konulmuştur. Son bölümde ise, pandemi boyunca yaşanan sosyo-mekânsal eşitsizlikler dikkate alınarak, kendi kendine yetebilen "20 dakikalık mahalleler" modeli alternatif bir bakış açısı olarak önerilmiştir. Bu ve benzeri kentsel modellerin ilkelerinden yola çıkarak, Türkiye'de böyle bir modelin uygulanabilirliğinin nasıl ve hangi araçlarla mümkün olabileceği üzerine bir tartışma yürütülerek çalışma sonlandırılmıştır.

Makalede, çalışmaya katkı sağlaması amacıyla yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu doğrultuda, Halk Sağlığı alanından Doç. Dr. Cemal H. Güvercin, Uzm. Dr. Nasır Nesanır, Prof. Dr. Tacettin İnandı ve Pratisyen Dr. Hakan E. Pehlivan ile konuyla ilgili görüşmeler yapılmıştır.

Kentsel Mekandaki Eşitsizlikler

Günümüzde kentsel mekânda yaşanan eşitsizlikleri anlamak için kapitalist kentin ortaya çıkışıyla yaşanan değişikliklere bakmak anlamlı olacaktır. Kapitalist kentin ortaya çıkışı sadece üretim süreçlerinde değil aynı zamanda günlük yaşam mekânı ve emek gücünün yeniden üretim süreçlerinde de kendini göstermiştir. Engels'e göre bu durum, sınıf oluşumu ve sınıf çelişkisi süreçlerinin gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır (Şengül, 2001). Engels'in 1844 yılında Manchester'da, işçi sınıfının yaşadığı mahalleler ile orta sınıfın yaşadığı mahalleler üzerinde yaptığı öncü çalışması da kent mekânındaki sınıfsal ayrımın çarpıcı boyutlarını gözler önüne sermiştir. Bu çalışmanın sonucunda, bu iki kesimin yaşadığı mahallelerin birbirinden sınıfsal temelde ayrıldığı vurgulanmıştır (Şengül, 2001). Engels'in vurguladığı sınıf temelli kentsel ayrışma, Tyler'a (2015) göre eşitsizlik yaratmaktadır. Smith (2008: 4) de, "eşitsiz gelişme kapitalizmin eşsiz doğasıdır" diyerek neden-sonuç ilişkisini ortaya koymuştur.

Kapitalizm, mekânı, günlük yaşamı vurgulayan somut kullanım değerinden bağımsız bir meta olarak kabul eder. Dolayısıyla; mekânın değişim değeri, mekânın fiziksel olarak kullanımından daha önemlidir (Şengül, 2001). Bu nedenle, kâr odaklı yaklaşımla gelişen kentler, eşitsizliklerin derinleştiği ve sınıflar arasındaki uçurumun arttığı mekânlar haline gelmiştir. 1970'lerin sonundan itibaren benimsenen neoliberal uygulamalarla da; "*İkinci Dünya Savaşı'ndan beri görülmemiş bir ölçekte, zengin ile yoksul arasındaki uçurum artarken, ülkeler arasında ve aynı ülke içinde de gelir, sağlık ve yaşam şansı eşitsizlikleri derinleşti*" (Hall ve ark., 2015: 9). Kapitalizm tarihinde yeni bir evre olan neoliberalizm ile bu çarpıcı eşitsizlikler kendini özellikle kentsel mekânda göstermiştir. Bu süreçte kentteki kaynakların, sınıflar arasındaki adaletsiz dağılımı giderek artarken; diğer taraftan da bu toplumsal sınıflar kentsel mekânda ayrılmaktadır. Kentsel mekânda var olan sınıf temelli eşitsizlikler, COVID-19 pandemi sürecinde de artarak derinleşmektedir.

Kamu yararı yerine kâr odaklı yaklaşımı benimseyen neoliberal uygulamalar, pandemi sürecinin yönetilmesinde başarısız olmuştur. Bu açıdan, ABD çarpıcı bir örnektir. New York'un Manhattan bölgesinde, merkezleri arasındaki uzaklık beş kilometre olan Murray Hill ve East Harlem mahallelerine ait verilere bakıldığında, sınıfsal eşitsizliğin mekânsal yansıması üzerinden bir değerlendirme sağlanmaktadır. East Harlem yıllık ortalama 34 bin dolar gelir ile Manhattan'ın en yoksul mahallelerinden biriyken, Murray Hill ise yıllık ortalama 117 bin dolar ile Manhattan'ın en zengin mahallerinden biridir. 2020 yılı Mart-Eylül ayları arasındaki bu iki mahalleye ait COVID-19

verilere göre, East Harlem'de 100 bin kişi başına COVID-19 nedeni ölüm oranı Murray Hill'e göre sekiz kat fazladır (Türk Tabipler Birliği, 2020). Bu verilerden yola çıkarak, Keil'in da dediği gibi (2020a: 5), "COVID-19 geldiğinde kentin neresinde yaşadığınız önemlidir." Keil bu açıklamasını Neethan Shan'nin da katkısıyla güçlendirdi: "İnsanların ölümüne sebep olan etken virüs değil, şehirlerdeki artan sınıf baskısı ve ırksallaştırmanın sebep olduğu kırılğan yaşam koşullarıdır" (2020b: 6). Dolayısıyla, pandemin kentsel alandaki eşitsiz gelişimi, mevcut kentsel eşitsizliklere dayandırılabilir.

Ölüm oranının düşük gelir gruplarının yaşadığı kentsel alanlarda daha yüksek olması, hastalığın buralarda daha yaygın olduğunu ve sağlık hizmetlerine erişimde ciddi sorunlar olduğunu göstermektedir. "Sağlık hizmetlerinden yararlanmada en belirleyici etken ise, sağlık güvencesinin varlığıdır" (Dr. Güvercin). Buna karşın, sağlık sistemi özel sektör ağırlıklı olan ABD'de, 2020'nin ilk yarısında yaklaşık olarak 30,4 milyon kişinin herhangi bir sağlık güvencesi yoktur.¹ Dolayısıyla, ekonomik süper güç olarak nitelendirilmesine rağmen, Mayıs 2021 verilerine göre, COVID-19 nedeni 596,946 ölüm sayısı ABD dünyada ilk sırada yer almaktadır.² Neoliberal politikaların sağlık alanında yansıması olan sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi, düşük gelir grupları için pandemi döneminde sağlık hizmetlerine ulaşmamak ile sonuçlanmıştır.

Sağlıklı Yaşama Hakkı ve Sağlık Hizmetlerine Erişimdeki Eşitsizlikler

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre (WHO, 2017), temel insan haklarından biri olan sağlık hakkı, herkesin gereksinim duyduğu sağlık hizmetlerine, gereksinim duyduğu zaman ve yerde, mali zorluk çekmeden erişebilmesi anlamına gelir. Halk Sağlığı öğretisine göre ise; "Sağlık, doğuştan kazanılmış bir insan hakkıdır. O nedenle, ırk, dil, din, cinsiyet, yerleşim yeri ve sosyo-ekonomik farklılıklar gözetilmeden herkes sağlık hizmetlerine erişebilme ve hizmetlerden ihtiyaçları olduğu kadar yararlanma konusunda eşit şansa sahip olmalıdır."

Türkiye'de ise sağlık hakkı; Anayasa'nın 56. Maddesi'nde (Sağlık Bakanlığı, 2015), "Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir" denilerek güvence altına alınmıştır.

Sağlık hakkının anayasal güvencesine rağmen, pandemi, dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de sağlıklı yaşam sürdürme ve sağlık hizmetlerine erişimde mevcut eşitsizliği

belirginleştirmiştir. Virüs, ayırım gözetmeksizin her kesime ulaşıyor gibi görünse de, hastalığa karşı önlem alma, tanı, tedavi ve iyileşme süreçleri açısından hastalığın sınıfsız olmadığı ortaya çıkmıştır. Hastalığa yakalanma ile gelir düzeyi arasında ters orantının varlığından söz edilebilir (Büken, 2020).

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin, İstanbul Kalkınma Ajansı desteğiyle yürüttüğü Mahallem İstanbul Projesi'yle (2017), kentteki gelir dağılımına dair analiz sonuçları açıklanmıştır.³ Bu sonuçlara göre, Sarıyer ilçesi, gelir dağılımındaki dengesizliğin yüksek olduğu ilçeler arasında yer almıştır. Mahalle ölçeğinde hesaplanan hanehalkı gelirlerine bakıldığında ise, Sarıyer ilçesindeki Zekeriyaköy ve Uskumruköy mahalleleri en yüksek hanehalkı gelirine sahip mahalleler arasında yer almıştır. İstanbul'da aylık ortalama hanehalkı geliri 4.308 TL olarak belirtilirken, Zekeriyaköy'de 13.888 TL ve Uskumruköy'de ise; 12.768 TL olarak belirtilmiştir. Bu veriler, tespit edilmiş hastaların ikametgâh adreslerini gösteren Hayat Eve Sığar (HES) uygulamasının verileri ile birleştirildiğinde çarpıcı bir sonuç ortaya çıkmıştır (Şekil 1). Hanehalkı geliri ile COVID-19'a yakalanma arasında negatif bir ilişki ortaya çıkmıştır.

Bu eşitsizlik olgusu pandeminin başında bile kendini göstermiştir. Örneğin Mart 2020'de, birbirine komşu olan Bakırköy ilçesindeki Ataköy ve Bahçelievler ilçesindeki Şirinevler semtlerine ait HES uygulaması verileri, pandeminin sınıfsal eşitsizliğin mekânsal yansımasını vurgulamaktadır. Mahallem İstanbul Projesi'nin 2017 verilerine göre, hanehalkı geliri 8.845 TL olan Bakırköy gelir düzeyinin yüksek olduğu ilçeler arasındayken, Bahçelievler ise; 4.674 TL ile gelir düzeyi daha düşük bir ilçe olarak öne çıkmıştır.³ Birbirine komşu Ataköy ve Şirinevler semtlerine ait Mart ayı HES uygulaması verileri de salgının mekânsal dağılımının gelir düzeyiyle ilişkisine dikkat çekmektedir (Şekil 2).

Bu örnekler, insanların sağlıklı bir yaşam sürdürme ve hastalıklardan korunma açısından eşit olmadığını göstermektedir. Bu durum, Dünya Sağlık Örgütü'nün ve Halk Sağlığı öğretisinin "herkes için sağlık" ilkesiyle ters düşmektedir. Pandemiden hareketle, eşitsizlikleri giderecek herkesi kapsayan bir halk sağlığı yaklaşımına ihtiyaç duyulmaktadır.

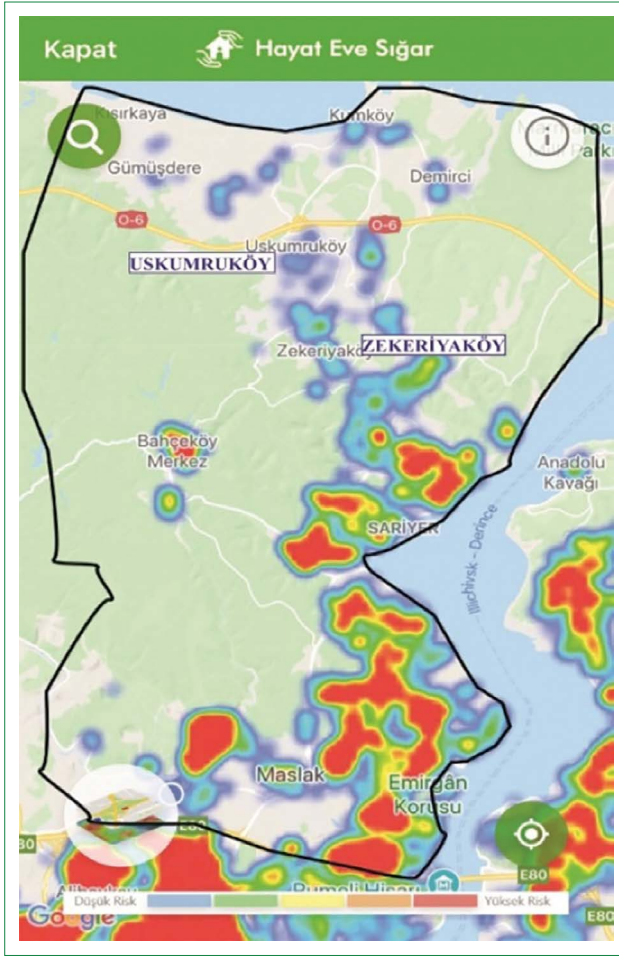
Bütüncül ve Eşit Bir Halk Sağlığı Yaklaşımı

Pandemi süresince, sosyo-ekonomik ve çevresel faktörlerin sağlık hizmetlerinden yararlanmada eşitsizlik yarattığı gözlemlenmiştir. Yukarıdaki veriler incelendiğinde, varlıklı mahallelerde yaşayan grupların kendilerini pandemiye karşı daha fazla koruyabildikleri ortaya çıkmaktadır. Virüsle temas

¹ Statista, "Number of people without health insurance in the United States from 2010 to June 2020", 15 Nisan 2021, <https://www.statista.com/statistics/200955/americans-without-health-insurance/#:~:text=U.S.%20Americans%20without%20health%20insurance%202010%2D2020&text=In%20the%20first%20half%20of,has%20been%20increasing%20since%202017> (Erişim Tarihi 28 Nisan 2021).

² Worldometers, "Reported Cases and Deaths by Country or Territory", 12 Mayıs 2021, <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (Erişim Tarihi 12 Mayıs 2021).

³ Mahallem İstanbul Projesi, "İstanbul'un Yüzde 20'si Kentteki Gelirin Yarısına Sahip", 07.12.2017, <https://www.istanbul.edu.tr/tr/haber/istanbullularin-yuzde-20si-kentteki-gelirin-yarisina-sahip-6B007300780062004F006E0072004B0039002D0059003100> (Erişim Tarihi 28 Ekim, 2020).

Şekil 1. Sarıyer ilçesine ait Kasım 2020 HES uygulaması verileri.

etmeleri halinde ise, ekonomik imkânları test ve tedaviye erişimlerini mümkün kılmaktadır. Düşük gelirli gruplar ise; sağlık hizmetlerinden yararlanma konusunda zorluklarla karşılaşmaktadır (Türk Tabipler Birliği, 2020).

Yapılan mülakatlarda, pandeminin yönetiminde mücadelenin ana eksenini birinci basamak sağlık örgütlenmesinin kritik işlevi üzerinde durulmuştur. "Neoliberal politikaların etkisiyle sağlıkta özelleşmenin birinci basamaktaki yansıması olan Aile Hekimliği sistemi, pandemiye müdahalede hem nitelik hem de nicelik olarak yetersiz kalmıştır" (Dr. Güvercin). Pandemiyle mücadelede kişiye, topluma ve çevreye yönelik koruyucu sağlık hizmetlerinin, farklı sağlık disiplinlerinden oluşan bir sağlık ekibi tarafından bütüncül olarak sunulması temel bir halk sağlığı stratejisidir.⁴ Ancak tedavi edici hekimliği önceleyen ve birey tabanlı hizmet sunan Aile Hekimliği sistemi aynı zamanda ekip çalışmasından da yoksundur.⁴ Bu durum pandemi ile mücadeledeki başarısızlığın en önemli nedenlerindendir.⁴ Özellikle alt gelir grubunun ilk başvurduğu sağlık kuruluşları olan birinci

Şekil 2. Ataköy ve Şirinevler semtlerine ait Mart 2020 HES uygulaması verileri (Türk Tabipler Birliği, 2020).

basamak sağlık hizmetlerinin bu süreçte yetersiz kalması, sağlıkta eşitsizlikleri de derinleştirmiştir.

Mülakatlarda, herkes için eşit, ücretsiz, nitelikli ve ulaşılabilir bir sağlık hizmeti sunmanın mümkün olduğu vurgulanmıştır. Tanımlanan ilkelerin, geçmişte deneyimlenmiş ve bulaşıcı hastalıklara karşı başarıları gösterilmiş bir halk sağlığı yaklaşımı olduğu belirtilmiştir. Bu açıdan, ekip çalışmasıyla koruyucu hekimliği önceleyen, nüfus ve bölge tabanlı hizmet sunan Sağlık Ocakları'nın yeniden gündeme gelmesi önem taşımaktadır.⁴ Bu anlayışla, salgın hastalıklar yerinde ve erken tespit edilerek daha kolay kontrol altına alınabilir.

Pandeminin gün yüzüne çıkardığı sosyo-mekânsal eşitsizlikler, sağlık hizmetlerinden yararlanmadaki eşitsizliklerle sınırlı kalmayıp, kentsel yaşamın birçok alanında da kendini göstermektedir.

Evde Kalanlar ve Evde Kalamayanlar

Ekonomik eşitsizlikler çoğunlukla nerede doğduğunu, ebeveynlerinin kim olduğu ve bazı ülkelerde cinsiyetinizle ilgilidir (The CORE, 2017). Gelir grupları arasında oluşan bu eşitsizlikleri eğitim, sağlık gibi kamusal hizmetlerden yeterli düzeyde yararlanamama ve kötü yerleşim koşullarında yaşama gibi kent içinde birçok alanda görmek mümkündür. Kentsel mekândaki ekonomik eşitsizliklerin, çalışan sınıfları pandemi süresince farklı düzeyde etkilediği gözlemlenmiştir.

Pandemi döneminde evde kalanlarla evde kalamayanlar sınıfsal ayrışmanın mekânsal ipuçlarını vermiştir. Pandeminin Türkiye'de ortaya çıktığı günden itibaren yeni normalleşme dönemine kadar geçen sürede virüsün yayılmasını engellemek için "evde kal" çağrıları yapılmıştır. Birçok kamu ve özel sektör kuruluşu çalışanları, çalışmalarını evden yürütme imkânına sahip olmuştur. Bunun yanında bir de "evde kalamayanlar" vardır: *gündelik hayatın devam etmesi için ça-*

⁴ Halk Sağlığı alanından Doç. Dr. Cemal H. Güvercin, Uzm. Dr. Nasır Nesanır, Prof. Dr. Tacettin İnandı ve Pratisyen Dr. Hakan E. Pehlivan ile konuyla ilgili görüşmeler yapılmıştır.

Şekil 3. Zekeriyaköy, Ataköy ve Şirinevler semtlerine ait konut alanları.

İşmak zorunda olanlar. Evde kalabilenlerin yanı sıra toplu taşıma araçlarını kullanarak çalışmaya mecbur olanlar aslında bir seçime zorlanmışlardır: *hastalık ya da açlık*. DİSK tarafından Nisan 2020'de yapılan bir çalışmaya göre, DİSK üyesi işçiler arasındaki pozitif vaka sayısı Türkiye'deki genel vaka sayısının 3,2 katıdır (Pala, 2020). Bu veri, hastalığın yükünün çalışan sınıflar arasında eşit dağılmadığını göstermektedir. İkinci bölümdeki Ataköy ve Şirinevler semtlerine ait Mart 2020 HES uygulaması verileri de "evde kal" çağrılarının yapıldığı dönemdeki eşitsizlikleri destekleyen bir örnektir.

Evde kalanlar arasında ise, birçok etkene bağlı olarak mekânsal bir ayrışma söz konusudur. Konut ile gelir arasındaki doğrusal ilişki pandemideki mekânsal ayrışmanın belirleyici göstergelerden biri haline gelmiştir (Davidoff, 2006). Yaşanılan konut ve konut çevresindeki ayrışmalar pandemi sürecinde birçok eşitsizliği de beraberinde getirmiştir. Bir yanda varlıklı mahallelerde, lüks konut alanlarında deneyimlenen bir pandemi süreci varken, diğer yanda ise; daha yoksul mahallelerde, düşük standartlı konutlarda yaşanan bir pandemi olgusu göze çarpmaktadır. Birinci bölümde HES uygulamasından elde edilen verilere göre, Zekeriyaköy semti gibi kent çeperlerinde dışa kapalı ve korunaklı müstakil konut alanlarında yaşayan gruplar (Şekil 3) ile Ataköy semti gibi kent içinde dışa kapalı ve korunaklı sitelerde (Şekil 3) yaşayan grupların pandemiden daha az etkilendikleri ortaya çıkmıştır. Şirinevler gibi daha yoksul ve kalabalık mahallelerde yaşayan grupların ise; pandemi sürecinden daha olumsuz etkilendikleri görülmüştür. Böylece Dr. Nesanır'ın dediği gibi pandemi, kalabalık nüfusların bir arada yaşadığı daha yoksul yerleşim yerlerinde kümelenmiştir:

"Haftalarca kapalı kalan ülkeler oldu; fakat vakalar yine de arttı. Karantina mantığında insanları izole ettik ama bir yandan da yüksek popülasyonlu yoksul insanları dar evlere hapsedtik. Yeşil alandan yoksun, beton yığınının içerisinde ister istemez temas halinde kaldılar. Böylece pandemi oralarda kümelenildi. Dezavantajlı gruplar uygun hane koşullarında ve sağlıklı çevrelerde yaşamış olsaydılar, daha sağlıklı olacaktı."

Nüfus yoğunluğunun ve yapılaşmanın fazla olduğu mahallelerde, konut ve konut çevresi niteliklerinin yetersiz olması şaşırtıcı değildir (Mitlin, 2005). Oysaki elverişli konut hakkı bir insan hakkıdır.⁵ Elverişli konut hakkı temel olarak, kişinin barınma ve yaşam koşullarının yeterliliğini, çevre hijyenini ve sağlıklı yaşamayı içermektedir. Dolayısıyla, pandemi dönemi iyi planlanmış konut ve konut çevresinde yaşama hakkını gündeme getirmektedir. Konut çevresindeki kamusal açık-yeşil alan eksikliği de pandemi sürecindeki eşitsizlikler arasında tanımlanabilir.

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre (WHO, 2016), kentsel yeşil alanlar zihinsel ve fiziksel sağlığı geliştirebilir ve kent sakinlerinin hastalık ve ölüm oranlarını azaltabilir. Pandemi sürecinde uygulanan karantina uygulamaları ve fiziksel mesafe uyarıları, fiziksel ve zihinsel sağlığı korumada açık-yeşil alanlara olan ihtiyacı daha da artırmıştır. Fakat sermaye odaklı kentleşme politikaları, halkın açık-yeşil alan gereksinimini karşılamakta yetersiz kalabilir. Şekil 3'te kent içinde ve kent dışında konumlanan üç farklı konut alanına bakıldığında, yeşil alan dağılımındaki eşitsizlikler çarpıcı boyuttadır. Bu grafiğe göre, yoğun kentsel yapılaşmanın olduğu Şirinevler semtinde kamusal yeşil alan eksikliği göze çarparken, özel mülkiyetli konut tipinin yaygın olduğu Zekeriyaköy semtinde ise; özel açık-yeşil alanlar dikkat çekmektedir.

Açık-yeşil alanların yetersiz olduğu, yapılaşmanın yoğunlaştığı kentler pandemi süresince adeta halk sağlığını olumsuz etkileyen kapalı mekânlar haline gelmiştir. COVID-19'dan yola çıkarak, yeterli düzeydeki açık-yeşil alanlar fiziksel mesafeyi sağlarken, kentsel mekândaki eşitsizlikleri de azaltmada rol oynayabilir. Dolayısıyla, pandemi sürecindeki mekânsal deneyimler, gelecekteki pandemileri önlemede önemli katkılar sağlayabilir.

Buraya kadar, pandemi süresince kaynaklardan yararlanmadaki sosyo-mekânsal eşitsizlikler ortaya konmuştur. Bu eşitsizliklerden hareketle son bölümde ise, halk sağlığı açısından herkesi kapsayan, sağlıklı ve yaşanabilir mekânlara dair alternatif bir model önerilmektedir.

⁵ Fact Sheet No. 21, "The Human Right to Adequate Housing", <https://www.un.org/ruleoflaw/files/FactSheet21en.pdf> (Erişim Tarihi 10 Kasım, 2020).

Kendi Kendine Yetebilen 20 Dakikalık Mahalleler

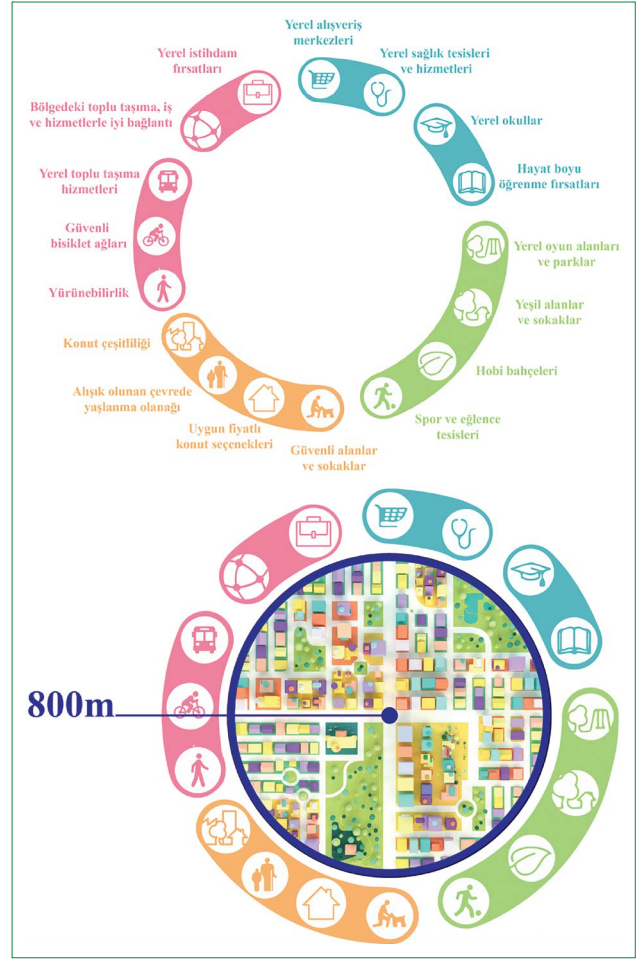
Tarihsel süreçte, pandemilerin kentler üzerinde büyük dönüşümlere yol açtığı görülmektedir. Küresel COVID-19 pandemisi de, sağlığı koruyan ve geliştiren kentleşme anlayışını yeniden düşündürürken; kentleri ve mekânı dönüştürmek için de bir fırsat sunabilir. Kentleri yeniden kurgularken halk sağlığını önceleyen, herkes için adil olabilecek ve doğanın tahribatına yol açmayacak çözümlere ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda, pandemi deneyimlerini göz önünde bulundurarak "kendi kendine yetebilen mahalleler" modeline dikkat çekilebilir. Pandemi önlemi olarak "fiziksel mesafe" kavramı halk sağlığı için hayati önem taşıırken, "fiziksel yakınlık" kavramı da kent içinde kontrollü hareketi sağlamak için ön plana çıkmaktadır (Balaban, 2020). COVID-19 pandemisi, temel hizmetleri erişilebilir mesafede planlamanın önemini bir kez daha hatırlatmıştır. Bu bağlamda, Plan Melbourne örneği incelenebilir.

Pandemi dönemi öncesinde Victoria Hükümeti, Victoria Kalp Vakfı ve Çevre, Toprak, Su ve Planlama Bölümü ile ortaklaşa yürütülen uzun vadeli bir planlama stratejisi belirlemiştir: Plan Melbourne 2017–2050.⁶ Bu plan, 20 dakikalık mahalleler ilkesiyle desteklenmiştir ve "yerel yaşam tarzı" üzerine kurulmuştur. Melbourne Planı'nın stratejisi, yaşam alanına yakın mesafede iş olanakları, kentsel hizmetler ve ulaşım seçenekleri kurmaktır. Böylece, insanlara günlük ihtiyaçlarının çoğunu evlerinden 20 dakikalık yürüme mesafesinde, güvenli bisiklet yolları ve yerel ulaşım seçenekleri ile karşılama olanağı vermektedir (Şekil 4). Melbourne Planı, karma arazi kullanımları, farklı konut türleri, güvenli bisiklet yolları ve yerel ulaşım seçenekleriyle birbirlerine bağlanan mahalleler oluşturarak, daha sağlıklı ve eşitsizliğin giderildiği toplumlar yaratmayı hedeflemektedir. Bu model yeni olmamakla beraber, pandemi sonrası kentleşme olgusu için yol gösterici olabilir.

"Kendi Kendine Yetebilen 20 Dakikalık Mahalleler" Modeli Pandemi Açısından Ne Fayda Sağlar?

Kendi kendine yetebilen mahalleler prensibi, kent sakinlerini tek merkezde toplamak yerine çok merkezli bir kent anlayışını benimsemektedir (Balaban, 2020). Böylece, özellikle pandemi gibi olağandışı durumlarda, büyük kitlelerin kentin belli bölgelerinde yığılmalarının önüne geçilebilir. Bu model, birinci basamak sağlık hizmetleri gibi temel hizmetlere yürüme mesafesinde erişim sağlaması ve aynı mahalle içinde farklı gelir gruplarına uygun konut seçenekleri sunmasıyla kentsel ayrışmayı azaltan çözümler sunabilir.

- Dr. Güvercin "birinci basamak sağlık kuruluşlarının iki kilometrenin altında olmasının sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştıracağını ve yararlanmayı artıracığını" belirtmiştir. 20 dakikalık mahalleler modelinde evden, varış noktasına yapılan yolculuk 800 metrelik bir yürüyüşü temsil etmektedir. Yani bu modelde, birinci basamak sağlık hizmetine

Şekil 4. 20 dakikalık mahalleler modeli⁶

önerilen mesafede ulaşılabilir. Dolayısıyla, önerilen model, nüfus ve bölge tabanlı hizmet sunan "Sağlık Ocağı" modeliyle de uyumludur.

- Bu model aynı mahalle içinde uygun fiyatlı konut seçenekleri sunarak, konut çeşitliliği sağlamayı hedeflemektedir. Böylece, kentsel ayrışmaların yarattığı eşitsizlikleri azaltmaya katkıda bulunabilir.
- Bu model her mahalleye kendi sakinleri için yeterli yeşil alanlar ve sokaklar, hobi bahçeleri, yerel oyun alanları ve parklar ve spor ve eğlence tesisleri gibi kamusal hizmetler sunarak, kentsel alanlardaki adaletsiz dağılımı azaltmayı hedeflemektedir. Bu sayede, kentin belli bölgelerindeki yeşil alanlarda yığılmalar azaltılırken, kent sakinlerinin yürüme mesafesindeki yeşil alanlara erişimini de artırılabilir.
- 20 dakikalık mahalleler modeli, etkin toplu taşıma sistemi ile otomobil kullanımını azaltarak, yürüyüş ve bisiklet kullanımını teşvik eder. Fiziksel aktivite ve egzersiz, hastalıkların önlenmesi ve sağlığın geliştirilmesinde olumlu etkileri vardır (WHO, 2011). Yürüyüş ve bisiklet kullanımı sadece sağlığı geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda hava kirliliğinin azaltılma-

⁶ Victoria State Government, "20-minute Neighbourhoods", 23 Mart 2021, <https://www.planning.vic.gov.au/policy-and-strategy/planning-for-melbourne/plan-melbourne/20-minute-neighbourhoods> (Erişim Tarihi 18 Kasım 2020).

şı gibi olumlu çevresel etkilere de yol açabilir (WHO, 2008).

- Bu mahalle modeli hem sağlığın geliştirilmesi yoluyla sağlık harcamalarını ve hastalığa bağlı işgücü kayıplarını azaltarak hem de enerji tüketimini ve araba kullanımını azaltarak uzun vadede ekonomiye de olumlu katkılar sağlayabilir.

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre (WHO, 2003), sosyal olarak uyumlu, fiziksel ve psikolojik refahı teşvik etmek için tasarlanmış, temel hizmetlere erişimi sağlayan ve doğal çevreyi koruyan topluluklar ve mahalleler sağlıkta eşitlik için gereklidir. İyi planlanmış bir kent, sadece eşitsizlikleri ortadan kaldırmakla kalmaz, aynı zamanda, kişilerin sağlığının korunmasına ve geliştirilmesine katkı sağlar (WHO, 2003). Halk sağlığı ile sağlığın sosyal belirleyicilerinden biri olarak kent olgusu arasında iki yönlü bir ilişkiden bahsedilebilir. Kentler, sağlığın bozulması ve hastalıkların yayılmasına katkıda bulunan mekânlar olabileceği gibi, tersine halk sağlığını geliştiren, sağlık düzeyini yükselten mekânlar da olabilir. Dr. Güvercin'in dediği de gibi *"iyi planlanmış bir kent, bireylerin sağlık bilgilerini kişisel davranışlarına yansıtması anlamına gelen, sağlık okuryazarlığını da pekiştirir."*

Bu tartışmalar ışığında, 20 dakikalık kent modeli önemli bir açılım olarak ortaya çıkmaktadır. Dünya çapında salgın döneminde ivme kazanan bu model yeni olmamakla beraber, birçok kent tarafından benimsenmiştir. Bazı kentler de tasarımdan ziyade, bu modelin ilkeleriyle uyumlu uygulamaları hayata geçirmiştir. Portland, Oregon, kent sakinlerinin %80'inin günlük temel ihtiyaçlarını yürüyerek veya bisikletle kolayca karşılayabilmeleri için 2015 Portland İklim Eylem Planı'nda, 2030 Bütün Mahalleler (2030 Complete Neighborhoods) hedefi belirledi. Barselona ise, kamusal alanın karma kullanılabilirliğini ve kalitesini artırmak için 400x400 metrelik süper blok olarak adlandırılan kentsel bloklar yarattı. Süper blok programının ilk aşaması 2012–2015 için kentteki dört pilot bölge ile başladı (Barselona Kent Konseyi, 2016). Bu model, araç trafiğini bu blokların dışında tutarak, yaya hareketliliğini ve bisiklet kullanımını önceliledi. Barselona'nın başarılı tecrübelerinden yola çıkarak, Madrid, Haziran 2020'de, salgının ardından kentin yeniden canlanmasını desteklemek için "15 dakikalık kente" geçişin bir parçası olarak süper blok yaklaşımının pilot uygulamasını duyurdu. Bu örneklerle ek olarak; Houston-Texas, Paris, Çin-Shanghai, Guangzhou ve Chengdu ve Ottawa hâlihazırda 15 veya 20 dakikalık kent ilkeleriyle uyumlu yaklaşımlar benimserken; COVID-19 salgını ile beraber Edinburgh, Seattle ve Milan da benzer yaklaşımları benimseyen diğer şehirlerdir (C40, 2020).

20 Dakikalık Şehirler Modelini Türkiye'de Uygulamak Mümkün Olabilir mi?

Türkiye'de hâlihazırda bu modelin ilkelerine duyarlılık gösteren ve yerel sürdürülebilirliği merkezine alan "yavaş kent-

ler", bu modelin uygulanabilirliği için bir zemin oluşturabilir. 1999'da İtalya'da ortaya çıkan Yavaş Kent Hareketi'ne, "Cittaslow Movement", Dünya çapında 31 ülkeden 278 kent üyeyken, Türkiye'den ise 18 kent üyedir.⁷ Türkiye'deki yavaş kentler, kent nüfusunun 50.000'den az olduğu, kendi kendine yetebilen, yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanan, küçük esnafın ön planda olduğu, altyapı sorunları olmayan, kültürüne sahip çıkan ve doğayı tüketmeyen kentler hedefiyle yola çıkmıştır. Dolayısıyla, yavaş kentler, mevcut kültürel ve zihinsel altyapılarıyla bu tür bir politikanın uygulanması açısından öne çıkarılabilir. Bir yandan, belli büyüklükteki ve bu modelin ilkelerine anlayış olarak yakın olan kentler bu tarz bir uygulamaya daha kolay adapte olabilirken; diğer yandan İstanbul gibi büyük ve karmaşık kentlerde ise, gündelik yaşamı örgütlemeye yönelik olarak alt kentler yaratmak daha zor olabilir. Bu bağlamda, esas amaç mevcut kenti yıkmak değildir. Bu tarz bir modelin ilkelerinin uygulanması için mevcut kentin organizasyonunda uyarlama yapmak söz konusudur. Bu uygulama için, Türkiye kentleşme tarihinde esasları olan ve 1980'ler sonrası kentleşme dinamikleri ile kaybolan "mahalle kültürü" yeniden canlandırılabilir.

Tarih boyunca değişiklik gösteren komşuluk birimi tasarım ilkelerinin ortak özelliği, öncelikle "yürünebilir" olmasıdır. Tüm sakinlerin en azından gündelik yaşama yönelik ihtiyaçlarına ve eğitim, sağlık vb. gibi kamusal hizmetlere yürüme mesafesinde erişim sağlaması komşuluk biriminin en önemli tasarım ölçütlerinden biridir. Yürüme mesafesindeki karma kullanımları destekleyici nitelikteki ilkelerine ilaveten, farklı yaş ve gelir gruplarının bir arada yaşayabilmesini sağlamak amacıyla konut türlerinin çeşitliliğini sağlamak da bir diğer önemli ilkeleri arasındadır. Bunların yanı sıra, mahallelinin birlikte vakit geçirebileceği kamusal açık alanların varlığı da önemlidir (Yavuz Kumlu vd., 2018). Günümüzde, İstanbul için, nostaljik mahalle kültürünü ve komşuluk ilişkilerini hala yaşayabilen mahalleler pilot uygulama olarak seçilebilir. İstanbul'da bu özellikleri hala devam ettiren nadir semtlerden olan Kuzguncuk bu bağlamda ele alınabilir. Özellikle, rant odaklı girişimlere rağmen, mahallenin tam merkezinde varlığını sürdüren tarihi Kuzguncuk Bostanı, yavaş kentler anlayışında da ön plana çıkan, yerel olarak üretilen ürünlerle yerel kalkınmaya destekte bulunabilir. Tarihi sokak ve bina dokusunu koruyan, henüz yoğun betonlaşmanın hakim olmadığı ve yerel esnafın varlığını sürdürdüğü Kuzguncuk, mevcut olanaklarıyla bu model için pilot alan seçilebilir.

Bu Tarz Bir Modelin İlkelerini Uygulamak Nasıl ve Hangi Araçlarla Mümkün Olabilir?

Bu model, yerel yönetimlerin kent sakinlerinin belirli yerel ihtiyaçlarına cevap vermesine ve böylece eşitsizliklerin azaltılmasına olanak sağlayacak bir yaklaşımdır. Öncelikle, mahallelerde bu modelin hangi ilkelerinin benimseneceği ortaya konularak başlanabilir. Ardından, kentsel hizmetlerin, işletmelerin, iş tür-

⁷ Cittaslow Movement, "Association", <https://www.cittaslow.org/content/association> (Erişim Tarihi 20 Nisan 2021).

lerinin, kamusal alanların ve kentteki diğer çekirdek unsurların mahalle düzeyindeki mevcudiyetini ve yokluğunu haritalamak için veriler toplanır. Beraberinde, kent sakinlerinden de katılımcı girdiler istenir (C40, 2020). Mahalle düzeyinde coğrafi mekân verilerinin toplanması, ihtiyaçların yerel ölçekte değerlendirilmesinde ve yerel politikaların geliştirilmesinde önemli bir adımdır. Bu bilgileri kullanarak, öncelikle hedeften en uzak olan mahallelere odaklanılmalıdır. Düşük gelirli ve kentsel hizmeti en az alan mahallelerin bu modelin ilkeleri için önceliklendirilmesi kritik önem taşımaktadır. Portland'ın planı buna güzel bir örnektir (C40, 2020). Yerel yönetimler düzeyinde oluşturulan süreçte, katılımcı ve kapsayıcı bir yaklaşımı benimsemek, planın kentin gerçeklerine dayanması ve mahallelinin desteğini almak için önemlidir. Böylece, yerel halkın önceliklerinin belirlenmesi ve buna bağlı olarak güçlü bir kent planı oluşturması sağlanabilir.

20 dakikalık mahalleler modelinin dışında da, salgın döneminden hareketle kentler için mevcut planlama sorunlarına yönelik yeni yaklaşımlar gündeme gelmektedir. Bunların öne çıkanları: *karma arazi kullanımları ile yüksek konut yoğunluğunu hedefleyen kompakt kent konsepti, araç trafiğine kapalı fakat yaya ve bisiklet kullanımına açık, temel yol ağı ile çevrelenmiş süper bloklar, özel araç trafiğini azaltan ve aktif ve toplu taşıma araçlarına kolay erişimi sağlayan yavaş sokaklar konsepti veya bunların bir kombinasyonu*. Tüm bu yeni kentsel modellerin ortak hedefi, araçlara öncelik vermek yerine yürümeye, toplu taşımaya ve bisiklete binmeye öncelik vererek ulaşım pratiklerini tersine çevirmektir (Nieuwenhuisen, 2020). Böylece, kendi kendine yetebilen alt kentler yaratarak, halk sağlığını önceleyen, kent bütününde adil olarak dağıtılan kaynaklara yürüme mesafesinde ulaşım olanağı sağlayan ve dolayısıyla eşitsizlikleri azaltmaya yönelik bir adım atılabilir.

Sonuç

Kamu yararını görmezden gelen kâr odaklı neoliberal politikaların etkisindeki kentler, eşitsizliklerin ve ayrışmanın en yoğun yaşandığı mekânlar haline gelmiştir. Pandemiyle beraber, kentsel mekândaki mevcut eşitsizlikler ve ayrışmalar daha da derinleşmiştir. Bu doğrultuda, pandemi süresince yaşanan sosyo-mekânsal eşitsizlikleri anlamak için bu çalışmada, çalışan grupların yaşadığı varlıklı ve yoksul iki farklı mahalle tipi karşılaştırılmıştır. Ortaya çıkan tablo, sosyo-mekânsal bir gerçekliği göstermiştir ki, bireyler kentsel mekânda virüsle savaşmada eşit koşullara sahip değildir.

Açıktır ki, makro düzeydeki politikalarda değişiklik yapılmadan, söz konusu mevcut eşitsizliklerin kökten çözülmesi mümkün görünmemektedir. Ancak, merkezi yönetimin ve özellikle de yerel yönetimlerin yapacağı uygulamalar ve önlemlerle bu eşitsizlikler önemli ölçüde azaltılabilir. Yerel yönetimler, sınırları içindeki kentsel alanda var olan eşitsizliklerin belirlenmesinde ve azaltılmasında aktif rol oynamaktadır. Dolayısıyla, pande-

mi süreci, yerel yönetimlerle merkezi yönetim arasında etkili bir iş birliğini gerektirmektedir. Pandemi pratiklerinden yola çıkılarak, halk sağlığını önceleyen ve herkes için adil yaşam koşullarının oluşturulmasına yönelik mekân kurgusu yeniden ele alınmalıdır. Böylece, kentsel mekânı kâr elde etmede bir araç olarak görmekten ziyade, mekânın kamu yararı boyutuna odaklanılmalıdır. Bu bağlamdaki mekânsal politikaların öne çıkarılması kentsel eşitsizliklerin azaltılmasında etkili bir müdahale olacaktır. Dolayısıyla, bu çalışmada önerilen "20 dakikalık mahalleler" modeli, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin pandemi sürecindeki mekânsal yansımalarından yola çıkılarak, alternatif bir bakış açısı olarak değer taşımaktadır.

Teşekkür

Bilgi birikimleriyle çalışmama farklı açılardan bakmamı sağlayan, bu makalenin gelişmesine katkıda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. H. Tarık Şengül'e, Prof. Dr. Osman Balaban'a ve Arş. Gör. Ufuk Poyraz'a sonsuz teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

- Bayırbağ, M. K. ve Penpecioglu, M. (2013). Neoliberal Kent ve Görünmeyen Kriz: Kriz Denetimi Stratejilerinin Perdesini İndirmek.
- Balaban, O. (2020). Pandemi Sonrası Yeni Kentsel Çözümler: 15 Dakikalık Kent. Son güncelleme 20 Nisan 2021. <https://fikirturu.com/toplum/pandemi-sonrasi-yeni-kentsel-cozumler-15-dakikalik-kent/>.
- Barcelona Kent Konseyi. (2016). Establishing Superblocks in Barcelona. Son güncelleme 2 Mayıs 2021. https://ajuntament.barcelona.cat/ecologiaurbana/sites/default/files/en_gb_MESURA%20GOVERN%20SUPE-RILLES.pdf
- Büken, N. 2020. Covid 19 Pandemisi ve Etik Konular. Sağlık ve Toplum Temmuz Özel Sayı, 15-26.
- Castells, M. (1978). City, Class and Power.
- Cittaslow Movement. (2016). Son güncelleme 20 Nisan 2021. <https://www.cittaslow.org/content/association>.
- C40. (2020). How to build back better with a 15-minute city? Son güncelleme 20 Nisan 2021. https://www.c40knowledgehub.org/s/article/How-to-build-back-better-with-a-15-minute-city?language=en_US
- Davidoff, T. (2006). Labor Income, Housing Prices, and Homeownership. *Journal of Urban Economics*, 59(2), 209-235.
- Hacettepe Üniversitesi. (2020). Halk Sağlığı Kavramı. Son güncelleme 18 Ekim, 2020. <http://www.halksagligi.hacettepe.edu.tr/hakkinda/kavram.php>.
- Hall, S., Massey, D. Ve Rustin, M. (2015). After Neoliberalism?: The Kilburn Manifesto, 9.
- Harvey, D. (2005). A Brief History of Neoliberalism, 2.
- İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi. (2017). Mahallem İstanbul Projesi. Son güncelleme 28 Ekim, 2020. <https://www.istanbul.edu.tr/tr/haber/istanbullularin-yuzde-20si-kentteki-gelirin-yarisina-sahip-6B007300780062004F006E0072004B0039002D0059003100>.
- Keil, R. (2020a). The Space and Time a Pandemic Makes. *The Planning Review*, 56 (3), 4-9.
- Keil, R. (2020b). The "After Time." How Do We Know What Normal To Plan For? *The Planning Review*, 56 (4), 4-9.
- Maizland, L. Ve Felter, C. (2020). Comparing Six Health-Care Systems in a Pandemic. Son güncelleme 2 Nisan 2021. <https://www.cfr.org/background/comparing-six-health-care-systems-pandemic>
- Mitlin, D. (2005). Understanding Chronic Poverty in Urban Areas. *International Planning Studies*, 10(1), 3-19.
- Nieuwenhuijsen, M. J. (2020). Post-COVID-19 Cities: New Urban Models to Make Cities Healthier. Son güncelleme 2 Nisan 2020. <https://www.isglobal.org/en/healthisglobal/-/custom-blog-portlet/post-covid-19-cities-new-urban-models-to-make-cities-healthier/4735173/0>
- Pala, K. 2020. COVID-19 Pandemisi ve Türkiye'de Halk Sağlığı Yönetimi, Sağlık ve Toplum Temmuz Özel Sayı, 40-50.
- Sağlık Bakanlığı. (2015). T.C.Anayasası 56.Madde. Son güncelleme 18 Kasım, 2020. <https://www.saglik.gov.tr/TR,11472/tcanayasasi-56madde.html#:~:text=%E2%80%9CHerkes%20sa%C4%9Fl%C4%B1kl%C4%B1%20ve%20dengeli%20bir,%C3%B6nlemek%20Devletin%20ve%20vatanda%C5%9Flar%C4%B1n%20C3%B6devidir>.
- The CORE. (2017). The Economy: Economics for a Changing World.
- Türk Tabipler Birliği. (2020). COVID-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu.
- United Nations. Fact Sheet No.21, The Human Right to Adequate Housing. Son güncelleme 10 Kasım, 2020. <https://www.un.org/ruleoflaw/files/FactSheet21en.pdf>
- Victoria State Government. (2017). 20- minute Neighbourhoods. Son güncelleme 18 Kasım, 2020. <https://www.planning.vic.gov.au/policy-and-strategy/planning-for-melbourne/plan-melbourne/20-minute-neighbourhoods>
- Yavuz Kumlu, K. B., Tüdeş, Ş. Ve Keleş, R. (2018). Komşuluk Birimi Ölçeğinde Yapılı Çevreyi Biçimlendiren Planlama Kararlarına İlişkin Sonuçların Ölçülmesine Yönelik Çok Değişkenli Bir Yöntem Önerisi. *Planlama Dergisi*, 28(3), 328-347.
- WHO. (2008). Urban Health. Son güncelleme 18 Kasım, 2020. <https://www.euro.who.int/en/health-topics/environment-and-health/urban-health/urban-health>
- WHO. (2011). Health Economic Assessment Tools (HEAT) for Walking and for Cycling.
- WHO. (2003). Social Determinants of Health.
- WHO. (2016). Urban Green Spaces and Health.
- WHO. (2017). Health is a Fundamental Human Right. Son güncelleme 18 Kasım, 2020. <https://www.who.int/news-room/commentaries/detail/health-is-a-fundamental-human-right#:~:text=The%20right%20to%20health%20also,treated%20with%20respect%20and%20dignity>.
- Worldometers. (2020). Reported Cases and Deaths by Country or Territory. Son güncelleme 12 Mayıs 2021. <https://www.worldometers.info/coronavirus/>.

DERLEME / REVIEW

Tasarımda Değer-Yarar İlişkisi ve Temsil Problemi Üzerine Bir İrdeleme

*A Discussion on the Value-Utility Relationship and Representation Problem in Design*ID Murad Babadağ,¹ ID Oğuz Haşlakoğlu²¹Bahçeşehir Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Endüstriyel Tasarım Bölümü, İstanbul²İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul

ÖZ

Bu makalede, “iyi tasarım” kavramının önce değer bağlamı, yapma/olma ilişkisi üzerinden, bilginin değere dönüşmesi ve “iyi” çerçevesinde, sonra da, yine yapma/olma ilişkisi kapsamında çağdaş tasarım yaklaşımlarıyla kıyaslanarak irdelenecektir. İnsanın tasarım yoluyla bilgi ve değer bağlamı üzerinden kendisini bir tür olarak nasıl doğayı araçsallaştırarak ayrıcalıklı bir konuma getirdiği, temsil inşa edebilme vasıtasıyla kendini bir tür olarak nasıl tesis ettiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Doğada hâlihazırda duran bir malzeme ve kuvveti birleştirerek bu yaptığı nesne üzerinden değer kavramını keşfetmesi ve bu keşfi mimetik eylem sayesinde yapabilmesi irdelenecektir. Öte yandan insanın bu faaliyet vasıtasıyla edindiği ve diğer canlıların yapamadığı seviyede temsil yapabilmesi sayesinde benlik tesisinin nasıl kurulduğuna dair bir öneride bulunulacaktır. Böylece ‘yapma’ eylemi üzerinden bilgi ve değer bağlamının nasıl bizatihi insanın ‘olma’ esasında kendisini ürettiği araştırılacaktır.

Anahtar sözcükler: Bilgi; değer; tasarım; taş alet; Tekhnê; yapma/olma; işlev; yarar; iyi.

ABSTRACT

This article first examines the concept of “good design” in the context of virtue, with respect to the making/becoming relation, as part of knowledge turning into virtue and the concept of ‘good’, then compares it to the contemporary approaches of design - again with respect to the making/becoming relation. An explanation of how humans privilege themselves as a species by using nature as an instrument by means of design based on the contexts of knowledge and virtue will be attempted. The fact that humans learn and experience the ways of acquiring the knowledge of making, of protecting and transferring that knowledge on one hand, on the other hand, they attain the concept of virtue through the tool they have made that functions properly and completely will be discussed. In this way, how the context of knowledge and virtue produces itself in the principle of ‘being’ that is actually of humans will be investigated through the action of ‘making’.

Keywords: Knowledge; virtue; design; stone tool; Tekhnê; making/becoming; function; utility; good.

Geliş tarihi: 28.01.2021 Kabul tarihi: 12.06.2021

Online yayımlanma tarihi: 03.09.2021

İletişim: Murad Babadağ

e-posta: muradbabadag@gmail.com

TMMOB
Şehir Plancıları Odası

OPEN ACCESS This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

“sorun bir şey olma anında yatıyordu”
Richard Sennet/Zanaatkâr, 2007, s.230

“İster doğal zorunluluk nedeniyle ister özgür iradeyle olsun, esas olarak kişi tarafından amaçlanmış her eylemde kişi kendi imgesini ifşa eder. O sebeple herkes, eylediği müddetçe, eylemekten sevinç duyar. Olan her şey, kendi varlığını arar. Kişinin varlığı da en fazla eylemde tam anlamda bulunduğu içindir ki eylemi zorunlulukla sevinç takip eder... O yüzden gizil varlığı aşıkâr kılmayan eylem, eylem değildir.”

[Dante Alegrieri] Hanna Arendt, İnsanlık durumu (2003, s.257)

Yazının keşfedildiği tarihten itibaren topluluklar halinde yaşayan insanların bu topluluğun devamlılığı ve birlikte yaşamayı tesis edebilmek için neolitik dönemin sonlarına doğru yasa tesis ettiklerini bilinmektedir (Hammurabi, MÖ. 1760/ Drakon MÖ. 620 vs.). Toplumsal yaşamın dolayısıyla da ilk kentsel yaşam birimlerinin temelinde, eylemin sonucunu öngörebilen ve bu sonucun sorumluluğunu taşıyabilen bir birey yer almak zorundadır. Dolayısıyla Yasa yapmak, Tanrıların elinden alınır; bu güç kentin yöneticisine veya yasa yapıcıya (nomothetes'e) dolayısıyla insana aktarılır. Çünkü artık Homo Sapiens, diğer primatlardan farklı olarak ön-görmek (latince pro-getto, Gregotti, 2017, s.98) becerisine sahip bir tür olarak eyleminin uzun vadede sonucunu tasavvur edebilmek bağlamında, diğer hayvanlardan ayrılmıştır. Eylem seçenekleri itibarıyla imkân açılmasını sağlayan bu özellik sayesinde hem bireysel hem de toplumsal yaşam için gereken kentsel mekan ve bir yaşam kurgusu olarak temel değerleri tesis etmek mümkün hale gelir. Bu değerlerin nasıl tesis edildiği, tesis edilirken hangi kavramlardan beslenildiği ve bu kavramların hangi dille ve nasıl bir süreçle temsil edildiği metin boyunca irdelenirken aslında metnin temel meselesi olan, daha önce dünyada olmayan bir şeyin yapılarak/imal edilerek oluşa getirilmesi olarak Tasarım kavramının, Homo Sapiens türüne bu yapma fiili sayesinde olma imkânının da açtığı gösterilmeye çalışılacaktır. Birbiriyle içsel bir ilişki içinde bulunan yapma-olma fiilin tanım olarak ilk nüvelerini Antik Yunan'da görmek mümkündür. Özellikle Platon'un metinlerinde geçen Poiesis terimi irdelendiğinde görülür ki Antik Yunan'da yaşamak yalnızca nefes alıp vermek değildir. Yaşamak, üzerine emek harcanılan, çalışılan, uğraşılan ve ancak bu şekilde tesis edilebilen bir şeydir (Atalay, 2013, youtube). Dolayısıyla Poietik faaliyet bir şairin şiir yazmasında veya bir nalbandın mih çakmasında kendini farklı bağlamda ama aynı amaçla ifşa eder.

Yapılan iş her ne ise o işin en iyisini yapmak ve o işte “iyi”yi temaşa etmek, (pratikte kazanılan erdem olarak) phronetik bir bilgelikle icra ettiği “iyi”yi deneyimleyerek iyi olmak faaliyetin özünü oluşturur. Güncel çevirilerde “erdem” olarak çevirilen “aretê” tam burada devreye girer çünkü o dönemde bu kelime aslında hikmetin bilgisi anlamında bir mükemmeliyet'i tanımlar (Panpuch, 1999: s.1). Aristoteles terminolojisinde “Eupraxia”, iyi eylem olan bu kavram, başka bir amaca ulaşmak için yapılan

faaliyetin dışında, yalnızca o eylemin kendinde iyiliği için yapılmasıdır (Arendt, 2018: s.444).

Yukarıda bahsi geçen poietik faaliyette, fiil ile fail arasında bir ayrım yoktur, Platon bu ayrımsızlığı, bir aretê yani herhangi bir eylemde gizli haldeki mükemmelliğin standardı olarak formüle etmiştir (Sennet, 2007: s.37). Ölümlü bir canlı olarak insanın kesintisiz bir failiyet sayesinde mükemmelliğe temas edebilmesi ancak fiil esasında Tanrıya has bir özellik olan yaratma becerisinin mimetik tekrarı ile mümkün olur. Tanrı yaratmayı ex nihilo yaptığı için yaratma eyleminde yıkıcılık bulunmaz, yıkıcı-yaratıcılık insana özgü [kusurlu/eksik?] bir yaratma biçimidir. Tanrı ex-nihilo (yoktan) var edebilirken, insan ancak belli bir cevheri ve daha önce deneyimlediği bir veya birkaç kavramı kullanarak var edebilir. Dolayısıyla insanın üretkenliği, ancak Tanrının yarattığı doğayı malzeme olarak kullanmak suretiyle değiştirdikten sonra mümkün olabileceği için, tanım gereği Promethean bir devrime yol açar (Arendt, 2003: s.210). Ateşi Tanrılardan çalıp insanlara veren bir titan olan Prometheus'un isminin anlamı da “önceden gören” (metnin başında bahsi geçen pro-getto'yu hatırlayalım) anlamında eyleminin sonuçlarını eylemden önce kestirebilen/öngörebilen olarak çevrilebilir. Bu durumda eyleminin sorumluluğunu üstlenen Prometheus sayesinde insanlık bir başlangıç yapabilmıştır veya başka bir bakış açısıyla denebilir ki; kendisi başlangıç olabilmıştır. Aziz Augustinus siyaset felsefesinde “[initium] ergo ut esset, creatus est homo, ante quem nullus fuit/kimse yokken bir başlangıç olması için insan yaratıldı” der. Bu başlangıç dünyanın başlangıcı değildir. Bizzat insan başlangıcın ta kendisidir (Arendt/2003, s.260). Dolayısıyla bu başlangıç, yani olma, doğada cevher olarak halihazırda duran kuvvet ve malzemenin insan tarafından işlenmesi bu sayede de bunların doğadan kopartılması ve temellük edilmesiyle mümkün olur.

Kendisinden başka her şeyin ölümsüz olduğunu fark eden insan (Arendt/2003: s.52) ancak eylem ve emek sayesinde kozmos'da kendisine yer bulabileceğini anlar, dolayısıyla sahip olduğu türünün tüm temel değerlerini bu vasıtasıyla kurar. Böylece yalnızca birey olarak kendinin değil, türün de varlığının devamlılığını garanti etmiş olur. Yaratma eyleminin doğasına içkin olan zamansız faaliyet sayesinde, ölümsüz olduklarını fark ettiği hayvanların sürekli içinde bulunduğu sonsuz “şimdi ve burada”lıklarına temas eder. Bilhassa zanaat icra eden insanlar, bu ansız an zaman anlayışı ile sorun saptama ve çözmeye odaklanır. Failin zihnini fiilde tutması, diğer zaman kiplerinden münezzeh olmasını sağladığı gibi, yaptığı işin sonucu olan şey/nesne, failin kendi varlığının da göstergesidir. Dolayısıyla işin aretê'si yapanını temsil eder çünkü fail, eylemde ifşa olmazsa eylem kendine mahsus esasını kaybeder.

Metnin bu noktasına kadar aktarılan bilginin sonucunda özellikle vurgulanması gereken; bu Yapma-Olma/Poiesis kavramının teori-pratik ayrımına tâbi olmaması, tam tersi ikilik gibi görünen bu yapının içiçeliğidir. İyi'yi temaşa etmek” bakımın-

dan Yapma-Olma, yine zanaatkâr örneğinde görülebileceği gibi, ustanın işine başlamadan önce bir projeksiyon olarak, bittikten sonra da nesnenin kendisinde modelin/eidos'un iştiraki ölçüsünde, bilfiil seyredildiği yaptığı ölçüde eyleme içkin olmasıdır (Arendt, 2003: 429).

Bu kavramın en güçlü örneğini Platon'un Timaios diyalogunda görmek mümkündür:

“Şurası muhakkak ki ne zaman sanatkar (demiourgos), bakışıyla daima ayniyeti tutmaktan hareket etse; bizzat bunu bir örnek almak suretiyle idea ve dunamis de tamamına ererek zorunlu biçimde güzel olarak sonuçlanır. (28a-b)”

Yukarıdaki alıntıyı açmak gerekirse denilebilir ki; bir yaratıcı Tanrı olarak Demiourgos kozmosu yaratırken bakışını kendinde tutar ve bu sayede kendi tanrısal iyiliği ve güzelliğine bakarak gerçekleştirdiği yaratma fiili sayesinde yaptığı iş de sonuç olarak iyi ve güzel olur. Dolayısıyla o ve yapıtı bir'dir. Ancak burada önemli olan, kozmos'un bir kereliğine yapıp bitirilmiş bir şey olmadığıdır. Demiourgos an be an bu üretimi yapmaktadır çünkü ancak bu yolla oluşun sürekliliği mümkün olur.

Fark edileceği üzere bu yaklaşım içersinde fiil-fail ve yapıt bir iççelik barındırır ve yapma bilgisi ne failden ne de fiilden ayrı bir şey değildir. Ancak Platon sonrasında, özellikle Aristoteles döneminde bu kavramlar birbirlerinden kopmaya başlar. Metafizik kitabında sunduğu üzere, kendi kuramının tutarlılığı için Aristoteles'in yaptığı ilk iş, bilgiyi üç ayrı alana bölerek sınıflandırmasıdır. Bu düşünür'e göre bilgi; teorik/theoria, pratik/praxis ve uygulamalı/poesis olarak üçe ayrılır. Teorik bilginin altında ilk felsefe, fizik ve matematik bulunurken, pratik bilgide ahlak ve politika, uygulamada ise her türlü üretim ve yaratma bulunur (Ökten, 2011: 102). Poiesis'in, theoria ve praxis olarak ayrılması, yapma bilgisinin (bir epistemê olarak tekhnê) basit bir gündelik hayat faaliyetine indirgenmesi, theoria'nın da felsefi bilginin alanına dönüştürülmesi, aretê'nin (hikmetin bilgisi, iyi ile kötü arasındaki farkı bilmek ve iyiyi seçmek) yapmanın bilgisinden ayrılmasına neden olur. Dolayısıyla eylemin etik itibarıyla sonucunu öngörmek imkânsız hale gelmiştir. Prometheus devrilmiş, yerine kardeşi Epimetheus (eylemin sonucunu öngöremeyen) geçmiştir. Homo Faber'in üretmedeki tek özgürlüğü pro-getto/ön-görebilmek iken, bu özgürlük theoria-praxis ayrımı itibarıyla yalnızca pragma değerine sabitlenerek erdem/aretê kaybedilmiştir. Başka bir ifade ile yapma bilgisi teknik mükemmellik ile sınırlandırılmış, yapma-olma bağılamı iptal edilmiştir. Bu sonuç sebebiyle her türlü (olma'sız) yapma, amaç-araç ilişkisinde değerlendirilmeye başlamıştır. Fail kendisini, yaptığı araçlara ve o araçlar vasıtasıyla inşa ettiği dünyaya uydurmuştur. Bilgi ve erdemin faaliyet üzerinden ayrılması ilkesinin yanlışlığı, olma'nın zaman ve harcanan kuvvet üzerinden mümkün olduğunu ve bu durumun teori ve pratiğin ayrımsızlığını gerektirdiğini farkedenden Arendt ve Sennet gibi düşünürler tarafından eleştirilmiştir. Ör-

neğin Sennet; “tarih, pratik ve teori, teknik ve ifade, zanaatkar ve sanatçı, imalatçı ve kullanıcı arasında hatalı çizgiler çekmiştir. Modern toplum bu tarihsel mirasın sıkıntısını yaşamaktadır (2007: s.22)” derken, aslında yaklaşık 2500 yıldır içinde yaşadığı Aristotelyen paradiğmayı eleştirmektedir. Benzer bir eleştiri H. Arendt (2003: s.429) tarafından “temaşa ile imalatın, theoria ile poiesis'in derinlerde bir yerde bir tür hısımlığının olduğunu” beyan etmesiyle işin pratik faydasının ötesinde bir değere işaret eder. Bu iki düşünür de aslında Poiesis'in ergon (bitmiş iş) itibarıyla değil fiiliyat üzerinden önemine vurgu yapmaktadır. Çünkü fiil harcanan emek vasıtasıyla, failde bir değişime yol açar. Fail, fiil sayesinde yaptığı işin değeri bakımından sadece işin nesnel halini değil, bir değer olarak kendi halini de temaşa eder. Bu değişim, nesnenin pragmatik kullanım/araç/yarar değerinin çok daha üzerinde ve ötesinde bir değerdir.

Problem şudur ki; bu amaç-araç kategorisinin bağlandığı yararcılık, kendini meşrulaştırabilmek için sonsuz bir döngüye bağlar. Her amaç, bir kere ulaşıldığında artık başka bir şeyin aracı haline gelir (Adorno&Horkheimer, 2010: s. 124, 210). Kendinde ve kendi için amaç beyanı (örneğin sanat) olmaksızın bu döngünün dışına çıkılamaz. Lessing'in bunu fark etmiş olması şu cümlesinde kendini belli eder: “Peki, faydanın faydası nedir?” (Arendt, 2003: s.228).

Bu yararcılığın uç noktası artık üretilen şeylerin değil, insanların birbirleri için araç haline gelmesidir ki bu durumun en bariz ve tüyler ürpertici örneği, nazi Almanyası döneminde toplama kamplarında katledilen kurbanların pübik kıllarının, U-bot mürettebatlarına daha kalın çorap imal etmeleri için kullanılmasıdır (Boucher, 2013: s.13). Bu şekilde bir yarar bağlamında amaç-araç ilişkisinin tepetaklak olma ihtimalini öngören Kant (Cevizci, 2014: s.125) “Öyle davran ki, bu davranışında insanlığı hem kendinde hem de diğer insanların her birinde, her zaman bir amaç olarak göresin; asla bir araç olarak kullanmayasın” diyerek bir uyarıda bulunmak zorunda kalmıştır. Hakikatin bilgisinin içerildiği ontoloji, epistemê olarak bilgiye (estetik olarak güzelin bilgisine) ve etik başlığıyla da ahlaka tahvil edildiğinde, bunların birliği/iççeliği koparıldığında artık insan için başka bir insanın araçsallaştırılması mümkün ve mubahtır. Sorun şu ki; Homo Faber kendi varlığını sürdürebilmesini sağlayan bu etkinliğini yerine getirdiğinde akıllı ve ellerinin nihai amaç ürünü olan şeyler dünyasını değersizleştirmeye başlar. İnsan yapısı alet (yapıldığı an) araçsallaştığı için (varolma gerekçesi olan işlevi yerine getirdiği an) amacını yerine getirir ve değerini yitirir. Aynı şekilde henüz hammadde olarak bekleyen doğa da, işlenene kadar değersizdir. Burada temel sorun, değer kavramının (yaratıcısı olduğu için) tek yargıcının insanın kendisi olmasıdır. Bu durumu fark eden Kant, erdem ve bilgiyi birbirinden ayırdığı için, arzu edilmeyen sonuçları bertaraf edebilmek amacıyla failin niyetine vurgu yapar. Böylece faaliyetin sonuçlarından muaf tutarak, insana dair beslediği inancı korumaya çalışır (Arendt, 2003: s.231).

Ancak yukarıda açıklandığı üzere özellikle Aristoteles ve sonrasında yapılan *theoria* ve *praxis* ayrımı yüzünden bilgi ve erdem bir kere ayrıldığı için, bireyin bu iki kavramı birlikte müşahade etmesi imkansız hale gelmiştir. Dolayısıyla amaç/sonuç ilişkisi fail açısından birbirinden kopmuştur. Bu sorun Antik Yunan'da Protagoras'la biçim değiştirir; "İnsan her şeyin ölçütüdür" diyerek tüm hüküm hakkını bireye verirken evrensel değerleri de bireye tabi kılar. Bu noktada Platon, Protagoras eleştirisinde, insanın her şeyin ölçütü haline gelmesi durumunda, erdem içeren eylemleri haricinde, çevresindeki her şeyi kendi gözünden yargılayan ve bu kişisel yargı değerlerine göre araçsallaştıran bireyin, tür için yaratabileceği sonuçları öngörmüştür. "Yasalar" (2017: 716d) kitabında bu duruma cevaben "her şeyin ölçütü insan değil Tanrı'dır, çünkü insan ihtiyaç ve istidadı yüzünden her şeyi kullanmak ister ve böylece her şeyi gerçek değerinden yoksun bırakır" der. Ona göre insan eliyle bir kere oluşa gelen şey, tamamına erdiğinde saf araçsallık alanını aşar. Bir şeyin mükemmelliğinin ölçütü asla nicel değerleri değil (çirkin masa-güzel masa aynı işlevi yerine getirir), *modeline/eidos*'una sadakatidir. Platon'un her şeyin ölçütü dediği Tanrısallık bu eidetik iştirak ve onun *aretê* (hikmet bilgisinin sorumluluğu) ile olan ilişkisidir. Bu noktaya kadar anlatılanların yanlış anlaşılmasını engellemek adına değer-yarar ilişkisinin netleştirilmesi gerekmektedir. Öncelikle değer bağlamında teknolojinin ve onun ürünlerinin insan hayatının devamlılığını sağlaması bakımından yararı değildir eleştirilen. Örneğin bir laparoskopisi cihazının veya susuz ortamlarda su bulma, toplama veya dağıtmayı sağlayan araçların pragmatik yararından veya değerinden kuşku duymak mümkün değildir. Ancak bu bölümde özellikle vurgulanmaya çalışılan konu, metnin önceki bölümlerinde detaylandırılmış olan, herhangi bir aracın/aletin var edilmesinin erdem sahibi olan/olmayan failin sorumluluğunda olduğudur. Bu sorumluluk failin tesis edebildiği *ethos*'unun göstergesidir, erdem ve bilgi birbirinden koparıldığı için bu sorumluluğun (erdem-bilgi bağlamında) tekrar hatırlanması ve ona göre eylemde bulunulması gerekmektedir.

Endüstri devrimi sonrası her türlü tasarım temelli nesne yapma becerisi, onu mümkün kılan bedensel ve nörolojik evriminin ışığında pragmatik fayda değerine tahvil edilmiştir. Tasarımın temsil değeri, varlığı sürdürme bağlamında bu pragmatik değerinden önce, bir tür olarak insanın *ethos* ve *ethnos*'unu tesis edebilmesinin bir imkanı olarak tartışılmalıdır. Dolayısıyla öncelikle temsil kavramının açılması ve anlaşılması gereklidir. Konunun başlı başına gayet kapsamlı olması sebebiyle, burada sadece gerektiği kadar ve derinleşmeden değinilecektir.

Temsil; bir kavramın aslının yerine ikame eden, o kavramı işaret veya ima eden gösterim/ışaret etme biçimidir. Başka bir değişle kavramın algıya açılmasına imkân veren sunumudur. Çünkü Kant'ın da dediği gibi algısız kavram kördür. Bu tanımın ışığında, "tasarım neyi temsil eder?" veya "tasarımın temsil değeri nedir?" soruları sorulabilir. Bir kavram olarak tasarım (kendisi de

bir fikir olarak algıya tâbi değilken/henüz görünür olmamışken), içeriğindeki hangi unsurlar vasıtasıyla temsil becerisi kazanır?

Metnin giriş bölümünde belirtildiği üzere, Platon'un *Poiesis*/Yapma-Olma kavramı itibariyle Tasarım, öncelikle yapanını temsil eder. Bu kavrama dayanarak söylenebilir ki, her yapıt hem bireyi ve onun *ethos*'unu (kimlik) hem de kolektif bilinç itibariyle bireyin bağlı olduğu topluluğu ve onun *ethnos*'usunu (aidiyet) temsil eder. İngilizcedeki karşılığıyla "Design" kelimesi, bilinen kayıtlı ilk örneği olarak de-signum 14. yy'da işaret etmek veya iz bırakmak anlamında kullanılmıştır (etymonline.com). İlk İngiliz ve Fransız kullanımları kafada plan yapmak benzeri anlamlar taşıırken, İtalyanca'daki kullanımının bu şekilde göstermek, işaret etmek olması ilginçtir. Nitekim Medici ailesinin Sanat danışmanı Vasari'nin bu aile için açtığı eğitim kurumun adı "Academia Del Disegno/Academy of the Arts of the Drawing"dır (Vasari, 2010, s.10). Dikkat edilirse orijinal isimdeki "Disegno" kelimesi İngilizceye "drawing/çizmek" olarak çevrilmiştir. Metin kapsamında ifade edilmeye çalışıldığı üzere buradaki de-signum kökü, yapıtın, yapanını göstermesi/temsil etmesidir. Kelime, 1970'lerin ortasına kadar Türkiye'deki akademik çevrede de İngilizce orijinali şeklinde kullanılırken, Dönemin Devlet Güzel Sanatlar Akademisinde Endüstriyel Tasarım Bölümünü kuran Öğretim Üyesi Önder Küçükerman bir hukuk terimi olan "Tasarlayarak (Taammüden) suç işleme" terimindeki eylem vurgusunu transfer etmiş ve türkçede bugünkü kullanımındaki "tasarım" kelimesini bir kavram olarak terminolojiye eklemiştir (Küçükerman, Özel Görüşme, 2016). Bu suç göndermesi de hayli ilginçtir, derinlemesine irdelenmeye muhtaçtır ancak metnin temel meselesi bağlamının dışına çıkılmaması için iki örnekle yetinilecektir. Birinci örnek 70'lerin tasarım düşünürü Victor Papanek'in kült kitabı "Design for the Real World" kitabının açılış cümlesinin "dünyada tasarımdan daha zararlı meslekler vardır fakat bunların sayısı çok azdır" olmasıdır. İkinci örnek ise 90'ların tasarım düşünürü Wilém Flusser'in "Shape of Things" (1999: s.55-58) kitabında "iyi tasarım" kavramını, iyi silah alegorisinden eleştirisidir.

Tasarım ve temsil ilişkisi, yukarıdaki bilgilerin ışığında, birçok veçheden analiz edilebilir. Sırasıyla, fail açısından, failin kendisinin temsil değeri açısından, yapıt/ürün açısından ve tüm bunların toplumsal etkisi açısından irdelenebilir. Konuya yaklaşım açısından bu analizler hiyerarşik bir sıralamaya da tabi tutulabilirler. Yapıtın yapanını temsil etmesi sebebiyle başroldeki failin seçtiği temsil dilinin de kendi içinde ayrıca bir temsil değeri bulunur. Yapma-Olma bağlamının doğası gereği, seçilen temsil dili, failin dolaylı olarak büründüğü şeydir. Aslında fail, o dolayımın işaret ettiği içeriğe/kavrama bürünür. Bu durum tıpkı yine kendisi de bir temsil dili olan çizimin, çizilen biçime bürünmesi gibidir (Haşlakoğlu, 2019: s. 51).

Nasıl ki doğada, kuvvet kendini etkide temsil eder, aynı şekilde insan türü de mimetik esastan tekrarladığı kuvveti

temellük ettikten sonra bunu aktarılabilen bir yapma bilgisi haline getirir ve bu yolla, yani içselleştirdiği bir kavramı dış-sallaştırarak görünür haline getirir. Faaliyet sonrasında da, yukarıda demouorgos üzerinden açıklandığı şekliyle, sureti olan işinde kendini ve türünü temsil eder. Faaliyetin temel yapısı olan mimesis, basitçe bir şeyin taklidi değil, o şeye bürünmedir. Mimetik ifade olarak yapıt, öznenin oluşagelmış halidir (Haşlakoğlu, 2019: s.61). Burada unutulmaması gereken biçim-içerik bağlamında, biçim temsile dairken, içeriğin mimetik anlam taşıdığıdır. Başka bir ifadeyle kavramın mimetik tekrarı, ancak bir biçim olarak kendini temsilde ifşa eder. Dolayısıyla biçim, içeriği algılanır hale getirir. Mimetik fiil esasen iç ve dışın sürekli olarak birbirine bağlanmasıdır. İçerik kavramsal olarak, biçim ise ancak algı itibarıyla idrak edilir. Kavramın algıda temsili olarak sembol, yaratıcı anlamda ontolojik/mimetik bir işlev üstlenir. Çünkü fail ancak bu iç-dış ilişkisinin temsili üzerinden kendilik bilincini deneyimleyebilir. Nitekim Poietik faaliyetin özü de tam olarak burada yatar. Failin bilinci kendisini bir özne olarak bir türlü, dışta algıya tabi bir nesnede olduğu gibi bütünüyle önünde izleyemeyeceği için tam olarak kavrayamaz da. O zaman “kendilik bilinci” bizatihi değil, ancak bilincinde olduğu nesneler sayesinde kendini an be an hatırlar ve tesis eder. Durum tam da Arthur Rimbaud’un 1871’de hocası “Georges Izambard’a Mektubunda yazdığı gibidir; “‘Düşünüyorum’ demek yanlış, ‘Düşünüüyorum (on me pense)’ demek lazım. (...) Ben bir başkasıdır.” Benlik bilinci kendini ancak bir süreklilik içersinde başka şeyler üzerinden kurduğu ilişki ile tanımlayabildiği için mimesis, bu deneyimin temel fiili haline gelir.

Antonio Damasio’ya (2006: s.247) göre bu durumun nörolojik ifadesi şöyledir;

“her an öz hali temelden yukarı doğru inşa edilir. O kadar sürekli ve tutarlı olarak yeniden inşa edilir ki, yenilenme sırasında bir şeyler aksamadıkça yenden yapıldığını sahibi sahibi hiçbir zaman bilemez”

Bilinç kendini tesis edebilmek için mimetik esastan poietik fiile ihtiyaç duyar ve bu eylemi de temsil vasıtasıyla tamamlar. Kendinden sonraki diğer tüm değerleri tesis edebilmenin yolu ve ilk adımı budur. Dolayısıyla denilebilir ki; değer tesis edebilmek için gereken bilincin açılabilmesi için o bilincin kendini temsil edebilme becerisine ihtiyacı vardır. Temsilin dili ontogeniye bağlıdır ama nörolojik olarak beyin, imgelerle düşünür. Hangi duyu tarzında üretildikleri ve bir şeye ya da bir şeyleri içeren bir süreçle mi; yoksa belli bir dilde, bir şeye ya da bir sürece tekabül eden sözcükler ya da diğer simgelerle mi oldukları fark etmez (Damasio, 2006: s.119). Bu temsil biçimini öğrenir, bilgiye dönüştürür ve yaşamsal devamlılığı için bu bilgiyi bir güç olarak kullanır. Yukarıda açıklandığı üzere, bilgiyi faydacı bir tanıma indirger dolayısıyla sonunda hikmet ve bilgi birbirinden ayrılır ve bir daha bir türlü Poietik bağlamdaki iç içeliğine geri döndürülemez. Etiğin temel sorusu olan “nasıl

yaşamalıyım?” sorusu, bilginin temellük edilmesiyle birlikte “nasıl bir dünyada yaşamalıyım? nasıl bir dünya kuralmalıyım?” sorusuna döner ve tasarım bu imar-ümran arzusunun fiili haline gelir. Bu noktadan itibaren kurulan yeni dünya, insanın içinden koptuğu doğayı dönüştürerek kendi temsiline sureti olmuştur. Bu durum hem fail açısından hem de toplum açısından temsil durumunu izah eder. Bir başka açı, yapılan işin/ürünün temsildir. Pragmatik olan varlık sebebinin temsil eder, denilebilir ki; işlevinin temsildir. Örneğin kullandığımız masa, daha önce yapılmış olan ve daha sonra yapılacak olan bütün masaları temsil eder. Temsil nesnesini bilfiil yapmanın dışında, yukarıda da ifade edildiği üzere fail başka temsil dilleri kullanabilir. Örneğin temsil edilen kavramı dille söylemek veya yazmak onun bir kavram olarak fail tarafından düşünülmüş olduğunu gösterir. Sözel yolla tarif edilebileceği gibi, çizgi vasıtasıyla da temsil edilebilir. Bir kavramı, o kavramı düşünenin bir enstrümanı olarak görünür hale getirir. Dil gibi çizmek/yazmak, failin kendi kendine düşünmesidir.

Hafızada tutulan kavram çizgi sayesinde görünür hale gelir. Dolayısıyla başka bir bireye aktarılabılır olur. Öte yandan çizgi çizmek de bir malzemeyi kullanarak iz bırakmak demek olduğu için, çizginin kendisi de (hafızadaki kavram hariç) failini temsil eder. Çizgi, sembol oluşunda aynı zamanda başlı başına bir mimetik araçtır. Mimesis, burada çizenin çizgi üzerinden çizilen biçime bürünmesini sağlayan fiilin ta kendisidir (Haşlakoğlu, 2019, s.51). Çizimin büründüğü geometrik biçimler de, çizilerek temsil edilen izin modelidir aslında. Aksi takdirde çizilen iz silindiğinde, o geometrik kavramların da silinmesi gerekir. Nasıl ki elimizin altındaki masa, bir hasar yüzünden işlevinden düşse bile temsil olarak masalıktan düşmez, aynı şekilde çizdiğimiz daire de silinse bile, kavramsal olarak daire (daha önceki ve daha sonraki bütün daireler) silinmemiştir. Bu somutlaştırma maddesel anlamda ortadan kaldırıldığında –diyelim ki silindiğinde- kavram da ortadan kalkamayacağı için çizgi aslında geçiciliğinde kalıcı olanı tutan çift anlamlı bir özellik gösterir (Haşlakoğlu, 2019, s.53).

Dikkat edilirse metnin başından itibaren temsil problemi surtesiz olanın yani kavramın surete yani bir sınır itibarıyla biçime sahip olması üzerinden ele alınmıştır. Başka bir ifade ile içeriğin biçime nasıl büründüğü meselesi ele alınmaya çalışılmıştır. Konunun tarihsel perspektiften ele alınması yine yukarıda açıklandığı gibi Platon–Aristoteles ayrımında kendini gösterir. Aristotelesçi anlayıştaki biçim tümel olması itibarıyla Platon’un eidos’una denk geliyormuş gibi düşünülür. Ancak aslında (bizim anladığımız haliyle) biçimin tümel olması imkânsızdır, dolayısıyla tikel bağlam üzerinden tümel tesis edilir (tikel’in tümel’i temsil etmesi veya tikel’in tümel’e tahvil edilmesi bağlamı). Dikkat edilirse tümel olması bile Aristotelesçi formun/biçimin değişime tabi olmasını engellemez. O halde Platon’un eideos/ model’i ile Aristotelesçi form/biçim’i birbirine tahvil edilemez. Aynı şekilde biçim, içeriğe de tahvil edilemez.

Biçim-içerik meselesinin bu şekilde esastan felsefi bir sorgu-lamasını yapmak, konuyu doğrudan mimarlık tarihin bitmeyen bir tartışmasını çözme imkanını açar. Chicago okulunun temsilcisi Louis Sullivan'ın sahiplendiği "Biçim (her zaman) işlevi izler" ifadesi (Leslie, 2010: s.83), deterministik/analitik bakış açısının pıhtılaşmış halidir. Sözün kime ait olduğu henüz net olmasa da, Bruno Munari'nin "Design As an Art" (2008: s.33) kitabında bu mottounun altında Jean Baptiste Lamarck'ın adı bulunur. Son referansa dayanarak içeriğinin Lamarck'ın evrim teorisine bir mimarlık kuramından daha çok uyduğu söylenebilir. Bu metnin konusunun dışında olmasına rağmen şu kadarıyla değinilebilir ki; Lamarck'ın evrim kuramı için önerdiği bu mottounun, evrim için bile doğru olmadığı sonraki bilimsel çalışmalarla ortaya çıkmıştır (Bakırcı, 2013: s.119). Buna rağmen bu mottoyu mimarlığa taşıyan Sullivan'ın makalesinin orijinalindeki tam ifade şudur; "işlev değişmediğinde biçim değişmez, bu yasadır" ve bu ifade mottounun evrenselliğine dair bir vurgu içerir. Ancak yukarıda yapılan felsefi açıklamanın ışığında işlevin tek bir biçim dayatmadığı, içeriği ifşa edebilen ve bunu da içeriğin varlığını borçlu olduğu modelin(eidos) iştiraki kadar yapabilen bir bir biçim kümesi veya aralığı olduğu ortaya çıkar. Dolayısıyla tasarım dünyasının "biçim işlevi izler" mottosu yerine, "biçim işlevi gerçekleştirir" veya "biçim işlevi açığa çıkarır" ifadeleri daha doğru olacaktır. Ancak son tahlilde biçim-içerik ilişkisinin en doğru ifadesi, diğer seçeneklerin kabul edilebilirliklerine rağmen, daha risksiz bir ifade olan "işlev, biçimin nedenidir" mottosudur.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere biçim problemi Sullivan'ın ifade ettiği formülasyona tâbi değildir. "Biçim işlevi izler" düsturu, araçsal aklın deterministik bir tuzağı olarak düşünülebilir. Biçim işlevin suret kazanmasıdır. Hatta Adorno'ya göre "biçim içeriğin pıhtılaşmasıdır"(Haşlakoğlu, 2016). Biçim kendini işleve bağlar ancak bu durum biçimin önceden belirli olduğunu göstermez ya da başka bir değişle işlev tek bir biçimi tanımlamaz, bağlama göre değişen seçenekler manzumesi sunar. Alet/şey/nesne (aralarındaki farka rağmen şimdilik ortak bir durum olarak) kendi bilgisini biçim vasıtasıyla ifşa eder. Bunların çok ötesinde biçimin bambaşka bir görevi/amacı vardır. Metnin temel yaklaşımı olan poietik faaliyet bakımından önemi, biçimin bu asli özelliğidir. Şöyle ki; fail ham maddede eyleme başlamadan önce sonucu göremez ancak amaca/niyete ve modele (zihninde) tutunarak (ve onu hiç bırakmayarak) yapma eylemi ile birlikte, sonuç formu belirlemeye ve böylece modele yaklaşmaya çalışır. İhtiyaç duyduğu kavramı hafızasında tutması eyleme başlaması için yeterlidir ancak bitirmesi için yeterli değildir. Biçimin oluşması için kavramın hafızada seyredilmesi ve an be an malzemenin işlenerek o hafızada tutulana yaklaşması gerekir. Bunun için de o seyretme durumunun farkında olması gerekir. Fail bu sayede kendisinin farkında olur ve böylece içgüdülerinin haddini aşar. Bu anlamda denilebilir ki, bilinç bir sıvı gibi, bilincinde olduğu şeyin biçimi alır ve bu biçim almayı

fark eder. Bu sayede fail için, içinde olduğu sahneyi dışardan izleyebilme ve onu kuşatabilmek, kendilik bilincinin oluşmasını mümkün kılar. Fiil sırasında insan, fiilin hem içinde hem de dışındadır. Böylece yapanın/failin kendisi olduğunu anlar. İnsanın bu yetisi kendiliği tesis etmeyi, yapma/etme olarak poietik faailete dolayısıyla üretime bağlar. Bu iki durum bir peşisıralık değil, içiçelik halidir. Vitruvius'ten itibaren dönemin ruhuna göre yaklaşım geliştiren düşünür/mimarlar Yine Vitruvius'a ait olan üç temel prensibin (Utilitas, Firmitas, Venustas) sırasını değiştirip kişisel yaklaşımlarını sergilemişlerdir. Tasarım, pratik bir sanat olarak kabul edildiğinde ürünün pragma değeri öncelik bakımından az önceki üç prensip arasında (fayda/ekonomi, kalıcılık ve güzellik) zaman zaman değişim gösterir. Dolayısıyla aletin/şeyin değeri, işlevi, onu üretilmesi için harcananlar (zaman-enerji-malzeme-emek) ve güzellik üzerinden irdelenir ve bu dörtlünün rotasyonu üzerinden kullanım değeri veya mübadele değeri sürekli yer değiştirir. Ancak metnin başından beri anlatıldığı üzere bu sıralaması sürekli değişen değerler üzerinde bir ethos tesis etmek mümkün görünmemektedir. Çünkü değişim üzerinden değer tesis edilemez.

Metin boyunca tasarım faliyetinin, zihinde tutulan bir kavramın izi olarak temsiline fail tarafından gerçekleştirildiği ve bu temsiline veçheleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Özellikle vurgulanması gereken nokta, kavramın zihine düştükten sonra görünür hale gelmek için kullandığı yolların hepsi (söz/ses, yazı, çizim, nesne) bir temsil biçimiyken, onun o zihinden (yani içerde) görünür hale gelmesi (dışarıya çıkması) bile başka tür bir temsildir. İşte tasarım, (görünür olmayan) kavramların bu temsiller dizisi vasıtasıyla suretsizlikten suret bulmaya doğru sürecidir.

KAYNAKLAR

- Arendt, H. (2003). İnsanlık Durumu, İletişim Yayınevi, İstanbul
- Arendt, H. (2018). Zihnî Yaşamı, İletişim Yayınları, İstanbul
- Atalay, K. (2013). <https://www.youtube.com/watch?v=jAiV7FbYQN&t=10s>
- Bakırcı, Ç. M. (2013). Evrim Kuramı ve Mekanizmaları, Evrensel Basım Yayın, 2013, İstanbul
- Boucher, G. (2013). Yeni Bir Bakışla Adorno, Kolektif Kitap yayınları, İstanbul
- Cevizci, A. (2014). EĞİTİM, AHLAK FELSEFESİ, Say Yayınları, İstanbul
- Damasio, A. (2006). Descartes'in Yanılgısı, Varlık Yayınları, İstanbul
- Gregotti, V. (2017). Mimarlığın Amaçları ve Araçları, Janus Yayıncılık, İstanbul
- Haşlakoğlu, O. (2016). Platon Düşüncesinde Tekhné, Sanat ve Felsefenin Ortak Kökeni üzerine Bir İnceleme, Sentez Yayıncılık, İstanbul
- Haşlakoğlu, O. (2019). Sanat Felsefesi ve Estetik Yazıları, Sentez Yayıncılık, 2019, Bursa
- Kant, I. (2011). Yargı Yetisinin Eleştirisi, İdea Yayınevi, İstanbul
- Kant, I. (2020). Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara
- Leslie, T. (2010). Dankmar Adler's Response to Louis Sullivan's "The Tall Office Building Artistically Considered": Architecture and the "Four Causes, Journal of Architectural Education, 64(1):83 - 93DOI: 10.1111/j.1531-14X.2010.01102.x
- Lindauer, M.(2013). The Meanings of the Physiognomic Stimuli Taketa and Maluma, Bull. Psychon. Soc. 28, 47–50 (1990). <https://doi.org/10.3758/BF03337645>
- Munari, B. (2008). Design As an Art, Penguin Books, London
- Ökten, K. H. (2011). Aristoteles, Say Yayınları, İstanbul
- Platon, (2015), Timaios Diyalogu, Say Yayınları, İstanbul
- Platon, (2017). Yasalar, Kabalıcı Yayın evi, İstanbul
- Panpuch, Z. (1999). ARETE as a mode of fulfillment in individual and social life of man according to Plato and Aristotle."Pańpuch, Zbigniew. Copyright by Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwin"
- Sennet, R. (2007). Zanaatkar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Vasari G. (2013). Sanatçıların Hayat Hikayeleri, Sel Yayıncılık, İstanbul

DERLEME / REVIEW

Çevresel Dönüm Noktaları ile Ekosistem Hizmetleri ve Ekonomik Kökenleri

Environmental Milestones and Ecosystem Services and Economic Origins

 Merve Ersoy Mirici

Bursa Teknik Üniversitesi Orman Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Peyzaj Planlama Anabilim Dalı, Bursa

ÖZ

Son yüzyılda artan nüfus ve endüstriyel gelişmeler ekosistem fonksiyonları üzerinde dramatik etkilere neden olmuştur. Dünyanın sahip olduğu ekosistem kaynaklarının kısıtlı olması ve bu kaynaklar üzerinde artan arz ve talep doğal kaynakların daha detaylı araştırılması gerektiğini gün yüzüne çıkarmıştır. Bu doğrultuda ekosistem ürün ve hizmetleri peyzaj ve şehir bölge planlama aracı olarak son on yıldır giderek artış gösteren bir araştırma alanına dönüşmüştür. Popülerleşen bir araştırma alanı olarak ekosistem hizmetlerinin tanımı, kapsamı ve kategori sistemlerinde pek çok farklılık ve karmaşa hakimdir. Buna ek olarak özellikle Türkiye’de yapılan çalışmalarda ekosistem hizmetlerine yönelik elde edilen ekolojik bulguların ekonomik zemine aktarılmaması dikkat çekici sorunlardan biridir. Bu durumda da ekosistem hizmetleri çalışma alanına dair dar bir kapsamda ele alınan bir yaklaşım sergilemektedir. Bu çalışmada ekosistem hizmetlerine yüzeysel bir bakış açısından öte insana ait çevresel düşünce sistemleri içinde doğa ve dolaylı olarak ekosistemin insan algısındaki konumuna odaklanılmıştır. Bu konumu belirleyen en önemli itici güçlerden biri de ekonomidir. Nitekim ekosistem hizmetleri yaklaşımı yeni keşfedilmiş bir kavram olmaktan ziyade geçmişte gerçekleşen pek çok çevresel hareket ve eylem ile şekillenmiştir. Bu kapsamda ekosistem ürün ve hizmetlerinin günümüze ulaşırken geçirdiği dönüşümler, anahtar kişi ve anahtar olaylar, değişen bakış açıları ve bu bakış açılarının ekolojik ve ekonomik keşifim arayüzündeki literatür eksikliğine katkı sağlaması amacı ile bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Çevresel bakış; ekolojik iktisat; ekonomik köken; ekosistem ürün ve hizmetleri; peyzaj.

ABSTRACT

Increasing population and industrial developments in the last century have caused dramatic effects on ecosystem functions. The fact that the ecosystem resources of the world are limited and the increasing supply and demand for these resources have revealed that natural resources should be investigated in more detail. In this direction, ecosystem good and services have turned into a research field that has been increasing gradually for the last ten years as a landscape, urban and region planning tool. There are many differences and complexities in the system of definition, scope and categories of ecosystem services. In addition to the diversity of definition and categorization, the ecological outputs of ecosystem products and services cannot be transformed into an economic basis. In this case, the ecosystem services studies exhibit an approach that is handle within a narrow scope. This study focuses on ecosystem services from a superficial point of view, rather than nature and indirectly the position of the ecosystem within human-environmental thinking systems. One of the most important driving forces determining this position is the economy. The ecosystem services approach has been shaped by many environmental movements and actions that have taken place in the past rather than being a newly discovered concept. In this context, this study has been carried out to contribute to the lack of literature in the interface of ecological and economic interference with the transformations of ecosystem good and services, changing perspectives, key persons and key events.

Keywords: Environmental viewpoint; ecological economics; economic origin; ecosystem good and services; landscape.

Geliş tarihi: 27.02.2021 Kabul tarihi: 13.07.2021

Online yayımlanma tarihi: 03.09.2021

İletişim: Merve Ersoy Mirici

e-posta: merve.mirici@btu.edu.tr

TMMOB
Şehir Plancıları Odası

OPEN ACCESS This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Çevresel Düşünce Biçimleri

Nesiller boyu doğayı biçimlendiren insan şüphesiz ki doğa üzerinde ezici bir güce sahiptir. Bu gücün özünde düşünce sistemleri olduğu ifade edilebilir. Düşünce sistemlerinin zemininde ise din ve bilimin iki karşıt görüşü bulunmaktadır. Karşıt görüşleri sorgulatan basit iki soru insan ve ekosistemin birbirlerine karşı duruşlarını/pozisyonunu belirlemektedir. İlk soru dini felsefe ile biçimlenen; bütün bitki ve hayvanlar yalnızca insanlar için mi yaratılmıştır? sorusudur. Bilim yönünden ele alındığında ise aynı soru; insanlar doğal ekosistemlerin yalnızca diğer parçaları mıdır? bakış açısı ile sorulabilir.

Dini görüşe paralel bir şekilde Aristoteles 'Politika' isimli kitabında bitkilerin insanlar için yaratıldığını öne sürerek şu sonuca varmıştır; "eğer doğa her şeyi eksiksiz yapıyorsa ve hiçbir şey boşuna değilse, o halde bütün hayvanları insanlar için yaratmış demektir." Bu görüşe göre doğanın mutlak hâkimi insan olarak atfedilmiştir. Fakat 1859 yılında Charles Darwin 'Origin of Species' isimli kitabıyla insanın kökeni ile ilgili dini ve felsefi bakış açıları sarsan kuramıyla ortaya çıkmıştır. Bu kurama göre rekabetçi doğal sistemler içinde var olabilmeyi sağlayan doğal seçim düşüncesini öne sürmüştür. Doğal seçim kuramına göre türler çevresel baskı ile karşılaştığında popülasyona ait bireyler uyumsal özelliklere sahip olamadıkları için yok olacaklar; ancak bazı bireyler uyumsal olarak üstünlük sağlayarak değişen yaşam koşullarında hayatta kalarak özelliklerini üreme yoluyla yeni nesillere aktarabileceklerdir (Klang, 1985). Türlerin kökeni üzerine kurgulanan bu kuram Herbert Spencer tarafından toplum yapısı ve insan eylemlerinin ahlaki yönü ile yorumlayarak doğal seçimi en uygun olanın hayatta kalması biçiminde niteleyerek insanı doğaya karşı yücelten bir bakış açısı sergilemiştir. Nitekim Spencer'a göre insanlar doğaya karşı bir mücadele içine girmiş ve bu mücadeleyi kazanmışlardır. O halde doğaya hükmetme yetkisi insanların en meşru hakkı olarak çoktan benimsenmiştir (Ponting, 2007: 138). Buna paralel bir şekilde Immanuel Kant'ın bakış açısına göre insan doğanın efendisi olarak atfedilirken, psikanalizin kurucusu olan Sigmund Freud insan idealinin "diğer topluluklar ile birleşerek doğaya saldırmak ve bilimin ışığında, doğayı insan iradesine boyun eğmeye zorlamak olduğunu" saptamıştır (Freud, 1929: 3).

Avcı toplayıcı toplumların Darwin bakış açısına paralel bir biçimde insan, bitki ve hayvanların birbirlerine daha bağımlı ve uyumlu bir ilişkiye sahip olduğu ifade edilebilir. Avcı toplayıcıların hareket etme kabiliyetlerinin azalmaması için nesneye duyulan ihtiyaçları asgari düzeydedir. Fakat tarımın keşfi ve yerleşik toplumlara geçiş (neolitik devrim), öncelikleri değiştirerek toprak/arazi ve nesneye bağımlı insan davranışlarını tetiklemiştir. İnsanların doğaya ilk müdahalesi bu dönemle gerçekleşmekle birlikte ilkel tarımsal faaliyetlerin başlaması ve hayvanların evcilleştirilmesi ile doğayı hükmü altına alabilmiştir. Yerleşik toplum yapısı hızlı bir nüfus artışına zemin hazırlamış ve besin ihtiyacının artışına neden olmuştur.

Sanayileşme öncesi insanların yaşam standartları mevsimsel etki, besin ihtiyacını karşılayabilme ve hastalıklar ekseninde büyük dalgalanmalar göstermiştir. Bu dalgalanmalar nüfus ve tarımda öngörülemez üretkenliğe neden olmuştur. Bu iniş çıkışlı dalgalanmaların daha durağan bir duruma geçmesi ve insanlara konfor alanı sağlanması için sanayileşme hızlanmıştır. Artan nüfusun işgücü fazlasını eritebilmek, yeterli gıdaya ulaşabilmek sanayileşme ivmesini arttırmıştır. Bu dönemde toplumların yaşam koşullarında ciddi anlamda bir iyileşmenin, bir dönüşümün ve bir geçişin yaşandığını söylemek mümkündür. Bu geçişi yalnızca tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş olarak nitelemekten ziyade insan ve doğa arasındaki dengelerin değişmesi açısından iyi okumak gereklidir. Nitekim bu geçiş tarımda topraktan elde edilen doğa ana üretkenliğinden kentsel sistemlerin yayılma politikasıyla bir toprak istilasına geçişi simgelemektedir. İlkel birikim dönemi olarak isimlendirilen tarımsal kapitalizme geçiş insanların kendi ve ailesini doyurabilmek için artan bir şekilde sürekli olarak topraktan daha fazlasını talep etmiştir (Fotourech ve Şahinöz, 2016). Kırsal yerleşim alanlarında insanları çevreleyen doğal peyzaj sert bir dönüşüm ile kentsel sistemlerin yayılabileceği bir düzlem haline indirgenmiştir. Wood'a (2002) göre tarım ile sanayileşme arasında birbirini besleyen bir ilişki vardır. Tarımsal üretim, kentlere yığılan yoğun nüfusun beslenmesini sağlayarak sanayileşme için bir itici güç olmuştur. Bu da tarımsal üretkenliği ve doğadan yararlanma sürecinin saldırganca devam etmesine ön ayak olmuştur. Gelişen finans sistemi, ulusal piyasa ve nakliye gereksinimi tarım kökenli kapitalizmin doğuşunu tetiklemiştir. Tarımsal kapitalizmle ve toprak mülk gelirlerinin tohumları ile doğan sanayileşme toplumsal dinamiklerin değişimine yol açmıştır. Bu dinamikler nüfus patlamasına ve dolayısı ile sanayi üretimini besleyen akıcı bir kaynak niteliğini taşımıştır. Bookchin'e (1982:40) göre insan tarafından doğa yine insan için endüstriyel üretimlerin yapıldığı devasa bir fabrikaya dönüştürülmüştür.

Ekosistem Hizmetlerinde Ekonomik Köken

Ekosistem, biyotik ve abiyotik varlıkların karşılıklı etkileşimini içeren sistem bütünü olarak tanımlanmaktadır. Ve bu tanıma göre ekosistem canlı ve fiziksel çevreyi içeren karmaşık bir sistemi oluşturmakla birlikte bu bileşenler arasında düzenli bir madde döngüsünü sağlamaktadır (Tansley, 1935). Diğer bir ifade ile ekosistem bileşenleri canlı ve fiziksel çevre ile dengeli bir sistemin ayrılmaz bir bütünü oluşturmaktadır. Avcı toplayıcılıktan tarım toplumuna geçiş, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş kronolojisi insan ve ekosistem arasındaki ilişkiyi biçimlendirmiştir. Bu biçimlendirmeye dini/felsefi ve yanlı bilimsel bakış açılarına ek olarak çok uzun bir geçmişe sahip olmayan ve yaklaşık olarak son iki yüz yıldır yeni bir itici güç olan sanayileşme ve dolayısı ile ekonomide eklenmiştir. İnsan ve ekosistem arasındaki ilişkinin çağdaş manzarası anlayabilmek ve ekosistem hizmetleri aracılığıyla gerçekleştirilmesi hedeflenen planlama çalışmalarına zemin hazırlayabilmek için ekonomik düşünceler perspektifinden de bakmak gereklidir.

Toplumsal yapılanmalar ve dönüşümle ilgili ilk sistemli inceleme ve klasik ekonominin kökenini ve ana akım iktisat kuramını Adam Smith atmıştır. Smith'in "Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme" isimli eseri ekonomi alanında bir başlangıç niteliğini taşımakla birlikte kült bir eserdir. Fakat bununda öncesinde bir ahlak profesörü olan Smith'in ilk eseri "Ahlaki Duygular Teorisi" kitabıdır. Nitekim ekonomi özünde ahlak ve güven zemininde gelişen bir arayüzdür. Smith, Ulusların Zenginliği eseri ile kapitalist sistemin doğası, yapısı ve işleyişini aktaran ekonomik bir bildirge olarak nitelendirilmiştir (Hunt ve Lautzenheiser, 2019; Skousen, 2019). Serbest piyasa ekonomisinin altyapısını oluşturan bu eserin temel savlarından biri; bir ulusun zenginliği ürettiği toplam mal veya hizmet olduğudur. Bunu maksimize etmenin yolu ise ülkenin üretim kapasitesini sınırlamak değil serbest bırakmaktan geçmiştir (Smith, 2020: 349). Serbest piyasa ekonomisine yön veren bakış açısına göre eldeki kaynakların hem ekonomiye hem de topluma en faydalı şekilde dağıtılmasını sağlayan arz-talep dengesidir ve ekonomi görünmez bir el tarafından yönetilmektedir. Ekonomideki görünmez el teorisinin ekosistem ekseninde ise fizyokratların görüşleri bulunmaktadır (Manokha, 2015: 10). Buna göre insan doğaya müdahale etse de doğa her zaman kendi dengesini koruyacak ve kendi kendine denge durumuna kavuşacağı görüşü benimsenmiştir. Bu dönemde fizyokratların ve klasik ekonomik ekolünün ekosistem kaynakları üzerine eğilmekten toplam ekonomik üretime odaklandığı gözlenmektedir. Ekosistem kaynakları özellikle tarım için doğal bir sermaye niteliğinde ele alınmıştır.

Ekonomik büyümenin hızlanması kapitalizmin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Kapitalizmin bir ekonomik sistem mi? yoksa bir dünya görüşü mü? olduğu günümüzde hala tartışılırken kapitalizmin tartışılmaz karşıt görüşü Karl Marx ile özdeşleştirilmiştir. Çünkü Marx ve Engels, sonlu bir gezegende sonsuz bir büyüme gerçekleşmeyeceğini ve kapitalizmin sürdürülemediğini savunmuştur. Ekosistem üzerinde endüstriyel bir yıkımın olacağını öngören Marx ve Marx'tan sonra gelen Marksist görüşü benimseyenler, ekosistem ve ekonomi arasında bu denli sorunlu bir ilişkinin zemininde insanın birikim ve sermaye tutkusunun yattığını savunur. Foster ve Magdoff'a (2010) göre kapitalizmin itici gücü, birikim aracılığı ile kar ve servet toplama saplantısıdır. Birikim ve servet biriktirme tutkusu periyodik olarak görülen ekonomik krizlere, ekosistemin sürekli olarak sömürülmesine ve buna paralel olarak ekolojik krizler ile karşı karşıya kalınacağını Marksist iktisatçılar tarafından kabul edilmiştir. İnsanın doğaya karşı duruşu Engel tarafından hayvanla dahi kıyaslanmıştır. "Hayvan doğadan yalnızca yararlanır ve salt varlığı ile onda değişimler meydana getirir; insan ise doğada değişimler meydana getirerek, amaçlarına yarar biçime sokar ve ona egemen olur. Her adımda anımsıyoruz ki, hiçbir zaman, başka topluluğa hakim olan fatih, doğa dışında bulunan kişi gibi

doğaya egemen değil; tersine ondan bir parçayız ve onun tam ortasındayız, onun üzerine kurduğumuz egemenlik, başka bütün yaratıklardan önce onun yasalarını tanıma ve doğru olarak uygulayabilme üstünlüğüne sahip olmamızın ötesine gitmez" (Engels, 1979'dan aktaran Zengin, 2020). Burada hayvanların ekosistemin parçaları olarak değişim meydana getirdiğini ancak egemen olmadığı vurgulanırken, insanın doğa üzerindeki egemenliğinin sonucunun gerek yaşam koşulları gerekse ekonomik başarısızlıklar getireceği öngörüsü bulunmaktadır. Serbest piyasa ekonomisinin ve kapitalizmin altın çağını yaşadığımız günler için Marksist iktisatçılar toplumda, kültürde, ekonomik düzende, insanlar arasındaki sosyal ve yerküre ile kurulan ilişkilerde radikal ve ekolojik dönüşüm yapılması gerektiğini savunurlar (Foster ve Magdoff, 2010). Marksist görüş din ve saldırgan ekonomik sistemlerin aksine piramidin tepesine insanı yerleştirmeden doğanın bir parçası olduğu görüşünü savunur. Hatta Marx insan emeği ile ekosistemin üretim potansiyelini zenginlik doğuran bir metafor benzetmesi yaparak özdeşleştirmiştir. Marx, ekonomi, üretim, işgücü dinamiklerinin ekosistem ile ilişkilerinde en yapıcı bakış açısına sahip olsa dahi üretimdeki mücadele değerini yalnızca işgücüne dayandırmıştır. Ve Gómez- Baggethun vd., (2010) ise Marx'ın işgücünü öne koyarak mücadele değerindeki ekosistemin rolünü sıkıcı bularak üzerine eğilmemiş ve vakit kaybı olduğunu düşünmüştür.

Klasik iktisadın devamı niteliğinde olan neoklasik iktisat, daha önce hesaba katılmayan dışsallık, marjinal fayda, arz ve talep eğrilerini ekonomiye dahil ederek ana akım iktisat kuramına farklı bir bakış açısı getirmiştir. Neoklasik yaklaşım klasik iktisada göre çevresel sorunları negatif dışsallık olarak kabul ederek yeni önermeleri ile sorunları bir ölçüde aşabileceğini savunmuştur. Çevresel dışsallık ekosistemlerin bozunmasına neden olduğu için negatiftir ve negatif dışsallıklar piyasa ekonomisinde başarısızlığa yol açmaktadır (Çetin, 2005). Dışsallık, iktisadi bir faaliyetten doğan yan üründür ve bu iktisadi eylem ile hiçbir ilgisi olmayan kişiler üzerinde zarara yol açar. Dışsallık üzerinde duran Pigou, ekosistemde meydana gelecek bozunmaların ekonomik dengeleri bozacağını ifade etmiştir. Pigou'nun, bireylerin eylemlerinin tüm sosyal maliyetleri ile yüzleşerek, dışsallığın içselleştirilmesini hedeflemiştir. Nitekim yalnızca yerel değil küresel anlamadaki dışsallıklar tüm insanlığı ilgilendiren çevresel sorunları oluşturmaktadır. Küresel ısınma da tüm dünyayı ilgilendiren en ciddi dışsallıklardan biridir (Nordhaus, 2013). Dışsallığın sadece insan boyutunda değil, çevresel boyutta etkileri düşünüldüğünde ekosistemin diğer bileşenleri de bu dışsallıktan negatif etki görür (Pigou, 1920: 78). Neoklasik iktisatçılar bu görüşü benimsemekle birlikte ekosistem ürünlerinin yerine yeni ikameler konulabileceğini savunurlar. Bu görüşün altında yatan savunma ise klasik ekonomideki kıtlık yaklaşımıdır. Buna göre doğal kaynaklar bir maldır ve malda yaşanan kıtlık malın fiyatını yükseltir ve böylece talepler doğal olarak azalır. Dolayısıyla bu görüşe göre doğal kaynakta

bir tahrip sorunu azalacaktır. Ve fakat neoklasikçilerin bu bakış açısı küresel iklim krizi ile büyük ölçüde çürümüştür. Fosil yakıtlar, çevresel tahribat, arazi bozunumundan kaynaklı sera gazı etkisi ve küresel ısınma klasik ve neoklasik iktisat kuramına göre CO₂'nin yerine bir ikame gerektirmektedir. Fakat bu ikame bu piyasa koşullarında işlememiş ve karbon ekonomisi istenilen sonuçları vermeyerek bir piyasa başarısızlığına neden olmuştur. Nitekim Solow'un ikame teorisinin kıt kaynaklardaki talebin artmasını sağlayarak aşırı yağmacılığı teşvik ettiği dahi ifade edilebilir. "Gerçekte dünya doğal kaynaklar olmadan idare edilebilir, bu nedenle tükenme sadece bir olaydır, bir felaket değil" (Solow, 1974: 11) bakış açısı üretimdeki ekosistemin rolünü ciddi biçimde indirmiştir.

Neoklasik iktisat kuramının yadsınamaz doğrusu ise ekonomik büyümeden feragat edilemeyeceğidir. Her ülke serbest piyasa koşullarında ister gelişmiş ister gelişmemiş olsun çevresel bozunmayı durdurmak uğruna ekonomik büyümeden feragat edemez. Çünkü yüksek refah düzeyi günümüzde her toplumun ve bireyin istediği arzulardan biridir. Ekonomik büyümeden feragat edemeyen az gelişmiş ülkeler, çok gelişmiş ülkelere göre daha büyük çevresel bozunum ile karşı karşıyadır. Neoklasik iktisat kuramı ise bu durumu "Çevresel Kuznet Eğrisi (ÇKE)" ile açıklamaya çalışmıştır. Çalışmıştır çünkü kuznet eğrisinin çıkış noktası çevre ve ekonomik büyüme endişesi değildir. Kuznet eğrisinin üretilme amacı kişi başına gelir ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin ortaya koymak iken 1990'lı yıllarda bu eğri modifiye edilerek ekonomik büyüme ve çevrenin bozunumu arasındaki ilişkinin ampirik bir yöntem ile açıklanmasını sağlamıştır. Buna göre bir ülke önce gelişirken ekosistem bozunumunda en yüksek düzeye ulaşır ve ülke zenginleşerek refah seviyesi arttıkça ekosistem bozunumları birden azalmaktadır. Aslında bu bir nevi refahını arttırmak amacı ile ekosistem kaynaklarına yapılan saldırgan davranışın gelişen teknoloji ile bertaraf edilmesi veya ödünleşmesi olarak nitelendirilebilir.

Enerji akışının ekonominin başlıca kaynağı olduğunu vurgulayan Costanza (1989), doğal kaynaklar aracılığı ile sağlanan ham madde ve enerjinin sermaye, iş gücü ve hükümet hizmetleri için net girdiyi oluşturduğunu dile getirmiştir. Bu net girdilerin toplamı ise bir ülkenin gayri safi milli hasılasını oluşturarak ekonomik büyüme ölçütlerini belirlemektedir. Bu kapsamda Costanza, şekillenen enerji konsepti ile ekolojik ve ekonomik sistemlerin ortak bir paydada ciddi bir bağlantılılığının olduğunu vurgulayarak, doğal kaynakların ekonomik değerlerinin sorgulanması gerekliliğinin altını çizmiştir. Bu bakımdan toplumun doğa üzerindeki eylemlerini rasyonelleştirmek ve eylemlerin ölçülebilir bir mekanizma ile ortaya konulması gerekliliği gündeme gelmiştir.

Costanza (1989), insanın doğanın bir parçası olduğu göz önüne alınırsa sağlıklı bir ekosistemin durağan seviyede ko-

runduğunu dile getirir ve doğada sınırsız büyümenin kanseri meydana getirdiğini vurgular. Costanza'nın bu metaforu klasik ekonomideki sınırsız büyüme hedefinin kanserle sonuçlanacağını öngörür. Ekonomik büyümenin varacağı kötümser sonucu iyileştirmek ve bu iyileşmede doğal kaynak sınırlarının dikkate alınması açısından ilk girişim 1982 yılında Stokholm'de gerçekleşen Wallenberg Sempozyumu'nda gerçekleşmiştir. Bu sempozyumda ekonomi ve ekolojinin entegre olduğu disiplinler ötesi yeni bir yaklaşım olan ekolojik iktisat alanı doğmuştur (Goodland, 1990). Bu doğuşun arka planında İnsan-ekosistem etkileşimi ile ilgilenen ekolojistler ve ortodoks inançlara aykırı, farklılıklara açık heterodoks iktisatçılardan etkilenen kesim bulunmaktadır.

Temel olarak ekolojik iktisat alanı dünyanın sahip olduğu geniş ve spesifik ekonomi ve politikalarını belirsizliklerini ortaya koymak, ekonomiye daha ekolojik bir yaklaşım ve ekolojiye de daha ekonomik bir yaklaşım sunmaktır. Bu yaklaşım 1980'li yıllarda rasyonelleşme çabası altında akademik çalışmalar ile bağlantılı olarak psikoloji, politik bilim, yer bilimleri ve ekonomiyi kapsayan disiplinler arası boşlukta köprü görevi üstlenmiştir (Costanza, 1989; Costanza vd., 2015). Bu açıdan ekolojik iktisat ve çevre ekonomisi birbirinden farklı görüşlere sahiptir. Çevre ekonomisi neoklasik ekonomi çerçevesinde tüketici tercihleri teorisi, dağılımın marjinal üretimi gibi aksiyomlar ile çalışırken, ekolojik iktisat bu aksiyomlara meydan okuyarak ekonomik sistemi enerji, madde ve tüketim atıkları aracılığı ile ekosistemdeki değişimin bir alt sistemi olarak kavramsallaştırır (Norgaard, 1994).

Ekolojik iktisadın gelişimi 1989 yılında yayımlanmaya başlayan "Journal of Ecological Economics" ile oldukça hızlanmıştır. Sonrasında benzer dergilerin yayımlanmaya başlaması ile konu popülerliğini arttırarak bu alandaki araştırma niceliği artış göstermiştir.

Ekosistemin sahip olduğu fonksiyonların sürdürülebilirliği ve gelecek nesillere ulaşması gayesi ekolojik ve ekonomik sorgulamaları farklı araştırma alanlarına sıçramıştır. Bu açıdan özellikle planlama çalışmalarında, çevresel politikaların şekillendirilmesinde karar vericiler için bir araç haline almaya başlamıştır. Bu aracın ekonomik yönü 2000 yılında Dünya Bankası raporunda yer almış, 2005 yılında ise literatüre Payments for Ecosystem Services (PES) olarak geçen ekosistem hizmetleri için ödemeler tanımı Uluslararası Ormancılık Araştırma Merkezi (CIFOR) raporunda yer almıştır (Wunder, 2005). Son çeyrek yüzyıldır ekosistem fonksiyonlarının çeşitliliği pek çok araştırma alanına genişlemişken ekosistem ürün ve hizmetleri çerçevesi aslında bu fonksiyonlara bir çatı sağlamıştır. Bu bağlamda artık ekosisteme sadece ekolojik boyutlar ile değil aynı zamanda ekonomik boyutta bakmayı sağlayan piyasa temelli yaklaşımlar artan şekilde benimsenmiştir.

Ekosistem Hizmetlerini Biçimlendiren Çevresel ve Ekonomik Dönüm Noktaları

Ekosistem ve ekonomi arayüzünde doğa, insan ve ekonomi kesintisiz ve girift halinde bir ilişkiye sahiptir. 1910–1930 yılları arasında tükenebilir doğal kaynakların ekonomisi ve çevre sorunlarındaki dışsalılık problemlerinin masaya yatırıldığı dönem olarak geçer. Özellikle kaynakların gelecek nesillere ulaşması ve indirgeme oranının ele alındığı dönem olmakla birlikte piyasası olmayan ekosistem hizmetleri göz ardı edilmiştir. Bu dönemin en öne çıkan isimlerden biri Frank Ramsey'dir. Ramsey'in büyüme kurgusunda tüketim üzerinden bireyin refahının yükseltilmesi hedeflenir. Refahın yükselmesi ve gelecekte büyümenin sağlanması ise şimdiki zamana ait tüketimlerden tasarruf edilerek geleceğe yatırım yapılmasını önerir (Ramsey, 1928). Ekonomideki tasarruf yaklaşımı ile nesiller arasındaki dengeyi kurarak adaletin sağlanmasını hedeflenmiştir.

1940'lı yıllara gelindiğinde ise William Vogt "Road to Survival" isimli eseri ile sosyal ve ekonomik dinamiklerde doğanın rolünün keşfedilmesini amaçlanmıştır (Vogt, 1948). İnsanın ekosistemden sağladığı yararları ekonomist bakış açısı ile sosyal fayda çerçevesinde doğal sermaye (natural capital) yaklaşımı geliştirilmiştir. Bu bakımdan Vogt tarafından ortaya konulan doğal sermaye yaklaşımı ekosistem hizmetlerinin ekonomik değerlendirme süreci ile gösterdiği paralellik bakımından dikkat çekicidir. Bu çalışma doğal sermaye ve ekosistem hizmetlerinin öncül nosyonuna sahip çalışmalar olarak öne çıkar.

1950 döneminde ise ekosistem ve bileşenlerinin geniş çapta tanımlanması çabası bulunmaktadır. Ekoloji biliminde kült bir kaynak olarak kullanılan "Fundamentals of Ecology" isimli eserde (Odum, 1953) ekosistem fonksiyonu tanımlanmıştır. Ekosistem fonksiyonu ekolojik kapasitenin değerlendirilmesi, mevcut doğal kaynakların değerlendirilme ve insan etkileşimleri sonucu değişimlerin ortaya konulmasında bir planlama aracı olarak sıklıkla tercih edilir hale gelmiştir.

1960'lı yıllarda yeşil devrim olarak nitelendirilen tarımsal ürün rekoltesinin artırılma çabaları çevresel ve sosyolojik problemlerin farkındalığının arttığı bir dönem olarak öne çıkar. Rachel Carson, petisitlerin meydana getirdiği geniş çaplı ve birbiri ile ilişkili sorunları ele aldığı ve edebi dille yazdığı kitabı "Silent Spring" kitabı 1962 yılında yayınlamıştır (Carson, 1962). Yazar bu kitabıyla kimya sanayinden büyük tepkiler alsa da gün geçtikçe çevre hareketlerinde dayanak noktası olarak kullanılan bir eser olarak öne çıkmıştır. Bu dönem çevresel problemler yalnızca akademik çalışmalarda değil aynı zamanda halkın okuduğu kitap, roman ve dergilerde yer almaya başlamıştır. Bu sayede çevresel problemlerin varlığına ait bilgi akışı daha geniş bir kitleye ulaşarak bilinçlenme ve eleştiri hareketini hızlandırmıştır. Neoklasik ekol iktisatçısı olan Garrett Hardin tarafından kaleme alınan "The Tragedy of the Commons" isimli

makale eleştirel bakış açısına sahip en radikal örneklerin başında gelmektedir (Hardin, 1968). Hardin'in tespit ettiği temel sorun, insanoğlunun engellenmez biçimde çoğalması ve buna paralel olarak Dünya'ya ait tüm ortak malların kişisel ahlak, değer yargıları ve vicdan mekanizması ile yönetiliyor olmasıdır. Buna ek olarak sınırlı/sonlu dünyada kontrolsüz nüfus artışının, dünyanın kişi başına düşen faydalarının azalmak zorunda olduğunu vurgulamıştır. Bu sorunun çözüme kavuşturulması için Hardin'in savunduğu temel sav, kişisel çıkarlar doğrultusunda yönetilen ve zarar gören ortak malların ancak ve ancak nüfus kontrolü ve eğitim ile aşılabileceğidir. Bir biyolog olan Hardin çevre problemlerinin aşılması konusunda kötümser fakat gerçekçi bakış açıları ile radikal bir yazar olarak öne çıkar. Bu dönem özellikle piyasa başarısızlıklarının aşılması için birçok fayda maliyet yönteminin geliştirildiği dönemdir.

Biyoçeşitliliğin korunması hakkında halk ilgisinin artışı ve ekosistem üzerindeki toplum baskının farkındalığı 1970 ve 1980 yılları arasında birçok yazar ve araştırmacının ekosistemin toplumsal faydasına eğilmesini sağlamıştır (Gómez-Baggethun vd., 2010). Bu dönemde ekosistem ve fiziksel çevrenin gördüğü zararları ve çevresel problemleri kabul eden hükümetler ilk kez 1972 yılında Stockholm Konferansı'nı düzenlemiştir. Konferans gelişmiş ve gelişmemiş ülke ayırmaksızın ülkesel çevre problemlerinin küresel düzeyde etki göstereceğinin kabulü bakımından küresel farkındalığı yayma amacına hizmet etmiştir. Aynı zaman diliminde gelişen uzaktan algılama teknolojilerinin avantajları kullanılarak doğal kaynakların gerçek durumunun nicel olarak ortaya konulması amacı ile Amerika Birleşik Devletleri Jeolojik Araştırma Kurumu (USGS) tarafından Landsat uydusu uzaya fırlatılmıştır. Teknoloji olanaklarının gelişmesi, sanayileşme doğal kaynakların daha kolay elde edilebilmesi ülkeler arasında ekonomik gelişme yarışlarının yaşanmasına sebep olmuştur. Ülkelerin ekonomik büyüme ve gelişme seviyesi teknolojik ve doğal kaynak kullanımına büyük ölçüde bağımlı olduğu ifade edilebilir. Gelişmişlik ve doğal kaynaklar arasındaki bağımlılığı ise 1973 yılında yaşanan petrol krizi ile gözlemlemek mümkündür. Savaş politikaları doğrultusunda batı ülkelerine ambargo koyan Arap ülkeleri gelişmiş ülkeleri ciddi ekonomik bunalımlara itmiştir. Klasik ve neoklasik ekonomi çerçevesinde basite indirgen ekosisteme ait doğal kaynakların ülkeler arasındaki ilişkileri biçimlendirdiği döneminin başlaması ile ekosistem ekonomisinin göz aradı edilemeyeceği gün yüzüne çıkmıştır. Petrol krizinin yaşandığı tam da bu dönemde "doğal sermaye" terimini ekosistem hizmetleri bakış açısı ile ilk ele alan Ernst Friedrich Schumacher olmuştur. 1977 yılında ise bir ekolojist olan Walter Westman sosyal fayda yönünden doğanın sahip olduğu fonksiyonun ölçülebileceğini savunmuş ve doğanın hizmetleri kavramını ortaya koyarak Schumacher'e (1973) atıf yapmıştır. Westman, toprak ve atmosfer arasındaki biyotik varlıkların enerji ve materyal akışının insan refahı için hayati önem taşıdığını vurgulamıştır. Makalesinden madde ve enerji akışlarından ziyade mevcut stokların sağladığı yararın

ölçülmesi ve sayısallaştırma gereksinimi üzerinde durmuştur. Çünkü Westman (1977:961)'a göre bir ekosistemin yapısı zarar gördüğünde bozulan ekosistem fonksiyonu nedeniyle topluma istenmeyen bir maliyeti oluşur. Eğer bu maliyet topluma kanıtlanmaz ise bedava kullanılan doğa hizmetlerinin gün geçtikçe bozunuma uğraması kaçınılmaz bir durum olacaktır. Bu durumda doğanın bedavacılık yaklaşımı ile sürekli olarak talan edilmesi söz konusudur. Ekosistem dinamikleri ile insan ihtiyaçları arasındaki ilişki bağlamında yalnızca ekolojik tedbirlerin değil aynı zamanda ekonomik tedbirlerin alınması gerektiği fikri giderek destek görmeye başlamıştır. Herman Daly 1977 yılında "Steady State Economics" teorisi ile ekosistemin kapasitesine bağlı olarak uygun bir ekonomik ölçeğin kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Durağan durum ekonomisi olarak tanımlanan bu görüşe göre doğal kaynakların üzerindeki baskının öngörü olmaksızın artışı doğal kaynakların tükenmesine yol açacaktır. Bu durum ekonominin fiyatlar tarafından değil, ekolojik limitler tarafından belirlenmesine sebep olduğunu varsaymaktadır (Daly, 1991: 32).

1980 döneminde toplumsal bilinçlenme aracılığı ile ekolojik limitlerin üzerinde odaklanma giderek artış göstermiştir. Bu dönem modern ekosistem hizmetlerinin kurgulanmaya başladığı dönem olarak geçmektedir. Paul ve Anne Ehrlich 1981 yılında biyoçeşitlilik üzerinden "Extinction: the Causes and Consequences of the Disappearance of Species" kitabıyla ekolojik limit vurgusunu yapmış ve ekosistem hizmetleri kavramının modern anlamda kullanılmasını sağlamıştır. Türlerin yok oluşunun sebep ve sonuçları üzerine odaklanan bu çalışma, türlerin yok olması durumunda ekosistemin sağladığı hizmetlerinde yok olma durumunun habercisi olduğunun altını çizmiştir (Liu vd., 2010). Özellikle 1980-1990 yılları arasında ekosistem hizmetleri konsepti arkasındaki rasyonalite, insan refahı için ekosistem fonksiyonlarındaki doğrudan etkinin biyoçeşitliliği nasıl bir kayıp oluşturduğu üzerinedir (Schröter, 2015). Fakat 1990-2000 yılları arasında ekosistem hizmetleri konsepti biyoçeşitlilik kaybı endişesinden sıyrılarak daha geniş yelpazeye odaklanmış ve 1990-2000 döneminde ana akım biçimlenmeye başlamıştır. Bu dönemde ekosistem hizmetlerine dikkati çeken en önemli dönüm noktalarından biri ise Robert Costanza ve arkadaşları tarafından Dünya'nın ekosistem hizmetleri ve doğal sermayesinin hesaplandığı "The value of the world's ecosystem services and natural capital" isimli çalışma olmuştur. Bu çalışmada Dünya'nın yaklaşık olarak yıllık 33 trilyon \$ değerinde ekosistem hizmetine sahip olduğu hesaplanmıştır (Costanza vd., 1997). 1998 yılında ise günümüzde Binyıl Ekosistem Değerlendirmesi (Millennium Ecosystem Assessment-MA) olarak bilinen ve birçok literatürde ekosistem ürün ve sistemleri kategorilerinin temeli atılmıştır.

MA kökeni doğrudan ekosistem hizmetli çerçevesinde gelişmemiştir. Özellikle biyoçeşitlilik sözleşmesi ve çölleşme ile mücadele programlarının bilimsel yönünün eksik olması ne-

deniyle küresel çapta ve uluslararası ekosistem değerlendirmelerine duyulan ihtiyaç nedeni ile doğmuştur. Birçok teknoloji ve bilimsel araştırma alanında olduğu gibi ekoloji ve doğal kaynaklar ekonomisinde artan çalışmalar göze çarpar. Fakat özellikle ekosistem ve ekonomi bilimlerinin politikalara adaptasyonu konusunda yerel ve küresel eksiklikler MA zeminin oluşmasını sağlamıştır. MA, iki yılda bir Dünya Kaynakları Enstitüsü (World Resources Institute-WRI), Birleşmiş Milletler Çevre Programı (United Nations Environment Programme-UNEP), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme-UNDP) ve Dünya Bankası (World Bank, WB) tarafından yapılan dünya kaynakları raporunun oluşturulması sırasındaki bir beyin fırtınası ve önerisi ile hayata geçirilmiştir (MA, 2003). MA oluşumunda ekosistem değişikliğinin insan refahı üzerindeki sonuçlarını entegre bir şekilde değerlendirmesini sağlamak, karar vericiler için bilgi sağlamak ve bilimi açığa kavuşturmak gibi büyük söylemler bulunur. Söylemlerini gerçekleştirme konusunda tartışmalı olmasına rağmen ekosistem hizmetlerine yönelik içeriklerin ve kategori karmaşasının azaltılarak ortak bir dil birliği sağlama açısından ekosistem ürün ve hizmetleri çalışmalarında yararlanılan kült bir kaynak özelliği taşımaktadır.

Küresel çapta yaklaşık 1360 bilim adamı ile ses getiren MA, ekosistem ve ekolojik limitlerinin yeniden sorgulanması için büyük bir farkındalık oluşturmuştur. G8 ülkeleri ve yükselen beş ülkenin çevre bakanlarının önerilerine cevap vermek amacı ile Almanya önderliğinde ve Biyoçeşitlilik ve Ekosistemin Ekonomisi (The Economics of Ecosystem and Biodiversity-TEEB) çalışması 2008 yılında gerçekleştirilmiştir (TEEB, 2008). TEEB, özellikle ekonomik boyutun ve iş dünyasının ekosistem üzerindeki baskısı üzerine odaklanmıştır. Ekosistem hizmetlerindeki azalmanın biyoçeşitlilik kaybına neden olduğu, ekosistem ürünlerinin iş dünyası için temel girdi oluşturduğu ve dolaylı olarak biyoçeşitlilik kaybına yol açtığı görüşünü savunmaktadır. Özellikle bu raporda piyasa ekonomisinde yatırım, üretim, dağıtım ve pazarlama süreçlerini içerek tedarik zincirinin bu kayıpta oynadığı role odaklanır. MA raporunu esas alarak üzerine kattıkları ile TEEB raporları özellikle ekonomik ve biyoçeşitlilik odağında iş dünyası için bir köprü olma özelliğini üstlenmiş bir çalışma olarak öne çıkmaktadır. MA ve TEEB raporları paralel bakış açılarına sahip olsa da dil birliğine varamamış ve bu ortak dil probleminin çözülmesi için Ekosistem Hizmetlerinin Ortak Uluslararası Sınıflaması (Common International Classification of Ecosystem Services-CICES) raporu ile (Haines-Young ve Potschin, 2010) Birleşmiş Milletler'e bir rapor sunmuştur. Bu rapora göre CICES çevre ve ekonomik hesaplamaların entegre edilebilmesi için daha detaylı bir ekosistem ürün ve hizmetleri yelpazesi sunmuştur. CICES raporu argümanına göre son zamanlarda gösterilen çabalara rağmen ekosistem hizmetlerinin kabul edilmiş bir tanımı veya sınıflandırmasının bulunmamaktadır. Bu konudaki eksikliği gidermek amacı ile büyük bir söylemle ortaya çıkan

raporun günümüzde kullanılabilirliği hala tartışma konusudur. CICES raporuna eş zamanlı olarak 2010 yılında Güney Kore'nin Busan kentinde gerçekleşen Birleşmiş Milletler Çevre Programı toplantısında devletler biyoçeşitlilik ve ekosistem hizmetleri için hükümetler arası bir bilim ve politika platformu oluşturulması gerektiğini oy birliği ile kabul ettiler. Bu kapsamda 2012 yılında Almanya'nın Bonn kentinde Biyoçeşitlilik ve Ekosistem Hizmetlerinde Hükümetlerarası Bilim-Politika (The Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES) Platformu kuruldu. IPBES platformu Birleşmiş Milletlerin bir organı olarak değil, hükümetlerarası bağımsız bir organ olarak kurulmuştur. 2012 yılından bu yana birçok hükümet gibi Türkiye'de IPBES organının resmi bir katılımcısıdır.

Değerlendirme

Bu çalışmada ekosistem ürün ve hizmetlerinin sınıflandırma ve tanımlama kaygısından uzak bir şekilde kronolojik bir hiyerarşide ekosistem ve ekonominin insanın düşünce sistemindeki konumu ve değişimi derlenmiştir. Diğer bir ifade ile ekosistem ürün ve hizmetlerinin biçimlenme ve dönüşüm süreci aktarılmıştır. Geçmiş ve güncel projeksiyon ışığında ekosistem hizmetlerine yön vermiş ve vermekte olan çok fazla belirleyici vardır. Bu belirleyicilerin ilki çevre, doğa ve ekosistemin insan algısındaki yeri ve bu yerin değişimidir. İnsan kendisi dışındaki doğa ve doğal sistem bileşenlerini düşünce sisteminde bir yere konumlandırır ve düşünce sistemi bu konuma göre doğaya karşı bir davranım biçimi oluşturur. Bu davranış biçimi kitlesel bir davranış biçimine dönüştüğünde ise ekosisteme karşı geri döndürülemez çevresel problemler ile karşı karşıya kalınır. Bunun temel nedeni ekosistemin belirli bir dayanım kapasitesinde ve kırılgan oluşudur. Bunun tersi yönünde ise nüfus dinamikleri sürekli ve saldırgandır (Parks ve Gowdy, 2013). Dolayısı ile ekosistem varlığının tehdit edilmesinin engellenmesi, ekosistemin gelecek kuşaklara adil olarak ulaştırılmasını ve insanların yaşam alanlarını oluşturan sağlıklı mekanların sürekliliğinin sağlanması açısından kırsal ve kent planlama çalışmaları için ekosistem ürün ve hizmetlerinin çalışılması kaçınılmaz bir araştırma zeminini oluşturmaktadır. Doğal ve kültürel peyzajlar aracılığı ile sağlanan ekosistem ürün ve hizmetleri çerçevesinin planlama çalışmalarında karar verme süreçlerine etkin bir şekilde eklemlenmek ve parasal değer olarak ifade etmek negatif dışsalı pozitif dışsalıya dönüştürme imkânı sağlamaktadır.

Bu çalışmanın temel motivasyonu ekosistem ürün ve hizmetlerinin tek bir tanımı, tek bir kategori sistemi, tek bir bilim adamı tarafından keşfedilmeyişi ve tek bir platform tarafından yönetilemeyecek kadar geniş bir kapsama sahip olduğu vurgulama ve ekosistem ve ekonomi arasındaki geçişin hala süregeldiğini dedüktif tarzda ortaya koymaktır. Buna ek olarak ekosistem ürün ve hizmetleri çerçevesinin kavramsallaştırılması ve tarihsel gelişimi anahtar olay ve anahtar kişiler aracılığı ile aktarıl-

mıştır. Bu doğrultuda ekosistem ürün ve hizmetlerinin hala evrilme sürecinde olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim başlangıçta bireysel çabalar ve çalışmalar ile temelleri atılan ekosistem ürün ve hizmetleri çerçevesi güncel konjonktürde hükümetlerarası bir organa dönüşüm sürecini yaşamaktadır. Bu durum ise hala bu çerçevenin kendini tamamlama sürecinin devam ettiğinin bir göstergesidir. Sırası ile MA, TEEB, CICES ve IPBES platformlarının küresel çapta arayış ve çaba içinde olduğunu gözlemlemek mümkündür. TEEB, CICES ve IPBES platformları küresel çaptaki ilk çıktığı oluşturan MA raporunu esas alarak, üzerine yeni söylemler ve sınıflandırma revizyonları sunmaktadır. Fakat bu çabaların sunduğu farklı sınıflandırma sistemleri ekosistem ürün ve hizmetleri konusundaki karmaşayı beslemektedir. Buna paralel bir şekilde ülkemizde ekosistem ürün ve hizmetleri konusunda yapılan çalışmalarda sonuç odaklı çıktı veya çıktılar yerine sürekli olarak sınıflandırma sistem karmaşasının hakim olduğu ortadadır. Bunu konuda ülkemizde yazılan pek çok tez örnek verilebilir. Sayfalarca kategori kategori ekosistem hizmet sınıflarının tanımları verilmektedir. Ancak çalışmanın sonucunda ekosistem hizmetine yönelik hiçbir ekonomik sonuç ortaya konulmamaktadır. Son yıllarda ülkemizde hem tez hem de makale ve kongre sunumlarında ekonomik boyut olmaksızın ekosistem ürün ve hizmetleri çalışmalarının yaygınlaştığı gözlenmektedir. Ekonomik bir çerçeve sunulmadan ekosistem fonksiyonlarının yeni bir isimle servis edilmesi ekosistem ürün ve hizmetleri yaklaşımının çıkış noktasından uzaklaştığının ve bir odak kaymasının yaşandığının bir göstergesidir. Buna ek olarak Türkiye'de ve uluslararası literatürde ekosistem ürün ve hizmetlerinin ne olduğuna ilişkin tanımlama çaba ve endişelerinin olduğu da gözlenmektedir. Bu bakımdan ekosistem ürün ve hizmetlerinin sayfalarca farklı tanım ve kategorilerinin tekrar tekrar yapılması yerine ekolojik ve ekonomik kökenin çıkış noktaları, evrilme süreci ve temel felsefesinin ne olduğunun bilinmesi büyük önem taşımaktadır. Dolayısı ile ekosistem ürün ve hizmetlerini yüzeysel çalışmalar ile tanımlama karmaşasından uzak bir endişe ile odaklanması ve ekonomik yönünün göz ardı edilmemesi gerektiği vurgulanabilir. Nitekim ekosistem ürün ve hizmetleri çerçevesi ekonomideki ürün ve hizmet (good and service) tezahürünün dönüşerek kavramsallaştırılmasını sağlamıştır. Bu nedenle özellikle ülkemizde yapılan çalışmalarda ekosistem fonksiyonu yerine ekosistem ürün ve hizmetleri başlıklarının kullanılması ve ekonomik bir çerçevenin bulunmayışı yaklaşımın özünden uzak bir yapı sergilemekle birlikte yeni arayışlar içinde olduğu ve yaklaşımda kavramsal boşluklar olduğunu göstermektedir. Bu boşluğu oluşturan en önemli nedenlerden bir ekosistem ürün ve hizmetlerinin ekonomik karşılığının tek bir ölçüm birim ve yöntem ile belirlenemeyişidir.

Ekosistem hizmetlerine ilişkin yelpaze çok geniş olduğu için tek bir piyasa değeri bulunmamaktadır. Temel olarak ekosistem hizmetlerinin ekonomik değerlendirme süreçlerini; (i) doğal kaynaklar, (ii) fonksiyonlar ve (iii) hizmetler olmak üzere üç

temel kategoride ele almak mümkündür (Peacock, 2009: 7). Su ve maden gibi doğrudan sağlanan somut doğal kaynaklar doğrudan kullanım değeri oluştururken, besin döngüsü ve fotosentez gibi fonksiyonlar ve rekreasyon gibi varoluşsal değerlerin ekonomik karşılığı dolaylı ekonomik değer ile değerlendirilmektedir. Bu ekonomik değerlemenin altyapısında ise faydacılık paradigması bulunmaktadır. Faydacı değer paradigması insanların şimdi ve gelecekte ekosistem hizmetlerinden doğrudan ve dolaylı olarak fayda etmesi gerçeğine dayanır. Ekosistemin faydacılık değerini anlamak içinse Toplam Ekonomik Değer (Total Economic Value-TEV) konsepti sıklıkla kullanılır (MA, 2003: 132). TEV ekosistemin kullanım değeri ve kullanım dışı kalan değerinin toplamı olarak ifade edilir. Kullanım değeri; doğrudan (direkt tüketilebilen ürünleri) ve dolaylı (fonksiyon faydaları) kullanım değeri ile ele alınır. Kullanım dışı değer ise; potansiyel, miras ve varoluş değeri gibi sayısallaştırılması ve değer biçilmesi daha zor süreci barındırır. Nitekim kullanım dışı değer daha çok gelecek nesilleri ilgilendiren gelecekteki değer üzerine söylemlerini geliştirir. Dolayısı ile hem geleceğin belirsizliği hem de sıklıkla fayda maliyet analizleri kapsamında anketler aracılığı ile ölçüm yapılarak öznellik barındırması açısından yanlışlığı gündeme getirmektedir. Ancak eğer bu faydalar rakamla ifade edilmez ise ne kadar değer kaybı veya ne kadar ağırlık verilmesi gibi sorulara yanıtsız kalınır (Hahnel, 2011: 45). Dolayısı ile özünde ekosistem hizmetleri başlangıçta çevreciler tarafından bir iletişim aracı olarak görülmüştür. Gómez-Baggethun vd., (2010)'a göre ekosistem hizmetlerine yönelik ekonomik değerlendirme uygulamaları kısa vadede ekonomik görüşleri yansıtan bir dil ve ekosistem işleyişinin değerini iletmek için bir araç olarak yorumlanmalıdır. Ki bu nedenle birçok araştırmacı değerlendirme mantığını kendi başına bir amaçtan ziyade kısa vadeli pragmatik bir araç olarak benimsemiştir. Bunun temel nedeni ise ekosistem kaybının meydana geleceği durumlarda ekosistem kaybını durdurmak veya en aza indirgeyebilmek için politik bir dayanak arayışıdır. Bu dayanak, bakış açısı farklılıklarına göre bazen ekosistemin bir meta olarak algılanarak satılmasına veya bir engelleyici olarak korunmasını sağlamaktadır. Dolayısı ile burada yine çevresel düşünce sistemlerinin ve doğru bakış açılarının önemi büyüktür. Ekonomik değerler, değerlendirme yöntemleri, piyasalar, ekosistem hizmetleri için ödemeler, ekosistem hizmetleri için piyasalar ideolojik olarak tarafsız olarak sonuçlar ortaya koymayı hedefler.

Vatn (2006), değerlendirme süreçlerinin mülkiyet kavramları, rasyonalite ve topluma özgü çevre ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesi için ekosistem hizmetlerinin bir araç niteliği olduğunu öne sürer ve ekosisteme uygulanan mülkiyet sistemlerinin değiştirilmesine katkı sunacağını savunur. Bu bilinç topluma refah ve ekosistem faydasını arttırmak için ortak mülkiyet sistemleri destekleyen bir pozitif bakış açısı sunar. Ekosistem ürün ve hizmetlerin ekosistem fonksiyonu gibi algılanıp yalnızca sayısallaştırılması, modellenmesi ve sınıflandırılması yeterli

değildir. Bu konunun bir parçasıdır fakat tamamı değildir. Dolayısı ile ekosistem ürün ve hizmetlerinin ekonomik boyutu olmaksızın çalışmak tam olarak ekosistem ürün ve hizmetleri çerçevesini yansıtmadığını ifade etmek mümkündür. Ve araştırma alanının tamamlanabilmesi için sosyal bir perspektif sunan ekonomik boyut ile ekolojik boyut bütünleştirilmelidir.

İnsanın olduğu her mekânsal sistem, gerek kırsal gerek kentsel alanlar peyzaj ile çevrelenmiştir. Doğa ile kent kopukluğunun azaltılması, kent içindeki peyzajdan beklenen sadece yeşile bakmak olgusundan uzaklaşarak daha üretken peyzajları ekosistem hizmetlerine dönüştürmek kentsel planlama için yeni ve çağdaş bir bakış açısı sunar. Peyzajı oluşturan ekosistemlerin yönetilmesi ve ekonomiyle olan ilişkisi nedensel bir zincirle birbirlerine bağlıdır. İktisadi insan (homoeconomicus) ve peyzajlar aracılığı ile ekosistem arasında uyumlu bir iş birliği kurabilmenin yolu ise aynı dili konuşmaktan geçmektedir. Homo-economicus ve ekosistem arasında aynı dil ise ekonomik değerdir. Peyzajlar aracılığı ile temin edilen ekosistem kaynakları üzerinde doğal bariyerlerin belirlenebilmesi için ekosistem hizmetlerinin ekonomik boyutu gözler önüne konulmalıdır. Ekosistemin devrilme noktası ve kritik bir eşiği vardır. Bu devrilme noktalarının kestirimini bilmeden sadece var olduğunu bilmek güvensiz bir geleceğe işaret etmektedir. Bu nedenle bilgi teknolojilerinin gelişmesi, planlama çalışmalarında kantitatif sonuçlara dayanan çıktıların üretilebilmesi için modelleme çalışmalarına gereksinim duymaktadır. Ekosistem ürün ve hizmetlerine ilişkin kantitatif modelleme çıktılarının homo-economicus ile aynı dili konuşabilmesi içinse ekonomik analizler ile desteklenmesi planlama yaklaşımları olumlu yönde etkileyecek potansiyele sahiptir. Ekosistemin ekonomik değerinin fırsatçı bir yaklaşım ile değil koruyucu tedbirler olarak ele alınması ise bireysel ve toplumsal ahlaki boyut ile ilgilidir. Çünkü doğaya karşı bakış açısı ve bireysel alışkanlıklar kalıplaşır, kültürleşir ve kararlı toplum davranışına dönüşür.

Yapı stoklarının baskın bir şekilde yayılım gösterdiği kentsel sistemlerde ekolojik bir üretkenliği ifade eden ekosistem ürün ve hizmet potansiyelinin arttırılması, kent ve ekosistem ilişkisinin yeniden kurgulanması, insan psikolojilerine olumlu katkısı ve kentsel peyzaj dinamiklerinin ekolojik ve ekonomik çıktıların olduğu göz ardı edilmemelidir. Kentsel yapılaşma alanları kentsel nüfus artışından daha hızlı bir şekilde ilerlemektedir (Seto ve Shepherd, 2009). Bu durum dolayısı ile kentsel sistemlerde mikro iklimi olumsuz yönde etkileyerek yerel iklimin değişimine neden olmaktadır. Bu etkilerin en aza indirgenebilmesi ve dirençli kentler tasarlama sürecinde ekosistem ürün ve hizmet potansiyelini arttırmak büyük avantaj sağlayacaktır. Faydayı maksimize etmek, önceliklendirmek, planlamak ve yönetmek için bilim insanları ve karar vericiler/politika yapımcılar arasında uzlaşmaya olanak tanır (Çağlayan vd., 2020). Nitekim karar verme stratejilerinde bireysel tabanlı değerlendirmelerin yetersiz olduğunu söylemek müm-

kündür. Bireysel tabanlı değerlendirmeler çoğunlukla klasik veya en iyi ihtimalle çevre ekonomisi kökenine dayanmaktadır. Ancak kapitalist bakış açısıyla bile ekosistem ürünlerinin bir değeri olmasa da insana sağladığı faydanın ekonomik bir değeri vardır. Ekonomide sağlanan faydaların ekonomik değeri varken sermayenin temel bileşenlerinden biri olan ekosistem ürünlerinden de sağlanan faydanın ekonomik değerinin belirlenmesi gerekmektedir. Aksi halde doğal kaynakların bir sermaye bileşeni olarak değil, doğanın insana bahsettiği hediye olarak algılanmasına yol açarak insan ve toplum algısında bedavacılık problemini oluşturur. Dünya ve ekosistemin büyük bir bölümü geleneksel olarak hiç kimsenin sahibi olduğu bir mal değildir fakat aynı zamanda tüm insanların hoyratça kullanabildiği serbest bir kaynaktır. Doğadan karşılıksız biçimde yararlanan insan ve toplum antroposentrik düşünce sistemi ile doğanın ve dolayısı ile ekosistemin değersizleşmesine neden olur. Buna paralel şekilde maliyeti düşük doğal kaynaklar metanın değerini de düşürmekte ve kullanım fazlasını oluşturmaktadır. Uzun erimli bir sonuç olarak doğanın değersizleşmesi, saldırgan tüketim alışkanlıkları çevresel problemlere yol açtığında insan ve toplumlar için “züccaciye dükkanındaki fil” metaforu ile karşı karşıya kalınır. Bu metafora göre küresel anlamda hareket alanı kısıtlanır ve potansiyel bir çevresel yıkımı her an karşı karşıya kalınabilir.

KAYNAKLAR

- Bookchin, M. (1982). *Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy*. California. Cheshire Books.
- Çağlayan, S., Balkız, Ö., Arslantaş, F., Ceviz Sanalan, K., Lise, Y., Zeydanlı, U. (2020). Şehir Planlama Aracı Olarak Ekosistem Hizmetleri: Çankaya İlçesi Örneği. Ankara.
- Carson, R. (1962). *Silent Spring*. Houghton-Mifflin. Boston.
- Çetin, T. (2005). Çevresel Dışsallıklar ve İçselleştirme Yöntemleri. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 7(3):143–66.
- Costanza, R. (1989). What Is Ecological Economics?. *Ecological Economics* 1(1):1–7. [https://doi.org/10.1016/0921-8009\(89\)90020-7](https://doi.org/10.1016/0921-8009(89)90020-7).
- Costanza, R., Cumberland, J. H., Daly, D., Goodland, R., Richard, B. Norgaard, Kubiszewski, I., Franco, C. (2015). *An Introduction to Ecological Economics*. Second Edition. Routledge CRC Press.
- Costanza, R., d'Arge, R. de Groot, R. Farber, S., Grasso, M., Hannon, B., Limburg, K., Naeem, S., O'Neill, R., Paruelo, J., G. Raskin, R., Sutton, P., van den Belt, M. (1997). The Value of the World's Ecosystem Services and Natural Capital. *Nature* 387(6630):253–60. [10.1038/387253a0](https://doi.org/10.1038/387253a0).
- Daly, H. (1991). *Steady-State Economics: With New Essays*. Second edition. Island Press.
- Foster, J. B., Magdoff, F. (2010). What Every Environmentalist Needs to Know About Capitalism. *Monthly Review* 61 (10).
- Forouzechi, Z., Şahinöz, A. (2016). Çevre Ekonomisi ve Politikaları. İmaj Yayınevi. Ankara.
- Freud, S. (1929). *Civilization and Its Discontents*. Electronic. England: Chrysoma Associates Ltd.
- Gómez-Baggethun, E., de Groot, R., Lomas, P. L., Montes, C. (2010). The History of Ecosystem Services in Economic Theory and Practice: From Early Notions to Markets and Payment Schemes. *Ecological Economics* 69 (6) : 1209–18. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2009.11.007>.
- Goodland, R. (1990). Integration of Economy and Ecology: An Outlook for the Eighties. Ann-Mari Jansson (Editor). University of Stockholm, S-106 91 Stockholm, Sweden, 1984. 240 Pp, ISBN 91-85326-24-0.
- Hahnel, R. (2011). *Green Economics: Confronting the Ecological Crisis*. Routledge.
- Haines-Young, R., Potschin, M., (2010). Proposal for a Common International Classification of Ecosystem Goods and Services (CICES) for Integrated Environmental and Economic Accounting. London.
- Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science* 162 (3859):1243 LP – 1248. <https://doi.org/10.1126/science.162.3859.1243>.
- Hunt, E. K., Lautzenheiser, M., (2019). İktisadi Düşünce Tarihi. V. U. Aslan (Çeviri). İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- Klang, T. (1985). *Biological Science :A Molecular Approach*. The Colorado College Press. Colorado.
- Liu, S., Costanza, R., Farber, S., Troy, A. (2010). Valuing Ecosystem Services: Theory, Practice, and the Need for a Transdisciplinary Synthesis. *Ann N Y Acad Sci.* 1185:54–78. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.2009.05167.x>.
- MA. 2003. *Millennium Ecosystem Assessment Ecosystems and Human Well-Being: A Framework for Assessment*. Washington.
- MA. 2003a. Concepts of Ecosystem Value and Valuation Approaches. P. 132 in *Millennium Ecosystem Assessment Ecosystem and Human Well-being: A Framework for Assessment*. Washington. Island Press.
- Manokha, I. (2015). The Conundrum of Economics: Uncompromising Empiricism alongside Blind Faith in the 'Magic' of the 'Invisible Hand. *Raisons politiques* 59(3):121–53. <https://doi.org/10.3917/rai.059.0121>.
- Nordhaus, W. (2013). *The Climate Casino: Risk, Uncertainty, and Economics for a Warming World*. Yale University Press.
- Norgaard, R. B. (1994). *Development Betrayed: The End of Progress and a Co-Evolutionary Revisioning of the Future*. 1 st Edition. Routledge.
- Odum, E. (1953). *Fundamentals of Ecology*. Philadelphia Saunders.
- Parks, S., Gowdy, J. (2013). What Have Economists Learned about Valuing Nature? A Review Essay. *Ecosystem Services* 3:1–10. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2012.12.002>.
- Peacock, B. (2009). *Methods for Ecosystem Service Valuation*. United States.
- Pigou, A. C. (1920). *The Economics of Welfare*. Macmillan and Co. London.
- Ponting, C. (2007). *A New Green History of the World the Environment and the Collapse of Great Civilizations*. Vintage Book. London.
- Ramsey, F. P. (1928). A Mathematical Theory of Saving. *The Economic Journal* 38(152):543–59. <https://doi.org/10.2307/2224098>.
- Schröter, M. (2015). Conceptual Basis and Spatial Modelling to Account for and Conserve Multiple Ecosystem Services in Telemark County, Norway. Wageningen University, Wageningen.
- Schumacher, E. F. (1973). *Small Is Beautiful; Economics as if People Matter*. Harper & Row. New York.
- Seto, K. C., Shepherd, J. M. (2009). "Global Urban Land-Use Trends and Climate Impacts." *Current Opinion in Environmental Sustainability* 1(1): 89–95. doi: <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2009.07.012>.
- Skousen, M. (2019). İktisadi Düşünce Tarihi Modern İktisadın İnşası. M. Acar, E. Erdem, and M. Toprak (Çeviri). Adres Yayıncılık. İstanbul.
- Smith, A. (2020). Milletlerin Zenginliği Doğası ve Medeniyetleri Üzerine Bir İnceleme. 2. Baskı. M. Acar (Çeviri). İstanbul.
- Solow, R. M. (1974). The Economics of Resources or the Resources of Economics. *The American Economic Review* 64(2):1–14. https://doi.org/10.1057/9780230523210_13.
- Tansley, A. G. (1935). The Use and Abuse of Vegetational Concepts and Terms. *Ecology* 16(3):284–307. <https://doi.org/10.2307/1930070>.
- TEEB. 2008. *The Economics of Ecosystem and Biodiversity*.
- Vatn, A. (2006). Institutions and the Environment. *Land Economics* 82(2):316–19. <https://doi.org/10.3368/le.82.2.316>.
- Vogt, W. (1948). *Road to Survival*. Sloane Associates. New York.
- Westman, W. E. (1977). "How Much Are Nature's Services Worth?" *Science* 197 (4307):960–64.
- Wood, E. W. (2002). *Kapitalizmin Kökeni: Geniş Bir Bakış*. Epos Yayınları. Ankara.
- Wunder, S. (2005). *Payments for Environmental Services: Some Nuts and Bolts*. Center International Forestry Research Occasional Paper No:42.
- Zengin, Z. 2020. Çevre, Ekolojik İktisat ve Büyüme. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Ankara.

DERLEME / REVIEW

Açık Yeşil Alan Sistemi Planlanma ve Tasarım Süreçlerinde Millet Bahçelerinin Rolü

The Role of Nation Gardens in the Planning and Design Processes of the Open Green Space System

 Berfin Şenik, Osman Uzun

Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Düzce

ÖZ

Bilindiği gibi, açık yeşil alanlar kentsel sürdürülebilirliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Pek çok farklı tipolojiyle kentlere; ekolojik, toplumsal, rekreasyonel ve mekânsal katkılar sunmaktadırlar. Bu katkıların (çok işlevli olarak) kentsel mekâna yansıtılması sistematik bir yaklaşımla mümkündür. Bu bağlamda hem dünyada hem de Türkiye’de açık yeşil alanlara ilişkin pek çok hedef, strateji ve standart geliştirilmiştir/geliştirilmektedir. Ülkemizde son yıllarda, tarihi bir öneme sahip millet bahçesi kavramı açık yeşil alan tipolojisi olarak yeniden gündeme gelmiştir. Bu kavram ayrıca, farklı açık yeşil alan stratejileri ile birlikte ele alınmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmada, millet bahçesi kavramının açık yeşil alan sistemi planlama ve tasarım süreçlerindeki rolü irdelenmiştir. Bu kapsamda, farklı açık yeşil alan tipolojilerinin dünyadaki ve ülkemizdeki tarihsel gelişimi üzerinde durulmuştur. Sonraki aşamada, açık yeşil alanlara ilişkin ülkemizdeki yasal-yönetimsel yapı irdelenmiştir. Buna yönelik olarak merkezi yönetim tarafından ortaya konulan Millet Bahçesi Rehberinin açık yeşil alan sistemi planlaması ve tasarımı üzerindeki etkisine ilişkin saptamalar yapılmıştır. Son olarak yine merkezi yönetim tarafından gündeme getirilen millet bahçelerinin ekolojik koridorlarla bütünleştirilmesine yönelik bazı öneriler getirilmiştir. Böylece, millet bahçesi kavramının diğer açık yeşil alan bütünleştirilmesine ve yetkin bir açık yeşil alan sisteminin planlama ve tasarım sürecine önayak olabilecek bir altlık ortaya konulmuştur.

Anahtar sözcükler: Açık yeşil alan sistemi; ekolojik koridorlar; millet bahçeleri; rehber.

ABSTRACT

As is known, open-green spaces are an integral part of urban sustainability. They provide ecological, social, recreational, and spatial contributions to cities, with many different typologies. It is possible to reflect these contributions (multifunctional) to the urban space with a systematic approach. In this context, both in the world and in Turkey, many goals, strategies, and standards regarding open-green space have been developed/being developed. In recent years, the concept of the nation garden, which has historical importance, has come to the fore as an open-green space typology in Turkey. This concept has also started to be addressed with different open-green space strategies. Accordingly in this study, the role of nation garden concept in the planning and design processes of the open-green space system was examined. In this context, the historical development of different open-green space typologies in the world and in Turkey has been emphasized. In the next stage, the legal-administrative structure in Turkey regarding open-green spaces was examined. For this purpose, determinations were made regarding the effect of the Nation Garden Guideline, put forward by the central administration, on the planning and design of the open-green space system. Ultimately, some suggestions were made for the integration of nation gardens with ecological corridors, which were also brought to the agenda by the central administration. Thus, a base that can lead to the integration of the nation garden concept with other open-green spaces and the planning and design process of a competent open-green space system has been put forward.

Keywords: Open-green space system; ecological corridors; nation gardens; guideline.

Geliş tarihi: 26.03.2021 Kabul tarihi: 01.08.2021
Online yayımlanma tarihi: 06.09.2021
İletişim: Berfin Şenik
e-posta: berfinsenik@duzce.edu.tr

 TMMOB
Şehir Plancıları Odası

1. Giriş

Açık yeşil alanlar en geniş tanımıyla çatı bahçesi bulundurma-yan binalar/yapılar dışında kalan tüm alanlar olarak tanımlanabilir (Şenik, 2019). Tanım, sadece kentsel bir bağlam kurmakta ayrıca kırsal ve doğal alanları da kapsamına almaktadır. Dünyada ve Türkiye’de kentsel nüfusun artmaya devam etmesi, iklim değişikliği ve doğal kaynakların tükenme sorunu, kirlilik, habitatların yok olması gibi tüm ekolojik sorunlar (giderek toplumsal yapıyı da etkilemesi nedeniyle sosyo-ekolojik sorunlar olarak da tanımlanabilir) insanın kent aracılığıyla doğayla kurduğu ilişkinin daha sürdürülebilir olması yönünde yeniden yapılanma sürecini zorunlu kılmaktadır (World Health Organization, 2017). Çünkü kentsel mekânlar ve desenler doğal döngülerin işlerliği genellikle dikkate alınmadan organize edilmektedir. Çözüm, kentsel sistemlerin doğal sistemlerle çatışmaması; kentin doğayla simbiyotik bir ilişkiyle bütünleşmesidir. Bu bağlamda açık yeşil alanlar; tüm canlılar için habitat desteği sağlama, biyoçeşitliliği destekleme, hava kalitesini artırma ve mikroklimayı düzenleme, su ve karbon döngüsünü destekleme, kentsel yayılmayı sınırlandırma, afet sırası ve sonrasında toplanma ve barınma alanı sağlama, farklı mekânları birbirine bağlama, toplumun sosyalleşme ve rekreasyonel gereksinimlerini karşılama, kentsel yaşam kalitesini artırma gibi pek çok işlev sunmaktadır (De Ridder vd., 2004; Fuller vd., 2007; Peters vd., 2010; Threlfall vd., 2016; Zhu vd., 2016). Dolayısıyla açık yeşil alanların sürdürülebilir kentleşmenin hayati bir parçası olduğu açıktır ve bugün neredeyse tüm kentler bu alanlarla (parklar, tarım alanları, meydanlar, botanik bahçeleri, kıyı alanları, vb.) biçimlenme eğilimindedir. Üstelik tarihsel süreçte pek çok tipolojiyle var olan açık yeşil alanların, günümüz koşullarında hangi planlama, yönetim ve uygulama araçlarıyla kentlerde mekânsallaştırılacağına ilişkin bütüncül ve sistematik bir çerçeve çizmenin önemi her geçen gün artmaktadır.

Modern planlamanın ortaya çıkışı ile birlikte, kentsel yerleşimlerde yoğunluk ve cazibeyi tanımlamak amacıyla açık yeşil alanlar için niceliksel önlemler ve standartlar geliştirilmeye başlanmıştır (Stähle, 2010). Bugün, Birleşmiş Milletler’in yeşil alan standardı 30 m²/kişi, Avrupa Birliği (AB)’nin 26 m²/kişi, ABD’nin (Halk Sağlığı Bürosu ve İskan Bakanlığı’nın öngördüğü) ise 18 m²/kişi, Dünya Sağlık Örgütü’nün 9 m²/kişi’dir. Açık yeşil alanlara erişim (yürüme) mesafesini Avrupa Çevre Ajansı (European Environment Agency) yaklaşık (maksimum) 1000 m (15 dakikalık yürüme mesafesi), English Nature ise (maksimum) 300 m olarak belirlemiştir (Khalil, 2014). Ancak bu standartların tek başına yeterli olmadığı (Harding, 2000; Pauleit et al., 2003), açık yeşil alanların ekolojik olarak işlevlerini yerine getirmesi için (habitat sağlama, biyoçeşitliliği artırması, vb.) bu alanların büyüklüğü, yoğunluğu, sayısı ve birbiriyle olan bağlantılılığının yeterli düzeyde olması gerektiği belirtilmektedir (Forman, 1995). Bu bağlamda yeşil ağ sisteminin güçlendirilmesine yönelik entegre bir yaklaşım planlama gündemi-

nin üstünde tutulması gerekmektedir (Heidt ve Neef, 2008). Kentsel yeşil alan ağlarının geliştirilmesi; mevcut yeşil alanların korunmasının, yeni mekânsal formların oluşturulmasının ve çeşitli yeşil alanlar arasındaki bağlantıların restorasyon ve bakım süreçlerinin tümünü içermektedir (Kong vd., 2010). Bunların yanı sıra, biyoçeşitlilik ve kültürel değerler bakımından önem taşıyan alanların korunması, geliştirilmesi ve sürdürülmesi bağlamında bir açık yeşil alan tipolojisi olarak “korunan alanlar” kavramı geliştirilmiştir. Dünya Doğa Koruma Birliği (IUCN) bu kavramı, “Biyolojik çeşitliliğin, doğal ve doğalla ilişkili kültürel kaynakların korunması ve devamlılığının sağlanması amacıyla yasal ve diğer etkili yollarla yönetilen kara ya da deniz alanı” alanı şeklinde tanımlamıştır (Baş ve Sayman, 2019).

Ülkemizde de “kişi başına düşen yeşil alan” miktarıyla açık yeşil alanların kentsel mekânla bütünleştirilmesi hedeflenmektedir. Bunun için ölçüt olarak sadece “nüfus” temel alınmakta ve bu açık yeşil alanlar sadece rekreasyonel fonksiyonuyla ön plana çıkartılmaya çalışılmaktadır. Açık yeşil alanlara yönelik bu indirgemeci yaklaşım fonksiyonlarını kentsel mekânda gerçekleştirilememesine neden olmaktadır. Bunun yanı sıra farklı açık yeşil alan tipolojilerinin (tarım alanları, ormanlar, parklar, akarsu ve yakın çevresi, korunan alanlar, mezarlıklar vb.) merkezi ve yerel yönetimlere bağlı farklı birimlerce ele alınması açık yeşil alanların bütüncül bir yaklaşımla planlanması ve tasarlanmasını engelleyen bir diğer sorundur. Bu anlamda açık yeşil alanların niceliğinin yanı sıra, niteliği, birbiriyle olan ilişkisi ve uygun tipolojiyle uygun mekânda konumlanması süreçlerinin tümünün mekânsal planlama, yasal ve yönetsel yapı çerçevesinde bir rehber aracılığıyla bütünleştirilmesi önem kazanmaktadır.

Diğer yandan ülkemizde son dönemde, açık yeşil alanların farklı fonksiyonlarını ön plana çıkarma potansiyeli taşıyan bazı gelişmeler de kaydedilmiştir. Bu gelişmelere göre;

- Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanan 11. Kalkınma Planı’nda (2019-2023), “Yaşanabilir Şehirler, Sürdürülebilir Çevre” başlığında “sağlıklı yaşam alanları oluşturmak, kentsel yeşil alan standartlarını ve yaşam kalitesini yükseltmek için Millet Bahçeleri 81 ile yaygınlaştırılacağı, 2023 yılına kadar 81 milyon m² alanda Millet Bahçesi çalışmaları Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (ÇŞB), TOKİ, İLBANK ve belediyelerin finansmanıyla yürütüleceği” belirtilmektedir.
- 01.03.2019 tarihli Resmi Gazete’de (RG) yayımlanan değişiklikle Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği içerisine (yasal düzenlemeler bağlamında ilk kez) Millet Bahçesi kavramı girmiştir.
- 21.05.2020 tarihinde ise yerel yönetimler için ÇŞB tarafından hazırlanan ve Yeşil Şehir Vizyonu Projesi’nin bir parçası olduğu belirtilen Millet Bahçeleri Rehberiyle millet bahçelerinin planlama ve tasarım süreçlerinin nasıl olacağına ilişkin açıklayıcı ve yönlendirici yasal bir belge ortaya konmuştur (ÇŞB, 2020).

- 07.10.2019 tarihinde ÇŞB, Türkiye'deki doğal yapıyı korumak, bölgelerdeki habitatları birbirine bağlamak ve türlerin geçişine imkan sağlamak için 22 ilde ekolojik koridor oluşturulacağını belirtmiştir. Buna göre, "Ekosisteme destek verecek, küresel iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin en aza indirilmesine katkı sağlayacak ekolojik koridorlar ülke geneline yayılacak, ekolojik sürekliliği, ekosistem bütünlüğünü ve biyolojik çeşitliliği koruyarak, korunan alanlar arasındaki bağlantıyı sağlayan ekolojik koridorlar belirleneceği" ifade edilmiştir. Ayrıca "oluşturulacak ekolojik koridorların bir ayağının da millet bahçeleri olacağı vurgulanarak, bu alanların korunarak gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak için tescil ve ilan çalışmaları yürütüleceği" belirtilmiştir (ÇŞB, 2019).

Bu doğrultuda, tarihsel öneme sahip millet bahçesi kavramının günümüz kentsel mekânında açık yeşil alan tipolojisi olarak yeniden kullanımı ile, nitelikli açık yeşil alan miktarının arttırılması ve diğer açık yeşil alanlarla bir arada değerlendirilerek (örneğin ekolojik koridorlarla) farklı ölçeklerde bir sistem oluşturulması sağlanabilir. Ancak açık yeşil alanları kapsayan yönetsel yapıdaki parçacıl yapı, yasal düzenlemelerdeki eksiklikler/belirsizlikler ve parselasyona dayalı ve ekonomi öncelikli mekânsal plan kararları, son günlerde ön plana çıkarılan millet bahçesi gibi kavramların işlevsel bir biçimde mekânsallaştırılmasını engellemektedir.

Tüm bunların ışığında çalışmada, ülkemizdeki kentler için açık yeşil alan sistemi oluşturulmasına yönelik bazı saptamalar yapılmış ve bu doğrultuda millet bahçesi kavramının açık yeşil alan sistemi planlama ve tasarım süreçlerindeki rolü irdelenmiştir. Bu bağlamda, çalışma açık yeşil alanlar ve millet bahçesi kavramı olarak 4 aşamada değerlendirilmiştir.

1. Aşama - Açık yeşil Alan Tipolojisi Olarak Bahçe, Park, Millet Bahçesi Kavramları: bahçe, park ve millet bahçesi kavramlarının tarihsel gelişimi ve uygulamaları hem dünyada hem de ülkemizdeki yansımaları çerçevesinde Antik Dönemden başlayarak günümüze değin ele alınmıştır. Bu kapsamda bahçe, park, millet bahçesi gibi farklı fonksiyonlara sahip açık yeşil alan tipolojilerinin açık yeşil alan sistemi oluşturma içerisindeki önemine değinilmiştir.

2. Aşama - Açık yeşil Alanlar Bağlamında Ülkemizdeki Yasal ve Yönetsel Durum Analizi: ülkemizdeki açık yeşil alanlara ilişkin yasal ve yönetsel yapı ortaya konularak, millet bahçesi kavramının açık yeşil alan sistemi içerisindeki rolü ve "uygulanabilirlik" durumu değerlendirilmiştir.

3. Aşama - Millet Bahçesi Rehberine Yönelik Bazı Saptamalar ve Öneriler: Millet Bahçesi Rehberinin sunduğu planlama ve tasarım süreçlerinin açık yeşil alan sistemi planlaması ve tasarımı bağlamında ele alınması sağlanmıştır.

4. Aşama - Millet Bahçelerinin Ekolojik Koridorlarla Bütünleştirilmesine Yönelik Öneriler: ÇŞB'nin millet bahçelerinin ekolojik koridorlarla bütünleştirilmesini ön gördüğü açık yeşil alan stratejisinin gerçekleştirilmesine yönelik bazı öneriler sunulmuştur.

Sonuç olarak, millet bahçesi kavramının planlama ve tasarım ölçeğinde geliştirilmesine ve açık yeşil alan sistemi yaklaşımını desteklemesine ilişkin bazı öneriler getirilmiştir.

2. Açık yeşil Alan Tipolojisi Olarak Bahçe, Park, Millet Bahçesi Kavramları

Tarım devrimi etkisinde gerçekleşen yerleşik hayata geçiş süreci, doğanın insan lehine dönüşüm sürecini başlatmış ve insanlar yeni yaşam alanları ortaya koymuştur. İnsan-doğa ilişkisinin açık yeşil alanlar çerçevesindeki kökenlerini de "bahçe" kavramı oluşturmuştur (İlkay, 2017). Türk Dil Kurumu'na (2020) göre Farsça kökenli bir sözcük olan bahçe "sebze, meyve, çiçek veya ağaç yetiştirilen yer" anlamına gelmektedir. Bahçe kavramının ilk örnekleri, Mısır, Mezopotamya, Uzakdoğu, Yunan ve Roma Medeniyetlerine değin uzanmaktadır. Bunlar, bitki, sebze-meyve yetiştirilen, bazen dini nitelikli villa ya da saray bahçeleriydi. Bu dönemde bahçelerin yanı sıra, ormanlar ve koruluklar (Mısır ve Mezopotamya), agoralar ve hipodromlar (Yunan), forumlar (Roma), avlanma alanları (Asurlar ve Persler) da diğer açık yeşil alan örneklerini oluşturmuştur (Tablo 1). Roma Dönemi sonrasında kentsel ölçekte ve kamusal nitelikte açık yeşil alan bulunmamaktaydı. Bu anlamda, tıbbi bitki, sebze ve meyve yetiştirilen bahçeler yeşil alanlar olarak nitelendirilebilir. Bu bahçeler din adamlarının kullanımında ve kentin yönetici ailesine ait alanlardı. Sanayi dönemine dek en önemli kamusal açık yeşil alanları meydanlar ve sokaklar oluşturmaktaydı (Burat, 2017).

18. yüzyılın sonlarına doğru, yönetici sınıfına ait arsa ve bahçeler halka açılarak "park" haline getirilirken, ormanlık alan ve vahşi yaşamı koruma için de çalışmalar yürütülmüştür. Bu dönemde 18 saate varan çalışma saatleri düşürülmeye başlanmış, bu durum serbest zamana olan ilgiyi arttırmıştır. Sanayi kentlerinin sosyal aktivitelerden uzak ve kalabalık olması rekreasyon hareketinin başlamasına etken olmuştur (Şentuna, 2020). Park hareketinin ürünlerinden önce insanlar kendilerini evlerine ya da işyerlerine yakın alanlardaki küçük kentsel parçalarda, geniş arazilerde ya da merkezi yerlerdeki sokaklar, sahil kenarları, okul ve konut bahçeleri, mezarlıklar, pazar alanları ya da meydanları kullanarak rahatlamakta, rekreatif ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar (İlkay, 2017). Bunun yanı sıra o dönemdeki salgın hastalıklar ve çevresel kirlilik sağlık ve istismak yasalarını da gündeme getirmiştir. Tüm bu süreçte, hem Avrupa ve hem de Amerika'da "park" kavramının mekânsallaşma süreci hızlanmıştır. Fransızca kökenli bir sözcük olan park "bir yerleşme merkezinde halkın gezip hava alması için düzenlenmiş ağaçlı ve

Tablo 1. Açık yeşil alanların tarihsel gelişimi (Wilkinson, 1988; Turner, 2005; Niemala, et al., 2011; Erdoğan, 2020)

Dönem	Bulunduğu yer/ medeniyet	Açık yeşil alanlar ve özellikler
MÖ 2000–1000 Antik Dönem	Mısır	- Meyve ve sebze bahçeleri, küçük ev bahçeleri, saray bahçeleri, tapınaklar ve mezar bahçeleri, bitki ve hayvan bahçeleri - Bahçelerde simetri ve düzen hakimdi
	Anadolu	Saray ve tapınak bahçeleri (Hititler, Frigler, İyonlar, Urartular, Lidyalılar)
	Uzakdoğu	- Çin bahçeleri (MÖ 1600'ler) sebze-meyve yetiştirilen, av parkları ve keyif bahçeleri, sembolizm, dinsel ve felsefi yönü, Japon bahçelerinin temeli, bitki, taş, kaya kullanılan elemanlar - Japon bahçeleri (MS 700'ler): Su, ada, taş ve fenerler kullanılmakta; çay evleri, köprüler ön plandadır - Tüm malzemelerin bir anlamı var. Bazı bahçe tipolojilerini de içermektedir. Bunlar; 1. Kaya bahçeleri 2. Tepe ve göletlerden oluşan gezinti bahçeleri 3. Düz bahçeleri 4. Çay bahçeleri
	Amerika	Aztek, Maya (Chichén Itzá piramidi), İnka (Machu Picchu Antik Kenti)
Klasik bahçeler MÖ 1400-MS 500	Yunan	- Hellenistik Dönem (MÖ 332–330) - Agora (ilk kamusal açık alanlar), Akropolis, kutsal bahçeler, hipodrom, gymnasionlar, atletizm yarışmalarının yapıldığı stadionlar, tapınaklar, - Milet Planı (ilk grid sistemli şehir planı-Hippodamus)
	Roma	- Forum, saray bahçeleri, villa bahçeleri, (atrium ve peristil avlular) - Bizans bahçeleri (MÖ 660) (Ayasofya, Yerebatan Sarnıcı, Yedikule) - Gladatör dövüşlerinin yapıldığı alanlar
Batı Asya ve İslam bahçeleri MÖ 500–MS 1700	Mezopotamya	Sümerler (Ziggurat), Babiller (Babil'in asma bahçeleri), Asurlar ve Persler (av bahçeleri) Charbagh Planı (four-garden)
	Orta Doğu, İspanya, Orta Asya, Hindistan ve Pakistan	- İslami bahçeler, saray bahçeleri (Elhamra Sarayı, Alcazar Sarayı, Tac Mahal) - Av parkları, cami bahçeleri, cennet bahçesi, mezar bahçesi
Ortaçağ bahçeleri 600 MS–1500 MS	Avrupa	Kale bahçeleri, kasaba bahçeleri, manastır bahçeleri, ürün yetiştirilen bahçeler, büyük özel ev bahçeleri, avlanma ve geçim için kullanılan bahçeler
11.yy–19.yy	Anadolu	Anadolu beylikleri ve Selçuklu Dönemi, Osmanlı Dönemi (has bahçeler, gülistanlıklar, millet bahçeleri) Türk bahçesi kavramı
Rönesans bahçeleri 1350–1650	Avrupa	- Belvedere Bahçesi, Villa Madama, Roma - Sebze yetiştirilebilen büyük özel konut bahçeleri - Botanik bahçeleri (tıp okullarıyla bağlantılı)
Barok Dönem (1580–1750)	Avrupa	- En büyük Barok bahçe, Versay Sarayı, Fransa - Boboli Bahçeleri, İtalya
Neoklasik ve Romantik bahçeler 1700–1810	Avrupa	Pitoresk tarzı, Orman tarzı, Augustan tarzı, Yılan tarzı (Blenheim, Oxfordshire ve Englischer Garten, Münih)
Eklektik bahçeler 1800–1900	Avrupa ve Amerika	- Kamusal park kavramının ortaya çıkışı - Kentsel açık alan planlamasının ortaya çıkışı (Olmsted'in çalışmaları ilktir). - Yellowstone (ABD) ilk ulusal park örneği - Birkenhead Park, Liverpool- ilk kamusal park

Tablo I (devamı). Açık yeşil alanların tarihsel gelişimi (Wilkinson, 1988; Turner, 2005; Niemala, et al., 2011; Erdoğan, 2020)

Dönem	Bulunduğu yer/ medeniyet	Açık yeşil alanlar ve özellikler
		- Farklı bahçe tarzlarının karışımı (karışık tarzı, gardenesk tarzı, milliyetçi stiller) peyzaj mimarı André Le Nôtre'nin Vaux-le-Vicomte Sarayı. - Calvert Vaux ve Frederick Law Olmsted Central Park, Boston peyzaj planı (1890) - Bahçe kent banliyöleri, yol ağaçlandırması, dağınık yeşil alanlar - Açık alan sistemleri, çok amaçlı tesisler ve spor alanları - İşçi sınıfının boş zamanını değerlendirdiği rekreasyon alanları olarak parklar
Soyut bahçeler 1900–2000	Avrupa ve Amerika	- Parc Güell, Antoni Gaudi Barselona, İspanya - Burle Marx (peyzaj mimarı) Brezilya (Atlantica Avenue Middle Promenade) - Parc de la Villette, Bernard Tschumi, Fransa 1982 - Eski formal parkların modernizasyonu, kentsel koruma alanları, doğal alanlar, informal rekreasyon alanları
2000 sonrasında	Avrupa ve Amerika	- Sağlığa ilişkin yararları, ekosistem hizmetleri, çok işlevli kullanımlar - Biyoçeşitliliğin artırılması, yeşil altyapı planlaması ve yönetimi - Üst gelir grubunun yerel ve ev yapımı gıda üretimine olan ilgisi - Peyzaj şehirciliği, The High Line, New York, 2009–2014

çiçekli bahçe” anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2020). Kentlerin, rekreasyon gereksinimi için kullanabilecek açıklıkların ayrıcalıklı sınıfın kullandığı kraliyet ailelerine ait av korulukları ve bahçeler olması bu alanların kamusal mekân kullanım sürecine öncülük etmiştir (Burat, 2017). Öte yandan, 20. yüzyıldan başlayarak günümüze değin, öncesinde simetri ve düzenin hakim olduğu anlayış yerini giderek soyut yaklaşımlara bırakmıştır. Buna ek olarak, açık yeşil alanların rekreasyonel işlevlerinin yanı sıra özellikle ekolojik ve toplumsal diğer işlevlerine odaklanıldığı görülmektedir.

Anadolu’da ise, Antik Döneme dayanan bahçe kültürü, ev sahipliği yaptığı medeniyetlerin etkisiyle dönüşüme uğramıştır. Bizans Dönemi sonrasındaki Selçuklu ve Osmanlı kentlerinde durum “devralınan kentsel miras ve bu mirasın kendi yapısı içinde erimesi” şeklinde ifade edilmektedir. Selçuklu Dönemi’ndeki kentlerin fiziki yapısını kamusal, dini ve sivil yapılar ve çevresi oluşturmaktaydı (Deveci, 2013). Selçuklu kentinde, kent çevresindeki bahçe kuşakları (yemişlikler) pek çok kez kullanılmıştır. Bu dönemdeki yazlık saraylar, av alanlarına ve yüksek duvarlarla çevrelenmiş, iyi sulanan bahçelerine sahipti. Anadolu’da var olan hem Hristiyan hem de İslam bahçe kültürlerinden farklı olarak bahçe kavramı “cennet (bahçesi)” kavramı dışında değerlendirilmiştir ve bu bahçelerin sahibi de hanedanlar olmuştur. Bu dönemde yine İran kültürünün etkisiyle avlanma alanları, kervansaraylar ve kervan yolları çevresinde oluşturulan tarım bahçeleri de önemli bir unsurdur (Memlük, 2013). Osmanlı Döneminin en önemli açık yeşil alanlarını, saray bahçeleri, sebze bahçeleri/bostanlar, ev bah-

çeleri, kentin çeperlerindeki yeşil doku, mesire alanları, ibadethane ve çeşmelerin çevresindeki açıklıklar oluşturmaktaydı (Aliağaoğlu ve Uğur, 2016; Batur vd., 1979). Doğu ile Batı arasındaki mekâna yönelik geliştirilen farklı yaklaşımlar, geleneksel mekânlar ile modern olanları kentlerin ana birimlerinin yapılanması bakımından ve şeklen birbirinden ayırmaktadır. Bu dönemde geleneksel şehrin en küçük birimi mahalledir. Kentlerde genellikle mezarlıklar ya da cami avluları dışında özellikle ağaçlandırılmış ortak alanlar bulunmamakta, her evin kendi bahçesi bulunmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti’nde değişim/dönüşüm süreci geleneksel mekânlara yeni alternatifler geliştirilmesini sağlamıştır. Zaman içinde eski bazı mekânlar işlevsiz kalırken kimi zaman da mekânların rekabeti söz konusu olmuştur. Bu süreç aynı zamanda genellikle İslam kentlerinin vakıfların organize ettiği ortak alanlar olmaktan çıkarak doğrudan devlet eliyle planlanan kentler haline dönüşmesinin de bir parçasıdır (Köksal 2016). Bu dönemde, yeşil alan öncelikle devletin kamusal alanda görünme ihtiyacını gidermiştir. Hatta bu görünürlük problemi devletin kamusal alanları üretmesinin ana nedeni olmuştur (Gürkaş, 2009).

Bahçe kavramının zirve yaptığı dönem Edirne’nin başkent niteliğine kavuştuğu döneme denk düşmektedir. Burada bütün Trakya bir bahçe sistemi üzerine inşa edilmesinin yanı sıra, av korulukları şehzade ve padişahların çokça kullandığı alanlar olmuşlardır. O dönemde gülistan ve gül bahçeleriyle zenginleşen bahçeler, giderek Batıda gelişen bahçe sistemine dönüşmüştür. Topkapı ve Dolmabahçe Sarayları bu duruma en iyi örneklerdir. Avrupa’da park kavramı uygulamaların bir

yansıması olarak Sultan Abdülaziz döneminde “millet bahçesi” olarak nitelendirilen halka açık, umumi bahçeler yapılmıştır. İlk örneği, 1866 yılında Sultan Abdülaziz döneminde açılan Taksim Millet Bahçesi’dir. İkincisi, Sarıkaya Millet Bahçesi, üçüncüsü Sultanahmet Millet Bahçesi olurken bu bahçeleri takiben Tepebaşı Millet Bahçesi de tesis edilmiştir (Memlük, 2013). Osmanlı modernleşmesinin bir yansıması olarak 1860lı yıllarda ortaya çıkan millet bahçesi kavramı “*tarihi, kültürel ve doğal özellikleri koruyan, sosyo-kültürel hayata dair önemli yansımalar sunan, şehrin ve ülkenin prestijine katkı sağlayacak simgesel yeşil alanlar*” olarak tanımlanmaktadır (ÇŞB, 2020). Tanzimat Döneminde Osmanlı modernleşmesi bağlamında ortaya çıkan millet bahçelerinin esin kaynağını Fransa’daki Halk Bahçeleri oluşturmuş (Çelik, 2018); günümüzde izlerini kaybeden bu bahçelerde toplumun sosyalleşmesi ve kentin kontrol edilmesi amaçlanmıştır (Sağlık vd., 2019). 19. yüzyılın sonlarında, Büyük Britanya’da sanayileşme tüm hızıyla devam ederken, bahçe kavramı, geçmişin ve kırsalın idealize edilmiş bir versiyonuna işaret eden, ulusun güçlü ve kullanışlı bir sembolü olarak ön plana çıkmaya devam etmiştir (Helmreich, 2018). Bu bağlamda millet bahçeleri, Batıdaki “public park”, “jardin public”, “municipal park”, “city park” ya da “public garden” olarak adlandırılan alanların karşılığıdır. “National park” kavramıyla doğrudan ilişkisi bulunmamaktadır. Millet bahçesi şehirli bir kaynaşma, modernleşme alanı, önce halk sonra ulus olma yolunda etkileşim sağlayan bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda özellikle II. Abdülhamid Dönemi’nde yapılan okullar, askeri binalar, bahçeler, parklar, saat kuleleri devletin varlığını vurgulayan önemli merkezlerdir (Köksal, 2016).

Cumhuriyet Dönemi’nin ilk yıllarına gelindiğinde Osmanlı’dan kalan yeşil alanların yeniden ele alınarak halka açıldığı ve günümüze kadar önemini koruyan ilk park örneklerinin de yine bu yıllarda uygulandığı görülmektedir. İstanbul’un en önemli ve eski parklarından olan Gülhane Parkı’nın tarihsel kökleri Osmanlı Dönemi’ne dayanmaktadır. Benzer şekilde, İstanbul’un ilk halk bahçelerinden olan Çamlıca (Millet) Bahçesi Cumhuriyet öncesinde kurulsada 1930’lu yıllarda yeniden ele alınıp halka açılırken; Yıldız Parkı 1950 yılında Osmanlı’dan Cumhuriyet Dönemi’ne değin değişime uğrayarak halka açılmıştır. 1940 sonrasında Maçka Demokrasi Parkı ve Gezi Parkı, Prost tarafından ele alınmış ve Maçka Demokrasi Parkı 1993 yılında restore edilerek halka yeniden açılmıştır (Demirkaya, 1999). Ankara’nın en önemli açık yeşil alanlarından olan Güven Parkı 1930, Gençlik Parkı ise 1943 yılında; İzmir’in en önemli açık yeşil alanlarından olan Kültürparkı 1936’da kurulmuştur. Burada dikkat çeken unsur “millet bahçesi” kavramının giderek “park” kavramına yerini bırakmış olmasıdır. Sonuçta, 18. ve 19. yüzyıllarda Batılılaşma hareketinin başlaması ile Osmanlı İmparatorluğu’nun Batıya öykünmesi, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Batıdaki “güzel kent” ve “bahçe kent” anlayışıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa gibi kentlerde yabancı mimar ve plancılar (Prost, Jan-

sen, Le Corbusier) tarafından planlama çalışmalarının yürütülmesinin etkisi büyüktür. Bu anlamda park kavramının yanı sıra hem Türk bahçe kültüründen izler taşıması ve dolayısıyla tarihsel bir simge oluşturması bakımından millet bahçesi kavramının günümüz kentlerinde yeniden yer bulması hem kültürel peyzaj zenginliğini hem de ekolojik sürdürülebilirliğin geliştirilmesine katkı sağlama potansiyeli taşımaktadır. Önceleri, sınırlı işlevlerle (avlanma, rekreasyon, bitki yetiştirme, vb.) ve belirli tipolojilerle (özellikle bahçeler ve parklar) ön plana çıkan açık yeşil alanların değişen günümüz ihtiyaçları ile birlikte, çok işlevli bir biçimde çok farklı tipolojilerle mekânsallaştırıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, ÇŞB tarafından vurgulanan ekolojik koridor kavramıyla bütünleştirilen millet bahçeleri, açık yeşil alan sistemi oluşturulması ve bu anlamda kentin ve kentte yaşayanların gereksinim duyduğu ekolojik, toplumsal ve mekânsal unsurlarla bütünleştirilmesi için önemli atlıklar sunmaktadır.

3. Açık Yeşil Alanlar Bağlamında Ülkemizdeki Yasal ve Yönetmelik Durum Analizi

Ülkemizde 1950li yıllarda gecekondular sorunu nedeniyle planlama ihtiyacının ortaya çıkışı ve akabinde 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulması ile planlı bir döneme geçilmiştir. 1965 yılında İmar ve İskan Bakanlığı’na bağlı metropol planlama çalışmalarını yürütecek olan İstanbul, Ankara, İzmir nazım plan büroları kurulmuş (Bal, 2004); Ankara Nazım Plan Bürosu tarafından yapılan Ankara 1990 Nazım Planı çalışmalarında, kentte doğu-batı yönünde açıklık sistemi ve kenti çevreleyen yeşil kuşak öngörülmüştür (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2006). Bu anlamda büro kapsamındaki çalışmaların açık yeşil alan sistemi niteliğinde çalışmalar yürütmesi önemli bir süreçtir. Bu dönemde ayrıca açık yeşil alanlara ilişkin mevzuatta standartlaşmaya gidildiği görülmektedir. 1956’da yürürlüğe giren 6785 sayılı İmar Kanunu’nun 28. maddesi ile birlikte yeşil alanlar için minimum 7 m²/kişi standardı gündeme gelmiş ve 1999 yılında 23804 sayılı RG’de Bayındırlık ve İskan Bakanlığı’nca yayımlanan yönetmelikte bu standart 10 m²/kişi olarak güncellenmiştir (Aksoy, 2001; Karagüler, 2008). Ancak sonrasında 09.05.1985 tarihli RG’de yayımlanan İmar Kanunu ile hem nitelik hem de nicelik yönünden kentsel ve bölgesel araştırmaların artmasına büyük katkılar sunan nazım plan büroları kapatılmıştır (Beyhan, 2008). Bu dönemle birlikte, açık yeşil alanların mevzuatta yer alan normlara göre kentlerde mekânsallaştırılması sürecine gidilmiştir. 14.06.2014 tarihli RG’de yayımlanarak yürürlüğe giren Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği’ne (MPYY) göre açık yeşil alanlara ilişkin standartlar son halini almıştır. Tablo 2’de bu standartlar ve ilgili açık yeşil alan tipolojilerine yer verilmiştir. İmar mevzuatı kapsamında değerlendirildiğinde açık yeşil alanlara ilişkin net bir tanımlamanın ve sınıflandırmanın yer almadığı ancak rekreasyonel çerçevede bazı standartların ortaya konduğu görülmektedir.

Tablo 2. MPYY'ne göre (EK-2 Tablo) açık yeşil alanlar ve standartları

EK-2 Tablo		Farklı nüfus gruplarına ilişkin standartlar (m ² /kişi)			
Altyapı alanları	Nüfus grupları	0–75,000	75,001–150,000	150,001–500,000	500,000 +
Açık yeşil alanlar	İlçe sınırları dahilinde yapılan planlamalarda			10	
	Çocuk bahçesi				
	Park				
	Meydan				
	Semt spor alanı				
	Botanik parkı				
	Mesire yeri				
	Rekreasyon				
	İl sınırları bütününde yapılan planlamalarda			5	
	Hayvanat bahçesi				
	Kent ormanı				
	Ağaçlandırılacak alan				
	Fuar, panayır ve festival alanı				
	Hipodrom				

MPYY: Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği.

Buna göre MPYY'de açık yeşil alan kavramı; tanım, sınıflandırma ve standartlar bakımından bütüncül bir biçimde ele alınmaktaki; 'açık alan', ve 'açık yeşil alan' kavramları birbiri yerine kullanılmakta; 'yeşil alan' kavramından ise ayrı bir kavram gibi söz edilebilmektedir (Madde 5, 9, 23, 24, 26). MPYY'ne ilişkin diğer bir sorun da EK-2 Tablosunda yer alan standartlara ilişkindir. Buna göre ilçe sınırları dahilinde yapılan planlamalarda; çocuk bahçesi, park, meydan, semt spor alanı, botanik parkı, mesire yeri ve rekreasyon için 10 m²/kişi, il sınırları dahilinde yapılan planlamalarda; hipodrom, fuar, panayır ve festival alanı, ağaçlandırılacak alan, kent ormanı, hayvanat bahçesi için 5 m²/kişi standardı getirilmiştir. Bu bağlamda farklı nüfus büyüklüğüne sahip kentler için il ve ilçe bağlamında tek bir standart ortaya konmuştur.

İmar mevzuatının yanı sıra, açık yeşil alanları ilgilendiren çok sayıda farklı yasal düzenlemelerin (6831 Sayılı Orman Kanunu, 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 3621 Sayılı Kıyı Kanunu, 2873 Sayılı Milli Parklar Kanunu, 4342 Sayılı Mera Kanunu) yer aldığı da görülmektedir. Bu durum sistem yaklaşımıyla değerlendirilmesi gereken bu alanların parçacıl bir biçimde ele alınmasına neden olmaktadır. Çünkü merkezi yönetime bağlı her bir yönetsel yapı kendi yetki alanına giren açık yeşil alan tipolojisiyle ilgili kararlar almakta ve uygulamalar yapmaktadır. Örneğin orman, mera, korunan alanlar ve tarım alanlarıyla ilgili konularda Tarım ve Orman Bakanlığı¹ yetkiliyken; doğal sit alanları ve kıyı alanlarında ağırlıklı ola-

rak ÇŞB'nin² yetkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, hem merkezi hem de yerel yönetimler bağlamında kurumlar arası koordinasyonun sağlanması ve bu parçacıl yapının giderilmesi gerekmektedir.

Mevzuatta tanımlamaların yetersiz kaldığı ve bir karmaşaya yol açtığı, ortaya konan standartların tek ölçütünün nüfus olduğu, sınıflandırma ve standartlarda açık yeşil alanların rekreasyonel işlevine odaklanıldığı, farklı karakteristik özelliklere ve kentsel yoğunluğa sahip kentler için tek bir standardın ortaya konduğu görülmektedir. Halbuki açık yeşil alanların ekolojik, toplumsal, mekânsal işlevselliğinin artırılması ve kentiye ve kentsel mekâna katkı sunması sadece niceliksel artışla sağlanamamaktadır. Açık yeşil alanların ne nitelikte olduğu, yer seçimi kararları, birbiriyle olan bağlantılılık durumu ve diğer kentsel mekânlarla ilişkisi de bu işlevselliği arttıran faktörlerdir. İşte bu faktörlerin bir arada değerlendirildiği süreç "sistem yaklaşımını" gerektirmektedir. Sistem yaklaşımı ile kırsalda ya da kentselde fark etmeksizin kentin bütününde yer alan açık yeşil alanların niteliksel ve niceliksel özelliklerinin bir arada değerlendirilmesi, birbiriyle ilişkilendirilmesi, peyzajın kentle olan ilişkisinin kurgulanması ve doğa-kent etkileşiminin sürdürülebilir hale getirilmesi sağlanırken, bütüncül (holistic) bir çerçeve çizmeyi olanaklı hale getirmektedir. Özellikle ekolojik işlevlerini yerine getirmesi açık yeşil alanların büyüklüğü, yoğunluğu, sayısı ve birbiriyle olan bağlantılılığının yeterli düzeyde olmasına bağlıdır. Sonuçta açık yeşil alanlar leke ya

¹ Bkz. 10.07.2018 RG tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (1 nolu).² Bkz. 04.07.2011 RG tarihli 644 sayılı KHK.

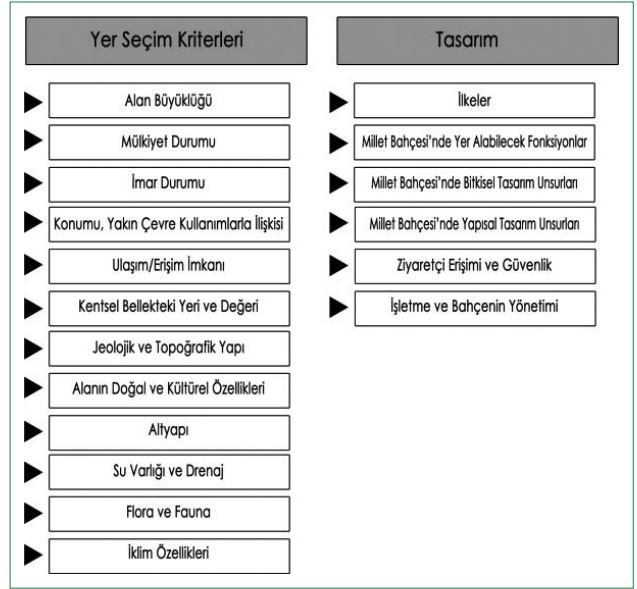
da doğrusal biçimdeki formlardan oluşmakta ve bu biçimlerle oluşturulacak yeşil ağ sisteminin önemli bir hedef olduğu planlama çalışmalarında kentin ekolojik ve çevresel kalitesinde aynı düzeyde artış görülmektedir. Bu bakımdan açık yeşil alan sistemi sürdürülebilirliğin temel mekânsal araçlarından birisidir. Nitekim MPYY'de açık yeşil alan sistemine vurgu yapılmakta ancak bunun nasıl gerçekleştirileceği konusu belirsiz kalmaktadır. Bu durum, imar mevzuatı-mekânsal planlama çerçevesinde açık yeşil alan sistemine ilişkin yeni bir vizyonun ortaya koyulmasını gerektirmektedir.

Öte yandan, 01.03.2019 tarihli RG'de yayımlanan değişiklikle birlikte planlama mevzuatımıza yani Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği içerisine yeni bir kavram dahil edilmiştir. Bu kavram, 25 Ocak 2019 tarihinde ÇŞB'nin web sitesindeki haberde de yer alan ve Çevre ve Şehircilik Bakanı Murat Kurum'un 81 ilde en az bir adet ön gördüğü "Millet Bahçesi"dir. Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği'nde Millet Bahçeleri; "Halkı doğa ile buluşturan, rekreatif gereksinimleri karşılayan, afet anında kentin toplanma alanları olarak da kullanılabilecek, yer seçimi, alan büyüklüğü, fonksiyonları ve tasarımı gibi hususların Bakanlıkça hazırlanarak yürürlüğe konulacak Millet Bahçeleri Rehberinde belirlendiği büyük yeşil alanları" tariflemektedir.

MPYY'de yer alan açık yeşil alan tipolojilerinin yanı sıra, kültürel bir miras özelliği taşıyan millet bahçesi kavramının yeniden kentlerin gündemine gelmesi olumlu bir gelişmedir. 27.09.2020 tarihli Gazete haberine göre (URL-1),

- 81 ilde projelendirilen 266 millet bahçesinin 42'sinin tamamlandığı,
- Diğerlerinin de etaplar halinde 2023 yılına kadar bitirileceği,
- Kişi başına düşen yeşil alan miktarının tüm ülke genelinde artırılarak, OECD verileri olan 15 metrekaareye erişileceği,
- Ülkemizin kuzeyi ile güneyini, doğusu ile batısını birbirine bağlayan 4 ana ekolojik koridor üzerinde diğer 22 ek koridorla birlikte de o yeşil alan miktarının artırılacağı Bakanlıkça (ÇŞB) belirtilmektedir.

Ancak kavram 09.05.1985 RG tarihli 3194 sayılı İmar Kanunu ve MPYY'de yer bulmamıştır. MPYY'de sadece "EK-1a Ortak Gösterimleri ile EK-1e Detay Kataloğu"na gösterim olarak ilave edilmiştir. Halbuki hem yeni bir tipoloji hem de "büyük" yeşil alan olarak ifade edilmesi bakımından açık yeşil alan sistemini oluşturabilecek ya da sisteme eklenebilecek, dolayısıyla bir bileşeni haline gelebilecek bir özelliğe sahip kavramın ilgili diğer yasal düzenlemelerde ortak bir tanımlama ile yer bulması gerekmektedir. Bu kapsamda, ÇŞB'nin millet bahçesi kavramı ile ilişkilendirildiği mekânsal stratejilerin tam anlamıyla mekânsallaştırılması, mevcut yasal ve yönetsel yapının revize edilmesiyle mümkün görülmektedir. Bu revizyon yeterli ve etkin bir açık yeşil alan sistemi planlanması ve tasarımının hayata geçirilmesine olanak sağlayacak şekilde yapılması gerekmektedir. Bu anlamda, bütünlleştirici ve sürdürülebilir içeriğe sahip bir rehber çalışması ile de

Şekil 1. Millet Bahçesi Rehberinde yer alan başlıklar.

tüm kentlerin açık yeşil alan sistemi oluşturmaya yönlendirilmesi bir diğer önemli unsurdur (Şenik, 2019).

4. Millet Bahçesi Rehberine Yönelik Bazı Saptamalar ve Öneriler

21.05.2020 tarihinde Millet bahçelerinin planlanmasından, tasarım ve uygulamasına kadar tüm aşamalar "Millet Bahçeleri Rehberi"nde toplanmış ve yerel yönetimlerin hizmetine sunulmuştur. Rehberde millet bahçeleri, yer seçim kriterleri ve tasarım olmak üzere 2 ana başlık ve bunların alt başlıkları bağlamında irdelenmiş ve bu kapsamda bazı öneri ve stratejiler geliştirilmiştir (Şekil 1).

Ancak Rehberde yer seçim kriterleri ve tasarım başlıkları altında ortaya konan öneri ve stratejilerin "millet bahçelerinin planlanması, geliştirilmesi, korunması, tasarlanması, uygulanması" bağlamında irdelendiğinde bazı eksikliklerin olduğu görülmektedir. Bu eksiklikler genel anlamda "millet bahçesi kavramının merkezi ve yerel yönetimler konusunda nasıl ele alınacağı", "millet bahçelerinin nerede, ne kadar büyüklükte, ne nitelikte konumlandırılacağı ve diğer açık yeşil alanlarla/kentsel mekânla nasıl ilişkilendirileceği yani nasıl planlanacağı" ve "millet bahçelerinin nasıl tasarlanacağı" bağlamında ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda Rehber, Tablo 3'te belirtilen yönetim, planlama ve tasarım konuları çerçevesinde değerlendirilerek bazı sorunlar tespit edilmiş ve bu üç konuya yönelik çözüm önerileri sunulmuştur.

Tablo 3'te yapılan irdelemeye göre, bütüncül ve sistematik bir yaklaşım için Rehberin revize edilmesi aşamasında yapılan değerlendirmelerin dikkate alınması geliştirilmesi/detaylandırılması gerekmektedir. Mevcut durumda yönetsel süreçte eş-

Tablo 3. Millet Bahçesi Rehberinin yönetim, planlama ve tasarım bağlamında değerlendirilmesi

Konu	Sorun	Çözüm önerisi	
Yönetim	Koordinasyon	ÇŞB ve Yerel Yönetimler Koordinasyon eksikliği: Rehberin ön gördüğü planlama ve tasarım süreçleri ile bazı millet bahçelerinin imar planı raporundaki süreçlerin tam anlamıyla örtüşmemektedir. Örneğin; Kocaeli ili Derince ilçesi, Çınarlı mahallesi Millet Bahçesi 1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planı Değişikliği Açıklama Raporu.	Merkezi ve yerel yönetim arasındaki koordinasyon sürecinin net bir biçimde mevzuatta ve rehberde tanımlanması Rehberin etkinliği ve verimliliğini artıracaktır.
	Mekansal planlama	Üst ölçekli planlar ve alt ölçekli plan bağlantılarının eksikliği: Rehberde millet bahçesinin mekansal plan kademelenmesiyle olan ilişkisinden söz edilmemiştir. Kavram sadece imar planında yapılacak “değişiklik” çerçevesinde ele alınmıştır (s.27, 40, 47). Örneğin millet bahçesi aynı zamanda bir yeşil kama ya da yeşil kuşak gibi ele alınarak kentsel büyümenin sınırlandırılması işlevini üstlenebilir. Bu durumda “kademeli birliktelik” ilkesi gereği kavram bir üst ölçekte (çevre düzeni planı) bir plan kararı olarak kendini var etmesi ve alt ölçekteki planları (nazım ve uygulama imar planı) yönlendirmesi gerekebilir. İşte bu ilişki rehberde kurulamamış; sadece “imar planı” içerisine sıkıştırılmıştır.	Millet bahçesi tanım ve işlevinin hukuki dayanağının oluşturulması ve mekânsal planlama süreçleri içinde ne şekilde ve ne ölçütlerde yer alacağının tanımlanması, kavramın nesnel biçimde ele alınmasına olanak tanıyacaktır. Açık ve yeşil alanların mekansal planlara “parselasyondan geriye kalan alan” biçiminde konu olması en temel sorunken, bunu çözümleyecek/giderecek alternatiflerin rehberde ya da konuyla ilgili mevzuatta yer bulması gerekmektedir.
Planlama	Büyüklik	Yeşil alan büyüklüğü ve işlevlerine ilişkin eksiklikler: Rehberde millet bahçesinin büyüklüğüne ilişkin esnek bir norm oluşturulmuştur (en az 15.000m²). Dolayısıyla kavram, bir kentin önemli bir bölümünü mekansal ya da ekolojik çerçevede yönlendirecek bir büyüklüğe sahip olma potansiyelini kendi içerisinde barındırmaktadır. Ancak Millet Bahçesi için öngörülen büyüklüğün kentin çekirdek alanında konumlandırılması zorlaşmaktadır. Özellikle kentsel yoğunluğun çok fazla olduğu büyükşehirlerde bu kadar büyüklükte bir alanın nerede konumlandırılacağı önemli bir sorundur. Bu durum, hem kent hem de kır profili çizen kentsel saçak olarak tanımlanabilecek alanların tercih edilmesine yol açabilecektir. Kentsel saçak alanların tercih edilmesi de bu alanlara erişimi güçleştirebilecektir.	Millet bahçesinin farklı büyüklük ve hizmet yarı çapına sahip park kademelenmeleri (bölge parkı, kent parkı, semt parkı, mahalle parkı, cep parkı gibi) dikkate alınarak, kentin ekolojik, afete yönelik ve rekreasyonel bağlamda gereksinim duyduğu büyüklükte planlanması ve tasarlanmasına olanak tanınmalıdır. Yani öncelikle, planlanacak/tasarlanacak millet bahçesinin hangi ölçeğe hitap ettiği (mahalle, semt, kent ya da bölge) belirlenmelidir. Eğer kentsel yoğunluğun fazla olduğu kentler söz konusuysa, nispeten daha az büyüklükte ama daha çok sayıda millet bahçesinin planlanması teşvik edilmelidir.
	Yer seçimi	Rehberde imar durumuna ilişkin olarak planda yer alan “park, rekreasyon, ağaçlandırılacak alan, mesire” gibi alanların Millet Bahçesine dönüştürülebileceği ifade edilmektedir. Zaten kentte var olan bir açık yeşil alanın Millet Bahçesine dönüştürülmesi kentlerdeki daha fazla açık yeşil alan gereksinimini gidermemektedir.	Kente daha önce var olmayan yeşil bir doku kazandırmak ve kentteki yeşil alan varlığını arttırmak esas amaçlardan biri olmalıdır. Bu gibi durumlara sebep olmamak için kentsel saçakta yapılan millet bahçesinin alternatifi olarak kentin çekirdeğinde erişilebilir başka bir millet bahçesinin mekansallaştırılması önerilmektedir. Özellikle kentsel dönüşüm alanları ve peyzaj onarımı gerektiren alanların (maden sahaları, katı atık depolama alanları, vb.) kullanımının teşvik edilmesi

Tablo 3 (devamı). Millet Bahçesi Rehberinin yönetim, planlama ve tasarım bağlamında değerlendirilmesi

Konu	Sorun	Çözüm önerisi
Planlama		önemlidir. Kaldı ki kentsel saçakta gerçekleştirilecek büyük çaplı bir millet bahçesi projesinin kentin yeşil kuşağı olma potansiyeli de bulunmaktadır.
	Envanter, analiz ve sentez	İlgili başlıkların ve bu başlıkların içeriklerinin gözden geçirilmesi ve hiyerarşik bir yaklaşım çerçevesinde güncellenmesi önerilmektedir. Alan ve yakın çevresindeki doğal ve kültürel özelliklerin kentsel ekoloji bağlamında ilişkisinin kurulması bu aşamada daha yönlendirici olacaktır. Bu bağlamda, Rehberde envanter aşamasında yapılacak işlerin adım adım tanımlanması; analiz aşamasında envanter verilerinin millet bahçesinin planlanması, geliştirilmesi ve korunması çerçevesinde nasıl değerlendirileceğinin izlencesinin oluşturulması; sentez aşamasında yer seçim kriterleri, millet bahçesine ilişkin niceliksel ve niteliksel bağlamda çözümlemeler, millet bahçesinin diğer açık ve yeşil alanlarla bağlantısı, tarihi ve kültürel peyzaj değeri olarak kentsel mekandaki izdüşümüne ilişkin değerlendirmelerin yer alması gerekmektedir.
	Kültürel özellikler	Kültürel özelliklere dair daha kapsamlı bir yaklaşımın (kentin karakteri, kentsel yoğunluk, kent-peyzaj ilişkisi gibi) rehberde entegre edilmesi ile millet bahçelerinin felsefi alt yapısının sağlam bir şekilde inşa edilmesi önemlidir.
Tasarım	Çok işlevlilik	Bu bağlamda yer seçim kriterlerinde hem rekreasyon hem de toplanma-barınma alanı gereksinimi doğrultusunda hizmet yarıçapının (yürüme mesafesi) bir ölçüt olarak yer alması önem taşımaktadır. Ekoloji ve afet boyutunun da bu anlamda ön plana çıkarılması çok işlevli bir açık yeşil alan oluşturmak için önerilmektedir.

güdümün sağlanması, planlama sürecinde diğer mekânsal planlarla bütünleşme, etkin bir envanter, analiz ve sentez aşaması, yeterli büyüklüğü sağlama, yer seçiminin doğru yapılması, kültürel özelliklerin kapsamlı bir biçimde ön plana çıkarılması, tasarım sürecinde çok işlevli mekânlar oluşturma gibi konularda eksikliklerin çıkması olasıdır. Bu anlamda millet bahçesi kavramının ekolojik, kültürel ve afet sırası/sonrasındaki (toplanma

ve barınma alanı bağlamında) katkılarının tam anlamıyla ortaya çıkarılması için Rehberdeki içeriğin geliştirilmesi bağlamında bazı somut öneriler sunulmuştur. Bunlar;

- Rehberde planlama sürecine ilişkin başlıklar oluşturulurken kente ilişkin, doğal (su, toprak, iklim, jeoloji, flora ve fauna) ve kültürel (tarihi, demografik yapısı, mekânsal organizasyon, ulaşım, alan kullanımı, vb.) peyzaj bileşenleri

- şeklinde kapsamlı bir biçimde kategorilendirilerek, bu bileşenlere yönelik verilerin planlama sürecine entegrasyonunun net bir biçimde ifade edilmesi,
- Planlama hedeflerinde kentte var olan bir açık yeşil alanın millet bahçesine dönüştürülmesinden ziyade kente ekolojik, toplumsal, mekânsal yönden katkı sunacak yeni alanlara öncelik verilmesinin temel hedef olarak belirlenmesi,
 - Milletbahçesi kavramının katkılarının mekânsallaştırılabilir bir çerçeve çizilmesi ve bu doğrultuda büyüklük, nitelik, erişilebilirlik, ve diğer açık yeşil alanlarla olan bağlantılılık durumunu geliştirecek ve ilgili merkezi ve yerel yönetim birimlerince uygulanabilecek somut planlama ve tasarım kriterlerinin belirlenmesi,
 - Rehberde ayrıca planlama ve tasarım süreçlerinde merkezi ve yerel yönetim birimlerinin koordinasyonunu ön gören öneri bir yönetsel organizasyonun tanımlanması,
 - Kavramın ekolojik, rekreasyonel ve afete yönelik katkılarını ortaya koyacak somut hedef ve stratejiler belirlenerek, hem kentsel mekânla hem de diğer açık yeşil alanlar ilişkisinin kurulmasıdır.

5. Millet Bahçelerinin Ekolojik Koridorlarla Bütünleştirilmesine Yönelik Öneriler

ÇŞB, millet bahçeleriyle ilgili olarak bu alanların ekolojik koridorlarla bütünleştirileceğine dair yeni bir açık yeşil alan stratejisi ortaya koymuştur. ÇŞB'ye (2019) göre, millet bahçeleriyle bütünleştirilmesi hedeflenen ekolojik koridorları akarsu yatakları, çalı ya da ağaç çitleri, ormanlar, maki toplulukları, doğal koruluklar, dağ sıraları, doğal vadiler olmak üzere doğal ekolojik koridorlar ve doğal sit alanı, Özel Çevre Koruma Bölgesi, milli park, tabiat parkı, tabiatı koruma alanı, yaban hayatı geliştirme sahası, sulak alan, tabiat anıtı gibi koruma statüsüne sahip alanları yapay ekolojik koridorlar şeklinde tanımlamıştır. Özüdoğru ve Duygu (2009)'a göre, Türkiye'nin en önemli doğal kaynağının bitki ve hayvanların taşıdığı genler yani biyoçeşitliliği olmasına rağmen insan faaliyetleri nedeniyle bu kaynağın tehdit altında olduğu belirtilmektedir. Nitekim Tarım ve Orman Bakanlığı'nın (2019) verilerine göre, ülkemiz korunan alanlarının genel yüzölçümüne oranının %4,51³ olduğu görülmektedir. Halbuki 2020 yılı itibarıyla AB topraklarının %26'sı koruma altındadır ve bu alanların %18'i Natura 2000 alanları olarak belirlenmiştir (European Environment Agency, 2021). Bu bağlamda, ülkemizdeki parçacıl yaklaşımın giderilmesi için imar mevzuatında açık yeşil alanların ÇŞB'nin gündeme getirdiği millet bahçesi ve ekolojik koridorla ilişkisi AB'ye katılım müzakereleri sürecinde "Natura 2000 Alanları" bağlamında da kurulabilir. Çünkü AB'nin Habitat Direktifi ve Kuş Direktifi kapsamında tayin edilen alanlardan oluşan Natura 2000 alanları/ağı doğal habitatların ve türlerin korunması ve geliştirilmesi bakımından önemli bir dayanak oluşturmaktadır (Atik ve Karalmas, 2010). Bir başka deyişle Natura 2000, "koruma ve

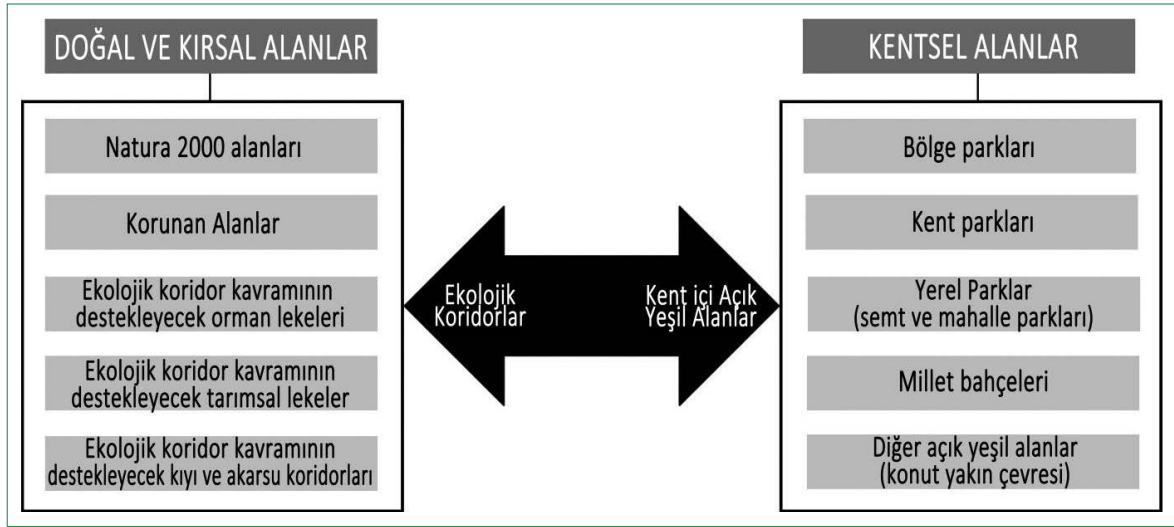
restorasyon ile ilgili uygun önlemlerin hayata geçirilmesi suretiyle ekosistemlerin (habitatlar) ve korunması yüksek düzeyde önem arz eden türlerin korunmasını amaçlamaktadır" (Kreft ve Güngöroğlu, 2018: 2). Dolayısıyla Natura 2000 koruma alanları ağı, kentsel yerleşik alanın dışında kalabilecek ekolojik koridorların kentsel yerleşik alanın içerisinde ya da yakın çevresinde kalabilecek millet bahçeleriyle bütünleştirilmesi için açık yeşil alan sistemi oluşturulması bağlamında önemli bir altlıktır. Aynı zamanda, ülkemizdeki korunan alan miktarının artırılması ve habitat sağlama işlevinin ön planda olduğu açık yeşil alanların oluşturulması kapsamında da bir fırsattır. Tarım ve Orman Bakanlığı (2018) bu kapsamda, "Natura 2000 Ge-rekliliklerinin Uygulanabilmesi için Ulusal Doğa Koruma Sistemini Güçlendirilmesi Projesi"ni gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra, AB Natura 2000 alanlarının da içinde bulunduğu yeşil altyapı kavramı açık yeşil alan sistemlerinin kentle entegrasyonunun sağlanması bağlamında çok önemli ipuçları sunmaktadır. Bu kapsamda, açık yeşil alan sisteminin oluşturulması ve millet bahçesi-ekolojik koridor gibi bu sisteme katkı sunacak açık yeşil alan tipolojilerinin birbiriyle olan ilişkisinin kurulmasına yönelik Şekil 2'de yer alan bir hiyerarşik yapı tanımlanmıştır.

Kentsel yerleşik alanın dışında kalan alanlarda, Natura 2000 alanları, korunan alanlar, ekolojik koridor kavramının destekleyecek orman lekeleri ve ekolojik koridor kavramının destekleyecek tarımsal lekeler ekolojik koridorun bir parçası olarak tanımlanabilir. Kentsel yerleşik alan ve yakın çevresinde yer alan kent içi açık yeşil alanlarda hiyerarşik olarak yer alacak bölge parkları, kent parkları, yerel parklar (semt ve mahalle parkları)/millet bahçeleri, diğer açık yeşil alanlarla (konut yakın çevresi) bütünleştirilip daha kapsamlı bir açık yeşil alan sistemi oluşturulabilir. Dolayısıyla farklı kentler arasında özellikle ekolojik koridorların bütünleştirilmesi ile ülke düzeyinde ulusal bir açık yeşil alan sistemine ve stratejilerine ulaşılabilir.

6. Tartışma ve Sonuç

Kentlerin kontrolsüz büyümesiyle başa çıkmak amacıyla bölgesel yeşil alan planları geliştirilmekte (Madureira vd., 2011); özellikle oluşturulan yeşil alan ağlar şehirde yaşayanlar için yer duyusunun geliştirilmesi, doğa-kent ilişkisinin kurulması ve toplumsal refah bağlamında önemli bir unsur olmaktadır (Fuller vd., 2007; Tzoulas vd., 2007). Kentte açık yeşil alanların geliştirilmesi ve buna ilişkin politikaların optimize edilmesi için disiplinler arası ve bütünleştirici yaklaşımların göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir (Venn and Niemelä, 2004; Haq, 2011). Çünkü kentlerin kalitesi, kentsel açık yeşil alanların nasıl planlandığı, tasarlandığı, yönetildiği ve korunduğuna bağlıdır (Haq, 2011). Bunun da ötesinde açık yeşil alanların kent, kent ekosistemi ve kentin gereksinimlerine yanıt verecek biçimde niceliksel ve niteliksel altyapı sunmasına da bağlıdır (Şenik, 2019). Önceleri daha çok bahçe tasarımıyla

³ Toplam korunan alan miktarı 3.537.398 hektardır.

Şekil 2. Açık yeşil alan sistemi oluşturulması sürecinde millet bahçelerinin yeri.

özdeşleşen açık yeşil alanlar, yerini giderek park ve rekreasyon planlamasına bırakmış ve 2000'li yıllarla birlikte çok işlevli hale gelerek yeşil altyapı kavramıyla bütünleşmiştir (Randolph, 2004). Ortaya çıkan yeşil altyapı kavramı ise, açık yeşil alan sistem planlamasıyla doğrudan ilişkili bir kavram olarak değerlendirilmektedir (Sandström, 2002).

Ülkemizde açık yeşil alanlara ilişkin bütüncül bir yasal ve yönetsel yapının olmayışı açık yeşil alan sistemi oluşturulmasını ve planlamasını/tasarımını güçleştirmektedir. Bu anlamda 2019 yılında imar mevzuatına ilk kez millet bahçesi kavramının yerleştirilmesi, bu doğrultuda 2020 yılında Millet Bahçesi Rehberinin gündeme gelmesi kentlere açık yeşil alan kazandırılması bağlamında önemli bir gelişme olarak nitelendirilebilir. Toplum yaşamında önemli bir yere sahip olan millet bahçeleri, Osmanlı dönemi boyunca ve Cumhuriyetten sonra varlığını devam ettirse de zaman içerisinde dönüşen bu alanların giderek özgün karakteri de yok olmuştur (Çelik, 2018). Halbuki tarihi ve kültürel birikimin sonucu olarak bu alanların sürdürülebilirliğinin sağlanması ve sahip çıkılması gerekmektedir (Sağlık vd., 2019). Ancak son yıllarda yapılan/yapılması planlanan millet bahçeleri projelerinin planlama, tasarım ve uygulama bakımından da eksiklikleri olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde doğal unsur ve formlarda ve geniş alanlarda konumlandırılan millet bahçeleri günümüzde yapısal unsurların (cami, millet kütüphanesi, millet kütüphaneleri gibi) da yer aldığı kullanımlarla tasarlanmaktadır (Kaştas Uzun ve Şenol, 2020). Bu yapısal unsurlar kafe, otopark, vb. diğer yapısal unsurlarla birleşerek bahçe kavramındaki yeşil dokuyu oluşturan canlı unsurların geri planda kalmasına neden olmaktadır. Ceylan ve Bulut'un (2019) çalışmasında ise görüşme yapılan katılımcılar, I. Derece Doğal Sit Alanı olup, ayrıca 2019 yılında Özel Çevre Koruma Bölgesi ilan edilen Salda Gölü'nde yapılması planlanan millet bahçesi projesi ile korunan alan statüsündeki bu alanın imar ve yapılaşma riski altında olacağı şeklinde görüş bildirmişlerdir.

Bunların yanı sıra Yıldırım ve Gül (2020) çalışmasında, Samsun Millet Bahçesi'nin hem yer seçimi (sel ve şiddetli rüzgar riski ve sanayi bölgesine yakın olma) hem de tasarım ve uygulama (materyal seçimi, işçilik, vb.) süreçleri bakımından bazı sorunların tespit edildiği görülmektedir. Halbuki millet bahçesi kavramı hem yeni bir açık yeşil alan tipolojisi olarak sistem oluşturulmasına önayak olacak hem de tarihsel bir simge olması bağlamında kente bir kimlik katacak potansiyeli taşımaktadır. Özellikle Natura 2000 koruma alanları ağı bağlamında ekolojik koridorla ve diğer yeşil altyapı uygulamalarıyla bütünleştirilmesi ülkemizdeki kentleri pek çok açıdan ileriye taşıyabilecektir. Bu anlamda çalışma kapsamında getirilen önerilerin somutlaştırılması ileride uygulanacak millet bahçesi projelerinin ekolojik ve mekânsal bağlamda işlevsel olmalarını sağlayabilecektir.

Millet Bahçeleri Rehberi, kavramın mekânsallaştırılması bağlamında bir ilk olmasıyla önemli bir gelişme olarak görülebilir. Ancak Rehberde millet bahçelerinin ekolojik, toplumsal ve mekânsal fonksiyonlarının tam anlamıyla yerine getirebilecek ve diğer açık yeşil alanlarla ilişkilendirilecek planlama ve tasarım bağlamında standart ve stratejilerin ortaya konulmadığı görülmektedir. Kamusal bahçeler ve parklar (*public gardens and parks*) üzerine yapılan çalışmalar, erişilebilirlik (çevresel adalet, toplum sağlığı/refahı bakımından) (Wolch vd., 2014), fiziksel aktiviteyi arttıran tesislerin varlığı (Kaczynski vd., 2008), suyun ve ağaçların kullanımı (McCormack vd., 2010), güvenli çocuk oyun mekânlarının varlığı (Zhang ve Li, 2020) gibi bazı planlama ve tasarım kriterlerinin ziyaretçilerin bu alanları tercih etmesinde oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda kamusal bahçeler ve parkların planlanması ve tasarlanması için pek çok rehber geliştirilmiştir. Örneğin, Batı Avustralya için kamusal parkların planlaması ve tasarımı için hazırlanan rehberde (*Public Parkland Planning & Design Guide (WA)*) bu alanlar alan ve su kullanımı planlaması ile birlikte değerlendirilmiştir. Rehber geliştirilirken su, kıt bir kaynak olarak ele alınıp, özellikle

sulamada kullanılan yeraltı su kaynaklarının sürdürülebilirliğine ilişkin bütüncül bir çerçeve çizilmiştir (Government of Western Australia, 2014). Böylece kamusal parkların planlaması ve tasarımı sürecinde çok boyutlu bir yaklaşım ortaya konmuştur. Diğer yandan Barcelona'da ise, biyoçeşitliliğin korunması ve geliştirilmesi amacıyla iyi bahçe uygulamalarına ilişkin bir rehber (*Good Gardening Practices in Barcelona: Conserving and Improving Biodiversity*) hazırlanmıştır (URL-2). Bu rehberde kentteki bahçelerin bir habitat niteliği (hem flora hem de fauna için) taşıması için tercih edilecek bitki türleri seçimi, biyolojik mücadele gibi kapsamlı ve somut stratejilerin yer aldığı pek çok farklı başlık tanımlanmıştır. Millet Bahçesi Rehberinin de bu bağlamda geliştirilmesi, bundan sonra yapılacak millet bahçesi projelerinin de bu Rehberle uyumlu bir biçimde mekânsallaştırılması ortaya çıkması muhtemel planlama, tasarım ve uygulama sorunlarının da önüne geçilmesini sağlayabilecektir.

Öte yandan, kavramın gündem olmasının arka planında farklı gerekçeler olduğunu belirten eleştiriler de bulunmaktadır. Şehir Plancıları Odası'na (ŞPO) (2018) göre, yeşil alan kavramının sadece simgesel bir anlamı olmadığı ve salt teknik bir konu olarak ele alınamayacağını, bu alanların da doğrudan kentsel siyasetin odağında yer aldığı; dolayısıyla millet bahçesi kavramının da iktidarın ideolojisiyle biçimlendiği alanlar olduğu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra, kamusal alan miktarının arttıracak olmasıyla olumlanan millet bahçesi kavramının uygulamada mevcut kullanım biçiminin zaten yeşil alan, stat, havalimanı veya kültür merkezi şeklinde olduğu alanlarda konumlandırıldığı; buna ek olarak kapalı konut sitelerinin yakınında konumlandırılarak da kentsel rant üretiminin/konut pazarlama stratejisinin bir aracı haline geldiği ifade edilmektedir. ŞPO (2020) ise, yeşil alan kurgusunun planlanacak alanın özelinde (alanın mekânsal kurgusu ve toplumsal dinamikleriyle) ele alınması ve millet bahçelerinin yer seçim kriterleri, alan büyüklüğü ve kentin diğer fonksiyonlarıyla ilişkisinin bu bağlamda oluşturulması gerektiği vurgulanmakta ancak Millet Bahçeleri Rehberinin bu içerik ve yetkinlikten uzak olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda Rehber, "kamusal, doğal ve korunması gerekli alanlarda yapılaşma ve tahribatın önünün açılmasının önünü açacak bir çerçeve" ortaya koyduğu yönünde eleştirilmektedir.

Ülkemizdeki kentlerin ekolojik, toplumsal, mekânsal ve afete yönelik gereksinimleri göz önünde bulundurulduğunda "sistem" temeline oturan bir çerçevenin planlama, tasarım uygulama ve izleme-denetim süreçleriyle bütünleştirilmesi oldukça önemlidir. Gerekli kent okumalarının yapıldığı, doğal ve kültürel peyzaj potansiyeli ve gereksinimlerinin ortaya konduğu ve mekânsal plan kademeleriyle bütünleşebilen açık yeşil alan sistemi planları ile ülkemizdeki kentlerin ekolojik, kültürel, mekânsal ve toplumsal bağlamda ön plana çıkması sağlanabilir. Bunun bir diğer ayağı elbette ki belirli bir ideolojiye bağlı kalmadan, ekonomi öncelikli kararlar yerine toplumsal ve ekoloji öncelikli mekânsal kararların ön planda tutulmasıdır.

Bu çalışmada açık yeşil alan sistemi oluşturulması bağlamında millet bahçesi kavramının önemi üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra, millet bahçesi kavramını odağa alacak şekilde ülkemizdeki planlama, tasarım ve uygulama sorunlarının yasal-yönetmelik yapı ve Millet Bahçesi Rehberi bağlamında çözümlenmesine yönelik bazı öneriler getirilmiştir. Böylece millet bahçesi kavramının diğer açık yeşil alan tipolojileriyle bütünleştirilmesine ve gereksinim duyulan yeterli ve etkin açık yeşil alanların ve sisteminin oluşturulması sürecine katkı koyacak bir altlık sunulmuştur.

KAYNAKLAR

- Aksoy, Y. (2001). İstanbul kenti yeşil alan durumunun irdelenmesi. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Aliağaoğlu, A., Uğur, A. (2016). Osmanlı şehri. Süleyman Demirel üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (38), 203-226.
- Ankara Büyükşehir Belediyesi. (2006). 2023 Başkent Ankara Nazım İmar Planı Plan Açıklama Raporu (1/25000). Erişim adresi <https://www.ankara.bel.tr/ankara-buyuksehir-belediyesi-nazim-plan/>
- Atık, M., Karaelmas, O., (2010). Avrupa Birliği Natura 2000 Ağı kapsamında ormanların korunması ve sürdürülebilir ormancılık. III. Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi 20-22 Mayıs 2010 Cilt: I Sayfa: 45-55.
- Bal, E. (2004). İdari yargı kararlarının imar planlama sürecindeki rolü: İzmir örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Baş, D., Sayman, R., Ü. (2019). Natura 2000 ve Doğa Koruma Terimleri Sözlüğü. Natura 2000 Gerekliklerinin Uygulanması için Ulusal Doğa Koruma Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi 2015-2018. Erişim adresi https://rec.org.tr/wp-content/uploads/2019/07/glossary_25122018.pdf
- Batur, A., Yücel, A., Fersan, N. (1979). İstanbul'da on dokuzuncu yüzyıl sıra evleri koruma ve yeniden kullanım için bir monografik araştırma. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, 5(2), 185-205.
- Beyhan, B. (2008). Üst ölçek planların izlenmesi ve değerlendirilmesi üzerine: Kentsel ve bölgesel gözlemlerinin gerekliliği. İçinde 3. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu 27-28 Kasım 2008 (ss. 1-44), Mersin.
- Burat, S. (2017). Kentsel açık alanlar ve planlama. İçinde Kent Planlama (ss. 231-252). Ankara: İmge Yayınevi.
- Ceylan, S., Bulut, İ. (2019). Salda Gölü özel çevre koruma bölgesinde turizm baskısı, koruma ve sürdürülebilirlik. Türk Coğrafya Dergisi, (73), 79-89.
- Çelik, F. (2018). Geç Osmanlı Dönemi Kentsel Mekânda Batılılaşma etkileri: Konya Millet Bahçesi. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 1(44).
- ÇŞB, (2019). 22 İlde Ekolojik Koridor Oluşturulacak. Erişim adresi <https://www.csb.gov.tr/22-ilde-ekolojik-koridor-olusturulacak-bakanlik-faaliyetleri-28617>
- ÇŞB, (2020). Millet Bahçesi Rehberi. Erişim adresi <https://webdosya.csb.gov.tr/db/mpgm/editor/dosya/milletbahcesirehber.pdf>
- Demirkaya, R. (1999). Tarihi kentlerde tarihi park ve bahçelerin değerlendirilmesi ve İstanbul örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- De Ridder, K., Adamec, V., Bañuelos, A., Bruse, M., Bürger, M., Damsgaard, O., ... & Thierry, A. (2004). An integrated methodology to assess the benefits of urban green space. Science of the total environment, 334, 489-497.
- Deveci, A. (2013). Kentlerin kökeni ve tarihi. (Ed. Fatime Güneş). İçinde Kent Sosyolojisi Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2978, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1932, Eskişehir.
- Erdoğan, E. (2020). Bahçe ve Sanat Tarihi ders notları. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü. Erişim adresi <https://acikders.ankara.edu.tr/course/view.php?id=8073>
- European Environment Agency, (2021). Erişim adresi <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/nationally-designated-protected-areas-1/assessment>
- Forman, R. T. T. (1995). Land mosaics – the ecology of landscapes and regions. Cambridge University Press, Cambridge.
- Fuller, R. A., Irvine, K. N., Devine-Wright, P., Warren, P. H., and Gaston, K. J. (2007). Psychological benefits of greenspace increase with biodiversity. Biol. Lett. 3, 390–394. doi: 10.1098/rsbl.2007.0149.
- Government of Western Australia. (2014). Public Parkland Planning and Design Guide WA. Perth Western Australia, Department of Sport and Recreation.
- Gürkaş, T. (2009). Bir Mimarlık Tarihi Alanı Olarak Türkiye'de Peyzaj Mimarlığı Tarihi ve Peyzaj Mimarlığı Devlet İdeolojisi İlişkisi. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, 2009, 171-190.
- Haq, S. M. A. (2011). Urban green spaces and an integrative approach to sustainable environment. Journal of environmental protection, 2(05), 601.
- Harding, S. (2000) Towards a renaissance in urban parks. Cultural Trends, 35, pp. 1–26, London: Policy Studies Institute.
- Heidt, V., & Neef, M. (2008). Benefits of urban green space for improving urban climate. In Ecology, planning, and management of urban forests (pp. 84-96). Springer, New York, NY.
- Helmreich, A. (2018). Gardens & Englishness An Invented Tradition? Bulletin för trädgårdshistorisk forskning, (31).
- İlkay, Y. (2017). 'Kentsel Yeşil Alan'ın Ne'liği Üzerine: Ankara'da yeşil alanın temsil mekânları olarak (yeniden) üretilme durakları. İdeal Kent Dergisi. 8(21),181-199.
- Kaczynski, A. T., Potwarka, L. R., & Saelens, B. E. (2008). Association of park size, distance, and features with physical activity in neighborhood parks. American journal of public health, 98(8), 1451-1456.
- Karagüler, S. (2008). İstanbul metropolitan alanındaki imar planlarında uygulanmak üzere, yeşil alanların oluşturulmasında binaların projelendirilmesi safhasına yönelik yeni bir yaklaşım modelinin geliştirilmesi. Proje İstanbul Araştırma Projesi, İstanbul.
- Kaştas Uzun, İ., Şenol, F. (2020). "Recent "nation gardens" and historical development of public green spaces in Turkey." Art-Sanat, 14(2020): 211–240.
- Khalil, R. (2014). Quantitative evaluation of distribution and accessibility of urban green spaces (Case study: City of Jeddah). International Journal of Geomatics and Geosciences. 4(3), 526-535.
- Kong, F., Yin, H., Nakagoshi, N., & Zong, Y. (2010). Urban green space network development for biodiversity conservation: Identification based on graph theory and gravity modeling. Landscape and Urban Planning, 95(1-2), 16–27. doi:10.1016/j.landurbplan.2009.11.001.
- Köksal, A. (2016). Osmanlı'dan günümüze önemli bir kent mekânı: millet bahçeleri. Canik Belediyesi Kültür Yayınları. Yayın no:55-16-01, Samsun.
- Kreft, S., Güngöroğlu, C., (2018). Türkiye ormanlarında AB Natura 2000 konseptinin uygulanabilirliği. (Ed. C. Güngöroğlu). Sivil Toplum Diyalogu Türkiye Ormanlarında AB Doğa Koruma Projesi, TOD Yayın No: 44, Ankara.
- Madureira, H., Andresen, T., & Monteiro, A. (2011). Green structure and planning evolution in Porto. Urban Forestry & Urban Greening, 10(2), 141-149.
- McCormack, G. R., Rock, M., Toohey, A. M., & Hignell, D. (2010). Characteristics of urban parks associated with park use and physical activity: A review of qualitative research. Health & place, 16(4), 712-726.
- Memlük, Y. (2013). Anadolu'da Türk Bahçesi ve Bahçe Kültürü. Erişim adresi <https://www.plantdergisi.com/prof-dr-yalcin-memluk/anadolu-da-turk-bahcesi-ve-bahce-kulturu.html>
- Niemelä, J., Breuste, J. H., Guntenspergen, G., McIntyre, N. E., Elmqvist, T., & James, P. (Eds.). (2011). Urban ecology: patterns, processes, and applications. OUP Oxford.
- Özüdoğru, E., Duygu, A. (2009). Türkiye'nin Avrupa Birliği ile katılım müzakereleri sürecinde Natura 2000 Korunan Alanlar Ekolojik Ağı'nın değerlendirilmesi. Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi, 1(1), 0-0. DOI:10.1501/Csaum_0000000003.
- Pauleit, S., Slinn, P., Handley, J., and Lindley, S. (2003). Promoting the natural greenstructure of towns and cities: English nature's accessible natural greenspace standards models. Built Environ., 292, 157– 170.
- Peters, K., Elands, B., Buijs, A. (2010). Social interactions in urban parks: stimulating social cohesion? Urban For. Urban Green. 9 (2), 93–100.

- Randolph, J. (2004). Environmental land use planning and management. Washington, DC: Island Press.
- Sandström, U. G. (2002). Green infrastructure planning in urban Sweden. *Planning Practice and Research*, 17(4), 373–385.
- Sağlık, A., Kelkit, A., Temiz, M., Sağlık, E., & Bayrak, M. İ. (2019). Millet bahçesi kavramı: Kahramanmaraş ili örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11-30.
- Stähle, A. (2010). More green space in a denser city: critical relations between user experience and urban form. *Urban Design International*, 15(1), 47-67.
- Şenik, B. (2019). Kentsel Açık Yeşil Alan Planlama Rehberlerinin Geliştirilmesi: Düzce Örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Düzce Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Düzce.
- Şentuna, B. (2020). Boş zamanlar sosyolojisi Erişim adresi http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/sosyoloji_lisans_ao/bos_zamanlar_sosyolojisi.pdf
- ŞPO, (2018). Mekân politiktir; millet bahçeleri iktidar ideolojisinin mekânsal boyutta yeniden üretilmesinin bir aracıdır. Erişim adresi https://www.spo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=9597&tipi=3&sube=0
- ŞPO, (2020). İnşaat yapmanın yeşil yolu: millet bahçeleri. Erişim adresi https://www.spo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=10173&tipi=3&sube=0
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2018). Erişim adresi <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Sayfalar/GormeEngellilerDetay.aspx?OgeId=40&Liste=Haber>
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2019). Korunan alan istatistikleri. Erişim adresi <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Menu/18/Korunan-Alan-Istatistikleri>
- Threlfall, C. G., Ossola, A., Hahs, A. K., Williams, N. S., Wilson, L., & Livesley, S. J. (2016). Variation in vegetation structure and composition across urban green space types. *Frontiers in Ecology and Evolution*, 4, 66.
- Turner, T. (2005). Garden history: Philosophy and design 2000 BC–2000 AD. Routledge.
- Türk Dil Kurumu, (2020). Erişim adresi <https://sozluk.gov.tr/>
- Tzoulas, K., Korpela, K., Venn, S., Yli-Pelkonen, V., Kaźmierczak, A., Niemela, J., & James, P. (2007). Promoting ecosystem and human health in urban areas using Green Infrastructure: A literature review. *Landscape and urban planning*, 81(3), 167-178.
- URL-1. (2020). Erişim adresi <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/toplam-42-millet-bahcesi-tamamlandi-6316021>
- URL-2. (2021). Erişim adresi <https://ajuntament.barcelona.cat/ecologiaurbana/sites/default/files/Bones-practiques-jardineria-2016-ENG.pdf>
- Venn, S. J., & Niemelä, J. K. (2004). Ecology in a multidisciplinary study of urban green space: the URGE project. *Boreal environment research*, 9(6), 479-489.
- Wilkinson, P. F. (1988). The historical roots of urban open space planning. *Leisure Studies*, 7(2), 125-143.
- Wolch, J. R., Byrne, J., & Newell, J. P. (2014). Urban green space, public health, and environmental justice: The challenge of making cities 'just green enough'. *Landscape and urban planning*, 125, 234-244.
- World Health Organization (WHO). (2017). Urban green spaces: a brief for action. World Health Organization, Regional Office for Europe: Copenhagen, Denmark.
- Yıldırım, M., Gül, F. (2020). Kentsel Ortak Kullanım Alanlarına Bir Örnek: Samsun Millet Bahçesi. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 125-141.
- Zhang, X., & Li, S. (2020). Application of psychological elements in landscape design of public gardens. *Revista Argentina de Clínica Psicológica*, 29(2), 142.
- Zhu, C., Wang, Y., Ren, W., Luo, I., Yin, Y., Xie, W., & Liu, W. (2016). The planning of green spaces to prevent and avoid urban disasters in Duijiangyan. *International Journal of Simulation Systems, Science & Technology*, 17(46), 271-276.4.

DERLEME / REVIEW

Türkiye'de Kentsel Dönüşümün Yasalar ve Aktörler Üzerinden Dönemsel Olarak Değerlendirilmesi

Periodical Evaluation of Urban Transformation in Turkey Via Laws and Actors

 Fidan Yolcu

Bağımsız Araştırmacı, Zonguldak

ÖZ

Türkiye'de 1950'li yıllardan 1980'li yıllara kadar kırdan kente göç ile birlikte kentlerin nüfusunda hızlı bir artış gözlenmiştir. Hızlı göçün etkisiyle birlikte kentlerde imara aykırı ve plansız gecekonduların inşası çarpık bir kentleşmenin ortaya çıkışında etkili olmuştur. İmar mevzuatına aykırı olan bu yapılar 775 sayılı gecekondulaşma yasasıyla meşrulaştırılmış ve buna paralel olarak gecekondulaşma yapıları her geçen gün artış göstermiştir. Bu yasayı izleyen süreçte 1980'li yıllarda imar afları ve ıslah imar planları ile gecekonduların apartman biçiminde yapılanmalarına izin verilmiştir. Gecekonduların fiziksel ve çevresel yönden eskimesi ve meşrulaştırma süreçleri kentsel dönüşümüne konu olan uygulamaları gündeme getirmiştir. 1980'li yılların sonunda ilk kentsel dönüşüm uygulamaları Ankara'da Dikmen Vadisi ve Portakal Çiçeği Vadisinde uygulanmaya başlamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde ise Türkiye'de kentsel dönüşüm farklı tipleriyle yasalarda yer almış ve yaygın bir biçimde uygulanmaya başlamıştır. Bu makalede, Türkiye'de kentsel dönüşümün gelişimi kronolojik bir biçimde dönemsel olarak değerlendirilmiştir. Her bir dönem Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve siyasal bağlamı ile kentleşme süreci ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Çalışmada 2000'li yıllarda ardı ardına çıkan kentsel dönüşümüne ilişkin yasaların belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Her bir yasa, kapsamı, hedefi, yetki tanımı, yetkiye sahip olan aktörler, hak tanımı ve çıktılar yönünde ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler: Aktör; gecekondulaşma; kentsel dönüşüm; kentleşme; yasa.

ABSTRACT

A fast, increase in urban population has been observed in Turkey from the 1950s to the 1980s through migration from rural areas to cities. The construction of slums, that are against the legislation and unplanned, has been evident in arising of irregular urbanization through the effect of fast migration. These buildings as not compatible with reconstruction legislation have been legitimized by the Law.775 and paralelly, construction of slums have increased incrementally. Within the following period in the reconstruction of slums in the from of apartment buildings has been allowed through reconstruction amnesties and improvement reconstruction plans. The pyhsical and environmentally aging slum as well as their legitimization have put the practices subject to urban transformation to the agenda. By he end of 1980s, the first urban transformation applications have taken place in Dikmen and Portakal Çiçeği Valleys. In the 2000s, urban transformation in Turkey have become subject to laws with its diverse types and have started to be widely practiced. In this paper, the development of urban transformation in Turkey has been evaluated cronologically and periodically. Each period has been taken into consideration in relation with Turkey's social, economic and political context and urbanization process. The 2000s is specific in the study due to the emergence of several laws considering urban transformation. Each law has been reviewed via its context, goal, definition of authority, actors, with authority, definition of right and outcomes.

Keywords: Actor; slum; urban transformation; slum; urbanization; law.

Bu makale, 2019 yılında Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde lisans düzeyinde hazırlanan Diploma Çalışması geliştirilerek hazırlanmıştır.

Geliş tarihi: 19.04.2021 Kabul tarihi: 20.09.2021
Online yayımlanma tarihi: 20.09.2021
İletişim: Fidan Yolcu
e-posta: fidanyolcu.6794@gmail.com

TMMOB
Şehir Plancıları Odası

OPEN ACCESS This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

1. Giriş

Ülkemizde, kentsel dönüşüm en çok konuşulan ve tartışılan konular arasında yer almaktadır. Özellikle, 2000'li yıllarda gündemde yerini almaya başlamış ve yasal bir görünüme girmiştir. Bu yasallaşma sürecinin tarihsel arka planına bakıldığında ise 1950'li yıllara kadar dayandığı görülmektedir. Bu yıllarda hızlı bir kentleşme süreci yaşanmış ve gecekondu yapımı yoğun olarak artış göstermiştir. Bunun beraberinde bu yapılara yönelik olarak 1966 tarihli 775 sayılı gecekondu yasası çıkarılarak, yasal bir boyut kazanması sağlanmıştır. Bu yasayla imara aykırı yapılaşmalar sürekli olarak artmış ve kentler plansız bir şekilde gelişim göstermeye başlamıştır.

Gecekondu yasasının ardından, 1980'li yıllarda imar affı ve ıslah imar planı mevzuatlarının uygulanmaya başlaması ile kentsel dönüşüm uygulamaları kentlerde yavaş yavaş belirmeye başlamıştır. 2000'li yıllarda kentsel dönüşüm için adım atılarak, yasal düzenlemeler yapılmış ve yaygın bir biçimde uygulanmaya başlamıştır. İlk kentsel dönüşüm yasası, 2004 yılında 5104 sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu ile dönüşüm uygulamaları başlamış ve günümüze kadar gelen süreçte de yasal boyutuyla uygulamalar devam etmiştir.

Çalışmada, ilk olarak kentsel dönüşüm tiplerinin kısaca tanımlarına yer verilecektir. Sonrasında ise Türkiye'de kentsel dönüşümün gelişimi, kentleşme süreci, siyasal, sosyal ve ekonomik göstergeleriyle birlikte ilişkilendirilerek dönemsel bir analiz yapılacaktır. Bu bağlamda, Türkiye'de kentsel dönüşümün dayandığı yasalar tarihsel olarak ele alınacaktır. Bununla birlikte, 2000'li yıllarda çıkarılan kentsel dönüşüm yasalarının kapsamı ve bu süreçte aktörlere tanınan yetkilerle birlikte değerlendirme yapılacaktır.

2. Kentsel Dönüşüm Tipleri

Kentsel dönüşüm, kendi içinde farklı dönüşüm tiplerini barındırmakta ve her birinin faaliyet alanı da farklılık göstermektedir. Bu dönüşüm tiplerinin kısaca ele aldığımızda:

Kentsel Yenileme (Urban Renewal) Kentsel alanın çöküntü sürecine girmesi ve eskimesi ile kullanım koşullarını kaybetmesi sonucu tamamen yıkılması ve yerine yeni bir kentsel yapının inşa edilmesi sürecidir. Bu bağlamda kentsel yenileme günümüz kentsel koşullarına göre fiziksel, ekonomik ve çevresel fonksiyonlarını yeniden revize etme, yenileme işlemlerini içerir (Özden, 2000: 257).

Kentsel koruma (Urban Protection) Tarihi kentsel dokuya sahip alanlarda karşımıza çıkar. Bu dönüşüm tipiyle, kültürel ve tarihi değeri olan kentsel yapının onarılarak, kentsel yaşama sunulması amaçlanır (Keleş, 2016, s. 417).

Sağlıklaştırma (Rehabilitation) Çöküntüleşme süreci ile karşı karşıya kalmış kentsel alanın, küçük müdahalelerle onarılmasıyla birlikte, kente daha sağlıklı bir biçimde kazandırılmasıdır.

Kentsel Yeniden Canlandırma (Urban Regeneration) Eski dinamikliğini kaybetmiş kentsel alanın sosyoekonomik yapısını da kapsayan bir dönüşümle o alanın yeniden işlev kazanması amaçlanır.

Soylulaştırma (Gentrification) Kentsel dönüşüm uygulamalarıyla ortaya çıkmaktadır. Bu kavram, ilk olarak Londra'da 1960'lı yıllarda işçi sınıfının yaşadığı kentsel alanlara orta ve üst düzey gelire sahip gurupların yerleşmeye başlaması ve dönüşümle birlikte, bu bölgelerin rant değerinin yükselmesi ve kentteki yoksul kesimin yerinden edilmesi süreçlerini içeren bir kavramdır (Artar, 2015, s. 524).

3. Türkiye'de Kentsel Dönüşümün Gelişim Sürecine Dönemsel Bakış

3.1. 1950–1980 Dönemi

Türkiye'de, 1923 yılında Cumhuriyetin ilan edilmesi yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Cumhuriyetle birlikte Ülke mekânının ulus devletin mekânı olarak inşası ve modernite projesinin uygulanmasıyla, Türkiye aydınlanma yolunda ilerlerken, siyasi bir kararla devlet yönetiminin merkezi olarak Ankara'yı tercih etmiştir. Ankara'nın Anadolu kentleri ile bağlantı kurabilmesi için de demiryolu ulaşım ağının geliştirilmesi- ne önem verilmiştir (Tekeli, 2009, s. 110–111).

Ankara, başkent ilan edilmesiyle göç almaya başlamış ve buna bağlı olarak gecekondulaşma oranı da artış göstermiştir. Ancak, bu yıllardan önce de gecekonduların olması dolayısıyla, Ankara'yı kapsayan 1948 yılında ilk gecekondu mevzuatı çıkarılmıştır. Fakat yine de bu yasal düzenleme gecekondu yapımının önünü kesememiştir. Özellikle, 1950'li yıllarda yapımı artarak devam etmiştir (Erman, 2010, s. 236).

Türkiye bağlamı açısından 1950–1980'li yıllara uzanan dönem değişimlerin yaşandığı, kentleşme açısından kentlerin oldukça hızlı ve yoğun bir biçimde göç aldığı yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasal açıdan farklı bir ideolojinin iktidara gelmesi ve ekonomik yapıda benimsenen liberal politikalar hem kırdı hem de kentte yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Özellikle, tarımda makineleşme yöntemine gidilmesi ile kırsal kesimde, işgücü açısından olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu bağlamda kırsal kesimde işsizlik sorunu ortaya çıkmış ve kentlere göç başlamıştır (Tekeli, 2009, s. 116).

1950'li yılların ortasından itibaren kentler, sermaye birikiminin odağı olmuştur. Ekonomik model olarak, ithal ikameci bir sanayileşme politikası uygulanmıştır. Kentlerde, sanayinin olması kırsal kesimi kentlere yönlendirmiş ve kentlerin nüfusu yoğun bir biçimde artışı yaşanmıştır. Bununla birlikte konut ve arsaya yönelik ilginin arttığı gözlenmiş ve bu dönemde gecekondu yapımına göz yumulmuştur. Diğer yanda da, tarımsal üretimin önemi azalırken, kentlerde sanayileş-

menin yaygınlaşması ile sanayi sektörü ön plana çıkmış ve sanayiden çalışan işçi sayısı da artmıştır. Özellikle kırdan kente yeni göç etmiş gecekondu kesim, emeğin yeniden üretimi noktasında kentin birikim sürecinde etkin olarak yer almışlardır (Eraydın, 1999, s. 146–147).

Kentlerde sanayinin önemli oranda işgücü sağlaması dolayısıyla, büyükşehirlerle yoğun bir göç yaşandığı gözlenmiştir. Göç sonucu kentlerde, geleneksel yöntemlerle ve mevzuata aykırı olarak inşa edilen gecekonduların yoğunlukta olması nedeniyle, kentler planlama anlayışından yoksun bir biçimde gelişmeye ve büyümeye başlamış ve bunun sonucu olarak çarpık bir kentleşme ortaya çıkmıştır (Uzun, 2006, s. 50).

Kırdan, kente hızlı göçlerle birlikte gecekondu ve apartmanların yoğunlukta olması, kentlerde ikili bir yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Boş hazine arazileri üzerinde, planlama tekniğinden yoksun yapılar inşa edilmiştir. Plancı camiasını da şaşkına çeviren bu kentsel gelişimin, süreç içinde yasal düzenlemelerle, kente meşru olarak dahil olmuştur. Bu affedici adımlarla birlikte gecekonduların sayısı da her geçen gün daha da artış göstermiştir (Şengül, 2001, s. 78).

Bu dönemde yaşanan hızlı kentleşme ile kentlerde, yeterli konutun bulunmaması konut sorununu gündeme getirmiştir. Barınma ve konut sorununu çözmek amacıyla, merkezi yönetim buna ilişkin yasal düzenleme yaparak, hem yerel yönetime yetki vermiş hem de bununla ilişkili bir bakanlık kurmuştur. Bu bağlamda, ilk yasal düzenleme ile 1951 yılında, 5656 sayılı Belediye Kanunu çıkarılmış ve belediyeler konut yapımı ve satımı konusunda yetkilendirilmiştir. Bunun yanında, ülke genelinde kentlerin ve köylerin imar problemlerinin düzenlemelerinden sorumlu bir kamu kurumu olarak 1958 yılında İmar ve İskân Bakanlığı kurulmuştur (Türkün vd. 2014: 52).

Türkiye’de 1960’lı yıllarda yaşanan siyasal sorunlar dolayısıyla askeri darbe yaşanırken, yeni bir anayasa hazırlanmıştır. Sosyal devlet anlayışının ön plana çıktığı, Planlı kalkınma anlayışının benimsendiği ve planlı dönemin yükselişe geçtiği bir döneme adım atılmıştır. Bu bağlamda Planlamanın önemli aktörü olan Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş ve kalkınma planları doğrultusunda politikalar uygulanmaya çalışılmıştır (Eraydın, 2006, s. 33).

Bu dönemin, bir diğer gelişme de gecekondu yapılarına yönelik çıkarılan 1966 tarihli 775 sayılı gecekondu yasasının yürürlüğe girmesidir. Bu yasal düzenlemeyle gecekondu yapımı, yasal bir boyut kazanmış ve varlıkları bir kez daha kabul edilmiştir. Bununla birlikte gecekondu yapımı devam ederken, diğer yandan da meşrulaştırma süreçlerinin paralelinde kentlerde kaçak yapılaşma ve apartmanlaşma da yoğun olarak artmış ve süreç içinde de yapsatçılar tarafından ticari bir hale dönüşmüş ve bu durum yapsatçılara altın çağını yaşatmıştır.

1970’li yıllara gelindiğinde, Dünya’da başlayan küresel ekonomik bunalım, Türkiye’yi de etkilemiş ve küreselleşmenin ayak sesleri yavaş yavaş duyulmaya başlanmıştır. Bu yıllarda kentsel mekânda değişim süreçleri de ortaya çıkmıştır. Özellikle, çöküntü sürecine girmiş alanlarda kentsel yeniden yapılanma yöntemlerinin uygulandığı gözlenmiştir (Yılmaz, 2016, s. 43).

3.2. 1980–2000 Dönemi

1980 döneminde askeri darbe ile birlikte yeni anayasa hazırlanmış ve ekonomi politikalarında değişim süreçleri yaşanmıştır. Türkiye’de serbest piyasa ekonomisinin benimsendiği neo-liberal bir döneme girilirken, ekonomik anlamda dışa açılmaya başlanılmıştır. Bu bağlamda, dışa dönük bir sanayileşme modeli izlenmiştir. Özellikle, 24 Ocak kararlarının devreye girmesi ile özelleştirme politikaları ağırlık kazanmıştır. Bu dönemde, sermayenin ülke sınırlarını aşarak uluslararası bir boyut kazanması ile küresel bir döneme adım atılmış ve bunun yansımaları, kentsel mekânda hissedilmiş ve gelir eşitsizliği bu dönemde belirgin olarak artmıştır (Eraydın, 1999, s. 149–150).

Bu dönemde, sermayenin yeni birikim kanalı olarak kentsel altyapı yatırımlarına önem verilmiştir. Özellikle, büyük kentler sermayenin hedefinde olan alanlar olarak belirmiş ve kentsel toprak rantına dayalı bir sermaye birikimi ortaya çıkmıştır (Şengül, 2001, s. 88).

1980 ve sonraki süreçte kentsel alanda değişimler yaşanmaya başlamıştır. Sanayinin kent merkezinden uzaklaşmasıyla, kentin dışında alt kentler belirmeye başlamış ve kent merkezinde, hizmet sektörü ön plana çıkmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra, özel otomobille erişebilme imkânının artması ile kentten uzak, üst gelir düzeyi ailelere hitap eden yeni lüks konut alanları belirmiş ve bu alanlarda yaşama eğilimi artmıştır (Tekeli, 2009, s. 132).

Bu dönemin, konut üretimi açısından yaşanan önemli gelişmesi de 1984 yılında 2985 sayılı Toplu konut yasasının çıkarılmasıdır. Bu yasa ile toplu konut fonu oluşturulmuş ve konut kredisi vermesi amaçlanmıştır (Yılmaz, 2016, s. 34).

1980’li yıllarda çıkarılan 3194 sayılı imar yasası kentsel dönüşüm bağlamında önem taşımaktadır. Bu yasa ile plan yapma yetkisi belediyelerin görevleri arasına eklenirken, diğer yanda da belediyelerin bütçeleri artırılmış ve bu dönemde, belediyeler kentsel dönüşüm uygulamalarında önemli bir aktör haline gelmiştir. Bu bağlamda, Plan yapma yetkisini alan belediyelerin kentlerde imar uygulamalarına başladığı gözlenmiştir (Yenice, 2014, s. 83).

1980’li yılların göze çarpan önemli gelişmelerinden biri de, imar aflarının çıkarılması olmuştur. Çıkarılan bu yasalarla, gecekondu yapımları kabullenilmiş ve ıslahimar planları yoluyla

apartman biçiminde dönüşümüne tanıklık edilmiştir. Bu gelişmelerle birlikte gecekondular yatırım amaçlı kullanılmaya başlamış ve ticari bir boyut kazanmıştır. Bu bağlamda kentsel topraklarda rant elde edebilme fırsatı yakalamışlardır (Genç, 2014, s. 18).

Bu yıllardan sonra, kentsel dönüşüm kentlerde yavaş yavaş belirmeye başlamıştır. Özellikle 1980–2000’li yıllara uzanan dönemde kentsel dönüşüm tiplerinden, Gecekonduların yoğun olduğu bölgelerde sağlıklaştırma yöntemine başvurulurken, tarihi yapıların olduğu alanlarda kentsel koruma ve soylulaştırma yöntemleri yaygın olarak uygulanmıştır (Gür, 2016, s. 347).

1999 yılında yaşanan Marmara depremiyle birlikte, kentsel dönüşüm Türkiye’nin gündemine aldığı konular arasında yer almaya başlamış ve 2000’li yıllarda yasallaşma süreci başlamıştır.

3.3. 2000 Sonrası Dönem

2000’li yıllara geldiğinde, kentlere olan göçler devam etmiş, Özellikle büyük kentler, ulaşım ağlarını da aşarak kentin dışına doğru saçaklanarak büyümeye başlamıştır. Bunun yanında kentlerde kentsel dönüşüm süreçleri de başlamıştır. Bu bağlamda eskiyen kentsel alanlarda kentsel yenileme uygulamaları daha geniş çaplı uygulanmıştır (Ataöv & Osmay, 2007, s. 68).

2000’li yıllarla birlikte kentsel dönüşüm Türkiye’nin gündeminde yer almaya başlaması ile dönüşüm uygulamaları için yasal düzenleme yapma yoluna gidilmiştir. Bununla birlikte merkezi yönetim, TOKİ ve belediyeleri kentsel dönüşüm konusunda yetkilendirmiştir. Özellikle, TOKİ kentsel dönüşüm sürecinde aktif olarak rol almış ve yetkileri artırılmıştır.

Kentsel dönüşüm uygulamalarının yaygınlaşmasıyla, TOKİ ve Belediyeler öncülüğünde dönüşüm projeleri yapılırken, diğer yandan da büyük ölçekli inşaat sektörü aracılığıyla, kentsel rant değeri olan alanlarda yeni yaşam alanı olarak nitelendirilen rezidans türü lüks konut yapımı da artmıştır. Bu yıllarda inşaat sektörünün hükmünü sürdürdüğü, gayrimenkule olan ilginin ve yatırımın arttığı yıllar olmuştur. Kentsel dönüşümün yaygınlaşması ile kamuözel sektör iş birliği ile de dönüşüm projeleri uygulanmaya başlamış bu bağlamda özel sektör de kentsel dönüşümde önemli aktör olarak belirmiştir.

2000’li yıllarda kentsel dönüşüm uygulamaları gecekonduların yanı sıra tarihi değeri olan kentsel alanlarda da uygulanmış ve bu süreçte dönüşümle birlikte, o bölgede yaşayan alt gelir gurubu vatandaşlar, yerinden edilme süreçleri ile karşı karşıya kalmışlar ve kentin çeperlerinde TOKİ tarafından inşa edilen konutlarda yaşamaya zorlanmışlardır. Bununla birlikte kentlerde gelir gurupları arasında sosyo-mekânsal ayrışma meydana gelmiştir.

Genel olarak bu yıllarda kentsel dönüşüm yasal olarak uygulanmaya başlamış ve bu süreçte kentsel alanda yaşayan yerel halk dikkate alınmamış ve kâr odaklı bir dönüşüm anlayışı hep ön planda olmuştur.

4. Türkiye’de Kentsel Dönüşümün Yasal Dayanakları ve Gelişimi

Türkiye’de kentsel dönüşüm süreci, 1950’li yıllara dikkat çekmek gerekiyor. Bu dönemde, yaşanan hızlı kentleşme ile birlikte gecekondular yapısının yoğunlukta olması nedeniyle, yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda, ilk olarak 1953 yılında 6188 sayılı Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Binalar Hakkında Kanun çıkarılmış ve bu kanunla; 1953 yılına kadar imara aykırı olarak inşa edilen gecekondular yapıları, yasal olarak kabullenilmiş ve bu yıllardan sonraki süreçte, inşa edilen yapılar hakkında ceza verme yöntemi uygulanmıştır. Fakat, bu yöntemin uygulanması gecekondular yapımını önlemede etkili olamamıştır (Keleş, 2016, s. 550).

Bu kanun ayrıca, yerel yönetimleri, dar gelire sahip vatandaşlar için ucuz konut yapması için yetkilendirmiştir. (Kayıkçı, 2013, s. 67–68).

Bu yasanın ardından diğer önemli gelişme mülkiyet düzenlemeye ilişkin 1965 tarihli 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu’nun çıkarılması olmuştur. Bu yasa ile kentlerde yık-yap süreçleri başlamış ve dönüşüm uygulamalarına tanıklık edilmiştir. Yasa ayrıca, kat karşılığı daire şeklinde işleyen bir sistemin doğmasına neden olmuş ve özellikle küçük ölçekli konut sektörü ile uğraşan yapsatçıların önünü açmıştır. Bunun yanında, yasanın yürürlüğe girmesi ile tek parsel üzerinde hisseli konutların yapılabilmesini sağlayan bir sistemi getirmiştir (Ayten, 2005, s. 684).

1950’li yıllarda yaşanan hızlı kentleşme sürecine paralel olarak gecekondulaşma oranının yüksek olması üzerine, 1966 tarihli 775 sayılı Gecekondular Yasası çıkarılmıştır. Yasa, mevcut var olan gecekonduların ıslahı ve tasfiyesini gündeme getirmiş ve bunun yanında tekrar gecekondular yapımının önlenmesi amacıyla kanun hükümlerinin geçerli olacağını vurgulamıştır.

Gecekondular yasası bir af yasası niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda imara aykırı yapıların yasal bir boyut kazanmasına imkân tanımış ve kentteki yerini meşru bir şekilde almıştır. Bunun yanı sıra bu yasa, gecekondularla ilişkin olarak iyileştirme ya da ortadan kaldırma eylemleri içinde barındırmaktadır (Tekeli, 2009, s. 127).

Bu yasayla gecekondular yapılarının, yasallaştırılması tercih edilmiş ve onların yapımını önleyecek politikalar, tam anlamıyla geliştirilememiştir.

1980'li yıllara gelindiğinde Özal hükümetinin girişimleriyle, imar afları ve ıslah imar planlarının uygulamaya konulması ile gecekondu af kapsamına alınmıştır. Özellikle bu af yasası dizininin olan 1983 tarihli 2805 sayılı yasa ile gecekondu-ların tapulu bir mülkiyete dönüşümü sağlanmıştır. Bu yasanın ardından, göze çarpan diğer yasa 1984 tarihli 2981 sayılı yasa olmuştur. Bu düzenleme de gecekondu-ları meşru kılarak, hem tapulu olmasını hem de ıslah imar planı yoluyla dönüşümüne kapı açmıştır. Bu bağlamda, gecekondu-ların kat çıkımlarına izin verilerek bu yapıların apartmana dönüşüm süreci başlamıştır (Ataöv & Osmay, 2007, s. 66).

İmar affı yasalarının ardından 1980'li yılların sonlarında, Ankara'da ilk kentsel dönüşüm uygulamaları başlamıştır. Türkiye'de, kentsel dönüşüm bağlamında ilk uygulama olarak değerlendirebileceğimiz bu dönüşüm, Ankara Dikmen Vadisi ve Portakal Çiçeği Vadisi bölgelerinde uygulanmıştır. Her ikisi de kamu-özel ortaklığı ile geliştirilen projeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Vadideki dönüşüm "imar haklarının toplulaştırılması" yöntemi ile gerçekleşmiştir (Keleş, 2016, s. 414). Dikmen Vadisi dönüşümünü incelediğimizde, ilk olarak imar planında yeşil alan olarak gösterilmesine karşın bu karar uygulanmamıştır. Süreç içinde vadide yer alan gecekondu-ların dönüşümü için 1980'li yılların sonunda Ankara Büyükşehir Belediyesi ve Çankaya Belediyesinin iş birliği ile Dikmen Vadisi için konut ve çevre geliştirme projesi hazırlanmıştır. Bu bağlamda, gecekondu sahiplerinin de dahil olduğu bir dönüşüm gerçekleştirilmiş ve alanın fiziksel ve çevresel yönden iyileştirilmesi amaçlanmıştır (Sönmez, 2006, s. 124–125).

4.1. Kentsel Dönüşümün Yasalara Girişi

2000'li yıllar Türkiye'de Kentsel dönüşüm gündeme gelmiş ve bunun üzerine yasal düzenlemeler yapılmış ve dönüşüm uygulamaları yaygınlaşmıştır. İlk kentsel dönüşüm yasası 12.03.2004 tarihli 5104 sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Yasasıdır. Bu kanun ile Kuzey Ankara Girişi bölgesinde bulunan gecekondu yerleşimlerinin dönüşüm kapsamına alınmasıyla, kentsel alanın fiziksel ve çevresel durumunun iyileştirilmesiyle birlikte daha sağlıklı bir yaşam çevresi sunulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, Kuzey Ankara Girişi Protokol yolu çevresindeki gecekondu-ların tamamen yıkılarak dönüştürülmesiyle, bölgede çok katlı ve genelde aynı tip konutlar inşa edilmiştir. Bu dönüşüm süreci, Ankara Büyükşehir Belediyesi ve TOKİ'nin ortaklığı ile uygulanmıştır (Yenice, 2014, s. 82).

Bu yasayı izleyen yılda 13.07.2005 tarihli 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 73. Maddesi ile yerel yönetimler kentsel dönüşüm konusunda yetkilendirilmiştir. "Eskiye kent kısımlarını yeniden inşa ve restore etmek, kentin tarihi ve kültürel dokusunu korumak ve deprem riskine karşı tedbirler almak amacıyla kentsel dönüşüm ve gelişim planı uygulayabilir" denilmiştir. Bu yasa ile Belediyeler, kentsel yenileme yapabileceği gibi kentsel dönüşüm sürecinde önemli bir aktör haline gelmiştir. Bu düzenlemenin akabinde

aynı madde üzerinde 2010 yılında değişiklik yapılmıştır. Özellikle, dikkat çeken nokta kentsel dönüşüm için belirlenecek imarlı ve imarsız araziler üzerinde yapının bulunup bulunmaması ve büyüklüklerinin nasıl ve hangi ölçüde belirleneceğine ilişkin hususlarda yetkiler belediye meclisine bırakılmıştır (Keleş, 2016, s. 420).

05.07.2005 tarihli 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlık Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla birlikte, yıpranan ve kullanım özelliğini yitirmiş ve eskimeye maruz kalmış tarihi kentsel alanın kültür ve tabiat varlıklarını koruma kurulları aracılığıyla sit alanı olarak tescil veya ilan edilmesi kararlaştırılmış olan tarihi kentsel bölgeler ile bu bölgelere ait koruma alanlarının, o bölgenin kentsel gelişimine, potansiye-line ve tarihi kentsel dokusuna uygun olması koşuluyla yıkıp yeniden inşa etme ve onarma yapılabilmesinin yolu açılmıştır. Bununla birlikte konut, ticaret, kültür, turizm ve sosyal donatı alanlarının oluşturulması ve afet risklerine karşı gerekli tedbirlerin alınarak, tarihi ve kültürel değere sahip olan taşınmaz varlıkların yenilenmesi, korunması ve yaşatılması ile kentsel yaşamla buluşturulması hedeflenmiştir.

Bu kanunla ile yerel yönetimlerin, tarihi kentsel dokuya sahip alanlarda yenileme yapabilme yetkisi verilmiştir. Bu yasada ayrıca dikkat çeken noktada kentsel sit alanı içeren bölgelerde koruma amaçlı imar plan bütünlüğünün bozulması sonucunu doğururken diğer yandan da parçalı bir planlama anlayışı benimsenmiştir (Özden, 2006: 224–225).

Bu yasanın ardından, bir diğer yasal düzenleme Afet riskine sahip bölgeler için çıkarılan, 31.05. 2012 tarihli 6306 sayılı Afet Riski Taşıyan Alanların Dönüştürülmesine' ilişkin yasadır. Bu yasa, Afet riski bulunan kentsel alanlar ile bu alanlar dışında kalan riskli yapıların bulunduğu arsa ve arazilerde, sağlıklı ve güvenli bir kentsel yaşam çevresi sunmak amacıyla iyileştirme, tasfiye ve yenileme dönüşüm tipleriyle uygulama yapılabilmesi ile ön plana çıkmıştır.

6306 sayılı yasa dönüşüm kavramını dar kapsamda algılayarak, yıkım riski olan alanlarla sınırlama getirmiş diğer yandan da yasayla dönüşüm uygulamalarında yerel yönetimler geri planda bırakılarak, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı bünyesinde merkezi bir boyut kazanmıştır (Keleş, 2016: 425). Bu yasa ile yerel yönetimlerin yapması gereken yetkilerin tamamı, TOKİ ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tekelinde toplanmıştır.

Önceki kentsel dönüşüm yasalarından farklı olarak tek bir merkezden dönüşüm uygulamasına kapı açan bu yasa "Riskli alan ve rezerv yapı alanı ile riskli yapıların bulunduğu taşınmazlara ilişkin her türlü ölçekteki planı resen yapmaya, yaptırmaya ve onaylama yetkisi Çevre ve Şehircilik Bakanlığına vermiştir" (Yenice, 2014, s. 85).

Bu yasadaki sonraki süreçte, kaçak olarak inşa edilen yapıların af kapsamına alınması gündeme gelmiştir. 2018 genel seçimleri öncesinde 7143 Sayılı Vergi ve Diğer Bazı alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanunla birlikte imar barışı adı altında kaçak yapıların affedilmesini içeren maddenin yer almasıdır. 3194 sayılı imar kanuna geçici 16.madde eklenmiştir. Bu madde ile ruhsatsız ve ruhsat eklerine aykırı olarak inşa edilmiş yapıların kayıt altına alınmasının yolu açılmıştır. 31.12.2017 tarihinden önce inşa edilmiş yapılar bu kapsamda bedel karşılığında imar barışından yararlanarak yapı kayıt belgesi almışlardır. Bu bağlamda İmar barışıyla kişilerin mülkiyetinde bulunan kaçak yapılar, kayıt altına alınarak meşruiyet kazanmıştır.

Ayrıca, imar barışı kat mülkiyetine geçişe de imkân tanımıştır. Bu düzenleme ile kaçak ve plansız olarak inşa edilen yapıların gelişimi bir kez daha yasal boyut kazanmıştır.

Türkiye’de imar affı meselesi her seçim döneminde, siyasilerin oy endişelerini gidermek için sıklıkla başvurduğu bir yöntem olmuş ve atılan bu adımlar kentlerin plansız gelişimine zemin hazırlamış ve beraberinde imara aykırı yapılaşmanın önü açılmıştır. Sürekli olarak imar affı çıkarmak yerine, Ülkede deprem gerçeği göz önüne alınarak riskli yapıların dönüşümüne öncelik verilmeli ve kaçak yapıların yapımını önleyecek kentsel politikalar geliştirilmesi gereklidir.

5. Türkiye’de Kentsel Dönüşümde Etkin Olan Aktörler

Kentsel dönüşüm uygulamalarında en önde gelen kurumlardan olan TOKİ, 17.03.1984 tarihli 2985 sayılı toplu konut kanunuyla kurulmuş ve o yıllarda özellikle, dar gelirli kitleler için konut üretiminde rol oynamıştır. Fakat günümüzde kurumsal yeniden yapılanma süreçleriyle yetki alanı genişletilmiştir.

TOKİ’yi güçlendirme girişimleri 2003 yılında yapılan yasal düzenlemeyle başlamış bunun içinde ilk olarak 07.08.2003 tarihli 4966 sayılı ‘Bazı Kanunlarda ve Bayındırlık ve İskân Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri hakkında kanun Hükmünde kararnamede değişiklik yapılması hakkında kanun’ çıkarılmıştır. Bu yasa ile bir kamu kurumu olan TOKİ’ye ayrıcalıklı yetkiler verilmiştir. Özellikle, konut sektörü ile ilişkili şirketler kurabilmesinin önü açılmış ve bu bağlamda ticari bir şirket gibi faaliyet göstermesi sağlanmıştır. Diğer yandan da kentsel dönüşüm bağlamında gecekondu bölgelerinde dönüşüm yapabilmesi için yetki verilmiştir. TOKİ, bu yasayla birlikte güçlendirilmiş ve kentsel dönüşüm uygulamalarında söz sahibi olması sağlanmış ve kentsel dönüşümün önemli aktörü konumuna gelmiştir.

Bu yasal düzenlemenin hemen ardından 05.05.2004 tarihinde kabul edilen ve 12.05.2004 tarihinde yayınlanan 5162 sayılı Toplu Konut Kanununda ve Genel Kadro ve Usulü Hakkında

Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerin Toplu Konut idaresi Başkanlığına ait Bölümünde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun 2004 yılında yürürlüğe girmiş ve 1984 tarihli 2985 sayılı Toplu Konut kanununda değişiklik yapılmış ve gecekondu dönüşüm projeleri gerçekleştireceği alanlar ile kendi mülkiyetinde bulunan arazilerde imar planı yapmaya yetkili kılınmıştır. TOKİ bu yasayla plan yapma yetkisini de alarak kentsel dönüşüm bağlamında daha da güçlendirilmiştir.

Geçmiş dönemlerde dar gelirli sınıf için konut üretimini öncelleyen TOKİ, yapılan yasal düzenlemelerle yetki alanı genişletilmiştir. Özellikle, büyük ölçekli inşaat firmalarıyla ortaklaşa dönüşüm projelerinde yer almakla beraber hazine arazilerini ihale edebilme gücünü elinde bulundurmaktadır. Bu bağlamda hem plan kararları alabilmekte hem hazine arazisini özel sektöre satış yapabilmektedir (Kuyucu & Ünsal, 2011, s. 90-91).

Mevcut yasal düzenlemelerle güçlendirilmiş olan TOKİ, 20.02.2020 tarihli ‘Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunla’ birlikte, 1966 tarihli 775 sayılı Gecekondu mevzuatında değişiklik yapılmış ve bu bağlamda gecekondu mevzuatı yürürlüğe girmeden önce Bayındırlık ve İskân Bakanlığı tarafından oluşturulan alanlar için kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra, belediye mücavir alan sınırları içinde veya dışında bulunan alanlarda, Toplu Konut İdaresi Başkanlığınca oluşturulan ya da oluşturulacak alanlardaki uygulamalarda TOKİ’nin yetkili olması sağlanmıştır. Bu bağlamda bu değişikliklerle birlikte yerel yönetimlerin yetki alanına giren alanlar da TOKİ’nin yetkili kılınması, yerel yönetimlerin yetkisinin devre dışı bırakılmasının söz konusu olduğu ortaya çıkmaktadır.

TOKİ, günümüzde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı çatısı altında faaliyet göstermektedir. Bu bağlamda kentsel dönüşüm uygulamaları yönünden ilgi idare noktasında TOKİ ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı aktif olarak rol almaktadırlar.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı kentsel dönüşüm sürecinde, aktif olarak görev almaktadır. Kentsel dönüşüm uygulamalarında, plan yapma ve onama yetkisi bulunmaktadır bu bağlamda merkezi noktada önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

2020 yılında 7221 sayılı ‘Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunla’ birlikte yapılan yasal düzenleme ile 3194 Sayılı imar kanununun 32. maddesinde değişiklik yapılarak, Çevre ve Şehircilik Bakanlığının yetkilerine ilişkin bir düzenleme yapılmıştır. Bu bağlamda imara aykırı olarak inşa edilen yapının ilgi idare tarafından verilen bir aylık süre içinde ruhsata uygun hale getirilmediğinin belirlenmesine rağmen yıkım kararı iki ay içinde alınmış fakat bu yıkım kararına karşın altı ay içinde yerel yönetimler tarafından yıkım işleminin gerçekleşmemesi durumunda bu yapıların bakanlık tarafından yıkılabileceği ve yıkım maliyeti-

nin de yerel yönetimlere tahsis edileceği hükme bağlanmıştır. Bu yasal düzenleme ile merkezi yönetim yıkım yapabileceği gibi maliyeti de yerel yönetimlere yüklemektedir. Merkezi yönetimin devreye girmesi, yerel yönetimlerin görev alanına müdahaleyi içermektedir.

Bunun yanında yine aynı yasal düzenlemeyle 3194 sayılı imar kanunu ek madde 8'de değişiklik yapılmış ve bakanlığın onayladığı, imar planı değişikliklerinden doğan değer artışının %75'lik kısmı bakanlığın dönüşüm hesabına aktırılacağı kararlaştırılmıştır. Diğer geri kalan paylarda büyükşehir belediyesinin olduğu illerde %15'i büyükşehir belediyesinin hesabına ve %10'luk payda ilçe belediyelerine bırakılmıştır ve bu bağlamda merkezi yönetimin rantın bölüşümü noktasında önemli ölçüde pay aldığı gözlenmektedir.

Belediyeler, kentsel dönüşüm sürecinde 2000'li yıllarda verilen yetkilerle aktif olarak yer almaya başlamıştır. Bu bağlamda TOKİ ile de ortaklaşa projelerde de yer almaktadır. Özellikle, dönüşüm konusunda 2005 yılında 5393 sayılı kanunla, Kentsel dönüşüm ve gelişim alanı etme ve uygulama yapma yetkisi tanınmıştır. Bu bağlamda eskiden ve işlevin yitiren kentsel bölgelerde yeniden inşa ve restore edebilme yetkileri vardır. Fakat, son yıllarda 6306 sayılı kanunla birlikte yerel yönetimlerin kentsel dönüşüm konusunda geri planda kalmaktadır. Uygulamalar yönünden Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve TOKİ kentsel dönüşüm konusunda daha aktif olarak yer almaktadır.

Kentsel dönüşümde kamusal aktörlerin yanında 2000'li yıllarla birlikte kentsel dönüşümün önemli bir finansman ayağını oluşturan özel sektör, kentsel dönüşüm uygulamalarında aktif olarak yer almaktadır. Özellikle kamu-özel iş birliğinin kurumsallaşmasıyla kurulan ortaklık doğrultusunda, kentsel dönüşüm projeleri uygulanmaktadır. Büyük konut projelerinin yanında, büyük kentsel projelerin bu modelle gerçekleştirildiğine tanıklık edebilmek mümkündür.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Ülkemizde, kentsel dönüşümün yasalarının gelişim süreci, gecekonduların yasallaştırılmasına kadar götürebilmek mümkündür. Bu yasallaşma süreçlerinin ardından, ıslah imar planları yoluyla gecekonduların apartmana dönüşüm süreciyle kentsel dönüşüm uygulamaları, kentlerde belirmeye başlamıştır. Özellikle, 2000'li yıllarda kentsel dönüşüm hükümetin gündeme aldığı politikalar arasına girmiştir. Bunun üzerine kentsel dönüşüm yasal bir boyut kazanmış ve yaygın bir biçimde uygulanmıştır. Dönüşüm süreçlerinde uygulamalar yönünden TOKİ ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı aktif olarak rol almışlardır.

Ardı ardına çıkarılan kentsel dönüşüm yasalarıyla, dönüşüm uygulamaları geniş çaplı olarak uygulanmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra kamu-özel iş birliği modeliyle dönüşüm yapma anlayışı

benimsenmiş ve dolayısıyla inşaat sektörü yükselişe geçmiş ve en kârlı çıkan grup olmuştur. Kentsel dönüşümün hedefindeki alanlar ise genelde gecekondular bölgeleri, afet riski olan alanlar, tarihi kentsel bölgeler ve kentsel rant değeri yüksek olan bölgeler olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ülkemizde, kentsel dönüşüm planlama süreçlerine bakıldığında ise bütüncül bir planlama anlayışı benimsenmemektedir. Dönüşüm uygulamaları fiziksel olarak yık-yap şeklinde yapılmakla birlikte, çevresel ve toplumsal dönüşümü de beraberinde getirmekte ve bölgede yaşayan sosyokültürel doku dikkate alınmamaktadır. Bunun sonucu olarak gelir grupları arasında ciddi bir kentsel ayrılmaya yol açmaktadır. Kentsel dönüşüm uygulamalarında rantın bölüşümü noktasında da yüklenici firmaların yanında özellikle, hazine arazilerine kaçak yapı inşa edenler kentsel alandan rant elde edebilmekte ve adil olmayan bir durum ortaya çıkmaktadır.

Son yıllarda, kentsel dönüşüm uygulamalarına bakıldığında ise merkezi bir boyut kazandığı görülmektedir. Bu anlayışı benimsemek yerine kentsel dönüşüm uygulamalarında sürece yerel halkın, STK'ların ve yerel yönetimlerin daha aktif katılımıyla çok aktörlü ve ortaklık yapısına sahip bir dönüşüm politikası geliştirilmeli ve kent sakinlerinin ihtiyaçları dikkate alınarak, kentsel yaşam kalitesini artırmaya yönelik bir dönüşümü içermelidir.

Teşekkür

Bu makale, 2019 yılında Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Siyaset bilimi ve Kamu yönetimi bölümünde lisans düzeyinde hazırlanan Diploma Çalışması geliştirilerek hazırlanmıştır. Çalışmaya değerli bilgi ve birikimleriyle katkı sağlayan ve desteklerini esirgemeyen Danışmanım, Dr. Öğretim üyesi Şenay Güneymen'e teşekkürlerimi sunarım.

KAYNAKLAR

- 4996 Sayılı Bazı Kanunlarda ve Bayındırlık ve İskan Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2003, Temmuz 31). Resmi Gazete(Sayı:25192). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/08/20030807.htm#3> adresinden alındı
- 5104 sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu. (2004, Mart 12). Resmi Gazete(Sayı: 25400). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5104.pdf> adresinden alındı
- 5162 sayılı Toplu Konut Kanununda ve Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerin Toplu Konut İdaresi Başkanlığına Ait Bölümünde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. (2004, Mayıs 12). Resmi Gazete(Sayı:25460). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/05/20040512.htm#1> adresinden alındı
- 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenecek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması. (2005, Temmuz 5). Resmi Gazete(Sayı: 25866). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5366.pdf> adresinden alındı
- 5393 sayılı Belediye Kanunu. (2005, Temmuz 3). Resmi Gazete(Sayı: 25874). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf> adresinden alındı
- 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun. (2012, Mayıs 31). Resmi Gazete(Sayı: 28309). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6306.pdf> adresinden alındı
- 7143 sayılı Vergi ve Diğer Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına ilişkin Kanun. (2018, Mayıs 18). Resmi Gazete(Sayı: 30425). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/05/20180518-3.htm> adresinden alındı
- 7221 sayılı Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. (2020, Şubat 20). Resmi Gazete(Sayı: 31045). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/02/20200220-1.htm> adresinden alındı
- 775 sayılı Gecekondu Kanunu. (1966, Temmuz 20). Resmi Gazete(Sayı: 12362). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.775.pdf> adresinden alındı
- Artar, F. (2015). Bir Soylulaştırma Öyküsü: Ankara Kalesi Örneği. I.Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi, (s. 523-541). Eskişehir. https://www.academia.edu/15933170/Bir_Soylula%C5%9Ft%C4%B1rma_%C3%96yk%C3%BCs%C3%BC_Ankara_Kalesi_%C3%96rne%C4%9Fi adresinden alındı
- Ataöv, A., & Osmay, S. (2007). Türkiye'de Kentsel Dönüşüme Yöntemsel Bir Yaklaşım. METU, JFA, 57-82. http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/2007/cilt24/sayi_2/57-82.pdf adresinden alındı
- Ayten, A. (2005). Konuttan-İşyerine Dönüşüm Sürecinin Ankara,Kızılay Örneği'nde Araştırılması. Değişen-Dönüşen Kent ve Bölge, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 28.Kolokiyumu Bildiriler Kitabı. 2, s. 677-699. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve TMMOB SPO Ortak Yayını.
- Eraydın, A. (1999). Sermaye Birikim Sürecinde Kentler. Defter Dergisi, 133-153.
- Eraydın, A. (2006). Mekansal Süreçlere Toplu Bakış. Değişen Mekan (Der) (s. 25-67). içinde Ankara: Dost Kitabevi.
- Erman, T. (2010). Kent ve Gecekondu. Ö. (Der) Uğurlu, N. Pınarcıoğlu, A. Kanbak, & M. Şiriner içinde, Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları (s. 227-265). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Genç, F. N. (2014). Gecekonduyla Mücadeleden Kentsel Dönüşüme Türkiye'de Kentleşme Politikaları. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(1), 15-30. doi: DOI: 10.30803/adusobed.188800
- Gür, M. (2016). Türkiye'deki Kentsel Dönüşüm Politikalarının TOKİ İşbirliğiyle Gerçekleşen uygulamalar üzerinden okunması:Bursa Örneği. Ulu- dağ University Journal of The Faculty of Engineering, 21 (2), 341-364. doi: DOI: 10.17482/uumfd.278085
- Kayıkçı, S. (2013). Türkiye'de Kentsel Dönüşüm Politikası Analizi. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, (1), 62-94. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/29136/311643> adresinden alındı
- Keleş, R. (2016). Kentleşme Politikası (15 b.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kuyucu, T., & Ünsal, Ö. (2011). Neoliberal Kent Rejimiyle Mücadele:Başbüyük ve Tarlabası'nda Kentsel Dönüşüm ve Direniş. D. (Der) Göktürk, L. Soysal, & İ. Türeli içinde, İstanbul Nereye? (s. 85-106). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Özden, P. P. (2000). Kentsel Yenileme Uygulamalarında Yerel Yönetimlerin Rolü Üzerine Düşünceler ve İstanbul Örneği. İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Prof.Dr. Nazif Kuyucuklu'ya Armağan(23-24), 255-269. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/5460> adresinden alındı
- Özden, P. P. (2006). Türkiye'de kentsel dönüşümün Uygulanabilirliği üzerine düşünceler. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 0 (35), 215-233. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusiyaal/issue/601/6060> adresinden alındı
- Sönmez, N. Ö. (2006). Düzensiz Konut Alanlarında Kentsel Dönüşüm Modelleri Üzerine Bir Değerlendirme. Planlama Dergisi TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını(2), s. 121-127.
- Şengül, H. (2001). Türkiye'de Kentleşmenin İzlediği Yol Üzerine. H. Şengül içinde, Kentsel Çelişki ve Siyaset (s. 61-94). İstanbul: WALD.
- Tekeli, İ. (2009). Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde, Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması. İ. Tekeli içinde, Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi (s. 106-134). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türkün, A., Aslan, Ş., & Şen, B. (2014). 1923-1980 Döneminde Kentsel Politikalar ve İstanbul'da Konut Alanlarının Gelişimi: Mezuat, Aktörler ve Hakim Söylem. C. Tüzün (Dü.) içinde, Mülk,Mahal,İnsan İstanbul'da Kentsel Dönüşüm(Der) (s. 45-78). İstanbul: İstanbul Bigi Üniversitesi Yayınları. https://www.academia.edu/44548553/M%C3%BClk_Mahal_%C4%B0nsan_%C4%B0stanbulda_Kentsel_D%C3%B6n%C3%BC%C5%9F%C3%BCm adresinden alındı
- Uzun, N. (2006). Yeni Yasal Düzenlemeler ve Kentsel Dönüşüme Etkileri. Planlama Dergisi TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını(2), s. 49-52. https://www.spo.org.tr/resimler/ekler/b0250793549726d_ek.pdf adresinden alındı
- Yenice, M. (2014). Türkiye'nin Kentsel Dönüşüm Deneyiminin Tarihsel Analizi. Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 16(1), 76-88. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunfbed/issue/23851/254086> adresinden alındı
- Yılmaz, E. (2016). Konut Sorunu ve Toplu Konut Üretiminde TOKİ'nin ve Belediyelerin Rolü. Gazi Üniversitesi,Sosyal Bilimler Dergisi, 3(7), 31-60. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gusbd/issue/28176/299267> adresinden alındı.

EKLER

Tablo I. Kentsel dönüşümün yasal dayanakları

Kanun no	Yayınlandığı dönem	Kanun adı	Kentsel dönüşüm tipi
6188	29.07.1953	Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Yapılan Binalar Hakkında Kanun	Önleme
634	02.07.1965	Kat Mülkiyeti Kanunu	Mülkiyet düzenleme Kentsel yenileme
775	30.07.1966	Gecekondu kanunu	Sağlıklaştırma
2981	17.03.1984	İmar ve Gecekondu Mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak Bazı işlemler ve 6785 Sayılı İmar Kanunun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanunun	İslah imar planı ile dönüşüm Sağlıklaştırma
2985	17.03.1984	Toplu Konut Kanunu	Kentsel dönüşüm/yetki
3194	09.05.1985	İmar Kanunu	Kentsel dönüşüm/yetki
4966	07.08.2003	Bazı Kanunlarda ve Bayındırlık ve İskân Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun	Kentsel dönüşüm/yetki
5162	12.05.2004	Toplu Konut Kanununda ve Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerin Toplu Konut İdaresi Başkanlığına Ait Bölümünde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun	Kentsel dönüşüm/yetki Kentsel yenileme
5104	12.03.2004	Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu	Kentsel yenileme
5366	05.07.2005	Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun	Kentsel koruma Soylulaştırma
5393	13.07.2005	Belediye Kanununu	Kentsel dönüşüm/yetki Kentsel yenileme
6306	31.05.2012	Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanunun	Kentsel yenileme
7143	18.05.2018	Vergi ve Diğer Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (İmar Barışı)	Mülkiyet düzenleme Güçlendirme
7221	20.02.2020	Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun	Kentsel dönüşüm/yetki

REVIEW / DERLEME

Can Sustainable Neighborhoods Contribute to Reducing the Impacts of Pandemics Like COVID-19? An Evaluation in the Context of LEED-ND System

Sürdürülebilir Mahalleler, COVID-19 Benzeri Pandemilerin Etkilerini Azaltmaya Katkıda Bulunabilir mi? LEED-ND Sistemi Bağlamında Bir Değerlendirme

 Serkan Yıldız,¹ Zennure Özdemir Yıldız²

¹Department of Civil Engineering, Anadolu University Engineering Faculty, Eskişehir, Turkey

²Department of Ophthalmology, Keçioren Training and Research Hospital, Ankara, Turkey

ABSTRACT

The COVID-19 pandemic, which emerged at the end of 2019 and is expected to continue for a few more years, is continuing to seriously affect people's lives socially, psychologically, and economically from many aspects. This process showed us that designing the built environment to reduce the impact of the pandemic is crucial since the pandemic spread as a result of people's contact with each other within the built environment. This study was conducted with this point of view, and it examined whether the "Neighborhood Sustainability" concept, which promises economically, socially and environmentally sustainable built environments, can contribute to reducing the impact of future pandemics. For this purpose, firstly, the built environment design elements related to the spread of the pandemic were identified. Through a comprehensive literature review, suggestions for the improvements and changes related to the urban design elements in the context of the pandemic were determined. Then, how these issues are handled in the LEED-ND system, which is currently the most known and widely used neighborhood sustainability assessment system, were examined, and some suggestions for the adaptation of LEED-ND were presented. The study is thought to make significant contributions to the literature to reveal the importance of sustainable neighborhood design and construction in terms of pandemics and shed light on the development studies of Neighborhood Sustainability Assessment (NSA) systems.

Keywords: Built environment; COVID-19; LEED-ND; pandemic; sustainable neighborhood.

ÖZ

2019 yılı sonunda ortaya çıkan ve birkaç yıl daha devam etmesi beklenen COVID-19 salgını, insanların hayatlarını sosyal, psikolojik ve ekonomik olarak birçok yönden ciddi şekilde etkilemeye devam ediyor. Bu süreç, salgının yapı çevre içerisinde insanların birbiri ile teması sonucu yayılması ve alınan tedbirlerin doğrudan veya dolaylı olarak yapı çevre üzerinde etkileri olması nedeniyle, yapı çevrenin pandeminin etkisini azaltacak şekilde tasarlanmasının çok önemli olduğunu göstermiştir. Bu bakış açısıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan sürdürülebilir yapı çevreler vaat eden Mahalle Sürdürülebilirliği kavramının gelecekte ortaya çıkması muhtemel pandemilerin etkisinin azaltılmasına katkı sağlayıp sağlamayacağı incelenmiştir. Bu amaçla öncelikle pandeminin yayılması ve pandemi önlemleri ile ilgili yapı çevre tasarım unsurları belirlenmiştir. Sonraki aşamada kapsamlı bir literatür taraması yapılarak pandemi bağlamında kentsel tasarım unsurlarına ilişkin iyileştirme ve değişiklik önerileri tespit edilmiştir. Ardından, şu anda en çok bilinen ve yaygın olarak kullanılan mahalle sürdürülebilirlik değerlendirme sistemi olan LEED-ND sisteminde söz konusu önerilerin nasıl ele alındığı incelenmiş ve LEED-ND sisteminin uyarlanmasına yönelik bazı önerilerde bulunulmuştur. Çalışmanın, sürdürülebilir mahalle tasarımı ve inşasının salgınlar açısından önemini ortaya koyması ve Mahalle Sürdürülebilirlik Değerlendirme (NSA) sistemlerinin geliştirilmesi çalışmalarına ışık tutması açısından literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar sözcükler: Yapılı çevre; COVID-19; LEED-ND; pandemi; sürdürülebilir mahalle.

Received: 07.03.2021 Accepted: 31.08.2021

Available online date: 20.09.2021

Correspondence: Serkan Yıldız

e-mail: syildiz58@yahoo.com

Introduction

Urban areas and public health are intrinsically interlinked. Throughout human history, issues threatening health, especially epidemics, have caused major changes in urban areas; and changes were made in architecture, cities, infrastructure, interior designs, and construction materials to reduce the risk of infectious diseases (Alirol et al., 2011; Matthew & McDonald, 2006). In the 14th century, the bubonic plague caused to death of at least 30 percent of Europe's population and resulted in radical urban improvements during the Renaissance (Lubell, 2020). Similarly, the outbreaks of yellow fever in the 18th century and cholera and smallpox in the 19th century resulted in developments, such as indoor plumbing, citywide sewer systems, broad boulevards, the early suburbs, and disease mapping (Lubell, 2020). To defeat the pathogens causing cholera and typhoid, modern sanitation and water systems were established during the industrial era (Budds, 2020). Famous architect Le Corbusier stated that a house was only habitable when it was full of light and air (Chang, 2020), and Frederick Law Olmsted convinced New York City to build Central Park by referring to public health and considering open spaces as the lungs of a city (Budds, 2020).

In the late 1800s and early 1900s, with the discovery of germ theory arguing that microorganisms cause disease, the healing effects of light, air, and nature were cared for while designing the buildings and buildings with balconies, large windows, and flat surfaces were constructed. (Budds, 2020; Chang, 2020). One of the reasons for urban renewal and housing reform experienced between the 1930s and 1970s was infectious diseases. Tuberculosis, polio, Spanish flu, and typhoid breakouts in the 20th century resulted in urban planning, tenement reform, clearance of the slums, and waste management systems (Chang, 2020; Budds, 2020; Lubell, 2020).

The COVID-19 pandemic, which has been ongoing for almost two years, is considered one of the most important challenges and largest tragedies experienced by humanity after the Second World War (Gautam, 2020). The novel SARS-COV-2 coronavirus emerged in Wuhan, China, in late December 2019, and as of 23 August 2021, there have been 211.730.035 confirmed COVID-19 cases and 4.430.697 deaths in 215 countries (WHO, 2021). In order to decrease the infection and mortality rates, efforts worldwide have focused on a combination of vaccination, treatment, containment, and mitigation strategies (Ferguson et al., 2020). The affected countries are trying to slow down the transmission of the virus by stay-at-home orders, lockdowns, school closures, quarantine, limitations on the gatherings, social distancing, isolation, and testing (Aloi et al., 2020; Budds, 2020).

All these measures are directly or indirectly related to the built environment, and epidemics that occurred throughout history proved that interventions associated with the design and planning of urban built environments also have a major role in the effective prevention and management of epidemics (Lai, 2020). Despite this fact, literature on the relationship of COVID-19 with urban planning and urban design is quite limited. In the globalized world, the transport networks and the configurations of neighborhoods may reduce/increase infection transmission rates and influence their severity and frequency; thus, the built environment has a significant role to play before, during, and after epidemics (Megahed & Ghoneim, 2020; Dietz et al., 2020). The built environment possesses therapeutic potential in maintaining emotional resilience and mental well-being, and it is also significant in terms of enabling adequate levels of physical activity, especially among the elderly, to maintain their cognitive and physical functional capacities (Galea et al., 2020; Homes et al., 2020). According to Lai (2020), an effective strategy is required to implement changes in urban planning and design to make the built environment more resilient to pandemics. The use of the environment could also be reorganized by synchronizing working, recreation, shopping, etc. times. Many changes that occurred in architecture and urban built environments throughout history were derived from similar measures implemented during pandemics and epidemics to ensure the hygiene, health, and comfort of urban residents and that the built environment has always demonstrated the capacity to evolve after the crisis (Chang, 2020; Muggah & Ermacora, 2020). In this context, the quality and type of housing, physical morphology, infrastructure quality, the level of services provided, jobs and services, and population-level mobility and social networks are among the key attributes that should be carefully considered in the struggle with epidemics.

This study aimed to evaluate whether the possible changes and innovations to be realized in the planning and design to fight possible future pandemics can be met with the sustainable neighborhood concept introduced at the beginning of the 21st century. The concept of neighborhood sustainability has emerged from the idea that it would not be possible to reach sustainable cities only by constructing sustainable buildings, instead the sustainability of people's lives ongoing in these buildings and in the areas among these buildings, should also be considered. Sustainable development at the neighborhood level refers to the development of communities with consideration of three interconnected dimensions of sustainability (environmental, social and economic dimensions) in a balanced manner (Churchill and Baetz, 1999). In the first stage of the study, of which the theoretical framework is presented in Figure 1, practical design ideas, trends, and planning theories that may pre-

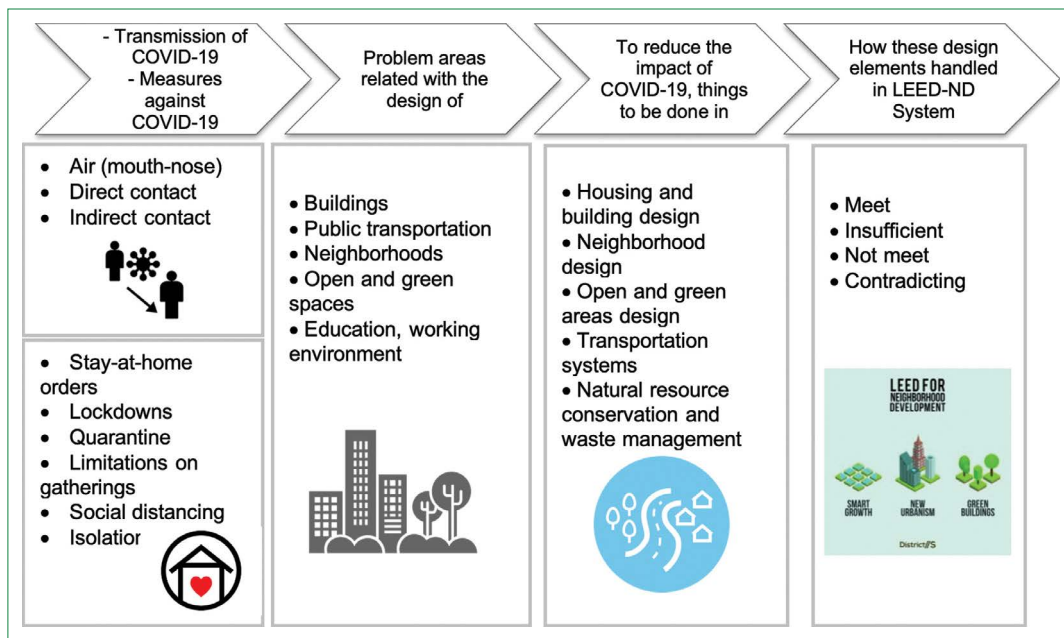

Figure 1. Theoretical framework of the study.

vent the transmission of viruses and add more layers to the built environment's defense system were studied. In the second stage, the extent to which the LEED-ND (Leadership in Energy and Environmental Design- Neighborhood Development) system meets the identified design requirements was investigated. In this context, this study revealed whether NSA systems would effectively reduce the impact of pandemics.

Relationship Between COVID-19, Built Environment Design and LEED-ND System

COVID-19

Although vaccination has begun and a few countries have made significant progress in vaccination, the COVID-19 virus with new mutations continues to spread and cause deaths. Thus, countries are still trying to slow down the virus transmission by social distancing, lockdown strategies, and restricting large gatherings. Research has shown that COVID-19 is transmitted to individuals by air and also by direct and indirect contact. Viral particles can accumulate directly on surfaces or be suspended depending on natural and mechanical airflow patterns or other turbulence sources in the indoor environment (Cirrincione et al., 2020; Dietz et al., 2020; Horve et al., 2020). When an infected person sneezes, coughs, or talks, saliva, respiratory secretions, or secretion droplets are released from his/her mouth or nose, those in close contact with him/her can catch COVID-19. Therefore, to avoid getting these droplets, self-distancing, cleaning the hands frequently, and covering the mouth with a mask are important issues (Bourouiba, 2020; Setti et al., 2020).

Problems Related to Planning and Design of the Built Environment

The COVID-19 outbreak appears to be one of the largest global crises experienced by the modern world. It is of great importance to identify the planning and design elements that contribute to or reduce the transmission and reduce the effects of the pandemic to manage the current situation well and to make the built environment more prepared against possible pandemics in the future (Megahed & Ghoneim, 2020; D'alessandro et al., 2020; Amekudzi-Kennedy et al., 2020).

Buildings

Since the pandemic began, people have been spending more time in their homes. For this reason, housing is the most important building category that should be evaluated concerning pandemics. Thus, whether the housing has the physical capacity to protect the residents' physical and psychological health is an important factor. Although it varies greatly according to the countries' development level, the housing conditions, most of which are already poor in underdeveloped countries, also seem insufficient in developed countries for pandemic conditions. According to TURKSTAT (2019) data, 36.9% of Turkish citizens have houses with problems such as leaky roofs, damp walls, and rotten windows, 39.3% of them can not heat their houses due to insulation problems, and 17.6% of them have houses with dark rooms which do not receive enough light. D'alessandro et al. (2020) stated that up to 415,400 apartments had no running water, 250,600 no water heating, 35,900 no toilet, 138,100 no shower/bathtub, and up to 6,458,400 had no separate kitchen according to

the 2011 census in Italy. These overcrowded apartments are not suitable for the "individual isolation" of people to avoid reciprocal viral shedding via air (Diez et al., 2020), contact, or fomites (Rothan & Byrareddy, 2020). The problem for other types of buildings, like workplaces, commercial buildings, and public buildings, is that mechanical ventilation, overcrowding due to lack of physical space, and open offices cause the virus to transmit easier and worsen the situation.

During the pandemic, another issue that appeared about the interior design of buildings, especially housing, has been teleactivities. COVID-19 pandemic caused the people, who were confined to their homes to transform their homes into places where they work, study, do physical activity, recreate, etc. From these activities, working and studying is started to be applied as teleworking and teleschooling. Distance learning, which is initiated mandatory during the pandemic period, can be expected to continue at a certain level after the pandemic. Besides this, using the internet for other activities like online shopping, entertainment, information sharing, and webinars for knowledge is widely adopted during the COVID-19 pandemic (Chick et al., 2020; Goniewicz et al., 2020). All these require the built environment, especially the housing, to have a suitable technological infrastructure. Internet and Wi-Fi connections' presence has become more strategic and fundamental. Furthermore, COVID-19 has demonstrated the cyberinfrastructure's criticality for continued operations in pandemic situations (Amekudzi-Kennedy et al., 2020). Another issue related to this situation is that family members cannot find suitable places within their homes, especially for working from home and education from home due to the small size of the houses, crowded households, and open-plan designs of the houses.

Transportation

Transportation is one of the most important elements of urban planning and design. Sustainable transportation refers to any low-impact transport system, such as walking, cycling, public transport-oriented development, green transport, and fuel-efficient transport. In this context, suggestions such as reducing the use of automobiles per capita, increasing activities such as walking and cycling, reducing the average commuting time, reducing parking spaces in central business districts, increasing the number of bicycle paths, and increasing pedestrian-friendly streets are made (Newman and Kenworthy, 1999). However, in terms of public transportation, one of the most confusing effects of the COVID-19 pandemic is its impact on transportation. COVID-19 has dramatically changed the encouragement of public transportation for urban mobility, and its use has been limited or discouraged (Tian et al. 2020) since it has been identified as a means of spreading infection. Until nowadays automobile has been con-

sidered an unsustainable means of transportation due to its carbon-based energy consumption and emission, but it becomes during COVID-19 a safer and more sustainable mode of transportation (Amekudzi-Kennedy et al., 2020). The cities are being forced to adapt their public transit systems to the risks originated by the coronavirus. In the middle of a major decrease in ridership, they should balance discouraging people from using public transport and convincing those who do not have any other transportation opportunity that their buses and trains are safe. On the other hand, walking and cycling seem to be the preferred and sustainable means of transportation since the transmission of the virus in the open air is limited, provided that the social distance is maintained.

Neighborhood Design

Pandemic revealed the significance of the mixed-use principle of urban design. There have been restrictions like the complete abolition of public transport or allowing a limited number of passengers, as well as some of the citizens, do not want to use public transport, and sometimes the citizens were allowed to move a certain amount of distance from their homes. Thus, to access areas such as shopping places, workplaces, public buildings on foot or by bicycle becomes almost impossible in urban areas where the mixed design principle is not applied. The study of Gargiulo et al. (2020) demonstrated that the transmission of COVID-19 is closely related to the socio-economic structure of the urban population. People in deprived neighborhoods have less qualified jobs, these neighborhoods are more densely occupied urban spaces, and physical distancing requirements and the need for public transportation are too much in these neighborhoods. Thus, residential segregation and neighborhood effects cause existing negative externalities to be exacerbated (Gutierrez et al., 2020).

Green and Open Spaces

Green and open spaces are areas used by people for entertainment, recreation and contact with nature. Green and open spaces are very important in terms of urban planning and design since they provide: an enriched quality of life that includes social and physical well-being; a place to relax, meet and exercise; the possibility to meet local needs, such as children's playgrounds; a link between built areas and rural areas; the residents the opportunities to foster a sense of community and manage their own environment (Kent Association of Local Authorities, 2000). Virus transmission is more difficult in open spaces compared to closed spaces. Thus, open and green spaces become more important during the COVID-19 period. However, urban green and open spaces are nowadays under strong pressure, especially in big cities. The increased urbanization and spatial planning policy, which aim densification, cause more people to live in less green residential environments, especially those from low economic strata.

The parks in neighborhoods where disadvantaged groups live are often small, unsafe, not well maintained, or ill-suited for community needs. (Groenewegen et al., 2006; Rigolon, 2016). These areas are not sufficient for people to use by protecting their social distances, and it is known that they are also not distributed equally throughout the city. Another problem experienced during the pandemic is that the lockdown of people inside their homes contributes to worsening other diseases, such as cardiovascular diseases and diabetes, anxiety, insomnia, depression, and learning problems in children. According to researchers, the reasons for this are overcrowding, a sedentary lifestyle, an increased intake of food and beverages, and an increase in tobacco smoking and the consumption of drugs (Reynolds, 2020). These problems can be alleviated through an urban design that increases open and green space areas used for recreational walking, cycling, and sports in the built environment.

LEED-ND System

In recent years, ensuring urban sustainability became one of the key elements of reaching sustainable development goals worldwide (Sharifi, A., Murayama, A., 2015), and assessment tools assessing the sustainability of neighborhoods and cities were developed. Assessment at the neighborhood scale means assessing the buildings, areas between buildings, the services provided, and the synergies and activities between the people, other creatures living there, and all this wide range of elements (Cole, 2010). LEED assessment system is a green building assessment system known worldwide and used widely in North America and many other countries (Panahi, 2014). U.S. Green Building Council, U.S. Natural Resource Defense Council, and the Congress for the New Urbanism came together and developed the LEED for Neighborhood Development (LEED-ND) system in 2007. According to U.S. Green Building Council, LEED-ND was engineered to inspire and help create better, more sustainable, well-connected neighborhoods, and it looks beyond the scale of buildings to consider entire communities. LEED-ND promotes smart growth by:

- Maintaining natural regions and making "smart location" decisions to protect and conserve habitat, wetlands, water bodies, and prime agricultural lands.
- Promoting neighborhood design and location that reduces automobile trips
- Developing areas where jobs and services are easily accessible by foot or public transportation
- Promoting a variety of green building and green infrastructure practices, with a focus on energy and water efficiency (USGBC, 2016).

Assessment titles and scores of the LEED-ND system were presented in Table I.

Although there isn't any change in the LEED ND system checklist, U.S. Green Building Council recently introduced eight "LEED Safety First" pilot credits in response to the COVID-19 pandemic. Six of these credits, which are "Cleaning and Disinfecting Your Space", "Re-enter Your Workspace", "Building Water System Recommissioning", "Managing Indoor Air Quality During COVID-19", "Design for Indoor Air Quality and Infection Control", and "Maintenance of HVAC Systems During COVID-19", may be used by already certified LEED projects or by the projects that are undergoing certification. The other two credits are released for LEED for Cities and Communities projects. From them, "Pandemic Planning" credit aims to assist cities and communities in preparing for, controlling, and mitigating disease spread during a pandemic that is significantly risky to people. The second one, "Social Equity in Pandemic Planning" credit, systematically analyzes equity implications across the whole process, including preparation, planning and fighting (USGBC, 2021).

Design Elements to Reduce the Impact of Pandemic

This section presents the changes, developments, and innovations that can be made in the built environment design to reduce the direct and indirect effects of COVID-19. Meanwhile, how the same issue is dealt with in the LEED-ND system was also examined. During this examination, some aspects of buildings were examined within the scope of "LEED v4 for Building Design and Construction (BD+C)" (USGBC, 2016) since the certified green building is a prerequisite in the LEED-ND system.

Properly Designed and Constructed Housing and Buildings

In the period of COVID-19, people seem to spend their time largely or entirely at home, either compulsorily due to curfews or voluntarily to avoid infection. Besides, some public buildings such as hospitals, police stations, fire stations, municipalities, and due to economical reasons, some production facilities like factories should continue to stay open. For this reason, buildings should be designed to minimize the transmission of viruses and help people protect their physical and psychological health. Measures that can be taken in this context and how they are handled within the LEED-ND system are listed as follows:

- Instead of mechanical ventilation that facilitates the transmission of the virus in closed areas, natural ventilation systems that will provide "Indoor Air Quality" should be preferred (Constable, 2020; Lubell, 2020; D'alessandro et al., 2020). In the LEED BD+C system, providing minimum indoor air quality for all types of buildings through mechanical or natural ventilation is a prerequisite to contributing to building occupants' com-

Table 1. LEED v4 for Neighborhood Development Plan Project Checklist

Smart Location & Linkage		28	C Local Food Production	1
P	Smart Location	Req.	C Tree-Lined and Shaded Streetscapes	2
P	Imperiled Species and Ecological Communities	Req.	C Neighborhood Schools	1
P	Wetland and Water Body Conservation	Req.	Green Infrastructure & Buildings31	
P	Agricultural Land Conservation	Req.	P Certified Green Building	Req.
P	Floodplain Avoidance	Req.	P Minimum Building Energy Performance	Req.
C	Preferred Locations	10	P Indoor Water Use Reduction	Req.
C	Brownfield Remediation	2	P Construction Activity Pollution Prevention	Req.
C	Access to Quality Transit	7	C Certified Green Buildings	5
C	Bicycle Facilities	2	C Optimize Building Energy Performance	2
C	Housing and Jobs Proximity	3	C Indoor Water Use Reduction	1
C	Steep Slope Protection	1	C Outdoor Water Use Reduction	2
C	Site Dsgn. for Habitat or Wetl. Water Body Cons.	1	C Building Reuse	1
C	Restoration of Habitat or Wetl and Water Bodies	1	C Historic Resource Pres. and Adaptive Reuse	2
C	Long-Term Conserv. Mngmt of Habitat or Wetl.	1	C Minimized Site Disturbance	1
Neighborhood Pattern & Design		41	C Rainwater Management	4
P	Walkable Streets	Req.	C Heat Island Reduction	1
P	Compact Development	Req.	C Light Pollution Reduction	1
P	Connected and Open Community	Req.	C Solar Orientation	1
C	Walkable Streets	9	C Renewable Energy Production	3
C	Compact Development	6	C District Heating and Cooling	2
C	Mixed-Use Neighborhoods	4	C Infrastructure Energy Efficiency	1
C	Housing Types and Affordability	7	C Wastewater Management	2
C	Reduced Parking Footprint	1	C Recycled and Reused Infrastructure	1
C	Connected and Open Community	2	C Solid Waste Management	1
C	Transit Facilities	1	Innovation & Design Process6	
C	Transportation Demand Management	2	C Innovation	5
C	Access to Civic & Public Space	1	C LEED® Accredited Professional	1
C	Access to Recreation Facilities	1	Regional Priority Credits4	
C	Visitability and Universal Design	1	C Regional Priority Credit: Region Defined	1 each
C	Community Outreach and Involvement	2	Project totals (certification estimates)110	

Source: USGBC, 2014; P: Prerequisites; C: Credit.

fort and well-being. Besides, since the system aims at reducing the environmental and economic harms of excessive energy use, preferring natural ventilation should be a priority. Regarding this issue, three new credits have been released by the USGBC within the scope of LEED BD+C. In this context, "Design for Indoor Air Quality and Infection Control" credit encourages the design of HVAC systems to take into account the avoidance of airborne transmission of SARS-CoV-2 and/or other airborne infections. "Managing Indoor Air Quality During COVID-19" credit requires the building teams to check that indoor air quality systems are working properly and make any necessary adjustments to ventilation to prevent the spread of disease. "Maintenance of HVAC Systems During COVID-19" credit aims to preserve the well-being of occupants by resolving indoor air quality issues that could contribute to the spread of the coro-

navirus by encouraging business HVAC systems to be inspected and maintained regularly (USGBC, 2021).

- Adequate sunlight and thermal comfort should be provided in housing and buildings for the well-being of the residents. LEED BD+C allocated credit for thermal comfort to promote occupants' productivity, comfort, and well-being and for daylight to connect them with the outdoors.
- Open spaces, such as terraces, balconies, floor gardens, or direct gardens, which both improve psychological health and increase air quality, should be included in building design (Guy & Farmer, 2001; Makhno, 2020; Wainwright, 2020; D'Alessandro et al., 2020). Such a design item is allocated only for healthcare facilities in the LEED BD+C system.
- Construction strategies such as modular structure, adaptive reuse, lightweight and adaptable structures, hygienic

building materials to meet the needs of emergency health facilities and hospitals that emerged in the pandemic period should be used (Constable, 2020; Lubell, 2020). LEED BD+C system credits building life-cycle impact reduction to encourage adaptive reuse and optimize the environmental performance of products and materials.

- Designing workplaces, housing, and other buildings more flexibly by considering working from home and preferring private spaces, less dense and more distant seating arrangements instead of the open office method will reduce the spread of the virus (Lai et al. 2020; Molla, 2020). Design for flexibility is credited in the LEED BD+C system only for healthcare facilities with the intent of increasing flexibility and easing the adaptive use over the building's life.
- Although they are not directly related to housing and building design and construction, "Cleaning and Disinfecting Your Space" and "Re-enter Your Workspace" credits have been released by USGBC as a part of the COVID-19 measures. These credits are about procedures on cleaning and disinfection, and preparing plans related to the following issues: Building or place preparation, workforce preparation, access control, social distancing, green cleaning, touch point reduction, and communication management and operations plan (USGBC, 2021).

There are no suggestions in the LEED-ND (or LEED BD+C) system regarding the changes and innovations in some design elements that are listed as follows:

- Considering that activities such as working from home and distance education have become widespread or compulsory, designing the housing multi-functionally so that family members can carry out these activities comfortably and provide well-being for individuals (Allam & Jones, 2020; Capolongo et al., 2020).
- Using construction materials, finishing materials, and furnishings that serve to health and the cleanliness of domestic environments in all buildings, including housing, and manufacturing highly touched surfaces (e.g., doors, door handles, windows, tables, light switches, toilets, etc.), from easily cleaned materials (Molla, 2020), is important in reducing the transmission of the virus.
- It is required to make arrangements to limit the entrances to public buildings, workplaces, and shopping centers and design places such as waiting halls, corridors, and elevators in a wider and more spacious way to prevent overcrowding (Kembel et al. 2014).
- Establishing and maintaining sufficient technological infrastructure due to the widespread and intensive use of the internet is also vital. (D'alessandro et al., 2020).
- Spreading non-touching technologies such as automation, voice technology, facial recognition, sensors will reduce virus transmission (Molla, 2020; Wainwright, 2020; Priday, 2020).

Neighborhood Design

The following issues can be considered within the scope of designing the neighborhood to reduce the impact of COVID-19.

- Considering that transportation facilities are limited during the pandemic period, designing the neighborhoods as mixed-use will allow residents to meet their needs on foot or by bicycle (D'alessandro et al., 2020; Lai et al., 2020) Mixed-use is also credited in the LEED-ND system and this intends to reduce vehicle distance traveled and automobile dependence, to encourage daily walking, biking, and transit use, and to support car-free living.
- Pandemic is much more common in areas where citizens from low-level income and minority groups live (Liotta et al., 2020; Lai et al., 2020). The main reasons for this are that these people do not have the opportunity to work from home, continue to go to work by using public transport and live in more congested areas. Therefore, designing neighborhoods so that citizens from all economic groups can settle will alleviate this problem. "Housing types and affordability", which aims at enabling settling of residents from all economic levels, is a credit of LEED-ND.
- Streets should be designed in such a width that crowding is prevented (Slater et al., 2020; Lai et al., 2020). Establishing walkable streets is accepted as a prerequisite in LEED-ND since it promotes transportation efficiency and improves public health by comfortable street environments. LEED-ND evaluates this criterion over a large number of numerical data. For example, according to LEED-ND: "Continuous sidewalks or equivalent provisions for walking are available along both sides of the entire circulation network within the project. New sidewalks must be at least 3 meters wide on retail or mixed-use blocks and at least 1.5 meters wide on all other blocks" (USGBC, 2016).
- Designing the neighborhoods horizontally to maintain social distance; preferring low-rise buildings instead of multi-story buildings that increase the contact of people, especially in areas such as entrance stairs and elevators (Liu, 2020; Novakovic, 2020); creating less dense residential areas (Lai et al., 2020, Makhno, 2020; Wainwright, 2020) is suggested. In contrast to these suggestions, LEED-ND promotes compact development intending to conserve land, promote walkability and transportation efficiency, and improve health through physical activity. It is considered that this situation, which is considered a contradiction, can be overcome with more innovative solutions. Since high-rise residential buildings is considered to contribute to the spread of COVID-19 because of shared circulation areas within buildings, designing high-rise buildings with distributed and totally separated/individualized circulation patterns can counteract the COVID-19 spread.

- Providing urban farming opportunities by creating urban gardens that will provide food security and nutrition, reduce climate change impacts, and lower stress (Dmitriy & Alevtina, 2019) will be good for reducing pandemics' impacts. Similarly, the LEED-ND system credit local food production through "Neighborhood Gardens" and "Community-Supported Agriculture."
- Constructing self-sufficient buildings is also suggested as one of the measures against pandemics in terms of resource use (Greer, 2009; Priday, 2020). LEED BD+C involves using renewable energy systems and indoor and outdoor water use reduction.
- The two credits that can be evaluated within the scope of neighborhood design and released recently for LEED for Cities and Communities projects against COVID-19 are "Pandemic Planning" and "Social Equity in Pandemic Planning" credits. Requirements for the "Pandemic Planning" credit are convening and facilitating an interdisciplinary team, identifying risk and vulnerabilities, assessing pandemic preparedness and response, developing a comprehensive pandemic preparedness and response plan for the city or community, and educating and training. Requirements for "Social Equity in Pandemic Planning" are, having a local equity officer; convening a pandemic community advisory group; articulating reliable and relevant information about the pandemic, public health and health care facilities; basing policy decisions and operational procedures on analysis on the impact to low income, vulnerable or at-risk groups in the city or community, adopting policies that are supportive of low income, vulnerable or at-risk groups; and providing infrastructure and facilities to meet the priority needs of low income, vulnerable or at-risk groups (USGBC, 2021).

Accessible Open and Green Spaces

The protection of ecosystems is greatly associated with the fight against pandemics (Berg, 2000; Taylor & Laville, 2020). Besides their social, environmental, and economic benefits, open and green areas also serve to the protection of people's physiological and psychological health (Engemann et al., 2019). On the other hand, activity-friendly environments and travel can play an important role in fighting COVID-19, considering the relationship between physical activity, improved immune defense, and low vulnerability to COVID-19 infections (Simpson & Katsanis, 2020). Furthermore, during the lockdown periods, various pathologies such as coronary heart disease, skeletal disorders, anxiety, depression, diabetes (Maas et al., 2009) increase, especially due to inactivity. Some studies highlight green spaces' contribution to reducing stress and mental fatigue and mitigating emotional states such as anger, anxiety, sadness, and depression (Cohen et al., 2015). To prevent the crowding and spread of the virus, open and green spaces and

other public spaces such as squares, parks, or plazas should be big enough, well maintained, and well designed as defined in LEED-ND.

The LEED-ND system credits "Access to Recreational Facilities", while "Wetland and Water Body Conservation" and "Agricultural Land Conservation" are prerequisites of the system. Besides, "Tree Lined and Shaded Streetscapes" credit intends to encourage walking and bicycling, enhance air quality, and decrease urban heat island effects. All these credits are evaluated with concrete metrics. A few of them may be listed as follows:

"Locate or design the project so that a publicly accessible outdoor recreation facility at least 0.4 hectares in area, or a publicly accessible indoor recreational facility of at least 2325 square meters, lies within an 800-meter walking distance of 90% of new and existing dwelling units and nonresidential use entrances.

90% of new buildings have a functional entry onto the circulation network or other public space, such as a park or plaza. If the public space is a square, park, or plaza, it must be at least 15 meters deep, measured at a point perpendicular to each entry.

Provide shade from trees or permanent structures over at least 40% of the total length of existing and planned sidewalks within or bordering the project. For tree plantings, obtain a determination from a registered landscape architect that planting details are appropriate to growing healthy trees, taking into account tree species, root medium, and width and soil volume of planter strips or wells" (USGBC, 2016).

Conservation of Natural Resources and Waste Management

Worldwide 50% of the energy and 42% of the water are consumed in building construction or utilization processes, and 50% of greenhouse gases, 24% of the pollution in drinking water, 50% of chlorofluorocarbon, and hydrochlorofluorocarbon emissions arise from buildings related activities (Eryıldız, 2003). During the COVID-19 period, water consumption increased with people staying at home more, and the availability of properly treated and distributed drinking water, especially in underdeveloped countries, became a problem (D'alessandro et al., 2020). The management of both liquid and solid municipal wastes became crucial. COVID-19 caused online shopping of food or other products delivered to the home to increase, which caused an increase in both organic and inorganic waste production since all of them are all shipped or distributed packed. The wide use of personal protective equipment like masks and gloves caused medical waste to rise (Capolongo et al., 2020). The pandemic caused some U.S. and European cities to suspend recycling programs due

Table 2. Suggested arrangements to be done in LEED-ND system

Suggestions related to	Proposed changes in LEED-ND system
Housing design	- Inclusion of designing open spaces such as a terrace, balcony, floor garden or direct garden for housings. - Giving credit for "design for flexibility" and "design for multifunctionality" concepts in the system. - Emphasizing the establishment of all kinds of required technological infrastructure in housings.
Building design (Public buildings, workplaces, commercial areas, etc.)	- Inclusion of using healthier and easier to clean materials and furniture, using non-touching technologies, and designing some commonly used places such as waiting rooms, corridors, elevators and stairs, wider and more spacious. - Emphasizing modular structure, adaptive reuse, lightweight and adaptable structures, and hygienic building materials more clearly in the system. - Giving credit for "design for flexibility" and "design for multifunctionality" concepts in the system.
Open and green spaces including public spaces such as square, park, plaza	- Emphasizing that open and green spaces and public spaces should be sufficient to prevent overcrowding, well maintained and well designed.
Neighborhood design	- Revising the "compact development" element through optimizing issues such as designing high rise buildings with distributed and totally separated/individualized circulation patterns, decentralization, mixed-use, and horizontal growth with low-rise buildings.
Natural resource conservation and waste management	- Developing practical, applicable, repeatable strategies, which can be applied, especially in pandemic periods, and incorporating them into the Leed-ND system.
Transportation systems	- Increasing the scores allocated for transportation in LEED-ND under the titles of "access to quality transit," "transit facilities," and "transportation demand management." - Emphasizing flexible work arrangements with the goal of reducing vehicle trips during peak commuting hours more. - Inclusion of providing a flexible public transport system. - Emphasizing importance of green private vehicle ownership.
Overall	- Adding the suggested design elements, which are met by LEED BD + C, to the scope of LEED-ND to make them more clear and effective.

to concerns about COVID-19 spreading in recycling centers. The urban solid waste problem became crucial, especially in dense urban areas, where sanitation is significant in tackling the transmission of COVID-19 (D'alessandro et al., 2020).

Conservation of natural resources is one of the most important aims in the LEED-ND system. While "Certified Green Building," "Minimum Building Energy Performance," and "Indoor Water Use Reduction" are prerequisites of the system, some other issues, like "Outdoor Water Use Reduction," "Building Reuse," "Rainwater Management," "Solar Orientation" and "Renewable Energy Production" are also credited in the system with the aim of conservation of natural resources. "Wastewater Management" and "Solid Waste Management" are two issues credited in the system. The first intends to reduce pollution due to wastewater and encourage water reuse, and the second intends to decrease the volume of waste deposited in landfills and provide the suitable disposal of hazardous waste.

Transportation Systems

Since transmission is relatively easy during public transportation, post-pandemic urban planning studies should consider the protection of social distance in public transportation and pedestrian sidewalks for such situations (Lai et al., 2020). While services must be as much as flexible to satisfy the users' needs, limitations must also be placed on usage rates to ensure physical distancing. New technologies should be introduced in mass transport vehicles like buses and trains to reduce touching and make air renovation and filtering safer (Gutierrez et al., 2020). It is known that in many developed cities, transportation systems are arranged to use the maximal capacity of stations, interchanges, and tracks. Considering this, regulations such as creating multimodal systems and arranging working hours to prevent peak hours in public transportation may reduce the use of public transport. It will also be appropriate to make arrangements that allow outdoor travel such as pedestrian transport, bicycle, motorcycle, and

scooter. Thus, establishing a cycling network and establishing walkable, healthier, safer, greener, and more livable streets is required (Dreessen, 2020; Zhou et al., 2019).

“Access to Quality Transit” which aims at reducing motor vehicle use, thereby reducing greenhouse gas emissions and air pollution; “Bicycle Facilities” and “Walkable Streets” which aim at promoting bicycling, walking, transportation efficiency and reducing vehicle distance traveled; “Transit Facilities” which aims at encouraging transit use and reducing vehicle distance traveled by providing safe, convenient, and comfortable transit waiting for areas; and “Transportation Demand Management” which aims at reducing energy consumption, pollution, and harm to human health from motor vehicles by encouraging multimodal travel; are some of the design elements that are involved in LEED-ND system regarding transportation.

Results

An important part of the measures taken against the COVID-19 pandemic is related to the built environment. This study aimed to reveal whether these measures related with planning and design of the built environment are met by the LEED-ND system. As a result of the evaluation conducted, the LEED-ND system is generally observed to meet the proposals for built environment planning and design that aims to reduce the spread and impacts of the pandemic. On the other hand, a couple of the proposed planning and design elements are observed to be handled insufficiently or never addressed, and even a few of them conflict with the LEED-ND system. In this context, the changes that are proposed to be done in the LEED-ND system are summarized in Table 2.

Conclusion

As it was experienced throughout history, both COVID-19 and pandemics, which are likely to occur in the future, will seriously affect people's lives. Nowadays, fighting with pandemics has become much more difficult and complex than in the past as the population of the world increased too much, there are too many crowded cities in the world, developed transportation opportunities made the world a big village compared to a few centuries ago, and to travel between cities and countries become a necessity due to economic, educational, and health-related issues. While the transmission of the virus takes place in the built environment, the measures taken to prevent its transmission seriously affect people who are, in fact, a part of the built environment in which they live. What happened during the pandemic demonstrated that a wide variety of factors related to the design of the built environment, from congested urban areas to inadequate transportation facilities, facilitated the transmission of the virus. Similarly, it was observed that various measures taken cannot be implemented effectively or harmed people from other

aspects due to the built environment's inadequacy. Authorities agree that it is possible to experience an epidemic or pandemic that spreads easier or is even more deadly than COVID-19 in the future; thus, it is extremely important to make the built environment prepared for possible epidemics.

On the other hand, it seems neither appropriate nor possible in terms of the issue's complexity to follow the implementation of the suggestions developed to design the built environment to fight the pandemic or establish a system solely for this. This study was carried out with the idea that it is possible to benefit from the neighborhood sustainability systems developed by basing on knowledge and experience generated with the studies conducted on sustainable buildings and cities. The examination conducted specific to the LEED-ND system, the most commonly used NSA system, revealed that the system largely meets the suggestions made in the literature and in this study regarding the built environment design within the scope of fighting the pandemic.

While curfews are imposed and people are confined to their homes due to COVID-19, the LEED-ND system requires buildings to be designed to increase human comfort. While restrictions are imposed on vehicle travel and public transportation due to COVID-19, according to the LEED-ND system, urban design should increase walkability and accessibility. The system promotes pedestrian and bicycle transportation, transportation efficiency that shortens transportation time by vehicle, and transportation demand management. While the restrictions imposed during the pandemic period threaten people's physical and psychological health, LEED-ND envisages an urban design that relaxes its residents and encourages them to move, with recreational opportunities, open and green spaces walkable roads. While the consumption of natural resources such as energy and water and the amount of waste in homes increase and recycling activities get more difficult during the pandemic period, LEED-ND aims to provide energy and water conservation and minimize the amount of waste.

Nevertheless, some of the proposals regarding urban design within the scope of fighting the pandemic were observed not to be met by LEED-ND. However, the study revealed that the system could be revised without major changes for the issues that are not already met by the LEED-ND system. In this way, LEED-ND and other NSA systems may also serve to create a more suitable built environment against pandemics besides sustainability goals.

In the future, it would be beneficial to carry out more extensive studies to find additional changes, developments, and innovations in the light of new experiences obtained from the fighting process against COVID-19.

REFERENCES

- Alirol E, Getaz L, Stoll B, Chappuis F, Loutan L. 2011 "Urbanisation and infectious diseases in a globalised world." *Lancet Infect Dis*, 11(2), 131-141. DOI: 10.1016/S1473-3099(10)70223-1
- Allam, Z., & Jones, D. 2020. "Pandemic stricken cities on lockdown. Where are our planning and design professionals [now, then and into the future]?" *Land Use Policy*, 97, 1048052. DOI: 10.1016/j.landusepol.2020.104805
- Aloi A, Alonso B, Benavente J. 2020. "Effects of the COVID-19 lockdown on urban mobility: empirical evidence from the city of Santander (Spain)." *Sustainability*, 12(9), 3870. doi:10.3390/su12093870
- Amekudzi-Kennedy, A., Labi, S., Woodall, B., Chester, M., & Singh, P. 2020. "Reflections on Pandemics, Civil Infrastructure and Sustainable Development: Five Lessons from COVID-19 through the Lens of Transportation." Preprints 2020040047. DOI: 10.20944/preprints202004.0047.v1.
- Berg, S. 2020. "It is time to take climate change seriously, post-pandemic." Accessed September 3, 2020. <https://www.ntsaily.com/it-is-time-to-take-climate-change-seriously-post-pandemic>
- Bourouiba L. 2020. "Turbulent gas clouds and respiratory pathogen emissions: Potential implications for reducing transmission of COVID-19". *Jama*, 323(18):1837–1838. DOI: 10.1001/jama.2020.4756
- Budds, D. 2020. "Design in the age of pandemics." Accessed August 26, 2020. <https://www.curbed.com/2020/3/17/21178962/design-pandemics-coronavirus-quarantine>.
- Capolongo S, Rebecchi A, Buffoli M, Appolloni L, Signorelli C, Fara GM, D'Alessandro D. 2020. "COVID-19 and Cities: from Urban Health strategies to the pandemic challenge. A Decalogue of Public Health opportunities." *Acta Biomed*, Vol. 91, N. 2: 13-22. <https://doi.org/10.23750/abm.v91i2.9615>
- Chang, V. 2020. "The post-pandemic style." *Slate*, Accessed August 28, 2020. <https://slate.com/business/2020/04/coronavirus-architecture-1918-flu-cholera-modernism.html>
- Chick, R., Clifton, G., Peace, K., Propper, B., Hale, D., Alseidi, A., Vreeland, T. 2020. "Using technology to maintain the education of residents during the COVID-pandemic." *Journal of Surgical Education*, 77(4), 729–732. DOI: 10.1016/j.j Surg.2020.03.018
- Churchill, C.J., and Baetz, B.W. 1999. Development of decision support system for sustainable community design. *ASCE Journal of Urban Planning and Development*, 125: 17–35.
- Cirrincone L., Plescia F., Ledda C., Rapisarda V., Martorana D., Moldovan R.E., Cannizzaro E. 2020. "COVID-19 pandemic: Prevention and protection measures to be adopted at the workplace." *Sustainability*, 12(9):3603. DOI: 10.3390/su12093603.
- Cohen-Cline H, Turkheimer E, Duncan GE. 2015. "Access to green space, physical activity and mental health: a twin study." *J Epidemiol Community Health*, Jun;69(6):523-9. <https://doi.org/10.1136/jech-2014-204667>
- Cole, R.J., 2010. "Environmental assessment: shifting scales. In: Ng E, editor. *Designing high-density cities for social and environmental sustainability*", London; Sterling, VA: Earthscan, pp. 273-282.
- Constable, H. 2020. "How do you build a city for a pandemic?" *BBC Future*, Accessed August 24, 2020. <https://www.bbc.com/future/article/20200424-how-do-you-build-a-city-for-a-pandemic>.
- D'alessandro, D., Gola, M., Appolloni, L., Dettori, M., Maria, G., Fara, A. R., ... & Capolongo, S. 2020. "COVID-19 and living space challenge. Well-being and public health recommendations for a healthy, safe, and sustainable housing." *Acta Biomed*, 91, 61-75. DOI: 10.23750/abm.v91i9-S.10115
- Dietz L., Horve P., Coil D., Fretz M., Eisen J., Van Den Wymelenberg K. 2019. "novel coronavirus (COVID-19) pandemic: Built environment considerations to reduce transmission." *mSystems*, 5(2):e00245–20. DOI: 10.1128/mSystems.00245-20.
- Dmitriy, G., & Alevtina, A. 2019. "Modern technologies of ornamental plants cultivation in vertical structures." In V. Vasenev, E. Dovletyarova, Z. Cheng, T. Prokof'eva, J. Greer, J. (2009). *The ecotechnic future: Envisioning a post-peak world*. Canada: New Society Publishers.
- Dressen, T. 2020. "How COVID-19 will change the design of our cities." *Ottawa Business Journal*, Accessed August 21, 2020. <https://www.obj.ca/article/sponsored-architects-dca-how-covid-19-will-change-design-our-cities>.
- Engemann K, Pedersen CB, Arge L, Tsirogiannis C, Mortense PB, Svenning JC. 2019. "Residential green space in childhood is associated with lower risk of psychiatric from adolescence into adulthood." *Proceedings of the national academy of sciences*, 116(11), 5188-5193. <https://doi.org/10.1073/pnas.1807504116>
- Eryıldız, D. 2003. "Sürdürülebilirlik ve mimarlık dosyasında ekolojik mimarlık." *Arredamento Mimarlık Dergisi*, 154, 71–75.
- Ferguson, N.M., Laydon, D., Nedjati-Gilani, G., Imai, N., Ainslie, K., Baguelin, M., et al., 2020. "Impact of Non-pharmaceutical Interventions (NPIs) to Reduce COVID-19 Mortality and Healthcare Demand." *Imperial College, London, UK*. <https://doi.org/10.25561/77482>.
- Galea S, Merchant RM, Lurie N. 2020. "The mental health consequences of COVID-19 and physical distancing: the need for prevention and early intervention." *JAMA Internal Medicine*, 180:817-818. doi:10.1001/jamainternmed.2020.1562
- Gautam, S. 2020. "The influence of COVID-19 on air quality in India: A boon or inutile." *Bulletin of Environmental Contamination and Toxicology*. <https://doi.org/10.1007/s0012-8-020-02877-y>.
- Gargiulo, C., Gaglione, F., Guida, C., Papa, R., Zucaro, F., & Carpentieri, G. 2020. "The role of the urban settlement system in the spread of Covid-19 pandemic. The Italian case." *TeMA-Journal of Land Use, Mobility and Environment*, 189-212. DOI: <https://doi.org/10.6092/1970-9870/6864>
- Goniewicz, K., Khorram-Manesh, A., Hertelendy, A., Goniewicz, M., Naylor, K., & Burkle, F. 2020. "Current response and management decisions of the European union to the COVID-19 outbreak: A review." *Sustainability*, 12(9), 3838. <https://doi.org/10.3390/su12093838>.
- Groenewegen, Peter P; van den Berg, Agnes E; de Vries, Sjerp; Verheij, Robert A. 2006. "Vitamin G: effects of green space on health, well-being, and social safety." *BMC Public Health*. 6 (1): 149. doi:10.1186/1471-2458-6-149. PMC 1513565. PMID 16759375.
- Gutiérrez, A., Miravet, D., & Domènech, A. 2020. "COVID-19 and urban public transport services: emerging challenges and research agenda." *Cities & Health*, 1-4., DOI: 10.1080/23748834.2020.1804291
- Guy, S., & Farmer, G. 2001. "Reinterpreting sustainable architecture: The place of technology." *Journal of Architectural Education*, 54(3), 140–148.
- Horve P, Lloyd S, Mhuireach G., Dietz L., Fretz M., MacCrone G....Ishaq S. 2020. "Building upon current knowledge and techniques of indoor microbiology to construct the next era of theory into microorganisms, health, and the built environment." *Journal of Exposure Science & Environm. Epidemiology*. 30, 219–235. DOI: 10.1038/s41370-019-0157-y
- Worldometer, 2020. "COVID-19 Coronavirus Pandemic." Accessed April 19, 2021, <https://www.worldometers.info/coronavirus/>
- Kembel SW, Meadow JF, O'Connor TK et al. 2014. "Architectural design drives the biogeography of indoor bacterial communities." *PLoS One*, 9:e87093. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0087093>
- Kent Association of Local Authorities. (2000). *Kent design: A guide to sustainable development*. Kent Association of Local Authorities.
- Lai, K. Y., Webster, C., Kumari, S., & Sarkar, C. 2020. "The nature of cities and the COVID-19 pandemic." *Current Opinion in Environmental Sustainability*. DOI: 10.1016/j.cosust.2020.08.008
- Liotta G, Marazzi MC, Orlando S, Palombi L. 2020. "Is social connectedness

- a risk factor for the spreading of COVID-19 among older adults? The Italian paradox." *PLoS One*, 15:e0233329.
- Liu, L. 2020. "Emerging study on the transmission of the novel coronavirus (COVID-19) from urban perspective: Evidence from China." *Cities*, 103, Article 102759. DOI: 10.1016/j.cities.2020.102759
- Lubell, S. 2020. "Commentary: Past pandemics changed the design of cities. Six ways covid-19 could do the same." *Los Angeles Times*, Accessed August 15, 2020. <https://www.latimes.com/entertainment-arts/story/2020-04-22/coronavirus-pandemics-architecture-urban-design>
- Maas J, Verheij RA, de Vries S, Spreeuwenberg P, Schellevis FG, Groenewegen PP. 2009. "Morbidity is related to a green living environment." *Journal of Epidemiology & Community Health*, 63:967-973. <https://doi.org/10.1136/jech.2008.079038>
- Makhno, S. 2020. "Life after coronavirus: How will the pandemic affect our homes?" Accessed August 18, 2020. <https://www.dezeen.com/2020/03/25/life-after-coronavirus-impact-homes-design-architecture/>.
- Matthew RA, McDonald B. 2006. "Cities under Siege: urban planning and the threat of infectious disease." *Journal of the American Planning Association*, <https://doi.org/10.1080/01944360608976728>
- Megahed NA, Ghoneim EM. 2020. "Antivirus-built environment: lessons learned from Covid-19 pandemic." *Sustainable Cities and Society*, 61 102350. DOI: 10.1016/j.scs.2020.102350
- Molla, R. 2020. "This is the end of the office as we know it." Accessed August 13, 2020. <https://www.vox.com/recode/2020/4/14/21211789/coronavirus-office-space-work-from-homedesign-architecture-real-estate>
- Muggah R., Ermacora T. 2020. "Opinion: Redesigning the COVID-19 city." Accessed August 13, 2020. <https://www.npr.org/2020/04/20/839418905/opinion-redesigning-the-covid-19-city>
- Newman, P. ve Kenworthy, J. (1999). *Sustainability and cities: overcoming automobile dependence*. Washington: Island Press.
- Novakovic, S. 2020. "Will COVID-19 spell the end of urban density? Don't bet on it." Accessed August 15, 2020. <https://www.azuremagazine.com/article/will-covid-19-spell-the-end-of-urbandensity-dont-bet-on-it/>
- Panahi, M.Y. 2014. "Neighborhood Sustainability Assessment in the New Developments of Tabriz." *International Journal of Civil, Structural, Construction and Architectural Engineering*, Vol: 8, No:7, pp. 833–839. DOI: doi.org/10.5281/zenodo.1097092
- Priday, C. 2020. "Architecture after coronavirus." Accessed August 12, 2020. <https://expose.com/2020/05/05/architecture-after-coronavirus/>
- Reynolds L. 2005. "Full house? How overcrowded housing affects families." Accessed August 18, 2020. https://england.shelter.org.uk/professional_resources/policy_and_research/policy_library/policy_library_folder/full_house_how_overcrowded_housing_affects_families
- Rigolon, A. 2016. "A complex landscape of inequity in access to urban parks: A literature review." *Landscape and Urban Planning*, 153: 160–169. doi:10.1016/j.landurbplan.2016.05.017.
- Rothan HA, Byrareddy SN. 2020. "The epidemiology and pathogenesis of coronavirus disease (COVID-19) outbreak." *J Autoimmun*. 2020 May;109:102433. <https://doi.org/10.1016/j.jaut.2020.102433>.
- Setti L., Passarini F, De Gennaro G., Barbieri P., Perrone M., Borelli M.... Miani A. 2020. "Airborne transmission route of COVID-19: Why 2 meters/6 feet of inter-personal distance could not be enough." *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2020;17(8):2932. DOI: 10.3390/ijerph17082932.
- Sharifi, A., Murayama, A., 2015. "Viability of using global standards for neighborhood sustainability assessment: Insights from a comparative case study." *Journal of Environmental Planning and Management*, Vol. 58, No. 1, <https://doi.org/10.1080/09640568.2013.866077>
- Simpson RJ, Katsanis E. 2020. "The immunological case for staying active during the COVID-19 pandemic." *Brain, behavior, and immunity*, 87:6-7. DOI: 10.1016/j.bbi.2020.04.041
- Slater SJ, Christiana RW, Gustat J. 2020. "Recommendations for Keeping parks and green space accessible for mental and physical health during COVID-19 and other pandemics." *Preventing chronic disease*, 200-204 <http://dx.doi.org/10.5888/pcd17.200204>.
- Taylor, M. & Laville, S. 2020. "City leaders aim to shape green recovery from coronavirus crisis." *The Guardian*, Accessed August 12, 2020. <https://www.theguardian.com/>.
- Tian, H., Liu, Y., Li, Y., Wu, C. H., Chen, B., Kraemer, M. U., ... & Wang, B. 2020. "An investigation of transmission control measures during the first 50 days of the COVID-19 epidemic in China." *Science*, 368(6491), 638-642. DOI: 10.1126/science.abb.6105
- TURKSTAT. 2019. "Statistics." Accessed August 15, 2020, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1011
- USGBC. 2016. "Checklists." Accessed August 18, 2020. <https://www.usgbc.org/resources/leed-v4-building-design-and-construction-checklist>
- USGBC. 2021. "Building re-entry resources Managing buildings during COVID-19" Accessed August 25, 2021. https://www.usgbc.org/about/building-re-entry-resources?utm_campaign=leed-resources&utm_medium=article&utm_source=usgbc-website
- Wainwright, O. 2020. "Smart lifts, lonely workers, no towers or tourists: Architecture after coronavirus." Accessed August 22, 2020. <https://www.theguardian.com/artanddesign/2020/apr/13/smart-lifts-lonely-workers-no-towers-architecture-after-covid-19-coronavirus>
- WHO. 2021. "WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard, Accessed August 24, 2021. <https://covid19.who.int/>
- Zhou, H., He, S., Cai, Y., Wang, M., & Su, S. 2019. "Social inequalities in neighborhood visual walkability: Using Street View imagery and deep learning technologies to facilitate healthy city planning." *Sustainable Cities and Society*, 101605. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2019.101605>.

ARAŞTIRMA / ARTICLE

Kentsel Yenileme ile İlgili Yasal Düzenlemelerde Takdir Yetkisinden Gelen Esneklikler

*Flexibility from Discretion in Legal Regulations on Urban Renewal*İD Sezen Tarakçı,¹ İD Şevkiye Şence Türk²¹İstanbul Kent Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi, Kentsel Tasarım ve Peyzaj Mimarlığı Bölümü, İstanbul²İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul

ÖZ

Türkiye’de, kentlerin planlaması düzenleyici planlama sistemi ile sağlanmaktadır. Ancak, 2000’lerden itibaren planlama sistemindeki önemli değişiklikler, teorideki yapıdan uzaklaşarak, pratikte esnek planlama sistemine doğru evrilmeye yol açmıştır. Benzer şekilde, kentsel yenileme uygulamalarında da esnek sistemin varlığı öne çıkmaktadır. Kentsel yenileme uygulamalarında esneklik iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, kentsel yenileme uygulamalarının, 2004 yılından itibaren yürürlüğe giren özel amaçlı kanunlar ile gerçekleşmesidir. Kentsel yenileme ile ilgili özel amaçlı kanunlar, düzenleyici planlama sisteminin en temel özelliği olan hiyerarşi ilkesini, doğrudan devre dışı bırakmaktadır. Bu durum, kentsel yenileme uygulamalarının mevcut planlama sisteminin dışında gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu durum esnekliğin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İkincisi ise, kentsel yenileme ile ilgili yasal düzenlemelerdeki, yetkinin kullanımına ilişkindir. Kentsel yenileme uygulama süreçlerinde, gerek merkezi yönetime, gerekse yerel yönetimlere birçok konuda takdir yetkisi verilmiştir. Bu durum da esnekliğin şekillenmesinde doğrudan etkili olmuştur.

Anahtar sözcükler: Esneklik; kentsel yenileme; planlama sistemi; Türkiye.

ABSTRACT

In Turkey, urban planning is provided through the regulatory planning system. However, significant changes in the planning system since 2000 have triggered a shift in the planning system towards a flexible planning system in practice despite the structure in theory. A flexible system is also evident in urban renewal practices. Flexibility in urban renewal implementations occurs in two different ways. Firstly, urban renewal practices are applied in accordance with special laws that have been in effect since 2004. These special laws bypass the hierarchy that being a basic feature of the regulatory planning system. This situation causes to emerge urban renewal practices at outside of existing planning system, and hereby, a great deal of flexibility in urban renewal practices, in sense of giving of new development rights reveals. Second is related to the using of power in the legal regulations regarding urban renewal. With the legal regulations, both the central and local administrations discretionary power are given discretionary power in urban renewal processes. This situation directly influenced the shaping of flexibility.

Keywords: Flexibility; urban renewal; planning system; Turkey.

Geliş tarihi: 17.02.2020 Kabul tarihi: 11.01.2021

Online yayımlanma tarihi: 02.03.2021

İletişim: Sezen Tarakçı

e-posta: sezen.tarakci@kent.edu.tr

TMMOB
Şehir Plancıları Odası

OPEN ACCESS This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

1. Giriş

Planlama, küreselleşme ve neoliberal politikalar gibi makro düzeydeki yapısal değişimlerden doğrudan etkilenmiştir (Munoz Gielen ve Tasan-Kok, 2010: 1101). Ülkelerin finansal güçlerinin zayıflamasına karşılık ortaya çıkan bu yapısal değişimler, devletlerin geleneksel rolünde önemli değişiklikler ortaya çıkarmıştır (Brenner ve diğ. 2010; Harvey, 2005; Brenner ve Theodore, 2002). Neoliberalleşme, güçlü özel sektör hakları, serbest piyasa ekonomisi ve ticarete dayalı kurumsal bir çerçeve içinde (Harvey, 2005) sosyal hayatın her alanında piyasa süreçlerinin devreye girmesi, yönetiminde rol oynamasına ve kontrolü elinde tutmasına yol açmıştır (Peck ve Tickell, 2007). Neoliberal politik yaklaşımların etkisi ile, devletin yeniden yapılanması ile birlikte, 'kamu hizmetleri'nin doğası değişmeye başlamış ve devletlerin özel sektöre ve kamu-özel sektör ortaklıklarına güvenme eğilimi daha da artmıştır (Mercille ve Murphy, 2015). Bu çerçevede izlenen 'piyasaların kuralılaştırılması' ya da 'kamu sektörü ve hizmetlerin özelleştirilmesi' gibi yaklaşımlar, planlama ve planlamanın kurumsal yapısını şekillendiren yasal çerçeveyi önemli ölçüde değiştirmiştir (Türk, 2017).

Son yıllarda planlama sistemlerinde, 'esneklik' ve 'kesinlik' ikilemine odaklanan tartışmalar yoğunluk kazanmıştır (Valtonen et al. 2017; Buitelaar ve Sorel, 2010: 983; Rivolin, 2008). Yasal olarak plan kararlarının bağlayıcı olduğu planlama sistemlerinde, kesinlik ön plandadır ve planlar ile getirilen yapılaşma hakları, planlar onaydıktan itibaren geçerlidir. Bu tür sistemlerde, plan kararları tüm taraflar açısından bağlayıcı sonuçlar içermektedir (Steele and Ruming, 2012, Rivolin, 2008). Bazı planlama sistemlerinde ise, plan kararları yasal açıdan bağlayıcı özellik taşımamaktadır. Bu tür sistemlerde, kesinlik yerine esneklik ön plandadır ve plan kararları yapılaşma haklarından daha çok stratejileri içermektedir. Bu tür sistemlerde, yapılaşma hakları, planlar üzerinde açık olarak tanımlanmadığı için, planlama kurumları ve arazi sahipleri (ya da girişimciler) arasında uzlaşma ve görüşme süreçlerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Rivolin, 2008). Bütün planlama sistemleri ortak biçimde, esneklik ve kesinlik özellikleri içermektedir. Ancak, bu özelliklerin dereceleri ülke sistemlerine göre farklılaşma göstermektedir. Bazı ülkelerde, örneğin, İngiliz planlama sisteminde, esneklik özelliği daha ön plandadır. Bu durum İngiliz planlama sisteminin tarihsel gelişimine bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Booth, 2003; Booth, 1996). Diğer taraftan, düzenleyici planlama sistemine sahip çoğu ülkelerde ise, kesinlik özelliği ön plandadır (Munoz Gielen ve Tasan-Kok, 2010). Ancak, dünyada neoliberal ekonomik politikaların etkili olduğu 1990'lı yıllardan itibaren, kesinlik özelliğinin ön planda olduğu planlama sistemlerinde esneklik arayışları artma eğilimi göstermiştir. Bu tür bir arayışın temelinde, bu dönemin özelliği olan artan kamu ve özel sektör yatırımlarının kolaylıkla planlama sistemine girişi sağlanması yer almaktadır (Heurkens ve Hobma, 2014; Alfasi, 2006). Diğer taraftan, esnekliğin ön planda olduğu ülkeler ise,

planlama sistemlerinde kesinlik oluşturma çabasına girmişlerdir (Avrupa Komisyonu, 1997). Bu durum, ülkelerin planlama sistemlerinin kesinlik ve esneklik arasında bir denge arayışına girdiklerini göstermektedir (Steele ve Ruming, 2012: 159).

Türkiye'de, düzenleyici planlama sistemi uygulanmaktadır. Ancak, 2000'lerden itibaren planlama sistemindeki önemli değişiklikler, teorideki yapıdan uzaklaşılarak, pratikte esnek planlama sistemine doğru evrilmeye yol açmıştır. Benzer şekilde, kentsel yenileme uygulamalarında da esnek sistemin varlığı öne çıkmaktadır (Özkan ve Türk, 2016: 36). Kuşkusuz, yasal düzenlemeler, kentsel yenileme ve kentsel yenilemenin kurumsal yapısının belirlenmesi ve işleyişi açısından önemli bir rol oynamaktadır.

Bu makalenin amacı, kentsel yenilemeyle ilgili yasal düzenlemelerde takdir yetkisi ile ortaya çıkan esnekliği ve sonuçlarını kentsel yenileme uygulamaları açısından analiz etmektedir. Bu makale, Türkiye'de 2004'ten günümüze kadar ortaya çıkan kentsel yenileme ile ilgili yasal araçlara bağlı olarak ortaya çıkan esnekliğin şekillenmesi ve derecesini, zaman içindeki içeriğindeki değişimi ve bunun doğrudan uygulamaya etkilerini göstermektedir.

Makalenin giriş bölümünün ardından ikinci bölümünde, Türkiye'deki düzenleyici planlama sisteminin özellikleri değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde, Türkiye'de planlama sisteminde ve kentsel yenileme uygulamalarında esnekliğin şekillenmesi ve zaman içerisindeki değişimi verilmektedir. Dördüncü bölümde, 2004'ten günümüze kadar ortaya çıkan kentsel yenileme ile ilgili yasalarda ortaya çıkan esneklik ve sonuçları karşılaştırmalı bir perspektif ile çeşitli örnekler üzerinden ele alınmaktadır. Beşinci bölümde ise, Türkiye'de kentsel yenileme alanlarında yasal kaynaklarla sağlanan esnekliğin yapısı analiz edilmekte ve sonuçları değerlendirilmektedir.

2. Türkiye'de Planlama Sisteminin Özellikleri ve Esnekliğin Şekillenmesi

Ülkelerdeki planlama sistemleri, düzenleyici planlama sistemleri ve takdire dayalı planlama sistemleri olarak ayrılmaktadır. Düzenleyici planlama sisteminde, plan, yasal bağlayıcılığı olan, fiziki gelişmelere odaklı, takdir yetkisi kullanımını sınırlayan bir özellik taşıırken, takdire dayalı planlama sisteminde plan, değişim yönetim aracı niteliğinde, takdir yetkisi kullanımına geniş imkan veren bir özellik taşımaktadır (Steele ve Ruming, 2012; Rivolin, 2008). Planlararası hiyerarşinin varlığı, kesinlik, katılık-değişmezlik, düzenleyici rol ve plan-uygulama bütünlüğü düzenleyici planlama sisteminin temel özellikleri iken, yatay ve dikey yerindenlik, esneklik, takdir yetkisi, uygulama farklılığı, stratejik rol ise takdir yetkisine dayalı planlama sisteminin temel özellikleridir (Steele ve Ruming, 2012; Rivolin, 2008). Türk planlama sistemi, teorik olarak düzenleyici planlama sistemi özelliğine göre şekillenmiştir (Türk, 2018; Özkan ve Türk, 2016: 36).

Türkiye’de plan sisteminin en temel özelliklerinden biri, planlar arasında hiyerarşinin varlığıdır (Orta, 2005, Ersoy, 2000). Planlama sisteminde hiyerarşik ilişki, planların birbirini yönlendirme özelliği olarak ifade edilmektedir (Demir, 2009). Türkiye’de, 1985 yılında yürürlüğe giren, 3194 sayılı İmar Kanununda planlar arası hiyerarşik ilişkinin varlığına yer verilerek, farklı plan kademeleri oluşturulmuştur (Ünal, 2015). Her bir alt ölçek planların bir üst ölçekteki planlardan daha fazla bilgi ve ayrıntıyı içermesi, kendi özgün ölçeğinin gerekli kıldığı yeni bilgi ve verileri de kapsayan, ancak bir üst ölçeğin ana kararlarını koruyan bir yapıda olması gerekmektedir (Ersoy, 2000: 37). Bununla birlikte, bu hiyerarşik ilişki ile şekillenen yapının, kentlerin dinamik yapısını karşılayamadığı yönünde eleştiriler de sık olarak ifade edilmektedir (Ünlü, 2009; Ünlü, 2006; Gedikli, 2004). Çünkü, uygulamada kamu yönetimleri tarafından planlar arasında hiyerarşinin varlığının çoğunlukla önemsenmediği ve özellikle de neoliberal politikaların etkisiyle kentsel mekânın, planlar yerine parçalı projelerle geliştiği sık olarak vurgulanmaktadır (Özden, 2013, Kentleşme Şurası, 2009: 274). 1985 yılında yürürlüğe giren, 3194 sayılı İmar Kanunundaki, imar anlayışı, yüksek düzeyde ‘kesinliğe’ dayanan, ulusal düzeyde tüm kentlere aynı standartları getiren bir düzenleyici sistem özelliği göstermektedir (Ünlü, 2006: 64). Diğer taraftan, planlar, onaylandıktan sonra askı süresinin bitmesi ile kesinleşmesine bağlı olarak zorunlu hukuksal bir belgeye dönüşmektedir (Ünal, 2015; Keleş, 2012). Bunun anlamı ise, planların tüm taraflar açısından bağlayıcı olmasıdır. Ancak ülkemizde, teorik yapının kesinlik özelliğine rağmen, proje temelli yaklaşımların giderek ağırlık kazanması, planlama sisteminde esnekliğe yönelik bir eğilimi ortaya çıkarmaktadır (Özkan ve Türk, 2016).

Türk planlama sisteminin kurumsallaşmaya yönelik geçmişini incelendiğinde; planlamanın kurumsal yapısının kentsel alanların sorunlarını karşılama açısından yetersiz olduğu söylenebilir. Özellikle, Cumhuriyet döneminde başlayan “modern, bilinçli, sistemli ve gayretli” olarak ifade edilebilecek kentleşme hareketleri, 1950’lere gelindiğinde, yoğun göçlerle birlikte hızlanmış ve planlamanın kurumsal yapısı bu dönemin sorunlarını çözmede yetersiz kalmıştır (Özden, 2006: 219). Kent çeperlerinde gecekonduların birbiri ardına ortaya çıkması da bu dönemlere denk düşmektedir. 1970’lerin sonundan itibaren ise, kentsel gelişme artan bir biçimde özel sektör dinamikleri tarafından şekillendirilmiştir. Özel sektör zaman içinde gittikçe aktif rol üstlenirken, kamu sektörü gittikçe daha pasif bir rol üstlenmiştir (Taşan-Kok, 2008: 185). Buna bağlı olarak, 1980’li yıllar, gecekondulara hizmet götürme ve bu alanların yasallaştırılma dönemi olmuştur. Başta 1984’te yürürlüğe giren 2981 sayılı İmar Affı Kanunu ve 1986 tarihli 3290 sayılı değişiklik olmak üzere kentsel gelişmenin ıslah imar planları ile yönlendirilmesi ne neden olmuştur (Özden, 2013: 436).

1980’lerde neoliberal politikaların uygulanmaya başlanması ile, kentsel planlamanın yasal ve kurumsal yapısında da önemli ölçüde değişimler olmuş ve planlamada kural dışılaştırmaya gidilmiş-

tir (Balaban, 2012). Türkiye’de kentsel ve bölgesel politikaların belirlenmesinde merkezi planlama her zaman önemli bir rol oynasa da, neoliberal ekonomik dönüşüm sürecinde, planlamada yeni kurumsal düzenlemelere gidilerek, yerel düzeyi ön plana çıkaran bir değişim sürecine girilmiştir. Bununla birlikte, yapılan bu düzenlemeler de, esnek olmayan, kuralcı ve katı bir planlama yaklaşımını benimsemiştir. Bu durum, giderek artan yatırım baskısı ile planlama arasında çatışmayı ortaya çıkarmıştır (Taşan Kok, 2006: 327). Planlama sistemi, kentsel mekândaki değişimin yönetilmesi için imar anlayışına dayalı bir çerçeve sunmaktadır. Kent ölçeğinde ‘nazım imar planları’, alana yönelik olarak ‘uygulama imar planları’ ile belirlenen imar anlayışının, esneklikten uzak ve katı olduğu literatürde sık olarak vurgulanmıştır (Ersoy, 2000; Ünlü, 2006; Taşan Kok, 2006; Keleş, 2012; Özden, 2013; Özkan ve Türk, 2016). Bu anlamda, planlar kentsel mekânda değişimin yönetilmesi sürecinde, gerekli olan esnekliği, yorumlama potansiyelini ve katılım olanaklarını sunmaktan uzaktır (Ünlü, 2006: 75). Planlama sisteminde ortaya çıkan bu durum, çoğu kez mevcut bürokratik kısıtlamalar ve yerel politik ilişkiler ile aşılmaya çalışılmıştır (Özkan ve Türk, 2016).

1990’lı yıllarda ise, neoliberal ekonomik politikaların etkisiyle, kent mekânında değişimler başlamış, büyük ofis yapıları, plazalar, alışveriş merkezleri kent mekânında kapsamlı dönüşümlere yol açmıştır (Güzey, 2016; Özden, 2013). Örneğin, İstanbul’da konut alanlarında ve konutların kullanımında da bazı değişiklikler gerçekleşmiş, ikinci Boğaz Köprüsünün ve çevre yollarının yapımı ile birlikte, bu akslar üzerinde finans merkezleri inşa edilmiştir (Özus ve diğ., 2011; Ergün, 2006). Ayrıca bu dönemde yanlış kentleşme politikaları ile, kentsel alanlarda parçalı arsa geliştirme süreçleri artmış, buna karşılık merkezi ve yerel yönetimler, kentsel arsa geliştirmede ve konut yapımında yetersiz kalmış, kentlerdeki yapıların imar planlarına uygunluğunu denetleyecek mekanizmalar oluşturulamamıştır. Bunun sonucunda, yatay olarak tek katlı olan yasadışı yapılaşma bu kez düşey olarak çok katlı yeni bir yasadışı yapılaşmaya dönüşmüştür (Köktürk ve Köktürk, 2007: 6). Tüm bunlar, ortaya çıkan yapılaşmış çevreye yönelik kentsel yenileme gereksinimini artmıştır.

2000’li yıllara gelindiğinde ise, özellikle Marmara ve Düzce Depremlerinin etkileri ile de, afetler karşısında risk azaltımı araçlarından biri olarak kentsel yenileme gündeme gelmiştir (Kuyucu ve Ünsal, 2010). Özellikle metropoliten alanlarda, hem eskiyen yapılaşmış çevrenin yenilenmesi, hem de deprem riskli yerleşim alanlarının yeniden yapılandırılması sorunu bulunmaktadır. Bu nedenle, kentsel yenileme, kentsel gelişmeye yön veren önemli bir politika haline gelmiştir. Yerel yönetimler, kamu-özel sektör işbirliği ile geliştirilen, yüksek rantlı alanlarda uygulamaya konan ve ıslah-imar planlarına tek alternatif olarak görülen özel kentsel yenileme projeleri uygulamalarına başlamıştır (Genç, 2014: 18). Bununla birlikte, proje temelli planlama sisteminin uygulayan ülkelerde olduğu gibi, yerel yönetimler ile özel sektör arasındaki görüşme ve uzlaşma süreçleri de sistemde tanımlanmış olmadığından (Türk, 2018), kentsel yenile-

me sonrasında elde edilecek çıktılar kontrol edilememektedir (Özkan ve Türk, 2016). Ancak, toplumsal alanın devingenliği karşısında imar planlarının katı ve durağan çerçevesi kentsel mekân üretilmesi konusundaki yetersizliği (Ünlü, 2006: 64), proje temelli sistemin ilerlemesine izin vermiştir. Bu durum, özellikle kentsel yenileme ile ilgili olarak çıkarılan yasal mevzuat ile de desteklenmiştir.

Son yıllarda, Türk planlama sisteminde, planlama kurumları, kentsel gelişmeyi tanımlamak, yönlendirmek ve denetlemek amacından saparak, kenti bütün olarak görmekten uzaklaşan ve küçük kent parçalarına yönelik olarak karar geliştiren bir yaklaşım benimsemektedir. Bu durum, gittikçe esnek ve proje temelli bir yaklaşımı öne çıkarmaktadır. Bu nedenle, planlama, piyasa taleplerine göre değişen ve esnek bir uygulama aracına dönüşmektedir (Özden, 2013; Taşan Kok, 2006: 327). Neoliberal ekonomik politikaların giderek ağırlık kazanması ve hükümetin izlemiş olduğu 'konut odaklı inşaat' politikası ile (Balaban, 2012), kentler üzerinde giderek artan yatırım baskısı altında inşaat patlaması ortaya çıkmıştır. Böylelikle, artık yatırımcılar için kentsel alanların yapılaşmış kısımları da, kentin gelişme alanları kadar ilgi görmeye başlamıştır (Türk ve Korthals Altes, 2010; Ünsal ve Türk, 2014). Kentiçi alanların yenilenmesinde özel sektör ve kamu sektörü ortaklıkları yoğun biçimde ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle, İstanbul'da özel sektör tarafından çok sayıda büyük ölçekli, karma kullanımlı, yeniden geliştirme prestij projeleri önerilmiştir (Kentleşme Şurası, 2009: 293).

3. Kentsel Yenileme İle İlgili Yasal Düzenlemelerdeki Esneklik

Genel olarak bakıldığında esneklik; politik, kurumsal- yönetsel ve plan yapımıyla ilgili yasal süreçlerin değişime uğramasının hem sebebi hem de sonucu olarak gelişmiştir. Plan yapımı ve uygulaması süreçlerine, kent arazisi ile arazi üzerindeki hizmetlerin sağlanması ve gelişimine kadar her aşamada kamu-özel ortaklığının dahil olması, esneklik kavramını da etkilemiştir. Bu açıdan bakıldığında, kent planlamasında neo-liberal politikalar ile oluşan kamu ve özel sektör aktörleri arasındaki denge, ülkelerin özgün planlama yaklaşımları, ekonomik süreçler, kamunun finansal gücü ve özel sektörün yatırım talebi gibi konular esneklik olgusuna dair yönelmeyi etkilemektedir (Özkan, 2012: 24). Genel bir çerçevede içinde, kentsel yenileme, farklı nedenlerden dolayı zaman süreci içinde eskimiş, yıpranmış ya da terkedilmiş, kentsel dokunun, günün sosyo-ekonomik ve fiziksel koşulları göz önünde tutularak dönüştürülmesi ve yeniden canlandırılarak kente kazandırılması olarak ifade edilebilmektedir (Özden, 2001: 257). Kentsel yenileme ile ilgili yasal düzenlemelerde takdir

yetkisinden gelen esneklik; "planlama yaklaşımı ile ortaya çıkan esneklikler" ve "karar yetkisinden ortaya çıkan esneklikler" olmak üzere iki farklı şekilde açıklanabilir:

Birincisi, kentsel yenileme uygulamalarının plan temelli bütünsel bir yaklaşım yerine proje temelli bir yaklaşımla, düzenleyici planlama sisteminin dışında kalmasıdır. Kentsel yenileme uygulamaları, 2004 yılından itibaren yürürlüğe giren özel amaçlı kanunlar¹ ile gerçekleştirilmektedir. Bu özel amaçlı kanunlar, düzenleyici planlama sistemi ile ortaya çıkan planlama sistemindeki hiyerarşiyi doğrudan devre dışı bırakmaktadır. Bu durumda kentsel yenileme uygulamalarının, planlama sistemi içerisinde belirlenen kararlara uyum sağlamadığı açıktır. Örneğin, kentsel yenileme uygulamalarında, proje alanının yakın çevresindeki alanların kullanım fonksiyonu, sosyal ve donatı alanı dengesi ve yoğunluğu dikkate alınmamaktadır (Ocakçı ve diğ., 2017). Diğer taraftan, kentsel yenileme alanlarında benimsenen proje temelli yaklaşım, düzenleyici planlama sisteminde olduğu gibi tüm yapılaşma kararlarının belirlendiği ayrıntılı bir planlamadan daha çok, plan notları ile belirlenen bir plan sistemi ortaya çıkarmaktadır. Türkiye'de fiziki plan kademelerinin ve plan hiyerarşisinin olduğu katı plan temelli sistem bulunmaktadır. Ancak bu katılık plan notları ile esnetilebilmektedir (Türk, 2018; Ünlü, 2006; Ersoy, 2000). Özellikle kentsel yenileme uygulamaları, plan notları üzerinden yürütülmektedir. Son yasal düzenleme olan 6306 sayılı kanuna göre, kentsel yenileme alanlarının belirlenmesinde, alanlara ilişkin planların yapılmasında ve onaylanmasında, alanda yapılacak yapılar ruhsat verilmesinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı yetkilidir. Böylelikle, kentsel yenileme alanı ilan edildikten sonra, mevcut durumda düzenleyici planlama sistemine göre hazırlanmış olan imar planları ve bu imar planları ile verilen hakları geçerliliğini kaybetmektedir. Bu durum ayrıca, plan bütününde delinmelere yol açarak aynı ilçede hatta aynı mahallede planlamadan yerel yönetim veya merkezi yönetimin sorumlu olması ayrımını getirmektedir. Bu durum planlama sistemindeki hiyerarşiyi etkilediği kadar planların bütünlüğünü de etkilemektedir. Sosyal ve teknik altyapı alanlarının dağılımı, nüfus yoğunluğu, ulaşım yatırımları gibi kentin tamamını etkileyen konular parçacıl bir şekilde farklı yasal dayanaklar ile planlanmaktadır. 6306 sayılı kanun ile birlikte planlarda uyulacak standartların da bakanlık tarafından belirlenmesi özellikle sosyal ve teknik altyapı alanlarının planlanmasında önemli esneklikler sağlamaktadır.

İkincisi, kentsel yenileme ile ilgili yasal düzenlemelerde, gerek merkezi yönetime gerekse yerel yönetime kentsel yenileme alanının belirlenmesinden, uygulamanın tamam-

¹ 2004 tarihli ve 5104 sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu

2005 tarihli ve 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun

2005 tarihli ve 5393 sayılı Belediye Kanununun 73. maddesi ile söz konusu maddede değişiklik yapan 2010 tarihli ve 5998 sayılı Belediye Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun

2012 tarihli ve 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun.

lanmasına kadar birçok konuda takdir yetkisi verilmiş ol-
masıdır. Takdir yetkisi, Türk İdare Hukuku bakımından ayrı
bir öneme sahiptir. İdari yaşamın gerekçelerinden kaynaklı
olarak, idarenin az veya çok takdir yetkisine sahip bulun-
ması zorunludur (Yayla, 1990: 77). Takdir yetkisi, idareye,
işlemin sebebini, konusunu, zaman ve yerini belirlemek;
çeşitli çözümlerden birini seçmek; işlem yapmak ya da yap-
mamak konusunda verilen hareket serbestisidir (Seçkin ve
Üstün, 2015). Kentsel yenileme uygulamalarının en temel
aktörlerini Merkezi Yönetim [Çevre ve Şehircilik Bakanlığı,
Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ)] ve Yerel Yönetim-
ler (Büyükşehir Belediyeleri, Belediyeler, İl Özel İdareleri)
oluşturmaktadır. Yerel yönetimler, özellikle büyük ölçekli
konut üretiminde hem düzenleyici hem de doğrudan yatırı-
mıcı rolü oynamaktadır. Belediyelerin doğrudan yatırımcı
olarak rolleri; konut projelerini doğrudan kendi şirketleri
aracılığıyla uygulamak, kâr amaçlı projeler yapmak ve çeşitli
ortaklıklar kurmak şeklindedir. Düzenleyici olarak rolleri
ise; konut alanları için parseller üretmek, planlama ve onay-
lama, kamulaştırma, satın alma gibi kamu müdahale araçla-
rını kullanma hakkıdır (Türk ve Korthals Altes, 2010: 189).
Ülkemizde farklı dönemlerde yürürlüğe giren af kanunları,
aynı mahalle içerisinde bile farklı mülkiyet biçimlerinin oluş-
masına yol açmıştır. Kentsel yenileme uygulamaları, ‘tapusu
olanlar’, ‘tapu tahsis belgesi olanlar’, ‘muhtar belgesi olan-
lar’ ve ‘hiçbir belgeye sahip olmayanlar’ şeklinde mülkiyetin
yasal statüsüne dayalı bir sistem üzerinden kurgulanmakta-
dır (Şen ve Türkmen, 2014: 169). Bu durum, kentsel yeni-
leme uygulamalarının temelini oluşturan mülkiyet konusun-
da yönetimlere hem değerlendirme hem de kamulaştırma gibi
önemli konularda takdir yetkisi vermektedir. Bu da, kentsel
yenileme uygulamalarında geniş bir esneklik sağlamaktadır.
Bununla birlikte, 2004 yılında 5162 sayılı kanunla TOKİ’ye
kentsel yenileme alanlarında önemli yetkiler verilmiştir.
Bu yetki, gerek gecekondularında, gerek kendi mülki-
yetinde bulunan alanlarda, gerekse toplu konut alanı ilan
edilmiş alanlarda geçerlidir. Kentsel yenileme pratiklerinde,
çöküntüye uğramaya başlamış kent merkezlerinde yaşayan
düşük gelirli kesimlerin, kent merkezlerine uzak alanlarda
TOKİ tarafından üretilen konut alanlarına yerleştirilmesi bu
dönemin yerleşik politikalarından biri haline gelmiştir. 2012
yılından itibaren ise 6306 sayılı kanunla, Çevre ve Şehircilik
Bakanlığı kentsel yenileme uygulamalarının temel aktörü ol-
muştur. Öyle ki, kentsel yenileme projesinin başlangıcından
bitimine kadar yapılacak tüm uygulamalarda Bakanlık tek
yetkili konumdadır (Gür ve Türk, 2014: 636).

Türkiye’de kentsel yenilemenin çıkış noktası olarak en çok
deprem riski ön plana alınmaktadır. İstanbul’da deprem riski
ile ilgili olarak yapılan analizlerin sonucunda hazırlanan JICA
Raporu’nda (İBB-JICA, 2002: 32) yeniden geliştirme veya
büyük oranda güçlendirme gereken dört yüzün üzerinde
mahalle belirlenmiştir. Tarakçı ve Türk (2015: 1572) İstan-

bul bütünü için yaptıkları araştırmada ilan edilmiş olan riskli
alanların bulunduğu ilçelerin hem sivilleşme potansiyeli, hem
heyelan, hem de bina hasar görülebilirlik ve bina durumları
açısından JICA Raporunda (2002) sıralanan önceliklendir-
melerle uyummadığını, bu noktada kanunun gerçek amacın-
dan uzaklaştığını ortaya koymuşlardır. Bunun olabilmesine
olanak tanıyan ise, kentsel yenileme ile ilgili yasalarla yöneti-
me verilen takdir yetkisidir.

Yukarıda belirlenen yasal düzenlemelerin ortak noktası,
planlamayı proje uygulamalarını güçleştiren bir engel olmak-
tan çıkarıp, esnek ve piyasa dinamiklerini göz önüne alarak
mekânsal gelişimi düzenleyen bir yapıda yeniden tanımlamak-
tır. Bu doğrultuda, söz konusu kanunlarla kentsel yenileme
uygulamalarına gelen esneklikler aşağıda kentsel yenileme
alanının belirlenmesi ve onaylanması, mülkiyetin değerlendiril-
mesi, planlama yetkileri, kamulaştırma, mülkiyetin dağıtımı
ve sosyal yapı konularında ayrıntılı olarak incelenmektedir.

5104 Sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanununda Ortaya Çıkan Esneklikler

2004 yılında yürürlüğe giren 5104 sayılı Kuzey Ankara Giri-
şi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu ile, Kuzey Ankara Girişi
Kentsel Dönüşüm Projesi uygulama alanlarının fiziksel yapısı-
nın iyileştirilmesi, çevre görüntüsünün geliştirilmesi, güzelleş-
tirilmesi ve daha sağlıklı bir yerleşim düzeninin sağlanması ile
kentsel yaşam düzeyinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır.

Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi’nin öne çıkan
özellikleri; Ankara’nın protokol yolu ve kuzey kent girişi konu-
munda olan bölgeye başkentlik işlevine yakışır bir kimlik ka-
zandırma amacı ile gerçekleştirilmesidir (Kütük İnce, 2006:
169). Proje, toplam 1580 hektarlık bir alana sahiptir ve proje
ile 70.000 kişilik bir nüfus öngörülmüştür. Projenin etaplar
halinde yapılacağı, öncelikli etabın ise 400 hektarlık alanı kap-
sıdığı ifade edilmektedir. Öncelikli etap kapsamında 18.000
adet konut, 47 ha özel rekreasyon alanı, 2 adet otel ve kongre
merkezi, 18 ha gölet alanı, 3 km uzunluğunda yol, tünel ve vi-
yadük yer almaktadır (www.toki.gov.tr). Proje, kamu-özel sek-
tör ortaklığı çerçevesinde, Büyükşehir Belediyesi ile TOBAŞ
isimli şirketin işbirliğini içermektedir (Kütük İnce, 2006: 169).

Türkiye planlama sisteminin kademelenmesi ve yetki hiyerar-
şisine göre, büyükşehir statüsünde olan kentlerde, uygulama
imar planı ilçe belediyesi tarafından, nazım imar planı ise, bü-
yükşehir belediyesi tarafından hazırlanmaktadır. Kanun ile,
her ölçekteki imar planını yapma yetkisi Ankara Büyükşehir
Belediyesi’ne verilerek planlama sistemindeki yetki hiyerarşisi-
ne müdahale edilmiştir. Ayrıca, mevcut planların devam edip
etmeyeceği veya yeniden plan yapıp yapılmayacağı hususunda
belediyeye takdir yetkisi verilerek, esneklik sağlanmıştır. Bu
kanuna göre; her türlü eski imar hakları geçerliliğini yitirecek

olup yeni imar hakları, hazırlanacak olan imar planına göre yeniden belirlenecektir. Kanun bu yaklaşımı ile parçacıl olarak yapılan özel amaçlı planların kentin bütünü için yapılan imar planlarının önüne geçmesini sağlamaktadır. Bu kanundan sonra çıkan kentsel yenileme ile ilgili özel amaçlı kanunlar aynı yaklaşımı taşımaya devam etmektedir.

Bu kanuna göre yapılan proje, malikler ve hak sahipleri ile yapılan anlaşmalar çerçevesinde uygulanmaktadır. Anlaşma sağlanamayan hallerde ise, gerçek kişilerin ve özel hukuk tüzel kişilerinin mülkiyetinde bulunan gayrimenkuller belediye tarafından kamulaştırılabilmektedir. Kanunda *'tapu sahipleri'*, *'tapu tahsis belgesi olanlar'* ve *'tapu tahsis belgesi olmayan ancak 1 Ocak 2000 tarihinden önce yapıldığını belgeleyen ruhsatsız yapı ve gecekondusu sahipleri'* hak sahibi olarak tanımlanmaktadır. Böyle bir ayırım, af kanunlarından sonra ilk kez yasal düzenlemelere girmiştir. Yapılan projeden belediye ile anlaşma sağlayan tapu sahipleri işyeri ve konut edinebilmekte, tapu tahsis belgesi sahibi olanlar ise konut edinebilmektedir. Ancak diğer gecekondusu sahiplerinin yapılacak projeden konut edinip edinemeyeceği açıklanmamış olup, konut bedellerinin 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu hükümlerine göre belirlenerek Toplu Konut İdaresi Başkanlığı tarafından yürütüleceği ifade edilmiştir. Bu duruma göre, projeden hak sahiplerine dağıtımda belediye meclisi yetkili olup, tapu sahibi olunması, tapu tahsis belgesindeki alanının 400 m² olması, tapu tahsis belgesindeki alanının 400 m²'den az olması şeklinde kategori edilmektedir: Birincisi, Belediye ile anlaşma yapan tapu sahiplerine, mülklerinin Belediye Meclisince belirlenen büyüklükte olması kaydıyla; bölgede yapılacak işyeri ve konutlardan verilmektedir. İkincisi, tapu tahsis belgesindeki arsa alanı 400 m² olan hak sahiplerine Belediye Meclisi tarafından belirlenen büyüklükte bir adet konut verilmektedir. Üçüncüsü ise, tapu tahsis belgesindeki alan 400 m²'den az olanlar konut sözleşmesi ile borçlandırılmaktadır. Buradan da anlaşılmaktadır ki mülkiyetlerin yeniden dağıtımına ilişkin Belediye Meclisine büyük bir takdir yetkisi verilmiş olup, böylelikle bu konuda esneklik sağlanmıştır (Tarakçı ve Türk, 2017).

5366 Sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun ile Ortaya Çıkan Esneklikler

2005 yılında sit alanı olarak ilan edilen bölgeler ile bu bölgelere ait koruma alanlarında yapılacak yenilemelere ilişkin olarak, 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun kentsel yenileme uygulamalarını yürütmede önemli bir yasal araç olarak yürürlüğe girmiştir.

Ülkemizde kentlerin tarihi merkezlerinde yer alan ve özel fiziksel niteliklere sahip yıpranmış konut alanları bütün kent-

lerde giderek önem kazanmaktadır. Kentin tarihi bölgelerinde yer alan yıpranmış konut alanları üst gelir grupları tarafından terk edilmiş ve yoksulların sığınağı haline gelmiştir. Bu bölgeler, bir yandan ucuz barınma olanağı sunarken, diğer yandan merkezi konumları nedeniyle işyerlerine kolay ulaşım sağlamaktadır. Bu alanlar, 1990'lardan itibaren çeşitli dönüşümlerden geçmiştir. Kent merkezlerinde sosyo-mekânsal dönüşümün yaşandığı bu bölgeler, rant potansiyeli nedeniyle yatırımcıların ilgisini çekmiş ve yerel yönetimlerin de desteğiyle yeniden canlandırma projelerinin en önemli hedefi haline gelmişlerdir (Türkün ve Sarıoğlu, 2014: 267).

Bu kanun ile belediyelere; yenileme proje alanlarının belirlenmesinde, projenin hazırlanmasında ve projenin uygulanmasında çok geniş yetkiler tanınmaktadır. Yenileme alanları; il özel idarelerinde il genel meclisinin ve belediyelerde belediye meclisinin üye tam sayısının salt çoğunluğunun kararı ile belirlenmekte olup, il genel meclisi/belediye meclisince alınan kararlar (Büyükşehirlerde ise ilçe belediye meclislerince alınan kararlar, büyükşehir belediye meclisince onaylanması üzerine) Çevre ve Şehircilik Bakanlığının teklifi ile Bakanlar Kuruluna sunulmaktadır. 02.07.2018 tarihli ve 700 sayılı KHK ile Bakanlar Kurulunun yetkisi Cumhurbaşkanı'na verilmiştir. Alanın belirlenmesinde ilk yetkili yerel yönetimler olmasına rağmen, merkezi yönetimin kararı ile uygulanabilmektedir. Örneğin, İstanbul, Beyoğlu ilçesinde Tarla başı semti 20 Şubat 2006 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile 'Yenileme Alanı' olarak ilan edilmiştir. Anılan kararla yirmi bir yapı adası kentsel yenileme alanı olarak belirlenmiştir. İlk etapta, 10.11.2006 tarihinde Beyoğlu Belediye Meclisi Kararı ile sadece dokuz yapı adasını kapsayan Tarla başı I. Etap Yenileme Projesinin uygulama usul ve esasları belirlenmiştir (Türkün ve Sarıoğlu, 2014: 270). Tarla başı aynı zamanda, Beyoğlu Sit Alanı içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle, söz konusu kanuna dayanarak yenileme alanı belirlendiğinde bölgenin bir kısmında 'yenilenerek koruma' uygulanırken, diğer kısımlarda Koruma Kanuna göre 'sadece koruma' uygulamaları ortaya çıkmıştır.

Bu yasanın uygulamalarında, devletin en üst karar verici makamı tarafından onaylanmak üzere hazırlanan yenileme alanı sınırlarının gözleme dayalı ve öznel verilerle çizilmesi, kentli hakları, kent yönetimi gibi alanlarda tartışma konusu olmuştur (Dinçer, 2010: 243). Kentsel Yenilenme Alanı ilanının bilimsel kriterlere dayanmayışı ve kolaylıkla kötüye kullanılmaya açık oluşu kanunun getirdiği sorunlardan biridir (Özden, 2006: 224). Alanın belirlenme kriterleri kanunda ve kanunun yönetmeliğinde açıklanmayarak, alanı ilk belirleyen kurumlar olan yerel yönetimlere bu konuda takdir yetkisi sunularak esneklik sağlanmıştır. Örneğin, Beyoğlu bölgesinde bu kanuna dayanarak ilk kez 20 Şubat 2006 tarihinde yenileme alanlarının ilanı ile başlayan süreçte, aynı yıl içinde 5 farklı yenileme alanı daha ilan edilmiştir. Yenileme alanı ilan edilen yerlerin büyüklük ve konumlarının birbirlerinden oldukça farklı ol-

duğu görülmektedir. Örneğin, Fatih ve Eminönü bölgesinde, yenileme alanlarının kıyıları ve kara surları boyunca konumlanırken, Süleymaniye tarihî miras alanı ve Kapalıçarşı'nın ise, merkezde yer almakta olduğu ve alanlarının büyük olduğu ifade edilmektedir (Dinçer, 2010: 251).

5366 sayılı yasada, imar planlarından bahsedilmemekte, sadece yenileme projelerine ilişkin açıklamalar bulunmaktadır (Özden, 2013). Ayrıca, söz konusu kanunda, projeler ile alanda geçerli olan imar planları arasında da bir ilişki kurulmamış, koruma amaçlı imar planlarındaki gibi parsellerin işlevlerinin belirlenmesi amacı güdülmemiştir (Üstün, 2014: 201). Bu noktada kanun, proje temelli bir yaklaşım izleyerek, planlama sisteminde esneklik sağlanmıştır. Ancak, yapılacak kentsel yenileme projeleri ile var olan imar planında öngörülmemiş durumların ortaya çıkmasının hukuka aykırılık oluşturacağı açıktır. Birçok Danıştay kararında, mevcut imar planlarında öngörülen amaca aykırı olarak yapılan uygulamaların hukuka aykırı olduğu açıkça ifade edilmiştir (Üstün, 2014: 201). Buradan da anlaşılmaktadır ki kanun, genel olarak bütünsel bir planlama anlayışından kopuk, planlama sürecinin doğal bir parçası olmayı reddeden, parçacıl çözümleri teşvik eden proje temelli bir yaklaşımı benimsemiştir (Özden, 2006: 225). Kanundaki düzenlemeler ayrıca avan proje kavramını öne çıkarmaktadır. Kanunun yönetmeliği, yenileme projenin onaylanmasının ardından avan projenin onayını getirmektedir. Böylelikle, yapılaşmaya dair kararlar da avan proje aşamasına bırakılmaktadır. Bu durum da yine planlama sisteminde esnekliği oluşturmaktadır.

Yasa, ayrıca yenileme uygulama projelerinin, yenileme avan projeleri esas alınarak hazırlanması gerektiğini hükme bağlamaktadır. Ancak, sit alanı içinde ilan edilen bir yenileme alanının sadece mimari avan proje ve uygulama projesi üzerinden tanımlanması, kent planlama ilkeleri açısından da sorunludur. Çünkü içeriği fiziki mekânının düzenlenmesi olarak sınırlandırılan, planlama disiplininin uzaklaştırılan ve plan dizgesinin dışına çıkarılan yenileme alanlarında, tarihi ve kültürel miras değerleri tehlike altına girmekte ve sosyo ekonomik dengelerin bozulmasına neden olmaktadır (Dinçer, 2010: 246). Mevcut uygulamalar, sit alanlarında koruma-yenileme ilişkisinin doğru bir şekilde kurgulanmadığını, yenileme uygulamalarının, alanın mevcut özgün dokusunu yeterince dikkate almadığını göstermektedir (Kentleşme Şurası, 2009: 295).

Bu kanun kapsamındaki; projelerin uygulama sürecinde, yenileme alanlarındaki yapıların boşaltılmasında ve yıkılmasında öncelikle anlaşma yolu esas alınmaktadır. Anlaşma sağlanamadığı takdirde, gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerinin mülkiyetinde bulunan taşınmazlar için kamulaştırma yöntemi kullanılmaktadır. Ancak, kamulaştırma yapabilmek için kamu yararı kararı gereklidir, bu nedenle Bakanlar kurulunun kamu yararı kararı almasına dayanılarak kamulaştırma yapılabilir. Ancak yenileme alanı ilan edilen alanlarda mülkiyet sorunu sadece kamulaştır-

ma boyutu ile açıklanamayan, daha fazla etkileri olan bir konudur. Yenileme alanı ilanından itibaren alanının gayrimenkul satış ve kira değerleri serbest piyasa fiyatları dışında yeni bir fiyat düzeyiyle tanışmaktadır (Türk ve Korthals Altes, 2010; Dinçer, 2010: 245). Örneğin, Tarlabası Kentsel Yenileme uygulaması sonucunda yapılan ve satışa çıkan 360 Ofis Projesi'nde metrekare fiyatlarının 7.500 dolara ulaştığı bilinmektedir. Oysa ki bu projenin hemen yanındaki beş katlı ve tescilli bir binanın tümü 760.000 liraya (2012 yılı kuruna göre 420.000 USD) kamulaştırılmıştır. Bu durumda, binası kamulaştırılan bu kişi projeden 100 metrekaresel bir ofis bile alamayacak duruma gelmektedir (Türkün ve Sarıoğlu, 2014: 285).

Diğer taraftan, söz konusu kanunun yönetmeliğinde olağan kamulaştırma sürecinin projenin uygulanmasında gecikmeye neden olacağının anlaşılması halinde, 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunun olağanüstü durumlarda kullanılan 27. maddesi hükümlerine göre, 'acele kamulaştırma' yoluna gidilebileceği belirtilmiştir. Sürecin gecikmeye sebep olacağı hangi kriterler ile değerlendirileceği belirtilmemekte olup, kamulaştırma kararı için aranan kamu yararı kararından da bahsedilmemektedir. Böylelikle, yönetimlere acele kamulaştırma yoluna gitmek konusunda esneklik sağlanmaktadır.

Kanundaki düzenlemeler bütün olarak ele alındığında yenileme alanını, bütün bir proje alanı olarak değerlendiren bir yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, yetkili idarenin uygun görmesi halinde ve projenin bütünlüğünün bozulmaması şartıyla yenileme alanı içindeki parsellerde tek başına yenileme projesi yapılabileceği belirtilmektedir. Ancak, bu yenileme projesinin giderleri, yapı izin süreçleri tanımlanmamaktadır. Ayrıca vaktinde tamamlanmayan bireysel projelerin, proje bütünlüğünü korumak amacıyla yönetim tarafından tamamlanabileceği veya kamulaştırılabileceği hükmü getirilmiştir. Ancak burada, idarenin hangi durumlarda tamamlama seçeneğini veya kamulaştırma seçeneğini seçeceği tanımlanmayarak, idareye bu seçim konusunda da takdir yetkisi verilmiştir. Bu durum mülkiyet hakkı açısından değerlendirildiğinde, kişilerin kendi kararı ile mülkiyetleri üzerinde tasarruf yetkisi kısıtlanmakta, bireysel proje yapabilme hakkı yalnızca idarenin onayı ile olabilmektedir (Üstün, 2014: 164).

Ayrıca söz konusu kanunda yenileme proje uygulamalarının, belediyeler ve kamu veya özel sektör kuruluşlarına yaptırılabilirliği gibi TOKİ ortaklığı ile de yapılabileceği belirtilmektedir. Ancak uygulama sırasında tüm kontrollerin ve denetimlerin belediye tarafından yapılacağı belirtilmektedir. Proje ortaklığı temelinde oluşan bu ilişkinin hangi esaslara göre şekilleneceği konusunda yasada ve yönetmelikte ayrıntılı bir düzenlemeye gidilmemesinden dolayı tekil uygulamalarda farklılık arz edebilecek bir esnekliğe kavuşmaktadır. Bununla birlikte, yenileme alanlarındaki uygulamaları her türlü vergi, resim, harç ve ücretlerden muaf tutması ile teşvik etmektedir.

5393 Sayılı Belediye Kanunundan ve 5998 Sayılı Belediye Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanundan Ortaya Çıkan Esneklikler

2005 yılında belediyenin görev, yetki ve sorumlulukları ile çalışma usûl ve esaslarını düzenleyen 5393 sayılı Belediye Kanunu Yerel Yönetim Reform çalışmaları kapsamında yürütülen çalışmalardan biri olmuştur. Kanunun 73. maddesinde, belediyelerin kentsel yenilemeye yönelik rolleri ve yükümlülükleri tanımlanmış ve belediyeler kentsel yenilemenin yerel ayağı olarak uygulamaları yürütmeye başlamışlardır. 5393 Sayılı Belediye Kanundan önce yürürlükte bulunan 1580 sayılı Belediye Kanunu ve 3194 sayılı İmar Kanunları incelendiğinde, yenileme projelerinin uygulanması konusunun açık ifadeler ile tanımlanmadığı ve belediyelere yenileme projeleri ile ilgili yetki verilmediği görülmektedir. Ayrıca 5393 sayılı Belediye Kanununun öncesinde, belediyelerin deprem riskli alanlardaki yapılara müdahale etmesinde önemli kısıtlayıcıların bulunmakta olduğu bilinmektedir (Tarakçı ve Türk, 2015: 1558). 5393 sayılı Belediye Kanununun 73. maddesinde belediyelere kentsel dönüşüm alanı belirleme yetkisi verilmektedir. Ancak, özellikle uygulama araçları konusunda ayrıntılı bir bilgi verilmemiştir. Büyükşehir alanlarında ilçe belediyeleri bu yetkiyi kullanırken, büyükşehir belediyelerine kentsel yenileme projeleri konusunda yetki verilmemiştir. 2010 yılında ise söz konusu kanunun 73. maddesinde yapılan değişiklikler için 5998 sayılı Belediye Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yasanın yürürlüğe girmesi ile, 73. maddenin kapsamı genişletilmiş hem kentsel dönüşüm hem de kentsel gelişim alanlarının belirlenmesi sağlanmıştır. Ayrıca bu yetkiler, büyükşehir belediyelerine de bu yetkiler verilmiştir. Kanunda hak sahibi olanlar ile anlaşma esaslı olarak uygulama yapılacak olup, anlaşma sağlanamayan hallerde kamulaştırma devreye girmektedir. Kanuna göre gayrimenkul sahipleri ve 2981 sayılı Af Yasasına dayanılarak hak sahibi olmuş kişiler hak sahipleri olarak tanımlanmaktadır. 2981 sayılı Kanun kapsamına girmeyen gecekondü sahiplerine ise, konut veya iş-yeri verilmesi hususu belediyenin takdirine bırakılmaktadır.

Bu yeni düzenlemeler ile kanunda, kentsel yenileme alanı olarak ilan edilecek alanın büyüklüğünün en az 5 en çok 500 hektar arasında olması, toplamı 5 hektardan az olmamak kaydı ile proje alanı ile ilişkili birden fazla yerin tek bir kentsel yenileme alanı olarak belirlenebileceği hükmü getirilmiştir. Ancak alan büyüklüğünün tespitine ilişkin kriterler belirlenmemiştir. Örneğin, İstanbul'da Maltepe ilçesinde 93 hektarlık alan Başibüyük Mahallesi Kentsel Yenileme Alanı olarak ilan edilmiştir. Alanda, kentsel yenilemeye dair ilk çalışmalar 24.02.2006 tarihinde TOKİ, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Maltepe Belediyesi arasında imzalanan 'İstanbul Maltepe Kentsel Yenileme Projesine İlişkin Protokol' ile başlamıştır (Şen ve Türkmen, 2014: 171). Proje etaplar halinde TOKİ tarafından yürütülmekte olup, süreç devam etmektedir. Kanun ile büyükşehir belediye sınırları içinde kentsel yenileme alanı ilan etme ve ilan edilen alandaki her ölçekteki imar planları yapma, parselasyon planı, bina inşa-

at ruhsatı, yapı kullanma izni ve benzeri tüm imar işlemleri ile 3194 sayılı İmar Kanununda belediyelere verilen yetkileri kullanma yetkisi büyükşehir belediyelerine devredilmektedir. Buna dayanarak, 18.03.2017 tarihinde alana ilişkin nazım imar planı İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi tarafından onaylanmıştır.

5393 sayılı kanunda 2010 yılında 5998 sayılı Kanunla yapılan değişiklikler sonrasında, ilçe belediyelerinin kentsel yenileme alanlarındaki yetkileri azalmakta ve neredeyse tüm yetkiler büyükşehir belediyelerine geçmektedir. Örneğin, bu yasayla birlikte Ankara'daki kentsel yenileme alanlarının %66'sı Ankara Büyükşehir Belediyesi'nde yetkisi altına girmiştir (Bektaş, 2014: 162). Burada, belediyelere, kentsel yenileme uygulamaları gerçekleştirmek amacıyla, imar mevzuatı ile getirilen bütünlüğü yok sayan, geniş bir takdire dayanan yetki verilmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin 18.10.2012 tarihli ve E: 2010/82 ve K: 2012/159 sayılı kararında '*dava konusu kurallarla belediyelere kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulama konusunda takdir yetkisi verilmesi bir gerekliliktir. Zira kentler sürekli değişen ve gelişen alanlar olduğundan, kentlerin her geçen gün değişen ihtiyaçlarının önceden belirlenmesinin güçlüğü nedeniyle, bu ihtiyaçların nasıl karşılanacağını kanunlarda tüm detaylarıyla öngörülmesi mümkün değildir.*' denilerek, takdir yetkisinin varlığı ve gerekliliği kabul edilmiştir.

Bektaş (2014) tarafından yapılan araştırmada Ankara'da 2004-2014 yılları arasında ilan edilen kentsel yenileme alanları incelenmiş ve Ankara'nın toplam 80.000 ha yerleşik alanının yaklaşık yarısında kentsel yenileme alanları (96 adet) ilan edilmiştir. İlan edilen bu alanların %26'lık dilimin 2005 yılında yoğunlaştığı, %11'inin ise 2010 yılında 5998 sayılı kanunun yürürlüğe girmesi ile belirlendiği ifade edilmektedir. Kentsel yenileme alanlarının %18'i ise, 2013 yılında 6306 sayılı kanuna göre ilan edilmiştir, kentsel yenileme alanlarının geri kalan %45'i ise diğer yıllarda belirlenmiştir.

Kentsel yenileme uygulamalarının planlamaya bir seçenek olmasının yanı sıra, belirlenen kentsel yenileme alanları, kentin yerleşik alanının yaklaşık yarısıdır (Bektaş, 2014: 161). Bu durum, Ankara gibi önemli bir kentin yarısının düzenleyici planlama sistemine göre, diğer yarısının takdire dayalı planlama sistemi ile planlanacağı anlamı taşımaktadır (Tarakçı ve Türk, 2017).

6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanundan Ortaya Çıkan Esneklikler

2012 yılında 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun kentsel yenileme adına önemli ve tartışmalı bir yasal araç olarak yürürlüğe girmiştir. Kanunun amacı; afet riski altındaki alanlar ile bu alanlar dışındaki riskli yapıların bulunduğu arsa ve arazilerde iyileştirme, tasfiye ve yenilemelere dair usul ve esasları belirlemektir. Kanun kapsamında riskli yapı riskli alan tanımı yapılmıştır. Riskli alan; zemin

yapısı veya üzerindeki yapılaşma sebebiyle can ve mal kaybına yol açma riski taşıyan, Bakanlık veya İdare tarafından belirlenen ve Bakanlığın teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca kararlaştırılan alandır. 02.07.2018 tarihli ve 700 sayılı KHK ile Bakanlar Kurulunun yetkisi Cumhurbaşkanı'na verilmiştir. Riskli yapı ise, riskli alan içinde veya dışında olup ekonomik ömrünü tamamlamış olan ya da yıkılma veya ağır hasar görme riski taşıdığı ilmi ve teknik verilere dayanılarak tespit edilen yapı demektir. Kanunla birlikte, 'riskli alanların' ve 'riskli yapıların' belirlenmesi ile ülkenin tüm afet riskli alanlarında var olan yapıların 'iyileştirilmesi', 'tasfiyesi' ve 'yenilenmesi' konularında yetki genel olarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na verilmekte olup, ancak Bakanlık tarafından görevlendirilmeleri halinde yerel yönetimlerce (belediyeler ve il özel idareleri) ya da TOKİ tarafından kullanılabileceği düzenlenmiştir.

Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi tarafından hazırlanmış uluslararası hukuk metinlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'nın 57. maddesinde, konut mevzuatı açısından devlette önemli görevler yüklenmektedir (Akıncı, 2016). Devlet vatandaşlarının sağlıklı konutlarda yaşaması için gerekli tedbirleri almak zorundadır (Şimşek, 2015). 6306 sayılı yasa, sağlıklı ve güvenli yaşama çevrelerini oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu gerekçeye dayanılarak, 6306 sayılı yasa ile merkezi yönetime geniş yetkiler verilmekte, verilen bu yetkiler ile hem planlamada, hem de uygulamada esneklikler sağlanmaktadır. Özel sektörün de (yüklenici firmalar) önemli ölçüde söz hakkı sahibi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, 6306 sayılı Yasa kapsamında belediyelerin yeterince rol oynadığı söylenememektedir. Oysaki, belediyeler, özel sektör ile hak sahipleri arasındaki uzlaşma süreçlerinde önemli bir role sahip olacağı açıktır. Yasadaki yaklaşım da ise, Bakanlığa ağırlık verilerek, yerel yönetimlerin kentsel yenileme uygulamalarındaki bu işlevinin engellenmesi yönündedir (Üstün, 2014).

6306 sayılı yasada da önemli esneklikler bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yasanın temelini oluşturan riskli alan, rezerv alan ve riskli yapı belirlenmesine yönelik kriterlere ilişkindir. 6306 sayılı kanuna göre, riskli yapı, gerçek anlamda tanımlanması mümkün olmamakla birlikte, bir takım somut ölçülere göre belirlenebilmektedir. Bununla birlikte, riskli alanların tespit edilmesindeki kriterler somut olarak belirlenmemiş, idarenin takdirine bırakılmıştır. Örneğin, İstanbul'da arazi fiyatlarının en yüksek olduğu Maslak-Büyükdere aksının yanında olan ve %92'si gecekondu olan Derbent Mahallesi (Şen ve Öktem Ünsal, 2014: 203) özellikle 2000'li yılların başından itibaren çözülmemeyen kentsel yenileme sorunları ile dikkat çekmektedir. Çözüm olarak alan 2013 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla 'riskli alan' ilan edilmiştir. Söz konusu riskli alan kararı, 2014 yılında, Danıştay 14. Dairesinin 09.04.2014 tarihli E: 2013/1445 K: 2014/4481 sayılı kararı ile alanın 'teknik bir raporla değil gözlemsel genel bilgiler' ile riskli alan ilan edildiği gerekçesi ile iptal edilmiştir. Sonrasında, 27.10.2016 tarihinde

6306 sayılı Kanunun Uygulama Yönetmeliğinde yapılan değişiklik ile riskli alan kavramı genişletilmiştir. Yapılan değişiklik ile riskli alan zemin yapısı veya üzerindeki yapılaşma sebebiyle can ve mal kaybına yol açmasının dışında kamu düzeni veya güvenliğinin olağan hayatı durduracak veya kesintiye uğratabilecek şekilde bozulduğu yerler; üzerindeki toplam yapı sayısının en az %65'i imar mevzuatına aykırı olan veya yapı ruhsatı alınmaksızın inşa edilmiş olmakla birlikte sonradan yapı ve iskân ruhsatı alan yapılardan oluşan alanlar da eklenmiştir. Bu değişiklik üzerine, 03.01.2017 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile Derbent Mahallesi tekrar riskli alan olarak ilan edilmiştir.

İstanbul'da 2012–2018 yılları arasında Resmi Gazete'de ilan edilen riskli alanlar toplam 59 adet olmakla birlikte, bu alanların bir kısmı Derbent mahallesinde olduğu gibi Danıştay tarafından iptal edilmiş ve sonrasında yeniden riskli alan ilan edilmiştir. Aynı şekilde, yasada rezerv alanın taşıyacağı özellikler, riskli alan olması ya da risk taşımayan bir alan olması vb. gibi yasada açık olarak tanımlanmamış ve rezerv alanların belirlenmesi de idarenin takdirine bırakılmıştır. 13.08.2012 tarihli ve 2012/3573 sayılı ile 24.02.2014 tarih ve 2014/6028 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Avrupa yakasında belirlenen alanda Çevre ve Şehircilik Bakanlığı yetkilendirilmiştir. Devamında ise, söz konusu alan Bakanlık tarafından rezerv alan olarak ilan edilmiştir. Rezerv alan, Avrupa Yakasında en çok Arnavutköy, Başakşehir, Avcılar ve Küçükçekmece ilçeleri olmak üzere 11 ilçeyi kapsayan 34.700 hektarlık alandır. Rezerv alanın 7.600 hektarı 3. Havalimanı olup, 27.100 hektarı İstanbul için 'Çılgın Proje' olarak tanımlanan Kanal İstanbul Projesini kapsayan Yenışehir alanından oluşmaktadır.

Kanunla verilen esnekliklerden ikincisi; riskli alanlara, rezerv yapı alanlarına ve riskli yapıların bulunduğu taşınmazlara ilişkin her tür ve ölçekteki plan ve projeyi hem hazırlamaya, hem onaylamaya hem de denetçisi olmaya Bakanlığın yetkili kılınmış olmasıdır. Ayrıca riskli alanlardaki ve rezerv yapı alanlarındaki uygulamalarda faydalanılmak üzere Bakanlığa her tür ve ölçekteki planlama işlemlerine esas teşkil edecek standartları belirlemeye yetkisi verilmektedir. Bu durum, riskli ve rezerv alanlarda, özel kanunlar da dahil olmak üzere başta 3194 sayılı İmar Kanun ve yönetmeliklerle belirlenen uyulması zorunlu teknik ve sosyal altyapı standartlarına uyulmayabileceği anlamına gelmektedir. Riskli yapı, riskli alan ve rezerv alan tanımlarının aslında ne kadar geniş bir çerçeveyi kapsadığı düşünülürse, buradaki en büyük esneklik, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na kentsel yenileme kapsamında her ölçekte planı yapabilme yetkisi ile sağlanmıştır.

Kanunla verilen yetkilerden oluşan esnekliklerden üçüncüsü, riskli alanlarda, riskli yapılarda ve rezerv yapı alanlarında yıkımdan önce paydaşların en az üçte iki çoğunluğu ile karar alınmasıdır. Söz konusu üçte iki oranının objektif verilere dayalı olmadığı yönünde eleştiriler getirilmektedir (Özsunay, 2015). Bu noktada öncelikle üçte iki çoğunluğun sağlanması veya sağlana-

Tablo 1. Kentsel yenileme süreçlerine ilişkin kanunlarda aktörlerin dağılımı

Esnekliğin şekillenmesi	5104 sayılı kanunu	5366 sayılı kanun	5393/5998 sayılı kanunu	6306 sayılı kanun
Alanın belirlenmesi	Kanun	Belediye	Büyükşehir Belediyesi	Bakanlık
Alanın onaylanması	Kanun	Bakanlar Kurulu (2018 yılı itibarıyla Cumhurbaşkanı)	Büyükşehir Belediyesi	Bakanlar Kurulu (2018 yılı itibarıyla Cumhurbaşkanı)
Mülkiyet değerlendirme	Ankara Büyükşehir Belediyesi	Belediye	Büyükşehir Belediyesi	Bakanlık
Plan yapma yetkisi	Ankara Büyükşehir Belediyesi	Belirsiz	Büyükşehir Belediyesi	Bakanlık
Proje yapma yetkisi	Belediye TOKİ Kamu-Özel ortaklığı	İl Özel İdare Belediye Kamu-Özel ortaklığı	Büyükşehir Belediyesi TOKİ Özel Sektör	Bakanlık TOKİ Kamu-Özel ortaklığı
Kamulaştırma	Ankara Büyükşehir Belediyesi	İl Özel İdare Belediye	Belediye	Bakanlık
Acele kamulaştırma	Yok	Belediye	Yok	Bakanlık
Mülkiyet dağıtımı	Ankara Büyükşehir Belediye Meclisi	Belediye Meclisi	Büyükşehir Belediyesi	Bakanlık
Sosyal yapı	Soylulaştırma var	Soylulaştırma var	Soylulaştırma var	Alansal ölçekte var Bina ölçeğinde yok

maması olarak iki seçenek ortaya çıkmaktadır. Üçte iki çoğunluk sağlandığı takdirde karara katılmayanların bağımsız bölümlerine ilişkin arsa payları Bakanlık tarafından rayiç değeri dikkate alınarak diğer paydaşlara açık artırma usulü ile satılabilmekte, diğer paydaşlara satış gerçekleştirmediği durumlarda ise Bakanlık tarafından satın alınabilmektedir. Üçte iki çoğunluk sağlanmadığı takdirde ise özel mülkiyetler Bakanlık, TOKİ veya İdare tarafından acele kamulaştırmaya tabi olabilmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin 27.02.2014 tarihli E: 2012/87 K: 2014/41 sayılı kararında “afet riski altındaki yerleşim merkezlerinin iskân durumunun yeniden düzenlenmesinin bir parçası olarak malikleri tarafından kendi iradeleriyle değerlendirilmeyen taşınmazların, ilgili kamu kurum ve kuruluşları tarafından kamulaştırma yoluyla değerlendirilmesinde kamu yararı bulunduğu” ifade edilmektedir. Anayasa Mahkemesinin kararına ve kanunun bütününe bakıldığında yapılacak işler ile ilgili sürecin hızlandırılmasının arzu edildiği, bu nedenle de olağan düzenden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, buradaki en temel konu çoğunluğa katılmayan paydaşların paylarının ellerinden alınması zorunluluğudur. Bu durum, karara katılmayan paydaşların o topluluğun dışına itilmesine neden olabilmektedir (Kürşat, 2013: 31).

Kanunla verilen yetkilerden oluşan esnekliklerden dördüncüsü, anlaşma ile tahliye edilen yapıların maliklerine veya malik olmasalar bile kiracı veya sınırlı ayni hak sahibi olarak ikamet edenlere veya bu yapılarda işyeri bulunanlara geçici konut

veya işyeri tahsisine yada kira yardımı yapılabileceğine ilişkindir. Kuralda ‘yapılabilir’ ibaresine yer verilerek ilgili kurum ve kuruluşlara belirtilen sınırlar dahilinde takdir yetkisi tanınmaktadır (Tarakçı ve Türk, 2017). 6306 Sayılı Kanunun Uygulama Yönetmeliğine göre kira yardım süresi riskli yapılarda 18 ay olup, riskli ve rezerv yapı alanlarında 48 ayı geçmemek şartı ile ilgili kurumca belirlenmektedir. Kira yardımı ile ilgili bulunan birçok belirsizliği gidermek üzere Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından 2019 yılında Kira Yardımı Kılavuzu yayınlanmıştır. Buna göre riskli yapılarda Konut/işyeri maliklerine 18 ay, kiracılara 2 ay, sınırlı ayni hak sahiplerine 5 ay süreyle kira yardımı yapılmaktadır. Bakanlığın 17 Ağustos 2020 tarihinde yayınladığı rapora göre 2012–2020 yılları arasında toplam 351.260 hak sahibine kira yardımı yapılmış olup, en fazla kira yardımı yapılan iller sırasıyla İstanbul, Ankara, Elazığ, Antalya ve İzmir olmuştur (<https://csb.gov.tr/yilin-ilk-yarisinda-307-milyon-kira-yardimi-yapildi-bakanlik-faaliyetleri-29798>).

4. Değerlendirme ve Sonuç

Türkiye, düzenleyici planlama sistemine sahip olmakla birlikte (Özkan ve Türk, 2016: 36), kentsel yenileme ile ilgili kanunlar ile plan yaklaşımında daha çok proje yaklaşımı öne çıkaran sistem benimsenmektedir. Ayrıca, kanunlarda gerek merkezi yönetime gerekse de yerel yönetime verilen takdir yetkileri ile takdire dayalı bir planlama yaklaşımı da benim-

Tablo 2. Kentsel yenileme ile ilgili kanunlarda esnekliklerin şekillenmesi

	5104 sayılı kanunu	5366 sayılı kanun	5393/5998 sayılı kanunu	6306 sayılı kanun
Planlama yaklaşımından ortaya çıkan esneklikler	Alan sınırları içerisinde parçacıl plan yapılmaktadır.	Plan yapımından bahsetmemektedir.	Alan sınırları içerisinde parçacıl plan yapılmaktadır.	Alan sınırları içerisinde parçacıl plan yapılmaktadır.
	Her ölçekteki imar planını yapma yetkisi Ankara Büyükşehir Belediyesi'ne verilmektedir.	Plan yapma yetkisinden bahsetmemektedir.	Her ölçekteki imar planlarını yapmaya Büyükşehir belediyesi yetkilidir.	Her tür ve ölçekteki plan ve projeyi yapmaya Bakanlık yetkilidir.
		Yenileme uygulama projeleri, yenileme avan projeleri esas alınarak hazırlanabilecektir.		Her tür ve ölçekteki planlama işlemlerine esas teşkil edecek standartları belirlemeye Bakanlık yetkilidir.
Karar yetkisinden ortaya çıkan esneklikler	Alan sınırları kanunun ekindeki krokide belirlenmektedir.	Alanın belirlenme kriterleri açıklanmamaktadır.	Alanın belirlenme kriterleri açıklanmamaktadır.	Riskli alan, revzerv alan ve riskli yapı belirlenmesine yönelik kriterler bilimsel verilere göre açıklanmamaktadır.
	Yapılan proje, malikler ve hak sahipleri ile yapılan anlaşmalar çerçevesinde uygulanmaktadır.	Yenileme alanlarındaki yapıların yıkılmasında öncelikle anlaşma yolu esastır.	Alanda öncelikle anlaşma yolu esastır.	Yıkım olduktan sonra paydaşların en az üçte iki çoğunluğu ile karar alınabilmektedir.
	Anlaşma sağlanamayan hallerde gayrimenkuller belediye tarafından kamulaştırılabilmektedir.	Anlaşma sağlanamadığı takdirde, kamulaştırma yöntemi kullanılmaktadır.	Anlaşma sağlanamayan hallerde gayrimenkuller belediye tarafından kamulaştırılabilmektedir.	Anlaşma sağlanamaması halinde, özel mülkiyetler Bakanlık, TOKİ veya İdare tarafından acele kamulaştırılabilmektedir.
	Hak sahipliği için gerekli olan büyüklükleri ve Proje sonunda hak sahiplerine verilecek konutların niteliklerini belirlemeye belediye meclisi yetkilidir.	Yenileme proje uygulamalarının, belediyeler ve kamu veya özel sektör kuruluşlarına yaptırılabilceği gibi TOKİ ortaklığı ile de yapılabileceği belirtilmektedir.	Hak sahiplerine mülkiyet dağılımında belediye yetkilidir.	Anlaşma ile tahliye edilen yapıların maliklerine/ kiracılara /sınırlı aynı hak sahibi olanlara kira yardımı yapılabilmektedir.

senmektedir. Bu makalenin amacı, kentsel yenileme ile ilgili yasal düzenlemeler ile ortaya çıkan esneklik ve sonuçlarını, kentsel yenileme uygulamaları üzerinden analiz etmektir. Tablo 1'de kentsel yenileme ile ilgili kanunlarda aktörlerin dağılımında yerel yönetimlerden merkezi yönetime doğru bir yönelme olduğu görülmektedir.

Türkiye'de 2004'ten günümüze kadar ortaya çıkan kentsel yenileme ile ilgili yasal araçlara bağlı olarak ortaya çıkan esnekliğin derecesi ve içeriği zaman içinde değişim göstermiştir. Bu durum, planlama sistemi içerisinde değerlendirildiğinde, planlama sisteminin düzenleyici planlama sistem iken, kentsel yenileme alanları için çıkarılan kanunlarla, takdire dayalı bir

sisteme evrildiği ortaya çıkarmaktadır. Kentsel yenileme uygulamalarında plan temelli sistemden çıkılarak, proje temelli bir yaklaşım benimsenmiştir. Özellikle kanunlarda geçen 'avan proje' kavramı ile planlama sisteminde delikler açılmaktadır. Yenileme alanlarında avan projeye göre uygulama yapılacağı ibaresi, hem yapı yükseklikleri hem de nüfus yoğunluğuna dair bir kısıtlama getirilmemesi, tasarım kriterlerini büyük ölçüde geliştiricinin belirlemesini sağlamıştır (Özkan ve Türk, 2016: 41). Ayrıca avan proje uygulamaları ile sosyal ve teknik alt-yapı alanlarının yerleşimi de yapılarak, planın işlevi ortadan kaldırılmaktadır (Tarakçı ve Türk, 2019). Oysa, Türkiye'de mevcut planlama anlayışında bu belirlemeler çok kesin bir biçimde yapılmaktadır. Plan kararları ile imar haklarının gelişti-

riciyi yönlendirmeksizin serbest bırakılması, kentsel yenileme proje alanlarının yakın çevresinde yer alan konut alanlarının dokusundan bağımsız gelişmesine neden olmuştur. Çünkü söz konusu planlar parçacıl olarak yapılmaktadır. Diğer taraftan planların hazırlanması ve onaylanmasından başlayarak yapı izin denetimine kadar yetkinin çok parçalanmış olması ve kontrol sürecinin yetersizliği denetimsizliği neden olmaktadır.

Diğer taraftan, kentsel yenileme alanının belirlenmesinden başlayarak, hak sahipliğinin tanımlanmasında yönetimlere önemli ölçüde takdir yetkisi verilmektedir. Kentsel yenileme süreci içerisinde, söz konusu takdir yetkilerinin önce belediyelere verildiği sonra büyükşehir belediyelerine devredildiği ve en sonunda merkezi yönetime aktarıldığı görülmektedir. Özellikle, son yasal düzenlemeler ile daha önceden yerel yönetimde olan yetkilerin merkezi yönetime alındığı, neredeyse tüm kentsel yenileme alanlarının merkezi yönetim tarafından yönetildiği, belirlendiği, planlandığı ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Ankara'da yapılan araştırmalara göre 6306 sayılı kanuna göre belirlenen riskli alanların %94'lük bir kısmının önceden 5393 sayılı Belediye Kanunun 73. maddesi uyarınca kentsel yenileme alanı ilan edilen bölgelerde olduğu tespit edilmiştir (Bektaş, 2014: 165). Bu göstermektedir ki, kentsel yenileme alanlarının niteliği, gerekçesi değişmeyerek merkezi yönetimin kendine aldığı takdire dayalı geniş yetkilerden yararlanılmaktadır. Tablo 2'de kentsel yenileme ile ilgili kanunlarda esnekliklerin zaman içerisinde kapsamında olan genişleme görülmektedir. Özellikle son yasal düzenlemeler ile daha önceden yerel yönetimde olan yetkilerin merkezi yönetime alındığı, neredeyse tüm kentsel yenileme alanlarının merkezi yönetim tarafından yönetildiği, belirlendiği, planlandığı ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan ise, takdire dayalı planlama sistemlerinde temel olan, görüşme ve uzlaşma süreçleri ise, kanunlarda tanımlanmamıştır. Tüm kanunlarda '*anlaşma esastır*' denilmekle birlikte, anlaşmanın şartları ve süreçlerine yönelik açıklama getirilmemiştir. Anayasa Mahkemesi'nin 27.02.2014 tarihli E: 2012/87 K: 2014/41 sayılı kararından da anlaşıldığı gibi hem söz konusu takdir yetkisi hem planlama sistemine getirilen proje temelli yaklaşım makul bulunmaktadır.

Kentsel yenileme uygulamalarında gerek proje temelli yaklaşımdan, gerekse karar yetkisinden gelen esneklikler değerlendirildiğinde; her ikisinde de idarelerin takdir yetkisinin genişletildiği, genişletilen takdir yetkilerinin ise özel sektör için önemli yararlar sağladığı açıktır. Yapılan esneklik müdahalelerinin çoğu özel sektörün kazancını arttırıcı, süreci hızlandırıcı ve maliyetlerini düşürücü niteliktedir. Bu durum, gayrimenkul sektörünün Türkiye ekonomisinde önemli bir unsur yapılmasına yönelik yaklaşımlarla örtüşmektedir. Diğer taraftan, kentsel yenileme ile ilgili yasal kaynaklardan doğan esneklikler sonucunda, özellikle gecekondu bölgeleri ve tarihi kent merkezlerindeki kiracıların, mülk sahiplerinin maddi ve manevi olarak zarar gördüğü ortaya çıkmaktadır.

Kent sorunlarının farklılığı, kentsel yenileme uygulamalarında farklı senaryo ve farklı yöntemler uygulanmasını gerektirmektedir. Bu durumda, farklı kentler ve durumlar için özel düzenlemeler yapılması yerindedir. Ancak uygulamalardaki usul, süre, bireylere uygulanacak sınırlamalar, plan ve projelerin üst planlarla olan ilişkileri bakımından genel bir düzenleme yapılması gerektirmektedir. Aksi takdirde, idare sınırsız bir takdir yetkisine sahip olabileceği gibi, farklı kanunlarla benzer durumlar için farklı çözümler oluşturulabilecek ve Anayasal ilke olan eşitlik ilkesi zarar görmesi muhtemeldir (Üstün, 2014: 227).

KAYNAKLAR

- Akıncı, M. (2016). Kentsel Dönüşümün Asıl Hedefi Olarak Elverişli Konut Hakkı ve İdarenin Ödevleri. *Legal Hukuk Dergisi*, 14, 6643-6680.
- Alfasi, N. (2006). Planning policy? Between long-term planning and zoning amendments in the Israeli planning system. *Environment and Planning A*, 38, 553-568.
- Balaban, O. (2012). The Negative Effects of Construction Boom on Urban Planning and Environment in Turkey: Unraveling the Role of the Public Sector. *Habitat International*, 36(1), 26-35.
- Bektaş, Y. (2014). Bir Kentleşme Stratejisi Olarak Yasanın Kentsel Mekanı Dönüştürmedeki Etkisi: Ankara Örneği. *Planlama Dergisi*, 3(24), 157-172.
- Booth, P. (1996). Controlling development Certainty and discretion in Europe, the USA and Hong Kong. London: Taylor & Francis.
- Buitelaar, E., & Sorel, N. (2010). Between the rule of law and the quest for control: Legal certainty in the Dutch. *Land Use Policy*(27), 983-989. Ocak 2017 tarihinde alındı
- Demir, A. M. (2009). İmar Planı Değişikliklerinin Değerlendirilmesi Zeytinburnu Örneği. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Dinçer, İ. (2010). Türkiye'de Kent Ölçeğinde Koruma ve Kent Planlamanın Yollarının Kesişmesi ve Yeniden Ayrılması: Protokol Alanından Yenileme Alanına. D. Özdemir içinde, *Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat ve Uygulama, Avrupa Deneyimi, İstanbul Uygulamaları* (s. 225-255). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Dinçer, İ. (2011). The Impact of Neoliberal Policies on Historic Urban Space: Areas of Urban Renewal in İstanbul. *International Planning Studies*, 16(1), 43-60.
- Ergün, N. (2006). Gentrification Kuramlarının İstanbul'da Uygulanabilirliği. D. Behar, & T. İslamir içinde, *İstanbul'da Soylulaştırma Eski Kentin Yeni Sahipleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ersoy, M. (2000). İmar Planlarının Kademelenmesi ve Farklı Ölçeklerdeki Planlar Arasındaki İlişki. M. Ersoy, & Ç. Keskinok içinde, *Mekan Planlama ve Yargı Denetimi*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Gedikli, B. (2004). Strategic Spatial Planning and Its Implementation in Turkey: Şanlıurfa Provincial Development Planning Case. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Genç, F. (2014). Gecekonduyla Mücadeleden Kentsel Dönüşüm Türkiye'de Kentleşme Politikaları. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(1), 15-30.
- Gür, S., & Türk, Ş. Ş. (2014). 6306 Sayılı Kanunla Yeniden Ortaya Çıkan Bina Ölçeğinde Kentsel Yenileme Pratiği: Bağcılar İlçesi Örneği. 38. Dünya Şehircilik Günü Kolokyum (s. 623-650). İstanbul: TMMOB Şehir Plancıları Odası.
- Güzey, Ö. (2016). The last round in restructuring the city: Urban regeneration becomes a state policy of disaster prevention in Turkey. *Cities*(50), 40-53.
- Heurkens, E., & Hobma, F. (2014). Private Sector-led Urban Development Projects: Comparative Insights from Planning Practices in the Netherlands and the UK. *Planning Practice and Research*, 29(4), 350-369.
- JICA. (2002). Afet Önleme/Azaltma Temel Planı. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Karaman, O. (2013). Urban Renewal in İstanbul: Reconfigured Spaces, Robotic Lives. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(2), 715-733.
- Keleş, R. (2020). Kentleşme Politikası (17 b.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kentleşme Şurası. (2009). Komisyon Raporları (Cilt 1). Ankara: Bayındırlık ve İskan Bakanlığı.
- Köktürk, E., & Köktürk, E. (2007). Türkiye'de Kentsel Dönüşüm ve Almanya Deneyimi. 11. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı. Ankara: TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası.
- Kuyucu, T., & Ünsal, Ö. (2010). 'Urban Transformation' as State-led Property Transfer: An Analysis of Two Cases of Urban Renewal in İstanbul. *Urban Studies*, 47(7), 1479-1499.
- Kürşat, Z. (2013). 6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanunun Özel Hukuk Alanındaki Etkileri. M. Yasin, & C. Şahin içinde, *Kentsel Dönüşüm Hukuku* (s. 19-48). İstanbul: İstanbul Üniversitesi S.S. ONAR İdare Hukuku ve İlimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Kütük İnce, E. (2006). Kentsel Dönüşümde Yeni Politika, Yasa ve Eğilimlerin Değerlendirilmesi "Kuzey Ankara Girişi (Protokol Yolu) Kentsel Dönüşüm Projesi. Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Munoz Gielen, D., & Tasan-Kok, T. (2010). Flexibility in Planning and the Consequences for Public-value Capturing in UK, Spain and the Netherlands. *European Planning Studies*, 18(7), 1097-1131.
- Orta, E. (2005). İmar Hukukunda Plan Hiyerarşisi ve Planların Çatışması. İstanbul: Legal Yayınevi.
- Özden, P. P. (2006). Türkiye'de Kentsel Dönüşümün Uygulanabilirliği Üzerine Düşünceler. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi(35), 215-233.
- Özden, P. P. (2010). Türkiye'de Kentsel Dönüşüm Politikaları ve Mevzuatına Eleştirel Bir Bakış. D. Özdemir içinde, *Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat ve Uygulama, Avrupa Deneyimi, İstanbul Uygulamaları* (s. 196-224). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Özden, P. P. (2013). Üst Ölçekli Planlamadan Proje Yaklaşımına Planlamanın Değişen Yüzü. K. Eyüpgiller, & Z. Eres içinde, *Mimari ve Kentsel Koruma / Prof. Dr. Nur Akın'a Armağan* (s. 435-455). İstanbul: YEM Yayın.
- Özkan, H. A. (2012). Planlama Sistemlerinde Esneklik Kavramı: Türkiye Üzerine Bir Analiz. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Özkan, H., & Türk, Ş. (2016). Emergence, formation and outcomes of flexibility in Turkish planning practice. *IDPR*, 38, 25-54.
- Özsunay, E. (2015). 6306 Sayılı Kanun ve Kentsel Dönüşüm Uygulamalarına İlişkin Düşünceler. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Rivolini, U. J. (2008). Conforming And Performing Planning Systems In Europe: An Unbearable Cohabitation. *Planning, Practice & Research*, 23(2), 167-186.
- Seçkin, S., & Üstün, G. (2015). İdari İşlemlerde Takdir Yetkisi ve Gerekçe İlkesi. Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın'a Armağan - Hukuk Araştırmaları Dergisi, 509-533.
- Steele, W., & Running, K. (2012). Flexibility Versus Certainty: Unsettling The Land-Use Planning Shibboleth In Australia. *Planning, Practice & Research*, 27(2), 155-176.
- Şen, B., & Öktem Ünsal, B. (2014). Derbent- Memeleketin İşçi Mahallesi ya da Küresel Kentin "Hukuksuz" Gecekondu Alanı. A. Türkün içinde, *Mülk, Mahal, İnsan - İstanbul'da Kentsel Dönüşüm* (s. 189-225). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Şen, B., & Türkmen, H. (2014). Başbüyük- Bir Kentsel Dönüşüm Sınaması. A. Türkün içinde, *Mülk, Mahal, İnsan - İstanbul'da Kentsel Dönüşüm* (s. 143-188). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Şimşek, S. (2015). Türkiye'de Kentsel Dönüşüm Uygulamaları. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tarakci, S., & Turk, S. S. (2017). Flexibility in Urban Renewal Practices: The Case of Turkey. *AESOP Annul Congress*, (s. 2538-2552). Lizbon.
- Tarakçı, S., & Türk, Ş. (2015). İstanbul'da Deprem Riskinin Azaltılması Gerekçesine Dayalı Kentsel Yenileme Uygulamaları. 8. Ulusal Deprem Mühendisliği Konferansı, 11 Mayıs-14 Mayıs, 2015. 2. s. 1555-1573. İstanbul: TMMOB Harita Mühendisleri Odası.
- Tarakçı, S., & Türk, Ş. Ş. (2019). Türkiye'de Kentsel Yenileme Projelerinde Artan Değerin Kazanımında Plan Notunun Kullanımı - Fikirtepe Örneği. 4. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi. Ankara.
- Tasan-Kok, T. (2006). Küresel Bütünleşme Sürecinde Kurumsal ve Mekânsal Değişim: Budapeşte, İstanbul ve Varşova Örnekleri. A. Eraydın içinde, *Değişen Mekan Mekânsal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırma Toplu Bakış: 1923-2003* (s. 307-339). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

- Tasan-Kok, T. (2008). Changing Interpretations Of 'Flexibility' In The Planning Literature: From Opportunism To Creativity? *International Planning Studies*, 13(3), 183-195.
- Türk, S. S., & Korthals Altes, W. K. (2010). Institutional Capacities in the Land Development for Housing on Greenfield Sites in Istanbul. *Habitat International*, 34, 183–195.
- Türkün, A., & Sarıoğlu, A. (2014). Tarlabası - Tarihi Kent Merkezlerinde Yoksulluk ve Dışlanan Kesimler Üzerinden Yeni Bir Tarih Yazılıyor. A. Türkün içinde, Mülk, Mahal, İnsan - İstanbul'da Kentsel Dönüşüm (s. 267-308). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uzun, N. (2015). İstanbul'da Seçkinleştirmenin Üç Aşaması: Cihangir, Galata ve Tarlabası Üzerinden Bir Değerlendirme. B. Duman, & İ. Coşkun içinde, Neden Nasıl ve Kim İçin Kentsel Dönüşüm (s. 431-451). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Ünal, Y. (2015). Türk Şehir Planlama Hukukunun Dünü-Bugünü 1985-2015. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Ünlü, T. (2006). Kentsel Mekânda Değişimin Yönetilmesi. *METU Journal of the Faculty of The Architecture*, 23(2), 63-92.
- Ünlü, T. (2009). Mekansal Planlamanın Kentin Biçimlenmesine Etkisi: Mersin Örneği. *Planlama Dergisi*, 3(4), 27-42.
- Üstün, G. (2014). Kentsel Dönüşüm Hukuku. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Valtonen, E., Falkenbach, H., & Viitanen, K. (2017). Development-led planning practices in a plan-led planning system: empirical evidence from Finland. *European Planning Studies*, 25(6), 1053-1075.
- Yayla, Y. (1990). İdare Hukuku-I. İstanbul: Filiz Kitabevi.

ARAŞTIRMA / ARTICLE

Kültürel Mirasa Katkı Sağlayan Kültür Rotalarında Yerelin Katılımı ve Sosyo-Ekonomik Kalkınması Üzerine Bir Yaklaşım

An Approach to the Participation of the Local Community and the Socio-Economic Development in Cultural Routes Contributing to the Cultural Heritage

 Kevser Üstündağ, Ezgi Özer

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, İstanbul

ÖZ

Kültürel kaynakların korunmasında pek çok araçtan biri olan kültürel rotalar, yörenin sahip olduğu doğal peyzaj, gelenekler, yaşam biçimi, el sanatları, tarihi ve mimari değerler gibi miras öğelerinin seyahatler aracılığıyla ve yürüme deneyimi ile keşfini sağlamaktadır. Bu keşif, korumanın ötesinde uluslararası ölçekte tanınırlığını artırmakta ve bölgenin ekonomik açıdan da gelişmesine katkı sunmaktadır. Kentlerin devamlı değişen dinamik yapısı gereği, özellikle sanayileşme sonrası dönemde ve küreselleşmenin de etkisiyle toplum yapısında da hızlı bir farklılaşma yaşanmaya başlanmıştır. Eğitim 10 seviyesinin artması ile artan refah düzeyi, çevre bilincinin oluşmasına ve kültürel kaynakları keşfetme arzusuna yol açmıştır. Özellikle kentlilerin kendi ülkelerinin veya diğer ülkelerin kültürlerini görmeye yönelik yaptığı seyahatler ile bu kaynakların keşfedilmesi ve onların korunarak gelecek kuşaklara aktarma gerekliliği söz konusu olmuştur. Kültürel mirasın korunması ve tanıtılması için gerçekleştirilen projelerde, süreçlere yöre halkının dahil edilmesi, bölgenin ekonomik ve sosyal açıdan kalkınmasına yol açmaktadır. Çalışmanın ana konusunu oluşturan kültürel miras değerlerinin korunması gerekliliğinde bir araç olan kültür rotalarının bulunduğu bölgeye sunabileceği katkı, yerel halkın sosyal yapısı, beklentileri ve yörenin potansiyelleri göz önünde bulundurularak, yapılan alan çalışmasında iki köy üzerinden incelenmiştir. Alan çalışmasından elde edilen bulgular, karşılaştırmalı bir tablo ile beş öncelik üzerinden “Kültür Rotalarında Yerelin Katılımı ve Sosyo Ekonomik Kalkınması Üzerine Bir Yaklaşım Önerisi”ne dönüştürülmüştür.

Anahtar sözcükler: Kırsal kalkınma; kültürel miras; kültürel rotalar; yerelin katılımı.

ABSTRACT

Cultural routes, which are one of the many tools in the conservation of cultural resources, provide the discovery of heritage values such as the natural landscape, traditions, lifestyle, handicrafts, historical and architectural values of the region through travels and trekking experience. This discovery, beyond conservation, increases its international scale recognition and contributes to the economic development of the region. Because of complexity of cities, especially in the post-industrial period and with the effect of globalization, a rapidly changing has started in the society. Increasing level of welfare with the increase in education level has led to the formation of environmental awareness and the desire to explore cultural resources. Especially, with the travels of the city dwellers to see the cultures of their own regions, own countries or other countries, it has become a necessity to discover these resources and to transfer them to future generations by protecting them. Inclusion of local people in the projects realized for the protection and promotion of cultural heritage leads to the economic and social development of the region. The contribution that cultural routes, which are a tool for the protection of cultural heritage values, which constitute the main subject of the study, can provide to the region where it is located, was examined through two villages in the field study, considering the social structure of the local people, expectations and the potentials of the region. The findings obtained from the field study were transformed into an Approach Proposal on Local Participation in Cultural Routes and Socio-Economic Development through a comparative table.

Keywords: Rural development; cultural heritage; cultural routes; participation of local community.

Geliş tarihi: 02.05.2019 Kabul tarihi: 12.01.2021
Online yayımlanma tarihi: 25.02.2021
İletişim: Kevser Üstündağ
e-posta: kevser65@gmail.com

 TMMOB
Şehir Plancıları Odası

1. Giriş

Kültürel mirasın sunumunda en iyi yöntemlerden biri olan kültür rotaları, kültürel mirasın yoğunluğu ve çeşitliliğinin arttığı bölgeler arasında kültürel diyalogu temsil etmektedir. Kültür rotaları, yöreye özgü miras değerlerinin yürüme deneyimi ile keşfi, tanınması, korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması ile kırsal kalkınma anlamında yöreye katkı sunması bakımından çok önemli bir araçtır.

“Kültür rotalarının oluşturulmasında ve işletilmesinde; yerelin aktif katılımının olduğu ve kırsalda sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlandığı bir süreç mümkün müdür?” araştırma sorusu ile yola çıkan bu çalışmanın amacı, kültürel varlıkların tanıtılması, korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması için toplum temelli bir katılım sürecin, kültür rotaları örneği üzerinden nasıl gerçekleştirilebileceğine yönelik bir yöntem, süreç önerisi geliştirmektir. Misi Köyü ve Kurşunlu Köyü’nde yapılan gözlemler ve görüşmeler sonucunda, elde edilen verilerden yola çıkılarak bu soruya yanıt aranmıştır.

Oluşturulan bu süreç önerisi, kültür rotaları ile kırsal alanda korunması gerekli kültürel miras değerlerinin olduğu konusunda yerel halk ve ziyaretçilerde farkındalık yaratılması, koruma kavramı konusunda bilinç oluşturulması, kaybolmaya ve unutulmaya yüz tutmuş geleneklerin, yöresel el sanatları gibi somut olmayan kültürel miras değerlerinin yaşatılması ve tanıtılması, yerel halkın ve özellikle kadınların daha aktif bir yaşam sürdürmesi, kır-kent arasındaki sosyal kopukluğun, empati kurularak en aza indirgenmesi, kırsal yaşam kalitesinin artırılması, tarım ve hayvancılık dışında alternatif bir ekonomik kazanç kapısının sağlanması, kırsal alanda kalkınmanın ekonomik boyutu ve sosyal boyutunun eş zamanlı gelişmesini amaçlamaktadır.

Alan çalışması Misi Köyü ve Kurşunlu Köyü olarak belirlenmiş ve her ikisinde planlanmış olan kültürel yürüyüş güzergahları ile köyün sosyal yapısı, çevresel özellikleri ve turizm faaliyetleri araştırılarak birbiriyle ilişkilendirilmiştir. Alan çalışmasındaki köyler ziyaret edilmiş ve fotoğraf ve video kayıtları yapılmış ve ilgili kişilerle çeşitli görüşmeler yapılmıştır. Misi Köyü ve Kurşunlu Köyü’nde araştırılan yürüyüş güzergahları yürüyerek deneyimlenmiş, katılımcılarla görüşmeler yapılmış, rotalar üzerinde video kaydı ve fotoğraf çekimleri yapılmıştır. Çalışmanın metodolojisi anket, mülakat ve yapılandırılmış görüşmeye göre biraz daha esnek olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği seçilmiştir. Çalışma alanlarında yapılan görüşmeler için hazırlanan soru formu üzerinden alınan cevaplar ses kaydı yapılarak kayıt altına alınmış ve saha sonrasında deşifasyonu yapılmıştır. Bu çalışma 3 ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kültürel mirası neden koruyoruz sorusuna yanıt aranarak, kültür rotalarının miras değerlerinin sunumunda nasıl bir rol oynadığı araştırılmıştır. Kültürel değerlerin korunması için gerçekleştirilen

projelerin yöre halkı üzerindeki etkisini anlamak adına kırsal kalkınma kavramı irdelenmiştir. İkinci bölümde çalışma alanlarında gerçekleştirilen saha araştırması sonuçları ortaya konulmuş, elde edilen verilerin analizleri yapılmış ve belirlenen 10 başlık üzerinden iki köyün karşılaştırması yapılmıştır. Son bölümde ise bu karşılaştırma sonucunda, “Kırsal Ölçekteki Kültür Rotalarında Yerelin Katılımı ve Sosyo Ekonomik Kalkınması Üzerine Bir Yaklaşım Önerisi” oluşturulmuştur.

2. Kültürel Mirası Korumanın Gerekliliği

Dünya Savaşları sonrası tahrip olan kentler ile birlikte tüm dünya kentleri sahip olduğu mimari yapıların önemini fark etmesiyle koruma kavramı söz konusu olmaya başlamıştır. Kültürel miras öğelerinin önce anıt ve mimari yapılardan ibaret olması ile zamanla anlamı gelişmiş ve bugün sosyal değerleri de içine alarak kapsayıcı bir kavram haline gelmiştir. Uluslararası ölçekte pek çok sözleşme, deklarasyon ve konferanslara konu olmasıyla önemi daha da artmış ve pek çok ülkede yasal yönetsel önlemlerle koruma politikaları geliştirilmiştir.

1964 yılında hazırlanan Venedik Tüzüğü’nde korunması gerekli değerlerin kapsamını biraz daha genişletmiştir. Bu tüzüğün ilk maddesinde yer alan ifadeye göre; “*Tarihi anıt kavramı sadece bir mimari eseri içine almaz, bunun yanında belli bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin, tarihi bir olayın tanıklığını yapan kentsel ya da kırsal bir yerleşmeyi de kapsar. Bu kavram yalnız büyük sanat eserlerini değil, ayrıca zamanla kültürel anlam kazanmış daha basit eserleri de kapsar.*” Venedik Tüzüğü, koruma anlayışının gelişmesinde önemli bir adım olup, koruma uygulamalarının yeniden gözden geçirilmesi, restorasyon tekniklerinin araştırılmasını gündeme getirmiştir.

1965 yılında ICOMOS’un kurulmasıyla, sit alanları, tarihi kent dokuları ve anıtların korunmasına yönelik çalışmalar yapılması ve teknikler geliştirilmesi çeşitli konferanslarla gündeme gelmiştir. Bu tarihten sonra gündemde daha çok adı geçen kültürel miras kavramı, çeşitli konferans ve kurullarda görüşmelere konu olmakta ve ülkeler, mirasın korunması gerektiği konusunda hem fikir olup bu konuda neler yapılabileceği tartışılmaya başlanmıştır.

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) Genel Konferansı 17 Ekim–21 Kasım 1972 tarihleri arasında Paris’te toplanan 17. oturumunda; “*Kültürel mirasın ve doğal mirasın sadece geleneksel bozulma nedeniyle değil, fakat sosyal ve ekonomik şartların değişmesiyle bu durumu vahimleştiren daha da tehlikeli çürüme ve tahrip olgusuyla gittikçe artan bir şekilde yok olma tehdidi altında olduğu*” not edilerek, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Hakkında Sözleşme¹ kabul edilmiş, Türkiye de bu sözleşmeye 1982 yılında² dahil olmuştur. Bu sözleşmede doğal ve kültürel mirasın tanımları yapılmıştır:

¹ UNESCO, 16 November 1972, Convention Concerning The Protection of The World Cultural and Natural Heritage, Paris.

² Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme, 14.04.1982 tarih ve 2658 sayılı Kanunla Türkiye’nin katılımına uygun bulunduğu sözleşme, 23.05.1982 tarih ve 8/4788 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla onaylanarak, 14.02.1983 tarih ve 17959 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanmıştır.

Kültürel Miras

- Anıtlar: Tarih, sanat veya bilim açısından istisnai evrensel değerdeki mimari eserler, heykel ve resim alanındaki şaheserler, arkeolojik nitelikte eleman veya yapılar, kitabeler, mağaralar ve eleman birleşimleri.
- Yapı toplulukları: Mimarileri, uyumlulukları veya arazi üzerindeki yerleri nedeniyle tarih, sanat veya bilim açısından istisnai evrensel değere sahip ayrı veya birleşik yapı toplulukları.
- Sitler: Tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımlardan istisnai evrensel değeri olan insan ürünü eserler veya doğa ve insanın ortak eserleri ve arkeolojik siteleri kapsayan alanlar.

Doğal Miras

- Estetik veya bilimsel açıdan istisnai evrensel değeri olan, fiziksel ve biyolojik oluşumlardan veya bu tür oluşum topluluklarından müteşekkil doğal anıtlar (UNESCO, 1972).

Bu sözleşmeyi imzalayan taraf devletler, toplumların geçmişinde önemli yer tutan insanoğlunun oluşturduğu eserlerin yanı sıra doğal çevrede bulunan önemli peyzaj öğelerini korumakla yükümlüdür. Kültürel ve doğal miras değerlerinin korunması, restorasyonu, tanıtımı, gelecek kuşaklara aktarımı konusunda gerekli politikaları geliştirerek toplumda koruma bilinci oluşmasını sağlamalıdır. Sit alanları, anıtlar, yapılar gibi somu miras değerlerinin korunması ile başlayan çalışmalar, kapsamını genişleterek, gelenek, yaşam biçimi, kültür, gastronomi gibi elle tutulamayan fakat o topluma özgü, somut olmayan kültürel miras değerlerinin de korunması gerektiği konusuna yol açmıştır.

Kültürel Miras, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana daha kaliteli bir yaşam sağlamak için, "İnsanın yaratıcılığı ve toplumlar arası etkileşimler sonucunda ortaya çıkan kültürel değerlerin birikimidir. Bunlar duygusal (kimliksel tanımlama) ve kültürel değerler (ekoloji, mimari tarihsellik) ile kullanım değerleridir (ekonomik, sosyal, politik) ve tüm bunlar koruma ile muhafaza edilebilir (ICROM, 1990).

2013 yılında ICOMOS Türkiye tarafından hazırlanan Mimari Mirası Koruma Bildirgesi'nde kültürel miras tanımı şu şekilde yapılmıştır: "Geçmişten bugüne ulaşmış, insanların sahiplik bağı içinde olmaksızın sürekli değişim halinde olan değerlerinin, inançlarının, bilgilerinin ve geleneklerinin bir yansıması olarak betimlenen somut ve somut olmayan tüm varlıklardır. Kültürel miras, insanlar ve mekânlar arasında zaman içinde meydana gelen etkileşimden kaynaklanan çevrenin tüm özelliklerini içerir" (ICOMOS Türkiye, 2013).

Avrupa Konseyi'nin 2005 yılında mevzuatına eklediği Toplum İçin Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi (Faro Sözleşmesi) 4. maddesine göre herkesin kültürel mirastan yararlanmaya ve kültürel mirasın zenginleşmesine katkıda bulunmaya

hakkı vardır. Bu hak, Ünsal, D. ve Pulhan, G., (2012)'e göre İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde tanımlanan "kültürel yaşama katılım hakkının" özünde var olan bir haktır.

Sahip olunan bu hakkın, herkesçe eşit ve gelecek kuşakların da yararlanabilmesinde korumanın tartışmasız gerekliliği görülmektedir. Sahip olunan kültürel miras değeri, bir kişi veya bir kuruma yönelik değil kamuya ve tüm insanlığa yönelik değerlerdir. Geçmişe tanıklık eden somut ve somut olmayan değerler o toplumun nasıl şekillendiği, hangi süreçlerden geçtiği ve sosyal ve kültürel geçmişini anlamada önemli bir ispat niteliğindedir. Hassas bir kavram olan korumanın toplumsal bir görev olduğu, herkes tarafından kabul edilmeli ve bireysel faydanın toplumsal faydaya dönüşebileceği unutulmamalıdır.

Kültürel değerlerin, geçmişi anlamak için bugün ile geçmiş arasında bir köprü olması onların tekrar edilemez ve yenilemez olduğunu göstermektedir. Bu sebeple korunarak gelecek kuşaklara aktarılmalıdır. Koruma, sadece bir fiziksel çevrede bulunan mimari yapıların değil, onu oluşturan ve birlikte anlam bulan sosyal değerlerin de korunmasıyla bütüncül bir anlam kazanır. Bir kültürel miras değeri, üstün evrensel değer sayılmaktadır ve sebeple tüm insanlığa emanettir. Bu bir toplumsal sorumluluk olup, toplumun her kesiminden insan, miras öğelerini koruyup, sahip çıkmalı ve gelecek kuşaklara aktarmalıdır. Ülkelerin kendi sınırları içinde yer alan değerleri korumasına yönelik geliştirdiği politikalar, hukuk sisteminin bir parçası haline gelmiş, aynı zamanda bu değerler tüm insanlığın sahip çıkması gereken bir öneme sahip olmaya başlamıştır.

2.1. Kültürel Mirası Koruma Aracı Olarak Kültür Rotaları

Kültür rotası kavramı, dünyada 1960'lı yıllarda tartışılmaya başlanmış ve günümüze kadar bu alanda birçok gelişme yaşanmıştır. Uluslararası ölçekte kurulan kuruluşlar, dernekler ve sivil toplum örgütlerinin katkısı ile kültür rotası kavramı literatürde yer edinmiş ve kentsel-kırsal alanda kültürel mirasın korunmasında etkili bir kavram haline gelmiştir. Somut ve somut olmayan kültürel değerlerin korunmasına, kültür rotaları, yolculuk aracılığıyla katkıda bulunmaktadır.

Toplumlar, sahip oldukları kültürel değerlerin korunmasının söz konusu olmaya başlaması ile beraberinde korunan varlığın öneminin tüm dünya ölçeğinde bilinirliğinin artması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması ile daha bilinçli bir yaşam biçimine dönmeye başlamıştır. Sanayileşme ile artan üretim ve tüketim ilişkileri, kentleri ve kentli bireyleri hızlı bir değişim ve dönüşüm sokmuştur. Beyaz yakalı denilen orta ve üst gelir grubunun artması ile insanların yaşam şekillerinde değişimler oluşmuştur. Çalışmak dışında dinlenmek ve gezmek için farklı yerleri ve kültürleri görme isteği duyan kentliler turizm olgusunu daha da kuvvetlendirmiş ve çeşitlendirmiştir. Kitle turizminin ötesinde,

diğer kültürlere ve coğrafyalara olan merak, eko-turizm, doğa turizmi, kültür turizmi, toplum temelli turizm, kırsal turizm, agro-turizm, gastronomi turizmi gibi turizm türlerini ortaya çıkarmış ve pek çok aktiviteler meydana getirmiştir. Sürdürülebilir turizm türleri de denilen bu tip aktiviteler temelde kültürel değerleri keşfetme ve deneyimleme üzerine kurgulanmaktadır.

Bu aktivitelerden biri de kültürel rota deneyimleridir. Bir kırsal veya kentsel alandan geçen kültürel/tarihsel rotalara gelen ziyaretçiler, bu rota üzerinde belirledikleri güzergahta yürüyüşler yaparak rota üzerinde bulunan pek çok kültürel miras değerini keşfedebilmektedir. Ziyaretçiler spor, macera, keşif, doğa ile baş başa kalma isteği ile bu bölgelere gelerek, anıtsal yapıları, antik kentleri, sivil mimari örnekleri görebilmekte ve aynı zamanda yöre halkı ile etkileşim kurarak, onların kültürlerini keşfetme ve deneyimleme fırsatı yakalamaktadır. Somut kültürel değerlerin ötesinde, unutulmaya yüz tutmuş el zanaati, gelenek ve görenekler, yöresel mutfaklar gibi somut olmayan kültürel değerleri de tanıyarak kültürler arası diyalogo gerçekleştirmektedir.

Kültürel rotalar konusu ile ilk kez karşılaşıldığında, kavramın, gün geçtikçe klasik kitle turizmi anlayışından uzaklaşan ve turistlerin değişen tatil tercihleri doğrultusunda kendine yer edinen birbirlerine benzer çekim merkezleri olarak düşünülmesi oldukça doğaldır. Fakat kültürel rotalar kavramının ortaya çıkmasındaki en temel gerekçelerden biri sadece seyahat edenleri turistik anlamda yönlendirecek yollar oluşturmak değil, çeşitli değerlerin sunumunu sağlayacak tarihi yolları tanıtip yeniden kullanılabilir hale getirmektir. Böylece, kültürel rotaların temel amacı, tarihi yollar hakkında gerekli bilgiyi ve değerleri aktarmak ve bunları birbirlerine bağlayarak bir bütün altında gezi, dinlenme, gözlem, spor, eğlence ve/veya keşif güzergâhlarını sunmak olarak tanımlanabilmektedir (Durusoy, E., 2003, s.16).

Kültürel mirasa ilişkin doğal, kültürel ve tarihsel ortamıyla doğrudan bağlantılı olan önemli ilişkileri tanımlamak ve korumak için çok daha geniş bir bağlamda yeni yaklaşımlar gerekmektedir. Bu bağlamda, "Kültürel Rota" kavramının yenilikçi, karmaşık ve çok boyutlu olarak kültürel mirasın korunması teorisi ve pratiğine niteliksel olarak yeni bir yaklaşım getirdiği ve temsil ettiği kabul edilmiştir (ICOMOS, 2008).

Kültür rotası kavramının duyulmasını ve bu konuda çalışmalar yapılmasını sağlayan ilk kuruluş olan Avrupa Konseyi'nin 1960 yılında "Avrupa'nın önemli kültür alanlarında ve bu alanların boş/serbest zaman medeniyetine dahil edilmesi hakkında farkındalığı arttırmak" amaçlı çalışması Avrupa ortak mirasının seyahatlerle tekrar keşfi düşüncesini ortaya çıkarmıştır (CoE, 2002).

Avrupa Konseyi'nin 1985 yılında Granada'da yapılan II. Avrupa Mimari Mirasından Sorumlu Bakanlar Konferansı'nda

İspanya'da bulunan Santiago şehrinde adını alan Santiago Compostela güzergahının ilk Avrupa Kültür Rotası olması önerilmiştir. Bu güzergahın ilk Kültür Rotası olarak önerilmesi, bu konuda yapılan en önemli girişimlerden biridir.

UNESCO ve ICOMOS tarafından oluşturulan Diyalog Yolları Programı çerçevesince kültürel miras öğelerine saygılı turizm türlerini destekleyerek sürdürülebilirliğin sağlanması ve herkes için adaletin, refahın ve barışçıl bir varlığın oluşturulması hedeflenmiştir. Diyalog Yolları Programı, Avrupa'nın sınırlarından uzaklaşarak diğer kıtalara ve coğrafyalara yayılan ve tüm dünya ülkeleri arasında kültürel paylaşıma katkı sunan bir program olması sebebiyle oldukça önemli bir adımdır. Rotalar veya kültürel güzergahlar kavramı, 1994 yılında UNESCO VE ICOMOS'un Madrid'te gerçekleşen "Kültürel Miras Olarak Yollar" konulu toplantısında uzmanlar tarafından ilk kez tartışılmış ve toplantının gündem konusu olmuştur.

Avrupa Konseyi, kültürel rotaların bütünleştirici karakteri ve kapasitesiyle farklı kültürleri bir araya getiren bir yöntem olduğunu savunmaktadır. Avrupa'daki kültürel işbirliğinin güçlendirilmesinin ve devamlılığının sağlanmasında Avrupa Konseyi üye devletlerin ve Avrupa Kültür Sözleşmesine katılan tüm ülkelerin kalıcı desteğine ihtiyacı olduğu kabul edilerek 1997'de Avrupa Kültürel Rotalar Enstitüsü [The European Institute of Cultural Routes (EICR)] kurulmuştur (CoE, 2002).

Kültürel Rotaların geliştirilmesinin önemi ve daha fazla bilimsel işbirliği ve ağ oluşturma ihtiyacı, CIIC'in oluşturulmasına yol açmıştır. Bu ihtiyaç, Santiago de Compostela'nın Dünya Mirası adaylığının uluslararası dikkatin merkezi aşamasına getirdiği yeni bir miras kategorisi olarak rotaların ortaya çıkmasıyla ortaya çıkmıştır.

Kasım 1994'te yapılan ilk toplantı, bu yeni kategoriyi tanımlama ve tanımlama ve uygun bir metodoloji oluşturma görevine katkıda bulunmuş, ancak tam olarak başaramamıştır. Dünyanın çok çeşitli bölgelerinden bir grup ICOMOS üyesi bu konuda çalışmaya başlamış ve bu çalışma 1998'de CIIC'in oluşturulmasıyla sonuçlanmıştır (Gravi-Barbas, 2015).

Bu kurumların oluşturulmasındaki başlıca amaçlar ise kültür rotalarının araştırılması, tescil edilmesi, üzerlerindeki mirasın korunması ve geliştirilmesi ile sosyal ve ekonomik etkilerin geliştirilmesi olmuştur. Daha sonra 2002 yılında Avrupa Kültürel Rotalar Enstitüsü tarafından "Ortak Bir Miras: Kültürel Rotalar ve Peyzajlar" web portalı oluşturulmuştur (ÇEKÜL, 2015, s.15).

ICOMOS-CIIC (International Committee on Cultural Routes) tarafından 2003 yılında Madrid'te yapılan ikinci uzman toplantısında kültür yolları kavramı detaylı olarak tanımlanmıştır. Bu toplantıya göre kültür yolları;

- Kendi özgün, tarihi dinamikleri ve fonksiyonları ile fiziksel olarak belirlenebilen ve karakterize edilebilen,
- Belirli bir zaman dilimi dâhilinde ülkeler, bölgeler içinde veya arasında, insanların karşılıklı hareketlerini gösterdiği kadar, eşyaların, fikirlerin, bilginin ve değerlerin çok boyutlu, devamlı ve karşılıklı hareketlerini de gösteren,
- Kültürlerin zaman ve mekân içerisinde çaprazlanmasına olanak sağlayan,
- Kendi somut ve soyut mirası içinde anlam bulan,
- Karayolu, denizyolu veya bunların bileşeni olan, yollardır (ICOMOS-CIIC, 2003).

Kültürel rotalar ile ilişkilendirilebilecek, “Miras Yolları” (Heritage Routes) kavramı, UNESCO Dünya Miras Merkezi’nin 2019’da yayınladığı raporda³ ele alınmaktadır. “Miras Yolları” kavramı, karşılıklı anlayışın, tarihe çoğul bir yaklaşımın ve bir barış kültürünün işleyebileceği ayrıcalıklı bir çerçeve sunan zengin ve verimli bir kavram olarak görülmektedir. Bir miras rotası, kültürel önemi ülkeler ve bölgeler arasında değiş tokuşlardan ve çok boyutlu bir diyalogdan gelen ve rota boyunca, mekan ve zamanda hareketin etkileşimini gösteren somut unsurlardan oluşmaktadır (UNESCO World Heritage Centre, 2019). Miras yolları, endüstriyel miras yolları, göç yolları, ticaret yolları, hac yolları gibi pek çok kültürel rotaları kapsayan bir kavram olması itibarıyla doğrudan kültürel rotalarla ilişkilidir.

Kültürel rotaların tarihsel süreç içerisindeki gelişmeleri, Şekil 1’de, 1960 yılından günümüze dek atılmış adımlar, ilgili enstitülerin, kurumların, komitelerin kurulması, deklarasyonlar, tüzükler, bildiriler olmak üzere bir zaman çizelgesinde aktarılmıştır.

Bugün pek çok ülkede tarihte kullanılmış güzergahlar, ticaret yolları, hac yolları tespit edilerek uluslararası tüzüklerle ve yönetmeliklerle belirlenmiş standartlara göre planlanmakta ve kullanıma açılmaktadır. Tarihte kullanılmamış ancak, kültür varlıklarının önemini vurgulamaya yönelik sonradan oluşturulmuş ve bir tema etrafında gelişen rotalar da bulunmaktadır. Üzüm, şarap, zeytin gibi yiyecek, içecek, gastronomi rotaların yanı sıra yürüyüş, tırmanış, atlı yürüyüş, bisiklet gibi doğa sporlarının yapılması için sonradan planlanmış rotalar da mevcuttur. Tarihi, tematik, doğal, fark etmeksizin tüm kültür rotaları, sahip olunan kültür mirası öğelerinin korunmasında etkili bir araçtır.

ICOMOS Kültürel Rotalar Uluslararası Bilimsel Komitesi (CIIC), Kültürel Rotalar Tüzüğü’nde (2008) kültürel yolların aşağıdaki gibi sınıflandırılmasını yapmıştır:

- Bölgesel kapsamına göre: Yerel, ulusal, bölgesel, kıtasal veya kıtalar arası,
- Kültürel kapsamına göre: Belirli bir kültür bölgesinde veya

kültürel değerlerin oluşumunda ya da evriminde karşılıklı etkilenme sürecini paylaşmış ya da paylaşmaya devam eden farklı coğrafi alanlar,

- Hedefi veya işlevine göre: Sosyal, ekonomik, politik veya kültürel. Bu özellikler çok boyutlu bir bağlamda paylaşılabilir,
- Sürecine göre: Sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel değişimlerin etkisi altında gelişmeye devam edenlere karşı artık kullanılmayan öğeler,
- Yapısal özelliklerine göre: Doğrusal, dairesel, radyal veya ağ (network),
- Doğal yapısına göre: Kara, deniz, karma veya diğer fiziksel ortam (ICOMOS-CIIC, 2008).

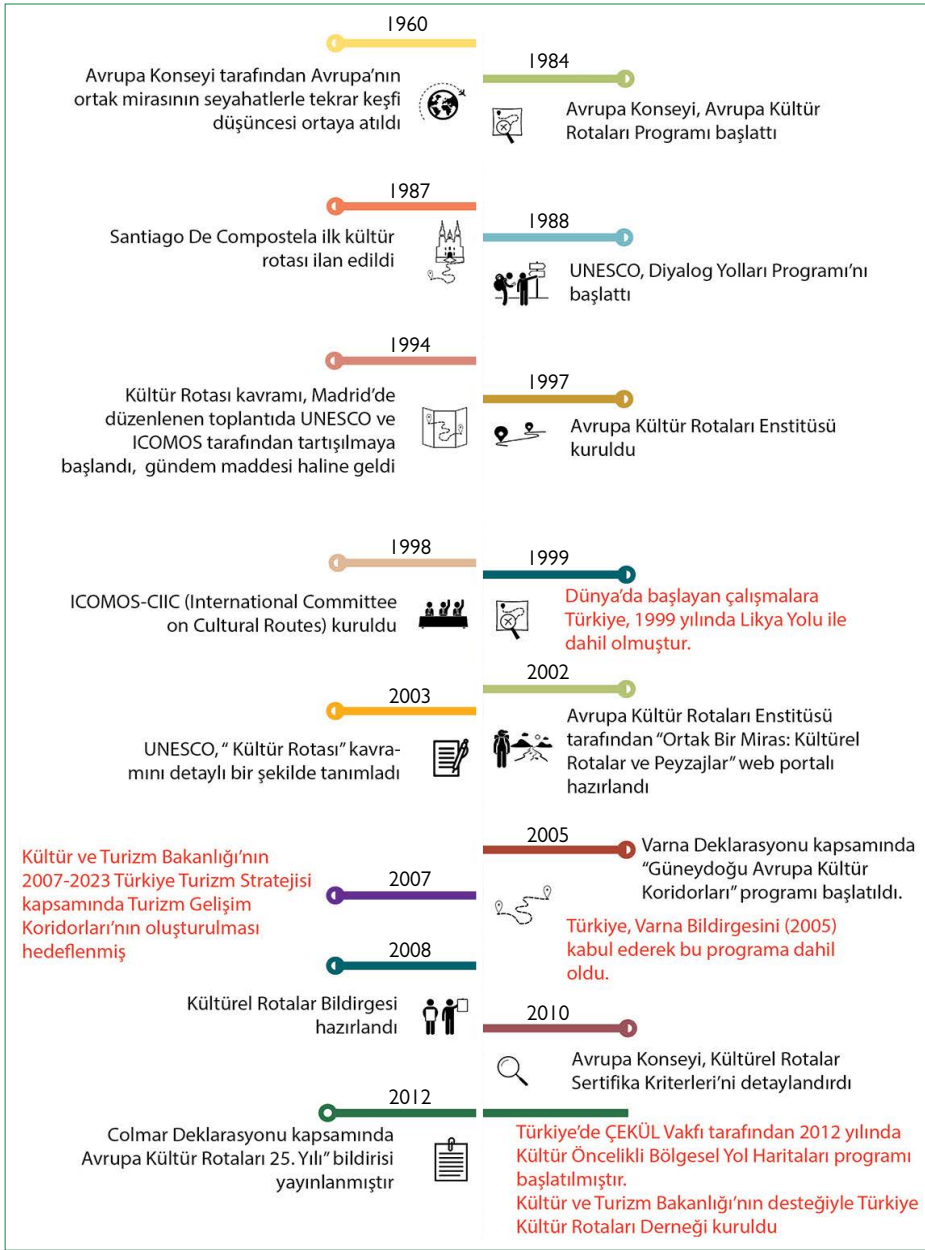
Türkiye coğrafyası, birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış ve sahip olduğu tarihi geçmişi ile birçok önemli antik kent doku, anıtlar ve tarihi yapılara ev sahipliği yapmaktadır. Üç tarafının denizlere çevrili olması ile bakir koylara, ormanlara, yaban hayatına, iç kesimlerde ise sayısız dağ ve göllere sahip bir doğal güzelliği vardır. Geçmişte bir kişi veya topluluk tarafından, ticaret, göç, keşif, hac, askeri vb. belli amaçlarla kullanılmış, çoğunlukla kırsal kesimlerde bulunan yürüyüş güzergahları bulunmaktadır. Dünya’da ve Avrupa’da Santiago Compostela Hac Yolu’nun kültür rotası olarak belirlenmesi ile başlayan çalışmalara Türkiye, 1999 yılında Likya Yolu ile dahil olmuştur. 2012 yılında Türkiye Kültür Rotaları Derneği’nin kurulmasıyla, geçmişte kullanılan izler ve patikalar belli konseptlerde birleştirilerek bölgesel ve kırsal ölçekte farklı mesafelerde kültür rotaları ve günübirlik yürüyüş güzergahları açmak amacıyla çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır. Kültürel mirasın tanınmasında ve sahip olunan değerlerin benimsenmesinde belki de en iyi araçlardan biri olan kültür rotaları, insanlara bunu yürüterek deneyimleme fırsatını sunmaktadır.

Türkiye’de kültürel rotalar üzerine farklı dönemlerde farklı kurumlar iş birliği ile pek çok proje gerçekleştirilmiştir. 2012’de Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın desteğiyle kurulan Türkiye Kültür Rotaları Derneği, bugüne kadar yapılan çalışmalar ile 2018 yılı itibarıyla 22 adet rota planlamıştır.⁴ Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın 2007 yılında hazırladığı, 2007–2023 yıllarını kapsayan Türkiye Turizm Stratejisi kapsamında ise Turizm Gelişim Koridorları’nın oluşturulması hedeflenmiş ve bu kapsamda farklı bölgelerde ve farklı temalarda 7 adet turizm gelişim koridoru önerilmiştir.

Tarihi Kentler Birliği adına, Türkiye Belediyeler Birliği’nin desteğiyle, Kentsel Strateji’nin gönüllü danışmanlığında, ÇEKÜL Vakfı tarafından 2012 yılında Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Haritaları programı başlatılmıştır. Program, ortak bir coğrafyayı paylaşan yerel yönetimlerin, bu değerlere ortak bir miras anlayışıyla sa-

³ UNESCO World Heritage Centre (2019) “Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention”.

⁴ <https://cultureroutesinturkey.com/tr/tum-rotalar/>

Şekil 1. Kültür rotaları tarihsel süreç. [Kaynak: Özer, E. (2018) "Kültürel Mirasa Katkı Sağlayan Kültür Rotalarının Yerelin Katılımı ve Sosyo-Ekonomik Kalkınması Üzerine Bir Yaklaşım Önerisi" Mimar Sinan GSÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul (Danışman: Doç. Dr. Kevser Üstündağ)].

hip çıkmasına, kalkınma stratejileri kapsamında kültür öncelikli gelişim dinamiklerinin ortaya çıkarılmasına, ortak kaynakların paylaşımcı ve akılcı bir anlayışla değerlendirilmesine olanak hazırlamayı amaçlamaktadır.⁵ Avrupa Konseyi'nin Kültür Yolları Programı rotalarından 6 rota Türkiye'yi içermektedir.⁶

Güneydoğu Avrupa Kültür Koridorları projesine Türkiye, Varna Bildirgesini (2005) kabul ederek dahil olmuştur. Pro-

jenin 9 kültür koridoru arasında Türkiye'nin dahil olduğu 4 rota bulunmaktadır.

2.2. Kültürel Mirası Korumada Yerelin Katılımı ve Kırsal Kalkınma

Türkiye'de sanayi öncesi kentlerin ana geçim kaynağı olan tarımsal üretim, değişen paradigmalardan en çok etkilenen ve

⁵ <https://www.cekulvakfi.org.tr/proje/kultur-oncelikli-bolgesel-yol-haritalari>

⁶ <https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/turkey>

önemini giderek kaybeden ekonomik geçim kaynağı olmuştur. Sanayileşme ile birlikte üretimin toplu ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesi, geleneksel üretim yapan zanaatkar ve esnafı, pazar yarısına girmeye zorlamış ve bu rekabette zorlanarak kentsel mekanda yerlerinden vazgeçmiş ve büyük üretim alanlarında işçiliğe yönelmiştir. Kırdan ise toprağı olmayan ve üretim yapamayan köylünün yaşamını sürdürebilmesi için başka tarım arazileri ve çiftliklerde veya kente gelerek fabrikalarda iş gücünü kullanarak para kazanma yöntemi geliştirmesi ile işçi sınıfı oluşmaya başlamıştır. Öte yandan uzmanlaşmanın ve nitelikli iş gücünün artmasıyla refah düzeyi artarken, toplumsal yapıda ekonomik ve kültürel anlamda fark da artmıştır.

Kırsalda yapılan tarım ve hayvancılık, köylülerin direk satış kanallarına ulaşamaması, kooperatifleşmenin olmaması, bilinçsiz tarım uygulamaları gibi sebepler, ekonomik açıdan faydayı azaltmaktadır. Kırsalda yapılan üretimin teşviki ve kırsal alanın ülke ekonomisine katkısının artırılması için uygulanan kırsal kalkınma politikaları, aynı zamanda kırdan kente göçün azaltılmasını da hedeflemektedir.

Geray (1996)'ın kırsal kalkınma kavramını daha genel bir terimle ifade ettiği "Toplum kalkınması ulusun tümünü kalkındırmaya yönelik bir çalışma değildir. Toplum kalkınması ulusu meydana getiren küçük toplulukların, mahalli toplulukların kalkınması amacını gütmektedir. Ancak küçük toplulukların, ana toplumun kalkınmasına katkıda bulunmasını sağlamak, ana toplumun giriştiği kalkınma çabalarının sonuçlarından en uzak yerdeki vatandaşları bile yararlandırmak gibi çift yönlü bir amaç göz önünde tutulmaktadır. Öte yandan, toplum kalkınması, bölge düzeyinde girilen kalkınma ve planlama çalışmasından da ayrılmaktadır. Fakat bölge planlama kararlarının köy topluluklarına götürülmesini, bu toplulukların bölgesel kalkınmaya katkıda bulunmalarını sağlamak toplum kalkınmasına düşen önemli bir fonksiyondur."

Kalkınma yazınında başlangıç tarihi 19. yüzyılın başlarına kadar giden kırsal kalkınma, zaman içinde teknolojik ilerlemelerin ve sosyo-ekonomik faktörlerin etkisiyle ayrı bir politika disiplini haline gelmiştir. 1960'lerde tarımda modernizasyon, 1970'lerde tarımsal destekleme sübvansiyonları ve devlet müdahaleleri, 1980'lerde ticaretin serbestleştirilmesi ve piyasa ekonomisine geçiş ve 1990'larda katılımcılık ve yetkilendirme ile karakterize edilebilecek bu süreçler, kırsal kalkınma yazınına da kuramsal ve terminolojik olarak etkilemiştir. Örneğin, 1980'lerde gündem bulmaya başlayan gıda güvenliği ve güvencesi analizlerinden, 1990'larda "sürdürülebilir geçim" kavramı türemiştir (TC. Kalkınma Bakanlığı, 2018). Günümüzde ise kalkınmanın çok yönlü boyutu ile toplum temelli bir yaklaşımın önemi anlaşılmış ve sosyal, ekonomik, ekolojik ve kültürel alanda sürdürülebilir politikalar geliştirilmeye başlanmıştır.

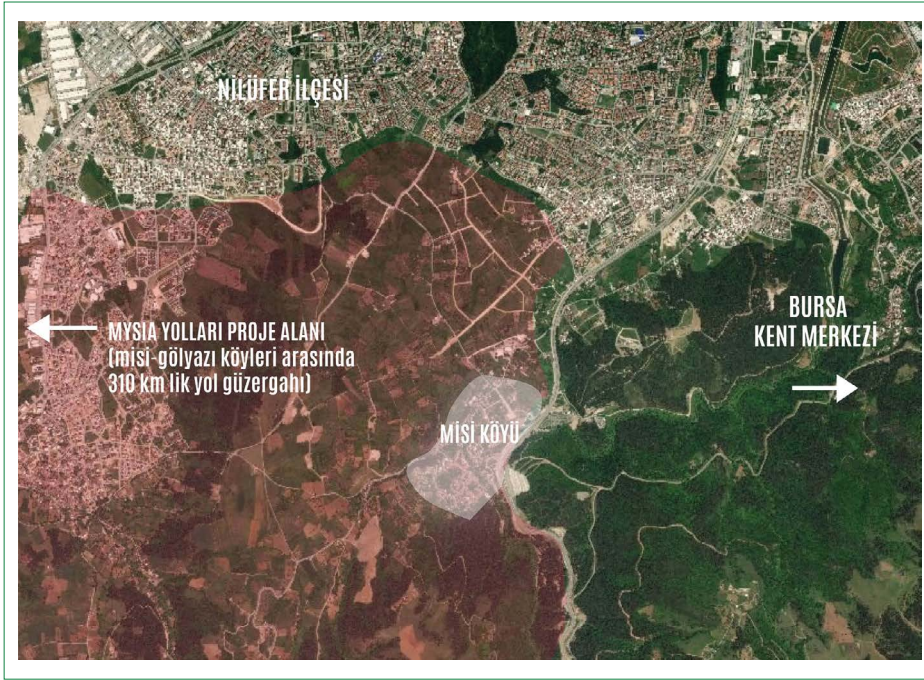
Kültür turizmi ile yapılan yolculuklarda, seyahat eden insanlar, gittikleri kentsel veya kırsal alanların dokusu, sivil mimari örnekleri ve anıtsal yapıları, tarihi, geçmişte yaşamış olan medeniyetleri ve yaşantıları hakkında da bilgi edinmektedir. Toplamların sahip olduğu değerleri tanıtmada bir araç olan kültür turizmi, ülkenin ekonomisine de katkı sağlamaktadır. Kültürel miras değerlerinin merakı ile ortaya çıkan kültür turizmi, yörenin miras değerlerine saygılı bir biçimde, koruma ve kullanma dengesi gözetilerek gelecek kuşaklara aktarılmasına yardımcı olmaktadır.

Turizm faydaları ve koruma faaliyetleri arasındaki bağlantı çok önemlidir. Korumayı teşvik eden turizm için, yerel halkın ekonomik olarak faydalanması gereklidir ve bu faydalar ile kaynağı koruma ihtiyacı arasında açık bir bağlantı görülmektedir. Yararlar yerel alanlarda kalmıyorsa veya dar bir şekilde dağıtılıyorsa, bu önemli bağlantıları yapma şansı çok azdır (UNESCO, 2002, s.37).

Hassas bir kavram olan turizm, zaman zaman yıkıcı etkisi ile bulunduğu bölgenin doğal ve kültürel kaynaklarının tüketilmesine yol açarken, sürdürülebilir politikalar çerçevesinde hazırlanan turizm stratejileri ise bulunduğu bölgedeki kaynakların korunması, tanıtılmasını sağlayarak, bölgede yaşayan yerel halkın sosyal ve ekonomik açıdan kalkınmasına da katkı sunmaktadır. Kalkınma kavramının temelinde insan olması sebebiyle, sadece ekonomik koşulların değil sosyal koşulların da iyileşmesi gerekir. Kırsal alanlarda yaşayan insanların ekonomik ve sosyal açıdan gelişimlerine destek sağlayarak daha iyi koşullarda yaşaması ve kır-kent ayrımının önüne geçilmesi mümkün olmaktadır.

Burada önemli bir kavram da, kültürel mirasın korunmasına yönelik yapılan plan ve projeler ile kırsal kalkınma politikaları süreçlerine bölgede yaşayan yerel halkın katılımının sağlanmasıdır. Gülçubuk, (1997)'ye göre Kırsal Katılım, "Kırsal toplumu veya topluluğu oluşturan kişi ve grupların kendilerini ilgilendiren kalkınma program ve projelerine ilişkin karar alma ve uygulama süreçlerinde etkin bir biçimde yer almaları ve bu çalışmaların sonuçlarından yararlanmalarıdır. Katılım aynı zamanda, insanların kendi düşüncelerine göre inisiyatif aldıkları ve üzerinde etkin denetimleri bulunan araçları, kurumları ve mekanizmaları kullandıkları aktif bir süreçtir." Yoksulluğun azaltılması temeliyle başlatılan kırsal kalkınma uygulamaları, yerel halkın sosyal yapısı, beklentileri ve yörenin potansiyelleri göz önünde bulundurularak yöreye özgün bir yaklaşımla belirlenmelidir.

Halkın, gerçekleşen uygulama ve müdahalelerden haberdar olması, sürece dahil edilmesi ve uygulamaların halka benimsenmesi ile dengeli ve sürdürülebilir bir kalkınma sağlanacaktır. Kenti oluşturan ve mekanı şekillendiren insanın, kenti

Şekil 2. Misi Köyü'nün Bursa ilindeki konumu. [Kaynak: Özer, E. (2018) "Kültürel Mirasa Katkı Sağlayan Kültür Rotalarında Yerelin Katılımı ve Sosyo-Ekonomik Kalkınması Üzerine Bir Yaklaşım Önerisi" Mimar Sinan GSÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul (Danışman: Doç. Dr. Kevser Üstündağ)].

hakkında alınacak kararlarda söz sahibi olması gerekmektedir. Toplum temelli bir yaklaşımda katılımcı bir karar alma ve uygulama süreci mümkündür. Toplum temelli yaklaşım anlayışı; toplumun sahip olduğu özgün özellikleri temel alarak toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmaktadır. Yerelin özgün kimliğine, tarihi ve kültürel değerlerine uygun çözümler geliştirmeyi, bu süreçte toplumun farklı paydaşlarını da sürecin parçası haline getirmeyi hedeflemektedir. Kırsal alanda yapılacak proje ve uygulamalarda da, bölge halkının sürece dahil edilmesi yörenin kalkınmasına katkı sağlayacak adımı oluşturacaktır. Kırsal kalkınma denildiğinde birbirinden bağımsız düşünülmemesi gereken ekonomik kalkınma ve sosyal kalkınma, eş zamanlı faydalar sağladığında gerçek bir kalkınma modeli oluşmaktadır. Kırsal alanda ekonomik boyutun iyileştirilmesinin yanı sıra kır ve kent arasındaki gelişmişlik farklılıkların azaltılması, kırsal toplumun yaşam kalitesinin yükseltilmesi de önem taşımaktadır. Kırsal kalkınma, bir kırsal alanda ekonomik anlamda gelişmeyi sağlarken, başarılı uygulamalar sonucu bölgesel ve ülkesel ölçekte de etkili olup milli gelire katkı sunabilmektedir. İktisadi açıdan büyümenin yanı sıra, kırsal alanda tam anlamıyla kalkınmanın sağlanabilmesi için toplumsal anlamda da kültürel, psikolojik, sosyal boyutta da gelişimin sağlanması gereklidir. Kalkınma kavramının temelinde insanın olması sebebiyle, sadece ekonomik koşullarının iyileşmesi değil aynı zamanda sosyal açıdan da fırsat eşitliğinin sağlanması yaşam kalitesinin artmasıyla kalkınma projeleri ancak başarılı olmaktadır.

3. Misi Köyü-Mysia Yolları ve Kurşunlu Köyü-Doğa Yürüyüş Güzergahları Alan Çalışması

Çalışmanın ana konusunu oluşturan kültür rotalarında yerelin katılımının ve bulunduğu yörenin sosyo-ekonomik kalkınmasının ölçülmesi, iki köy örneği üzerinden incelenmiştir. Bursa ili, Nilüfer ilçesinin güney kırsal kesiminde yer alan Mysia Yolları'nın başlangıç noktası olan Misi Köyü ile doğa yürüyüş parkurlarını çevresinde barındıran Bilecik şehri, Gölpazarı ilçesine bağlı Kurşunlu Köyü alan olarak seçilmiştir.

Misi Köyü ve Kurşunlu Köyü'nde yapılan gözlemler ve görüşmeler sonucunda toplanan verilerin ışığında, yerel halkın katılımının sağlandığı ve bulunduğu yörenin sosyo-ekonomik kalkınmasına katkı sağlayan bir kültürel rotanın nasıl oluşturulabileceği sorusuna yanıt aranmıştır.

Mysia Yolları'nın kurumsal destekle hazırlanmış olması ile Kurşunlu Köyü örneğindeki parkurları yerel halkın hazırlaması, alan seçimine karar vermede ilk etken olmuştur. Mysia Yolları uluslararası standartlara göre hazırlanmış standart ve sabit bir yapıda iken, Kurşunlu Köyü'ndeki güzergahlar mevsime ve katılımcı profiline göre doğaçlama gelişebilen esnek bir yapıdadır ve bu değişen güzergahları yürüten kişiler ile birlikte köylüler belirlemektedir. Doğa yürüyüş güzergahları kısa mesafede, basit yürüyüşlere ve her yaş ve fizikten yürüyüşçüye hitap ederken, Mysia Yolları sporculara yönelik, zaman zaman eğimli, uzun ve zorlu parkurları içermektedir.

Şekil 3. Misi Koruma ve Yaşatma Projesi kapsamında restore edilen bir sokak (Kaynak: Serdar Kuşku kişisel arşivi).

Bu iki köyün tarihi, doğal, sosyo-ekonomik özellikleri incelenerek, sahip olduğu kültürel miras öğeleri ve bunları korumaya yönelik uygulamalar, projeler araştırılmış, benzer ve farklı özellikleri bakımından incelenerek, belirlenen kriterlere göre bir karşılaştırma tablosu oluşturulmuştur.

Alan seçiminde şu kriterler göz önünde bulundurulmuştur:

- Farklı turizm türlerinin hakim olması,
- Yerel halkın, gerçekleşen proje ve uygulamaları benimseyip benimsemediği,
- Köy kadınının uygulamalardaki rolü,
- Yürüyüş güzergahlarının fiziki açıdan farklı yapılarda olması,
- Yürüyüş güzergahlarının belirlenmesinde farklı kişi/kurumların rol oynaması,
- Yerel halkın, yürüyüş güzergahlarının oluşturulması ve işletilmesindeki rolü,
- Sosyal ve ekonomik açıdan kırsal kalkınmanın boyutu.

Misi Köyü-Mysia Yolları

Misi Köyü, Bursa'nın Nilüfer ilçesinin batısında yer alan kırsal yerleşimdir. 6360 Sayılı Büyükşehir Kanunu⁷ ile 2014 yılında mahalle statüsüne geçerek Gümüştepe Mahallesi adını almıştır ancak adı Misi Köyü olarak kullanılmaktadır.⁸ Misi TÜİK verilerine göre, 2015 yılında 1242 kişi, 2016 yılında 1274 kişi, 2017 yılında 1243 kişi nüfusludur. Misi Köyü'nün isim geçmişine bakıldığında, Mysia adından türetildiği sanılmaktadır. İçinden Nilüfer Çayı geçen Misi Köyü, Bursa kent merkezine 12 km mesafededir (Şekil 2).

Mahalle sınırları içinde pek çok kültürel miras öğesi bulunmaktadır. 17 ve 18. Yüzyıla ait sivil mimari örneklerinin yer alması ile kentsel sit alanı ilan edilmiştir. Bu kapsamda pek çok proje gerçekleştirilmektedir. Nilüfer Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı, Bursa Valiliği, Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü, Nilüfer Yerel Gündem 21 ile ortaklaşa yürüttüğü Misi Koruma ve Yaşatma Projesi kapsamında, köyde bulunan yapıların restorasyonu ve sokaklarda iyileştirme çalışmaları yapılmaktadır (Şekil 3). Tarihi Kentler Birliği'nin Özendirme Ödülü'ne layık bulunan uygulamalar kapsamında restore edilen binalardan bazıları yeniden işlevlendirilerek bugün, Nilüfer Çocuk Kütüphanesi, Misiköy Etnografya Evi, Kozaevi, İpekevi, Mysia Fotoğraf Müzesi, Nilüfer Edebiyat Müzesi, Nilüfer Sanat Çalıştayları olarak kullanılmaktadır.

İpek Yolu güzergahında bulunan köyde geçmiş yıllarda ipek böcekçiliği yapılmakta olup konut tipolojileri, avlulu ve çift kapılı, kozaları kurutmaya uygun şekilde tasarlanmıştır. Ancak dut ağaçlarının kalmaması, ilaçlama sorunu ve çok zahmetli bir iş olması sebebiyle uzun zamandır yapılamadığı belirtilmiştir. Somut olmayan kültür miras değeri olan ipek böcekçiliği zanaatının yeniden canlandırılması adına, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anadolu Efes Grubu ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Nilüfer Belediyesi'nin ortaklığında %100 Misia Projesi gerçekleştirilmiştir.

2016 yılında Mysia Yolları adıyla oluşturulan Alternatif Turizm Destinasyonları Projesi kapsamında Nilüfer İlçesi'nin güneyinde-

⁷ On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi Ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. Kanun No. 6360 Kabul Tarihi: 12/11/2012.

⁸ Geleneksel yapısının hala korunduğu Gümüştepe Mahallesi için, yerel halk tarafından benimsenen ve eski adı olan "Misi Köyü" hala kullanılmaktadır.

Şekil 4. Mysia yürüyüş güzergahı (Kaynak: Kişisel arşiv, 2018).

ki kırsal alanlarda, doğal güzellikleri ortaya çıkarmak ve turizmin çeşitlendirilmesine katkı sağlamak amacıyla yürüyüş parkurları belirlenmiştir (Şekil 4). Misi Köyü başlangıç noktası olarak belirlenmiş ve Gölyazı Köyü'ne kadar yürüyüş, bisiklet, atlı doğa yürüyüşü gibi amaçlarla çeşitli parkurlar oluşturulmuştur.

“Mysia Yolları”, antik dönemlerin önemli iki yerleşimini patikalarla birbirine bağlarken aynı zamanda çeşitli spor aktivitelerinin yapılabileceği alanları keşfetmenizi sağlamaktadır. Doğaseverlere; yürüyüş, dağ bisikleti, çadırli kamp, panoramik manzara seyri, kuş gözlemi, doğa fotoğrafçılığı, atlı doğa yürüyüşü ve sportif olta balıkçılığı gibi çeşitli alternatifler sunmaktadır. Mysia Yolları, sadece doğa sporları meraklılarına değil Bursa'nın tarihine, kültürüne, flora ve faunasına, kırsal yaşamına ve yaşadığı çevreyi tanımak isteyenlere hitap etmektedir. Geçmişin izlerini taşıyan yerleşimler, kiliseler Osmanlı'nın erken dönemlerinden kalan tarihi köyler, camiler, kaleler, hamamlar Nilüfer Vadisi'nden Uluabat Gölü'ne uzanan geniş bir alanda keşfedilmeyi beklemektedir (Nilüfer Belediyesi, 2016).

Nilüfer Çayı'nın iki tarafında kurulu olan Misi Köyü, doğal güzellikleri ile mimari dokusu ve kültürel değerleri bakımından pek çok insanı hafta sonu bu bölgeye çekmektedir. Sit alanı ilan

edilmesiyle gerçekleştirilen projeler ile de tanınırlığı artmış ve çekim noktası haline gelmiştir. Bursa Valiliği İl Sportif Turizm Kurulu kararıyla Turizm Amaçlı Sportif Faaliyet Alanı olarak ilan edilen bölge, sporcular ve doğayı keşfetmek isteyenler için büyük bir potansiyel barındırmaktadır. Mysia Yolları'nın yapılmasından sonra sporcular tarafından ilgi görmekte olup yürüyüş, çadırli kamp etkinlikleri gerçekleştirilmektedir.

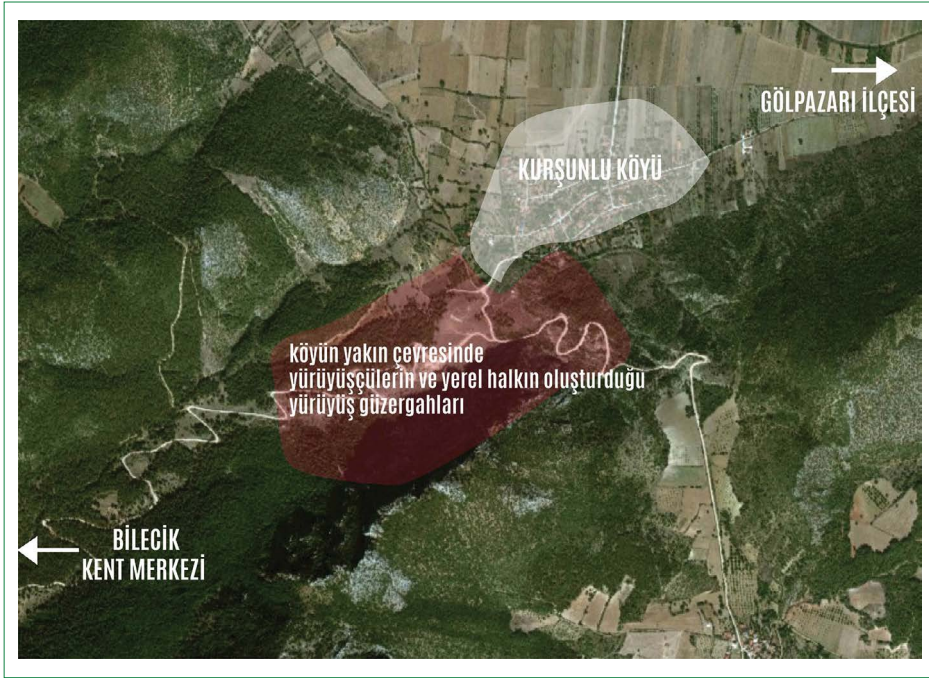
Kurşunlu Köyü-Doğa Yürüyüş Güzergahları

Kurşunlu Köyü, Bilecik şehrine bağlı Gölpaazarı ilçesinde yer alan kırsal yerleşmedir (Şekil 5). İpek Yolu güzergahının bir kısmında bulunması sebebiyle tarihi geçmiş kuvvetli olan Kurşunlu Köyü, TÜİK verilerine göre 2015 yılında 180 kişi, 2016 yılında 168 kişi, 2017 yılında 163 kişi nüfusludur. Köyde yer alan evlerin ortak özelliği beyaz badanalı olması ve bahçelerinde çiçek yetiştirilmesidir. Geçim kaynağı olarak küçükbaş hayvancılık yapılmakta olup köyün çevresinde ayçiçeği, buğday tarlaları bulunmaktadır.

Gölpaazarı ilçesi göç yolları üzerinde bulunduğu için çok eski zamanlardan itibaren milletlerin uğrak yeri haline gelmiş olup çok çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Hitit, Frig, Lidya, Pers, Roma, Doğu Roma ve son olarak Osmanlı Beyliğinin eline geçerek Türk hâkimiyeti altına girmiştir. Çok eski zamanlardan beri insanlar tarafından yerleşim yeri olarak kullanılmış, daha sonraları zamanla yıkılmış ve doğal bir tepe görünümü almış eski yerleşim yerlerine “höyük” denilmektedir. Höyüklerde kazı yapıldığında aşağı doğru inildikçe eski çağlardan günümüze değin orada yaşamış milletlerin izlerine rastlanmaktadır. Gölpaazarı'nın da eski çağlardan beri yerleşim yeri olarak kullanıldığı bilindiğine göre burada da höyüklerin olabileceği kesinleşmektedir. Ancak bu höyüklerde henüz bir kazı yapılmadığı için bilgilerimiz sadece höyüklerin varlıklarıyla sınırlıdır. Bu höyüklerde kazı yapılmasının ardından Gölpaazarı'nın bilinmeyen tarihinin de aydınlanacağı, bizden önce burada yaşamış insanların uygarlıkları hakkında bilgi sahibi olunacağı kuşku götürmez bir gerçektir. Gölpaazarı ilçesinde kazılmayı bekleyen toplam dört adet höyük bulunmaktadır. Kurşunlu köyünde iki tane Arıcaklar köyünde bir tane, son olarak bulunduğu köye de ismini veren Gölpaazarı'nın en büyük höyüğü Üyük köyündedir.⁹

Son yıllarda köyün yeni bir geçim kaynağı olan eko-turizm kapsamında pek çok etkinlik gerçekleştirilmektedir. Kurşunlu Köyü'nde bir kadın öncü tarafından 12 yıl önce başlatılan ve diğer kadınların desteği ile 8 yıldır aktif bir şekilde sürdürülen eko-turizm faaliyetleri ile köy, kapılarını Türkiye'den ve diğer ülkelerden ziyaretçilere açmaktadır. Balkan göçmenlerinin yaşadığı köy, köy insanının yaşayış biçimi ve kültüründen dolayı evleri ve sokakları bakımlı olup, Bilecik'in en temiz köyü seçilmiştir.

⁹ <http://www.golpazari.bel.tr/golpazari/ilcemiz/tarihce.html>

Şekil 5. Kurşunlu Köyü'nün Bursa ilindeki konumu [Kaynak: Özer, E. (2018) "Kültürel Mirasa Katkı Sağlayan Kültür Rotalarında Yerelin Katılımı ve Sosyo-Ekonomik Kalkınması Üzerine Bir Yaklaşım Önerisi" Mimar Sinan GSÜ, Fen bilimleri enstitüsü, İstanbul (Danışman: Doç. Dr. Kevser Üstündağ)].

Şekil 6. Köye gelen yerli turistlerin yöresel öğle yemeği (Kaynak: Kişisel arşiv, 2018).

Kurşunlu Köyü'nde eko-turizm faaliyetleri kapsamında köye gelen ziyaretçilere bir program çerçevesinde çevre gezintisi ve yürüyüşler yaptırılmaktadır. Köy yaşantısını deneyimlemek adına köy ekmeği ve salça yapımı, süt sağma gibi günlük rutinler

yapılmakta ve köylülerin evlerinin avlusunda hazırladıkları sof-ralarda, yöresel yemekler yenilmektedir (Şekil 6). Köyün yüksek kesiminde yer alan mesire alanına gidilerek mantar, kekik, kozalak toplanmakta, ateş yakıp mantar pişirilmekte, köylülerin

Şekil 7. Kurşunlu Köyü yerel halkın oluşturduğu doğa yürüyüş güzergahları (Kaynak: Kişisel arşiv, 2018).

ürünlerinin sergilenerek tanıtımı ve satışının yapılması ile yerele ekonomik katkı sağlanmaktadır. Köye ait geleneksel kıyafetler ve kına gecesi gibi ritüeller sergilenerek kültürel paylaşım sağlanmaktadır. Köy ve çevresinde çeşitli zorluklarda doğa yürüyüş güzergahları bulunmakta olup bu güzergahlar mevsime göre ve katılan grupların profiline göre değişebilmektedir.

Köyün çevresinde yer alan yürüyüş güzergahları çeşitli uzunluk ve zorluktadır. Doğa yürüyüşçüleri için, 10 km ve üzeri güzergahlar, köylülerin belirlediği veya geçmişte çeşitli sebeplerle kullanılan, ormanın içinden geçerek Göldağı'na ulaşan izlerdir. Köylülerin dağdan bitki toplayarak, katırlarla aşağı indirdikleri patikaların izleriyle oluşturdukları daha kısa mesafelerdeki güzergahlar da bulunmaktadır. Turizm faaliyetleri kapsamında ve program dahilinde yapılan yürüyüşler ise, daha kısa mesafeli olup grupların yaş grubuna ve beklentilerine göre değişebilmektedir. Şekil 7'te görüldüğü üzere, 1200 metredeki zirveye giden patika yolu gidış geliş 4 km olup, ormanın içinden geçmekte ve yol boyunca pek çok endemik bitkiye rastlanmaktadır. Bu güzergah üzerinde bulunan ağaçlara köylüler tarafından saten kurdaleler bağlanarak gelen yürüyüşçülere güzergahın belli edilmesi için işaret niteliğindedir. Mevsime göre mantar toplama, kekik, madımak toplama için dağ ve köy yolları yürünmektedir. Mayıs ayında

şakayıkların açtığı dönemlerde, çiçeklerin açtığı güzergahlar yürünmektedir. Haziran ayında ise kiraz ve ıhlamur toplama yürüyüşleri yapılmaktadır.

3.1. Alan Çalışmasının Değerlendirilmesi

Alan çalışmasında her iki köy özelinde hazırlanan yarı yapılandırılmış mülakat tekniği, görüşmeyi yapan kişinin belirlediği soruların dışına çıkabilme, konuşmanın seyrine göre farklı bilgiler toplama imkanı sunabilmesi açısından esnek bir araştırma yöntemidir. Önceden belirlenmiş konu başlıkları etrafında şekillenen bir görüşmedir. Misi ve Kurşunlu Köyü'nde farklı kişilerle yapılan görüşmelerde sorulara verilen yanıtlar harmanlanarak yazıya aktarılmış ve analize uygun veri metinleri haline getirilmiştir.

Misi Köyü'nde yerel halk, tarım ve hayvancılığın giderek azalması sebebiyle ikincil bir geçim kaynağı olarak turizm uygulamalarının olması konusunda olumlu bir bakış açısına sahiptir. Ancak turizmin olumlu etkilerinin eşit dağıtılamaması ve sadece projede aktif yer alan veya sadece işletmesi (çay bahçesi, restoran, market) olanların kazanç sağlaması olumsuz bir etki yaratmaktadır. Kurşunlu Köyü'nde ise eko-turizme aktif (konaklama, yemek, servis) katılan tüm köylü kazanç sağlamakta, aktif katılmayanlar da bir şekilde bu işleyişe dahil olmakta, ürünlerini doğrudan ziyaretçiye satarak kazanç sağlamaktadır. Turizm uygulamaları doğrudan veya dolaylı olarak tüm köy halkına gelir sağlamaktadır. Çoğunluğu konaklamalı gelen ziyaretçilere yerel halk, evlerini açarak ziyaretçileri misafiri gibi ağırlamakta ve onlara uygun fiyata konaklama imkanı sağlamaktadır. Kurşunlu köyünde tarım ve küçükbaş hayvancılığa ek olarak eko-turizm önemli bir geçim kaynağıdır ve bunun en önemli yanı faydanın tüm köy halkına etki etmesidir.

Misi Köyü'nde gerçekleşen Koruma ve Yaşatma Projesi, tescilli yapıların restore edilerek yeniden işlevlendirilmesi, sokak sağlıklılaştırması, ipek böcekçiliğinin yeniden canlandırılması, geleneksel yemeklerin yapılarak tanıtımına olanak sağlayan kadın derneğinin kurulması gibi çalışmalar, kültürel miras değerlerinin sunumu ve tanıtımında etkili adımlar olmaktadır. Mysia Yolları bu hedef ile başlatılmıştır. Ancak projeler yerel yönetim ve bakanlık aracılığıyla gerçekleşip, yerel halkın bu konuda bilgilendirilmesindeki eksikliklerden ve takibin yapılmamasından dolayı halk, bu projeleri benimseyememiştir. Özellikle köy çocukları ve avcılar tabelaları kırıp, yıkarak zarar verdiğinden bahsedilmektedir. Yürüyüşçülerin bazıları köylülerin bahçelerine izinsiz girerek meyve ve sebzelerden almakta ve bu durum köylüleri kızdırarak gelen yabancılara ön yargı ile yaklaşmalarına sebebiyet verdiği anlaşılmıştır. Kurşunlu Köyü'nde ise tam tersi bir durum söz konusudur. Köydeki eko-turizm faaliyetleri, yerel halktan bir öncü kadın ve ona güvenen diğer köylü kadınlar ile başlatılmış olup, bu durum kırsal yaşamda örgütlenmenin ve sosyo-ekonomik kalkınmanın en iyi örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yerel halk ve ziyaretçiler arasındaki etkileşimin çok kuvvetli olduğu Kurşunlu Köyü'nde ziyaretçiler, köy halkının çok samimi ve içten olduğunu, çok güzel diyaloglar kurduklarını belirtmiştir. Köy halkı ise, gelen kişilerin iyi eğitim ve kültür seviyesinde olduğunu, onlardan bu anlamda çok şey öğrendiğini ve ziyaretçilerin de kırsal yaşam kültürü adına köylülerden çok şey öğrendiğini, karşılıklı bilgi ve deneyimin aktarıldığını belirtmektedir.

Bu faaliyetler ile birlikte Kurşunlu Köyü örneğinde kadının toplumdaki rolünün değiştiği görülmektedir. Özellikle sürece aktif katılım sağlayan kadınlar daha özgüvenli, mutlu ve cesaretli olmaya başlamıştır. Evde yemek yapıp, çocuk bakan pasif roldeki kadın, artık kendi parasını kazanan, farklı kültürdeki insanlarla etkileşime geçip sosyalleşen, çalışan, daha da üretken bir role bürünmüştür. Bu pozitif yansımalar sonucu, köyden göç ederek farklı yerlere taşınmış olan ailelerin de köyüne geri döndüğü, hatta evlerini turizme açarak katkıda bulundukları belirtilmiştir. Misi Köyü'nde ise %100 Misi Projesi kapsamında köyde yaşayan 44 kadına turizm eğitimi verilmiş, Nilüfer Misi Köyü Kadınları Kültür ve Yardımlaşma Derneği ile birlikte yöreye özgü lezzetlerin, el sanatlarının hazırlanması, sunumu ve satışı için mekan yaratılmıştır. Ancak sadece bu projeye katılan kadınlar ekonomik fayda sağlarken, fayda köyün bütününe dağılamamaktadır.

Misi Köyü'nde uygulanan projeler ise, kırsal alanda yaşayan insanların kentte yaşayan insanlarla etkileşime geçmesinde etkili olmaktadır. Yürüyüşçü köye geldiğinde kahvede oturup çay içirken köylü ile sohbet etmekte, bilgi paylaşımında bulunmakta ve bu durum, köylünün de sosyalleşmesine katkıda bulunmaktadır.

Bir kültür rotasında yürümeyi amaçlayan kişi, fiziksel olarak bir seyahate çıkmasının yanı sıra, ruhsal olarak da merak duygusuyla keşfe hazır kişidir. Yürüyüş rotaları üzerinde bulunan deniz, göl, orman, ender bitkiler gibi tabiat zenginliklerinin yanı sıra, arkeolojik kalıntılar, anıtlar, sivil mimari örnekleri, heykeller, el yapımı eserleri görmek mümkün olduğu kadar, kırsalda yaşayan yerel halkla etkileşime geçmek, somut olmayan kültürel mirasın görülmesinde ve tanıtılmasında oldukça etkilidir. Yürüyüşçünün, gittiği yere özgü el sanatları, mutfak kültürü, gelenekler, yaşam şekilleri gibi değerleri tecrübe etmesi, kültürler arası diyaloga ve etkileşime katkıda bulunmaktadır.

Kurşunlu Köyü'ndeki yürüyüş güzergahlarında yürümeye gelen insanlar, köyde gerçekleşmekte olan eko-turizm faaliyetlerine de dahil olarak konaklamalı ziyaretler gerçekleştirmekte, yerel halk ile diyalog kurarak kültürel etkileşimde bulunmaktadır. Konaklama için evini açanlar, gelen ziyaretçinin yatak, yemek, içecek ikramı gibi tüm ihtiyaçlarını karşılamakta ve onları kendi misafirleri gibi ağırlamaktadır. Ziyaretçiler gittikten sonra toplanan para, evini açanlara, yemek hazırlığı ve servisinde görev alanlara paylaştırılmaktadır. Evi müsait olmayan kişiler, yemek hazırlığına yardım etmekte veya hayvanları var ise süt, yumurta

gibi ürünlerinin satışını yaparak gelir elde etmektedir. Kiler fazlası ürünlerden ev yapımı erişte, salça, köy ekmeği, tarhana gibi ürünler, şehirden gelen ve doğal ürünler talep eden kişilerce satın alınmaktadır. Köyde yer alan kahve, ziyaretçilerin geldiği günlerde, normal bir günden farklı olarak çok fazla satış yapma imkanı bulmaktadır. Gölpazarı ilçesinde yer alan okuldan, durumu iyi olmayan öğrenciler, belli zamanlarda köye gönderilerek organizasyonda, masa düzeni, ikram gibi işlerde yardım ederek harçlığını çıkarmaktadır. Görüldüğü üzere bu sürecin olumlu etkilerinin giderek artması ve faydanın herkese dağıtılması, uygulamaların toplum temelli gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır. Mysia Yolları'na gelen yürüyüşçüler ise, yürüyüşün başlangıç noktası olan Misi Köyü'nde konaklama imkanlarının bulunmamasından kaynaklı olarak köyü ziyaret bile etmeden sadece yürüyüş sporu amaçlı bu bölgeye gelmektedir. Köylerden ve yerel halktan bağımsız bir şekilde yürüyüşünü yapan ziyaretçi, köyden uzakta çadır kurarak konaklamakta ve köyün sahip olduğu miras öğelerinden haberdar olmadan gitmektedir.

Yürüyüşçüler, köylerin içinden geçerken yol, yön sorma vasıtasıyla köylülerle sohbet etmekte ve bu durumun köylülerin sosyalleşmesi adına katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. Genelde kapalı olan köy kahveleri, bilgi sahibi olan kişilerce, yürüyüş öncesi muhtar aracılığıyla açılmakta ve bu şekilde içecek alışverişi ile kahveci, gelir sağlamaktadır. Ancak bu durum sadece işletme sahibine ekonomik katkı sunarken köylülere fayda dağılımı olmamaktadır. Yerelin haberdar olduğu ve dahil edildiği bir sürece göre, yerel yönetimin veya diğer aktörlerin oluşturduğu bir süreç, kırsala sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan katkı sunmakta eksik kalmaktadır.

Yerel halkın kendi yaşadığı coğrafyaya özgü değerleri en iyi tanıyan kişi olması, bir kültür rotası/yürüyüş güzergahı/turizm koridoru vb. hazırlama ve uygulamada aktif rol oynaması ile rotaları başka paydaş ve aktörlerin hazırlaması arasındaki farkı görmek adına belirlenen iki alan üzerinde yapılan görüşmeler ve incelemeler sonucu, kültür rotalarının üzerinde bulunduğu kırsal yaşama, toplumsal ve ekonomik kalkınma açısından nasıl bir katma değer sağladığı sorusuna da yanıt aranmıştır. İki alanda yapılan incelemeler sonucu oluşturulan karşılaştırma çizelgesi aşağıda yer almaktadır (Tablo 1).

4. Kültürel Mirasa Katkı Sağlayan Kültür Rotalarında Yerelin Katılımı ve Sosyo Ekonomik Kalkınması Üzerine Bir Yaklaşım Önerisi

Kültürel miras değerlerinin korunmasına ve tanıtılmasına katkı sağlayan araçlardan biri olan kültür rotaları, geçmişle günümüz ve gelecek arasında bir diyalog kurar. Kültürel değerlerin bellekte kalması ve farklı toplumlara aktarımı, güzergah üzerinde yer alan tarihi alanlar, ekolojik değerler, kırsal yaşam kültürünü keşfederek sağlanabilmektedir.

Tablo 1. Alan çalışması karşılaştırması

Doğal ve kültürel miras değerleri	
Misi Köyü	Kurşunlu Köyü
17-18. yy sivil mimari örnekleri - Kaybolan ipek böcekçiliği zanaatı - Doğal güzellikler	- Doğal güzellikler, bakir ormanlar, endemik bitkiler - Yöresel yemekler - Geleneksel kıyafetler ve kına gecesi ritüelleri
Köydeki mevcut projeler	
- Koruma ve yaşatma projesi - Sokak sağlıklılaştırması - Restorasyon - Yeniden işlevlendirme %100 Misa - Alternatif turizm destinasyonları: MYSIA yolları	- Eko-turizm faaliyetleri - Kırsalda tasarım etkinliği
Köydeki mevcut projelerde yerel halkın katılımı	
Yerel halk haberdar değil, sadece projenin içinde yer alan kişiler bilgi sahibi	Yerel halkın girişimiyle başlayan bir çalışma olduğu için herkes haberdar ve bifiil işin içinde yer almakta
Köyün ziyaret edilme sebebi	
- Özellikle yaz aylarında serin olması sebebiyle dere kenarında oturup vakit geçirmek - Köy kahvaltısı - Doğa yürüyüşü - Karavan kampı	- Şehirden kaçış, sessizlik - Doğal güzellikler - Doğa yürüyüşü - Köy yaşantısı deneyimi - Yöresel yemekler
Ziyaretçi-yerel halk etkileşimi	
- Gelen ziyaretçiler sadece çay bahçesinde oturup, köyün sokaklarını ve yapılarını ziyaret etmeden, köylü ile sohbet etmeden köyden ayrılmaktadır. - Yürüyüş güzergahları üzerinde bulunan köylerdeki kahvelerde oturup mola verilmekte, köylülere yol, yön sorularak etkileşime geçilmekte.	- Faaliyetleri bütünüyle köylü organize ettiği için gelen ziyaretçi, tüm aktiviteler boyunca köyü ile etkileşimde bulunmaktadır. - Köylüler evlerini ziyaretçilerle paylaşmakta, yürüyüşlere birlikte çıkmakta, yemekleri birlikte yemektir. - Sosyo-kültürel yapısı birbirinden farklı iki grup karşılıklı bilgi ve birikim aktarımında bulunmaktadır.
Yürüyüş güzergahının fiziki yapısı	
- Profesyonel ekip ile yerel yönetim önderliğinde, - Uzun mesafeler - Köyler arası bağlantı - Uluslararası standartlara göre belirlenmiş, işaretleme ve tabelalar -QR kare kod sistemi - Haritaya işlenmiş - Bisiklet-at-yürüyüş seçenekleri	- Yerel halkın belirlediği, - Kısa mesafeler - Ağaçlara kurdele bağlayarak patikayı belirleyici geleneksel işaretleme yöntemi - Her mevsime ve katılımcıya göre değişebilen esnek yapıda
Yürüyüş güzergahlarının planlamasında etkili aktörler	
Yerel yönetimin, bir profesyonel yürüyüşçüden hizmet alarak hazırladığı güzergahlar	Yerel halkın kullandığı izlerden yola çıkarak oluşturduğu güzergahlar
Yürüyüş güzergahlarında yerel halkın rolü	
- Güzergahlar oluşturulurken, üzerinde bulunan 22 köyden geçirilmesi planlanarak her biri ziyaret edilmiştir. - Çevrede bulunan mağara, çeşme vb. öğelerin yeri öğrenilerek parkur açmada göz önünde bulundurulmuştur. - Ancak yerel halk, hangi amaçla oluşturulduğu konusunda bilgi sahibi değildir.	- Güzergahların tespiti, oluşturulması ve kontrolünde yerel halk rol oynamıştır. - Faaliyet sürecinde yerelin aktif katılımı mevcuttur.

Kaynak: Özer, E. (2018) "Kültürel Mirasa Katkı Sağlayan Kültür Rotalarında Yerelin Katılımı ve Sosyo-Ekonomik Kalkınması Üzerine Bir Yaklaşım Önerisi" Mimar Sinan GSÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul (Danışman: Doç. Dr. Kevser Üstündağ) tez çalışması kapsamında yapılmıştır, bu makale kapsamında geliştirilmiştir.

“Kültür rotalarının oluşturulması sürecinde yerel halkın aktif katılımıyla kırsalda sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlandığı bir süreç mümkün müdür?” araştırma sorusu çerçevesinde Kültürel Mirasın Korunmasının Gerekliği, Kültür Rotaları, Toplum Temelli Katılım ve Sosyo-Ekonomik Kalkınma konuları incelenmiştir. Bu kavramsal çerçeve ışığında kültürel rotalar aracılığıyla kültürel varlıkların tanıtılması, korunması ve yörenin sosyo-ekonomik kalkınmasının sağlanması için toplum temelli bir katılım süreci önerilmiştir.

Aşağıda önerilen katılımcı süreç ve yaklaşım önerisi, Misi Köyü ve Kurşunlu Köyü’nde yapılan alan çalışmalarından elde edilen bulgular ve literatür araştırmasında incelenen yerel ve uluslararası uygulama örnekleri çerçevesinde Rotanın Fiziki Yapısı ve Olanakları, Kültürel Miras Değerleri, İşleyiş ve Bilgilendirme, Yerelin Katılımı, Sosyo-Ekonomik Kalkınma olmak üzere 5 alt başlıkla Tablo 2’de özetlenmiştir.

4.1. Rotanın Fiziki Yapısı ve Olanakları

Rota planlama aşaması bir kültürel rota oluşturmada ilk ve en önemli adımdır. Rotanın yer seçimi konusunda kapsamlı etüdler, araştırmalar ve saha çalışmaları yapılmalıdır. Bu süreçle ilgili kurumları, sivil toplum kuruluşlarını, yerel halkı dahil etmek, uluslararası ve ülke ölçeğindeki iyi örnek uygulamalarından yararlanmak önemlidir. Bu kapsamda Tablo 2’de özet olarak tanımlandığı gibi, özelde Misi ve Kurşunlu Köylerinin bulgularından yola çıkılarak, genelde ise planlanması düşünülen her bölgeye uyarlanabilecek öneriler, dayanakları ile birlikte aşağıda verilmiştir.

- Mysia Yolları örneğinde elde edilen bulgular kapsamında, rota güzergahının, bölgede bulunan köylerden geçirilerek planlandığı tespit edilmiştir. Rota üzerinde yer alan köylerin gelen yürüyüşçülerle etkileşime girebilmesi, ekonomik katkı sağlayabilmesi açısından rota planlamada önemli bir girdi olarak görülmektedir. Bu sebeple kırsal alanda oluşturulacak rotalar, bölgedeki köylerden geçirilecek şekilde planlanabilir.
- Mysia Yolları kapsamında rota güzergahı belirleme aşamasında, bölgede yer alan köylüler (özellikle yaşlı kesim) ile iletişime geçilerek, geçmişte taşımacılık, hayvancılık, tarım ürünleri toplama gibi çeşitli amaçlarla kullanılan izler öğrenilmiştir. Rotanın belli kısımlarından geçirilecek şekilde dahil edilen izler, geçmişten bugüne bir bağlantı sağlayacaktır. Türkiye Kültür Rotaları Derneği’nin rotaları arasında yer alan Hitit Rotası ise Hitit kenti Hattuşa ve Alacahöyük kalıntılarını kapsayan bölgede olup yıllar önce kullanılan göç ve kervan yolları üzerinde planlanmıştır. Bu sebeple yeni yapılacak rotalarda da geçmişte veya günümüzde kullanılan patikalar, izler göz önünde planlanmalı ve bu konuda yerel yönetimler, uzmanların yanı sıra yerel halktan da bilgi alınmalıdır. Rotaların bu kısımlarında bu izlerin hangi dönem-

de hangi amaçla kullanıldığına dair bilgi panoları eklenmesi, yürüyüşçülerin tarihle günümüz arasında bir bağ kurmasını sağlaması mümkün olacaktır.

- Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın hazırladığı, 2007–2023 yıllarını kapsayan Türkiye Turizm Stratejisi kapsamında hedeflenen Turizm Gelişim Koridorları kapsamında farklı bölgelerde ve farklı temalarda 7 adet turizm gelişim koridoru önerilmiştir. Bir diğer örnek olarak da Türkiye Kültür Rotaları Derneği’nin önerdiği Gastronomi Yolu bulunmaktadır. Bu rotalar, bölgenin coğrafi yapısına özgü değerlere yönelik belirlenmiş tematik rotalardır. Tematik rotalar, bulunduğu bölgenin değerlerini ön plana çıkarmada, tanıtılmasını sağlamada önemli bir araçtır. Bu anlamda planlanacak olan yeni kültürel rotalar, Tarih Rotası, Macera Rotası, Spor Rotası, yöreye özgü çiçek, üzüm bağı, zeytinlik, ayçiçeği vb gibi bölgenin potansiyeline göre çeşitlendirilebilir.
- Türkiye Kültür Rotaları Derneği’nin belirlediği rotalar arasında bulunan Aziz Paul ve Evliya Çelebi Rotaları at binmeye ve dağ bisikleti kullanmaya elverişli alternatif rotalardır. Bu tür rotalar, yürüyüşün yanı sıra başka sporlarla ilgilenen insanların da bu güzergahları kullanmasına ve bu rotalar aracılığıyla doğal ve kültürel zenginlikleri tanımasına olanak tanır. Bu sebeple planlanacak olan kültür rotalarında doğa yürüyüşünün yanı sıra, bölgenin topoğrafyasına bağlı olarak, bisiklet parkurları, atlı doğa yürüyüş parkurları oluşturulabilir.
- Alan çalışması kapsamında incelenen Kurşunlu Köyü’nde yürüyüş faaliyeti gerçekleştirilirken aynı zamanda yöreye özgü yenilebilir bitkilerin ve mantarların tanıtılması ve toplanması, mesire alanında piknik düzenlenmesi gibi etkinlikler gerçekleştirilmektedir. Profesyonel amaçlı yürüyüşe alternatif olarak doğada daha çok vakit geçirmek ve bu yürüyüşleri ailecek yapmayı teşvik etmek için yürüyüş güzergahı üzerinde veya köyün çevresinde, atla gezi, gölde balık avlama gibi aktif aktiviteler ile piknik, doğa fotoğrafçılığı, resim yapmak gibi pasif aktivite olanakları sunulabilir.

4.2. Kültürel Miras Değerleri

Kültürel rota planlamasında temel alınacak bir kavram olan kültürel miras değerlerinin önemi çalışmanın her aşamasında vurgulanmıştır. Rotaların bu değerleri aktarmada önemli bir araç olması, planlama sürecinde dikkat edilmesi gereken bir öncelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablo 2’de verilen kültürel miras değerlerine yönelik rota planlamada ne yapılacağına dair öneriler aşağıda detaylı olarak aktarılmıştır.

- Türkiye Kültür Rotaları Derneği’nin Fethiye Yürüyüş Rotaları, antik kentleri birbirine bağlayacak şekilde planlanmıştır. Planlanacak olan kültür rotasının olduğu bölgede

Tablo 2. Kültür rotalarının planlama ve işleyişine yönelik öneriler

Öncelikli konular	Öneriler
Kültürel miras değerleri	- Planlanacak olan kültür rotasının olduğu bölgede bulunan antik kent, anıt, sivil mimari örnekleri vb. kültürel miras öğeleri göz önünde bulundurulması - İlgili bakanlık ve aktörler tarafından, kültürel rotaların barındırdığı kültürel ve doğal miras öğelerinin hassasiyet derecesi ve taşıma kapasitesi tespit edilerek, kullanım koşullarını belirlenmesi - Ziyaret edilecek alanın taşıma kapasitesi göz önünde bulundurularak yerel yönetimlerce ziyaretçi yönetimi konusunda politikalar geliştirilmesi
Rotanın fiziki yapısı ve olanakları	- Rotaların köylerin içinden geçirilecek şekilde planlanması - Oluşturulacak rota ile ilgili yerel halktan bilgi alınması - Tarih, Spor, yöreye özgü endemik bitkilere yönelik temalar oluşturulması - Yürüyüşe alternatif bisiklet, at binme parkurları oluşturulması - Piknik, doğa fotoğrafçılığı, resim yapmak vb aktivite olanakları
İşleyiş ve bilgilendirme	- Yerel halkın içinden rehberlerin seçilmesi ve eğitilmesi - Rota üzerinde konaklama imkanları, donatılar ile ilgili ön bilgi hazırlanması - İlgili kurumların desteği ve yerel halk ile birlikte harita, tanıtım broşürü, turizm rehberi hazırlanması - Rotalara yönelik internette bir platform oluşturulması ve güncel tutulması
Yerelin katılımı	- Yerel halka kültürel mirası koruma, kültür turizmi, kültür rotaları gibi konularda eğitimler verilmesi - Yerel halkın rota planlama, oluşturma ve işletme süreçlerine dahil edilmesi - Yöreye özgü endemik bitkilere yönelik temalar oluşturulurken yerel halktan bilgi alınması - Rotaların köy merkezlerinden geçirilmesi - Rehber ile beraber yerel halktan birinin yürüyüş grubuna refakat etmesi - Kamp alanları için uygun yer seçimi konusunda yerel halktan bilgi alınması - Köyde konaklama imkanlarının (uygun köy evleri) yaratılması. Yerel halka işletme modeline yönelik bilgiler verilmesi
Sosyal ve ekonomik kalkınma	- Yerel ölçekte sürdürülebilir ekonominin yaratılması - Kültür rotalarının, eko-turizm, agro-turizm, gastro-turizm gibi alternatif turizm faaliyetleri ile desteklenmesi ve yatırımların artırılması - Turizm acenteleri ve rehberlerin, etkili aktörlerin desteği ile yerelde istihdam yaratılması - Yörenin özelliklerine göre, belirlenecek mevsim ve tarihte festival, spor, müzik, tohum-takas etkinlikleri, geleneklerin sergileneceği ritüeller düzenlenmesi - Yürüyüşçüler için, köylerde yerelden yeme içme imkanının sağlanması - Yürüyüşlerin başlangıç ve bitiş noktalarında, geleneksel el sanatlarını, üretimlerini sergileyip satışa sunabileceği imkanlar yaratılması

Kaynak: Özer, E. (2018) "Kültürel Mirasa Katkı Sağlayan Kültür Rotalarında Yerelin Katılımı ve Sosyo-Ekonomik Kalkınması Üzerine Bir Yaklaşım Önerisi" Mimar Sinan GSÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul (Danışman: Doç. Dr. Kevser Üstündağ) tez çalışması kapsamında yapılmıştır, bu makale kapsamında geliştirilmiştir.

- bulunan antik kent, anıt, sivil mimari örnekleri vb. kültürel miras öğeleri göz önünde bulundurulmalıdır.
- ÇEKÜL'ün hazırladığı Kültürel Rota Planlama Rehberi'nde belirlenen Duyarlı Kullanım başlığında sözü geçen "Kullanımda kültürel ve doğal mirasa saygı, bir koruma ilkesi olarak rota planlamanın da şartlarından biridir." İfadesinden yola çıkılarak ilgili bakanlık ve aktörler tarafından, kültürel rotaların barındırdığı kültürel ve doğal miras öğelerinin

hassasiyet derecesi ve taşıma kapasitesi tespit edilerek, kullanım koşullarını belirlenmelidir.

- Ziyaret edilecek alanın taşıma kapasitesi göz önünde bulundurulurken yerel yönetimlerce ziyaretçi yönetimi konusunda politikalar geliştirilmeli, böylece ziyaretçilerin kaliteli bir deneyim kazanmaları sağlanarak, turizmin kültürel miras öğeleri üzerinde bırakacağı yıkıcı etki en aza indirgenmelidir.

4.3. İşleyiş ve Bilgilendirme

Kültür rotalarının detaylı bir planlama süreci ile planlanması, bulunduğu bölgenin ekonomik ve sosyal açıdan gelişimine olumlu katkı sunmaktadır. Uluslararası ölçekte tanımlanmış bir kavram olan rotalar, belirlenen standartlara göre planmanın ötesinde bu süreç, pek çok kurumdan ve uzmandan oluşan ekipler önderliğinde, yerel yönetim, gönüllü kuruluş ve derneklerin desteği ile yönetilebilir. Tablo 2'de özetlenen İşleyiş ve Bilgilendirme başlığının detaylı açıklaması ve dayanakları aşağıda verilmiştir.

- Planlanmış olan kültür rotası kapsamında yerel halktan belirlenecek bir rehber olması, yöreyi iyi bilen birinin o bölgenin özelliklerini aktarmada önemli bir rolü olmasını sağlayacaktır. Yürüyüş başlangıcında rehber, gelen gruplara yörenin sahip olduğu değerleri ve rota ile ilgili özellikleri anlatması mümkün olacaktır. Bu çalışma kapsamında incelenen Mysia Yolları örneğinde tespit edilen eksikliğe yönelik olarak geliştirilen bu öneri ile eğitilen bir rehber olması ile aynı zamanda yerinde istihdam sağlanabilecektir.
- İncelenen Mysia Yolları'nda görüldüğü üzere, bölgede faaliyete gelen kişiler önceden bir bilgi desteği ihtiyacı duyabilmektedir. Bunları talep edebileceği bir kişi, kurum, doküman desteği geliştirilerek, mevsimsel değişiklik, konaklama imkanı, ilk yardım desteği konularında bilgilendirmeler sağlanabilir.
- Mysia Yolları'nda proje kapsamında, rotaya yönelik hazırlanan kapsamlı doküman ve haritalar bulunmaktadır. Planlanacak olan her rota için yerel Yönetim, Kalkınma Ajansı veya Sivil Toplum Kuruluşları'nın desteği ile hazırlanacak olan, rotanın eğitim, zorluk derecesi, mesafe, yaş grubu gibi özellikleri anlatan harita, koordinat verileri ile tanıtım broşürü, turizm rehberi gibi dokümanlar farklı kanallar aracılığıyla yürüyüşçüler tarafından temin edilebilmelidir.
- 2002 yılında Avrupa Kültürel Rotalar Enstitüsü tarafından oluşturulan "Ortak Bir Miras: Kültürel Rotalar ve Peyzajlar" web portalı örneğinde görüldüğü üzere digital bir platformun olması, kolayca bilgiye erişebilmek açısından önem taşımaktadır. Planlanacak olan rotaya yönelik internette oluşturulacak digital platformda, rotanın özellikleri ile yöreye özgü kültürel değerler ve turizm potansiyelleri aktarılmalıdır.

4.4. Yerelin Katılımı

Toplum temelli bir yaklaşım önerisi kapsamında rota planlama sürecinde öncelik olarak belirlenen ve Tablo 2'de özet halinde verilen yerelin katılımına yönelik öneriler aşağıda detaylandırılmış, örnek alınan uygulamalar referans gösterilerek aktarılmıştır.

- Yerel halka, kültürel mirası koruma, kültür turizmi, kültür rotaları gibi konularda eğitimler verilmelidir. Mysia

Yolları'nda görülen eksiklikten dolayı önerilen bu konu ile birlikte, yerel halkın sahip olduğu değerleri tanıyıp anlamasına ve korumasına olanak sağlayacaktır.

- ÇEKÜL'ün 2015 yılında yayınladığı Kültürel Rota Planlama Rehberi'nde belirlenen Yerel Katılım başlığında sözünü ettiği "Yerel halkın görüşlerinin alınması, gerek rota planlanan alanın anlaşılması ve yorumlanması aşamalarında, gerekse karar ve uygulama süreçlerinde yönlendirici etki taşır. Bu etkinin göz ardı edilmemesi, yerel halkın rota uygulamasını miras ile birlikte sahiplenmesini kuvvetlendirecektir." meselesi önem arz etmektedir ve bu sebeple yerel halkın, yaşadığı çevrede gerçekleşecek olan faaliyetlerde bilgilendirilmesi ve sürece dahil edilmesi ile kültürel rota uygulamalarını ve miras değerlerini birlikte sahiplenmesi sağlanacaktır.
- Güzergahın belirlenmesi aşamasında yerel halktan, çevrede bulunan ve az bilinen mağara, çeşme, endemik bitki vb değerler konusunda bilgi alınmalıdır. Mysia Yolları örneğinde görüldüğü üzere, rota açma çalışmaları yapılırken, köylülerin tarihi çeşme, mağara ve gizli bir patika gibi sadece o bölgede yaşayanların bilebileceği hususları ilgili kişilere aktarması, rotanın seyrini değiştirmiş ve bu noktalardan geçirilerek bu öğelerin gün yüzüne çıkarılarak korunması sağlanmıştır.
- Kültür rotalarının kullanımına köy merkezleri dahil edilerek, faaliyet öncesi ve sonrasında toplanma için tanımlı bir köy meydanı oluşturulmalıdır. İncelenen örneklerden Mysia Yolları üzerinde yer alan pek çok köy olmakla birlikte adını aldığı Misi Köyü'nün rotayla bağlantısı kopuktur. Kültür rotalarının dışında kalan yerleşimlerin rotaların aracı olduğu ekonomik katkı, kültürel değerlerin tanıtılması, etkileşim gibi konuların da dışında kalması ve bu yüzden sosyo-ekonomik kalkınma sağlanamaması tespiti ile önerilmiştir.
- Yerel halktan biri ile beraber eğitilmiş bir kişinin de yürüyüş grubunun içerisinde yer alması sağlanması önem arz etmektedir. Örneğin Türkiye Kültür Rotaları Derneği kapsamında yer alan Hz. İbrahim Yolu'nda yürüyüşler yerel refakatçi eşliğinde yapılabilmektedir. Yürüyüş faaliyetlerine yerel halktan da insanların katılımının sağlanması ile yürüyüş boyunca çevredeki doğal ve kültürel değerlerin tanıtımı yapılarak ve karşılıklı etkileşim sağlanabilecektir.
- Yürüyüş rotaları çerçevesinde kamp yapılacak alanlar için uygun yer seçimi ve alan ile ilgili bilgilerin aktarımı konusunda yerel halktan bilgi alınmalıdır. Kurşunlu Köyü'nde yürüyüş için gelen kişiler köylülerin önerisiyle kamp alanlarını seçebilmekte veya köyde konaklayarak yeme içme ihtiyaçlarını giderebilmektedir.
- Mysia Yolları'nda konaklama konusunda eksiklik olduğu bulgusundan yola çıkılarak, konaklamalı yürüyüşlerde, çadır kampı yerine oteli tercih eden yürüyüşçüler için köyde konaklamaya yönelik, uygun durumda olan köy evleri

misafirlere açılabilir. İncelenen Kurşunlu Köyü'nde köye gelen ziyaretçiler ve yürüyüşçüler eko-turizm faaliyetleri kapsamında belirlenen köy evlerinde konaklama imkanı bulunmaktadır.

4.5. Sosyal ve Ekonomik Kalkınma

Kırsal ve kentsel alanlarda yaşamın her aşamasında sağlanması planlanan sosyal ve ekonomik kalkınma, kültürel rota planlamasında da önem arz etmektedir. Bu sebeple öncelikli alan olarak görülmüş ve bu kapsamda yapılabilecekler bu çalışma kapsamında belirlenmiştir. Tablo 2'de özet halinde verilen öneriler sahada yapılan araştırmalar ve literatür taramasında incelenen konulara dayandırılarak aşağıda verilmiştir.

- UNESCO Dünya Mirası Konvansiyonu'nda alınan kararlara dayanarak, rota planlanacak bölgelerde yerel ölçekte ekonomik kazanç fırsatlarının yaratılması gerekmektedir.
- Türkiye Turizm Stratejisi'nde belirlenen Turizm Gelişim Koridorları'nın oluşturulmasındaki hedefler kapsamında önerildiği gibi kültür rotaları, eko-turizm, agro-turizm, gastro-turizm gibi alternatif turizm faaliyetleri ile desteklenmelidir.
- ICOMOS-CIIC'in 2008 yılında hazırladığı Kültür Rotaları Tüzüğü s.10'da, Sürdürülebilir Kullanım-Turist Faaliyetleriyle ilişkisi başlığında sözü edilen turizm acenteleri ve rehberlerin, etkili aktörlerin desteği ile yerelden oluşturulması sağlanmalıdır.
- Kurşunlu eko-turizm faaliyetlerinde yapılan aktivitelerden yola çıkılarak, rotanın yer aldığı yörenin özelliklerine göre, belirlenecek mevsim ve tarihte festival, spor, müzik, tohum-takas etkinlikleri, geleneklerin sergileneceği ritüeller düzenlenebilir.
- Kurşunlu Köyü eko-turizm faaliyetlerinde görüldüğü gibi bölgeye gelen ziyaretçiler, rotaların köylerden geçen bölümlerinde, konaklama veya mola aşamalarında yemek yeme imkanı sağlayabilir. Böylece köye ekonomik katkı ve sosyal etkileşim fırsatı sağlanacaktır.
- Kurşunlu Köyü eko-turizm faaliyetleri ve Misi Köyü'nde görüldüğü gibi yürüyüşlerin başlangıç ve bitiş noktalarında, köylülerin yöresel yemeklerini, geleneksel el sanatlarını sergileyip satışa sunabileceği imkanlar yaratılmalıdır.

Saha çalışmalarında araştırma konusu kapsamında elde edilen bulgulara incelenen ve tespit edilen eksiklikler, başarılı uygulamalar ile literatür araştırmasında incelenen ulusal, uluslararası örnekler ve yasal, yönetsel uygulamalardan yararlanılarak, "Kültür Rotalarında Yerelin Katılımı ve Sosyo Ekonomik Kalkınması Üzerine Bir Yaklaşım Önerisi" geliştirilmiştir. Bu yaklaşım önerisi kapsamında bir kültürel rota planlama aşamasında göz önünde bulundurulması önem arz eden; "Rotanın Fiziki Yapısı ve Olanakları, Kültürel Miras Değerleri, İşleyiş ve

Bilgilendirme, Yerelin Katılımı, Sosyo-Ekonomik Kalkınma" olmak üzere 5 alt başlık belirlenmiştir. Bu başlıklar altında atılacak adımlar, yöntemler gerekçeleriyle birlikte verilmiştir.

Sahip olduğumuz kültürel değerleri koruma ve kültürel miras öğelerine sahip çıkma konusundaki bilincin artması, toplum temelli yaklaşım modelinin getirdiği en önemli katkıdır. Bu yaklaşımlar bütünü, yerel halkın süreçte aktif yer alması ve katılımının sağlanması ile bulunduğu bölgenin sosyal ve ekonomik açıdan kalkınmasına da katkı sunabilecektir.

Bu sebeple bu konuda bilinç, farkındalık ve sorumluluk oluşturmak ilk adım olmalıdır. Bu sayede kültürel mirasa sahip çıkarak kültürel devamlılığın sağlanması mümkün olacak, mimari ve doğal peyzaj değerlerinin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması sağlanacak, ortaya çıkan sosyal ve ekonomik faydadan herkes yararlanabilecektir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu araştırmada, yeni rotaların planlanması ve planlanan rotaların işleyişi sürecinde çok boyutlu bir yaklaşım gereksiniminin önemine odaklanılmış; Misi Köyü ve Kurşunlu Köyü alan çalışmalarından elde edilen bulgular çerçevesinde bu açığa yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Bu öneriler kapsamında; kültürel rotaların planlanmasında, fiziksel alt yapının (rota güzergahının belirlenmesi, işaretlemeler vb) yanı sıra bu çok katımlı ve disiplinler arası sürecin nasıl yürütüldüğünün önemi vurgulanarak yerelin rota planlamasına dahil edilmesi önemlidir. Bölgenin sosyo-ekonomik kalkınmasının önemli bir parçası olarak bu sürecin ele alınması ve iki farklı köy örneğinin karşılaştırılmasında ortaya çıkan farklar ve benzerliklerin değerlendirilerek rota planlama sürecinin önerisi araştırmanın özgün katkısını desteklemektedir.

Yerelin rota planlama sürecine katkısı kısa dönemde olmasa bile, uzun dönemde bölgenin kültürel miras değerlerini sahiplenmesine, korunmasına ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yol açacak ve bu da çalışmanın ön gördüğü yaklaşımı destekleyecektir.

Günümüze dek kitle turizminin yıkıcı etkisi ile kültürel miras değerlerinin zarar görmesi ve giderek yok olmasının önlenmesi amacıyla yapılan politikaların içerisinde geliştirilen kültür rotalarının planlanması ve bu rotaların işleyişi sürecinde ihmal edilen ve yereli temel alan bir yaklaşımın önemi bu çalışmanın bulguları ile ortaya çıkarılmıştır. Güzergahın belirlenmesinde konunun uzmanları veya aktörlerinin yanı sıra aynı zamanda yerel halkı da kapsayan çok boyutlu bir katılım modeli uygulanması gereklidir. Kurşunlu Köyü'nde köylüler tarafından başlatılan eko-turizm faaliyetleri örneğinde görüldüğü gibi ya-

şadığı kırsal çevreye hakim, o bölgenin coğrafyasını iyi tanıyan yerel halk, bu anlamda sunacağı katkının ötesinde uygulamalardan doğrudan en çok etkilenenler olması sebebiyle süreçte söz sahibi olmayı hak etmektedir.

Kültürel rotaların planlanmasında Misi Köyü örneğinde eksikliği tespit edilen yerel halkın sürece dahil olamaması veya sadece küçük bir kısmının dahil olabilmesi, özellikle bilgi paylaşımında ve tanıtımlarda yer almamaları, rotaların sahiplenme ve benimsenme konusunu zorlaştırmıştır. Aynı zamanda Kurşunlu Köyü örneğinde görülen, sosyo-ekonomik faydanın herkes tarafından paylaşılması konusunun dışında kalmalarına sebep olmuştur. Bu sebeple rota oluşturma sürecinde yerel halkın, saha çalışmasına dahil edilmesi, tarihi değerleri hususunda bilgi paylaşımında bulunulması ve planlama sürecinden sonra uygulama ve tanıtımlarda etkin olması, rotaların benimsenmesine ve bölgede elde edilen katkıdan yararlanabilmelerini sağlayacaktır. Bu çalışma kapsamında geliştirilen, yerel halkın yürüyüş gruplarına refakat etmesini sağlamak amacıyla rota hakkında eğitimler verilmesi, rehber olarak görevlendirilmesi, rota planlama sürecinde fikirlerinin alınması gibi öneriler ile yerel halk yaşadığı bölgede alınan kararlardan haberdar olup, planlama ve yönetsel sürece dahil olacak ve toplum temelli planlamanın ve sosyal kalkınmanın kırsal alandaki ilk basamağını oluşturacaktır.

Kültürel miras değerlerinin korunması ve tanıtılması, yerel halkın duyarlı kullanıcı olarak bilinçlendirilmesiyle mümkün olacaktır. Bu mirasın uzun vadede yaşatılmasını ve gelecek nesillere aktarılmasının rotalar aracılığıyla mümkün olabileceği konusunda yerelin bilgilendirilmesi önemlidir. Bu amaçla yapılacak olan kullanım kısıtlamaları, kapasite ve denetim koşullarının belirlenmesi önerilmiştir. Rota güzergahı üzerinde bulunan tarihi eser, arkeolojik ve mimari yapılar ile sit alanlarının hassasiyet derecesinin tespiti ve korunması, ilgili bakanlık ve aktörler tarafından ve yerel halk ile iletişim kurularak takibi yapılmalıdır.

Misi Köyü ve Kurşunlu Köyü'nde gerçekleştirilen alan çalışmasından elde edilen bulguların yanı sıra, çalışma kapsamında yapılan literatür araştırmasında incelenen yerel-uluslar arası kurum, kuruluş ve sivil toplum kuruluşlarının gerçekleştirdiği iyi örnek uygulamalarından yararlanılarak yaklaşımın her aşamasına girdi sağlanmıştır. Örneğin bölgesel çeşitliliğin yarattığı potansiyeller kapsamında, Türkiye Kültür Rotaları Derneği'nin rotalarından biri olan Fethiye Rotaları, uzmanlar tarafından, antik kentleri birbirine bağlayacak şekilde kurgulanması kültürel miras değerlerinin ön plana çıkarılmasında önemli bir konu olarak görülmüş ve bu anlamda öneri geliştirilmiştir. Yine Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 2007–2023 Türkiye Turizm Stratejisi kapsamında önerilen tematik koridorlar gibi, rotanın bölgenin potansiyeline uygun olacak şekilde bir tema etrafında şekillenmesi ile Kültür Rotaları Derneği'nin rotalarında uygulanan yürüyüşe alternatif bisiklet ve at binme parkurları geliştiri-

lmesi konusunda öneriler geliştirilmiştir. Yerelin aktif katılım sağladığı uygulamalar sonrası, Kurşunlu Köyü örneğinde görüldüğü gibi eko-turizm faaliyetlerinde yer alan köylülerin yaşadığı kırsal çevrenin potansiyellerini ziyaretçilerle paylaşması ve bu kapsamda gelir elde etmesi, bu mirasın korunmasını ve sosyo-ekonomik faydanın devamını sağlayacaktır.

Kültürel ve sosyal değerleri koruma, yaşatma ve tanıtmaya fırsatı bulabildiğini, hatta iş imkanları bulabildiğini gören yerel halk, kazandığı bilinç sayesinde yaşadığı bölgeyi daha çok benimseyecek ve kırsal nüfusun yaşam koşulları ve kalitesi artarak, ekonomik açıdan yeni bir kaynak sürekliliği sağlamış olacaktır. Kırsal kalkınmanın sürdürülebilir kalkınma modeline ulaşabilmesi için sadece ekonomik değil sosyal açıdan da kalkınmanın sağlanması gerekliliği ile daha aktif olan yerel halk, artık yaşadığı çevrede gerçekleşen projelerin karar ve uygulama süreçlerinde söz sahibi olabilecek ve Kurşunlu Köyü'nde görüldüğü gibi özellikle kırsal yaşamda kadının rolü ve ekonomik katkısı artacaktır.

Çalışmada, yerel halkın dahil olduğu toplum temelli yaklaşım modeli, somut ve somut olmayan kültürel miras değerlerinin aktarımında en iyi araçlardan biri olarak kültürel rotalar kapsamında ele alınmıştır. Kültürel varlıkların tanıtılması, korunması ve sosyo-ekonomik sürdürülebilirliğinin sağlanması için toplum temelli bir katılımın, kültür rotaları aracılığıyla nasıl gerçekleştirilebileceğine yönelik bir süreç önerisi geliştirilmiştir. Ancak, toplumu temele alan bu araştırmaya özgün yaklaşım modeli, sadece kültürel mirasın korunması konusunda değil, kentsel ve kırsal mekânı ilgilendiren konularda da geliştirilmeye açık, ekonomik, sosyal, ekolojik çok boyutlu ve disiplinler arası bir süreç önerisi olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşım önerisi, kültürel rotaların planlanması konusunda hazırlanan rehberler içerisinde önceliklendirilerek yer alabilecek ve geliştirilebilecek, yol gösterici bir nitelik taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- CoE (Council of Europe) Report, 2002 "The Cultural Routes Programme of the Council of Europe" and "The European Institute of Cultural Routes", Luxemburg. (http://seecorridors.eu/filebank/file_73.pdf)
- ÇEKÜL, 2015, Kültür Rotaları Planlama Rehberi, ÇEKÜL Vakfı - Tarihi Kentler Birliği Yayınları, Kılavuz Kitapçıklar Dizisi 3, İstanbul
- Durusoy, E., 2003, Geçmişten Geleceğe Bir Yol Olarak Kültürel Rota, TMMOB Şehir Plancıları Odası Haber Bülteni, 223 ISSN 1300-7300, s.15-20
- Gravari-Barbas, Maria, 2015, Cultural Routes Management: from theory to practice: "The Scientific Dimension of Cultural Routes: Scientific Boards And Networks of Knowledge", Council of Europe; European Institute of Cultural Routes.
- Gülçubuk, B., "Kırsal Kalkınma Çalışmalarında Türkiye Kalkınma Vakfı'nın Yeri ve İşlevi", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Ankara, 80-82, (1997)
- ICCROM, 1990. Definition Of Cultural Heritage, References To Documents In History. Fransa ICOMOS, 2008, ICOMOS Charter on Cultural Routes, Kanada.
- ICOMOS-CIIC, 2003, Kültür Rotaları Uzmanlar Toplantısı, Madrid
- ICOMOS-CIIC, 2008, Charter on Cultural Routes, Kanada.
- ICOMOS TÜRKİYE, 2013, Mimari Mirası Koruma Bildirgesi, İstanbul
- Nilüfer Belediyesi/Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 2016, Mysia'dan Apollonia ad Rhındacum'a Mysia Yolları
- TC. Kalkınma Bakanlığı, (2018), Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023) Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara
- UNESCO, 1972, Dünya Kültürel Ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi, Paris
- UNESCO, 2002, World Heritage Manuals Managing Tourism at World Heritage Sites: A Practical Manual for World Heritage Site Managers, UNESCO World Heritage Center.
- UNESCO World Heritage Centre (2019) "Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention"
- Ünsal, D. ve Pulhan, G., 2012. Kültürel Miras yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar, Anadolu Üniversitesi Yayını, Kültürel Miras Yönetimi Kitabı, Ünite 2, s.30-65
- URL
<https://www.cekulvakfi.org.tr/proje/kultur-oncelikli-bolgesel-yol-haritalari>
<http://www.culture-routes.net/fr/content/turkey-0#overlay-context=fr/content/countries-crossed-cultural-routes-council-europe>
<http://www.golpazari.bel.tr/golpazari/ilcemiz/tarihce.html>

ARAŞTIRMA / ARTICLE

Müştereklerin Çitlenmesi Ekseninde Kadınlar: Ekofeminist Perspektiften Türkiye’de Çevre Hareketleri

Women in the Axis of the Enclosure of Commons: Environmental Movements in Turkey from the Ecofeminist Perspective

 Dalya Hazar Kalonya

Pamukkale Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Denizli

ÖZ

Ekofeminist perspektif tarafından yapılan yakın tarihli çalışmalar, toplumsal cinsiyet, çevre/doğa, doğal varlıklar, müşterekler ve çevre eylemleri arasındaki karşılıklı ilişkilere işaret ederken; biyoçeşitliliğin korunmasında kadınların küresel rolünü de tartışmaktadır. Kırsalda yaşayan ve geçimi doğal varlıklara bağlı olan kadınlar ile bitki biyoçeşitliliği ve tohumların korunması arasındaki belirgin ilişki yabancı literatürde sıklıkla ifade edilmektedir; ancak bu konu Türkiye’de henüz yeterince tartışılmamıştır. Kırsalda kadınlar, tohumların çeşitliliği ve sürekliliğinden, gıda döngüsü ve güvenliğinden, yem bitkilerinden, hayvancılıktan, ormancılıktan ve daha birçok üretim ve toplumsal yeniden üretim aracından sorumludur. Kadınların bu görünmez emeği, büyük tarım şirketlerinin dikte ettiği kısır monokültürler ile biyoçeşitliliğin kadimden beri süregelen, uzun erimli varlığı arasındaki çatışmanın tam ortasındadır. Buna ek olarak, ekofeminist perspektiften bakıldığında, doğal varlıkların ve/veya ekolojik müştereklerin çitlenmesine tepki olarak ortaya çıkan çevre eylemleri içerisinde kadınların oldukça görünür, hatta ön planda olduğu dikkat çekmektedir. Çalışma, ekofeminizm, müşterekler ve çevre hareketleri kavramlarına dair yapılan literatür taraması ve Türkiye’deki çevre hareketlerine dair yapılan medya analizi aracılığıyla çevre/doğa ve kadınlar arasındaki ilişkiyi müştereklerin çitlenmesi ekseninde tartışmakta ve CBS analiz araçlarını kullanarak Türkiye’deki çevre hareketlerini mekansallaştırmaktadır.

Anahtar sözcükler: CBS; çevre hareketleri; ekofeminizm; kırsal politikalar; müşterekler; toplumsal cinsiyet; Türkiye.

ABSTRACT

Recent studies by ecofeminist perspective refer to the inter-relations between gender, environment/nature, natural assets, commons and environmental movements while also discuss the global role of women within the biodiversity protection. The significant relation between the plant diversity and seed protection and the rural women whose livelihood depend on the natural assets is stated in the foreign literature; however, this issue is not adequately discussed in Turkey yet. Rural women are responsible for the seed diversity and sustainability, food cycle and safety, forage crops, husbandry, forestry and many other production and common reproduction tools. This invisible labor of women is in the midst of the conflict between the barren monocultures dictated by major agricultural companies and the immemorially lasting and long-range asset of biodiversity. In addition, from the ecofeminist perspective, it is noteworthy that women are highly visible and even at the forefront in the environmental movements that emerge as a reaction to the enclosure of the natural assets and/or ecological commons. The study discusses the relationship between the natural resources and women within the axis of the enclosure of the commons through the literature review on the concepts of ecofeminism, commons and environmental movements; and spatializes the environmental movements in Turkey by using GIS analyst tools through the media analysis.

Keywords: GIS; environmental movements; ecofeminism; rural policies; commons; gender; Turkey.

Geliş tarihi: 09.08.2019 Kabul tarihi: 31.01.2021

Online yayımlanma tarihi: 03.03.2021

İletişim: Dalya Hazar Kalonya

e-posta: dalyahazar@gmail.com

TMMOB
Şehir Plancıları Odası

OPEN ACCESS This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Doğal varlıklar ve/veya ekolojik müşterekler üzerindeki çitleme ve tahribat baskısı, çevrecilik, ekofeminizm ve müşterekler yazılarının ortak araştırma alanıdır. Çevre hareketleri de bu baskılar sonucunda reaktif olarak ortaya çıkan *müşterekleştirme girişimleri/pratikleri* olarak ele alınmaktadır. Müşterekler en genel anlamıyla “sahip olduğumuz ve birlikte yaptığımız her şey” olarak tanımlanmaktadır. Son yıllarda, Türkiye'nin kırsal ve kentsel alanlarında çitleme yoluyla müştereklere erişim hakkının kısıtlanması karşısında, sıklıkla küçük ölçekli ve yerel odaklı direnişlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Müşterekler, *doğal (ekolojik) müşterekler* ya da *yapay (kentsel) müşterekler* olarak ikiye ayrılmakta ve gelenek, dil, kolektif bilgi gibi soyut varlıkları kapsamaktadır (Adaman ve diğ., 2017).

Müşterekler üzerinde süregelen çitleme baskısı, 17. yüzyılda İngiltere kırsalında başlayan ve ilkel birikimi oluşturan, “devlet ve sermaye iş birliği ile özel mülkiyete çevirme yoluyla alıkoyma” olarak da tarifleyebileceğimiz *çitleme hareketlerine* dayanmaktadır. Marx (1867) bu süreci “sermayenin kırsal müştereklere saldırısı” olarak tarif etmiştir. Müştereklerin çitlenmesine karşı yerelde direnen topluluklarla başlayan çevre hareketleri ise yine 17. ve 19. yüzyıllar arasına temellenmektedir (Garner, 1996). Günümüzde müşterekler üzerinde süregelen temel problem halen özelleştirme ve dönüşüm baskısıdır. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren tarım alanları, ormanlar, meralar, kıyılar vd. doğal alanların, neoliberal kentleşme ve inşaat, turizm, maden ve enerji sektörleri önceliğinde özelleştirilmesi, tohumların ve genlerin patentlenmesi “yeni bir çitleme hareketi” olarak ifade edilmektedir (Penpecioglu, 2013; Walljasper, 2014; Benlisoy, 2014; Christophers, 2018). Çitleme hareketleri devam ettiği sürece, müşterekleştirme pratikleri olarak çevre hareketleri ve buna paralel dava süreçleri de kuşkusuz devam edecektir.

Müşterekler ve müşterekleştirme pratikleri, mekânla ve insan bedeniyle kurulan paylaşımlar olarak, kentleri ve toplumu biçimlendirme gücü olan hareket türleridir (Stavrides, 2020). Bu bağlamda, çevre hareketleri müşterekleştirme pratikleri olarak kabul edilebilir çünkü çevre/doğa müşterek konulardır ve çevre hareketleri sıklıkla müştereklerin savunusu amacı taşımaktadır. Müşterekler ve çevre hareketleri, politik ekonomi (ve politik ekoloji) bağlamında daha çok tartışılması gereken konulardır. Politik ekoloji, sosyal yapıların ve organizasyonların çevre/doğa ile etkileşimini, tarihsel süreçte ekolojik krizlere verilen yanıtları ve çevre hareketleriyle ortaya çıkan temel politik eğilimleri inceleyen bir bilim alanıdır. Politik ekolojistler, çevre/doğanın içkin değeri üzerinde durmakta ve ekolojik bilinci olan bir toplum oluşturmayı amaçlamaktadır. Politik ekoloji alanında, derin ekolojistler, eko-sosyal demokratlar, liberal eko-sosyalistler, sosyal ekolojistler ve feminist politik ekolojistler gibi birçok ayırım bulunmaktadır (Dobson, 1995; Heynen ve diğ., 2006; Akbulut, 2014; Roussopoulos, 2015).

Politik ekolojistler, neoliberal politikalar sebebiyle çevre/doğa üzerinde ortaya çıkan baskılara odaklanırken; *feminist politik ekolojistler*, doğal varlıklar ve/veya ekolojik müşterekler üzerinde karar alma süreçlerindeki toplumsal cinsiyet rollerine ve güç ilişkilerine ve kadınların toplumsal konumlarının cinsiyetleri dışında din, sınıf, etnik köken vb. ile de ilişkin olduğunu savunan *kesişimselliğe* odaklanmaktadır. Dolayısıyla, bir toplum hakkında konuşmadan o toplumun müşterekleri hakkında konuşmak da mümkün değildir (Sato ve Alarcon, 2019). Nightingale (2019), müşterekleştirme pratiklerini, eko-merkezci *sosyo-doğal süreçler* olarak tariflemektedir. Toplumsal cinsiyet, ırk, etnik köken, kast, yaş ve engellilik durumu gibi kesişimselliklerin hiçbirisi güç ilişkileri sebebiyle ortaya çıkan çatışmalardan bağımsız değildir. Bu sebepten, müşterekleştirme pratikleri de insanlar ve diğer canlıları kapsayan bir *güç hareketidir* (Nightingale, 2019).

Ekolojik müştereklerin yerel ve parayla ölçülemez kullanım ve kültürel değeri sıklıkla *karar vericiler* tarafından azımsanmaktadır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki birçok kırsal toplulukta, yiyecek, ilaç, giysi, barınak, alet ve gelir sağlayan doğal varlıklar kadınların temel zenginliğidir ve bu kaynaklara erişimlerinin sürekliliği kadınların toplumdaki konumları ve refahları için önemlidir. Bir diğer önemli nokta, kadınların sürdürülebilir kalkınma stratejileri ve karar verme süreçlerine dahil olmaları gerekliliğidir; çünkü biyoçeşitlilik ancak doğal varlıkların sürdürülebilir kullanımına ve bu kullanımdan sağlanan yararların adil ve eşit paylaşımına ve yerel örtük bilgiye önem verildiği sürece korunabilir. Buna ek olarak, doğal varlıklara ve/veya ekolojik müştereklere erişimin kısıtlandığı ve çitlendiği durumlar karşısında gösterilen tepkilerin dünyada ve Türkiye'de benzerlik gösterdiği görülmektedir (Hazar, 2020).

Yapılan çalışma, *toplumsal hareketler* içerisinde önemli bir yere sahip olan ekofeminizm ve müşterekler literatürleri kapsamında Türkiye'de ekolojik müştereklerin çitlenmesi girişimleri karşısında ortaya çıkan çevre hareketlerine ve kadınların bu hareketlerdeki görünürlüğüne odaklanmaktadır. Çalışmanın ilk aşamasında, ekofeminizm, müşterekler ve çevre hareketleri kavramlarına dair literatür taraması yapılmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında, 2009–2019 yılları arasında Türkiye'de basına yansıyan çevre hareketleri Medya Takip Merkezi (MTM) arşivinden “çevre eylemleri” anahtar kelimesiyle aratılmış ve çevre hareketlerinin konuları, sayıları, yerleri ve kadınların bu hareketlerdeki görünürlüğü içerik analiziyle değerlendirilmiştir. Çalışmanın son aşamasında, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) analiz araçları kullanılarak Türkiye'deki çevre hareketleri haritalandırılmıştır.

Ekofeminist Yaklaşımlar

Ekoloji kelimesi ilk olarak Alman biyolog Haeckel (1866) tarafından “türlerin karşılıklı bağımlılığı yararına çalışan bir

bilim alanı" olarak tanımlanmıştır. Politik ekoloji ise Coğrafya altında ortaya çıkan ve çevre ile karşılıklı etkileşim içinde bulunan sosyal yapılar ve toplumsal organizasyonları inceleyen bir araştırma alanıdır (Elmhirst, 2011). Politik ekoloji yaklaşımı, çevrenin/doğanın devlet tarafından yönetiminin tarihini, ekolojik krizlere verilen yanıtları ve çevre hareketleriyle ortaya çıkan temel politik eğilimleri tartışmaya açmaktadır. Politik ekolojistler, çevre/doğanın içkin değeri üzerinde durmakta ve ekoloji bilinci olan bir toplum oluşturmayı amaçlamaktadır. Politik ekoloji alanı, derin ekolojistler, eko-sosyal demokratlar, liberal eko-sosyalistler, sosyal ekolojistler ve ekofeminist literatürün ikinci ayrımında konumlanan *feminist politik ekolojistler* gibi birçok ayrım içermektedir (Dobson, 1995; Heynen ve diğ., 2006; Roussopoulos, 2015).

1970'li yılların ortalarında ortaya çıkan ekofeminist yaklaşımlar, çoğulcu ideolojiler benimsemekte ve ekolojik krizlere farklı bakış açılarıyla yaklaşmaktadır. Ekofeminist literatürde üç temel ayrım bulunmaktadır; (1) özcü ekofeministler, (2) sosyal ekofeministler, (3) ortaklık etiği savunucuları. Birinci ayrım ekofeministler, kadınların erkeklerden farklı psikolojik ve biyolojik özellikleri olması sebebiyle kadınlar ve çevre/doğa arasında doğrudan ve yakın bir ilişki olduğunu savunur (ör. yeryüzü ana Gaia). Kadınların yereldeki gücünü arttırmayı savunan *özcü ekofeministler*, toplumsal ve ekolojik krizlerin temellerinin kapitalizmden çok daha önceye, *ataerkiye* dayandığını savunur ve kadınlık değerlerinin yüceltilmesiyle toplum ve çevre/doğa arasında bütünlükçü bir bakış açısı oluşturmayı amaçlar. Ancak özcü ekofeministler, irrasyonel düşüncelerden etkilendikleri, biyolojik ve tinsel indirgemecilikleri, bilimsel ve kültürel ilerlemeleri ve değişkenleri reddetmeleri, erkeklerin doğayı korumaya yönelik bir siyaset geliştiremeyeceği iddiaları ve kadının dişiliği üzerinden geleneksel cinsiyet rollerini pekiştirmeleri sebebiyle ikinci ayrım ekofeministler tarafından eleştirilirler. Örneğin, *dişi ilkeyi* savunan Shiva'nın Hindistan kırsalında yaptığı çalışmalar (Shiva, 1992), üçüncü dünya ülkelerindeki sömürgecilik deneyimini ve Batı tarzı kalkınma sebebiyle marjinalleştirilen kırsaldaki kadınlar öncesinde de var olan toplumsal eşitsizlikleri göz ardı etmesi sebebiyle eleştirilmektedir (Agarwal, 1992; Zein-El Abdin, 1996; Çetin, 2005).

İkinci ayrım ekofeministler, kadınların erkeklerden farklı psikolojik ve biyolojik özellikleri olduğu görüşünü reddeder ve kadın ve doğanın ikili sömürsünün maddi temellerini ortaya koymaya çalışır. *Sosyal ekofeministler*, *feminist politik ekolojistler* ve *Marksist feministlerin* kesişiminde bulunan ikinci ayrım ekofeministler, ekolojik krizlerin merkezine salt toplumsal cinsiyet kaynaklı tahakkümleri değil; kapitalist ataerki, din, ırk, sosyal sınıf vb. kesişimsellikleri de dahil eder. İkinci ayrım ekofeministler, toplumsal baskılar ortadan kaldırılmadan, insanlığın ya da çevrenin/doğanın özgür olamayacağını savunur. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yapılan çalışmaların sosyal ekoloji (politik ekoloji) çerçevesinde, ikinci ayrımda yer aldığı görülmektedir. İkinci ayrım ekofeministler, sistemin tahakkümü

ile gerçek anlamda mücadele etmenin ancak geniş ölçekte toplumsal güçlere ve mevcut ekonomik sisteme meydan okuyabilecek *kolektif bir toplumsal hareketle* mümkün olduğunu düşünür (Biehl, 1991; Çetin, 2005; Roussopoulos, 2015).

Üçüncü ayrım ekofeministler ise birinci ve ikinci ayrım ortasında durmaya çalışır. Birinci ayrımın kadınların erkeklerden farklı psikolojik ve biyolojik özellikleri olduğu görüşünü paylaşırken, çevre/doğa ve kadın sorunlarına çözüm olarak kadınsı değerleri yücelten yeni bir *ortaklık etiği* önerir. Bu süreçte, ikinci ayrımın savunduğu kesişimselliklerden bağımsız olarak tüm dünyada erkeklerin kadına ve doğaya birlikte saldırdığını ve hükmettiğini varsayar, ancak kadınların da doğaya tahakküm ettiği, zarar verdiği durumlar olabileceğini göz ardı eder (Çetin, 2005).

Ancak ekofeminizmin üç ayrımı da doğa/çevre koruma eylemini, *biyoçeşitliliği korumayı amaçlayan bir toplumsal cinsiyet ekseninde* değerlendirir. Birinci ayrımdan Vandana Shiva ve ikinci ayrımdan Maria Mies'in birlikte yazdıkları *Ekofeminizm* (1993), bu bağlamda ortak kaygılarını dile getirmektedir. Elbette bu kaygının öncelikle yaşam alanları tarıma ve doğal varlıklara bağlı olan, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kırsal alanlarında yaşayan kadınlar için geçerli olduğu söylenebilir. Özellikle ekofeminist yaklaşımların ikinci ayrımı; (1) çoklu kullanımları ve değerleri, (2) çoklu aktörleri, ilişkileri, insanlara ve çevre ekosistemlere aracılık eden farklı organizasyonları ve (3) fiziksel ve mekânsal ilişkinin peyzaj ve günlük yaşam pratikleriyle ilişkisini tanımlama kapasitesine sahiptir (Mies ve Shiva, 1993; Rocheleau, 1995).

Ekofeminist literatüre yönelik eleştirilerin başında, hangi ayrım içerisinde olursa olsun kadınların tek bir kategori içerisinde ele alınması ve renkli ırktan olan kadınların yaşadıkları deneyimlerin göz ardı edilmesi gelmektedir. Renkli ırktan kadın bedenlerinin çevre/doğa ile özdeşleştirilerek erkekler tarafından tahakküm altına alınmasının en açık örneği 19. yüzyılda Amerika'da köle kadınlar üzerindeki uygulamalardır. Bir diğer çarpıcı örnek ise, metalaştırılan bedeni sergilenmek için Avrupa'ya getirilerek bir vahşi hayvan bakıcısına satılan ve nihayetinde bir müzede sergilenen Sarah (Saartje) Baartman'ın hikayesidir (Mothoagae, 2016). Bu bağlamda çevreye/doğaya ve kadına tahakküm süreçlerinin diğer kesişimsellikler göz ardı edilerek salt toplumsal cinsiyet ekseninde ele alınmasının yeterli olmayacağı anlaşılmaktadır (Çetin, 2005; Mollett ve Faria, 2013).

İkinci ayrım ekofeministler içerisindeki feminist politik ekolojistler için toplumsal cinsiyet, kaynakların erişilebilirliği ve kontrolü için, sınıf, kast, ırk, kültür ve etnik köken vb. kesişimselliklerle entegre olan kritik bir değişkendir. Toplumsal cinsiyet ve kaynak erişimi, mülkiyetin cinsiyetçi etkileri, müşterekler, çitleme hareketleri, yerinden yönetimli, iyileştirici geleneksel yöntemler ve çoklu kullanım haklarına dair çalışmalar, prensipleri ilk olarak Rocheleau ve diğ. (1996) tarafından belirlenen *feminist politik ekoloji* alanı kapsamındadır. Bu alandaki çalışmalar özellikle kırsalda sürdürülebilir yaşam

alanları oluşturmak için üç temel konuya odaklanılmaktadır: (1) cinsiyetçi çevre bilinci, (2) cinsiyetçi çevre hak ve sorumlulukları, (3) tabandan gelen halk aktivizmi.

Yakın gelecekte tartışılması öngörülen üç temel feminist politik ekoloji alanı ise; (1) az görünür feminist ölçek kavram-sallaştırmaları ve ilişkisellikleri (ör. insan bedeni, hanehalkı); (2) bedensel feminizmin gücü ve kesişimsellikleri; (3) feminist politika kavramsallaştırmaları ve politik ekolojide özne türetimidir (Rocheleau ve diğ., 1996; Elmhirst, 2011).

Ekofeminist Literatürde Müşterekler

Ekofeministlerin müşterekler alanındaki çalışmaları otuz yıldan fazla zamandır devam etmektedir (Mies ve Shiva, 1993; Agarwal, 1992; Rocheleau ve diğ., 1996). Feminist politik ekolojistlerin son yıllardaki çalışmaları, toplumsal cinsiyet, çevre/doğa ve müştereklerin çitlenmesi karşısında ortaya çıkan çevre eylemlerindeki toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki farklılıklara işaret etmekte ve yerel sürdürülebilir kalkınma içinde kadının küresel rolünü tartışmaktadır (Rocheleau, 1995). Ayrıca son yıllarda müşterekleri neoliberal politikaların karşısında bir alternatif olarak konumlandıran çalışmalar ve müşterekleştirme pratiklerini odağa alan çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır (De Angelis, 2007; Linebaugh, 2008; Bollier ve Helfrich, 2015; Gibson-Graham ve diğ., 2016; Stavrides, 2016).

Müşterekler, “*kamu kullanımına ve toplumun ücretsiz erişimine açık, kolektif mülkiyete sahip somut ve soyut varlıklar*” olarak tariflenmektedir (Santos Junior, 2014). Müşterekler, hava, su, orman ya da tohum gibi ekolojik müşterekler; kamu malları gibi yapay (kentsel) müşterekler; gelenek, dil, kolektif bilgi gibi soyut müşterekleri kapsamaktadır (Ostrom, 2010; Adaman ve diğ., 2017).

Kaynak kötümserci bir ekolojist olan Hardin (1968), *Müştereklerin Trajedisi* isimli çalışmasında, kâr maksimizasyonu gözetken bireylerden oluştuğunu kabul ettiği çobanlar ve aşırı otlatılan meralar örneği üzerinden müştereklere kısıtlı erişim ve optimum nüfus ihtiyacından bahsetmiş ve müştereklerin korunmasının yalnızca iki şekilde mümkün olabileceğini söylemiştir: *özelleştirme* ve *devlet kontrolü*. Hardin’in önerisi, sermayenin müşterekleri özelleştirme girişimlerine teorik bir gerekçe sunduğu iddiasıyla eleştirilmiştir (Harvey, 2012).

Buna karşılık Elinor Ostrom (1990), müştereklerin, müşterek kullanıcılar tarafından sürdürülebilir şekilde kullanılacağı bir iç denetim mekanizması kurulabileceğini ve halihazırda buna dair birçok örnek bulunduğunu kanıtlamıştır. Ostrom’un *kolektif eylem teorisinde* müşterek kullanıcılar, yabancıları (diğerlerini) müştereklerinden uzak tutma hakkı olan iyi tanımlanmış bir grup olarak tariflenmiştir (ör. belirli bir mevsimde belirli bir bölgede avlanan balıkçılar, hayvanlarını merada otlatan köy/

köyler) (Ostrom, 1990; Angus, 2008; De Angelis and Harvie, 2014). Ostrom, kolektif eylem teorisiyle Nobel Ekonomi Ödülü (2009) kazandığında, erkek egemen siyasi bilimler ve iktisat alanlarında tartışmalara yol açmıştır. Yine de Ostrom’un müştereklere ekofeminist perspektiften yaklaştığı söylenemez.

Ostrom’un teorisi müşterek kullanıcılarının ve içinde bulundukları toplumun/topluluğun tanımının belirsizliği sebebiyle eleştirilmiştir. İlk eleştiri, ideal koşullarda homojen bir topluluktan bahsetmenin mümkün olmayacağı ve müştereklerin yönetimi süresince, toplumsal cinsiyet, sınıf, ırk, etnik köken gibi kesişimsellikler bağlamında ortaya çıkabilecek olası eşitsizlikler hakkındadır. Buna ek olarak, çitleme hareketleri kapitalizmin içkin devinimidir ve müştereklerin neoliberal politikalara çözüm üretebilmesi için bir sistem eleştirisi gerekmektedir. Bu sebeple, müşterekler kolektif eylem teorisinden daha kapsamlı bir politik ekonomi perspektifinden ele alınmalıdır (Akbulut, 2014; Adaman ve diğ., 2017).

Müşterekleri (yeniden) yaratma süreci olarak da tariflenen *müşterekleştirme pratiklerini* ekofeminist perspektiften inceleyen ikinci ayırım çalışmaları, gündelik yaşam pratiklerine, sosyal ilişkilere, tasarlanmış mekanlara ve toplumsal yeniden üretim alanlarına odaklanmakta ve müştereklerin metalaştırılma riskine karşı bir noktada konumlanmaktadır (Sultana, 2009; Federici, 2011; Nightingale, 2011; Elmhirst, 2015; Clement ve diğ., 2019). Toplulukların doğal varlıkların yönetimindeki rolüne odaklanan tartışmalar, neoliberal politikaların yarattığı baskıya odaklanan politik ekolojistler ile toplumsal cinsiyet rollerine odaklanan feminist politik ekolojistlerin iklim değişikliği ve çevre söylemlerindeki kesişimselliklere bağlı güç ilişkilerine işaret etmesiyle zenginleşmektedir (Rocheleau, 2008; Ahlers ve Zwarteveen, 2009; Harris, 2009).

İkinci ayırmada bulunan feminist politik ekoloji, müşterekleri bir analiz nesnesi olarak görmekte ve doğal varlıklara ve/veya ekolojik müştereklere, mülkiyete, gündelik yaşam pratiklerinin birbirine bağlı mekânlarına ve hanehalkının durumuna odaklanmaktadır. Feminist politik ekoloji ayrıca müşterekleri; *biyofiziksel müşterekler*, *bilgi müşterekleri*, *kültürel müşterekler* ve *toplumsal müşterekler* olarak ayırmakta ve müşterekleştirme pratiklerindeki *dönüştürücü* potansiyeli ortaya koymaktadır (Clement ve diğ., 2019).

Feminist tartışmaların yanı sıra post-kapitalist topluluk ekonomisi çalışmaları da müşterekler tartışmalarıyla ilişkilendirilmektedir. Sato ve Alarcon (2019), bir *post-kapitalist feminist politik ekoloji* (FPE) yaklaşımını tarifleyerek, genellikle sınıf farklılıklarını göz ardı eden sermaye merkezli müşterekler tartışmalarının sınırlı vizyonunu genişletmiştir.

Marksist feministler ise müştereklerin yalnızca metalaştırılabilir kaynaklara indirgenemeyeceğini ve birlikte yönetilmeyen

doğal varlıklara müşterek denilmeyeceğini savunurlar (Mies ve diğ., 1988). Müşterekler, toplulukların/toplumların eylemleri ve sorumluluk bilincinin ürünleridir. Bu sebepten bir topluluktan/toplumdan bahsetmeden müştereklerden bahsetmek mümkün değildir (Sato ve Alarcon, 2019).

Müştereklerin biyofiziksel kaynakların ötesinde, bilgi ve sosyal formları içermesi (soyut müşterekler) ekofeminist araştırmacılar için önemlidir. Bu doğrultuda, toplumsal yeniden üretim sürecinde müşterekleştirme pratikleri ile (ör. çocuk bakımı, yaşlı bakımı, ev işleri) kolektif alternatifler üretilebileceğini savunurlar (Sato ve Alarcon, 2019).

Müşterekler, “dönüştürücü politikalar” tartışması içinde önemli bir role sahiptir. Ekofeminist literatürde müşterek alanların çitlenmesini engellemek ve halihazırda çitlenmiş olanları geri kazanmak üzere dönüştürücü politikalar üretilmesi için “kolektif eylemlilik üzerinden mülkiyet” ve “toplumsal yeniden üretim üzerinden mülkiyet” tartışmaları öne çıkmaktadır. Süreçlerin sonuçlardan daha önemli olduğunu savunan post-yapısalcı görüşlere göre, *toplumsal cinsiyetleştirme (gendering)* ve *müşterekleştirme (commoning)* kavramları bu doğrultuda tartışılması daha uygun kavramlardır (Sato ve Alarcon, 2019).

Post-kapitalist FPE yaklaşımı müşterekleştirme pratiklerinin bir süreç olarak ele alınması ve her mülkiyete uygulanabilmesi için üç temel anlayış önermiştir; (1) Müştereklerin ve topluluğun (yeniden) birlikte üretimi ve çitlenmiş alanların (yeniden) müşterekleştirilmesi, (2) Özel mülkiyet, kamu mülkiyeti ya da açık erişim fark etmeksizin her türlü mülkiyet üzerinde müşterekleştirme pratiklerinin ele alınması ve yeni müşterekler oluşturulması, (3) Yönetilmeyen doğal varlıkların henüz çitlenmeden önce müşterekleştirilmesi. Bunlara ek olarak, *atıklar* gibi gezegene zarar veren *olumsuz müştereklere* dair sorumluluk alınması ve harekete geçilmesi (Sato ve Alarcon, 2019).

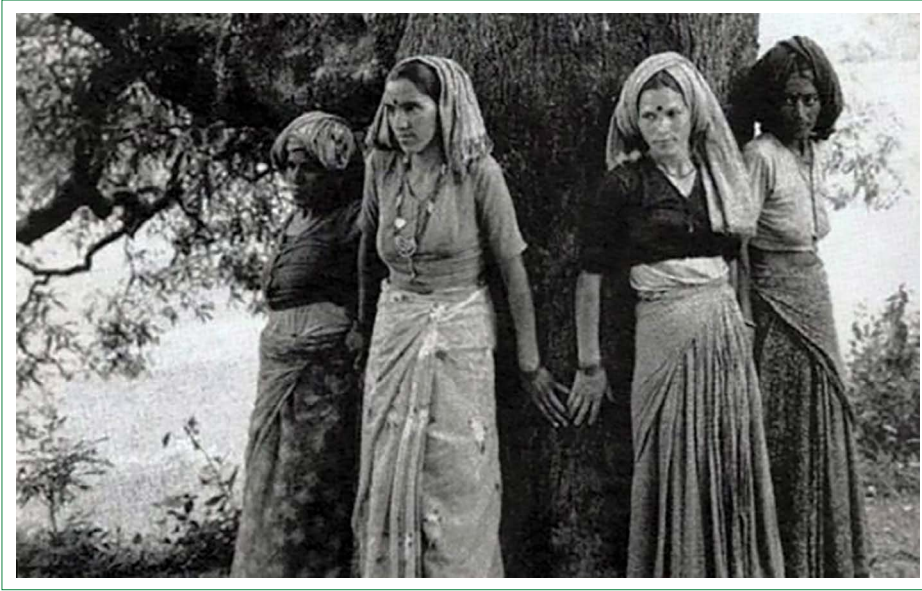
Nightingale (2019), müşterekleştirme pratiklerini *sosyo-doğal süreçler* olarak tariflemektedir. Sosyo-doğal süreçler, eleştirel sosyal bilimlerde “insanmerkezci olmayan sosyo-ekolojik sistemler” olarak tariflenebilir (Castree ve Braun, 1998). Sosyo-doğal süreçler, toplulukları ekoloji içerisinde tariflemekte ve sosyal ile doğal olanı birlikte sınıflandırılmaktadır. Nightingale (2019), müşterekleştirme ilişkilerinin *kesişimsel* olduğunu ve topluluktaki bireylerin güç ilişkilerine göre sosyal ilişkilerin ve müşterekleştirme pratiklerinin değişiklik gösterdiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, müşterekleştirme pratikleri sosyo-doğal içselleştirmeleri ve dışsallaştırmaları içeren, bu yüzden *dışarıyı/ötekiyi*, diğerini zorunlu kılan bir güç hareketi olarak tariflenmektedir (Nightingale, 2019).

Bugün dünyada müştereklerin kolektif yönetimi, kent bahçeleri, boş parsel işgalleri, gerilla bahçeleri, açık kaynak ve internet temelli üretim çabaları, alternatif para birimleri (ör. kripto/

sanal para) vb. müşterekleştirme pratikleri devam etmektedir (Bollier ve Helfrich, 2015). Müşterekleştirme, varlığı ve kalıcılığı sürekli olarak yeniden müşterekleştirme pratiklerinin uygulanmasına bağlı olan parçacıl ve geçici bir durumdur. Sosyo-doğal ilişkilerin oluşturduğu öznellikler, müştereklere duygusal bağlılığa sebep olan ilişkileri ve gündelik yaşam pratiklerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, çevre hareketlerine katılan sosyo-doğal topluluklar, güç çatışmalarının üstesinden gelememekte, aksine bu çatışmaların parçası olmaktadır. Müşterekleştirme pratiklerinin sonucu ise sıklıkla beklenmedik, kendiliğinden ve şaşırtıcı olmaktadır (Nightingale, 2019).

Shiva (1992), Hindistan’daki kadın çiftçi örneklerinden yola çıkarak geleneksel tarım, hayvancılık ve ormancılık uygulamalarında kadın emeğinin nasıl örtük kaldığına dikkat çekmektedir. Kapitalist sistemde ücret döngüsüne girmeyen kadın emeği, bir para karşılığı olmadığı için *üretken olmayan emek* kategorisinde değerlendirilerek bilinçli bir şekilde görünmez kılınmaktadır. Kadınların üretim ve toplumsal yeniden üretim sürecinde doğaya ve biyoçeşitliliğe zarar vermeden, hatta bizzat biyoçeşitliliği sürdürülebilir kılarak harcamış olduğu emek-zaman, doğanın “kendiliğinden” üretkenliğinin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Oysa tohumların çeşitliliği ve sürekliliği, gıda döngüsü, hayvan yemi, ormancılık, üretip satılan ya da gündelik tüketilen ürünler yerli kadınların bilgeliği ve çalışkanlığıyla meydana gelen süreçlerdir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kendi kendini idame ettirmenin tek yolu yerel tohum üretmek ve çeşitliliği sağlamaktır. Tohumlar dışarıdan satın alınmaya başladığında ise kadınlar üretimde karar verici konumlarını kaybetmekte, nitelsiz işgücü ve tüketici konumuna indirgenmektedir. *Gizli hasat* olarak tariflenen yabani ya da yardımcı bitkiler, çoğu zaman *müşterek arazilerden* toplanmaktadır. Depolarda, tohumluklarda saklanan bu gizli hasat, kadınların sorumluluğundadır ve ihtiyaç zamanlarında ortaya çıkarılır (Rocheleau, 1995; Zweifel, 1997; Howard, 2003; Deda ve Rubian, 2004).

FAO (2004) raporuna göre savaş, hastalıklar, yeni iş sahaları için kırdan kente göç vb. sebeplerle kırsaldaki erkek nüfusunun azalması sonucunda kadınların kırsalda üretime dair sorumlulukları artmakta ve “tarımın dişileşmesi” olarak tarif edilen bir olgu ortaya çıkmaktadır (Deda ve Rubian, 2004). Ancak özellikle az gelişmiş ülkelerde mülkiyet sahipliğindeki cinsiyet eşitsizliği, kadınların doğal varlıklara erişimini gittikçe zorlaştırmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve buna bağlı olarak doğal varlıklar ve/veya ekolojik müştereklere erişim ve karar verme süreçlerindeki eşitsizlik ortadan kaldırılmadığı sürece biyoçeşitliliğin gerçek anlamda korunabileceğini söylemek mümkün değildir (Rocheleau, 1995; Howard, 2003). Kadınların kırsaldaki yerel örtük bilgisinin önemi güncel çalışmalarda gittikçe daha görünür hale gelmektedir. Bu bağlamda, yerel örtük bilgiyi tanımak, özümsemek ve bu bilgiyi bilimsel bilgiyle geliştirmek gereklidir.

Şekil 1. Hindistan Chipko Hareketi, 1970 (Url-1).

Ekofeminist Literatürde Çevre Hareketleri

Doğal varlıkların ve/veya ekolojik müştereklerin çitlenmesine karşı tepki olarak ortaya çıkan çevre hareketlerinin, 17. ve 19. yüzyıllar arasında yerel toplulukların (ör. kızilderililer, aborjinler) direnişleriyle başladığı kabul edilmektedir (Garner, 1996). Çevre hareketlerinin başından itibaren kadınlar da yaşam alanlarını savunmak için *halk aktivizminin* içine çekilmek zorunda kalmıştır. Tarımda makineleşme ile birlikte ortaya çıkan *Yeşil Devrim*, kırsal alandaki cinsiyet rolleri üzerinde etkili olmuştur. Geleneksel yöntemler ikameci makineleşmiş tarım, çoğunlukla kadınlara emek yoğun, düşük ücretli ve güvencesiz çalışmak zorunda kalacakları istihdam alanları yaratmış ve iş yükünü artırmıştır. Toplumsal normlara göre oluşan cinsiyet rolleri, sınıf farklılıkları, ırk ve etnik köken de sıklıkla kadınların aleyhine kullanılmaktadır. Erkeklerin bürokratik kurumlardaki pozisyonları doldurmaları da kadınların sesinin daha az duyulmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple, kadınların örgütlediği çevre hareketlerinin tarih boyunca *kendiliğinden* ve *gayri resmi* biçimde ortaya çıktığı söylenebilir (Deda ve Rubian, 2004).

Çevre hareketleri ve kadınların bu hareketlerdeki rolü incelendiğinde, kadınlar tarafından liderlik edilen ve çevreciliğin çehresini değiştiren iki önemli örnek görülmektedir. Bunlardan ilki Chipko Hareketi'dir. 17. yüzyılda Hindistan'da devlet destekli kerestecileri engellemek amacıyla ağaçlara sarılarak kendilerini siper eden 363 köylü, bu eylemleri sırasında öldürülmüşlerdir. Bu olaydan yaklaşık 250 yıl sonra 1970'li yıllarda bir grup köylü kadın yine kesilmesi planlanan ağaçlara kendilerini siper etmişlerdir. *Chipko Hareketi* olarak adlandırılan bu eylemler birkaç yıl içinde tüm Hindistan'a yayılmış ve ormancılık alanında reformların yapılmasını sağlamıştır (Şekil 1).

İkinci önemli örnek, Kenya Yeşil Kuşak Hareketi'dir. 1977 yılında Wangari Maathai önderliğinde Kenya'da başlayan hareket kapsamında çölleşmeye dikkat çekmek için 50.000 kadın 20 milyon ağaç dikmiştir ve yapılan çalışmalar bugün hala devam etmektedir (Şekil 2). Daha sonra geniş kitlelere yayılan bu hareketler, kadınların öncülüğünde başlaması sebebiyle ekofeminizmin mihenk taşları olarak kabul edilmektedir (Shiva, 1993; Breton, 1998; Deda ve Rubian, 2004; Zelezny ve Bailey, 2006). Ağaçlara sarılmanın ve fidan dikmenin bugün halen çevre aktivistlerinin en sık başvurduğu barışçıl eylem türleri arasında olduğu görülmektedir.

Chipko ve Yeşil Kuşak Hareketleri, çevre konularının yerel ve nihayetinde kontrol edilebilir olduğunu, çevre tahribatının sorumlularının sıklıkla güç erkleri olduğunu, sosyal adaletsizliğin halk aktivizmini alevlendirdiğini, etkili çözüm ve eylemlerin salt devlet kurumları ya da bürokratik hiyerarşilere bağlı olmadığını, kolektif hareketlerin (müşterekleştirme pratiklerinin) yeni sosyal normlar oluşturduğunu, azmin politika değişimi ve eğitim gerektirdiğini ve çevre hareketlerinin ortak çevre duyarlılığına sahip *yetkin kadınlar* tarafından da başlatılabileceğini kanıtlaması açısından önemlidir (Zelezny ve Bailey, 2006).

Birinci ayırım ekofeministlerden Elin Wagner, *Çalar Saat* (1941) kitabında kadınları üretimin makineleşmesinin sonuçlarına karşı uyarmıştır. Tarımda makineleşmenin ve kimyasal pestisitlerin savaş ile aynı derecede ölüm üretici teknolojiler olduğunu, Rachel Carson'un çığır açan kitabı *Sessiz Bahar*'dan (1962) 20 yıl önce sezmiştir. Wagner, doğu İsveç'in kadim inanışlarından esinlenmiş, anaerkil anlayış ve yöntemlerinin yeniden canlandırılması ve doğayı, insanlığı ve gelecek nesilleri korumak için makineleşen tarım yerine geleneksel (organik) tarımın sürdürülmesi için çalışmalar yapmıştır. Elizabeth Tamm ile birlikte *Dünya ile Barış* (1941) kitabını yazmış ve 1944 yı-

Şekil 2. Kenya Yeşil Kuşak Hareketi, 1977 (Url-2).

İlinda Flory Gate ile birlikte organik tarım ve hayvancılık çiftliği kurmuştur (Peterson ve Merchant, 1986).

Wagner'den esinlenen Hermodsson (1984), etik düşünceyi bilimden ayırarak bilimsel araştırmaları sömürüye açık hale getirmesi sebebiyle *pozitivist düşünce okulunu* eleştirmiştir. Pozitivist yaklaşım, modern endüstri toplumunda çevrenin/doğanın teknoloji eliyle kontrol edilmesinin önünü açmıştır. Bu dönemde öne çıkan ekofeministler, geleneksel anaerkil etik değerlerin modern topluma hatırlatılarak, çevrenin/doğanın (yeniden) insan müdahalesi olmaksızın özgürleşebileceğini ileri sürmüştür. Ancak birinci ayırım ekofeministlerin, anaerkil anlayış ve yöntemlerinin yeniden canlandırılması önerisi, kadınlara politik bir eylem alanı tariflememesi bakımından eleştirilmiştir (Peterson ve Merchant, 1986).

Bu bağlamda, kadın ve çevre hareketleri, toplumsal cinsiyet rolleri, politik yararlar ve yeniden üretim politikaları kapsamında birlikte değerlendirilmelidir. Yeniden üretim politikaları incelendiğinde, erkekler için *ekonomik büyümenin*; kadınlar içinse *ekolojik dengenin* daha çok fayda getirdiği görülmektedir. Peterson ve Merchant (1986), bu politikalarını İsveçli kadın aktivistler özelinde 4 ayırmada ele almıştır: (1) ekolojik ve nükleer sorunlara odaklanan *biyolojik (kuşaklar arası) yeniden üretim*; (2) gıda güvenliği ve pestisitlere odaklanan *aile (kuşak içi) yeniden üretim*; (3) çocuk ve yaşlı bakımı gibi geleneksel toplumsal yeniden üretim faaliyetlerini devlete devrederek kadınların işgücüne katılımına odaklanan *refah devleti (kamu sektöründe kuşak içi yeniden üretim)*; (4) toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı iş bölümüne odaklanan *yeniden üretim işçisi kadınların özgürleşmesi*.

Birinci ayırma örnek olarak, 1980 yılında İsveç'te yapılan ulusal nükleer enerji referandumu verilebilir. Referandum sonucunda kadınların %43'ünün, erkeklerinse %21'inin nükleer enerjiye hayır oyu vermesi dikkat çekicidir. İkinci ayırma örnek olarak, tarım ilaçlarına karşı kadınların başını çektiği sayısız ulusal protesto verilebilir. Bunlara ek olarak, Peterson ve Merchant (1986) İsveç'te süregelen çevre hareketleri kapsamında ideolojilerini cinsiyet ayırmasına göre temellendiren (birinci ayırım) ve temellendirmeyen (ikinci ayırım) ekofeministlerin, çevre dernekleri yönetiminde ve çevre hareketlerinde aktif rol aldığını tespit etmiştir (Peterson ve Merchant, 1986).

Kadınların çevre hareketlerindeki aktif rolüne dair bir diğer örnek ise, 1980'li ve 90'lı yıllarda ABD'de endüstriyel zehirli atıklara karşı yapılan halk protestolarıdır. Krauss (1993), çevre hareketlerinde aktif olan kadınları farklı ırk, sınıf ve etnik grupların perspektifinden kesişimsel olarak ele almıştır. Protestolara katılan kadın çevre aktivistlerinin kaygıları temelde çevre adaleti, aile ve toplum sağlığı bağlamlarında ele alınmıştır. Özellikle mavi yakalı işçi kadınlar, çocuk hastalıklarının, çoklu düşüklerin, doğuştan engelli bebeklerin, kanser kaynaklı ölümlerin ve diğer risklerin zehirle bağlantısını *deneyimleyerek* öğrenmişler ve çevre konularında teknik bilgileri olmasa bile, gelecek nesiller için duydukları kaygı sebebiyle çevre hareketlerinin ön saflarında yer almışlardır (Krauss, 1993). Gerçek bir hikâyeden uyarlanan Erin Brockovich (2000) filmi de 1990'lı yıllarda ABD'de endüstriyel zehirli atıklara karşı verilen hukuk mücadeleleri içinde kadınların rolünü anlatması bakımından önemli bir örnektir.

Ekofeminist çalışmalardaki çeşitli anket ve saha araştırması bulguları, kadınların ekolojik krizlere ve çevre korumaya yö-

nelik eylemlere erkeklerden *daha duyarlı* olduklarını kanıtlar niteliktedir. Cinsiyetçi sosyal roller, ekonomi-çevre/doğa tasaklarında, çevreye duyarlı eylemlere katılımı (ör. çöpleri ayrıştırmak), çevreye duyarlı tutum ve ekolojik dünya görüşünde, çevre sorunlarını ciddiye almakta, çevre politikaları tercihlerinde ve çevre kirliliği gibi aileyi ve toplumu etkileyebilecek yerel sağlık problemlerinde farklılaşmaktadır. Kadınların hava ve su kirliliği gibi sağlığı etkileyen çevre problemleri söz konusu olduğunda erkeklerden daha çok kaygı duyduğu görülmektedir. Aynı durum küresel ısınma ve biyoçeşitlilik kaybı gibi küresel çevre problemleri için de geçerlidir. McCright ve Xiao (2014), atık geri dönüşümü, su kullanımı azaltımı gibi çevreye duyarlı *özel eylemlerde* kadınların daha aktif olduğunu; ancak imza kampanyası ve çevre hareketleri gibi *kamusal eylemlerde* anlamlı bir cinsiyet ayrımının yapılmadığının altını çizmektedir (McCright ve Xiao, 2014).

Toplumsal cinsiyet ve çevrecilik söz konusu olduğunda, kadınların çevre örgütlerinde diğer politik sahalara göre daha görünür olduğu söylenebilir. Ancak, kadınların çevre hareketleri içerisinde daha aktif olduklarına ilişkin yeterli bütüncül veri bulunmamaktadır. Çevre örgütlerinde ve çevre hareketlerinde aktif olma durumu birçok değişene tabidir. Ücretli iş, ev işi, çocuk bakımı gibi toplumsal üretim ve yeniden üretim sürecinde kadınların görünür ve görünmez emeklerinden arta kalan kısıtlı zamanın ne kadarını çevre hareketlerine ayırabileceği tartışma konusudur. Çevre sosyolojisi ve ekofeminist teori birçok sosyo-kültürel, yapısal ve biyolojik sebepten ötürü çevre konusunda kadınların erkeklerden daha aktif olduğunu kabul etmektedir. Öte yandan, toplumsal hareketler yazını birçok demografik faktör sonucunda kadınların çevre hareketlerine katılımının erkeklerden daha zor olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, kadınların toplumsal üretim ve yeniden üretim süreçlerindeki rolleri sonucu oluşan zaman kısıtı sebebiyle çevre hareketlerindeki görünürlüğüne eleştirel bir perspektiften yaklaşılması gerekmektedir (Tindall ve diğ., 2003).

Mohai (1992) çalışmasında, kadınların özel alanlarında çevre dostu aktivitelerinin daha fazla olmasına rağmen, kamusal organize aktivizm içinde erkekler kadar görünür olmadığını tespit etmiştir. Tindall ve diğerleri (2003), kadınların çevre dostu aktivitelerinin aktivizme dönüşmemesini *biyografik uygunluk durumu* ile ilişkilendirmektedir. Biyografik uygunluk durumu, sosyo-ekonomik ve demografik faktörler, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü gibi değişkenlerle farklılaşmaktadır. Dolayısıyla, çoğu ülkede kadınların erkeklerden daha düşük ücret alması, ev işi, çocuk bakımı gibi ücret döngüsüne girmeyen (görünmez) işlerin tam zamanlı bir meşguliyet durumu yaratması vb. sebebiyle kadınların biyografik uygunluğu azalmaktadır. Bu durum, kadınların çevre dostu aktivitelerinin (ör. toplu taşıma kullanma, geri dönüşüm) görünür bir aktivizme dönüşmemesinin başlıca sebebidir (Tindall ve diğ., 2003).

Zelezny ve Bailey (2006), modern çevreciliğin mevcut ekolojik krizlere yanıt olamadığı eleştirisine karşın literatürde yeni bir model önermektedir: *üçüncü dalga çevrecilik modeli*. Bu modelde, kadınların üçüncü dalga çevrecilik modeli içerisinde lider pozisyonda olmaları ve *sürdürülebilir çevre hareketlerinin* kadınlar tarafından organize edilmesi gerekliliği savunulmaktadır.

Türkiye’de özellikle son 10 yılda, farklı alanlarda mücadele eden sınıf, kadın ve çevre hareketlerinin birlikte hareket etmeye başlaması; neoliberal politikalar sonucunda ortaya çıkan işsiz ve güvencesiz kesimin, ekolojik yıkım mağdurlarının, gelecek kaygısı duyan gençlerin, kazanılmış hakları gasp edilenlerin, kentsel dönüşüm mağdurlarının, göçmenlerin, mültecilerin ve köylülerin bu toplumsal hareketler ekseninde ortaklaşması dikkat çekicidir. Bu ortaklaşmalar *yerel direnişler* ya da *ülkesel sosyal patlamalar* şeklinde iki biçimde kendini göstermektedir (Çetinkaya, 2008).

Yapılan çalışma, çevre hareketlerini müşterekleştirme pratikleri olarak ele almakta ve çevre hareketleri özelinde Türkiye’de 2009–2019 yılları arasında gerçekleşen eylemler ve direnişleri ekofeminizm ve müşterekler perspektiflerinden incelemektedir. Bu bağlamda, örneğin çevre hareketleri, Emek Sineması için yapılan eylemler, LGBTİ+ eylemleri ya da Sulukule için yapılan eylemlerin tümü müşterekleştirme pratikleri olarak toplumsal hareketler içerisinde birlikte değerlendirilebilir. Gündelik yaşamın, her alanındaki çitleme hareketlerine karşı ortak reaktif bir eylem kültürü oluştuğu ve bu eylemlerin tümünün müşterekleştirme pratikleri olarak ortaklaştığı söylenebilir.

Ekofeminist Perspektiften Türkiye’de Çevre Hareketleri

Türkiye’deki çevre hareketlerine bakıldığında sıklıkla yerel doğa ve ekonomik varlıklara doğrudan zarar veren uygulamalara karşı yerelde direnişlere rastlanmaktadır. Diğer birçok toplumda/toplulukta olduğu gibi, Türkiye’de de doğal varlıklar ve kırsal üreticiler arasında yakın bir ilişki vardır. Buna ek olarak, Türkiye’deki çevre aktivistleri sıklıkla çevre sorunları, yeşil tüketim ve sürdürülebilirlik konularındaki endişelerini dile getirmektedir (Seçkin, 2016).

Türkiye’deki çevre hareketlerinin öncülü, 1990’lı yılların önemli gündemlerinden biri olan Bergama altın madeni direnişidir. Bergama’da siyanürle altın aranmasına karşı çıkan yerel halk tarafından yapılan eylemler ve hukuki mücadeleler sayesinde Türkiye çevre hukukunda emsal birçok kazanım olmasına rağmen, maden halen kapatılmamıştır (Şekil 3). Bergama direnişini takiben Kuşadası’nda ormanlık alanlar ve yerleşim yerlerinin yakınına yapılması planlanan çöp deponi alanlarına karşı verilen mücadeleler ortaya çıkmıştır. Doğayı ve yaşam alanlarını korumak için önce Ege bölgesinde yükselmeye başlayan tepkiler, yıllar içinde Türkiye’nin diğer bölgelerinde de karşılık bulmaya başlamıştır.

Şekil 3. Bergama altın madeni direnişi, 1992 (Url-3).

Dünyadaki diğer birçok toplumda/toplulukta olduğu gibi Türkiye’de de kadınların doğa ile yakın bir ilişkisi; yeşil tüketim ve sürdürülebilirlik için önemli bir rolü bulunmaktadır. Kadınların çevre hareketlerine katılım motivasyonlarının kırsal ve kentsel alanlarda farklılık gösterdiği görülmektedir. Kentsel alanda yaşayan kadınlar çevresel yıkıma karşı yaşam biçimlerini korumaya çalışırken, kırsal alanda yaşayan kadınlar yaşam alanları için mücadele vermektedir. Türkiye’de çevre aktivisti kadınlar çevre problemleri ile ilgili endişelerini dile getirirken doğa ve kadın ilişkisini vurgulamaktadırlar; ancak, henüz ekofeminist bir hareketin var olduğu söylenemez (Seçkin, 2016).

Ekofeminist literatür kapsamında yayımlanmış ilk Türkçe kitap, Emet Değirmenci editörlüğündeki makale derlemelerinden oluşan ve Türkiye kırsalındaki kadınların yerel örtük bilgilerinden dikkat çekici örnekler sunan *Kadınlar Ekolojik Dönüşümde* (2010) kitabıdır. Bu çalışmalarda, özellikle tohum, tıbbi aromatik bitkiler ve gıda güvenliği konularında kadın, tarımın belleği olarak tarifiyenmekte, yerel odaklı örgütler, birlikler, gruplar, dernekler ve kooperatifler aracılığıyla (yeniden) teşvik edilen yerel tohum üretimi ve kırsal kalkınma örneklerine odaklanılmaktadır (Değirmenci, 2010).

Yapılan saha çalışmalarında, özellikle kalkınmacı dönemde tarımda makineleşme ile birlikte kadınlar ve erkekler arasında artan mülkiyet eşitsizliği, özel ve kamusal alanlarda artan cinsiyetçi kullanımlar ve buna paralel karar verme süreçlerine katılımı kısıtlanan kırsaldaki kadınların varlığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak kadınlar, geçimlik üretim, ticari üretim ve hanenin yeniden üretiminden sorumlu olarak birden fazla işte çalışmalarına rağmen, yeterince ücret alamamakta,

mülk edinmemekte, kredi çekememekte ve karar verme süreçlerine katılamamaktadır. Marshall Projesi, Yeşil Devrim ve GAP gibi neoliberalleşme projelerinin kırsal alanlarda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini daha da derinleştirdiği söylenebilir (Yüksekkaya, 2018).

Shiva ve Mies tarafından yazılan ve 2018 yılında Türkçe’ye çevrilen *Ekofeminizm* (1993) kitabının Türkiye’de biyo-çeşitlilik, kadınlar ve çevre hareketleri bağlamında yapılan çalışmaları artırmada etkili olduğu/olacağı düşünülmektedir (Shiva ve Mies, 1993). Ayrıca, 2003 yılı itibarıyla toplumsal cinsiyet ve ekofeminist perspektiften çevre hareketleri ve sürdürülebilir kalkınmayı inceleyen, Kamu Yönetimi, Sosyoloji, Felsefe, Uluslararası İlişkiler ve Hukuk bölümlerinde yazılmış 11 adet tez çalışması tespit edilmiştir (Ulusal Tez Merkezi, 2020). Ancak, ekofeminist literatüre ve kadınların çevre hareketlerindeki yerine dair Türkçe kaynakların henüz çok kısıtlı olduğu görülmektedir.

Türkiye’de yapılan ekofeminist çalışmalara bakıldığında, çalışmanın bulgularıyla da örtüşen biçimde, kadınların ve çocukların çevre eylemlerinde önemli bir rolü olduğunu görülmektedir (Berkay, 2010; Kadirbeyoglu, 2010; Seçkin, 2016; Türk, 2018; Hazar, 2020). Yapılan çalışmalar, kırsal alandaki kadınların çitleme hareketlerine karşı en kırılgan grup olduğunu; ancak bu kadınların eylemler süresince sıklıkla "vitrin" olarak kullanılarak, "erkek egemen" çevre derneklerinin karar alma süreçlerinde yeterince temsil edilmediklerini ortaya koymaktadır. Hatta bu sebeple, KOSKA (Kuzey Ormanları Savunması Kadınları) gibi karar alma süreçlerinde kadınları güçlendirmeyi amaçlayan alternatif oluşumlar ortaya çıkmıştır (Türk, 2018).

Yöntem ve Bulgular

Yapılan çalışma, ekofeminizm ve müşterekler literatürleri kapsamında Türkiye’de ekolojik müştereklerin çizilenmesi ekseninde ortaya çıkan çevre hareketlerini ve bu hareketler içerisinde kadınların yerini incelemektedir. Medya içerik analizi yöntemi kullanılan çalışmanın ilk aşamasında, ekofeminizm, müşterekler ve çevre hareketleri kavramlarına dair literatür taraması yapılmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında, 2009–2019 yılları arasında Türkiye’de basına yansıyan çevre hareketleri ve bu hareketlerdeki kadınların görünürlüğü içerik analiziyle değerlendirilmiştir. Çalışmanın son aşamasında, medya analizinde tespit edilen çevre hareketleri Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) analiz araçları kullanılarak haritalandırılmıştır.

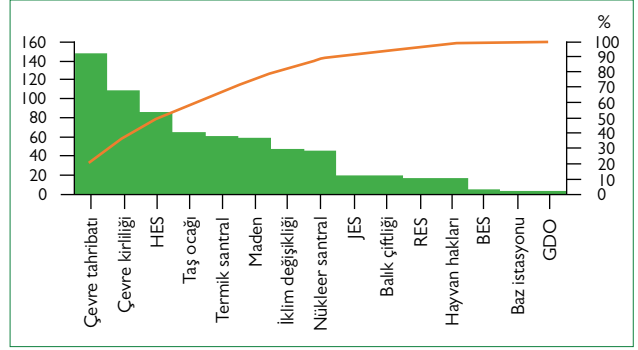
Medya Analizi

Türkiye’de 2009–2019 yılları arasında gerçekleşen ve ulusal basına yansıyan çevre hareketleri, Medya Takip Merkezi (MTM) arşivinden “çevre eylemleri” anahtar kelimesiyle aratılmış ve içerik analiziyle değerlendirilmiştir (MTM, 2020). Medya analizinde tespit edilen çevre hareketlerinde kadınların görünürlüğü incelenmiş ve Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) analiz araçları kullanılarak Türkiye’deki çevre hareketleri haritalandırılmıştır.

İçerik analizi bulgularına göre, Türkiye’de son on yılda toplamda **15** konuda **700** çevre hareketi tespit edilmiştir. Çevre hareketleri konularına göre yoğunluk sırasıyla; **çevre tahribatı**, **çevre kirliliği**, **hidroelektrik santrali (HES)**, **taş ocağı**, **termik santral**, **maden**, **iklim değişikliği**, **nükleer santral**, **jeotermal enerji santrali (JES)**, **balık çiftliği**, **rüzgâr enerji santrali (RES)**, **hayvan hakları**, **biyogaz enerji santrali (BES)**, **baz istasyonu** ve **genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO)** ile ilgilidir (Şekil 4).

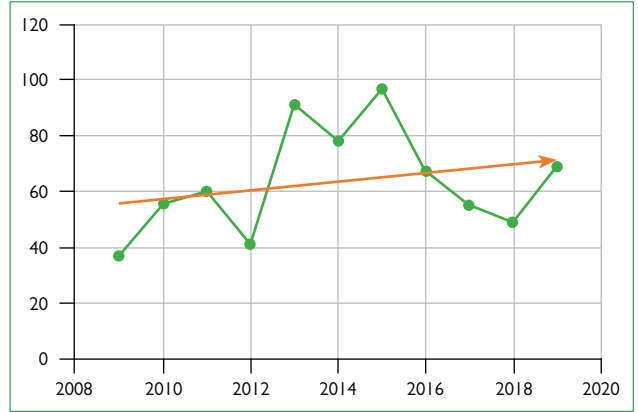
Buna göre, 2009–2019 yılları arasında Türkiye’de; **147** çevre tahribatı, **108** çevre kirliliği, **86** HES, **65** taş ocağı, **60** termik santral, **59** maden, **47** iklim değişikliği, **45** nükleer santral, **19** balık çiftliği, **19** JES, **17** RES, **17** hayvan hakları, **5** BES, **3** baz istasyonu ve **3** GDO konulu çevre hareketi tespit edilmiştir. Bu süreçte Türkiye’de yapılan ilk 5 çevre hareketi konusu; **çevre tahribatı**, **çevre kirliliği**, **HES**, **taş ocağı** ve **termik santral**’dir. Türkiye’de çevre hareketi yapılan ilk 5 şehir ise sırasıyla; İzmir, İstanbul, Muğla, Antalya ve Ankara’dır.

Türkiye’de çevre hareketlerinin yıllara göre sayısal değişimine bakıldığında, 2013–2015 yılları arasında çevre hareketlerinde bir yükseliş olduğu görülmektedir. Bu durumun 2013’te meydana gelen Gezi Parkı protestoları paralelinde ulusal ve uluslararası boyutta artan eylem kültürü ve bu eylemlerin sosyal medya aracılığıyla geniş kitlelere ulaşması ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Buna ek olarak, 2016–2018 yılları arasında çevre hareketlerinde görülen düşüşün 2016 ve sonrasındaki OHAL sürecinde eylemlerin yasaklanması

Şekil 4. Türkiye çevre hareketleri konuları (2009–2019).

HES: Hidroelektrik santrali; JES: Jeotermal enerji santrali; RES: Rüzgâr enerji santrali; BES: Biyogaz enerji santrali; GDO: Genetiği değiştirilmiş organizmalar.

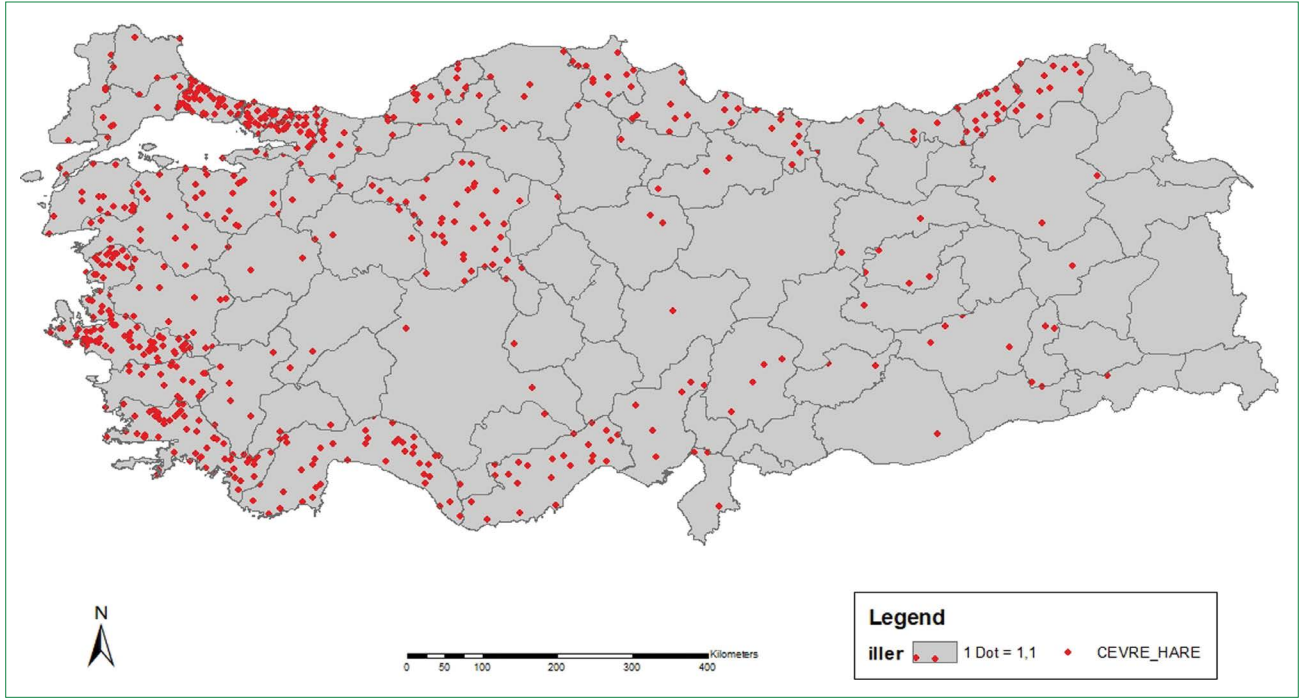

Şekil 5. Türkiye’de çevre hareketleri eğilimi (2009–2019).

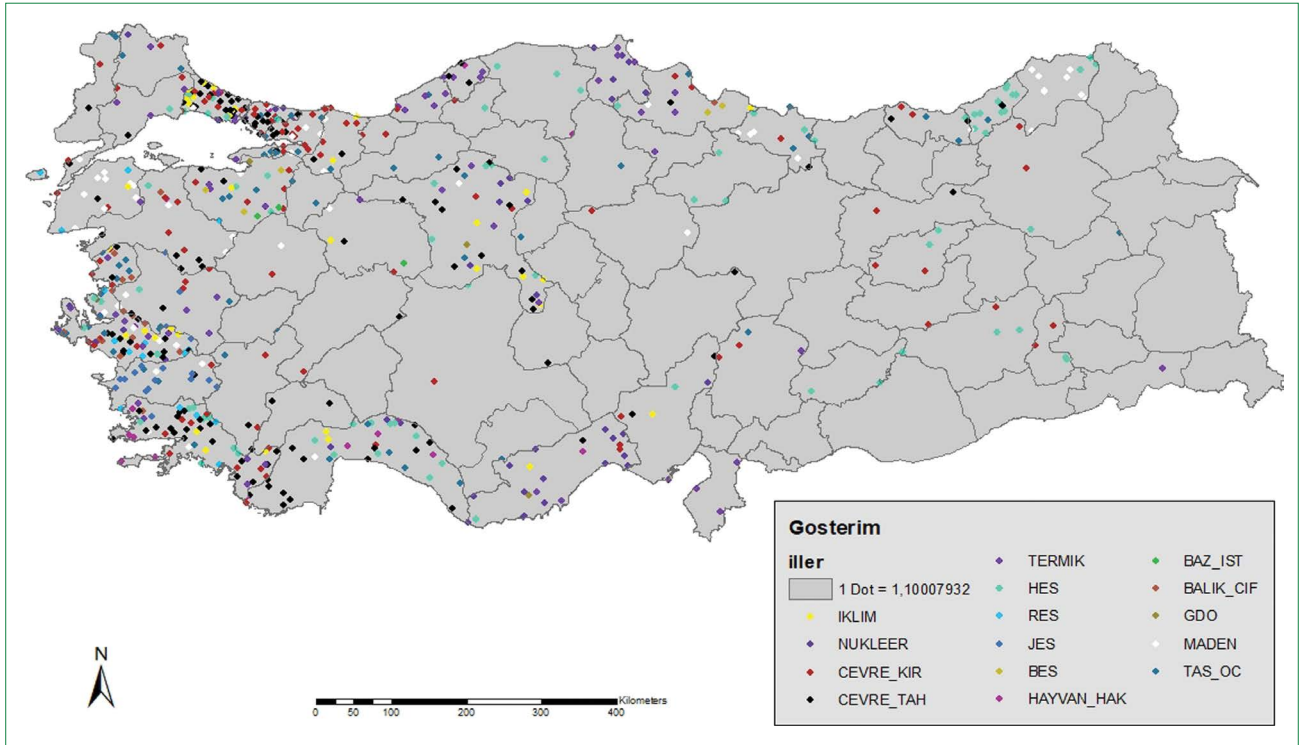
sebebiyle olduğu düşünülmektedir. Türkiye’de çevre hareketlerinin 2018 yılı itibarıyla yeniden yükselişe geçtiği görülmektedir. Çevre hareketleri, çevre aktivistlerinin çeşitli kazanımları (ör. Seferihisar orkinos çiftlikleri) ve kayıplarıyla birlikte (ör. Hasankeyf Ilısu barajı) bugün halen devam etmektedir (Şekil 5).

Türkiye’de gerçekleştirilen çevre hareket türleri arasında basın açıklaması yapmak, pankartlı yürüyüş yapmak, slogan atmak, ağaçlara sarılmak, fidan dikmek, dans etmek, müzik aleti çalmak, şarkı söylemek, doğa yürüyüşü yapmak, bisiklet sürmek, oturmak, yol kapatmak, tırmanmak, yere yatmak, ayakta durmak, çadır kurmak, pandomim/tiyatro gösterisi yapmak, piknik yapmak, tencere tava çalmak, tekneyle açılmak, uçuş yapmak, paraşütle atlamak, toplu telgraf çekmek, ışık açıp kapatmak, ısıklık çalmak, imza kampanyasına katılmak vb. çok çeşitli barışçıl eylem türleri görülmektedir.

Analizlere göre, Türkiye’deki çevre hareketlerinin öncelikle nüfus yoğunluğunun fazla olduğu metropoliten kentlerde (İzmir, İstanbul, Ankara); ardından Türkiye’nin sahil kesimlerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu yoğunluğun nüfus, eğitim seviyesi, çevre/doğa farkındalığı, coğrafi etmenler ve sıklıkla kıyı kentlerinde yoğunlaşan çeşitli yatırım türleri (turizm, enerji

Şekil 6. Türkiye çevre hareketleri nokta yoğunluk analizi, 2009–2019.

Şekil 7. Türkiye çevre hareket konuları nokta yoğunluk analizi, 2009–2019.

HES: Hidroelektrik santrali; RES: Rüzgâr enerji santrali; JES: Jeotermal enerji santrali; BES: Biyogaz enerji santrali; GDO: Genetiği değiştirilmiş organizmalar.

vb.) gibi birçok etkenle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Türkiye'deki çevre hareketleri yoğunluklarına ve konularına göre Şekil 6 ve 7'de mekansallaştırılmıştır.

Konumlarına göre çevre hareketlerine bakıldığında hareketlerin temelde ikiye ayrıldığı görülmektedir; (1) eylem konusunun bulunduğu bölgedeki yerel direnişler; (2) kamuoyu oluş-

turmak için metropol şehirlerde çevre dernekleri tarafından organize edilen eylemler.

Çevre tahribatı konulu eylemler Ege Bölgesi başta olmak üzere İstanbul ve Ankara'da yoğunlaşmaktadır. **Çevre kirliliği** konulu eylemler, Ege kıyıları ve Marmara Bölgesinde yoğunlaşmaktadır. **HES** konulu eylemler, Akdeniz kıyıları ve doğu Karadeniz'de yoğunlaşmaktadır. **Taş ocağı** konulu eylemler, Akdeniz ve Ege kıyılarında, Marmara Bölgesinde, Karadeniz Bölgesinde ve Ankara'da yoğunlaşmaktadır. **Termik santral** konulu eylemler, Akdeniz ve Ege kıyılarında, batı ve orta Karadeniz'de ve Ankara'da yoğunlaşmaktadır. **Maden** konulu eylemler, Ege ve Marmara Bölgeleri ile doğu Karadeniz'de yoğunlaşmaktadır.

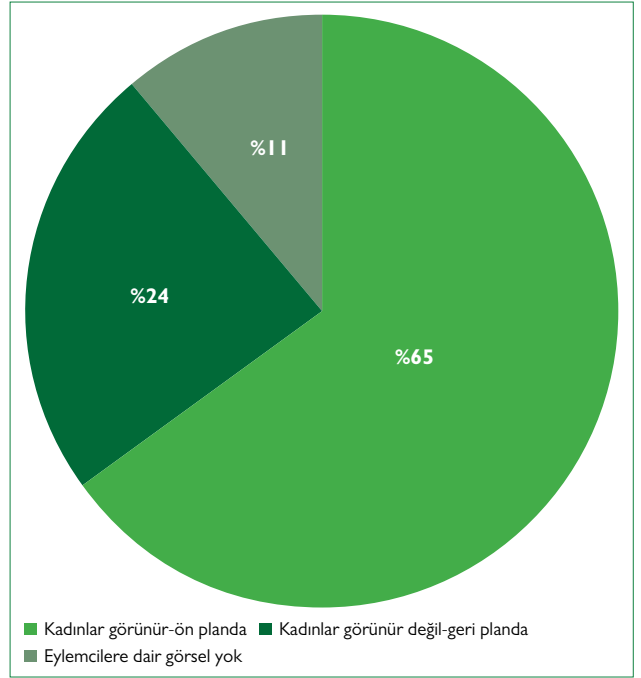
İklim değişikliği konulu eylemler, İzmir, İstanbul, Ankara başta olmak üzere Akdeniz ve Marmara Bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. **Nükleer santral** konulu eylemler, Akdeniz Bölgesi, İzmir, İstanbul, Ankara ve Sinop'ta yoğunlaşmaktadır. **JES** konulu eylemler, Ege Bölgesinde yoğunlaşmaktadır. **Balık çiftliği** konulu eylemler, Ege Bölgesi başta olmak üzere, Marmara ve orta Karadeniz'de yoğunlaşmaktadır. **RES** konulu eylemler Ege kıyılarında yoğunlaşmaktadır. **Hayvan hakları** konulu eylemler, Akdeniz Bölgesi başta olmak üzere, Marmara ve orta Karadeniz'de yoğunlaşmaktadır. **BES** konulu eylemler, Marmara ve orta Karadeniz'de yoğunlaşmaktadır. **Baz istasyonu** konulu eylemler, Marmara ve İç Anadolu'da yoğunlaşmaktadır. **GDO** konulu eylemler, Marmara Bölgesi, Ankara ve Akdeniz Bölgesinde yoğunlaşmaktadır.

Çevre Hareketlerinde Kadınların Görünürlüğü

Türkiye'de 2009–2019 yılları arasında gerçekleştiği tespit edilen çevre hareketlerinde kadınların görünürlüğü, medya içerik analizi ile incelenmiştir (MTM, 2020). Medya analizinde tespit edilen 700 haber içerisinde 465 haberde kadınların görünür ve/veya ön planda olduğu, 169 haberde kadınların görünür olmadığı, 75 haberde ise görsel öğeye yer verilmediği tespit edilmiştir (Şekil 8).

Buna göre, kadınların 2009–2019 yılları arasında Türkiye'de gerçekleşen ve haber kupürlerinde görsel öğelerin yer aldığı 625 çevre hareketi içerisinde %73 oranında görünür ve/veya ön planda olduğu tespit edilmiştir (Şekil 9–13).

Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda olduğu gibi Türkiye'de de neoliberal politikalar eliyle yeni pazar alanları ve hammadde üretmek amacıyla, doğal varlıkların ve/veya ekolojik müştereklerin çitlendiği görülmektedir. Bu süreçte çitleme hareketleri karşısında, kırsal ve kentsel alanlarda kolektif olarak yerel direnişler ve çevre dernekleri tarafından eylem konusunun yerinde ya da kamuoyunun dikkatini çekmek için büyük şehirlerde çevre hareketleri örgütlenmektedir. Çevre hareketlerine toplumsal cinsiyet ekseninde bakıldığında, müştereklerin çitlenmesine karşı ortaya çıkan direnişlerde kadınların ön planda olduğu görülmektedir.

Şekil 8. Çevre hareketlerinde kadınların görünürlüğü, 2009–2019.

Bu duruma literatürde yapılan saha ve anket çalışmaları paralelinde çevre hareketlerine birinci ayırmadaki ekofeminist perspektiften bakıldığında, kadınların doğa, aile ve toplum ölçekleriyle daha güçlü duygusal bağlarının bulunması, doğal varlıklara ve kırsaldaki yaşam alanlarına dair kaygılarının daha fazla olması ve bu alanları gelecek nesillere bırakmak için daha güçlü bir istek duymaları sebebiyle olduğu yorumlanabilir. İkinci ayırmadaki ekofeminist perspektiften bakıldığında ise, çeşitli kesişimsellikler sonucunda kentsel ve kırsal alanlarda ve farklı coğrafi bölgelerde kadınların çevre hareketlerine aktivist olarak katılma süreçlerinin farklılık gösterdiği görülmektedir.

Temel ekonomik sektörün tarımsal üretim olduğu kırsal alanlarda kırsal üreticiler olarak kadınların ön saflarda olduğu görülmekle birlikte; çeşitli bölgelerde imam, muhtar ya da siyasi aktörler tarafından kahvehane, belediye, siyasi ilçe örgütü binası gibi daha eril kamusal ve/veya yarı-kamusal mekanlarda organize edilen eylemlerde kadınların görünür olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumun *biyografik uygunluk durumu* (Tindall ve diğ., 2003) ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu dezavantajlara karşın, gerek kentsel ve kırsal alanlardaki çevre hareketlerinde gerekse çevre derneklerinde kadınların diğer politik sahalara göre daha aktif ve görünür olduğu dikkat çekmektedir.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Yapılan çalışma, Türkiye'de ekofeminizm, müşterekler ve çevre hareketlerini birlikte ele alan ilk kapsamlı araştırma olması bakımından önemlidir. Ekofeminizm ve müşterekler literatürleri, toplumsal hareketler bağlamında heterojen grupları müşterek

Şekil 9. Çevre hareketlerinde kadınlar, 2009–2011.

Şekil 10. Çevre hareketlerinde kadınlar, 2012–2014.

bir kimlik etrafında birleştirmek için yüksek potansiyele sahip olan çevre hareketlerinin biçimlerine yönelik bir teorik arka plan oluşturma potansiyeline sahiptir.

Türkiye’de gerçekleşen çevre hareketlerine toplumsal cinsiyet ekseninden bakıldığında, ekolojik müştereklerin çitlenmesi ekseninde kadın aktivistlerin ön planda olduğu görülmektedir. Bu durumun bir sebebinin kolluk güçlerinin ön saflardaki kadınlar ve çocuklara daha az şiddet uygulayacağını düşünülmesi olabileceği gibi, aksi durumlara da sıklıkla rastlanmaktadır. Kadınların görünür olduğu çevre hareketlerinin basında daha fazla yer bulması sebebiyle kamuoyu oluşturmak adına kadın-

ların ön planda olmasının tercih edildiği de düşünülebilir. Ancak ekofeminist perspektiften bakıldığında, kadınların yaşam alanları ve gelecek nesiller için duydukları kaygıların erkeklerden daha fazla olması sebebiyle çevre hareketlerinde inisiyatif aldıkları ve *kendiliğinden* ön planda oldukları değerlendirilmesi de yapılabilir. Bu kapsamda daha kesin çıkarımlar yapılabilmesi için, ikinci ayırmadaki kesişimsellikler bağlamında detaylı saha çalışmaları yapılmalıdır.

Türkiye’de gerçekleşen çevre hareketleri konularına bakıldığında, nükleer ve termik santrallere karşı yapılan eylemler, bir deprem ülkesi olan Türkiye’deki enerji politikalarının, ciddi

Şekil 11. Çevre hareketlerinde kadınlar, 2014-2016.

risk barındıran ve birçok ülkenin kullanımından vazgeçtiği termik ve nükleer santral projeleri yerine yenilenebilir enerji kaynaklarına (rüzgâr enerjisi, güneş enerjisi vb.) yönelme ihtiyacını ve küresel ısınmaya karşı politikalara duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. HES, RES, JES ve BES'e karşı yapılan eylemler, ülkenin doğal varlıklarını korumak ya da ülkenin ihtiyacının ötesinde enerji üretip diğer ülkelere satmak seçenekleri arasındaki dengenin korunması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu noktada, ülkenin ihtiyacı kadar enerji üretilirken, doğal varlıkları korumaya ve kırsal alanlarda tarım, ekoturizm, agroturizm vb. görece çevre/doğa dostu ve yerel sürdürülebilir kalkınmayı destekleyici politikalara ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Özellikle yenilenebilir enerji türü olan RES'lerin yer seçim problemleri, karar verme süreçlerine katılım eksikliği ve tür-

bin sayısı fazlalığından kaynaklı olumsuz dışsallıklar (ör. gürültü, çevre kirliliği) sebebiyle yerel direnişler olduğu görülmektedir (Hazar Kalonya ve Özçam, 2021). Enerji santralleri, katı atık depolama tesisi ve çöp deponi alanına karşı yapılan eylemler yerel olarak istenmeyen arazi kullanımları (LULUs) kapsamında değerlendirilebilir (Kaya ve Erol, 2016). Bu kullanımlar olumsuz dışsallıklar sebebiyle hemen her zaman yerel halkın tepkisini çekmektedir. Bu tür kullanımlara karşı oluşan tepkinin temel sebebi yerel halkın katılım eksikliği ve yer seçim problemleridir. Bu süreçte bir başka yenilenebilir enerji türü olan güneş enerjisine karşı basına yansıyan bir hareket gerçekleşmemiş olması dikkat çekicidir. Bu kapsamda kentlerde kamu binaları önceliğinde akıllı bina sistemleriyle ve doğru yer seçim kriterleri uygulanarak güneş enerjisi santralleriyle (GES), yenilenebilir enerji projelerinin teşvik edilmesi önerilebilir.

Artvin'de eylem yasağı

Şekil 12. Çevre hareketlerinde kadınlar, 2016.

Şekil 13. Çevre hareketlerinde kadınlar, 2017–2019.

Buna ek olarak, çevre hareketleri paralelinde süregelen hukuki süreçler; Çevre Etki Değerlendirme (ÇED) ve Sosyal Etki Değerlendirme (SED) raporlama süreçlerinin tartışmalı olduğunu göstermektedir. ÇED ve SED raporlama süreçlerinde Avrupa Çevre Ajansı'nın kullandığı performans gösterimi yaklaşımı; DPSIR (faktör, baskı, durum, etki ve tepki), esnek ve hızlı geri bildirimle sahip olması açısından uygulanabilir (Hazar ve Velibeyoğlu, 2019). Türkiye'de yerelde örgütlenen çevre eylemlerinin sıklıkla ekolojik krizlere sebep olan *durum* ve *etkilere* karşı reaktif bir tepki olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Buna karşın, çevreyle ilgili STK'lar ve meslek odalarının daha proaktif örgütlenmeler gerçekleştirebildiği ve projeleri henüz gerçekleşmeden iptal ettirdiği görülmektedir. Bu bağlamda, *faktör* ve *baskı* de-

ğişkenlerinin proaktif bir yaklaşımla önceden tespit edilmesi ve gerekli müdahalelerin yapılması, çevre hareketlerinin ortaya çıkış sebebini de ortadan kaldırabilir.

Türkiye'de gerçekleşen çevre hareketleri sonucunda çevrecilerin çok çeşitli kazanımları ve kayıpları olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Uluslararası eylemlere rağmen yapımı durdurulamayan İzmir/Bergama-Alliano'i'deki Yortanlı ve Batman-Hasankeyf'teki ve Ilısu barajları; Alakır'da iptal edilen HES projeleri örneklerden birkaçıdır.

Çevre hareketlerine toplumun her kesiminden katılımın fazlalığı, Türkiye'de doğal varlıkların neoliberal politikalar eliyle

(yeniden) çitlendiğini gösterir niteliktedir. Hareketler çevre tahribatı gerçekleşikten sonra (ör. ağaçların kesilmesi); ya da çevre tahribatı gerçekleşmeden önce (ör. sondaj çalışmalarına başlanması) yapılabilir. Bu sebepten, çevre hareketlerinin ekolojik krizler henüz ortaya çıkmadan önce, çevre/doğa koruma bağlamında proaktif müşterekleştirme pratikleri olarak dikkate alınması önemlidir.

Türkiye’de çitleme hareketlerine karşı müşterekleştirme pratiklerinin desteklenmesi, kırdan kente göçe sebebiyet veren koşulların azaltılması, kırsalda yaşam kalitesi ve aidiyetin artırılması ve biyoçeşitliliğin korunması için önemlidir. Buna ek olarak, 2012 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı Büyükşehir Yasası ile birçok yetkiyi elinde toplayan Belediyeler, İl ve İlçe Tarım Müdürlükleri ile koordine olarak, toplumsal cinsiyet duyarlı bütçeleme ve teşvikler ile kırsalda kadın emeğinin ve yerel örtük bilginin desteklenmesi ve ekolojik müştereklerin korunması potansiyeline sahiptir. Ancak bunun için, proaktif müşterekleştirme pratiklerinde iştirakçi olacak koruyucu/iyi niyetli yerel yönetimler ile birlikte kent konseyleri gibi yeni kurumların inşasına ihtiyaç vardır. Bu iştirakler çeşitli saha çalışmaları ya da teorik tartışmalar üzerinden gerçekleşebilir. Müşterekler üzerinde daha kapsamlı araştırmalar yapılması, ekolojik müştereklerin biyoçeşitlilik için öneminin vurgulanması ve müştereklerin katılımcı planlama ve karar verme süreçlerinde doğru araçlarla temsil edilmeleri gerekmektedir.

Ekofeminist farkındalığın ve kırsalda kadın gücünün artırılması için, kolektif eylemlilik ile mevcut sisteme karşı örgütlenebilecek bir toplumsal harekete ihtiyaç duyulmaktadır. Sıklıkla reaktif ve yerel odaklı olduğu görülen çevre hareketlerinin, müşterekler ekseninde bölgesel ya da ulusal ölçekte etkili olabilecek kolektif bir toplumsal harekete dönüşme potansiyeli ve yerelin dışından da çeşitli toplumsal grupları harekete geçirme gücü olduğu düşünülmektedir.

Türkiye’de özellikle tarımda makineleşme ile kadınlar ve erkekler arasında artan bir mülkiyet eşitsizliği, özel ve kamusal alanların artan cinsiyetçi kullanımları ve buna paralel karar verme süreçlerine kadınların katılımının kısıtlanması sonucunda, kırsalda kadın emeğini ve biyoçeşitliliği korumak için yeni stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır (Yüksekkaya, 2018). Bu kapsamda literatürde geliştirilen stratejilerden bazıları; (1) korunacak bitkilerin kadınların ihtiyaçlarına ve kullanımlarına göre önceliklendirilmesi, (2) kadınların geleneksel bilgi ve deneyiminin fark edilmesi, değerlendirilmesi ve teşvik edilmesi, (3) kadınların bitki ve toprak kaynaklarına erişimi için yerel haklar sistemi kurulması, (4) kadınların bitkiler üzerindeki haklarını ve refahını etkileyen her konuda üretilen politikalarda ve karar verme süreçlerinde kadınlara yer verilmesi, ve (5) bu konularda yapılan uluslararası araştırmaların artırılmasıdır (Howard, 2003).

Ekofeminist perspektiften yapılan çalışmaların hemen hepsinde teorik kavramsallaştırmaların yanı sıra, Afrika, Hindistan, Meksika ve Nepal gibi az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin kırsal bölgelerinde yapılan saha çalışmaları dikkat çekmektedir. Bu çalışmalarda kırsal alanlarda kadınların durumu, yerele özgü değerler ve ulusal mevzuatlara göre farklılık gösterse de toplumsal cinsiyete dayalı kesişimsellikler ile derinleşerek benzer sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye’de de çevre hareketlerine katılan kadınların durumu, ikinci ayırım ekofeminist yaklaşımın işaret ettiği gibi, kırsal ve kentsel alanlarda ataerkil gelenekten kaynaklanan toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ek olarak, bölgesel eşitsizlikler, ekonomik ve sosyo-kültürel eşitsizlikler, teknik ve sosyal altyapıya erişim imkanlarındaki eşitsizlikler, dinler ve etnik gruplar arasında ortaya çıkan eşitsizlikler, politik eşitsizlikler vb. kesişimsellikler bağlamında incelenmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu kesişimsellikler özellikle farklı coğrafi bölgelerde, kırsal ve kentsel alanlarda çevre hareketlerine katılan kadınların motivasyonları arasındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması açısından önemlidir.

Bu kapsamda ileride yapılacak çalışmalarda, Türkiye’de kadınların çevre hareketlerindeki yerine dair yapılan medya taramasının güncellenmesi ve ikinci ayırım ekofeminist perspektiften kırsalda kadın emeğinin ve sosyo-doğal toplulukların detaylıca inceleneceği saha çalışmaları ve projeler geliştirilmesi önerilmektedir. Buna ek olarak, çalışma kapsamında Türkiye’deki çevre hareketleriyle ilgili oluşturulan mekânsal veri tabanının, ilgili bir meslek odası ve/veya çevre derneğinin internet sitesinde güncellenebilir bir açık kaynak (soyut müşterek) olarak paylaşılması önerilmektedir.

Teşekkür

Yazar, çevre hareketleriyle müşterekleştirme pratiklerine katkıda bulunan eylemcilere, meslek odalarına ve sivil toplum kuruluşlarına teşekkür eder. Bu çalışma, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu Başkanlığı tarafından 2020BSP005 nolu proje ile desteklenmiştir.

KAYNAKLAR

- Agarwal, B. (1992). The gender and environment debate: Lessons from India. *Feminist studies*, 18(1), 119-158.
- Agrawal, A. (2003). Sustainable Governance of Common-Pool Resources: Context, Methods and Politics, *Annual Review of Anthropology* 32: 243–262. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.32.061002.093112>.
- Ahlers, R., & Zwartveen, M. (2009). The Water Question in Feminism: Water Control and Gender Inequities in a Neo-Liberal Era, *Gender, Place & Culture* 16 (4): 409–426. DOI: 10.1080/09663690903003926.
- Akbulut, B. (2014). Küresel, Özel ve Kamusal Mallar, Erişim tarihi: 14.04.2015, 5. Yeşil Ekonomi Konferansı, İstanbul. <http://tr.boell.org/tr/2014/11/05/kuresel-ozel-ve-kamusal-mallar>.
- Angus, I. (2008). The Myth of the Tragedy of the Commons. <https://climateandcapitalism.com/2008/08/25/debunking-the-tragedy-of-the-commons>.
- Benlisoy, S. (2014). Müşterekler Üzerinde Piyasa Baskısı. Erişim tarihi: 14.04.2015, <http://tr.boell.org/tr/2014/11/05/musterekler-uzerinde-piyasa-baskisi>. 5. Yeşil Ekonomi Konferansı, İstanbul.
- Berkay, F. (2010). Kadınlar Doğaya Sahip Çıkıyor Kadınlar Ekolojik Donusumde içinde (ed. E. Degirmenci), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.
- Biehl, J. (1991). *Finding Our Way: Rethinking Ecofeminist Politics*, Black Rose Books, Montreal.
- Bollier, D., & Helfrich, S. (2015). *Patterns of Commoning*. Amherst, MA; Jena, Germany; Chiang Mai, Thailand: the Commons Strategies Group.
- Breton, M. J. (1998). *Women pioneers for the environment*. Boston: Northeastern University Press.
- Castree, N., & Braun, B. (Ed.). (1998). *Remaking Reality: Nature at the Millennium* (p. 3). London: Routledge.
- Castree, N., & Braun, B. (2001). *Social nature*, Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Christophers, B. (2018). *The new enclosure: The appropriation of public land in neoliberal Britain*. Verso Trade.
- Clement, F., Harcourt, W. J., Joshi, D., & Sato, C. (2019). Feminist political ecologies of the commons and commoning. *International Journal of the Commons*, 13(1), 1-15.
- Çetin, O. B. (2005). Ekofeminizm: Kadın Doğaya İlişkisi ve Ataerkillik. *Sosyoekonomi*, 1(1).
- Çetinkaya, Y. D. (2008). *Toplumsal hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim*, 575, İletişim Yayınları, 2018.
- De Angelis, M. (2007). *The Beginning of History: Value Struggles and Global Capital*. London: Pluto Press.
- De Angelis, M., & Harvie, D. (2014). *The commons. The Routledge Companion to Alternative Organization*, London: Routledge, 280-294.
- Deda, P., & Rubain, R. (2004). Women and biodiversity: The long journey from users to policy-makers. *Natural Resources Forum* 28, 201-204.
- Değirmenci, E. (2010). *Kadınlar Ekolojik Dönüşümde*, (E. Değirmenci, Der.) Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.
- Dobson, A. (1995). *Green political thought*. Routledge.
- Elmhirst, R. (2011). Introducing new feminist political ecologies. *Geoforum*, 42(2), 129-132.
- Federici, S. (2011). Feminism and the Politics of the Commons. *The Commoner*, 24, <http://www.commoner.org.uk/?p=113>, Erişim tarihi: 10.06.2019.
- Garner, R. (1996). *Environmental politics*, Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf.
- Gibson-Graham, J. K., Cameron, J., & Healy, S. (2016). *Commoning as a Postcapitalist Politics. Releasing the Commons: Rethinking the Future of the Commons* (Amin, A. ve Howell, P. ed.). 192–212. New York: Routledge.
- Harris, L. M. (2009). Gender and Emergent Water Governance: Comparative Overview of Neoliberalized Natures and Gender Dimensions of Privatization, *Devolution and Marketization. Gender, Place and Culture* 16(4): 387–408.
- Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons, *Science*, 162 (3859), 1243-1248.
- Harvey, D. (2012). *Rebel cities: From the right to the city to the urban revolution*. Verso books.
- Hazar, D., & Velibeyoğlu, K. (2019). Sustainable Management of Rural-Ecological Commons: Recommendations on eDPSIR Causal Networks, *JEPE Journal of Environmental Protection and Ecology* Vol. 20, No.1, sf. 348-357.
- Hazar, D. (2020). Women in the Axis of the Enclosure of Rural-Ecological Commons, *Academic Studies in Architecture, Planning and Design*, Gece Publishing, 25-54.
- Hazar Kalonya, D. & Özçam, Z. (2021). Wind Farm Conflicts on the Rural-Ecological Commons: The Case of Karaburun, *Online Journal of Art and Design* Vol. 9 (1), 294-313.
- Hermansson, E. (1984). Interview: Uppsala, *International Business Week*, 75-58.
- Heynen, N., Kaika, M., & Swyngedouw, E. (2006). Urban political ecology. In *The nature of cities: Urban political ecology and the politics of urban metabolism*. Routledge, 1-20.
- Howard, P. (2003). The major importance of 'minor' resources: Women and plant biodiversity. London, UK: International Institute for Environment and Development (IIED).
- Kadirbeyoğlu, Z. (2010). Yerel Direnis ve Değişim: Bergama Örneği Kadınlar Ekolojik Donusumde içinde (ed. E. Degirmenci), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.
- Kaya, I. A., & Erol, N. K. (2016). Conflicts over Locally Unwanted Land Uses (LULUs): reasons and solutions for case studies in Izmir (Turkey). *Land Use Policy*, 58, 83–94.
- Krauss, C. (1993). Women and toxic waste protests: Race, class and gender as resources of resistance. *Qualitative Sociology*, 16(3), 247-262.
- Linebaugh, P. (2008). *The Magna Carta Manifesto*. Berkeley: University of California Press.
- Marx, K. (1867). *Kapital Birinci Cilt*. (Sol Yayınları, 2011), 26-27.
- Matthew, R. A. (2002). Environment, Population and Conflict: New Modalities of Threat and Vulnerability in South Asia, *Journal of International Affairs*, 235-254.
- McCrigh, A. M., & Xiao, C. (2014). Gender and environmental concern: Insights from recent work and for future research. *Society & Natural Resources*, 27(10), 1109-1113.
- Mies, M., & Shiva, V. (1993). *Ecofeminism*. London: Zed Books.
- Mies, M., Bennholdt-Thomsen, V., & Von Werlthof, C. (1988). *Women: The last colony*. Zed Books.
- Mohai, P. (1992). Men, women, and the environment: An examination of the gender gap in environmental concern and activism. *Society & Natural Resources*, 5(1), 1-19.
- Mollett, S., & Faria, C. (2013). Messing with gender in feminist political ecology. *Geoforum*, 45, 116-125.
- Mothoagae, I. D. (2016). Reclaiming our black bodies: reflections on a portrait of Sarah (Saartjie) Baartman and the destruction of black bodies by the state. *Acta Theologica*, 36, 62-83.
- MTM (2020). Medya Takip Merkezi medya analizi, <https://www.medyatikip.com.tr>, Erişim tarihi: 22.11.2020.
- Nightingale, A. J. (2019). Commoning for inclusion? Political communities, commons, exclusion, property and socio-natural becomings, *International Journal of the Commons*, 13(1), 16-35.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: the evolution of institutions for collective action*, Cambridge University Press.
- Ostrom, E. (2010). Beyond markets and states: polycentric governance of complex economic systems, *Transnational Corporations Review* 2.2, 1-12.

- Penpecioglu, M. (2013). Large-Scale Urban Projects, Production of Space and Neo-liberal Hegemony: A Comparative Study of Izmir, Megaron, 8(2), 97.
- Peterson, A., & Merchant, C. (1986). 'Peace with the earth: Women and the environmental movement in Sweden, Women's studies International forum (Vol. 9, No. 5-6, pp. 465-479). Pergamon.
- Rocheleau, D. E. (1995). Gender and biodiversity: A feminist political ecology perspective. *IDS bulletin*, 26(1), 9-16.
- Rocheleau, D., Thomas-Slayter, B., & Wangari, E. (1996). Gender and Environment: A Feminist Political Ecology Perspective (Rocheleau, D., Thomas-Slayter, B. ve Wangari, E. ed.), Feminist Political Ecology: Global Issues and Local Experiences, 3-26. New York: Routledge.
- Rocheleau, D. (2008). Political Ecology in the Key of Policy: From Chains of Explanation to Webs of Relation. *Geoforum* 39(2): 716-727. DOI: 10.1080/0033 0124.2011.601193.
- Roussopoulos, D. (2015). Politik Ekoloji: İklim Krizi ve Yeni Toplumsal Gündem. (F. D. Elhüseyni, Çev.). Sümer Yayıncılık, İstanbul.
- Santos Junior, O. A. (2014). Urban common space, heterotopia and the right to the city: reflections on the ideas of Henri Lefebvre and David Harvey, *urbe. Revista Brasileira de Gestão Urbana* 6 (2), 146-157.
- Sato, C., & Alarcon, J. S. (2019). Toward a postcapitalist feminist political ecology's approach to the commons and commoning, *International Journal of the Commons*, 13(1), 36-61.
- Seçkin, E. (2016). An Analysis of Selected Cases of Environmental Movements in Turkey through an Ecofeminist Approach. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Shiva, V. (1992). Women's Indigenous Knowledge and Biodiversity Conservation. *India International Centre Quarterly* Vol. 19 No. 1/2, Indigenous Vision: Peoples of India Attitudes to the Environment (Spring-Summer 1992), 205-214.
- Stavrides, S. (2016). Common space: The city as commons. Zed Books Ltd.
- Stavrides, S. (2020). The Right to the City-as-Common, 8th November World Town Planning Day Colloquium, UCTEA Chamber of City Planners, <https://www.youtube.com/watch?v=9OiuvfNjvSk&feature=share&fbclid=IwAR3Gpbojt1ajXmWWQrQNMslwz6bclKOoWM-HjppaSPiX6RQfhF9Mdb9dRCs>, Access date: 08.11.2020.
- Sultana, F. (2009). Fluid Lives: Subjectivities, Gender and Water in Rural Bangladesh. *Gender, Place & Culture* 16(4): 427-444. DOI:<https://doi.org/10.1080/09663690903003942>.
- Tindall, D. B., Davies, S., & Mauboules, C. (2003). Activism and conservation behavior in an environmental movement: The contradictory effects of gender. *Society & Natural Resources*, 16(10), 909-932.
- Türk, Ö. (2018). Yeni Toplumsal Hareketlerde Kadın Olmak Üzerine Türkiye'den Bir Örnek, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Ulusal Tez Merkezi (2020). Tez arşivi, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>, Erişim tarihi: 10.12.2020.
- Wagner, E., & Tamm, E. (1941). *Fred med jorden [Peace with the Earth]*. Stockholm: Albert Bonniers.
- Wagner, E. (1941). *Väckarklocka [Alarmclock]*. Stockholm: Albert Bonniers, 1978.
- Walljasper, J. (2014). "On the commons," in *Müştereklerimiz, Paylaştığımız Her Şey*, ed. Bengi Akbulut, Metis Press, İstanbul, 25-26.
- Yüksekkaya, Ö. (2018). Rural Women In Turkey (1923-): An Examination of The Transformation of Agriculture and the Environment in Turkey Through Gender Lenses. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Zelezny, L., & Bailey, M. (2006). A call for women to lead a different environmental movement. *Organization & environment*, 19(1), 103-109.
- Zein-El Abdin, E. (1996). Development, gender, and the environment: Theoretical or contextual link? Toward an institutional analysis of gender. *Journal of economic issues*, 30(4), 929-947.
- Zweifel, H. (1997). The Gendered Nature of Biodiversity Conservation. *NWSA Journal* Vol. 9 No.3, Women, Ecology, and the Environment, sf.107-123.
- Url-1: Chipko Hareketi, Hindistan, <https://kuzeyormanlari.org/2015/11/11/agaclara-sarilarak-onlari-koruyan-cesur-yurekliler/>, Erişim tarihi: 26.02.2019.
- Url-2: Yeşil Kuşak Hareketi, Kenya, <http://www.womenaid.org/press/info/development/greenbeltproject.html>, Erişim tarihi: 16.11.2020.
- Url-3: Bergama Altın Madeni Direnişi, <https://bianet.org/bianet/siyaset/160766-bergama-altin-madeni-direnisi-topragin-bekcileri>, Erişim tarihi: 22.11.2020.

ARAŞTIRMA / ARTICLE

Farklı Sokak Kanyonlarında Rüzgârın Hava Kirliliği Dağılımı Üzerindeki Etkisi: Erzurum Örneği

The Effect on Air Pollution Distribution of Wind in Different Street Canyons: The Case of Erzurum

 Elif Nur Sarı,¹ Sevgi Yılmaz²

¹İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Orman Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, İstanbul

²Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Erzurum

ÖZ

Kentlerde nüfusunun hızla artması, çevre sorunlarının çeşitlenmesine ve yeni boyut kazanmasına yol açmaktadır. Özellikle kış aylarında artış gösteren hava kirliliği kentlerde yaşanabilirlik açısından dış mekân konforunu olumsuz yönde etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı, farklı özelliklerdeki sokak kanyonlarında rüzgârın hareketi, ağaçların varlığı ve bunların hava kirliliğinin dağılımına etkisini analiz ederek, sokak ölçeğinde yayalar için daha konforlu tasarım kriterlerini belirlemektir. 2018 yılı hava kirliliği verilerinin analizinde ve haritalamasında ArcGIS 10.3 Spatial Analysis Modülündeki Interpolation yöntemi kullanılarak, Erzurum kenti için hava kirliliğinin mekânsal analizi haritalandırılmıştır. Oluşturulan hava kirliliği haritasında, kirliliğin yoğun ve az yoğun olduğu mevcut mekânlardan, ağaçlı ve ağaçsız olmak üzere dört farklı sokak kanyonu belirlenmiştir. Belirlenen sokak kanyonlarının analizinde Sayısal Akışkanlar Dinamiği (CFD) ANYSY 16.0 bilgisayar programı kullanılmıştır. Sokak analizleri, rüzgâr akış hızı, bina çatısı, ağaçlar ve yaya seviyesine göre karşılaştırılmış, yaya seviyesinde daha düşük olduğu belirlenmiştir. Hava kirliliğinin az olduğu sokaklarda; ağaçsız sokakta %23, ağaçlı sokakta %25 rüzgâr hızında düşüş olduğu hesaplanmıştır. Hava kirliliğinin yüksek olduğu sokaklarda; ağaçsız sokak %29 ve ağaçlı sokak da %57 oranında rüzgâr hızında azalma olduğu saptanmıştır. Sonuç olarak, sokak kanyonları özelliklerine göre rüzgârın yönünü ve hızını etkileyerek, hava kirliliğinin dağılımında önemli rol aldığı belirlenmiştir. Sokağın

ABSTRACT

The rapid increase in the population of cities leads to the diversification and new dimensions of environmental problems. Air pollution, which increases especially in winter, negatively affects outdoor comfort in terms of liveability in cities. The aim of this study is to analyze the movement of wind, the presence of trees and their effect on the distribution of air pollution in street canyons with different characteristics and to determine more comfortable design criteria for pedestrians at street scale. Air pollution data for 2018 were analyzed using the Interpolation method in ArcGIS 10.3 Spatial Analysis Module. Erzurum air pollution spatial analysis map was produced. According to the spatial analysis map of air pollution, four different street canyons, with and without trees, were randomly selected from the streets where the pollution is intense and less intense. Computational Fluid Dynamics (CFD) ANYSY 16.0 software program was used in the analysis of the determined street canyons. Street analysis was compared according to wind flow velocity, building roof, trees and pedestrian level, and it was found to be lower at pedestrian level. In the streets with less air pollution, it has been calculated that there is 23% decrease in wind speed in treeless streets and 25% in tree-lined streets. In the streets with high air pollution; It was determined that there was a decrease in wind speed by 29% in the treeless street and 57% in the tree-lined street. As a result, it has been determined that street canyons play an important role in the distribution of air pollution by affecting the direction and speed of the wind according to their characteristics.

Bu çalışma Elif Nur Sarı'nın, Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü'nde tamamlamış olduğu yüksek lisans tezinin bir kısmından genişletilerek üretilmiştir.

Geliş tarihi: 02.07.2020 Kabul tarihi: 05.02.2021

Online yayımlanma tarihi: 04.03.2021

İletişim: Elif Nur Sarı

e-posta: elifnur.sari@istanbul.edu.tr

TMMOB
Şehir Plancıları Odası

OPEN ACCESS This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

hakim rüzgâr yönüne paralel olması ve rüzgârı engelsiz olarak alması hava kirliliğinin dağılmasında iyileştirici bir etken olarak görülmüştür. Dar sokak kanyonlarında ise ağaçların kullanılması rüzgâr hızını engellediği saptanmıştır. Ayrıca, binalar arası mesafesi az olan ve dar kanyon özelliği gösteren sokaklarda ise hava kirliliğinin daha fazla yoğunlaştığı belirlenmiştir. Geniş sokak kanyonlarının ağaçlandırılmasında rüzgârın hızını kesmeyen, yüksekte dallanan ve geçirgen dokuya sahip olan ağaç türlerinin tercih edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Alanın doğal özellikleri dikkate alınarak tasarlanacak sokakların yaya dostu ve daha yaşanabilir mekânlar olacağı vurgulanmıştır.

Anahtar sözcükler: Ağaçlar; Erzurum; hava kirliliği; rüzgâr; Sayısal Akışkanlar Dinamiği (CFD); sokak kanyonu.

The fact that the street is parallel to the prevailing wind direction and that it receives the wind unimpeded has been seen as a healing factor in the dispersion of air pollution. It has been determined that the use of trees in narrow street canyons reduces wind speed. In addition, it has been determined that the air pollution is more intense in the streets with narrow canyon characteristics with less distance between buildings. It was emphasized that tree species that do not slow down the wind speed, for example species with high branches and a permeable texture should be preferred in the afforestation of wide street canyons. It was emphasized that if the streets are designed considering the natural characteristics of the area, they will be pedestrian friendly and more liveable places.

Keywords: Trees; Erzurum; air pollution; wind; Computational Fluid Dynamics (CFD); street canyon.

1. Giriş

Günümüzde yapılan hesaplamalara göre, Dünya nüfusunun %55'i kentlerde yaşarken bu oranın 2050'de %68'e ulaşması beklenmektedir (UN, 2018). Bu artışa cevap verebilmek için doğa ile iç içe barışık yaşamayı unutan insanoğlu, kentsel mekânlarda tasarımı birim alana en fazla konut sığdırmak şeklinde değiştirmiştir. Kentlerde yaşanan hızlı yapılaşmada doğal verilerin ve planlama kriterlerinin göz ardı edilmesi çeşitli çevre sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Bunlar arasında hava kirliliği tüm canlıların sağlığını olumsuz yönde etkileyen önemli bir çevre sorunu olarak görülmektedir. Hava kirliliğinin insan sağlığı üzerindeki etkisini azaltmak için Dünya Sağlık Örgütü (WHO), partikül madde (PM), nitrojen dioksit (NO₂), ozon (O₃) ve kükürt dioksit (SO₂) gibi yaygın hava kirlleticiler için hava kalitesi kılavuzlarını hazırlamıştır (WHO, 2005). Hava kirliliği normal şartlarda havada bulunan oksijen, azot ve diğer maddeler dışında farklı gaz partiküllerinin havaya karışması veya mevcut gazların oranlarının değişmesi ile oluşmaktadır (Partigöç ve Çubukçu 2017). Hava kirliliği çalışmalarında, artan fosil yakıtların tüketimi, araç kaynaklı kirlilik, topoğrafik yapı, sokak kanyonu ve konut dokusu ile ilişkisi üzerinde durulduğu belirlenmiştir (Clark vd., 2011; Lu ve Liu, 2016; Schindler ve Caruso, 2014; Zhou vd., 2016).

Bu araştırmada, kentsel mekânlarda hava kirliliğini etkilediği görülen sokak kanyonları ve rüzgâr hareketliliği incelenmiştir. Binaların yüksekliğinin yol genişliğine oranına sokak kanyonu denmektedir (Ali-Toudert ve Mayer, 2006; Canan, 2017). Yüksekliğin genişliğe oranı (Y/G) ile hesaplanan sokak kanyonu dar ve geniş olarak nitelendirilmektedir (Oke, 1988; Shi vd., 2018; Yılmaz vd., 2018). Yapılan bir çalışmada ideal termal konfor için en uygun sokak kanyonunun Y/G: 0.5–1.0 arasında değerlere sahip olması gerektiği belirtilmiştir (Shishegar, 2013; Bendida vd., 2019). Farklı modeller arasında yapılan simülasyon çalışmaları sokak kanyonunda kirleticilerin sokağın uzunluğu, genişliği, konut tipolojisi, bina yoğunluğu, bina yüksekliği, bina yüzey kaplamaları gibi bir çok faktöre göre karakterize edildiğini de göstermektedir (Hunter ve Wales, 1992; Taseiko vd., 2009; Ma vd., 2020).

Sokak kanyonunu etkileyen önemli diğer parametre de sokak uzunluğudur. Sokağın uzunluğu, yerleşim açısı ve rüzgâr hareketliliği mikroklimatik koşulları etkilemektedir (Ali-Toudert ve Mayer, 2006; Hang vd. 2009; Qaid ve Ossen 2015; Mutlu vd., 2018). Hesaplamalı Akışkanlar Dinamiği (CFD) ile yapılan bir rüzgâr analizinde, yüksek katlı binaların sokak kanyonlarında havalandırmayı engellediği ve bu alanda daha yüksek kirlitici yoğunluğu saptanmıştır (Fu vd., 2017; Sari ve Yılmaz, 2019). Binalar arası mesafenin azalması girdap oluşumunu tetiklemektedir (Hunter ve Wales, 1992). Binaların birbirine çok yakın olması ile oluşan girdap etkisine, bir de 1–2 m/s'den daha düşük rüzgâr hızı eklendiğinde hava kirliliği bloke olarak kalmaktadır (DePaul ve Sheih, 1986; Ketterer ve Matzarakis, 2016). Rüzgâr hızını etkileyen diğer faktörler, sokaktaki ağaçlar, çok katlı yapılar, çatı seviyeleri, eğimli bina çatıları, balkonlar, bina yüzeyindeki pürüzlülük olarak gösterilmektedir (Eskridge ve Rao, 1986; Theurer, 1999; Shishegar, 2013; Bendida vd., 2019). Bina çatılarındaki yükseklik-alçaklıkla oluşan küçük değişimler önemli ölçüde rüzgâr akışının dağılımını değiştirebilmektedir (Balogun vd., 2010; Klein vd., 2007; Hang vd., 2009). Hava kirliliği akışı, sokak boyunca kirlilik yoğunluk seviyeleri rüzgâr yönünün değişmesi ile belirgin şekilde değişmektedir (Neofytou vd., 2006).

Binaların çatıları sokak kanyonuna paralel olarak konumlandığında rüzgârın etkisi ile kanyon içerisindeki kirli hava daha kolay dağılmaktadır. Rüzgâr hızı ve rüzgâr yönü kanyondaki hava akışı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Ali-Toudert ve Mayer, 2006; Zhang vd., 2015). Uzun sokak koşullarında sokak çatısı boyunca türbülanslı taşımının oldukça önemli olduğu saptanmıştır (Hang vd., 2009). Havalandırmanın etkisi ise sokak uzunluğu arttıkça azalmaktadır (Theurer, 1999). Rüzgârın yönü ve sokak yönü arasındaki ilişkiye bağlı olarak hava kirliliği konsantrasyonlarında ve dış mekân termal konforunda artış ve azalışlar mümkün olmaktadır (Schatzmann vd., 2000; Yılmaz vd., 2018). Bir sokak kanyonunu daha iyi havalandırmak için kanyonun daha aşağıda olan üst çatılara, yani kat yüksekliğinin azaltılmasına ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Ancak bu tek başına yeterli olmayıp rüzgâr yönünün de dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir (Nosek vd., 2018).

Ağaçlar hava kalitesinin iyileştirilmesinde önemli bir dengeleyici ve düzenleyici unsur olarak incelenmektedir (Pugh vd., 2012; Berardi vd., 2014). Ağaçlar ve çalılar güneş radyasyonu ve gün boyunca çevrenin yüzey sıcaklığını azaltıp geceleri ısı alışverişini önleyerek binalardan ısı akışını önlemektedirler (Akbari vd., 2001; Aksu vd., 2020). Yapılan bir çalışmada ağaçların yıllık 88 ton kirliliğin ortadan kaldırılmasında önemli rol oynadığı saptanmıştır (Wania vd., 2012). Yapılan bir araştırmada, ağaçlar ve çim yüzeyin kıyaslaması, rüzgâr akışı ile yapılmış ve CFD modeliyle analiz edilmiştir. Hava kirliliğinde düşüş, ağaçlarda %2.8'lik azalma ve çim zemin kaplı yüzeylerde %0.6'lık oranında azalma meydana geldiği saptanmıştır (Jeanjean vd., 2016). Kentte yeşil dokunun var olması hava kalitesine ve kentsel sürdürülebilirliğe önemli ölçüde katkı sunmaktadır. Ancak ağaçların kirleticileri azaltmada doğrudan etkisinden ziyade sokak kanyonunun ve rüzgâr karakteristiklerinin daha önemli olduğunu vurgulayan çalışmalar dikkat çekmektedir (Shashua-Bar ve Hoffman, 2000). Ağaçların niceliksel olarak hava kirliliğini azaltma etkisinden ziyade kirliliğin mahalle ölçeğinde tartışılması gerektiği vurgulanmıştır (Balczó vd., 2009; Buccolieri vd., 2010; Salim vd., 2011; Vos vd., 2013; Wania vd., 2012; Akkar ve Belge, 2017). Mahalle ölçeğinde yapılan bazı çalışmalarda ağaçların kirletici yoğunluğunda artışa neden olduğu saptanmıştır (Gallagher vd., 2015; Gromke ve Blocken, 2015; Li vd., 2019). Özellikle bazı sokaklarda rüzgâr hareketi ve girdaplar hem sokak karakteristikleri hem de bitki örtüsü tarafından etkilenmektedir. Sokak kanyonundaki ağaçların rüzgâr akışını engelleme veya yönünü değiştirme etkisine sahip olduğu saptanmıştır (Shi vd., 2018). Ayrıca geniş taçlı ağaçlar kanyonun büyük bir kısmını işgal ederek, havayı bloke etme etkisine neden olmaktadır (Buccolieri vd., 2010; Salim vd., 2011; Gromke ve Blocken, 2015). Yapılan araştırmalarda, hava kirliliğinin yoğun olduğu dar sokaklarda, yoğun-kompakt yapıli ağaçlar yerine geçirgen yapıya sahip yüksek boylu ağaçlar ile çalı formunun kullanılmasının gerekliliği vurgulanmıştır (Vos vd., 2013; Gallagher vd., 2015; Janhäll, 2015). Hava kirliliğinin aynı zamanda kentin mikro iklimi ve kentin formuyla da ilişkili olduğu görülmektedir. Ekolojik tasarımlarda kent formuyla ilgili, çevre-mekan-yapılaşma ilişkisi kapsamında, enerji koruma, kirlilik azaltımı, geri-dönüştürme projeleri ile birlikte ele alınması gerektiği vurgulanmıştır. Daha konforlu bir yaşam için kentte ekolojik tasarım yaklaşımlarının geliştirilmesi üzerinde durulmuştur (Gültekin, 2005).

Erzurum kentinde hava kirliliği ve kirliliğin etkileri üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Kentte mevcut hava kirliliği ölçüm istasyonları verileri kullanılarak analizler yapılmış ve SO₂ ile PM₁₀ üzerinde durulmuştur. Hava kirliliğinin en yüksek değeri Erzurum kent merkezinde Yakutiye çevresinde olduğunu, en düşük değeri ise Atatürk Üniversitesi yerleşkesinin sahip olduğunu belirtmişlerdir (Kopar ve Zengin, 2009). Kentte hava kirliliğine karşı halkın duyarlılığını belirlemek için 300 kişi ile yapılan anket çalışmasında, katılımcıların %66'sı hava kirliliğinin en önemli çevre soru-

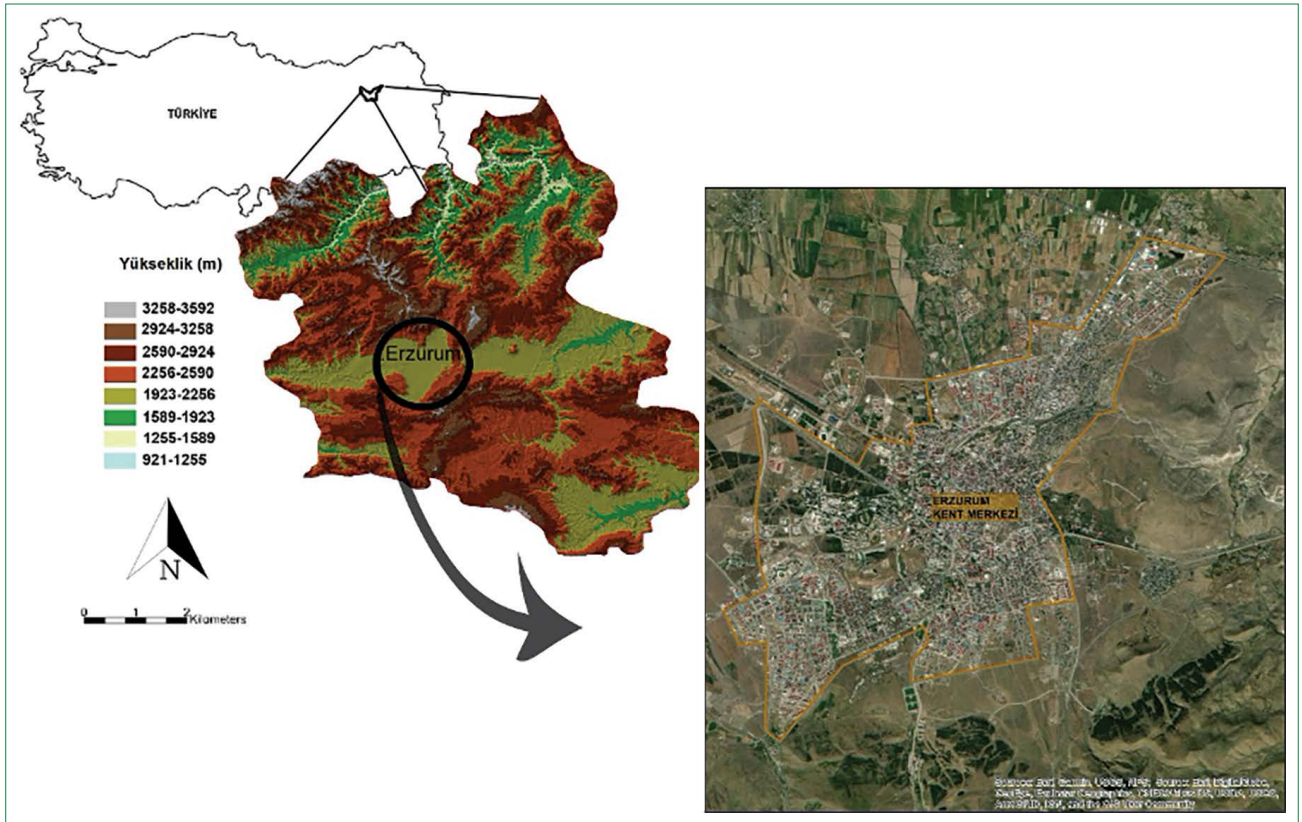
nunun olduğunu ifade ederken, %94'ü ise kirliliğin sağlıklarını etkilediklerini belirtmişlerdir (Yılmaz ve Sezen, 2004). Erzurum kenti için 2012–2017 yılları arasındaki beş yıl SO₂ ve PM₁₀ değerleri açısından analiz edilmiş ve değerlerin hala istenilen seviyelerde olmadığını belirlemişlerdir (Koşan vd., 2018). Başka bir çalışmada ise, Erzurum'un soğuk kentler arasında yer aldığı belirtilerek, iklime duyarlı kentsel tasarım yaklaşımları üzerinde durulmuştur (Dursun ve Yavaş, 2017). Yavaş ve Yılmaz'da (2020) Erzurum'da kentsel yerleşim yerleri üzerinde analizler yaparak, dış mekân termal konforunu etkileyen faktörler arasında rüzgârın önemli rol aldığını belirlemişlerdir.

Köppen ve Geiger iklim gruplarına göre, Erzurum soğuk iklim sınıfında yer almaktadır (Öztürk vd., 2017). Araştırma alanı olarak seçilen Erzurum kentinde, kömür tüketiminin yanı sıra soğuk iklimin hakim olması nedeni ile uzun yıllardır hava kirliliği problemi yaşanmaktadır. 21 Ocak 2019'da Erzurum Valisi TV kanalında (CNN) hava kirliliğinin ciddi bir sorun olduğunu ve kent için acilen önlem alınması gerektiğini vurgulamıştır. Özellikle kış aylarında ısınma amaçlı kullanılan yakıtlar bu kirliliği artırmaktadır. Ayrıca kentin etrafının yüksek dağlarla çevrili olması, rüzgâr hızının düşüklüğü gibi faktörler kirliliğin dağılmasını da engellemektedir.

Bu çalışmada amaç, farklı özelliklerdeki sokak kanyonlarında hava kirliliği, ağaçlar ve rüzgârın dağılımını analiz ederek, sokak ölçeğinde yayalar için daha konforlu sokak tasarım kriterlerini belirlemektir. Erzurum kentinde kış aylarında hava kirliliğinin yoğun ve az yoğun olduğu bölgelerde, analiz yapmak için 4 farklı tipte sokak seçilmiştir. Hazırlanan kirlilik haritası üzerinde, kirliliğin yoğun ve az yoğun olduğu bu alanlarda hem ağaçlı hem ağaçsız sokaklar seçilerek bitkilerin etkisi de analiz edilmiştir. Kentsel mekânlarda yaşam ortamlarının hava kalitesinin iyileştirilmesi önerileri üzerinde durulmuştur. Çünkü bu durum insanların kış aylarında dışarıda zaman geçirmelerini zorlaştırmaktadır. Bu çalışmadan çıkan sonuçların kentte belirlenen 20'ye yakın kentsel dönüşüm alanının fiziki plan kararlarına aktarılması ve yerleşim alanlarında kentsel tasarım senaryoları için bir envanter niteliği taşıması öngörülmektedir.

2. Materyal ve Yöntem

Erzurum kenti yerleşim alanı ortalama olarak 1860–2050 m yükseklikte olup, Türkiye'nin KuzeyDoğu'sunda yer almaktadır. 2012 yılında büyükşehir statüsüne sahip olan kentte nüfus 2017 sayımlarına göre 760476 kişidir (TÜİK 2017). 19. yy'dan günümüze kadar önemli planlama deneyimleri geçiren Erzurum kentinde (1939 Lambert Planı; 1966 Zeki Yapar Planı; 1981 Alim Çapuroğlu Planı; 1990 Zühtü Can Limited şirketi) 2005 yılından sonra yerleşim alanı önerisi ovaya doğru yönlendirilmiştir (EBB Araştırma Raporu 2015). Erzurum'un konut dokusunu gecekondulu tipi, müstakil tip, site tipi ve apartman tipi yapılaşmalar oluşturmaktadır. Etrafı yüksek dağlarla çevrili, çanak şeklinde

Şekil 1. Erzurum Kenti topoğrafik durumu ve çalışma alanının konumu (Google Earth).

Şekil 2. Erzurum’da Hava kirliliğinin ölçüldüğü istasyonlardan birisi (ÇŞB, 2018).

bir coğrafi alana sahiptir. Erzurum'un yerleşim alanının etrafının yüksek dağlarla çevrelendiğini gösteren topoğrafik durumu ve çalışma alanının konum haritası Şekil 1'de verilmiştir.

2.1. Erzurum Kenti Kirlilik Haritasının Hazırlanması

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın Erzurum kentinde kurduğu istasyonlar ile hava kirliliği verileri ölçülmektedir (URL-I). Bu siteden 2018 yılına ait hava kirliliği değerleri CO, PM₁₀, SO₂ ve

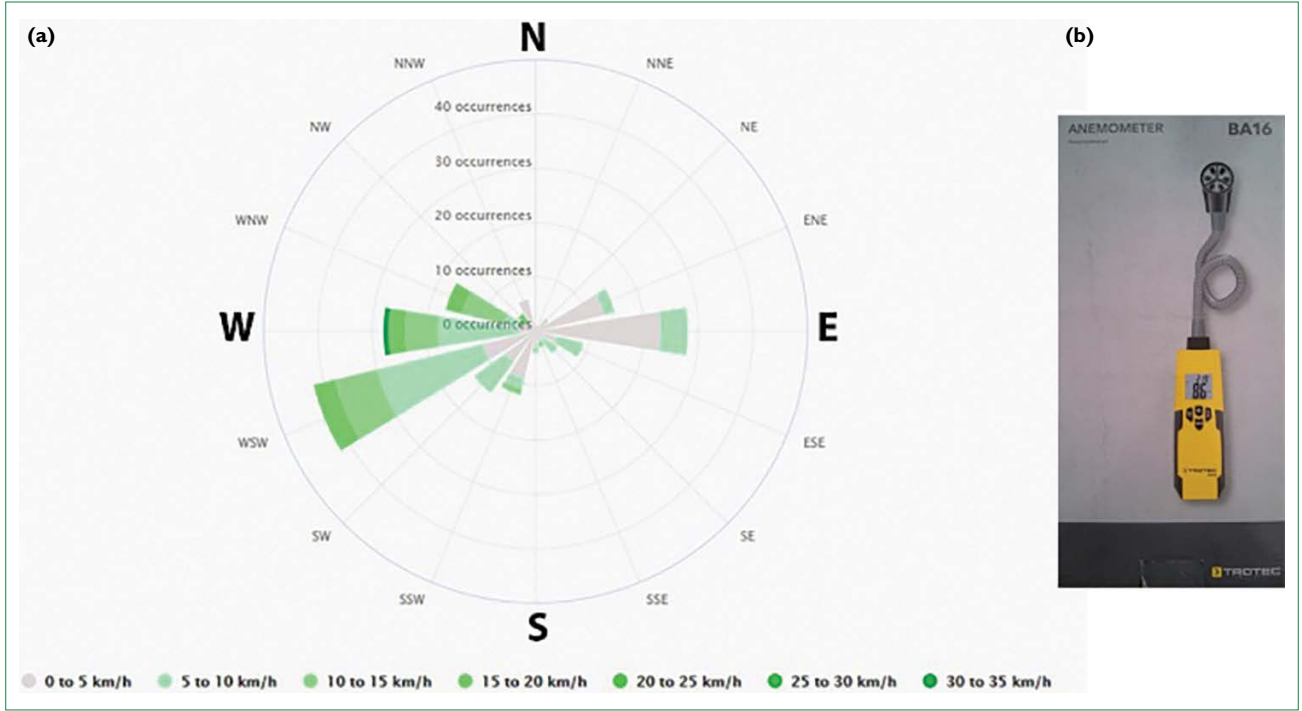
NO₂ alınmıştır (ÇŞB, 2018). Erzurum kentinin genelinde beş farklı istasyonda ölçümler düzenli olarak yapılmakta ve web sayfasından veriler paylaşılmaktadır (Şekil 2). Bu verilerin analizinde ve haritalamasında “ArcGIS 10.3 Spatial Analyst Modülündeki Interpolation” altındaki “Inverse Distance Weighted (IDW)” komutu kullanılarak hazırlanmıştır.

2.2. Analiz Edilen Sokaklara Ait Özellikler

Elde edilen hava kirliliği haritaları üzerinde (Sarı, 2019), kirliliğin yoğun ve az yoğun olduğu noktalar belirlenmiştir. Buna göre; kirliliğin yoğun olduğu apartman tipi yapılaşma ile kirliliğin az yoğun olduğu site tipi ve müstakil tip yerleşim alanlarının bulunduğu sokaklar analiz edilmiştir. Bu analizler ile hava kirliliği ve sokak rüzgârı arasında doğrudan ilişki olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Kirliliğin yoğun ve az yoğun olduğu bölgelerden ağaçlı ve ağaçsız sokak örnekleri üzerinde rüzgâr simülasyonları gerçekleştirilmiştir. Çalışmada belirlenen sokaklar;

(a) Kirlilik oranı az olan ağaçlı sokak olup, KB yönünde ve 350m uzunluğundadır. Yaklaşık yol genişliği 20m ve çevresindeki binalar farklı kat yüksekliklerinde olup 6–9 m'dir.

(b) Kirlilik oranı az olan ağaçsız sokak, GB yönünde ve 360m uzunluğa sahiptir. Yol genişliği 30 m ve çevresindeki binaların yüksekliği yaklaşık 18 m'dir.

Şekil 3. (a) Erzurum kenti rüzgâr gülü. (b) Rüzgâr ölçümünde kullanılan alet.

(c) Kirlilik oranı yüksek olan ağaçlı bu sokak K yöneyle ve 300 m'dir. Yol genişliği 15 m ve çevresindeki binaların yüksekliği yaklaşık 9–18 m arasında değişmekte olup, genel olarak 15 m'dir.

(d) Kirlilik oranı yüksek olan ağaçsız bu sokak ise KB yönelimli ve 220 m uzunluğa sahiptir. Yol genişliği 6 m, binalar farklı yüksekliklerdedir. Rüzgâr yönünde olan binaların yükseklikleri 18–15 m aralığında değişmekte, diğer cephede olan bina yükseklikleri ise 9–15 m aralığında değişmektedir.

Sokakların ağaçlı ve ağaçsız olma durumlarına göre analiz edilmiştir. Bu analizler de ArcGIS 10.3 programı rastgele nokta atma yöntemi kullanılarak (Data Management modülü Feature Class Create Random Point) 4'lü örneklem seçimi yapılmıştır.

2.3. Rüzgâr ve Gökyüzü Görünürlük Oranı (GGO-Sky View Factor -SVF) Ölçümleri

Belirlenen dört sokak için, 2018 yılında, rüzgâr, GGO ölçümleri ve gözlemleri mevcut alanda, yerinde yapılmıştır. Kentin uzun yıllar verileri 1998–2018 yılı değerlendirildiğinde Aralık ayı rüzgâr ortalaması 1.88 m/s, Ocak ayı 1.87 m/s, Şubat ayı ise 2.21 m/s olarak hesaplanmıştır. En yüksek rüzgâr hızı ortalaması Temmuz ayına ait olup 3.56 m/s, bunu 3.37 m/s ile ağustos ayı takip etmektedir. Genellikle rüzgâr hızı kış aylarında düşük olup, uzun yıllar ortalamasına göre rüzgâr hızı 2.7 m/s olarak belirlenmiştir. Kentte yaz aylarında rüzgâr hızının daha fazla olduğu ve genellikle DoğuKuzeyDoğu (ENE) eğilimli ol-

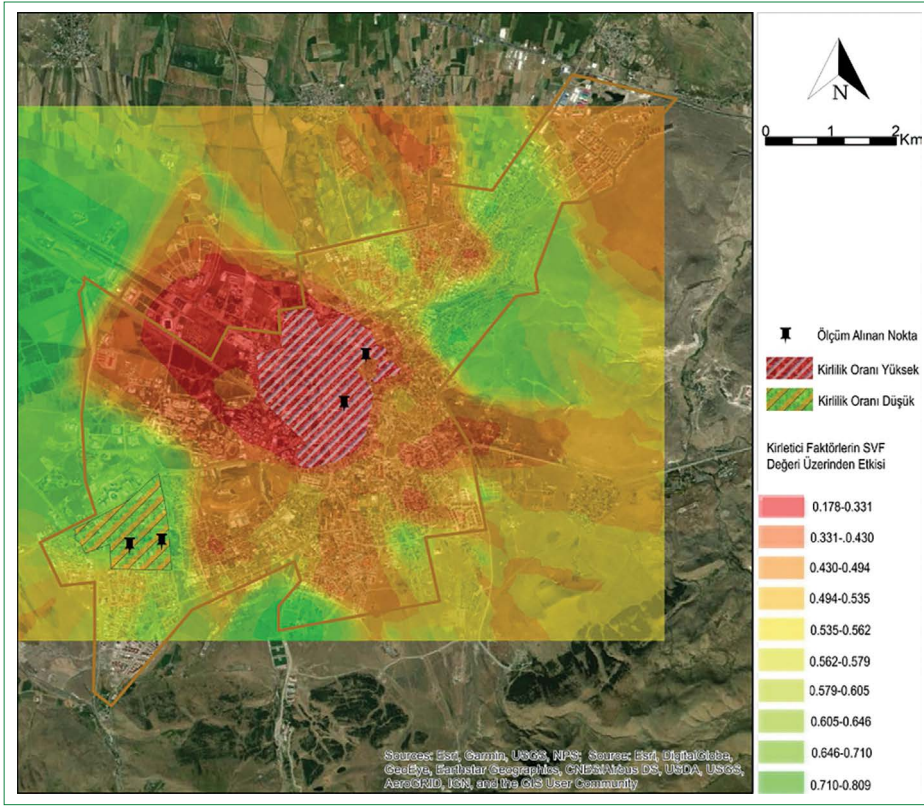
duğu görülmektedir. Kış aylarında kentte hakim rüzgâr yönü GüneyBatı (SW) olup, genellikle Batı (W) ve BatıGüneyBatı (WSW) olarak değişmektedir (MGM, 2018).

Bu sokakların kanyon özelliğini belirlemek için, farklı 4 noktadan alınan yol genişlikleri ve bina kat yükseklikleri (Y/G) oranlanmıştır. Alan içinde rüzgâr ölçümleri anemometre aleti ile yerden 1–1.2 m yüksekte tutularak m/s olarak ölçülmüştür (Şekil 3).

Seçilen sokakların kanyon özelliğinin belirlenmesinde gökyüzü görünürlük oranı (GGO) kullanılmıştır. GGO oranı ise Rayman programı ile hesaplanmakta ve gökyüzü görünürlük oranını ifade etmektedir. GGO değeri 0 ile 1 arasında rakamlar ile ifade edilmektedir. Sokak kanyonlarında bu değer 1'e yaklaştıkça kanyonun genişlediğini, 0'a yaklaştıkça kanyonun daraldığını göstermektedir (Algeciras vd., 2016; Qaid vd., 2017; Li vd., 2020). Bu ölçümler alınırken yolun ortasından, kuzeye dönerek ve yerden 1–1.2 m yüksekte makinayı gökyüzüne doğru dik tutarak çekimler yapılmıştır. Çekimler sırasında Nikon D5200 kamera ve balık gözü lens (RayPro 52 mm 0.25X ProHD FishEye+12.5 Diopter Macro Lens) kullanılmıştır. Elde edilen veriler RayMan pro 2.1 ve ArcGIS 10.3 programı kullanılarak kent için GGO haritası hazırlanmıştır (Matzarakis ve Matuschek, 2011; Chen vd., 2012; Yılmaz vd., 2018; Yılmaz vd., 2020).

2.4. Hesaplamalı Akışkanlar Dinamiği (CFD) Modeli

Belirlenen sokak kanyonları içerisindeki rüzgâr akışını test etmek için Hesaplamalı Akışkanlar Dinamiği, "Computational

Şekil 4. Hava kirliliğinin yoğunluk durumuna ait mekansal analiz haritası (Yeşilden kırmızıya doğru hava kirliliğinin yoğunlaştığı alanları göstermektedir).

Fluid Dynamics” modeli kullanılmıştır. Hesaplamalı Akışkanlar Dinamiği ANSYS 16.0 programı “Fluent Çözücüsüne Solid Works” programında katı cisimde boşluk olarak “10*20*50 cm dikdörtgen prizma alanı” içerisinde modellenip yüklenmiştir. Çizim geometri modülü ile ANSYS programına tanıtılmıştır. Bu modüllerde yapılan detaylı işlemler sırası ile yer verilmiştir. Daha sonra program içerisinde yer alan mesh modülü ile tüm alan üçgenlerle tanıtılmıştır. General modülünde havanın taşınım modellerinden doğal taşınım ve rüzgâr tipi seçilmiştir. Benzer hızlarda yapılan simülasyonlar referans alınarak reynolds katsayısına göre türbülans rüzgâr modeli kullanılmıştır. “Boundary condition” modülünde ise havanın giriş-çıkış yönü hakim rüzgâr yönü olan GüneyBatı olarak tanımlanmıştır. Modüller kullanılarak tanıtım işlemi bitirildikten sonra çözme işlemi başlatılmıştır. Solution matematiksel boyutta simple modülüyle çözüm işlemi yapılmıştır. Simülasyon sonuçları rüzgârın vektörel dağılımı incelenerek, rüzgâr ve kirlilik dağılımı arasındaki ilişkisi analiz edilmiştir (Yuan vd., 2014; Sarı ve Yılmaz, 2019; Bendida vd., 2019).

3. Araştırma Bulguları ve Tartışma

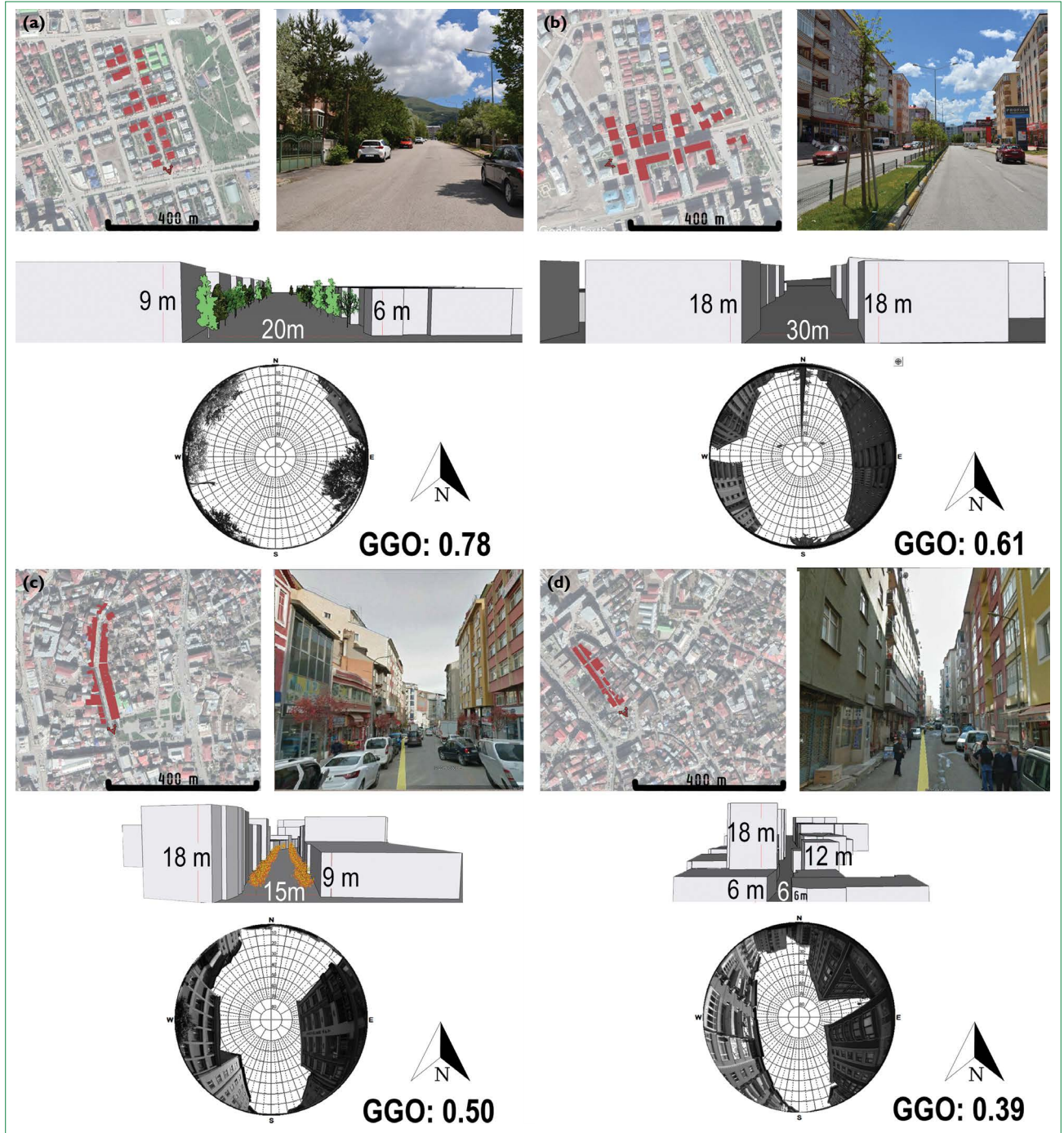
Gökyüzü görünürlük analiz haritası, emisyon faktörleri, coğrafi veriler (basınç, rüzgâr, sıcaklık ve yükseklik değerleri) ve fiziksel faktörler (doğalgaz ve kömür tüketim verileri, nüfus yoğunlukları) kullanılarak oluşturulan haritalar çakıştırılarak kentin tahmini kirlilik haritası hazırlanmıştır. Kent için hazırlanan

kirlilik haritası üzerinde belirlenen dört farklı sokak analiz edilmiştir. Sokaklar tercih edilirken kirliliğin yoğun ve az yoğun olduğu yerlerdeki ağaçlı ve ağaçsız olma durumlarına dikkat edilmiştir. Bu amaçla elde edilen harita Şekil 4’te verilmiştir. Şekilde görüldüğü gibi kent merkezinde hava kirliliği daha yoğun iken Palandöken Dağı’nın yamaçlarına doğru kirlilik oranının azaldığı görülmektedir. Hava kirliliğinin diğer yoğun olduğu bölge ise kentin Güneyine doğru uzanan ova ve buradaki yerleşim yerlerinin olduğu kısımlardır. Nitekim burada rakımının daha düşük ve yüzeyin çukurda olması kirliliğin burada yoğunlaşmasını da desteklemektedir. Bu harita üzerinde kirliliğin yoğun olduğu ve az yoğun olduğu iki farklı yerleşim alanı işaretlenmiştir. Erzurum kentine ait hava kirliliği sentezi haritasından hava kalitesi açısından yaşam konforunu engelleyen (hava kirliliği yoğun olan) bölgesi ve yaşam konforunu destekleyen (hava kirliliği az olan) bölgesi olarak ifade edilmiştir.

Şekil 4’te beyaz çizgili gösterilen alan kent merkezinde kirliliğin yoğun olduğu alanı, turuncu çizgili yer ise Palandöken Dağına doğru kirliliğin az yoğun olduğu mekânları ifade etmektedir.

3.1 Sokaklarda Rüzgâr Senaryolarının Analizi

Hava kirliliği yoğunluğuna göre; yaşam konforunu destekleyen ve desteklemeyen alanlarda belirlenen dört farklı sokakta rüzgâr akışını belirleyen analizler yapılmıştır (Şekil 5).

Şekil 5. Analizleri yapılan sokakların özellikleri, sokak. (a) kirlilik oranı az ağaçlı sokak. (b) Kirlilik oranı az ağaçsız sokak. (c) Kirlilik oranı yüksek ağaçlı sokak. (d) Kirlilik oranı yüksek ağaçsız sokak).

Belirlenen bu dört sokağın özellikleri ve analizleri Tablo 1’de verilmiştir. Her bir sokak için ayrı ayrı CFD modeli uygulanarak rüzgâr akış simülasyonları yapılmıştır. Bu model kullanılarak farklı sokak özelliklerine göre rüzgâr hareketliliği analiz edilebilmektedir. Böylece planlama çalışmalarında kullanılması ile daha yaşanabilir mekân tasarımlarının desteklenmesi sağlanabilecektir (Bendida at al., 2019). Hava kirliliğinin az yoğun ve

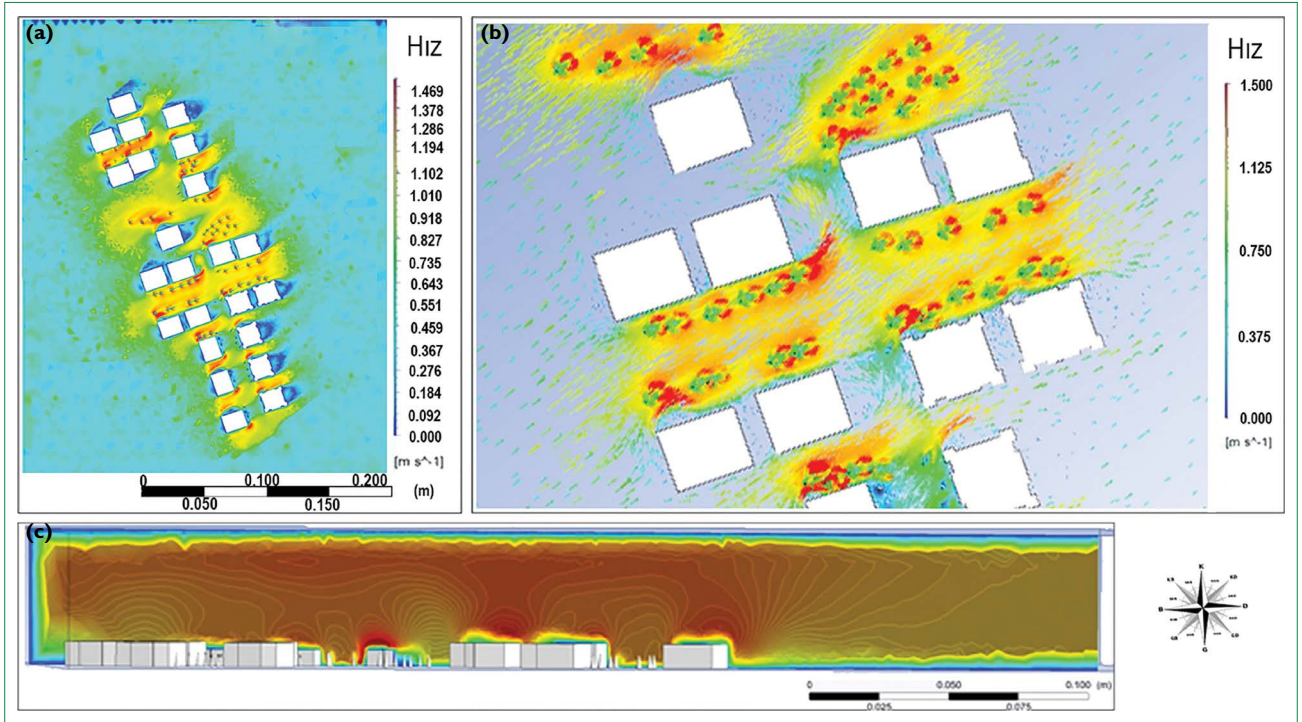
yoğun olduğu sokaklarda ağaçların rüzgâr hareketliliğini nasıl etkilediği analiz edilmiştir.

(a) Kirlilik oranı az ağaçlı sokak: Şekil 5a için yapılan analize göre; kanyon içerisindeki rüzgâr hızı düşüğe uğramakta, vejetasyon varlığı rüzgârın yönlenmesine ve hızına olumlu yönde etki etmektedir (Şekil 6). Berardi vd., 2014’un

Tablo 1. Sokak özellikleri analizi

Sokak	Hava kirliliği	Bitki varlığı	Sokak uzunluğu	Y/G oranı	Bina aralıkları/bölünme	GGO	Çatı seviyesi farkı	Sokak yönü
(a)	Az	Ağaçlı	350	0.4	15 m (18)	0.78	%25	KB (öğleden sonra)
(b)	Az	Ağaçsız	360	0.6	10 m (12)	0.61	%23	GB (sabah güneşi)
(c)	Yoğun	Ağaçlı	300	1.0	8 m (6)	0.50	%57	K
(d)	Yoğun	Ağaçsız	220	2.5	8 m (4)	0.39	%29	KB (öğleden sonra)

Y/G: Yüksekliğin genişliğe oranı; GGO: Gökyüzü görünürlük oranı; KB: Kuzeybatı; GB: Güneybatı; K: Kuzey.

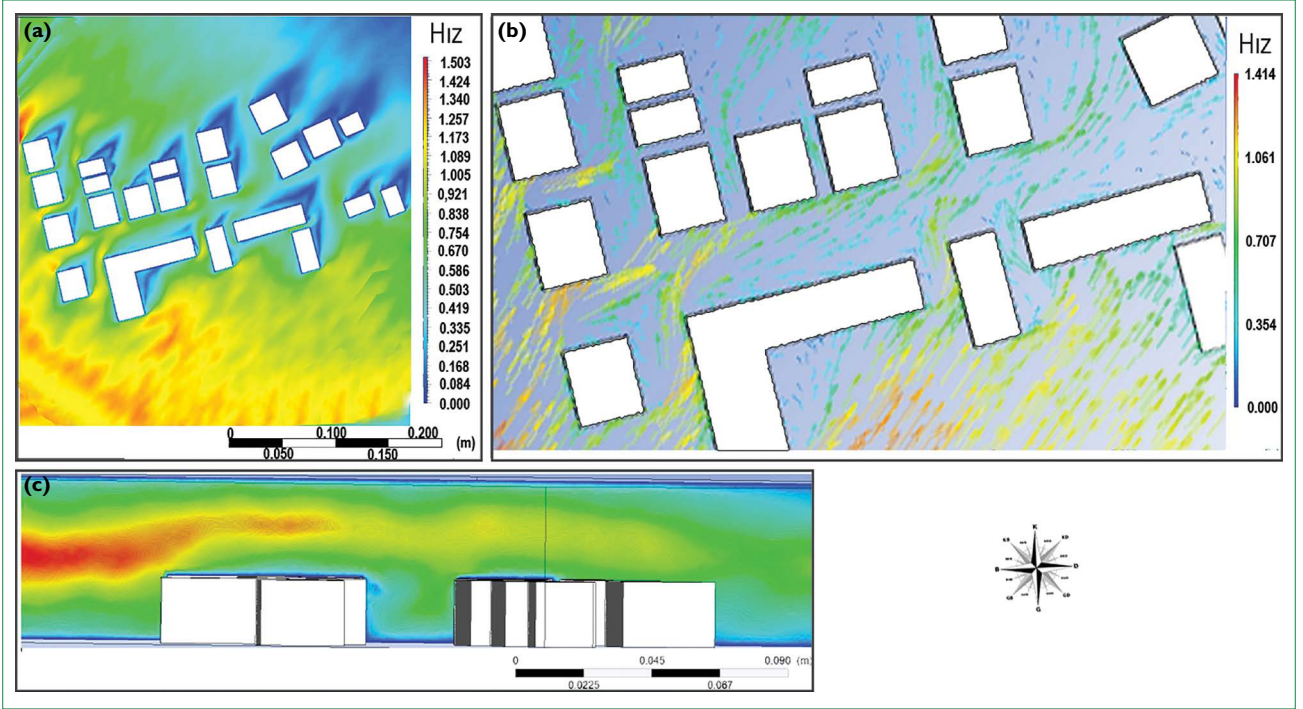
Şekil 6. (a) Sokak kanyonunda rüzgarın dağılımı plan ölçeğinde. (b) Rüzgarın planda vektörel dağılımı. (c) Sokak kesitinde rüzgarın vektörel dağılımı.

yaptığı çalışmalarda da ağaçların pozitif katkısını vurgulamıştır. Güneydoğudan (GD) gelen rüzgâr, kanyon içerisinde ağaca çarpıp durmakta daha sonra daha hızlı bir şekilde ağacın yerleştirildiği yöne doğru hareket etmektedir. Normal şartlarda ise binaların arkasında rüzgârın değişime uğramadığı belirlenmiştir (Şekil 6b).

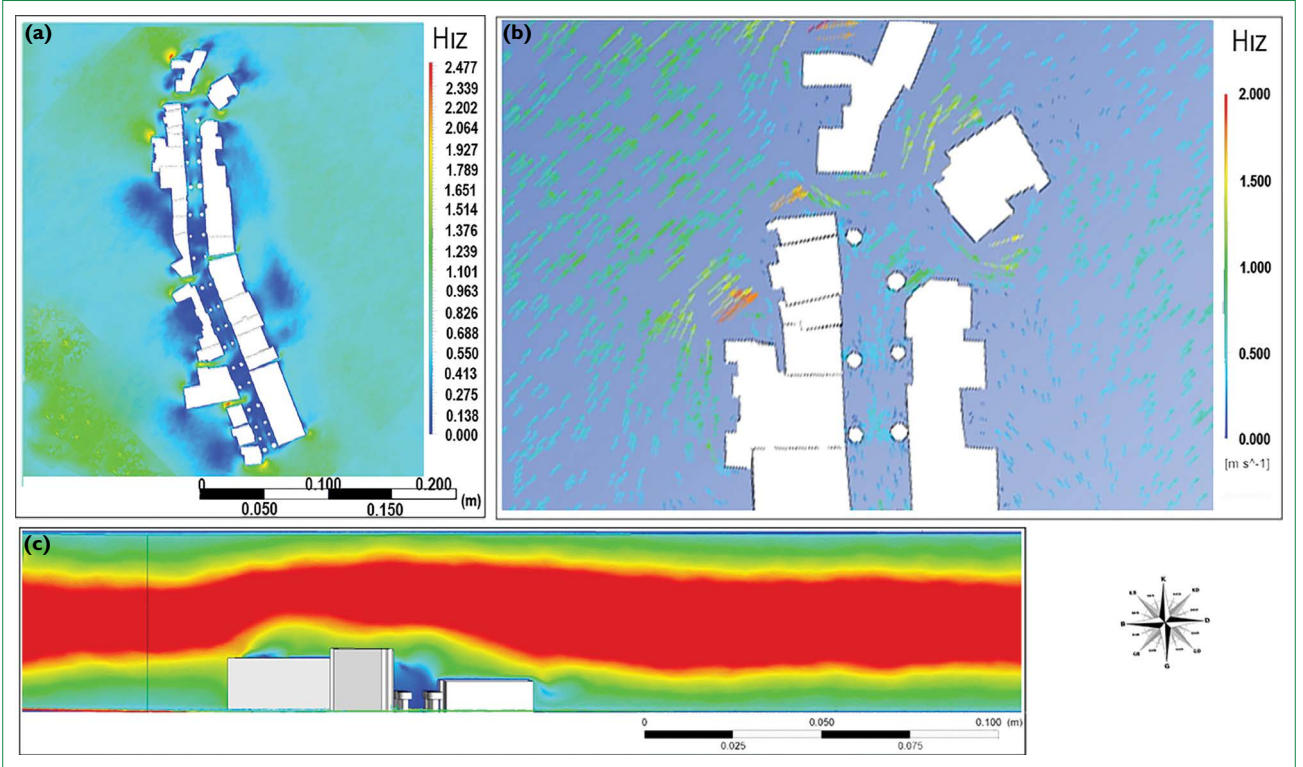
(b) Kirlilik oranı az ağaçsız sokak: Şekil 5b için yapılan analize göre; kanyon içerisindeki rüzgâr hızının 0.25 m/s ile 0.8 m/s arasında değişiklik gösterdiği saptanmıştır. Rüzgârın yön değiştirmesini sağlayacak herhangi bir unsur olmadığı için tek engel olan yapılar çarpmakta ve akışına aynı yönde devam etmektedir (Şekil 7).

(c) Kirlilik oranı yüksek ağaçlı sokak: Şekil 5c için yapılan analize göre; kanyon içerisindeki rüzgâr hızı yapılardan dolayı düşüşe uğramakta, balkon, çatı ve araç gibi engellerden dolayı ise durma noktasına gelmektedir. Güneydoğudan gelen rüzgâr sınırlı sayıda boşluktan kanyon içerisine girmekte ancak kanyon içerisindeki unsurlara çarpan rüzgârın hareket alanı da kısıtlı olması nedeniyle durmaktadır (Şekil 8). Aslında burada bulunan ağaçlar süs ağaçları olup, kışında yapraklarını dökmektedirler. Burada rüzgârın hareketliliğini sınırlayan caddedeki kırıma, yapılar arası boşluk olmaması olarak gösterilebilir.

(d) Kirlilik oranı yüksek ağaçsız sokak: Şekil 5d için yapılan analize göre; kanyon içerisindeki rüzgâr hızı düşüşe

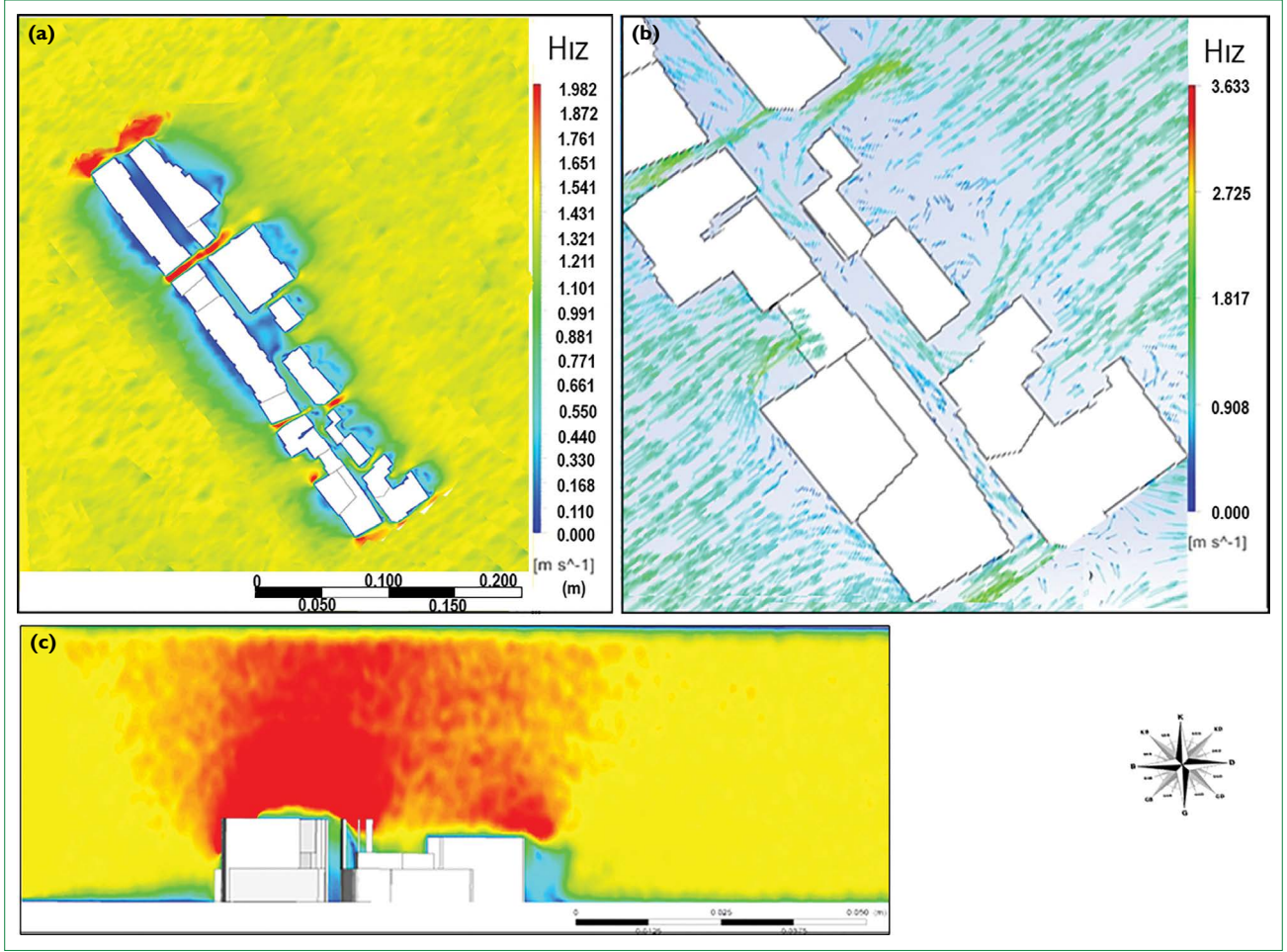
Şekil 7. (a) Sokak kanyonunda rüzgarın dağılımı plan ölçeğinde. (b) Rüzgarın planda vektörel dağılımı. (c) Sokak kesitinde rüzgarın vektörel dağılımı.

Şekil 8. (a) Sokak kanyonunda rüzgarın dağılımı plan ölçeğinde. (b) Rüzgarın planda vektörel dağılımı. (c) Sokak kesitinde rüzgarın vektörel dağılımı.

uğramakta ve durma noktasına gelmektedir. Binalar arasındaki boşluktan giren rüzgâr kanyon içerisinde hareket etmekte doğrudan karşıdaki boşluktan çıkış yapmaktadır.

Binaların rüzgârın geliş yönüne dik olarak konumlandırılmış olması kanyon içerisinde rüzgârın kaviteasyon yapmasına neden olmakta ve rüzgâr hareketine engel olmaktadır. Rüzgâr

Şekil 9. (a) Sokak kanyonunda rüzgarın dağılımı plan ölçeğinde. (b) Rüzgarın planda vektörel dağılımı. (c) Sokak kesitinde rüzgarın vektörel dağılımı.

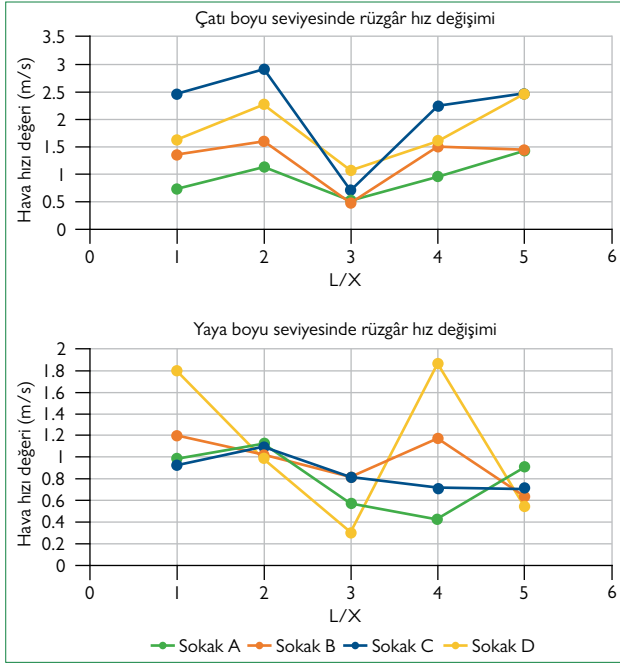
sokağa dik olarak girmekte fakat yüksek boylu yapılar ve binalar arası mesafenin az olması nedeniyle sokakta hareket edememektedir (Şekil 9).

Analiz yapılan sokak kanyonlarında Y/G oranı genel olarak 0.4'ün üstünde elde edilmiştir. Bu da genellikle dar ve dara yakın sokak kanyonlarına ait özelliği göstermektedir. Sokak uzunluğu açısından incelendiğinde ise 220 m ve 360 m arasında değiştiği gözlemlenmiştir. Sokak uzunluklarının fazla olmasının kanyon etkisini ve kirlenici dağılımını zorlaştırdığı bilinmektedir. Uzunluğun diğerlerine göre kısa olduğu 220 m uzunluğundaki kirlilik oranının yüksek olduğu sokak, yükseklik/genişlikten kaynaklanan kanyon etkisinin ve sokak yönünün daha baskın parametreler olduğunu göstermektedir. Nitekim yapılan bir araştırmaya göre, güneş ışığından en iyi yararlanılacak sokak kanyon oranları belirlenmiştir. Buna göre, sıcak iklim bölgelerinde bu oranın $Y/G \geq 0.5$ 'den büyük dar kanyon sokaklar şeklinde, soğuk iklim bölgeleri için ise bu oranın $Y/G \leq 0.5$ 'den küçük geniş kanyon sokak özelliklerini içerecek şekilde planlanması gerektiği belirtilmiştir (Shishegar, 2013; Bendida et al., 2019). Yine yapılan bir araştırmada, dar kanyon

özelliği gösteren ve değeri $Y/G \geq 0.5$ 'den büyük olan sokaklarda ağaçların kullanılmasının rüzgarı etkilediği ve bununda termal konfora olumsuz yansıdığı belirtilmiştir (Ali-Toudert ve Mayer, 2006). Nitekim bu çalışmada da dar kanyon özelliği gösteren (c) ve (d) sokaklarında rüzgâr hareketliliğinin kısıtlı olmasından dolayı hava kirliliğinin yoğun olduğu görülmüştür.

Kanyonlarda çatı seviyesinde ve yaya seviyesinde rüzgâr hızı değerleri alınmıştır. Çatı seviyesindeki akışın yaya seviyesine göre hızlı olduğu saptanmıştır. Kanyon içerisinde yaya seviyesinde rüzgâr hızı 1 m/s'ye kadar yükselebilmekte çatı seviyesinde rüzgâr hızı 1 m/s ve 2.5 m/s arasında değişmektedir. Ayrıca sokak yönelmeleri değerlendirildiğinde hakim rüzgâr yönüne paralel sokak olmadığı da incelenmiştir. Oysa yapılan çalışmalarda hakim rüzgâr yönüne paralel sokakların olması rüzgâr akışını kolaylaştırdığı belirtilmiştir (Gallagher vd., 2015). Dört faklı sokak için bina çatısı ve yaya seviyesinde rüzgâr simülasyonları yapılmıştır. Elde edilen verilere ait grafik Şekil 10'da verilmiştir.

Hava kirliliğinin az olduğu ağaçlı (a) sokak kanyonunda rüzgâr hızının sokak içerisine girdiğinde düşüş yaşadığı ancak içerideki

Şekil 10. Yaya seviyesi ve çatı seviyesinde rüzgar akışı. Sokak (a) Kirlilik az, ağaçlı sokak. Sokak (b) Kirlilik az, ağaçsız sokak. Sokak (c) Kirlilik az, ağaçlı sokak. Sokak (d) Kirlilik az, ağaçsız sokak.

vejetasyon yardımıyla hız kazandığı saptanmıştır. Burada kullanılan ağaçların yüksekte dallandığı, geçirgen ve şeffaf dokulu olduğu belirlenmiştir. Çatı seviyesi ile yaya seviyesi arasındaki rüzgâr hızında %25 azalma incelenmiştir. KB yönünde olan sokağın uzunluğu 350 m olup binalar arası mesafe 15'er metredir. Toplamda sokak 18 kez ara sokaklar ile kesilmiştir. Normal şartlarda rüzgârın içeri girmesi olası olmayan durumlarda bitki varlığı rüzgârın içeriye girmesine neden olmaktadır. Bitki örtüsünün alttan dallanan, yoğun dokulu ve blok etkisi oluşturmeyen türlerden seçilmiş olması da sokak rüzgârın dolaşımını olumlu yönde etkilemiştir. Benzer sonuçlar; (Buccolieri vd., 2010; Salim vd., 2011; Gallagher vd., 2015; Janhäll, 2015) çalışmalarında da görülmüştür. Bu durum hava kirlleticilerinin de dağılmasını dolayısıyla hava kalitesini de olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca, Wania vd'nin (2012) yaptığı çalışmada ağaçların kirlilik ve partikül madde tutmada olumlu katkı sağladığı belirlenmiştir. Bu sokak kanyonunun GGO yani sokağın geniş olması da kirliliğin dağılımında önemli bir etken olarak görülmüştür. Nitekim GGO, sokak yönü ve açısı ile ilgili yapılan çalışmalarda da rüzgârın etkilendiği ifade edilmiştir (Zhang vd., 2015; Yılmaz vd., 2018). Ağaçlar hava akışlarını kontrol ederek, rüzgâr hızını azaltarak veya yön değiştirerek mikro iklimatik koşulları etkilemektedir (Perini vd., 2018). Ağaçların veya vejetasyonun bu olumlu katısı farklı araştırmalar ile de belirlenmiştir (Lee vd., 2020).

Kirliliğin az olduğu ağaçsız olan (b) sokakta rüzgârın kanyonuna girdikten sonra kısmen yavaşladığı, çatı seviyesinden farklı olarak ise rüzgâr hızında %23 azalma olduğu belirlenmiştir. GB

yönelimli olan bu sokağın uzunluğu 360 m olup binalar arası mesafe 10'ar metredir. Toplamda sokak 12 kez ara yollar ile kesilmiştir. Sokak genişliğinin 10 m den fazla olması ve gökyüzü açıklığının fazla olması durumunda, benzer çalışmalarda da kanıtlandığı gibi hava kirliliği dağılımını olumlu yönde etkilemektedir (Fu vd., 2017; Taseiko vd., 2009). Nitekim bu sokakta 30 m genişliğinde ve GGO bakımından da geniş kanyon özelliği taşımaktadır. Rüzgâr yönüne paralel olarak planlanan sokaklarda hava akımı daha iyi olurken dar ve dolambaçlı yollarda rüzgâr hızı kesilmektedir (Shishegar, 2013; Shi vd., 2018). Hava kirliliğinin az yoğun olduğu bu sokağın doğu-batı yönüne daha yakın bir yerleşim gösterdiği görülmektedir. Nitekim yapılan bir araştırmada, Doğu-Batı yönelimli, geniş kanyon özelliği gösteren caddelerin güneş ışığından daha uzun süre yararlandıkları belirlenmiştir (Ali-Toudert ve Mayer, 2006). Bununla birlikte kış ayları için geniş kanyon özelliği sağlayan (b) sokağına avantaj sağladığı görülmektedir.

Kirliliğin yoğun olduğu bölgede ağaçlı (c) sokak kanyonunu incelendiğinde 300 m uzunluğunda Kuzey yönelimli sokak boyunca yapılar arası mesafe 8m ve toplamda 6 kez ara yollar ile kesildiği belirlenmiştir. Rüzgâr hızı ise çatı seviyesine oranla yaya seviyesinde %57 düşüş incelenmiştir. Bu rüzgâr hızındaki azalmanın kısmen ağaçlardan kaynaklandığı belirlenmiştir. Nitekim farklı araştırmalarda da ağaçların rüzgâr hızını kestiği ifade edilmiştir (Gallagher vd., 2015; Gromke ve Blocken, 2015; Li vd., 2019). Ancak burada kullanılan ağaçlar süs ağaçları olup, kışında yapraklarını dökmektedirler. Burada caddenin ucunda görülen kırılma, yapılar arası mesafenin olmaması veya çok az olması, dar kanyon özelliği taşıması etken faktör olarak gösterilebilir.

Kirliliğin yoğun olduğu, ağaçsız (d) sokak kanyonunda rüzgâr akış simülasyonu incelendiğinde çatı seviyesindeki rüzgâr hızında %29 düşüş saptanmıştır. Kanyon içerisindeki rüzgâr hareketinin ise durma noktasında olduğu görülmüştür. Sokak kanyonlarında CFD ile yapılan analizde kanyon değerinin 0.7'den büyük olması durumunda (Klemm ve Heim 2009) ve dar kanyonlarda rüzgârın sokakta sıkışıp kaldığı ve girdap etkisi oluşturduğu belirlenmiştir (Yuan vd., 2014). Nitekim Yuan vd.'de (2014) Hong Kong'da CFD ile yapılan bir çalışma sonucunda, dar kanyon özelliği gösteren (Y/G) 0.5'den büyük olan sokaklarda hava kirliliğinin sıkışarak mekânda kaldığı belirlenmiştir. Rüzgâr analizi yapılan bir araştırmada yaya seviyesinde rüzgârın hızında 0.3 m/s'lik azalma olduğu belirlenmiştir (Ali-Toudert ve Mayer, 2006).

KuzeyBatı yönünde 220 m sokak uzunluğu boyunca yalnızca 4 kez ara yollar ile kesilmiş olması rüzgârın içeriye girmesine engel olmaktadır. Sokak kanyonunun özelliklerinin hava kirliliğinin dağılımında önemli etken olduğu Shi vd. (2018) tarafından da belirlenmiştir. Yapılar arası mesafe 8 m olarak hesaplanmıştır. Konut yüksekliklerinde heterojenliğin söz konusu

olması ise çatı seviyesi ve yaya seviyesinde yüksek düşüş farkını engellemiştir. Şekil 5d'deki sokak üzerinde heterojen bina yoğunluğuna sahip olmasına rağmen yapılan analizde rüzgâr hızının düştüğü tespit edilmiştir. Bunun nedeni olarak yüksek binaların rüzgâr yönüne doğru konumlanmış olması ve binalar arası mesafenin az ve yeterli sıklıkta olmaması gösterilebilir. Ayrıca bu sokağın Tablo 1'de görüldüğü gibi 2.5 (Y/G) gibi bir oranla dar kanyon özelliği göstermesi de hava kirliliğinin burada bloke olmasına neden olmaktadır.

Sonuç

Çalışma kapsamında hava kirliliğinin az ve yoğun olduğu bölgelerin karakteristik özellikleri incelenerek karşılaştırmalar yapılmıştır. Mevcut kentsel yapı alanlarda mekâna ait verilerle CFD simülasyon çalışması sonrası alansal tahmini tutarlılığı test edilmiş ve sonuçlar tutarlı bulunmuştur. Bu doğrultuda kirliliğe etki eden mekânsal faktörler simülasyon sonucuna göre değerlendirilmiştir. Bu kapsamda; rüzgârın geliş yönü, rüzgâr hızı, bina yükseklikleri, binalar arası mesafe, ağaçlar, sokak kanyon özelliği gibi faktörler rüzgârı yönlendirerek, kirlitici dağılımını etkileyen önemli parametreler olarak belirlenmiştir.

Kirliliğin az olduğu sokak kanyonu özelliğine sahip mekânlar ile kirliliğin yoğun olduğu sokaklar karşılaştırıldığında bitki varlığının, rüzgâr hızının azalmasına neden olan önemli bir parametre olduğu bulunmuştur. Dar kanyon özelliği taşıyan sokaklarda, kompakt yapı ağaçlar rüzgârın hızına ve yönüne etki ederek hava kirliliğinin sokaktan uzaklaştırılmasına veya bloke olmasına neden olmaktadır. Kirliliğin fazla ve az olduğu sokaklardaki ağaç varlığı dokusu karşılaştırıldığında ise yapı parametrelerinin uygun koşulları hazırladığı takdirde hava kirliliği açısından seyreltici ancak kanyon karakteristiği göstermesi durumunda vejetasyon dokusu kirliliği tetikleyici (bina yüksekliği ve binalar arası mesafeden sonra) olduğu belirlenmiştir. Burada seçilen bitki türleri çok önemlidir. Yüksekten dallanan geçirgen özelliğe sahip, ince tekstürlü ağaç türleri rüzgârı geçirirken, yoğun yapraklı, sıkı dokulu, kompakt ağaçlar rüzgârı engellemektedir.

Alanda yapılan gözlemlere göre, özellikle kış aylarında KuzeyDoğu (NE)-GüneyBatı (SW) yönelimli sokakların sabah güneş ışığını daha iyi alırken, KuzeyBatı (NW)-GüneyDoğu (SE) yönelimli sokakların öğleden sonra güneş ışığını daha iyi aldığı belirlenmiştir. Sokaklar konumlandırılırken bu özellikler dikkate alınarak planlanmalı ve güneş enerjisinden maksimum yararlanma esas alınmalıdır. Buda kışın ısınma amaçlı binalarda kullanılan fosil yakıtın tüketimini azaltacaktır.

Kirliliğin yoğun olduğu, dar kanyon özelliğine sahip sokaklarda bina yükseklikleri ve binalar arası mesafe olmaması kirliliği bloke eden önemli bir parametre olarak gözlemlenmiştir. Bu alanlarda rüzgârın mekân içine giremediği ve hareketinin kısıtlandığı saptanmıştır.

Şekil 10'da yaya seviyesinde ve çatı seviyesinde rüzgâr hızı değişimi verilmiştir. Yaya seviyesinde rüzgâr hızı hem yaya konforunu hem de partikül maddelerin dağılımını etkilemektedir. Bu grafikler karşılaştırıldığında kirliliğin yoğun olduğu ağaçsız sokakta rüzgâr hızı en düşük seviyeye ulaşmaktadır. Kirliliğin az olduğu ağaçsız sokakta ise rüzgâr hızı 2 kat daha fazladır. Kirliliğin hem az hem de yoğun olduğu bölgede ise rüzgâr hızı 0.8 m/s'de sabitlenmektedir. Kirliliğin yoğun olduğu ağaçlı sokaktan %27, kirliliğin az olduğu ağaçlı sokaktan %14 daha hızlı olduğu tespit edilmiştir. Bu durum sokak yönelmelerinin rüzgâr yönüne doğru yapılmadığı ve tasarım standartlarına uyulmadığı takdirde ağaçların rüzgâr hızının yavaşlatılmasına etki eden önemli bir parametre olduğunu göstermektedir.

Sokaklarda bitkisel tasarım yapılırken hava kirliliği ve rüzgâr parametrelerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Kentsel tasarım standartları açısından bakıldığında Erzurum kenti için sokakların rüzgâr yönüne paralel olması önem arz etmektedir. Kentsel yenileme ve kentsel dönüşüm alanlarında, sokak tasarımlarında hava kalitesini dikkate alan senaryolar geliştirilmeli ve simülasyonlar sonucu yerleşim alanları planlama kriterleri belirlenmelidir. Nitekim yapılan analizlere göre, şehir planlama ve peyzaj tasarım çalışmalarında mekânın doğal özellikleri dikkate alındığında ortamın koşullarının iyileşebileceği belirlenmiştir. Bunun sağlanması da yaşanabilir yaya dostu sokak tasarımları için oldukça önemlidir.

Teşekkür

Bu çalışmanın bir sokağını içeren görsel, Elif Nur Sarı tarafından "Definition of Pedestrian Friendly Street Parameters and Evaluation in the Case of Erzurum City. XXIV International Conference, Oral presentation, LWC 2019, Pedestrian, Urban Space and Health-Living and Walking in Cities, 12-13, September 2019, Brescia-ITALY" sempozyumunda sunulmuş ve bildiri tam metin kitabında yer almıştır. Sokakların rüzgâr simülasyonları (CFD) Atatürk Üniversitesi-Mühendislik Fakültesi desteği ile yapılmıştır.

KAYNAKLAR

- Akbari, H., Pomerantz, M., & Taha, H. (2001). Cool surfaces and shade trees to reduce energy use and improve air quality in urban areas. *Solar Energy*, 70(3), 295–310.
- Ali-Toudert, F., Mayer, H. (2006). Numerical study on the effects of aspect ratio and orientation of an urban street canyon on outdoor thermal comfort in hot and dry climate. *Building and Environment*, 41, 94–108.
- Akkar E. M., & Belge, Z. S. (2017). Daha yaşanabilir kentler için mikro ölçek bir yürünebilirlik modeli. *Metu Journal of the Faculty of Architecture*, 34(1), 231–265. <https://doi.org/10.4305/METUJFA.2016.2.11>.
- Aksu, A., Yılmaz, S., Mutlu, B.E., Yılmaz, H. (2020). Ağaçların Bina ile Olan Mesafesinin Dış Mekan Termal Konfor Üzerine Etkisi: Erzurum Kenti Örneği. *İğdır Üni. Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 1298-1307, DOI: 10.21597/jist.635503.
- Algeciras, J. A. R., Consuegra, L. G., & Matzarakis, A. (2016). Spatial-temporal study on the effects of urban street configurations on human thermal comfort in the world heritage city of Camagüey-Cuba. *Building and Environment*, 101, 85–101.
- Balczó, M., Gromke, C., & Ruck, B. (2009). Numerical modeling of flow and pollutant dispersion in street canyons with tree planting. *Meteorologische Zeitschrift*, 18(2), 197–206.
- Balogun, A. A., Tomlin, A. S., Wood, C. R., Barlow, J. F., Belcher, S. E., Smalley, R. J., Robins, A. G. (2010). In-street wind direction variability in the vicinity of a busy intersection in central London. *Boundary-Layer Meteorology*, 136 (3), 489–513.
- Berardi, U., GhaffarianHoseini, A., & GhaffarianHoseini, A. (2014). State-of-the-art analysis of the environmental benefits of green roofs. *Applied Energy*, 115, 411–428.
- Bendida, M., Djellouli A., Hamidat D., Bouzit, M., (2019). Structure of the out-flows behind buildings and Influence of the geometry of the streets on the out-flows. *Journal of Materials and Engineering Structures*, 6, 375–382.
- Buccolieri, R., Sandberg, M., & Di Sabatino, S. (2010). City breathability and its link to pollutant concentration distribution within urban-like geometries. *Atmospheric Environment*, 44(15), 1894–1903. <https://doi.org/10.1016/j.atmosenv>.
- Canan, F. (2017). Kent geometrisine bağlı olarak kentsel ısı adası etkisinin belirlenmesi: Konya örneği. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 32(3), 69–80. <https://doi.org/10.21605/cukurovaummfd.357202>.
- Chen, L., Ng, E., An, X., Ren, C., Lee, M., Wang, U., He, Z. (2012). Sky view factor analysis of street canyons and its implications for daytime air temperature differentials in high-rise, high-density urban areas of Hong Kong: a GIS-based simulation approach. *International Journal of Climatology*, 32(1), 121–136.
- Clark, L. P., Miller, D. B., & Marshall, J. D. (2011). Air quality and urban form in U.S. urban areas: Evidence from regulatory monitors. *Environmental Science and Technology*, 46 (16), 7028–7035, <https://doi.org/10.1021/es2006786>.
- DePaul, F. T., & Sheih, C. M. (1986). Measurements of wind velocities in a street canyon. *Atmospheric Environment* (1967), 20(3), 455–459.
- Dursun, D. & Yavaş, M., 2017. Soğuk iklime duyarlı kentsel tasarım yaklaşımları, *İğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 269–278.
- Eskridge, R. E., & Rao, S. T. (1986). Turbulent diffusion behind vehicles: experimentally determined turbulence mixing parameters. *Atmospheric Environment*, 20(5), 851–860.
- Fu, X., Liu, J., Ban-Weiss, G. A., Zhang, J., Huang, X., Ouyang, B., Tao, S. (2017). Effects of canyon geometry on the distribution of traffic-related air pollution in a large urban area: Implications of a multi-canyon air pollution dispersion model. *Atmospheric Environment*, 165, 111–121. <https://doi.org/10.1016/j.atmosenv.2017.06.031>.
- Gallagher, J., Baldauf, R., Fuller, C. H., Kumar, P., Gill, L. W., & McNabola, A. (2015). Passive methods for improving air quality in the built environment : A review of porous and solid barriers. *Atmospheric Environment*, 120, 61–70. <https://doi.org/10.1016/j.atmosenv.2015.08.075>.
- Gromke, C., & Blocken, B. (2015). Influence of avenue-trees on air quality at the urban neighborhood scale. Part II: Traffic pollutant concentrations at pedestrian level. *Environmental Pollution*, 196, 176–184. <https://doi.org/10.1016/j.envpol.2014.10.015>.
- Gültekin, N.T. (2005). Geleneksel Kentsel Konut, and Dokusunun Yeniden Kazanımı. Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü (Yazar), Şehircilik Çalışmaları, Nobel Yayın Dağıtım.(S. 385.). Ankara.
- Hang, J., Sandberg, M., Li, Y., & Claesson, L. (2009). Pollutant dispersion in idealized city models with different urban morphologies. *Atmospheric Environment*, 43(38), 6011–6025. <https://doi.org/10.1016/j.atmosenv.2009.08.029>.
- He, L., Hang, J., Wang, X., Lin, B., Li, X., & Lan, G. (2017). Numerical investigations of flow and passive pollutant exposure in high-rise deep street canyons with various street aspect ratios and viaduct settings. *Science of the Total Environment*, 584, 189–206.
- Hunter, L. J., & Wales, N. S. (1992). An investigation of three-dimensional characteristics of flow regimes within the urban canyon. *Atmospheric Environment. Part B. Urban Atmosphere*, 26(4), 425–432.
- Janhäll, S. (2015). Review on urban vegetation and particle air pollution - Deposition and dispersion. *Atmospheric Environment*, 105, 130–137. <https://doi.org/10.1016/j.atmosenv.2015.01.052>.
- Jeanjean, A. P. R., Monks, P. S., & Leigh, R. J. (2016). Modelling the effectiveness of urban trees and grass on PM2.5 reduction via dispersion and deposition at a city scale. *Atmospheric Environment*, 147, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.atmosenv.2016.09.033>.
- Ketterer, C., & Matzarakis, A. (2016). Mapping the Physiologically Equivalent Temperature in urban areas using artificial neural network. *Landscape and Urban Planning*, 150, 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2016.02.010>.
- Klein, P., Leitl, B., & Schatzmann, M. (2007). Driving physical mechanisms of flow and dispersion in urban canopies. *International Journal of Climatology. A Journal of the Royal Meteorological Society*, 27(14), 1887–1907.
- Klemm, K., Heim, D., (2009). Local Wind and Rain Conditions in Semi-Closed Narrow Corridors Between Buildings. Eleventh International IBPSA Conference, July 27–30, Glasgow, Scotland.
- Kopar, İ., Zengin, M. (2009). Coğrafi faktörlere bağlı olarak erzurum kentinde hava kalitesinin zamansal ve mekânsal değişiminin belirlenmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 53, 51–58.
- Koşan, Z., Kavuncuoğlu, D., Çalıkoglu, E., Bilge Yerli, E. (2018). Evaluation of air pollution by PM₁₀ and SO₂ levels in Erzurum province, Turkey: Descriptive study. *Journal of Surgery and Medicine*, 2 (3), 265–268. DOI: 10.28982/josam.422921.
- Lee, H., Mayer, H., & Kuttler, W. (2020). Impact of the spacing between tree crowns on the mitigation of daytime heat stress for pedestrians inside EW urban street canyons under Central European conditions. *Urban Forestry & Urban Greening*, 48, 126558.
- Li, C., Wang, Z., Li, B., Peng, Z.-R., & Fu, Q. (2019). Investigating the relationship between air pollution variation and urban form. *Building and Environment*, 147, 559–568, <https://doi.org/10.1016/j.buildenv.2018.06.038>.
- Li, G., Ren, Z., & Zhan, C. (2020). Sky View Factor-based correlation of landscape morphology and the thermal environment of street canyons: A case study of Harbin, China. *Building and Environment*, 169, 106587.
- Lu, C., & Liu, Y. (2016). Effects of China's urban form on urban air quality. *Urban Studies*, 53(12), 2607–2623. <https://doi.org/10.1177/0042098015594080>.
- Matzarakis, A., Matuschek, O. (2011). Sky View Factor as a parameter in applied climatology–Rapid estimation by the Sky Helios Model. *Meteo-*

- rologische Zeitschrift, 20(1), 39-45.
- Ma X, Wang M, Zhao J, Zhang L, Liu W (2020). Performance of different urban design parameters in improving outdoor thermal comfort and health in a pedestrianized zone. *Int J Environ Res Public Health*, 17(2258), 2-19. <https://doi.org/10.3390/ijerph17072258>.
- MGM, (2018) Turkish State Meteorological Service (MGM). <https://www.mgm.gov.tr/>. Data of Ministry of Agriculture and Forestry, General Directorate of Meteorology, Ankara.
- Mutlu, E., Yılmaz S., Yılmaz H., Mutlu B.E. (2018). Analysis of urban settlement unit by ENVI-met according to different aspects in cold regions. 6th annual international Conference on Architecture and Civil Engineering (ACE 2018), oral presentation, 14-15 May 2018, Singapore.
- Neofytou, P., Venetsanos, A. G., Rafailidis, S., & Bartzis, J. G. (2006). Numerical investigation of the pollution dispersion in an urban street canyon. *Environmental Modelling and Software*, 21(4), 525-531. <https://doi.org/10.1016/j.envsoft.2004.08.012>.
- Nosek, Š., Fuka, V., Kukačka, L., Kluková, Z., & Jaňour, Z. (2018). Street-canyon pollution with respect to urban-array complexity: The role of lateral and mean pollution fluxes. *Building and Environment*, 138, 221-234.
- Oke, T. R. (1988). Street design and urban canopy layer climate. *Energy and Buildings*, 11(1-3), 103-113.
- Öztürk, MZ, Çetinkaya G, Aydın S. (2017) Köppen-Geiger iklim sınıflandırmasına göre Türkiye'nin iklim tipleri. *Coğrafya Dergisi*, 35,17-27.
- Pugh, T. A. M., MacKenzie, A. R., Whyatt, J. D., & Hewitt, C. N. (2012). Effectiveness of green infrastructure for improvement of air quality in urban street canyons. *Environmental Science & Technology*, 46(14), 7692-7699.
- Partigöç, N. S., & Çubukçu, K. M. (2017). Hava kirliliği ve kent ilişkisine ampirik bakış: ekolojik sürdürülebilirlik ekseninde bir değerlendirme. *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 28-45.
- Qaid A, Ossen DR (2015). Effect of asymmetrical street aspect ratios on microclimates in hot, humid regions. *International Journal Biometeorology*, 59(6), 657- 677.
- Qaid, A., Lamit, H. Bin, Ossen, D. R., & Rasidi, M. H. (2017). Effect of the position of the visible sky in determining the sky view factor on micro-meteorological and human thermal comfort conditions in urban street canyons. *Theoretical and Applied Climatology*. <https://doi.org/10.1007/s00704-016-2023>.
- Salim, S. M., Buccolieri, R., Chan, A., Di Sabatino, S., & Cheaha, S. C. (2011). Large Eddy Simulation of the aerodynamic effects of trees on pollutant concentrations in street canyons. *Procedia Environmental Sciences*, 4(19), 17-24.
- Salim, Salim Mohamed, Buccolieri, R., Chan, A., & Di Sabatino, S. (2011). Numerical simulation of atmospheric pollutant dispersion in an urban street canyon: Comparison between RANS and LES. *Journal of Wind Engineering and Industrial Aerodynamics*, 99(2-3), 103-113. <https://doi.org/10.1016/j.jweia.2010.12.002>.
- Sarı E.N., Hava Kirliliği ve Konut Dokusu Arasındaki İlişkinin Analizi: Erzurum Örneği, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
- Sarı E.N., Yılmaz S., (2019). Spatial comparison of air pollution over urban pattern. 9th International Symposium on Atmospheric Sciences, ITU, ATMOS2019, Oral presentation, October 23-26, 2019, Istanbul/Turkey.
- Sarı E. N., Yılmaz S., Yılmaz B. G. 2020. Definition of pedestrian friendly street parameters and evaluation in the case of Erzurum city Pedestrians, Maurizio Tira, Michèle Pezzagno, Anna Richiedi, (Ed.), *Urban Spaces and Health - Proceedings of the XXIV International Conference on Living and Walking in Cities (LWC)*, September 12-13, 2019, Brescia, Italy), Taylor eBookstore, (s. 55-61). London.
- Schatzmann, M., Leid, B., & Liedtke, J. (2000). Dispersion in urban environments; comparison of field measurements with wind tunnel results. *Environmental Monitoring and Assessment*, 65(1), 249-257. <https://doi.org/10.1023/A:1006493319734>.
- Schindler, M., & Caruso, G. (2014). Urban compactness and the trade-off between air pollution emission and exposure: Lessons from a spatially explicit theoretical model. *Computers. Environment and Urban Systems*, 45, 13–23.
- Shashua-Bar, L., & Hoffman, M. E. (2000). Vegetation as a climatic component in the design of an urban street: An empirical model for predicting the cooling effect of urban green areas with trees. *Energy and Buildings*, 31(3), 221-235.
- Shi Y, Xie X, Fung JCH, Ng E (2018). Identifying critical building morphological design factors of street-level air pollution dispersion in high-density built environment using mobile monitoring. *Building and Environment*, 128, 48–259. <https://doi.org/10.1016/j.buildenv.2017.11.043>.
- Shishegar N (2013). Street Design and Urban Microclimate: Analyzing the Effects of Street Geometry and Orientation on Airflow and Solar Access in Urban Canyons", *Journal of Clean Energy Technologies* 1(1), 52-56. <https://doi.org/10.7763/JOCET.2013.V1.13>.
- Taseiko, O. V., Mikhailuta, S. V., Pitt, A., Lezhenin, A. A., & Zakharov, Y. V. (2009). Air pollution dispersion within urban street canyons. *Atmospheric Environment*, 43(2), 245-252. <https://doi.org/10.1016/j.atmosenv.2008.09.076>.
- Theurer, W. (1999). Typical building arrangements for urban air pollution modelling. *Atmospheric Environment*, 33(24-25), 4057-4066.
- UN., (2018). World Population Prospects 2017, United Nations DESA / Population. Division <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/2018-revision-of-world-urbanization-prospects.html>
- Vos, P. E. J., Maiheu, B., Vankerkom, J., & Janssen, S. (2013). Improving local air quality in cities: To tree or not to tree? *Environmental Pollution*, 183, 113-122. <https://doi.org/10.1016/j.envpol.2012.10.021>.
- Wania, A., Bruse, M., Blond, N., & Weber, C. (2012). Analysing the influence of different street vegetation on traffic-induced particle dispersion using microscale simulations. *Journal of Environmental Management*, 94(1), 91-101.
- WHO, (2005). World Health Organization, Air Quality Guidelines-global update 2005. WHO. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/69477/WHO_SDE_PHE_OEH_06.02_eng.pdf;jsessionid=EDED23411D0DD29BE3D45DC26D3FCDC?sequence=1.
- Yavaş, M, Yılmaz S (2020). İklim duyarlı kentsel tasarım ilkeleri: Erzurum kenti örneği. *Journal of Planning*, 30(2), 294–312. <https://doi.org/10.14744/planlama.2020.04934>.
- Yılmaz, S., Sezen, I. (2004). Erzurum Kentinde Hava Kirliliğine Karşı Halkın Duyarlılığının Belirlenmesi, Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 17(2), 199- 206.
- Yılmaz, S., Mutlu, E., Yılmaz, H. (2018). Quantification of thermal comfort based on different street orientation in winter months of urban City Dadaş-kent. *Acta Horticulturae*, 1215: 67-72. Doi: 10.17660/Actahortic.2018.
- Yılmaz S, Mutlu BE, Aksu A, Mutlu E, Qaid A (2020) Street design scenarios using vegetation for sustainable thermal comfort in Erzurum, Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, <https://doi.org/10.1007/s11356-020-10555-z>, inpress.
- Yuan, C., Ng E., Norford, L.K. (2014). Improving air quality in high-density cities by understanding the relationship between air pollutant dispersion and urban morphologies. *Building and Environment*, 71, 245-258.
- Zhang, H., Xu, T., Zong, Y., Tang, H., Liu, X., & Wang, Y. (2015). Influence of meteorological conditions on pollutant dispersion in street canyon. *Procedia Engineering*, 121, 899-905. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2015.09.047>.
- Zhou, B., Lauwaet, D., Hooyberghs, H., De Ridder, K., Kropp, J. P., & Rybski, D. (2016). Assessing seasonality in the surface urban heat island of London. *Journal of Applied Meteorology and Climatology*, 55 (3), 493–505.
- URL- I ÇŞB, (2018). <https://www.havaizleme.gov.tr>, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara.

ARAŞTIRMA / ARTICLE

İmar Barışının Kentsel Korumaya Yönelik Olumsuz Etkilerinin
İstanbul Tarihî Yarımada Perspektifinden İncelenmesi*Investigation of Negative Effects of Zoning Peace on Urban
Conservation from the Perspective of Istanbul
Historical Peninsula*

ID Can Bulubay

Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yerel Yönetimler ve Kent Politikaları Anabilim Dalı, İstanbul

ÖZ

İmar aflarının son sürümü denebilecek İmar Barışı düzenlemesi, 2018'de hayata geçirilmiş, birçok açıdan tartışılmıştır. 06.02.2019'da Kartal'da çöken ve İmar Barışı başvurusu olduğu ortaya çıkan bina ile 26.09.2019'da Silivri'de yaşanan 5.8 büyüklüğündeki deprem, İstanbul'daki yapı stokunun durumunu tartışmalı hâle getirmiştir. Tarihî Yarımada olarak bilinen ve Fatih ilçesinin sınırlarıyla örtüşen bölge, yapı stokunun tarihi ve mimari değeri ile risk durumu nedeniyle kritik önemdedir. Fatih'in büyük bölümünün kanun kapsamında olması, ilçedeki kaçak yapılaşma unsurlarının yasallaşmasını sağlamıştır. Bu, ilçede yaşayanların can güvenliği ile ilçenin tarihi dokusu ve kültürel mirasının devamlılığı açısından endişe verici bir durum yaratmıştır. Bu güncel ve kritik durum, makalenin çıkış noktasıdır. İmar Barışı ve kentsel koruma arasındaki çelişkilerin ortaya koyulması ile Tarihî Yarımada'nın kültürel mirasının korunmasıyla makalenin amacı olarak öne çıkarılmış, bu bağlamda kanunun olumsuz etkilerine yönelik tespitler yapılmıştır. Makalenin odak noktasının önemini vurgulamak açısından, planlama ve koruma kavramları arasındaki ilişkiye dair çok sayıda çalışması olan İlhan Tekeli'nin eserlerinden oluşan geniş literatür incelenmiştir. Tekeli'nin kendi uzmanlık alanı olan planlama ve büyük önem verdiğini söylediği kentsel koruma ilgili yorumları derlenmiştir. Bunun yanı sıra kentsel koruma ilke ve uygulamaları ile ilgili literatür incelenmiş ve makalenin teorik altyapısı güçlendirilmiştir. Tarihî Yarımada'nın makale boyunca dikkat çekilmiş mevcut durum ve riskleri ise ilçenin birçok semtindeki sorunlu yapı stoku fotoğraflanarak görünür kılınmıştır. Bundan hareketle çeşitli tespit yapılmış, öneriler sunulmuştur. Bu çalışma ile İmar Barışı'nın, tarihî kent merkezlerinde ve Tarihî Yarımada'da yaratabileceği sorunlara dikkat çekilmesine, bir farkındalık yaratılmasına çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: İmar affı; imar barışı; kentsel koruma; kültürel miras, tarihi yarımada.

ABSTRACT

The Zoning Peace arrangement, which can be called the last version of zoning amnesties, was implemented in 2018 and was discussed in many ways. The building, which collapsed in Kartal on 06.02.2019 and appeared to be a Zoning Peace application, and the 5.8 magnitude earthquake in Silivri on 26.09.2019 made the status of the building stock in Istanbul controversial. The region, known as the Historical Peninsula and overlapping the borders of Fatih district, is critical due to the historical and architectural value of the building stock and its risk status. The fact that a large part of Fatih is covered by the law has enabled the illegal construction elements in the district to be legalized. This created an alarming situation in terms of the life safety of the residents and the continuity of the historical texture and cultural heritage of the district. This current and critical situation is the starting point of the article. The revealing of the contradictions between Zoning Peace and urban conservation and the preservation of the cultural heritage of the Historic Peninsula were highlighted as the aim of the article, and in this context, the negative effects of the law were determined. In order to emphasize the importance of the focus of the article, extensive literature consisting of the works of İlhan Tekeli, who has many studies on the relationship between the concepts of planning and conservation, has been examined. Tekeli's own expertise, planning and urban conservation comments, which he says gives great importance, have been compiled. In addition, the literature on the principles and practices of urban conservation has been examined and the theoretical infrastructure of the article has been strengthened. The current situation and risks of the Historic Peninsula, which were noticed throughout the article, were made visible by photographing the problematic building stock in many points of the district. Based on this, various determinations were made and suggestions were presented. With this study, it was tried to draw attention to the problems that Zoning Peace may cause in historical city centers and the Historical Peninsula, and to create an awareness.

Keywords: Zoning amnesty; zoning peace; urban conservation; cultural heritage; historical peninsula.

Received: 04.04.2020 Accepted: 11.02.2021

Available online date: 08.03.2021

Correspondence: Can Bulubay

e-mail: canbulubay@gmail.com

TMMOB
Şehir Plancıları Odası

OPEN ACCESS This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

1. Giriş

Türkiye, kentleşme sürecini, gelişmiş ülkelere nazaran geç başlatmış bir ülkedir. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında ki dönemde birçok sebepten ötürü kırsal nüfusun azaldığı, kentsel nüfusun ise arttığı bir süreç başlamış ve günümüze dek sürmüştür.

Doğum oranlarının artış, ölüm oranlarının azalış göstermeye başladığı bu kentleşme sürecinde Keleş'e göre itici güçler, iletici güçler ve çekici güçler olmak üzere üç temel etken grubu tetikleyici olmuştur. İtici güçler, temel olarak köylüyü toprağından ve tarımdan ayrılmaya zorlayan koşullar olup bunlar, tarımda makineleşme, verimin azlığı, toprak sahipliğinin dengelessiz dağılımı, yetersiz verim, erozyon, tarım arazilerinin fazla parçalanmış oluşu, başkasının toprağında çalışılması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan düşük ücret gibi sebepler olarak sıralanabilir. İletici güçler ise ülke çapında görülen hareketliliktir. Bu hareketlilik, haberleşme ve taşıma ağlarının gelişmesi, mal ve hizmet değiş tokuşunun artması, eğitim düzeyinin yükselmesi, yer değiştirmenin kolaylaşması gibi etkenlerden ileri gelmektedir. Çekici güçler ise nüfus akışını kentlere çeken etkenlerdir; sanayileşme, iş olanaklarının artması, kentlerin cazibe merkezleri hâline gelmeleri, çekici güçlerin başlıcalarını oluşturmaktadır (Keleş, 2019, s.67–69).

Kentlerin iç göçler sebebiyle nüfus açısından giderek yoğunlaştığı, kentleşme hızının nüfus artış hızının iki katına ulaştığı bir ortamda Tekeli'ye (2009a, s.5) göre gerçekleştirilmesi gereken şey, hızlı bir kentleşme ve sanayileşmedir. Ancak bunun için çok yüksek bir sermaye birikim hızı şarttır ve Türkiye o dönemde böyle bir imkâna sahip değildir. Bu yetersizliğin sonucu olarak da kentlerin çevresini gecekondu kuşaklarının sarması, belli düzeydeki sanayinin ise hava ve su kirliliği yaratması gibi sonuçlar ortaya çıkmıştır. Türkiye gibi çok hızlı kentleşen ve bunu sermaye kıtlığı altında gerçekleştirmeye çalışan ülkeler de kentlerinin oluşumunu denetleyememiş ve gecekondu gibi emrivakilere razı olmak zorunda kalmıştır (Tekeli, 2009b, s.317).

Kentlerde görülen nüfus yığılması birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Demografik yapıların sert ve hızlı bir biçimde değişmesi, sosyal ve mekânsal ayrışmaların keskinleşmesi, gecekondu inşalarının kamu arazilerinin haksızca işgal edildiği algısını uyandırması, gecekondu sakinlerinin yaşamlarını insani açıdan asgari düzeyde sürdürmelerini sağlayacak imkânlardan yoksun kalmaları gibi çok sayıda sorun, kentin, kent sakinlerinin, yerel ve merkezî yöneticilerin daima gündeminde olmuştur. Kaçak yapılaşmaya karşı otoritelerin tavrı zaman zaman değişikliğe uğramış, tüm bu sorunların bir şekilde çözülme ihtiyacı da derinden hissedilmiştir. Bu mevcut durumun getirisi olarak da planlı hareket etme, kontrol sağlama, denetimde bulunma gibi amaçlardan hareketle birçok resmî düzenleme yapılmıştır. 09.05.1985 tarihli ve 3194 sayılı İmar Kanunu bu girişimlerin

başlıcası olup kanunun 1. maddesindeki “yerleşme yerleri ile bu yerlerdeki yapılaşmaların; plan, fen, sağlık ve çevre şartlarına uygun teşekkülünü sağlamak amacıyla düzenlenmiştir” ibaresi, kanunun düzenlenme ve var olma nedenini açıklar niteliktedir. Bunun yanı sıra geçmişte birçok kanun söz konusu sebeplerle hayata geçirilmiş ve uygulanmıştır. 5228 sayılı Bina Yapımını Teşvik Kanunu, 775 sayılı Gecekondu Kanunu, 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun, 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun gibi birçok kanun, kentlerdeki yapılaşmayı ve gelişimi düzenlemek, kontrol etmek ve denetlemek gibi amaçlarla hazırlanıp uygulanmıştır.

Yapılan tüm resmî girişim ve uygulamalara karşın gecekondu sorunu, kaçak yapılaşma ve benzeri kanun dışı yollarla kanunlar delinmiş, planlara uyulmamıştır. Sorunlar karşısında yerel ve merkezî yönetimler yetersiz kalmış, devamında tekrarlayan bir şekilde imar afları gündeme gelmiştir. Bu afların sonuncusu, 18 Mayıs 2018 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiş olan, 7143 sayılı Vergi ve Diğer Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun’da 16. maddede yer alan ve İmar Kanunu’na geçici 16. madde ile dahil edilen “İmar Barışı”dır.

İmar Barışı ile 31 Aralık 2017 tarihinden önce kırsal ve kentsel alanlarda ruhsatsız veya ruhsat eklerine aykırı olarak yapılmış tüm yapılar kanun kapsamına alınmış; 2960 sayılı Boğaziçi Kanunu’nda tanımlanan Boğaziçi sahil şeridi ve öngörünüm bölgesi, İstanbul Tarihi Yarımada içinde Süleymaniye ve Sultanahmet’in merkezde olduğu bölge, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan, üçüncü kişilere ait özel mülkiyete konu taşınmazlar, kesinleşmiş planlar neticesinde sosyal donatı alanı olarak belirlenmiş ve Maliye Bakanlığınca aynı amaçla değerlendirilmek üzere ilgili kurumlara tahsis edilmiş Hazine’ye ait taşınmazlar bu kapsamın dışında tutulmuştur (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018). Tarihi Yarımada özelinde kanun kapsamının dışında tutulan alanın nasıl, neden ve hangi ölçütlerle göre belirlendiği konusu çeşitli platformlarda tartışıldıysa da tatmin edici herhangi bir cevaba ulaşılamamış, bir sonuca varılamamıştır. Tarihi Yarımada’nın korunması amacıyla uzun yıllardır kamu kurumları, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşlar tarafından gösterilen çabalara zıtlık arz eden ve UNESCO’nun Dünya Mirası Listesi’ne aldığı Tarihi Yarımada alanlarıyla da örtüşmeyen istisna sınırları üzerinde detaylı bir şekilde tartışılması gerekmektedir.

Kentlerin tarihi bölgelerinin ve bu bölgelerdeki kültürel miras ve kentsel dokunun korunması konusunda son yıllarda evrensel ölçekte büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Türkiye de bu gelişmelere kayıtsız kalmamış ve birçok konuda atılım yaparak sürece ayak uydurmaya çalışmıştır. Ancak kentlerin sorunlarını çözmek amacıyla uygulanan politikalar, kültürel mirasın ve

kentsel dokunun zarar görmesine, bazen de tamamen kaybına neden olmuştur. Kentlerin, özelde de İstanbul ve Tarihi Yarımada'nın, sahip oldukları tüm değerlerin korunması suretiyle yaşatılabilmesi, planlı, programlı, hassas, titiz ve bütüncül bir yaklaşımla mümkündür.

İlhan Tekeli, planlama olgusunu koruma olgusuyla birlikte değerlendirmesi ve bu ilişkiye dair yaptığı çalışmalarla korumanın planlamadan ayrı düşünülemeyeceği savını güçlendirmiş bir akademisyendir. Uzmanlık alanının kent ve bölge planlama olduğunu belirten İlhan Tekeli'nin kentsel korumaya dair fikirleri kentsel korumanın önemini farkına varılması ve ilkelerinin benimsenmesi noktasında büyük önem taşımaktadır. Kültürel ve tarihsel değerlerin korunması konusundaki hassasiyet ve farkındalığının öğrencilik yıllarında modernitenin yıkıcı yüzüyle karşılaşmasına bağlı olarak geliştiğini ifade eden Tekeli, 1960'lı yıllara gelinirken dönemin başbakanı Adnan Menderes'in adeta bir İstanbul Belediye Başkanı gibi hareket ederek imar operasyonlarına giriştiğini ve birçok tarihî binanın yıkıldığını belirtmiş, kültürel ve tarihsel değerlerin korunması ve sürdürülmesinin doğrudan uzmanlık alanı olmamasına karşın, bu konuların kendi uzmanlık alanıyla yakın ilişkili olduğunu, bu konularla ilgilenmeyi ve bir tutum sahibi olmayı bir vatandaşlık görevi olarak gördüğünü söylemiştir (Tekeli, 2009a, s.1-2). Bu nedenle çalışmada Tekeli ve Keleş'in öncü fikirlerinin ağırlık teşkil etmesi konusunda hassasiyet gösterilmiş, planlama ve koruma ilişkisi konusunda kendisiyle örtüşen fikirlere sahip kişilerin görüşleriyle de söz konusu iki kavram arasındaki güçlü bağ vurgulanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, Türkiye'deki planlama anlayışının yapısı ve dinamikleri temele alınmış, imar aflarını gündeme getiren kontrol ve plan dışı durumlar, bunların kentler üzerindeki olumsuz etkileri vurgulanarak irdelenmiştir. Bunun sonrasında, İmar Barışı düzenlemesi genel hatlarıyla ele alınmıştır. Devamında, İmar Barışı'nın planlama ve kentsel koruma olgularıyla ilişkisi derinlemesine masaya yatırılmıştır. Çalışmanın odak noktası olan bölümde ise İmar Barışı kapsamının dışında tutulan alanın nasıl belirlendiğine odaklanılmış, Sultanaahmet ve Süleymaniye'den oluşan sınırların yarattığı çelişkiler, Tarihi Yarımada'nın kimliği, kentsel ve mimari dokusu ve kültürel mirası merkeze alınarak ortaya koyulmuştur. Ayrıca Tarihi Yarımada'da yürütülen saha araştırmasında kaçak ekler barındıran ve bölge için risk teşkil eden bazı yapıların güncel durumları söz konusu bölgede çekilen fotoğraflarla görünür kılınmıştır. Sonuç bölümünde ise araştırma kapsamında tespit edilen sorunlar özetlenmiş ve bu sorunların çözümünün sağlanması sürecinde göz önünde bulundurulması gerektiği düşünülen ilke ve gereklilikler sunulmuştur.

2. İmar Aflarını Oluşturan Süreci

Türkiye'de 1950'lerden itibaren hızlanmış olan kentsel gelişme süreci özellikle büyük kentlerde bir nüfus yığılması yaratmıştır. Kontrol

edilemeyen ve denetlenemeyen bu yığılma neticesinde insanlar barınma sorunlarını kendileri çözmek durumunda kalmıştır. Kentlerdeki bu yoğunlaşma ve genişleme karşısında birçok düzenleme yapılmış ise de uzun yıllara yayılmış olan bu sürece bakıldığında konunun bir anlamda akışına bırakıldığı söylenebilir.

Planlamalar, planların kanun dışı uygulamalarla bozulması, bu uygulamaların affı ve yeniden planlama yapılması şeklinde süregiden bu durum, günümüzde de benzer bir gelişme çizgisiyle ilerlemektedir. Tekeli, bu tekrar eden süreçle ilgili olarak, devresel bir planlama biçiminin ve buna bağlı olarak imar operasyonlarının beş nedene bağlanabileceğini dile getirmiştir. Bunların birincisi, kentsel altyapıların geliştirilmesi konusunda yönetimlerin düzenli ve yeterli bir mali kaynak akışına sahip olmamasıdır. İkincisi ise hızlı kentleşmeyi denetim altına alabilecek nitelik ve genişlikte bir planlama örgütünün kurulup sürekliliğinin sağlanamamış olması, yani yönetsel kapasitenin sınırlılığıdır. Üçüncü neden, ülkenin sermaye birikim şeklinde kentsel rantın önemli payı olması ve bu rantların dağılımında popülist bir siyasal politikanın izlenmesidir. Toplumun gözünde, bireylerin haklarına saygılı olmayan ve plansız uygulamaların yaşanan darboğazlar nedeniyle haklı görülmesi, daha genel ifadeyle ise toplumun siyaset kültürü, nedenlerin dördüncüsünü teşkil etmektedir. Beşinci neden ise planlamanın meşruiyetinin dayanması gereken temelin, planlamanın rasyonalizmi olduğu kabulünün bir türlü aşındırılmamasıdır. Tüm bu nedenler de genel olarak hızlı kentleşme ve geri kalmış ülkelerin koşullarıyla ilişkilidir (Tekeli, 2013, s. 360-361). Keleş ise kent planlarını uygulamanın, bireysel yararlarla kamu yararının çatıştığı durumlarda ve toprakta özel mülkiyetin mutlak ve kutsal olduğu devlet anlayışında kolay olmadığına dikkat çekmiştir. Buna bağlı olarak da planlar sık sık değişikliklerle yozlaştırılmakta, bireysel çıkarların korunması amacıyla kent içi bölge ve kat kurallarında benzer sıklıkta düzenlemeler yapılmaktadır. İmar afları da bu noktada, bireyleri plana uymaya zorlayamayan yönetimlerin, kaçak yapı yapma işlemi olan imar oldubittilerini bağışlayıp yasallaştırma işlemleri olarak ortaya çıkmaktadır (Keleş, 2019, s. 215).

Tekeli'ye (2009b, s.272) göre sadece piyasa mekanizmasının inisiyatifine bırakılamayacak olan ve kendine özgü nitelikleri dolayısıyla bir düzenleme rejimi gerektiren kentsel gelişme, plan dışı izinsiz gelişmeler ve bunların meşrulaştırılması sürecini içermektedir ve planlamanın güçlü bir şekilde kurumsallaşmadığı, yerel yönetimlerin yeteri kadar güçlü olmadığı bir ortamda plan dışı izinsiz gelişmelerin kaynaklandığı çeşitli etkenler vardır. İlki, güçlü merkezî yönetimin, binalarını yerel yönetimin iznini göz önünde bulundurmaksızın yapmayı gücünün bir işareti olarak görmesi, bir diğer deyişle bizzat hükümetin kurallara uymamasıdır. İkinci etken, yürürlükte olan imar kuralları ve planlama anlayışının toplumun düşük gelirli ve yeni kentleşen kesiminin gerçekleriyle örtüşmemesidir. Bu kesim, kentteki varlığını yalnızca izinsiz ve kural dışı yapılar yaparak güvence altına alabilmekte olup bu yapıların sayısı da belli bir büyüklüğe ulaştığında büyük

bir yatırım miktarına tekabül etmektedirler. Ulusal servetin ziyan edilmemesi gerekçesiyle de bu yapılar yeni düzenlemeler ile meşrulaştırılmaktadırlar. Üçüncü etken ise afların tekrarlayan bir seyir izlemesi, bir diğer deyişle düzenlenen bir kurum hâline gelmesidir. Buna bağlı olarak da o zamana kadar imar kurallarına uyan toplum kesimleri ve kent bölgelerinde izin yapıların yaygınlaşması sonucu doğmaktadır (Tekeli, 2013, s. 340).

Tekeli, kanun dışı yapılaşma ile ilgili gözlenen sorunların bir bölümünün, planlamanın kontrol talebinin kentlerdeki mülkiyet düzeniyle tutarlı olmamasından kaynaklandığını, kentlerde çok yaygın bir özel mülkiyet olgusunun söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Bu durum da mülk sahiplerinin planda kendilerine tanınan imar haklarını aşma ve bu yolla kentin genişlemesi sırasında kendi arsaları üzerinde oluşacak imar rantlarına el koyma çabasını yaratmakta, devamında da yapılan planın bozulması ve uygulanmaması için baskı kurmaları söz konusu olmaktadır (Tekeli, 2009b, s.303). Keleş de aynı noktaya temas etmekte, kent topraklarındaki özel mülkiyet ilişkileri nedeniyle, kent planları vasıtasıyla kentsel gelişmeye yön vermek olanağı bulunmadığını ifade etmektedir. Bireyler, rant odaklı yaklaşımları nedeniyle planları yozlaştırmakta, buna ek olarak da merkezî ve yerel yönetimlerin bu rant arayışlarına seyirci kalmaları durumu söz konusu olmaktadır (Keleş, 2019, s.219). Tekeli'nin bağlayıcı cümleleri de tüm bu tekrar eden süreci özetler niteliktedir. Tekeli'ye göre gecekondularıyla başlayan imar afları, kentsel toprak mülkiyeti düzeni ve imar düzeninin iflasıdır. Tekeli, imar planlarının kamu yararını gerçekleştirdiği kabul edildiğinde, ona aykırı olan bir taşınmazın da toplumun düzenini bozacağı ve kişileri rahatsız edeceğinin de kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiş, affedilen taşınmazların ömürlerinin uzunluğu sebebiyle kazanılmış hak hâline geleceklerini ve böylelikle bu taşınmazların affının da bir anlamda toplumun cezalandırması anlamını taşıyacağına dikkat çekerek imar aflarının kendi içindeki çelişisini vurgulamıştır (Tekeli, 2009c, s.86–87). Çavuşoğlu da imar afları sonucunda estetik, teknik ve altyapı açısından son derece yetersiz kentsel alanlar ortaya çıkabildiğini, bu sağlıksız yapı stokunun her doğal afette can ve mal kayıpları yaratabildiğini, bunun da çok maliyetli bir kentleşme modeli olduğunu ifade etmiştir. Bu modelde kent topraklarının yağmalandığını, afların bir süre sonra yasal bir yaşam süren kesimlere yönelik bir cezalandırma, kanun dışı faaliyetler için ise bir ödüllendirme hâline geldiğini vurgulamıştır (Çavuşoğlu, 2016, s.190).

Keleş'in, imar planları vasıtasıyla kent ve kentleşme sorunlarını çözmekte karşılaşılan asıl sorunun insan davranışları olduğu yönündeki tespiti, İmar Barışı'nın ortaya çıkmasını sağlayan etkenin insanların kanun dışı uygulamaları olduğu düşünüldüğünde tutarlılık arz etmektedir. Keleş'e göre insanlar, plan kararlarına uymakta kent ve toplum adına özverili davranmak yerine kısa erimli ve bencilce bir tutum sergilemektedirler. Kent toprağındaki ranttan pay koparabilmek söz konusu olduğunda insanlar, yaş, cinsiyet, eğitim ve kültür düzeyi fark etmeksizin kent, imar,

planlama, çevre gibi değerleri koruma konusunda duyarsız bir tavır takınmaktadırlar. Keleş, bu noktada, çağdaş bir toplumda bireylerden beklenenin, imar planları gibi sınırlamalar karşısında bireysel çıkarlar ve kamu çıkarları arasında bir denge kurmaları ve bu anlayış ışığında özverili davranmaları, yurttaşlık görev ve bilincine uygun hareket etmeleri olduğunu ifade etmiştir (Keleş, 2019, s.220–221). Tekeli de benzer bir tespitte bulunmuş, insanların kendi mülkleri söz konusu olmadığı zaman düşük yoğunluklu ve bol yeşilli bir yaşam çevresi istediklerini, tarihî çevre ile doğal çevrenin korunmasının gerektiğini kabul ettiklerini ve bunları tahrip edenleri eleştirdiklerini, ancak kendi mülkleri söz konusu olduğunda bu değer ve hassasiyetleri unuttuklarını belirtmiştir. Mülk kişinin kendine ait ise yasal çerçeveyi aşmanın yollarının arandığını, çevrenin kirletildiğini, bazen işin siyasilere baskı yapmaya ve rüşvet girişimlerine kadar vardığını, tüm bunların da sessiz bir şekilde gerçekleştiğini söyleyen Tekeli'ye göre bu süreç toplumda hâkim hâle gelmiş ve belirleyici olmuştur (Tekeli, 2009a, s.83; 2009c, s.80).

Kentteki insan kaynaklı tahribat konusunda Keleş, “kent suçu” ve “kente karşı suç” kavramlarına dikkat çekmiş ve bu kavramları, kentin kent olma nedeniyle sahip olduğu kimi özelliklerinin ve değerlerinin yok edilmesine yönelik eylemler olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda kent suçu olarak addedilebilecek birçok eylem sıralayarak bunlar sonucunda kentlerin yalnızca fiziksel olarak zarar görmediğini, kent kimliğinin ve kentlilik haklarının da zarardan paylarını aldıklarını belirtmiş, bu suçların önemli bölümünün de imar kararları ve uygulamaları sonucunda ortaya çıktığını söylemiştir (Keleş, 2019, s.132).

Tekeli, kentte yaratılan tahribatın nedenlerini irdelerken, konuya zamanda gerilere giderek genel bir çerçeveden de yaklaşmış, kapitalizmin ve modernitenin çok güçlü yıkıcılık mekanizmaları bulunduğuna vurgu yapmıştır. Tekeli, Schumpeter'in öne sürüp geliştirdiği bir olgu olan ‘kapitalizmin yaratıcı yıkıcılığı’nın ve modernite projesinin evrensellik iddialarının, tarihsel olanın korunması yerine yıkılması eğilimi gösterdiğini ve bu yıkıcılığın kapitalizmin kısa erimli mantığının bir sonucu olduğunu belirtmiştir. Buna bağlı olarak da toplumda tarihî sürekliliğin yok olması ve köksüzleşme gibi sorunlar baş göstermektedir (Tekeli, 2009a, s.105). Bu tespit, birçok semtte kentsel dönüşüm için aciliyet arz etmeyen, ancak mülk sahiplerinin daire ve yatırımlarının değer kazanması amacıyla binalarını yenilemeleri örneğiyle doğrulanabilmektedir. İstanbul'un Kadıköy ilçesindeki Feneryolu, Göztepe, Erenköy, Suadiye gibi yerleşimlerdeki birçok yapı bu nedenle yenilenmiştir. Kentteki dönüşüm sürecinin, yapı güvenliği açısından aciliyet arz eden muhitler yerine aciliyet sırasında gerilerde gelen muhitlerde gerçekleşmesi, kapitalizmin kısa erimli mantığının yansımaları olarak görülebilir. Tekeli, konuyu aynı perspektiften değerlendirmeyi sürdürerek modernitenin yanına mülkiyet kavramını eklemiş, modernist toplumda bir insanın, mülkiyet hakkını kullanarak, korunması gereken kültürel değeri yüksek bir bina yerine yeni ve getirisi daha yüksek bir

bina yapmasının toplumsal bir sonucu olduğunu, binanın, varlığı ve görünüşüyle diğer insanların günlük yaşamının parçası olduğunu ve o çevrenin kimliğini etkilediğini belirtmiştir. Kimliği olan ve tarihin sürekliliğinin yok edilmediği bir yerde yaşamının o toplumda yaşayan bireylerin onurlu yaşam hakkının bir parçası olmasından hareketle de kültürel değeri olan bir binaya zarar veren mülk sahibinin kendi mülkiyet hakkını kullanırken çok sayıda insanın onurlu yaşam hakkına zarar verdiği tespitinde bulunmuştur (Tekeli, 2009a, s.111). Tekeli, bu noktada, liberalizmin mülkiyet anlayışını hatırlatarak bu anlayışın, bir toprağın ya da bir taşınmazın sahibi olan kişiye mutlak bir hâkimiyet sağladığını, kişinin isterse toprak üstündeki yapıyı yıkabileceğini, satabileceğini ya da boş bırakabileceğini belirtmiş, taşınmazlar üzerindeki bu mülkiyet anlayışının, kişinin kent mekânında yapacağı yıkımı kendisi için kârlı hâle getirebildiğine dikkat çekmiştir (Tekeli, 2009a, s.109).

3. İmar Barışı

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından bakanlığın resmî internet sitesinde paylaşılan tanıtım broşüründe “İmar mevzuatına veya ruhsata aykırı yapılara verilecek yapı kayıt belgesiyle vatandaşlarımızın imar sorunlarının çözülmesidir” şeklinde tanımlanmış olan İmar Barışı’nda bakanlık nezdinde hükümetin hedefi “Vatandaşlarımızın devletle ihtilaflı durumunu ortadan kaldırmak, imara aykırı, ruhsatsız veya ruhsat eklerine aykırı olan yapıların kayıt altına alınması yoluyla bu yapılara yasalılık kazandırmak” olarak açıklanmıştır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018). Aynı belgede Türkiye’deki imara aykırı yapıların toplam yapı sayısına oranının %50'lere ulaştığı ve bunun da 13 milyon gibi bir sayıya tekabül etmesi, bu yüksek oran nedeniyle de vatandaş ve belediyeler arasında imar kaynaklı sorunlardan ötürü ortaya çıkan sorunların mahkemelerde altından kalkamayacak bir yoğunluğa ulaşması, belediyelerin imara aykırı yapıların yıkılması konusunda aksaklıklar yaşamaları, vatandaşın elektrik, su, doğal gaz kullanımlarından mahrum kalmaları ya da bunları kaçak kullanmak zorunda kalmaları gibi sorunlar neticesinde bu düzenlemenin yapıldığı ifade edilmiştir.

Kanun, 18.05.2018 tarihinde, 30425 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmak suretiyle yürürlüğe girmiştir. 7143 sayılı Vergi ve Diğer Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun’un 16. maddesinde, 3194 sayılı İmar Kanunu’na Geçici Madde 16’nın eklendiği ifade edilmiştir. Bu maddeye göre, afet risklerine hazırlık kapsamında ruhsatsız veya ruhsat ve eklerine aykırı yapıların kayıt altına alınması ve imar barışının sağlanması amacıyla, 31.12.2017 tarihinden önce yapılmış yapılar için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve yetkilendireceği kurum ve kuruluşlara 31.10.2018 tarihine kadar başvurulması, bu maddedeki şartların yerine getirilmesi ve 31.12.2018 tarihine kadar kayıt bedelinin ödenmesi halinde Yapı Kayıt Belgesi verilmesi planlanmıştır. Yapı Kayıt Belgesi ile a) 2960 sayılı Boğaziçi Kanunu’nda tanımlanan Boğaziçi sahil şeridi ve öngörünüm bölgesi, b) İstanbul Tarihi Yarımada için-

de Süleymaniye ve Sultanahmet’in merkezde olduğu bölge, c) Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan, ç) üçüncü kişilere ait özel mülkiyete konu taşınmazlar, d) kesinleşmiş planlar neticesinde sosyal donatı alanı olarak belirlenmiş ve Maliye Bakanlığınca aynı amaçla değerlendirilmek üzere ilgili kurumlara tahsis edilmiş Hazine’ye ait taşınmazlar haricindeki ruhsatsız veya ruhsat eklerine aykırı bütün yapıların yasal hâle getirilmesi söz konusu olmuştur.

4. İmar Barışı, Planlama, Kentsel Koruma İlişkisi

Türkiye’deki imara aykırı yapı sayısının yüksekliğine ilişkin hükümet tarafından sunulan veriler, İmar Barışı’nın ülkedeki kentlerin neredeyse tamamını doğrudan etkileyecek bir kapsama sahip oluşunun en önemli göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu etkiler çok yönlü olup pek çok şekilde gözlemlenebilir durumdadır. İmara aykırı çok sayıda yapının yasal hâle getirilmesi, ekonomi, hukuk, sürdürülebilirlik, sosyoloji, çevre, planlama, afetler, koruma başta olmak üzere birçok açıdan önemli etkiler yaratmıştır. Makalenin odaklandığı nokta olan kentsel koruma, İmar Barışı’nın yarattığı sonuçlardan doğrudan etkilenecek olan kentlerin tarihî ve kültürel mirasının yaşatılmasına odaklanan bir kavram olduğundan bu bölümde kentlerdeki tahribatın sebepleri irdelenmiş, planlamanın önemine vurgu yapılmış, kentlerin kimliklerinin ve kentsel koruma kavramının önemine değinilmiş ve bu hususların İmar Barışı ile ilişkisi incelenmiştir.

4.1. Planlamanın Gerekliliği ve İmar Affı Döngüsü

Arsa sahibinin yarattığı dışsallığın maddi ve manevi pahasını tüm kentin ödediği bir ortamda Tekeli’ye göre bu kullanım özgürlüğünün sınırlanması gerekmektedir ve bu sınırlama da devlet tarafından yapılan idari bir işlem niteliğindeki imar planı ile getirilmektedir. Kamu yararını sağlamak ve kente bir düzen getirmeyi amaçlayan planlar ile arsa sahiplerine, bazı haklar verilmesinin yanında toplumun ve komşularının çıkarının sağlanması açısından bazı görevler de yüklenmiş, mülkiyet hakları bir anlamda sınırlanmıştır (Tekeli, 2009c, s.75). Tekeli, kentin planlamasını modernitenin bir diğer yüzü olarak öne çıkarmış, kent taşınmazları üzerinde kuvvetli bir mülkiyet hakkı olmasının kapitalizm açısından bir felaket senaryosu ortaya çıkaracağını belirtmiştir. Buna göre işleyiş, kentin yapılması üzerinde hiçbir denetim kurulmadan serbest piyasa mekanizmasına bırakılsaydı, birbirinin yatırımını değersizleştiren uygulamalar söz konusu olurdu. Kent planlaması da işte bu felaket senaryosunun gerçekleşmesini önlemek için kurumsallaşmış olup yeşil alanları, yol sistemlerini, imar haklarını belirlemekte, bu yolla piyasa mekanizmasının kapitalist girişimcilerinin birbirlerinin yatırımlarını değersizleştirmesinin önüne geçebilmektedir. Ancak Tekeli, çoğunlukla bu akışın dışına çıldığını ve mekanizmanın yıkıp yapmayı hızlandıracak şekilde dönüştüğünü, böylelikle kapitalist sistemin ve mülkiyet anlayışının kentlerin tarihsel dokuları üzerinde dönüşüm baskısı yarattığını da eklemektedir (Tekeli, 2009a, s.110).

Tekeli'ye göre "aydınlanma"nın çocuğu olan planlama (Tekeli, 2009b, s.2), temelde kaderine razı olmaya bir karşı çıkıştır (Tekeli, 2010, s.212) ve kamu yararına olmak, bilimsellik, disiplinlerarası olma, yaratıcılık şeklinde dört temel değeri bulunmaktadır (Tekeli, 2009b, s.15). Ancak yukarıda da değinilmiş sebepler neticesinde sık sık plan dışı kalınması, plan dışı yollar üretilmesi söz konusu olmakta (Tekeli, 2009c, s.77), bunun da sonrasında yeni planlar yapıldığında ise eskiden yapılmış uygulamaların kazanılmış hak olarak kabul edildiği durumlar cereyan edebilmektedir (Tekeli, 2009c, s.84).

Keleş, imar planlarının, dar anlamda, kent toprağının içinde bulunan zaman ve gelecekteki kullanım biçimini belirleyen bir resmi belge olarak algılandığını, oysa imar planlarının yalnızca kentsel toprağın kullanım biçimini belirlemediğini, yaşam kalitesinin yükseltilmesi; konut, ulaşım ve diğer kamu hizmetlerinin karşılanması; ekolojik, kültürel ve tarihsel değerlerin korunması gibi amaçlarının da söz konusu olduğunu ve geniş anlamda kavranması gerektiğini dile getirmiştir (Keleş, 2019, s.212).

Tüm bu gelişme ve aksaklıklar neticesinde ortaya çıkan imar operasyonları Tekeli'ye göre temelde siyasal bir etkinliktir ve kentte toplumun hemen hemen her kesiminin etkilendiği ve mevcut dinamiklerle aşılamayan bir darboğaz gelişince bu durumun olası çözümünün siyasi getiri potansiyelinin artması söz konusudur (Tekeli, 2013, s.340). İmar afları, böyle darboğaz dönemlerinde, plan dışı gelişmelerin planlı gelişmeleri aşması ve bu gerçekliğin yönetimlerce kabul edilmesiyle var olmuştur (Tekeli, 2010, s.218). Keleş'e göre imar affı olgusu, imar suçlarını işlemiş olan kişilerin, kendilerinden belli bir miktarda para cezası alarak veya almayarak bağışlanmaları olayıdır (Keleş, 2019, s.393). Ancak geline nokta bu bağışlanma bir şekilde tekrarlayan bir süreç girmiş olup imara aykırı yeni uygulamaların yolunu açmakta ve kişileri her seferinde yeni afların çıkacağı düşüncesine sevk edip cesaretlendirmektedir. Nitekim geçmişten günümüze baktığımızda imar afları tekrarlayan bir seyir izlemekte ve bazı şekil değişiklikleriyle yeniden yürürlüğe koyulmakta, bir döngü hâlini almaktadır.

4.2. Kentsel Koruma

Kent imajını etkileyen; her kentte farklı ölçek ve yorumlarla kendine özgü nitelikler taşıyan; fiziksel, kültürel, sosyo-ekonomik, tarihsel ve biçimsel faktörlerle şekillenen; kentler ve onların yaşam biçiminin oluşturduğu; sürekli gelişen ve sürdürülebilir kent kavramını yaşatan; geçmişten geleceğe uzanan büyük bir sürecin ortaya çıkarttığı anlam yüklü bütünlük olarak tanımlanan (Çöl, 1998, s.14) kent kimliği Tekeli'ye göre tarihsel bir olgu olup zaman içinde oluşur ve değişebilir. Buna bağlı olarak da uzun bir tarihsel geçmişi olan kentlerin, zamanın değişik katmanlarının üst üste birikmesiyle oluşmuş bir kimliği olduğu söylenebilir. Kent kimliğinin önemli bir yanı da toplum tarafından üretiliyor oluşudur. Bir kişi, kentin her yerini tek başına algı-

layamamakta, başka bir deyişle kent parça parça algılanabilmektedir. Her bir kişinin algıladığı mozaik parçalarının birleşmesiyle bir kent imgesi oluşmakta, çok sayıda kişinin katkısıyla uzun bir süreçte yaratılan bu imge yine bizzat toplumun deneyimleri ve değişen algısı vasıtasıyla zaman içinde değişime uğrayabilmektedir (Tekeli, 1990, s.253–255). Geline nokta ise ekonomik sebeplerin, kentte yaşayan insanların duyarsızlığının, yerel yönetimlerin yaşadığı krizlerin kentlerimizi şekillendirmekte, tek tipleştirilmekte olduğu görülmektedir. Bu da bir anlamda patates baskısı olarak nitelenebilecek, dokusunu kaybetmiş, kimliğini arayan kentlerin oluşmasına sebep olmuştur (Beyazıt, Gül ve Güneş, 2013, s.159). Öyle ki günümüzde yok olma sürecine girmiş olan kent kimliklerinin ve belleklerinin korunması ile tarihî kentsel dokuların canlandırılması, sosyal, ekonomik ve fiziki mekânların birlikte bütüncül olarak ele alınması ve planlanması gerekliliği, çağdaş koruma anlayışının da çerçevesini çizmiştir (Türkiye'de Tarihi Kent Dokularının Korunması ve Geleceğe Taşınması Sempozyumu I. Komisyon Sonuç Raporu, 2002, s.134). Kent kimliklerinin, bu kimlikleri oluşturan kentsel dokuların, kültürel ve mimari mirasın korunması konusunda öne çıkan ve koruma literatüründe sıklıkla atfı yapılan 1975 tarihli Amsterdam Bildirgesi de bu bağlamda önemlidir. Bildirgenin temelinde yer alan "bütünlük koruma", kentlerin kimliğini oluşturan mimari dokunun korunması açısından çerçeve niteliğinde ve yol gösterici mahiyette bir yere sahiptir. İstanbul Tarihî Yarımada da 1950'ler sonrasındaki apartmanlaşma sürecine karşın birçok açıdan tarihsel, mimari ve kültürel kimliğini korumakta, ancak bunun sürdürülebilirliğinin sağlanması için ise uluslararası koruma sözleşmeleri ışığında özen görmesi gerekmektedir.

Koruma kavramı, zaman ve mekânın zihinsel tahayyülde ayrışması nedeniyle ortaya çıkmış modern bir sorundur (Özaslan, 2010, s.10). 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 3. maddesinde koruma "taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarında muhafaza, bakım, onarım, restorasyon, fonksiyon değiştirme işlemleri" olarak tanımlanmıştır. Hasol'a göre ise koruma, tarih veya sanat değeri taşıyan yapıların, doğal değerlerin ya da kent parçalarının yaşamlarını sürdürebilmeleri için muhafaza, onarım ve bakıma ilişkin önlemleri almaktır (Hasol, 2012, s.279).

Tarihî yapı ve alanların korunması ile kentsel koruma ise farklı biçimlerde gelişen iki ayrı etkinlik alanıdır. Tarihî öneme sahip yapı ve alanlarının korunmasının yüzyıllara dayanan bir geçmişi bulunmasına karşın kentsel koruma yeni sayılabilecek bir hedeftir. Tarihî kentsel alanlar; anıtsal yapılar ve özel tarihî değeri olan yapıların yanı sıra mütevazı ve sıradan pek çok yapıyı da barındırması nedeniyle, kentsel alanların korunmasına odaklanan kentsel koruma, tek tek yapıların korunmasından çok daha kapsamlı ve karmaşıktır (Doratlı, 2007, s.13). 1964 tarihli Venedik Tüzüğü'nde bu konu açıkça vurgulanmıştır. Tüzükte, tarihî anıt kavramının yalnızca bir mimari eseri içine almadığı, bunun yanı sıra belli bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin tarihî bir olayın

tanıklığını yapan kentsel veya kırsal yerleşmeleri de kapsadığı görüşü önemlidir. Nitekim Ahunbay da anıtsallıktan uzak, tümüyle işlevsel amacı olan gündelik yaşama ait yapıların da uzun bir süre geçtikten sonra, toplumsal tarihe ait bir bileşen olarak değer kazanmakta ve koruma kapsamına alınmakta olduğunu vurgulamıştır (Ahunbay, 1999, s.22). Kentsel koruma, kent bilimleri sözlüğünde, kentlerin belli kesimlerinde yer alan tarihsel ve mimari değerleri yüksek yapıların, anıtların ve doğal güzelliklerin kentte bugün yaşayanlar gibi gelecek kuşakların da yararlanması için rehabilite edilmesi ve her türlü yıkıcı eylem karşısında güvence altına alınması olarak tanımlanmaktadır (Çınar ve Kart, 2005, s.72). UNESCO da Tarihi Kentsel Peyzaja İlişkin Tavsiye Kararı'nda kentsel korumayı tek tek binaların korunmasıyla sınırlı görmemekte, mimariyi bütün kentsel yerleşimin bir unsuru olarak kabul etmektedir (UNESCO, 2011) ve bu şekilde kentsel koruma karmaşık ve çok yönlü bir disiplin olmaktadır. Böylelikle de tanımı itibarıyla kentsel koruma, kentsel planlamanın merkezine yerleşen bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır.

Tekeli, insanlığın, kültürel mirasını korumaya yönelmiş olmasının onun varlık sorunuyla ilişkilendirmiş, insanın bir yerde ve bir zamanda var olmak istediğini, yaşamının anlamını da o yerle ve zamanla kurduğu ilişkide bulduğunu, koruma duygusunun da bunun üzerinden geliştiğini ifade etmiştir (Tekeli, 2009a, s.101). Bunun yanı sıra günümüzün küreselleşmiş dünyasında kültürel mirasın da ulusların kültürel mirası olmaktan çıkıp dünya mirası hâline geldiğini vurgulamış, uluslararası kurumların da bu mirasın korunması konusunda kararlar almakta ve ulusal kurumlara sorumluluklar yüklemekte olduğunu, ancak ülke içinde bir farkındalık yaratılmadığı ve tarih bilinci ile koruma bilinci geliştirilmediği müddetçe tüm çabaların sonuçsuz kalacağını öne sürmüştür (Tekeli, 2009a, s.113).

Kültürel mirasın korunması, ülkelerin sosyo-ekonomik göstergeleri veya güçlerine göre değişiklikler göstermektedir. Sana-yide ilerlemiş ve yeterli birikimi sağlamış olan gelişmiş ülkeler koruma konusunda daha duyarlı ve başarılı bir seviyeye ulaşmış iken, kalkınma sürecine geç girmiş olan ülkemizde koruma bilincinin tartışılmaya açılması ve gelişmesi de aynı ölçüde geç gerçekleşmiştir (Özgünel, 2007, s.47). Ülkemizde koruma konusunda bir karmaşa söz konusudur. Yasal düzenlemeler, belli bir bütünlük ve sistematik içinde değil, dönemin gereksinimleri ve belli odakların çıkarları doğrultusunda yapılmış, bunun sonucunda kimi alanlarda yetki ve sorumluluklar iç içe geçmiş, kimi alanlarda da boşluklar oluşmuştur (Duru ve Turan, 2013, s.123). İstanbul özelinde son yıllarda bu karmaşa daha da belirginleşmiş, Haydarpaşa Garı, Galata Kulesi gibi İstanbul açısından simge yapılarda merkezî yönetim ve büyükşehir belediyesinin düşünce ve tasarrufları uyumamış, konu akademi ve ulusal medya düzleminde ciddi şekilde tartışılmıştır.

Tekeli'ye göre koruma politikaları, kapitalizmin kısa erimli mantığının işleyiş biçimini etkileyerek toplumun uzun erimli

mantığıyla uyumlu hâle gelmesi için çalışmalıdır. Mülkiyet hakkının yıkıcı bir şekilde kullanılmasının toplum aleyhine olan sonuçları kısa sürede fark edilemeyecek olsa da sonuçlar birikmeye başladığında tarihsel olanın geri dönüşü olmayacak şekilde tahrip edildiği ortaya çıkmaya başlamakta ve bunun sonucunda da koruma politikaları oluşmaktadır (Tekeli, 2009a, s.111-112). Çubuk da benzer bir noktaya temas ederek kamu yararından birey yararına dönüş ve devlet merkezli gelişme stratejilerinden piyasa merkezli stratejilere geçişe vurgu yapmış, rant amaçlı plan değişikliklerinin kentlerde, tarihsel ve doğal çevrelerde geri dönüşü olmayan kayıplara yol açtığını dile getirmiştir (Çubuk, 2018, s.508).

Koruma anlamında ülkemizdeki süreci de etkileyen ve geliştiren uluslararası yasal ve yönetsel sürecin kilometre taşı niteliğinde gelişmeleri söz konusudur. Tarihî yapıların evrensel miras olduğu gerçeği 18. yy'dan itibaren kabul edilmiş olmasına karşın uluslararası geçerliliği olan ilkeler ve uygulamalar ancak 20. yy'da söz konusu olabilmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinin önüne geçmek çabası, 1931 yılında Atina Tüzüğü'nü, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribatı azaltmak çabası ise önce UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu), ardından ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sit Alanları Konseyi) gibi kuruluşların başını çektiği tedbirlerin alınmasını sağlamıştır. Bunlara bağlı olarak 1964 yılında Venedik Tüzüğü, 1972 yılında UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi, 1987'de Washington Deklarasyonu, 2005'te UNESCO Dünya Mirası Uygulama Rehberi gibi gelişmelerle uluslararası ölçekte bir birlik ve farkındalık sağlanmaya çalışılmıştır.

Ülkemizde ise Osmanlı döneminden günümüze dek birçok yasa çıkarılmıştır. Asar-ı Atika Nizamnameleri, Muhafaza-i Abidat Kanunu, Esvar ve Kala-i Atikadan Belediyelere Vilayete Terk Olunacak Yerler Hakkında Kanun, 1951 tarihli ve 5805 sayılı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Teşkilî ve Vazifelerine Dair Kanun, 1973 tarihli ve 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu, 1983 tarihli ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 2004 tarihli ve 5226 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun gibi kanunlar ülkemizin koruma anlayışındaki aşamaları ve çizdiği yasal çerçeveyi ortaya koyan atılımlardır.

Yapılan girişim ve düzenlemeler, kentlerin kimliğinin korunması ve geleceğe aktarılabilmesi içindir. Tekeli de "iyi" bir kentin nitelikleri arasında, tarihî ve kültürel anlamı bulunan yapı, bölge ve yaşam pratiklerinin korunması ile yerleşim estetiğinin, sanat, mimari, kent tasarımı ve planlanması alanlarındaki geleceksel, yerel, modern ve diğer stillerdeki gelişmeleri dikkate alan ve bunlar arasında müzakere sonucu oluşmuş dengeyi gözetken bir yöntemle oluşması gibi nitelikleri de sayarak kentsel korumanın önemini vurgulamıştır (Tekeli, 2009b, s.340-341).

Şekil 1. Tarihî Yarımada'da İmar Barışı kapsamının dışında bırakılan bölge [Kaynak: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (<https://webdosya.csb.gov.tr/dbimarbarisiiceriklertar-h-yarimada-20180601150242.pdf>)].

5. İmar Barışı'nın Tarihî Yarımada'daki Olumsuz Etkileri

İmar Barışı düzenlemesi yapılırken bazı bölgeler bu düzenlemeden zarar görebilecekleri düşüncesiyle af kapsamının dışında bırakılmıştır. Tarihî Yarımada'nın, İmar Barışı düzenlemesi hazırlanırken bir istisnanın konusu yapılması, bu bölgenin düzenlemeyi hazırlayanlarca değerli ve özen gösterilmesi gereken bir yer olarak görüldüğünü göstermektedir. Ancak yasa kapsamına dahil olmayan bölgenin sınırları, bu sınırlar çizilirken birçok önemli konunun göz ardı edildiğini de açık biçimde ortaya koymaktadır. Tarihî Yarımada özelinde istisnaya konu olan bölge Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından bir kroki ve koordinat listesi ile belirtilmiş olup, bu koordinatların birleştirilmesiyle oluşturdukları uydu görüntüsü görseli de paylaşılmıştır (Şekil 1).

Tarihî Yarımada, imparatorluklara başkentlik yapmış, bir dönem dünyanın en kalabalık kenti olmuş, konumu ve önemi sebebiyle her daim birçok devlet ve topluluğun ilgisine mazhar olmuş, çeşitli uygarlıklar ve milletlerin kültürel, mimari ve tarihsel açıdan oluşturduğu katmanları barındırmış, dünya tarihi açısından önemli bir alandır. Bugün dahi birçok tarihsel, arke-

olojik, tarihsel, mimari, sosyolojik araştırmaya konu edilmekte, henüz keşfedilmemiş gizemleriyle ilgi uyandırmaya devam etmektedir. UNESCO da Tarihî Yarımada'nın önemini gösterir nitelikte bir karar ile 1985 yılında dört alanı Dünya Mirası listesine dahil etmiştir. Yapılan İmar Barışı düzenlemesinde Tarihî Yarımada'nın bu özelliklerinin göz ardı edildiği, alanın, tarihsel ve kültürel bir birikimi olmayan yeni bir ilçe yaklaşımıyla ele alındığı görülmektedir.

Paylaşılan görseldeki sınırlara göre Tarihî Yarımada'nın bütününden oluşan Fatih ilçesindeki toplam 57 mahallenin 36 tanesi İmar Barışı'ndan faydalanabilmekte, 18 tanesi faydalanamamakta, 3 tanesinin ise bir kısmı faydalanabilmektedir. Faydalanabilen mahalleler, Aksaray, Akşemsettin, Ali Kuşçu, Atikali, Ayvansaray, Balabanağa, Balat, Cerrahpaşa, Cibali, Dervişali, Emin Sinan, Haseki Sultan, Hırka-i Şerif, İskenderpaşa, Karagümrük, Katip Kasım, Kemal Paşa, Kocamustafapaşa, Küçükayasofya, Mesihpaşa, Mevlanakapı, Mimar Hayrettin, Mimar Kemalettin, Molla Gürani, Muhsine Hatun, Nişanca, Saraç İshak, Seyyid Ömer, Silivrikapı, Sümbül Efendi, Şehremini, Şehsuvar Bey, Topkapı, Yavuz Sultan Selim, Yedikule, Zeyrek'tir. İmar Barışı'ndan faydalanamayacak mahalleler ise Alemdar, Beyazıt, Demirtaş, Hacı Kadın, Hobbyar, Hoca Gıyasettin, Hocapaşa,

Şekil 2. Tarihî Yarımada'da İmar Barışı kapsamının dışında bırakılan bölgenin yazar tarafından Google Earth üzerinde gösterilmiş sınırları.

Kalenderhane, Mercan, Molla Fenari, Molla Hüsrev, Rüstempaşa, Sarıdemir, Sururi, Süleymaniye, Tahtakale, Taya Hatun, Yavuz Sinan'dır. Binbirdirek, Sultanahmet ve Cankurtaran mahalleleri ise sınırlara göre bölünmüş durumdadırlar.

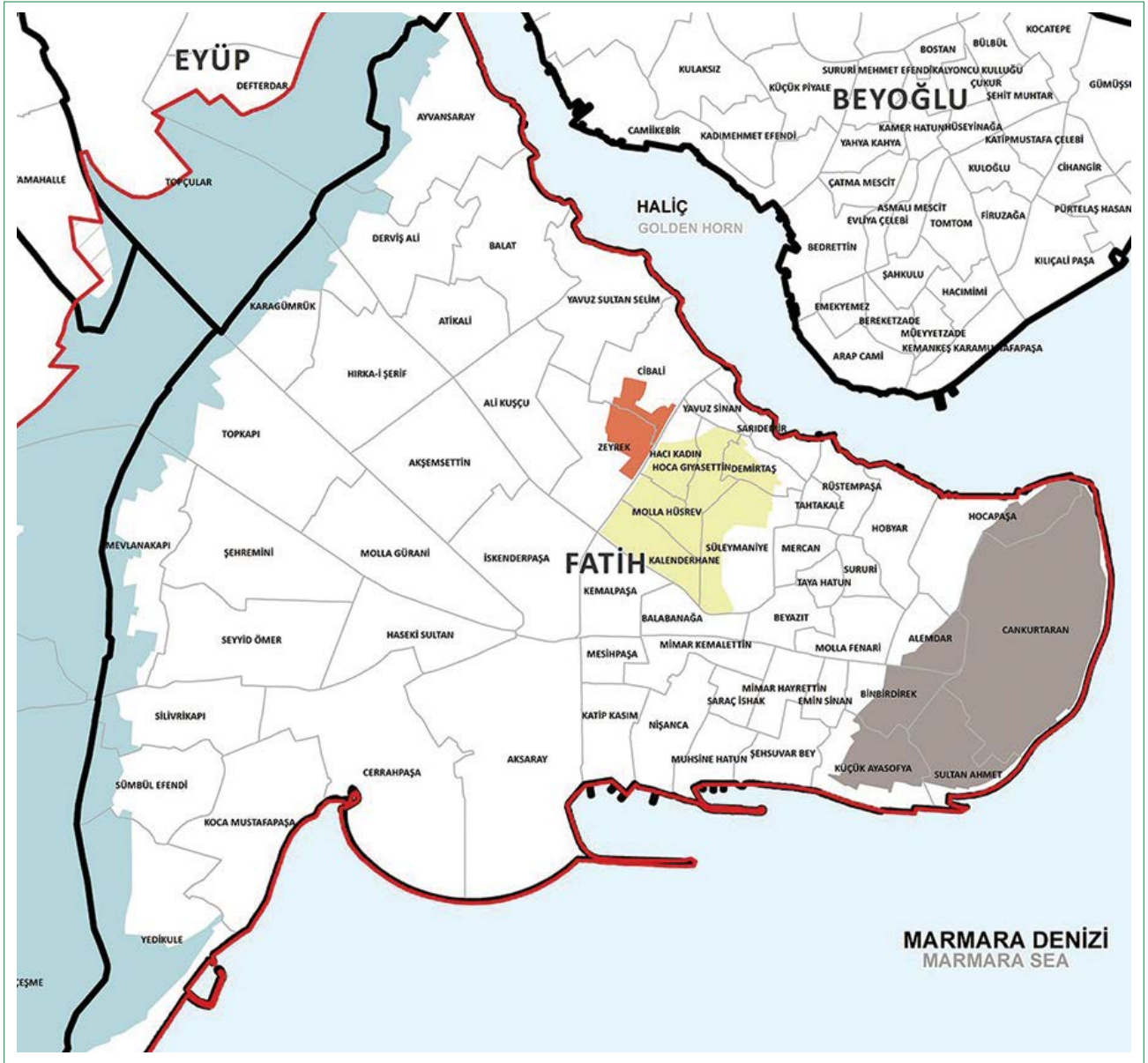
İmar Barışı'nın Tarihî Yarımada istisnasının sınırlarını (Şekil 2) teşkil eden cadde ve sokaklar ise sırasıyla, Atatürk Bulvarı, Şehzadebaşı Caddesi, Vezneciler Caddesi, Darülfunun Caddesi, Yeniçeriler Caddesi, Boyacı Ahmet Sokak, Peykhane Caddesi, Üçler Sokak, Tavukhane Sokak, Torun Sokak, Dalbastı Sokak, Kabasakal Caddesi, Topkapı Sarayı sınırları içerisindeki isimli yol, Kennedy Caddesi, Reşadiye Caddesi ve Ragıp Gümüşpala Caddesi'nden oluşan bir hat izlemektedir.

Düzenlemede kapsam dışında bırakılan bölgede ön plana çıkan alanlar, İstanbul'un tarihî 7 tepesinin 3'ünü oluşturmaktadır: Sultanahmet, Nuruosmaniye, Süleymaniye. Sultanahmet Camii ve çevresi, Topkapı Sarayı, Kapalıçarşı ve Süleymaniye Külliyesi çevresinin sınırlar çizilirken ön plan da tutulduğu açıktır. Sınırlar dahilindeki bölge, yarımada'nın diğer bölgelerine nazaran daha çok tarihî yapı barındırmaktadır. Ancak bu oran, diğer bölgelerdeki kültürel mirasın göz ardı edilmesine sebebiyet verecek ölçüde bir oran değildir. UNESCO, yukarıda da bahsedildiği gibi 1985'te Dünya Miras Alanları Listesi'ne İstanbul'un Tarihî Alanları'nı da eklemiş olup, bu alanlar Sulta-

nahmet Kentsel Arkeolojik Koruma Alanı (gri bölge), Süleymaniye Camii ve Çevresi Koruma Alanı (sarı bölge), Zeyrek Camii ve Çevresi Koruma Alanı (kırmızı bölge) ve Kara Surları Koruma Alanı'ndan (mavi bölge) oluşmaktadır (Şekil 3).

İstanbul'un dünya tarihindeki yerini ortaya koyan önemli göstergelerden olan UNESCO Dünya Mirası Listesi, kentin sahip olduğu kültürel mirasın geleceğe aktarılmasında önemli payı olan bir takdirdir. Bu takdir, merkezi yönetim, yerel yönetimler, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşlarının ortak çabası ile hayata geçirilen başvurular ile söz konusu olmaktadır. Üniversitelerin ilgili bölümleri ve sivil toplum kuruluşlarının araştırmaları ve projeleri merkezi yönetimin ilgili bakanlıkları nezdinde destek bulmakta ve dünya mirası olduğu düşünülen mekân ve alanlar için koruma uygulamaları hayata geçirilmektedir. Yerel yönetimlerin de bu miras alanlarının korunması konusunda yoğun çabası ve merkezi yönetim ile iş birlikleri söz konusudur. Bu çabalar neticesinde söz konusu mekân ve alanların dünya ölçeğinde tanınırlığı sağlanmakta, yasal çerçeveye alınmanın sağlanması ile birlikte koruma süreçleri hızlanmakta, ülkedeki kültür mirası konusundaki farkındalık artmakta, bu durumun turizme de büyük katkısı olmaktadır.

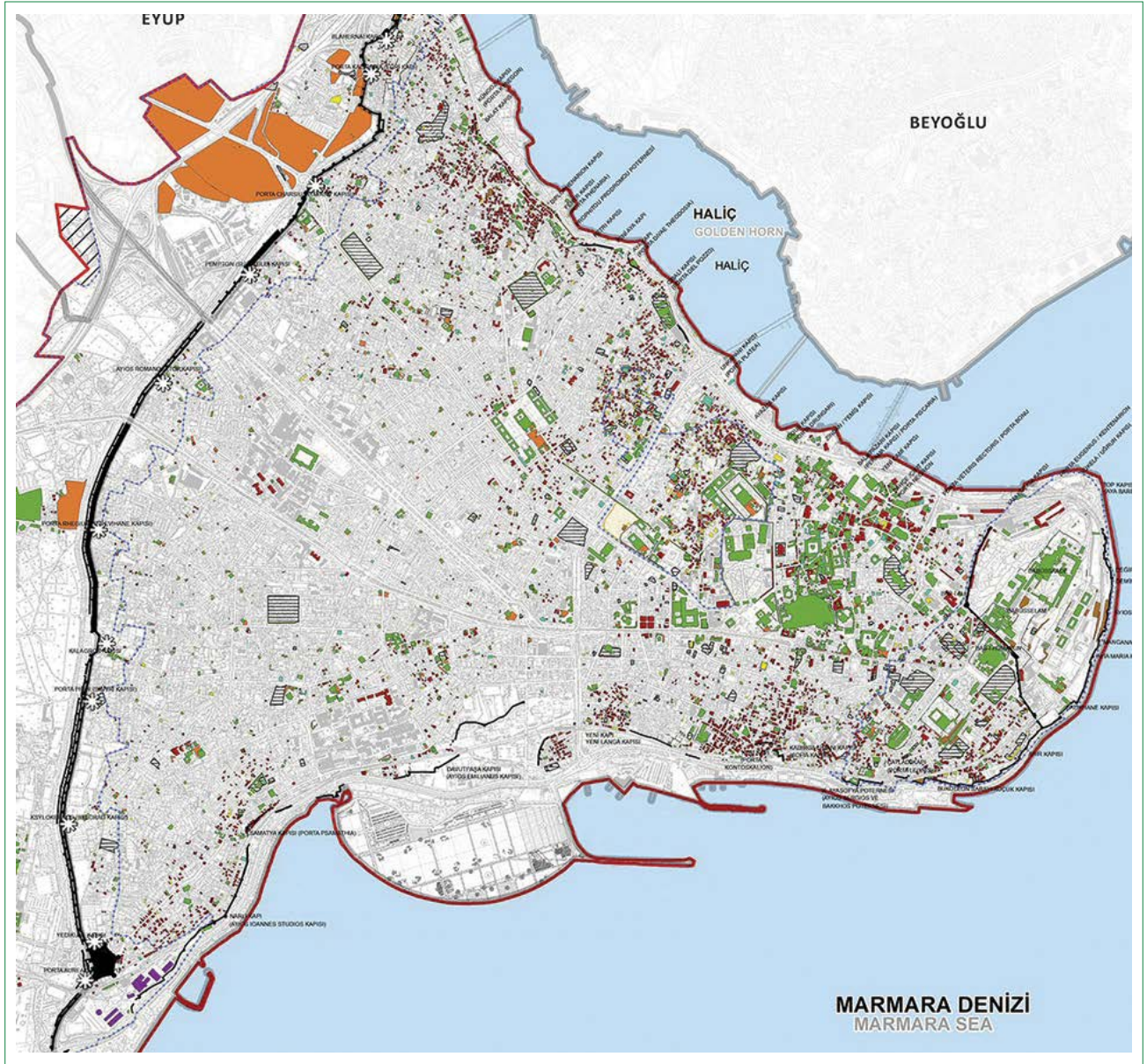
İmar Barışı'na dönüldüğünde ise UNESCO listesinde bulunan sadece iki alan için korunma çabası gösterilmiş olması

Şekil 3. Tarihî Yarımada'da UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde bulunan alanlar [Kaynak: İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı (<http://www.alanbaskanligi.gov.tr/haritalar.html>)].

bir çelişkinin ifadesidir. Örneğin, UNESCO, Süleymaniye ve çevresini miras olarak nitelerken yalnızca külliye yapılarını baz almamış, o bölgedeki sivil mimari örneklerini, anıtsal yapıları, kentsel dokuyu oluşturan tüm unsurları kapsamına almıştır. Süleymaniye'nin karşısında yer alan Zeyrek de merkezde Molla Zeyrek Camii (Pantokrator Manastırı Kilisesi) olmak üzere, bütün çevresiyle bir bütün olarak kabul edilmiştir. Ancak İmar Barışı'nda, birçok tarihî sivil mimari örneği yapı ve çok sayıda kültürel ve tarihî değer barındıran Zeyrek, istisna olarak görülmemiştir. Bu ayrımın hangi gerekçeyle dayandırıldığının düzenlemeye belirtilmemiş oluşu, düzenlemeye dair aydınlatılmamış konulardan sadece biridir.

İstanbul Tarihî Alanları Alan Yönetimi Başkanlığı'nın hazırladığı İstanbul Tarihî Yarımada Yönetim Planı'nda bulunan kültür varlıkları haritası (Şekil 4), Tarihî Yarımada'nın kültürel mirası konusunun bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini gösterir niteliktedir. Haritadaki yeşil renkli kısımlar, anıt eserleri; bordo renkli alanlar ise sivil mimari örneklerini göstermektedir. İki rengin de yarımada'nın neredeyse her bölgesinde görülmesi, yarımada ile ilgili tüm koruma düşüncelerinin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini gösteren bir başka gerçekliktir. Bu renklerin yoğunlaştığı ve İmar Barışı kapsamı dışında bırakılan bölgeler içinde Zeyrek-Cibali-Küçükmustafapaşa, Fener-Balat-Ayvansaray, Samatya-Yedikule, Yenikapı-Ge-

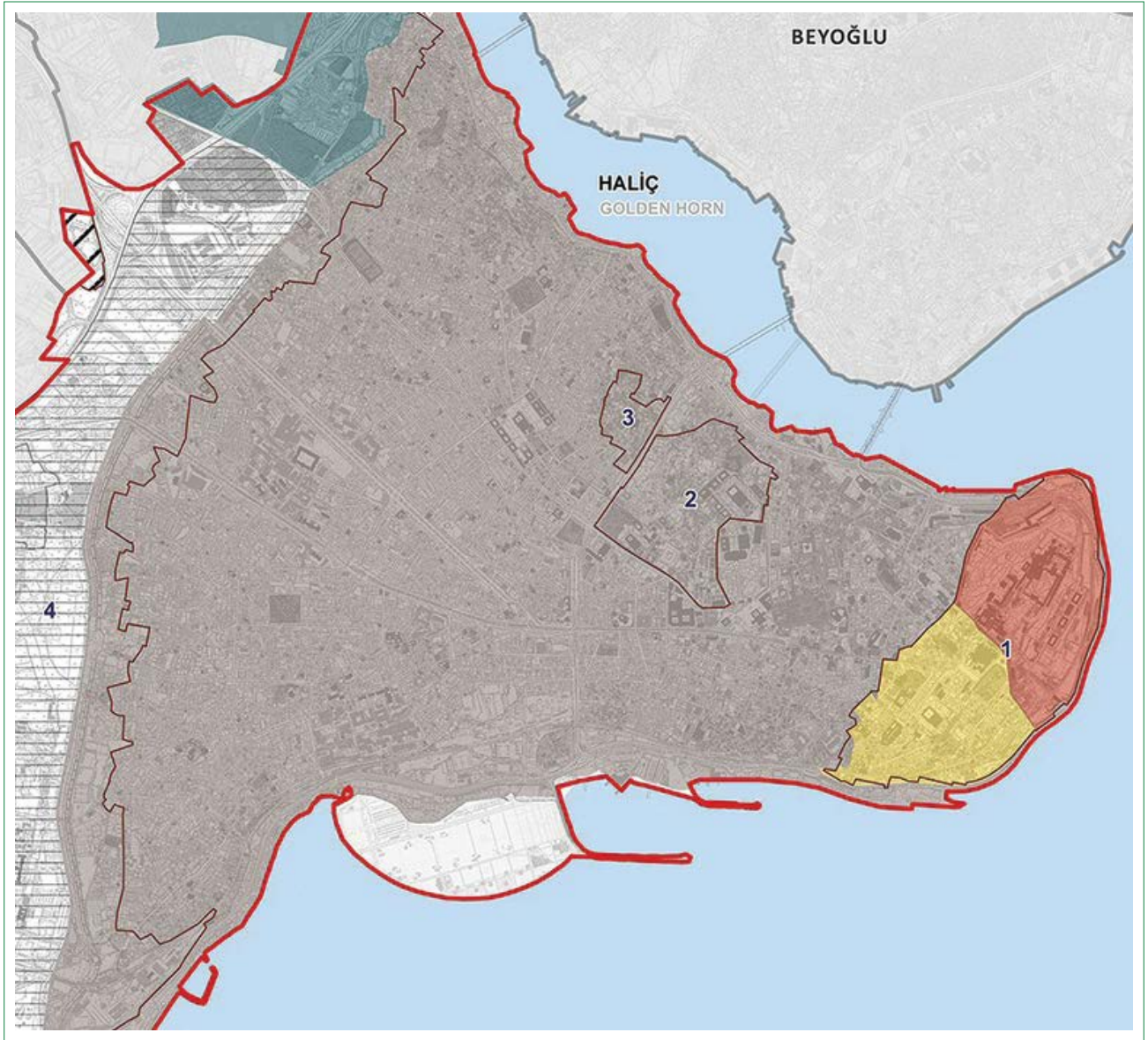
Şekil 4. Tarihî Yarımada'daki kültür varlıkları [Kaynak: İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı (<http://www.alanbaskanligi.gov.tr/haritalar.html>)].

dikpaşa-Kumkapı-Kadınca-Küçükayasofya-Cankurtaran hattı, kültür varlıkları açısından yüksek seviyede değer arz eden bölgeler olarak öne çıkmaktadır.

Fatih ilçesinin, bir başka deyişle Tarihî Yarımada'nın tamamının sit alanı oluşu da üzerinde durulması gereken bir başka noktadır. Bu sit alanı; kentsel-tarihî sit alanı, kentsel-arkeolojik sit alanı ve I. derece arkeolojik sit alanından meydana gelmektedir. Şekil 5'te görülen ve Topkapı Sarayı'nın merkezde yer aldığı kırmızı renkli bölge, I. derece arkeolojik sit alanı; Sultanahmet Camii'nin merkezde yer aldığı sarı bölge, kentsel-arkeolojik sit alanı; gri bölge ise kentsel-tarihî sit alanıdır. Ancak İmar Barışı düzenlemesinde bu bütünlük de göz ardı

edilmiştir. Örneğin, sarı bölgenin, yani kentsel-arkeolojik sit alanının çok büyük kısmı istisnanın dışında bırakılmıştır. Büyük Bizans Sarayı yapılarını barındıran bu bölgede hâlen keşfedilmeyi ve gün yüzüne çıkartılmayı bekleyen sayısız yapı, kalıntı, eser bulunmaktayken istisna sınırının bu durum yok sayılarak belirlenmesi, bu değerlerin zarar göreceği birçok uygulama ile karşılaşılmasının yolunu açmakta olup bu, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

İnsanların taşınmazlar üzerindeki hatalı tasarrufları, nesiller boyu sürecek olumsuz etkilere sebep olabilmektedir (Tekeli, 2009c, s.67). Taşınmazlar üzerindeki bu hatalı tasarruflar bir deprem ülkesi olan Türkiye'de sık sık tartışmalara konu olmak-

Şekil 5. Tarihî Yarımada'daki sit alanları [Kaynak: İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı (<http://www.alanbaskanligi.gov.tr/haritalar.html>)].

tadır. 6 Şubat 2019'da İstanbul'un Kartal ilçesinde kendiliğinden çöken binada 21 kişinin hayatını kaybetmesi ve 26 Eylül 2019'da Silivri'de yaşanan 5.8 büyüklüğündeki deprem, bu tartışmaların artarak devam etmesine neden olmuştur. 1992 yılında yapılan ve zemin+5 kat iznine rağmen 1998 yılında 3 kaçak kat ile yükseltile bina için çökmeden önce İmar Barışı kapsamında Yapı Kayıt Belgesi başvurusu yapılmış oluşu (TMMOB, 2019), İstanbul'daki yapı stokunun taşıdığı riskleri göstermesi bakımından çarpıcı bir örnektir. Fatih özelinde ise Fatih Belediyesi'nin resmî internet sitesinde yer alan habere göre ilçede İmar Barışı'na yoğun bir ilgi olduğu yönündeki haber, ilçedeki yapı stokunun risk potansiyelini göstermesi açısından açıklayıcı bir veridir (Fatih Belediyesi, 2018). Bunun yanı sıra, Fatih'te nüfusun yoğunlaştığı mahallelerin İmar Barışı kapsamında olan mahalleler oluşu da

bu mahallelerdeki kaçak yapı stoku ve nüfus düşünüldüğünde tehlikeli bir durum ortaya çıkarmaktadır.

Şekil 6'da 57 Fatih mahallesi sınırı görülmekte olup; sarı renkli mahalleler 0–2000 kişi, kırmızı renkli mahalleler 2001–7000 kişi, mavi renkli mahalleler 7001–15000 kişi, gri renkli mahalleler 15001–30000 kişilik nüfuslar barındırmaktadır. Bu yoğun nüfuslu mahallelerde çok sayıda İmar Barışı başvurusu yapılmış olması, bu mahallelerdeki kaçak yapı yoğunluğunu ortaya koymakta, insanların can güvenlikleri ve kültür varlıklarının korunabilmesi adına büyük bir riskin varlığına işaret etmektedir.

İmar Barışı'nın yaratacağı olası sorunların en önemlisi insan sağlığı ve can güvenliğidir. Büyük İstanbul Depremi'nin yak-

Şekil 7. Bir mimarlık ve inşaat şirketinin danışmanlığını yaptığı Yapı Kayıt Belgesi alım süreçlerine konu olan binaların Tarihî Yarımada'daki konumları (Kaynak: <https://imarbarisimiz.com>).

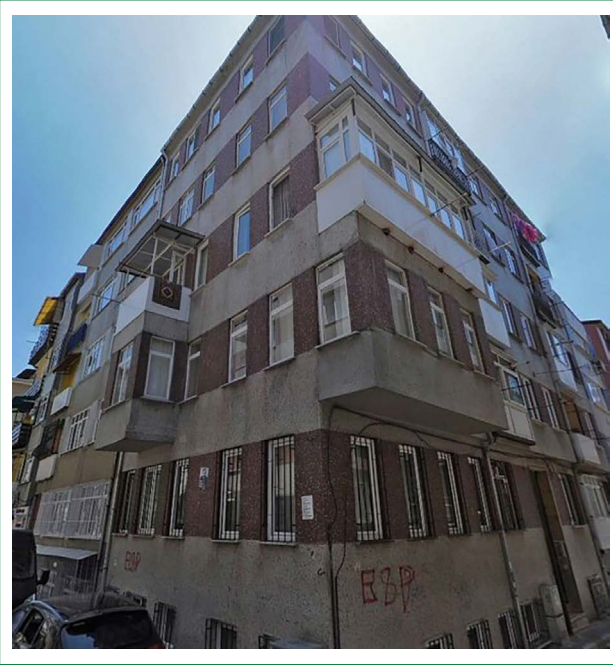
paylaştıkları bilgiler ve söz konusu yapıların ilçe içerisindeki konumları, İmar Barışı'na gösterilen ilginin ilçenin tümüne yayıldığını göstermesi bakımından çarpıcıdır (Şekil 7).

Aynı şirket, Yapı Kayıt Belgesi başvurularını sonuçlandığını açıkladığı yapıların görüntü ve konum bilgilerini de şeffaf bir şekilde paylaşmıştır. Bu örneklerden birisi, Fatih'in Kocamustafapaşa Mahallesi'ndeki İftariye Sokak'ta yer alan ve 1198 ada 32 parselde bulunan yapıdır (Şekil 8). Bu yapı, görselde de tespiti yapılabilecek ekleriyle birlikte artık yasal hâle gelmiştir. Sıkışık bir muhitte yer alması, komşu binalarla bitişik nizam durumu ile hem içinde oturanlar hem de çevresi için risk taşımaktadır.

Şirketin paylaştığı bir başka örnekte ise bir yapının yenilenip otel yapılması söz konusudur. Fatih, Şehsuvar Bey Mahallesi, Kumluk Sokak, 177 ada 1 parselde yer alan yapının baştan aşağı yenilediği ve en üstteki sonradan eklendiği belli olan derme çatma katın bütünüyle bir kata çevrildiği görülmektedir. Bu yapı, söz konusu şirketin beyanına göre İmar Barışı'ndan faydalanmıştır. Günümüzde ise otel olarak faaliyet göstermektedir (Şekil 9).

Tarihî Yarımada'nın çoğu mahallesi, izinsiz ek ve katların sıkça görüldüğü yapılardan oluşmaktadır. Bu bireysel uygulamalara tescilli yapılarda da, son 60–70 yılda yapılan apartmanlarda da yaygın olarak rastlanmaktadır. İlçenin nitelikli sivil mimari örnekleri ve bu yapıların taşıdığı riskleri göstermesi açısından, bu örneklerin yoğun olarak yer aldığı mahallelerde bazı yapılar fotoğraflanarak belgelenmiştir (Şekil 10, 11). Sahip oldukları kimlikle çabucak dikkat çeken bu özel yapılar, Tarihî Yarımada'nın geçmişi ve bugünü açısından büyük önem arz etmektedir. Ancak çeşitli dönemlerde izinsiz bir şekilde yapılan ekler ve katlarla bu yapılara fiziksel ve estetik anlamda büyük zararlar verilmiştir. İmar Barışı gibi düzenlemeler, bu riskli ve olumsuz durumların düzeltilmesini zorlaştırmaktadır.

İmar Barışı'nda deprem konusunun sağlıklı bir şekilde göz önüne alınmadığını gösteren bir duruma da Özkaya Özlüer dikkat çekmiş, İmar Kanunu'nun geçici 16. maddesinin 10. fıkrasının son cümlesinde yer alan "yapının depreme dayanıklılığı hususu malikin sorumluluğundadır" ifadesinin Yapı Kayıt Belgesi alınması sürecinin en tartışmalı sonuçlarından biri

Şekil 8. Fatih'te söz konusu şirketin Yapı Kayıt Belgesi alınmasını sağladığı, 1198 ada 32 parselde bulunan bina (Kaynak: <https://yandex.com.tr/harita>).

olduğunu ifade etmiştir. Yazara göre burada kanun koyucu, Yapı Kayıt Belgesi alınan yapıların depreme dayanıklılığı ile ilgili olarak sorumluluğun yapı sahibine geçtiği izlenimi vermektedir ve buna karşın, Yapı Kayıt Belgesi alınan yapılarla ilgili idarenin mali sorumluluğu ve idarenin denetim yükümlülüğü ortadan kalkmış olmamaktadır. Yazar burada idarenin kamu düzenini sağlamak üzere kolluk yetkilerinin asli sahibi

olduğuna ve bu yetkileri kapsamında idare sorumluluğunu özel kişilere devredemeyecek oluşuna vurgu yapmıştır (Özkaya Özlüer, 2018, s.335).

İlçenin bazı noktalarında kaçak katların neredeyse yapının orijinali kadar yükselmiş oluşu, yalnızca o yapıda yaşamlarını sürdürenlerin değil, komşu yapılarda bulunanların da hayatlarını risk altına sokmaktadır. Fatih'in gün içinde diğer ilçelerden gelen insanlarla birlikte yoğunluğunun önemli ölçüde artması, yalnızca ilçede ikamet edenlerin değil, herhangi bir nedenle gün içinde bu ilçeye gelen insanların da olası bir afette yüksek risk altında olacağını göstermektedir. İmar Barışı'nın, kanuna aykırı da olsalar bir şekilde var olmuş yapıların ortadan kaldırılmasının büyük bir maddi kayba yol açacağı belirtilerek hayata geçirilmiş olması, olası bir depremin yıkıcı etkisinin yaratacağı maddi ve manevi kayıpların çok daha fazla olacağı gerçeği karşısında da çelişki yaratmaktadır.

Risk taşıyan bir başka unsur ise ilçenin neredeyse her noktasında bulunan kültür varlıklarıdır. Çok yaygın bir şekilde görülen kanun dışı ekler, tüm bu kültür varlıklarını, Fatih'in, İstanbul'un, Türkiye'nin sahip olduğu kültür mirasını da doğrudan tehdit etmektedir. Örneğin, etrafları yapılarla çevrili durumda olan külliyeler risk altındadır. Çeşmeler, hamamlar, medreseler, kütüphaneler, kiliseler, görüldükçe hâldeki Osmanlı ve Roma kalıntıları, koruma altındaki yer altı zenginlikleri, sarnıçlar ve diğer kalıntılar başta olmak üzere tüm eserler, etraflarındaki yoğun kaçak yapılaşmadan doğrudan etkilenebilecek vaziyettedir. Korunmaları için ulusal ve uluslararası alanda sayısız düzenlemenin yapıldığı, merkezî ve yerel yönetimle-

Şekil 9. Fatih'te, 177 ada 1 parselde bulunan bina (Kaynak: <https://yandex.com.tr/harita>).

Şekil 10. Fatih'te, çıkılan katlarla orijinallikleri bozulmuş sivil mimari örnekleri. Yapıların bulunduğu semtler; üst sıra, soldan sağa: Yenikapı, Fener, Horhor; alt sıra, soldan sağa: Fatih, Balat, Beyazıt. Kaynak: Yazarın Kişisel Arşivi, 2019.

rin büyük çabalar harcadığı, akademisyenlerin ve gazetecilerin üzerlerinde çalıştığı bütün bu kültür mirasının bütüncül bir anlayışla korunması gerekirken, bu durum yok sayılarak uygulamaya sokulan İmar Barışı ile tüm bu çabalar bir anlamda boşa gitme sürecine girmiştir.

Son yıllarda tarihî kent merkezlerinin ve özelde de Tarihî Yarımada'nın kendine has kentsel dokularının yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çektiği bir ortamda, bu dokulara verilmiş za-

rarların yasal hâle gelmiş olması, gelecekte de verilecek zararların bir anlamda önünü açmıştır. Bu nitelikli alanlar üzerindeki ilgi artmışken, İmar Barışı uygulamasıyla söz konusu olacak tahribat, birçok kazanımı yok edecektir.

Günümüzde İstanbul'da yalnızca Tarihî Yarımada değil, diğer tarihî kent merkezlerimiz olan Beyoğlu, Beşiktaş, Kadıköy, Üsküdar gibi ilçeler de nitelikli kentsel dokulara sahiptir. Ancak Tarihî Yarımada gibi bu ilçelerde de kanun dışı uygulama-

Şekil 11. Fatih'te, sonradan çıkılan katlarla orijinallikleri bozulmuş sivil mimar örnekleri. Yapıların bulunduğu semt, Gedikpaşa (Kaynak: Yazarın Kişisel Arşivi, 2019).

lar neredeyse her sokak ve caddede görülmekte, bu durum da insan sağlığı ve kent estetiği gibi konularda büyük sorun yaratmaktadır. Tekeli, her yapının mimarisinin ve görünüşünün kamusal bir mal olduğunu belirtmekte, insanların mülk sahibinin verdiği kararlar gerçekleşen binanın dış görünüşünü yaşamları sırasında oradan gelip geçerken tüketmekte olduklarını, bu nedenle de çevrenin görüntüsünü bozan bir yapının orada yaşayanların yaşam kalitesini etkilediğini öne sürmektedir (Tekeli, 2009b, s.268–269).

Merkezî yönetimlerce yapılan bazı düzenlemelerin, yerleşim yerlerinde birçok soruna sebebiyet verebildiği, İmar Barışı düzenlemesiyle de görülmüş durumdadır. Bu düzenlemeler, bizzat merkez eliyle çizilen yasal sınırlar, koruma çabaları ve uygulamalarıyla da çelişmektedir. Bunun yanı sıra, ilçe belediyelerinin plan ve programları dahilindeki öncelik ve uygulamalarıyla da örtüşmemektedir. Fatih Belediyesi'nin yayınladığı son stratejik plan olan 2020–2024 dönemi stratejik planında ilçe belediyesinin vizyon olarak belirlediği “Medeniyetlerin ve Türkiye'nin vitrini olan Fatih'i; eşsiz mirasına sahip çıkarak, yaşam kalitesi yüksek, kültürel, tarihî, turistik ve ticari merkez yapmak” cümlesi (Fatih Belediyesi, 2020), İmar Barışı'nın gerçekliğiyle zıtlık arz etmektedir. İlçenin bu

hedefine ulaşmasının, ilçenin neredeyse tümüne etki edebilme potansiyeline sahip olan İmar Barışı karşısında zora girmesi kuvvetle muhtemeldir. Yine İstanbul Tarihî Alanları Alan Yönetimi Başkanlığı'nın hazırladığı İstanbul Tarihî Yarımada Yönetim Planı'ndaki birçok ilke, hedef ve önceliklerin de İmar Barışı'nın getirisi olan olumsuz etkiler karşısında hükümlerinin kalmadığı ortadadır.

Sonuç ve Öneriler

İmar Barışı, Türkiye'nin kentleşme sürecinde uygulanmış olan ilk imar affı değildir. Mevcut planlamaların yetersizliği, denetimsizlik, imara aykırı uygulamalar karşısında gerekli yaptırımların uygulanmaması gibi sebepler nedeniyle kentler kontrol edilemez bir hızla sıkışmış ve genişlemiştir. Araziler hızlı bir şekilde dolmuş, mevcut yapıların ise kat sayıları artış göstermiştir. Büyüyen yapı stokunun önemli bir kısmı kanuna aykırı yapılardan oluşmuştur. Bu durum neticesinde de merkezî yönetimler af düzenlemelerini devreye sokmuştur. Afların tekrar eden bir süreç izlemesi, arazi ve mülk sahiplerinin kanun dışı yollara sapmasını kolay hâle getirmiş, sürecin sonunda yeni bir imar affı çıkabileceği yönündeki inançlarını korumalarına sebep olmuştur.

İmar aflarının uzun yıllardır belli periyotlar dahilinde merkezî yönetimler eliyle kanunlaştırılması, vatandaşların nasıl olsa af çıkacağı düşüncesiyle mevcut binalarını büyütmelerine, imar izinleri olmaksızın belli arazilerde imara aykırı yapılar inşa etmelerine neden olmuştur. Geline nokta ise 2018 yılında kanunlaşan İmar Barışı düzenlemesi ile birlikte tüm bu yapıların yasal hâle getirilmesi mümkün olmuştur. Giritlioğlu ve Özden (2020, s.280) düzenlemenin doğrudan bir mülkiyet hakkı da tanımadığını, kalıcı bir çözüm sunmadığını ve bir pansuman niteliği taşıdığını, toplumun yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilediğini, can ve mal güvenliklerini tehdit ettiğini vurgulayarak düzenlemenin aksak yönleri üzerinde durmuştur.

Tarihî Yarımada özelindeki kanundan muaf bölgenin sınırları birçok çelişkiyi beraberinde getirmiştir. 2. Dünya Savaşı'ndan itibaren önemi kademe kademe artmış olan ve birçok uluslararası kurumun desteği neticesinde hayata geçirilen düzenlemelerle somut kılınan kentsel koruma olgusu ülkemizde de son yıllarda büyük ölçüde benimsenmiş, bu bağlamda birçok resmî girişim ve düzenleme yapılmıştır. Ancak Tarihî Yarımada'da söz konusu sınırlama, kentsel korumanın ilkelerine aykırılık teşkil etmekte, bölgenin bütünlüğüne zarar vermekte, birçok resmî kurumun koruma politikalarına engel yaratmakta, yürürlükte olan yönetmeliklerle uyum göstermemektedir. Makale akışında da sıklıkla atıf yapılan İstanbul Tarihî Alanları Alan Başkanlığı'nın İstanbul Tarihî Yarımada Yönetim Planı da bu noktada öne çıkmaktadır. UNESCO Dünya Mirası Komitesi ve ICOMOS'un karar ve tavsiyeleri bu planın oluşmasında kritik önemdedir. Bu plan ile birlikte İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde Kültür Varlıkları Daire Başkanlığının kurulması, Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü (KUDEB) ve Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü'nün yeniden yapılandırılması, Dünya Mirası alanı olan Kara Surları dışındaki tampon bölgenin genişletilmesi ve daha birçok uygulama hayata geçirilmiştir. İstanbul Tarihî Yarımada Yönetim Planı dahilinde verilen birçok karar, yarımadanın kimliği ve dokusunun korunmasına yöneliktir. Planda yer alan şu ifadeler bu çabayı doğrular niteliktedir: "Kentsel tasarım projeleri doku bütünlüğünü zedelemeyecek şekilde; sokak silüetleri ve bölge-sokak-ada-parsel-yapı ölçeğinde detayları içerecek, "Fatih İlçesi, Tarihi Yarımada Silüeti" etkisi göz önünde bulundurulacaktır", "... bölgenin geleneksel mimari karakteri göz önünde bulundurularak, doku bütünlüğünü zedelemeyecek uygulamalara ilgili Koruma Kurulu onayı ile izin verilecektir", "Korunması gerekli sivil mimarlık örneği müstakil yapılar özgün biçimi ile korunacaktır. Bu tür yapılarda, restorasyon aşamasında kat mülkiyetine geçiş ilgili Koruma Kurulu kararı ile düzenlenebilir". Bu noktada sonuç olarak Tarihî Yarımada'ya odaklı koruma programlarının varlığı ortadayken, İmar Barışı'nda belirlenen sınırların hangi kaygı ve önceliklerden hareketle oluşturulduğunun kamuoyuna açıklanmış olması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bunun yapılması, kanuna dair birçok noktayı belirsiz kılmıştır.

Makalenin kaleme alındığı tarihte Yapı Kayıt Belgesi başvuruları sonlanmış, birçok yapının başvurusu tamamlanmış durumdadır. Tarihî Yarımada'yı oluşturan Fatih ilçesinde çok sayıda yapı kanundan yararlanmıştır. Fatih'in yapı stoku, çeşitlilik arz eden bir yapıdadır. İlçede, geçmişten günümüze ulaşmayı başarabilmiş çok sayıda sivil mimarî örneği tescilli yapı bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, 1950'li yıllardan sonra yapılan çok sayıda apartman mevcut olup bunların çoğu riskli yapılardır. Yapıların eskilikleri ve yeterli ölçüde mühendislik hizmeti alınmadan inşa edilmiş oluşlarının yanında izinsiz yapılan eklemelerle yükleri artmış, taşıdıkları risk yükselmiştir. Bu tehlike arz eden durum, yapı stokunun önemli kısmının yenilenmesi veya güçlendirilmesi gereken ilçede insanların can güvenliği konusunda endişe verici bir durum yaratmıştır. Buna ek olarak, riskli yapıların olası bir afet durumunda çevrelerine verdikleri zarar düşünüldüğünde, yarattıkları tehlikelerin büyüklüğü de daha iyi anlaşılmaktadır. Anıtsal yapıların, tescilli yapıların, bir diğer deyişle bütün tarihî ve kültürel miras unsurlarının Tarihî Yarımada'nın geneline yayılmış oluşu, bu değerleri de risk altında bırakmaktadır.

Geçmişten günümüze ulaşmayı başarmış sivil mimari örneklerinin yoğun olarak görüldüğü Fatih semtleri, kentsel koruma anlayışının odağında yer alan bölgelerdir. Ancak bu bölgeler aynı zamanda izinsiz yapılaşmanın, kaçak kat uygulamalarının ve çeşitli imara aykırı durumların da yoğun olarak görüldüğü yerleşim alanlarıdır. Bu bölgelerin tamamına yakını, İmar Barışı kapsamında olan, yani Yapı Kayıt Belgesi başvurusu yapabilme imkânına sahip olmuş yerlerdir. Nitekim çeşitli eklemelerle kat sayısı artmış birçok yapı, kanunun tanıdığı hak ile yasal duruma gelmiştir. Bunlarda yerleşim hâlâ sürmekte, üstelik bazıları otel olarak işlev kazanmış durumdadır. Deprem konusunda birçok önlem alınması gereken İstanbul'da bu tarz uygulamaların insan, ekonomi ve kent bazında büyük tahribatlar yaratacağı açıktır.

Kentlerin, özellikle de tarihî kent merkezlerinin estetik görünümünün ve kendine has kimliklerinin korunması da kentsel korumanın önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Turizm konusundaki hedeflerin gerek merkezî yönetim gerekse de yerel yönetimler bazında günden güne güçlenip çeşitlendiği bir dönemde kentsel dokuların tahrip olmasına yol açacak düzenleme ve uygulamalardan kaçınılması gerekmektedir.

Amsterdam Bildirgesi'nin temeli olarak kabul edilebilecek olan "Bütünleşik Koruma", Tarihî Yarımada özelinde de benimsenmesi gereken bir anlayıştır. Bu anlayışa göre kültürel mirasın korunması kavramı, yalnızca ünlü birkaç anıtın korunması ile sınırlı kalmamalı, önemli yapıları içermeyen ancak bir bütün olarak tarihî ve kültürel değerleri bulunan mahalleleri de kapsamalıdır. Buna bağlı olarak da koruma, kent ve ülke planlamasının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmelidir (Doratlı, 2007, s.15). Görgülü de bütünleşik korumanın önemine dikkat çekmiş, bilimsel, nesnel ve evrensel olmayan politikaların tarihî mirası sosyal, ekonomik ve toplumsal yaşama katamayacakları

gibi kentlerin kimliğinde ve kent kültüründe tahribata sebebiyet vereceklerini ifade etmiştir (Görgülü, 2007, s.39).

İmar Barışı düzenlemesi ve kentsel koruma ilkelerinin yarattığı çelişkili durumun ve ileride ortaya çıkması kuvvetle muhtemel olan sorunların kısa vadede çözülmesi kolay gözükmemektedir. İstanbul'da önümüzdeki yıllarda büyük bir deprem olacağı, konunun uzmanı olan birçok bilim insanı tarafından sık sık dile getirilmekteyken, yalnızca Fatih değil, İstanbul'un genelinde ve çevre illerde ivedilikle önlemler alınması gerekmektedir.

İlhan Tekeli'nin makale akışında aktarılan görüşlerinde de vurgulandığı üzere planlama anlayışı, kentlerin ve kentte yaşayan insanların varlıklarını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmeleri açısından hayati önemdedir. Bilimsel gerçekler ışığında ve insan odaklı bir yaklaşımla kurgulanması gereken planlama anlayışı, devamında kapsamlı bir denetim mekanizması ile kontrol edilmeli ve plan dışı uygulamaların mümkün olduğunca engellenmesine çalışılmalıdır. Bu da merkezî yönetim ve yerel yönetimlerin eşgüdüm içerisinde çalışması, sivil toplum kuruluşlarının ve üniversitelerin plan ve uygulama aşamalarında sürece katılmaları, vatandaşın görüş ve hassasiyetlerinin göz önünde bulundurulması, başka bir ifadeyle, politikaların yönetim esaslarına uygun bir şekilde yürütülmesiyle mümkündür.

Ülkemizde koruma konusunda çok sayıda kanun yürürlükte ve birçok odak aktif olarak rol almaktayken, tüm bu sürecin önünde engel teşkil eden İmar Barışı gibi düzenlemelerin hayata geçirilmesi birçok soruna sebep olmaktadır. İmar Barışı'nın ortaya çıkmasına neden olan sorunların çözülmesinin elzem olduğu açık olmakla birlikte, kanunun hazırlık sürecinde söz konusu paydaşların fikirlerinin yeterince alınmamış oluşu, ortaya çıkan sorunların öncelikli sebebidir. İmar Barışı süreci sona yaklaşmış ise de bundan sonraki süreçte müzakereye açık bir politika yürütülmesi; kentin riskli yapı stokunun düzeltilmesi, insanların can güvenliğinin sağlanması, kentlerin kültürel mirası ve kentsel dokularının geleceğe aktarılıp sürdürülebilir kılınması gibi açılardan gereklilik arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- Ahunbay, Z. (1999). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi.
- AK Parti. (2018). Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçimler Seçim Beyanname. Erişim: 25.01.2021 <https://www.akparti.org.tr/media/3-18779/24-haziran-2018-cumhurbaskanligi-secimleri-ve-genel-secimler-secim-beyanname-sayfalar.pdf>
- Beyazıt, E. & Gül, H. & Güneş, M. (2013). Kent Kimliği ve Kimliksizleş(tiril) en Kentler Üzerine Bir Tartışma. C. Ergun, M. Güneş ve A. Dericioğlu (Der.), *Kent Üzerine Özgür Yazılar içinde* (s.149-162), İstanbul: Bağlam.
- Çavuşoğlu, E. (2016). *Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi*. İstanbul: Ayrıntı.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2018). İmar Barışı Bilgilendirme Broşürü. Erişim:18.01.2020. <https://webdosya.csb.gov.tr/db/imarbarisi/icerikler/brosur-20180603111057.pdf>
- Çınar, S. ve Kart, N. (2005). Tarihi Kentsel Mekanları Koruma Olgusunun Turizme Etkileri ve Sultanahmet Çevresi İçin Bir Öneri. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi. Seri:A, Cilt:55, Sayı:2, 71-86.
- Çöl, Ş. (1998). Kentlerimizde Kimlik Sorunu ve Günümüz Kentlerinin Kimlik Derecesini Ölçmek İçin Bir Yöntem Denemesi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.
- Çubuk, M. (2018). *İnandığım Şehircilik*. İstanbul: Cinius.
- Doraltı, N. (2007). KKTTC'de Tarihi Kentsel Alanların Korunmasına İlişkin Yasal Çerçeveye Eleştirel Bakış. A. Mengi (Ed.), *Kent ve Planlama: Geçmiş Korumak Geleceği Tasarlamak içinde* (s.13-29). Ankara: İmge.
- Duru, B. ve Turan, M. (2013). Korumanın Yasal ve Yönetmel Boyutları: Bereketli Topraklardan Beton Bloklara. C. Ergun, M. Güneş ve A. Dericioğlu (Der.), *Kent Üzerine Özgür Yazılar içinde* (s.119-127), İstanbul: Bağlam.
- Fatih Belediyesi. (2018). Erişim:23.01.2020. <http://www.fatih.bel.tr/icerik/15542/fatihlilerden-imar-barisina-yogun-ilgi/>
- Fatih Belediyesi Stratejik Planı. (2020). Erişim:23.01.2020. <http://www.fatih.bel.tr/assets/insankaynaklari/stratejikplan.pdf>
- Giritlioğlu, P. P. ve Özden, K. (2020). Kentsel Adalet Ekseninde İmar Afı: "İmar Barışı" Üzerine Bir Değerlendirme. H. Erman, T. Öğüz, Ş. Şıpka, E. İnal, B. Baysal (Der.), Prof. Dr. Necla Giritlioğlu'na Armağan içinde (255-282), İstanbul: On İki Levha.
- Görgülü, Z. (2007). Kültürel Mirasımızın Korunması Üzerine Bir Kez Daha Düşünürken. A. Mengi (Ed.), *Kent ve Planlama: Geçmiş Korumak Geleceği Tasarlamak içinde* (s.39-46). Ankara: İmge.
- Hasol, D. (2012). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi.
- Keleş, R. (2019). 100 Soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondu. İzmir: Cem.
- Özaslan, N. (2010). Mimari Koruma Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi. N. Özaslan ve D. Özkut (Ed.), *Mimari Korumada Güncel Konular içinde* (s.1-16). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Özgünel, A. C. (2007). Kültürel Mirasın Korunması Üzerine Düşünceler. A. Mengi (Ed.), *Kent ve Planlama: Geçmiş Korumak Geleceği Tasarlamak içinde* (s.47-52). Ankara: İmge.
- Özkaya Özlüer, I. (2018). İmar Barışı Düzenlemesine Hukuki Bir Yaklaşım. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:9, Sayı:2, 313-340.
- Tekeli, İ. (1990). Bir Kentin Kimliği Üzerine Düşünceler, Prof. Dr. Mübeccel Kıray'a Armağan, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:VII, Sayı:1-2.
- Tekeli, İ. (2009a). Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Tekeli, İ. (2009b). Akılcı Planlamadan, Bir Demokrasi Projesi Olarak Planlamaya. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Tekeli, İ. (2009c). *Kentsel Arsa, Altyapı ve Kentsel Hizmetler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Tekeli, İ. (2010). Türkiye'nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Tekeli, İ. (2013). İstanbul'un Planlanmasının ve Genişlemesinin Öyküsü. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- TMMOB. (2019). Erişim:23.01.2020. <https://www.tmmob.org.tr/icerik/kartalda-yasanan-facia-siyasal-iktidarin-yanlis-imar-politikalarinin-urunudur>
- Türkiye'de Tarihi Kent Dokularının Korunması ve Geleceğe Taşınması Sempozyumu. (2002).
- UNESCO. (2011). Tarihi Kentsel Peyzaja İlişkin Tavsiye Kararı. Erişim:22.01.2020. <http://www.unesco.org.tr/Pages/590/176>
- 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu. (1983). Resmi Gazete. Sayı:18113. Erişim:22.01.2020. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2863.pdf>
- 3194 sayılı İmar Kanunu. (1985). Resmi Gazete. Sayı:18749. Erişim:18.01.2020. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3194.pdf>
- 7143 sayılı Vergi ve Diğer Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun. (2018). Resmi Gazete. Sayı:30425. Erişim:20.01.2020. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/06/20180606-8.htm>

ARAŞTIRMA / ARTICLE

Türkiye’deki Serbest Planlama Bürolarının Coğrafyası: Mekansal ve Sektörel Analiz

Geography of Private Planning Offices in Turkey: Spatial and Sectoral Analysis

 Binnur Öktem Ünsal, **Gizem Aksümer**

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul

ÖZ

Türkiye’de 2000’lerde hızlanan inşaat odaklı büyüme politikaları kentlerin hızlı yeniden yapılanmayı getirmiştir. Bu süreçte kentsel rantın yaratılması ve dağıtılmasında en önemli araçlardan birisi olan planlama kurumu, yasal ve yönetsel düzenlemeler ile kaotik ve dağınık bir hale gelmiştir. Planlama, siyaset ve piyasa ile ilişkileri bağlamında ülke gündeminde her zamankinden daha fazla yer alır iken, bu ekonomi politik altında planlama pratiğinin nasıl dönüştüğü ise çok az tartışılmıştır. Bu makale Türkiye’de mekânsal planların büyük bir çoğunluğunu yapan serbest planlama bürolarına, bu büroların coğrafyasına, karne yönetmeliğinin planlama bürolarının sektördeki faaliyetlerine etkilerine ve büroların yaptıkları işlere odaklanmaktadır. Bu kapsamda Şehir Plancıları Odasından temin edilen MDU verileri, anket ve derinlemesine görüşmelerden oluşan saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırmada planlama okulları ile birlikte büroların sayısının arttığı, büroların coğrafi olarak tüm Türkiye’ye yayıldığı tespit edilmiştir. Ankara’daki A grubu karne bürolar piyasada hakimiyetlerini korur iken, ülkenin gelişmiş kentlerinde bölgesel hakimiyet kuran bürolar olduğu bulunmuştur. 2000 sonrasında sektör genişlemiş ve çeşitlenmiş, sektörün büyümesinde plan değişiklikleri en belirgin şehircilik hizmeti olarak ön plana çıkmıştır. Üst ölçekli planlar yada uzmanlık gerektiren planları daha çok A grubu planlama büroları yapar iken, plan değişiklikleri tüm karne grupları tarafından en yoğun yapılan işlerdir. Sektörde yeni iş alanları ortaya çıkmış olmasına rağmen farklı karne grupları arasındaki eşitsizlikler derinleşmiş, bürolar, özellikle genç bürolar, karne sınırlamaları, davalan piyasa ve siyaset-sermaye baskısı arasında sıkışmıştır.

Anahtar sözcükler: Planlama sektörü; planlama pratiği; serbest planlama büroları.

ABSTRACT

Construction-oriented growth policies accelerated the urbanization process in the 2000s in Turkey. A series of new legal and administrative arrangements destabilized Turkey’s urban planning system, which was one of the most important tools in creating and distributing urban rents. For the first time, planning became a prominent political and market issue. However, the influence of the dominant economic policy on the spatial planning sector has seen little debate. This study focuses on private planning offices, their geographies, the impact of regulations on them and the variety of projects they serve. The data were obtained from analysis of all planning projects completed between 2003 and 2018 in Turkey by these private planning offices and approved by the relevant Chamber of City Planners, questionnaires with planning offices in different cities of the country and structured interviews with planning office representatives in Istanbul and Ankara. The findings show that the number of private planning offices has increased because there are now more planning schools and that these planning offices have spread throughout Turkey. However, planning offices in Ankara still dominate the national planning sector country while planning offices in more developed cities have built their regional hegemony. The planning sector has grown after plan amendments became a prominent planning service. While upper scale spatial plans and sectoral plans are prepared by A-level private planning offices, plan amendments have become the main work of all planning offices. Private planning offices, especially newer ones, remain trapped between regulations and capital pressure.

Keywords: Planning sector; planning practice; private planning offices.

Geliş tarihi: 17.07.2020 Kabul tarihi: 25.02.2021

Online yayımlanma tarihi: 06.04.2021

İletişim: Binnur Öktem Ünsal

e-posta: binnuroktem@hotmail.com

1. Giriş

Türkiye'nin uzun zamandır izlediği inşaat odaklı büyüme stratejisi başta kentsel alanlar olmak üzere oldukça büyük bir coğrafyada toprak üzerinden rantın yaratılma ve dağıtılma konularında önemli tartışmalara yol açmıştır. Bu konu ülke tarihinde daha önceki yıllara nazaran çok daha sık ve yoğun biçimde hem siyasal hem de akademik tartışmalarda yer alır iken, kent planlama bu gelişmelerden en çok etkilenen meslek alanlarından biri haline gelmiştir. Şehir plancıları Türkiye'de mesleklerini kent planlarının hazırlanmasında ve onaylanmasında belirleyici olan kamu kurumlarında, kamu ya da özel şahıslar için bu planları ya da plan değişikliklerini hazırlayan serbest planlama bürolarında, akademik dünyada ve gayrimenkul sektöründe farklı pozisyonlarda icra etmektedirler. Şehir planlama formasyonuna sahip plancıların kendi meslek alanlarına hakimiyetleri ya da alana dair belirleyicilikleri ağırlıklı olarak 1980 sonrası gerçekleşmiş, meslek alanında aktif olan şehir plancılarının sayısı ve yaptıkları iş çeşitliliği ise özellikle 2000 sonrası hızla artmıştır. Başta konut, ulaşım, enerji olmak üzere hem kentsel alanda hem de kırsal alanda büyük projelerin gerçekleştirildiği, arsa ve arazi piyasalarının kentsel dönüşüm projeleri ile yeniden düzenlendiği bu yıllarda sektör büyümüş ve genişlemiştir.

Türkiye'de planlamanın kurumsallaşma sürecinde ülkeye özgü birtakım koşullar ve gelişmeler özellikle yerel yönetimlerde planlama birimlerinin zayıf kalması ile sonuçlanmış, dolayısıyla planlama sektöründe serbest çalışan planlama bürolarının planların hazırlanması aşamasında ağırlığı başlangıçtan bugüne değin varlığını sürdürerek devam etmiştir. Modern Türkiye tarihinde yapılan planların büyük bir çoğunluğu serbest çalışan plancılar tarafından hazırlanmıştır. 1933 Yapı ve Yollar kanununa kadar harita mühendisliği ve mimarlık formasyonuna sahip plancılar sektöre hâkim iken, 1930'lardan 1990'lara kadar mimar plancılar sektörde belirleyicidir. Şehir ve Bölge Planlama okullarının açılması, Şehir Planlama Odasının kuruluşu ve 2006'daki plan yapım yönetmeliğince plan yapma hakkının sadece okulların Şehir ve Bölge Planlama Bölümleri mezunlarına tanınması ile planlama formasyonuna sahip plancıların sektördeki belirleyiciliği artmıştır. Önceleri Ankara merkezli gelişen serbest planlama büroları zamanla İstanbul, İzmir, Eskişehir olmak üzere Anadolu'ya yayılmıştır.

Türkiye'de serbest planlama büroları 1980'den itibaren uygulanan neoliberal politikaların hakim olduğu ekonomi politik ortamda mesleklerini gerçekleştirmektedirler. Ülkede 2000 sonrasında güçlü bir ivme kazanan neoliberalleşme projesinin kentsel gelişme modeli emlak eksenli büyüme modelidir. Dönem boyunca kentsel ve hatta kırsal alanlarda yaratılan rantın, sermaye birikiminin kolay ve hızlı biçimi olarak neredeyse tüm toplumsal sınıflar ve gruplar tarafından kabul edilmesi şehir plancılarının meslek alanlarının dinamiklerini büyük ölçüde değiştirmiştir. Emlak eksenli projelerin artışı, kentsel rantları

destekleyen finansal ve yasal düzenlemeler inşaat sektörünü dolayısıyla şehir planlama meslek alanının iş kapasitesini hem büyütmüş hem de çeşitlendirmiştir. Eş zamanlı olarak sektörde yaratılan iş kapasitesini dikkate almadan ve kamuda istihdam olanakları yaratılmadan çok sayıda açılan planlama okullarından mezun olan plancıların serbest planlama büroları kurmaya yönelmesi, sektörde işlerin bölüşümü konusunda ciddi bir rekabet ortamı yaratmıştır.

Bu makale Türkiye'deki kent planlama sisteminin az bilinen ancak etkinliği yüksek olan bir aktörüne, serbest çalışan planlama bürolarının mekânsal dağılımı ve sektörel analizine odaklanmaktadır. Türkiye'de planlama sisteminin neoliberalleşme sürecinin ülkedeki planlama bürolarının coğrafi dağılımına ve yaptıkları planlama işine etkileri, büroların karne sahipliği, kuruluş yılları, faaliyet gösterdikleri kentler ve faaliyet alanları üzerinden ortaya konulacaktır. Sektör içinde farklı zaman dilimlerinde kurulmuş olan planlama bürolarının sektörde hangi işlerde yoğunlaştıkları, sektörel ve mekânsal yoğunlaşmada etkili olan faktörler tartışılacaktır. Bu tartışmaya çerçeve oluşturmak amacıyla öncelikli olarak planlama meslek alanının pratiklerini belirleyen neoliberal kentleşme ve planlama tartışmalarına ilişkin literatüre yer verilecektir. İzleyen bölümde Türkiye'de mekânsal planlama sisteminin emlak eksenli büyüme modelinin etkinliğinin artmasına paralel olarak nasıl düzensizleştirildiği ve dağınıklığılaştırıldığı ortaya konulacaktır. Daha sonra 2003 ile 2018 yılları arasında serbest çalışan planlama bürolarının ekonomik coğrafyasına odaklanılacaktır.

2. Yöntem

Bu araştırma temelde nicel ve nitel verilerin birlikte, birbirini tamamlamak amacıyla kullanıldığı bir yöntemle hareket etmektedir. Öncelikle çeşitli kaynaklardan toplanan nicel veriler kategorize ve analiz edilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın ilk aşamasında Şehir Plancıları Odası'nın Genel Merkezinden 2018 yılı Odaya tescilli planlama bürolarının bilgileri ve yine 2003 ile 2018 yılları arasında Türkiye'de gerçekleştirilen tüm işlere ait Mesleki Denetim Uygulama (MDU) verileri alınmıştır. Tescilli şirketlere ait verilere dayanarak planlama bürolarının karne sahipliğine göre coğrafi dağılımı tespit edilmiştir. Mesleki Denetim Uygulama verileri üzerinden ise Türkiye'deki planlama büroları tarafından yapılan işler karneye ve yapılan işe göre tasnif edilmiş, hangi büyüklükteki işleri hangi tür büroların yaptığı, iş yapılan illere göre uzmanlaşmaların olup olmadığı ve kamu ya da özel sektöre yapılan işler irdelenmiştir. Bu analizde özellikle de Ankara'nın önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmıştır.

İkinci aşamada, İstanbul ve Ankara'da en çok iş yapan bürolarla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerin temaları, işyeri öyküsü, büronun faaliyet alanları ve planlama sürecine ilişkin detaylardan oluşmuştur. Ayrıca beraber çalışılan kurumlar ve işyerinde çalışanlara dair bilgi-

ler de bu görüşmelerde ortaya çıkarılmıştır. İstanbul'da 12, Ankara'da ise 5 planlama bürosu, Şehir Plancıları Odası Genel Başkanı ve Şehir Plancıları Odası İstanbul Şube Başkanı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerden elde edilen bilgiler ışığında araştırma ülkedeki tüm planlama bürolarını kapsayacak biçimde genişletilerek bir anket çalışması düzenlenmiştir. Anket çalışmasında, planlama bürolarının plan yapım deneyimleri irdelenmiştir. Bu anlamda kadrolarının nicelik ve nitelik özellikleri, büroların nerelerde bulundukları, hangi bölgelerde işler yaptıkları, hangi sektörlerde yoğunlaştıkları ve sorunlarına dair kapsamlı sorular sorulmuştur.

Ülkedeki toplam 727 büronun 119'una ulaşılmıştır. Büroların mekânsal dağılımları, kuruluş yılları ve karne sahipliklerine göre dengeli bir dağılım sağlanmaya çalışılmıştır. Anket yapılan büroların %15'i Ankara, %9'u İzmir ve %8'i İstanbul'da yer almaktadır. Bu illerin dışında 38 kentte yer alan planlama büroları ankete cevap vermişlerdir.

Sonuç olarak araştırmada pek çok yöntem ve tekniğin bir arada kullanıldığı, nicel verilerin yoğun olduğu ancak nitel görüşmelerle desteklenen bir metodoloji kullanılmış, bu metodoloji araştırmanın gereklerine göre şekillendirilmiştir.

2.1. Teorik Çerçeve: Mekansal Planlamanın Neoliberalleşmesi

Kırk yılı aşkın bir süredir dünya üzerinde gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere oldukça geniş bir coğrafyada plancılar neoliberal doktrinin öğretileri tarafından yönlendirilen piyasalarda mesleklerini icra etmektedirler. En genel tanımıyla kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi, ekonominin deregüle edilmesi ve kamusal harcamalarda kesintiler ile refah devleti kurumlarının ve politikalarının yerine piyasa odaklı düzenlemelerin gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilecek olan neoliberalizm, 1970'lerden itibaren farklı coğrafyalardaki birçok kentin sosyo mekânsal dönüşümünde etkili olmuştur (Waterhood, Otengrafen ve Sykes, 2013; Brenner ve Theodore, 2002). Dünya ekonomisinin yeniden yapılandığı bu süreçte sanayi büyük oranlarda gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere desantralize olmuş, uluslararası sermaye, mal ve insan hareketleri artmış, yeni küresel ekonomi belli kentler ve bölgeler üzerinden organize edilir ve yönetilirken, kentlerin ve ülkelerin ekonomik krizden çıkabilmesi ve büyüyebilmesinin koşulunun küresel ekonomiye eklemlenme olduğu yaygın kabul görmüştür. Kentlerde, ekonomiyi canlandırmak, sanayisizleşmenin yarattığı başta yapısal işsizlik olmak üzere diğer sosyal ve mekânsal sorunları çözmek üzere üst düzey hizmet sektörlerinin gelişimi teşvik edilmiş, uluslararası akışkanlığı artan sermayeyi çekmek için büyük kentsel projeler ve altyapı yatırımları geliştirilmiştir. Lüks alışveriş ve konut projeleri, uluslararası iş merkezleri, büyük iletişim ve altyapı yatırımları, uluslararası organizasyonlara ev sahipliği yapmak merkezi ve yerel yönetimlerin önceliği olmuştur. Sermayenin artan hareketliliği sonucu özellikle de büyük

ölçekli emlak geliştirme projeleri formunda kentlere büyük ölçekli sermaye yatırımları gerçekleşmiştir (Taşan Kok, 2012). Girişimci kent yönetimleri tarafından kentler küresel ekonominin ihtiyaçları/talepleri üzerinden yeniden yapılandırılırken; kentsel mekan en karlı yatırım alanlarından biri haline gelmiştir. Kentsel mekanın metalaşması yolu ile sermaye birikimi, tüm dünyada kapitalizmin krizini ötelemek için mekânsal bir çözüm aracı olmuştur (Harvey, 2001). Kentsel projeler çöküntü alanları, eski sanayi, depolama, liman alanları, yıpranmış sosyal konut alanları gibi emlak değeri henüz maksimize edilmemiş kent parçalarını hedeflemiştir. Yeni küresel ekonominin sadece gelişmiş ülke kentleri için değil eğer doğru politikalar uygulanırsa gelişmekte olan ülke kentleri için de ekonomik gelişmesi için fırsatlar sunduğu söylemi gelişmekte olan ülke kentlerinde de etkili olmuş, yerel yönetimler hızla büyük kentsel projeler gerçekleştirmişlerdir. Neoliberal kentleşme dinamikleri kentsel gelişmenin büyük oranda enformal ilişkiler içinde gerçekleştiği bu kentlerde hızla enformel alanları çeşitli yasal düzenlemelerle formel piyasalara eklemlenerek emlak sektöründe canlanmaya yol açmıştır. Dönem boyunca yapıcı çevre üretimi dünya ölçeğindeki finans kuruluşları için kârlı bir yatırım alanı olur iken, özellikle gayrimenkul sektörü kullanım ihtiyacından bağımsızlaşarak spekülasyon bir yatırım aracı haline gelme eğilimi göstermiştir (Yeşilbağ, 2016). Küresel ekonomiye eklemlenmek ve uluslararası sermayeyi çekme odaklı politikalar gayrimenkul sektöründeki dinamikler ile birlikte, hem gelişmiş Batı ülkelerinde hem de gelişmekte olan ülkelerde kentsel rantları sermaye birikim stratejilerinin en kârlı alanlarından biri yapmıştır. Dolayısıyla inşaat ve gayrimenkul sektörü özellikle 2008-2009 krizine kadar hızlı bir büyüme göstermiş, sonrasında ise farklı coğrafyalarda farklı büyüme trendleri ile önemini korumaya devam etmiştir.

Ekonomik büyümeyi finanse etmek için devletin kentsel düzenlemeye ve kentsel toprakların metalaşmasına yönelik artan ilgisi, neoliberalizmin devletin küçülmesine olan vurgusunun aksine neoliberal kentleşme projelerinde devletin aktif olarak rol alması ile sonuçlanmıştır. Kamu ile birlikte ekonomik, politik ve kültürel elit gruplar neoliberal projenin uygulanmasında etkili olmuş, çoğu zaman kamu özel ortaklıkları ile büyük kentsel projeler gerçekleştirilmiştir. Kamunun aktif rol aldığı neoliberalleşme projelerinin inşasında devletin elindeki en önemli düzenleme araçlarından birisi ise planlama olmuştur. Sager (2011) neoliberalizm kavramının plancıların çalıştığı koşulları yaratan politik eğilimleri ve bürokratik dönüşümleri tanımladığını, bu nedenle de planlamadaki dönüşümleri anlamak için yararlı olduğunu ileri sürmektedir.

Neoliberalizm planlamanın önceliklerini değiştirmiştir. Modernist planlamanın önceliği İki Dünya Savaşı arasında, sınıfların taleplerine eşit yaklaşan, emeğin yeniden üretimi için gerekli kamusal hizmetlerin mekanda eşitlikçi dağılımını hedefleyen Keynesyen politikalar tarafından belirlenirken, neoliberal politikalarla birlikte sermayenin taleplerini önceleyen bir yaklaşıma evrilmiştir (Taşan-Kok, 2016). Klasik modernist planlama

yaklaşımı özellikle 1980'lerde, kamunun rolünün çok güçlü olduğu, bütüncül, katı ve uzun vadeli yapısının piyasaların etkinliğini ve verimliliğini olumsuz yönde etkilediği, maliyetleri artırdığı ve projelerin uzamasına neden olduğu gerekçeleri ile eleştirilmiştir (Baker vd., 2006). Ancak Sager'in (2011) de işaret ettiği üzere bu eleştirilere rağmen kamusal planlama, gayrimenkullerin değerini diğer arazi kullanım kararlarının yarattığı negatif dışsallıklardan koruduğu için geçerliliğini devam ettirmiştir. Ancak planlamanın öncelikleri değişmiştir. Neoliberal politikaların yaygınlık kazanması ile planlamanın var olma nedeni olan piyasanın başarısızlıklarını engelleme ve düzenleme özellikleri terk edilmiş, planlama kentsel gelişmeyi ya da büyümeyi öncelikli hedef olarak tanımlayan mekânsal düzenlemeleri destekler olmuştur (Gleeson ve Low, 2000). Allmendinger ve Houghton'a (2013) göre planlamanın piyasaları destekleyen önemli bir rolü vardır. Ancak sermayenin yatırımlarının kentler üzerindeki talep ve beklentileri planlamanın sürekli değişmesine yol açmaktadır (Hall ve Hubbard, 1996). Planlama sistemi düzenli olarak ancak verimsiz bir biçimde piyasaları desteklemek için en kusursuz ölçeği ve kurumsal sabitleri aramakta, bu nedenle de farklı dönemlerde planlama sektöründe farklı ölçekler tercih edilmektedir (Allmendinger ve Houghton, 2013). Taşan Kok (2012) ise planlamanın neoliberalleşmesinin sadece planlamanın özel sektör aktörlerinin talepleri ya da ihtiyaçlarına hizmet etmesi değil, aynı zamanda neoliberal politikaların yarattığı kentsel çelişiklere de cevap vermek olduğunu ileri sürmüştür. Bu çelişiklerin başında piyasa merkezli dinamiklere temellenen neoliberal kentsel gelişme sisteminin ancak arazi kullanım kararları planlama kurumları tarafından düzenlenirse işleyebileceği olmasıdır (Taşan Kok, 2012). Birçok ülkede farklı biçimlerde de olsa planlama, neoliberal kentleşme sürecinin yarattığı taleplere ya da çelişiklere cevap verirken, uzun vadeli, kapsamlı ve bütüncül planlamanın yerini 1980'lerden itibaren esnek, parçacıl, talep eksensli, kısa ve orta vadeli planlama almış, planlamanın odağı önce kentsel projelere, 1990'lardan itibaren ise eylem planları odaklı stratejik mekânsal planlamaya kaymıştır (Taşan Kok, 2012; Hall ve Hubbard, 1996).

Diğer taraftan merkezileşme derecesi ülkeden ülkeye farklılık gösteren, merkezi ve bürokratik bir yapıya sahip olan mekânsal planlamada neoliberalleşme ile birlikte başta gelişmiş Batı ülkelerinde olmak üzere birçok ülkede özel sektörde çalışan plancıların etkinlikleri artmaya başlamıştır (Zanotta, 2019). Yerel yönetimlerin bütçelerindeki daralma, kamuda yetersiz sayıda plancı olması, yerel yönetimler üzerindeki zaman baskısı, kamuda sınırlı uzmanlık kapasitesi ve planlama sürecinin daha sofistike hale gelmesi özel sektörde çalışan plancıların sektörde etkinliğinin artmasında öne çıkan nedenlerdir (McCann, 2001; Grijzen, 2010, Parker vd., 2014; Momani ve Khirfan, 2013). Türkiye'de ülkeye özgü nedenlerden dolayı daha ilk baştan beri serbest planlama bürolarının mekânsal planların elde edilmesindeki rolü büyüktür. Ancak 1980'de uygulanmaya başlanan 2000 sonrasında ise güçlenen neoliberal politikalar ve uygulamalarla birlikte emlak eksensli büyüme modeli plancı-

ların plan yaptıkları ortamın dinamiklerini büyük ölçüde değiştirmiştir. Emlak eksensli büyüme modeli ile projeler ve planlar sektörel ve ölçek olarak çeşitlenmiş, planlama piyasası inşaat sektöründeki büyümeye paralel olarak genişlemiştir. İzleyen bölümlerde önce Türkiye planlama sisteminin neoliberalleşme dinamiklerine, daha sonra ise 2000 sonrası emlak eksensli büyüme modelinin yarattığı piyasa dinamikleri içinde büyüyen planlama sektöründeki serbest planlama bürolarının coğrafyasına ve yaptıkları işlerin dönüşümüne odaklanılacaktır.

3. Türkiye Planlama Sisteminin Düzensizleştirilmesi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu izleyen yıllardan itibaren modern bir ulus devletin inşası için planlama sisteminin kurumsallaşmasına yönelik önemli adımlar atılmış, ancak ülkenin planlama sisteminin kurumsallaşması büyük oranda II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Çok partili siyasal rejime geçiş, tarımda makineleşme ve 1953'ten itibaren izlenen ithal ikameci sanayileşme politikaları sonucu hızlı bir kentleşme ortaya çıkmış, başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere büyük kentlerin hemen çeperinde enformel ilişkiler içinde sanayi alanları ve gecekondu mahalleleri, kentlerin planlı alanlarında yapsatçılık ilişkileri içinde yoğunluğu artarak dönüşen alanlar ortaya çıkmıştır. 1950'lerin başlarından itibaren bölgeler arası dengenin sağlanması, kentleşmenin yönetilebilmesi için bölge ölçeğinde planlamayı da içeren yeni bir kent planlama sistemi yaklaşımı ve şehir ve bölge plancısı yetiştirme gereklerini vurgulayan tartışmalar yoğunlaşır. 1956 yılında ilk kapsamlı İmar Kanunu çıkarılmış, 1958'de kentlerin planlarını hazırlamak ve/veya hazırlatmak ve onama yetkisi ile donatılmış İmar ve İskan Bakanlığı, 1960'ta ise kalkınma planları hazırlamakla görevli Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Bakanlık bünyesinde Bölge Planlama Dairesi kurularak birçok bölge planı yapılmıştır. 1961'de ODTÜ'de kent planlama eğitimi vermeye başlanması, 1969'da Şehir Plancıları Odası'nın (ŞPO) kurulması ise meslek alanının kurumsallaşmasında önemli adımlardır. 1957 yılında yürürlüğe giren ve 1972 yılında 1605 sayılı yasa ile güçlendirilen 6785 sayılı İmar Kanunu ile planlar arasında kademelenmenin tanımı yapılarak Nazım ve İmar Planı kavramları geliştirilmiş, metropoliten alanların planlaması için Bakanlığa bağlı Nazım Plan Büroları kurulmuştur. Büyük kentlerin dışındaki diğer kentlerin planları ise İller Bankası tarafından yapılmış, emaneten ama en sık da ihale yolu ile elde edilmektedir. 1933 ile 1980 arasında Türkiye'deki tüm planların %96, 61'i İller Bankası tarafından yapılmış, bu planların çok büyük bir kısmı ise serbest planlama büroları tarafından gerçekleştirilmiştir (Yanaşık, 2017). Ancak 1960 sonrası gelişen teknokrat modernizm özellikle büyük kentlerdeki kentleşme süreçlerini yönetmede yetersiz kalmıştır.

Ülkenin 1960'larda ve 1970'lerde art arda yaşadığı siyasi ve ekonomik krizler, bu krizleri aşmak üzere 1980'de gündeme getirilen neoliberal reçeteler toplumsal alanın birçok dina-

miğiyle birlikte mekânsal planlamayı da yeniden biçimlendirmiştir. İthal ikameci sanayileşme politikaları terk edilerek, ihracatı teşvik eden dışa açık neoliberal bir ekonomi modeli benimsenmiş, spekülasyon kent ve turizm rantları, finans ithalat ve ihracat ile birlikte en önemli rant arama ve rant yaratma alanları olmuştur (Boratav vd., 1996). Neoliberal politikaların 1980'lerdeki temsilcisi ANAP hükümetlerinin kentleşme politikaları uluslararası sermayeyi İstanbul'a çekerek kenti dünya kenti yapmak, ülkenin güney ve Batı sahillerini turizme açmak, daha sonra Anadolu kaplanları ismi verilecek belli sanayi kentlerinin ihracat potansiyelini teşvik ederek dünya ekonomisine kentler üzerinden eklenmektedir. Devlet, konut piyasasını düzenlemek üzere kurduğu Toplu Konut İdaresi (TOKİ) üzerinden alt orta gelir grubuna ait kooperatiflerin gelişimini desteklemiş, gecekondu alanlarına yönelik aflarla 1960'larda başlayan metalaşma sürecini hızlandırmış, ülkenin Batı ve Güney kıyılarındaki turizm beldelerini ikinci konut ve turistik tesisler ile yapılaşmaya açmıştır. Neoliberalizmin bürokratik mekanizmalar nedeni ile planlamanın ağır işleme- si ve kentteki gelişmelerin arkasında kalması gibi eleştirileri Türkiye'de de karşılığını bulmuş, İmar ve İskan Bakanlığı ve Nazım Plan Büroları kapatılmış, 1985'de çıkarılan 3194 sayılı imar kanunu ile planlamada yerelleşme ve demokratikleşme söylemleri altında plan yapma, onama ve uygulama yetkisi yerel yönetimlere verilmiştir. Planlar üzerindeki Bakanlığın denetim mekanizması kaldırılmış, ancak yerel yönetimlerin plan yapma, onama, uygulama ve denetleme yetkilerini doğru, yerinde ve bilimsel dayanakla kullanımlarını sağlayacak finans, kadro ve teknik alt yapı donanımları eksik kalmıştır. Kent bütününe yönelik planlar yerine parçalı planlarla 1980'lerde inşaat sektöründe hızlı bir büyüme yaşanmış, daha önce özel mülk sahibi, küçük girişimci, yapsatçı, gecekondu sahiplerine bırakılan kentsel rantlara, büyük sermaye ve arsa mafyası da talip olmuştur (Kubin, 1994). 1980'li yılların sonlarından başlayıp 1990'lı yıllar boyunca özellikle de merkezi yönetim ile yerel yönetimlerin farklı siyasi partiler tarafından yönetildiği dönemlerde kentsel rantlara el koyma ve dağıtma adına mücadeleler yaşanmış, bu mücadelelerin sonunda bir dizi yasal ve yönetsel düzenleme yapılarak plan yapma ve onama yetkisine sahip kamu kurum ve kuruluşlarının sayısı hızla artırılmıştır.

Planlamanın kumsalsızlaştırıldığı ve denetimsizleştirildiği bu dönemde finansal ve teknik kapasiteleri düşük olan yerel yönetimlerin nazım ve uygulama imar planlarını hala İller Bankası yapmakta ya da yaptırmaktadır, ama artık planlama işinin kendisi de ıslah imar planları, ilave konut alanları, belde planları, turistik tesisler için vaziyet planları gibi kent parçalarına yönelik planlar ile çeşitlenmeye başlamıştır. Yerel yönetimler kentsel rantlara yönelik yoğun olarak bu tür parçalı plan talepleri ile karşılaşmış, çoğu zaman bu süreci yönlendirmek ve kentsel rantlardan nemalanmak yada siyasi kaygılarla mevcut durumu meşrulaştırmak adına plan bütünlüğünü bozan kararlar almışlardır (Yoloğlu, 2014). Kamu bütüncül planlama fikrinden uzaklaşırken, 1980 ile 1990 arasında beş üniversitede

daha planlama eğitimi verilmeye başlanmış, böylece planlama eğitimi veren okul sayısı altıya çıkmıştır.

2001 ekonomik krizinin ardından yönetime gelen ve 2003'ten itibaren iktidarda olan mevcut hükümet, neoliberal dönüşümü hızlandırmış, merkezinde inşaat sektörünün olduğu dış kaynağa bağımlı ve tüketime dayalı bir ekonomi politikası izlemiştir. 2002–2010 yılları arasında inşaat sektöründe büyüme siyasetin tercihleri ve konuta yönelik güçlü talep ile ilişkili iken, 2010 sonrası iktidar açısından yegane iktisat politikası haline gelmiş, toplumsal ve siyasal alanlardaki karar ve tercihler ise inşaat ekonomisinin gereksinimleri doğrultusunda alınmıştır (Balaban, 2019). İnşaat sektörünün yükselmesi ile tarihi kent merkezleri, gecekondu alanları, orta sınıf konut alanları, eski sanayi, liman alanları kentsel dönüşüm projeleri ile dönüştürülmüş; kentlerin çevrelerinde saçaklanmış yeni konut alanları ortaya çıkmış; kırsal alanlarda, kıyılarda, ormanlarda turizm, enerji ve maden yatırımları yaygınlaşmış ve büyük ulaşım projeleri gerçekleştirilmiştir (Şahin, 2019). Ekonomik büyümeyi kentsel mekanın üretimi üzerinden sağlamak isteyen merkezi yönetim, kentlerde oluşan değer artışlarından yararlanmak amacıyla bu artışın yeniden dağılımını bizzat kendisi sağlamak istemiş ve TOKİ gibi kurumlara doğrudan bir piyasa aktörü niteliği kazanmıştır (Özler, 2019). Başta kamu kurum ve kuruluşları olmak üzere toplumun genelinde hızlı kentleşmenin getirdiği kentsel rantlardan daha yüksek pay alma çabası imar planı değişikliklerine olan talebi artırmıştır (Yoloğlu, 2014; Kahraman, 2010). İmar yasası ile parçalı planlamanın önünün "sınırsız" biçimde açılması, planlamada ve uygulamada denetim mekanizmalarının kurulmaması gibi nedenlerle başta ilave ve mevzii planlar olmak üzere sektörel planlar, merkezi konut yatırımları ve af yasaları ile çok geniş alanlar planlanmıştır (Kentleşme Şurası, 2009). Birçok kentte imar planlarıyla kentsel gelişme alanı olarak planlanmış alanlar, kentin gelecek yirmi yıllık nüfus kestirimlerinin iki katı büyüklükte nüfusun yaşayabileceği kadar büyük alanlara ulaşmıştır (Kentleşme Şurası, 2009).

AKP iktidarının Avrupa Birliği katılım ve müzakere sürecine bağlılığının devam ettiği ilk yıllarında geniş kesimlerin katılımı ile planlamaya ilişkin politikaları ve stratejileri içeren Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı-Kentges (2010–2023) 2010 tarihinde onanarak yürürlüğe girmiştir. Ülkenin mekânsal planlamaya ilişkin politika çerçevesini oluşturan belge, planlamada yönlendirici olamamış, kentleşme ve planlama alanı bütünleşik bir stratejiden yoksun bırakılarak, 1980'lerde başlayan sektörel temelli, çok otoriteli yapı yeni yasal ve yönetsel düzenlemeler ile daha da parçalı ve dağınık hale getirilmiştir (Duygulu, 2006). Planlama ile ilgili kurumlarda oluşan birikim ve deneyim yok edilmiş, İller Bankası, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı gibi kurumlar işlevsizleştirilmiş, planlamadaki yetki dağılımı sorununu çözmek adına 2011 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı kurulmuştur. Bu bakanlığın ise yasal ve yönetsel karmaşaya yanıt üretmediği, geniş yetkilerle donatıldığı ve yer yer de yerel yönetimlerin görevlerini üzerine alarak

Şekil 1. Türkiye’de ŞPO’ya tescilli planlama bürolarının şehirlere göre dağılımı (ŞPO–2018).

ŞPO: Şehir Plancıları Odası.

ilerleyen süper bir Bakanlığa dönüştüğü eleştirisi pek çok çevrece yapılmaktadır (Mimarlar Odası, 2011; Ersoy, 2011). 2011 yılında dağıtılmış yetkiler nedeniyle, 61 çeşit plan türü, 19 kamu kurum ve kuruluşunun yetkili olduğu bir planlama ortamı vardır (Ersoy, 2011: 4). Planlamada yetkili kamu kurum ve kuruluşlarının sayıca çokluğu, bu kurum ve kuruluşlar arasındaki yetki karmaşası, farklı plan türleri ve ölçeklerinin yarattığı kaotik ortam 2011 yılı sonrasında da artarak Türkiye planlama sisteminin en önemli sorunlarından biri olarak varlığını korumuştur (Şahin, 2017: Sarı, Yener ve İnan, 2018).¹ Bu dönemde planlama kurumu bir taraftan neoliberalleşmenin kentsel alanda yarattığı dönüşümlerin baskısıyla düzensizleştirilirken, diğer taraftan neoliberalizmin ülke eğitim sisteminin birçok alanında olduğu gibi planlama eğitiminde yarattığı sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye’de sektörün reel ihtiyaçlarını dikkate almadan birçok planlama bölümü açılmış, 2000’li yıllarla birlikte şehir plancılarının sayısı hızla artmıştır. Kamuda iş imkanlarının kısıtlı olması yeni mezunları planlama bürosu kurmaya itmiştir. İnşaat odaklı büyüme stratejisi, siyaset, bürokrasi ve sermayenin rant odaklı baskıları, planlama sisteminin yasal ve yönetsel düzenlemeler ile oluşturulan çok aktörlü ve çok sektörlü yapısı, plansız artan plancı sayısı planlama bürolarının coğrafyasını, yaptıkları

işin çeşitliliğini, planlama bürolarının kamu ve özel sektör ile kurdukları ilişkileri değiştirmiştir. Aşağıdaki bölümler planlama bürolarına dair mekânsal ve sektörel bir analiz sunmaktadır.

4. Serbest Planlama Bürolarının Türkiye Coğrafyasına Yayılması

Türkiye’de 2000’li yıllarla birlikte şehir plancılarının sayısı hızla artmış, kent planlama piyasasındaki hakimiyet şehir plancılarına geçmiştir. 2000’e kadar toplam 11 okulda şehir ve bölge planlama okulu var iken, 2000 ile 2019 yılı arasında 22 yeni şehir ve bölge planlama bölümü açılmıştır (ŞPO, 2019). ŞPO’nun kayıtlarına göre 2005 yılında şehir ve bölge planlama bölümlerinden mezun plancı sayısı yaklaşık 5000 iken, 2019 yılı itibari ile odaya kayıtlı plancı sayısı 9800’dür.² Ancak Yoloğlu’na (2008) göre Odaya kaydolma oranı son yıllarda düşmektedir. Bu da mezun şehir plancısı sayısının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Türkiye’deki belediyelerde ise 2016 yılında toplam 1528 plancı çalışmaktadır (Kentges Gelişme Raporu, 2016).³ ŞPO’ya göre son yıllarda hızla sayıları artan planlama okullarından mezun planlılara yönelik kamuda yeterli istihdam olanaklarının gelişmemesi ve bütüncül planlama yaklaşımından uzaklaşıp, parçacıl-projeci bir yaklaşımla, parsel bazında plan değişiklikleri yolu ile planlama hizmetlerinin yaygınlaşması

¹ Sarı, Yener ve İnan tarafından hazırlanan Mekânsal Plan Yapma Yetkisi Olan Kuruluşlara ilişkin Tablo 2 bu kurum ve kuruluşları ve plan türlerini ayrıntılandırmaktadır (Sarı, Yener ve İnan, 2018: 27).

² 2019-2020 yılı için ise toplam kontenjan 2105’e çıkarılmıştır (ŞPO, 2019).

³ Bu rakama belediyelerin iştiraklerinde çalıştırılan şehir plancıları dahil değildir. Ancak ülkenin en kalabalık nüfusa sahip ve en fazla sayıda plancı istihdamının olduğu il olarak İstanbul özelindeki veriler incelendiğinde Büyükşehir Belediyesi, bağlı iştirakleri, ilçe belediyeleri, Valilik, Alan Başkanlığı da dahil olmak üzere toplam Şehir Plancıları istihdamının 393 olduğu görülmüştür. Bu rakam metinde belirtilen belediyelerdeki toplam plancı sayısını çok fazla değiştirmemektedir.

Tablo 1. Aktif büroların kuruluş yıllarına göre dağılımı (2011–2019)

Yıllar	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Büro sayısı	661	599	717	571	607	658	699	727	742

Kaynak: Şehir Plancıları Odası.

Tablo 2. Yıllara göre yeni kurulan büro sayıları

2000 öncesi		2000–2009 arası		2009 sonrası	
İl	Sayı	İl	Sayı	İl	Sayı
Ankara	5	Ankara	5	Ankara	6
İstanbul	4	İstanbul	3	İstanbul	2
İzmir	1	İzmir	5	İzmir	4
Aydın	4	Mersin	2	Adıyaman	2
Tekirdağ, Samsun, Ordu, K.Maraş,	9	Diyarbakır	2	Şanlıurfa	2
Hatay, Eskişehir, Bursa, Balıkesir,					
Antalya		Antalya	2	Diyarbakır	2
		Her ilde 1 büro	16	Bursa	2
				Her ilde 1 büro	23

(BAP Anket Verileri–2019). BAP: Bilimsel Araştırma Projesi.

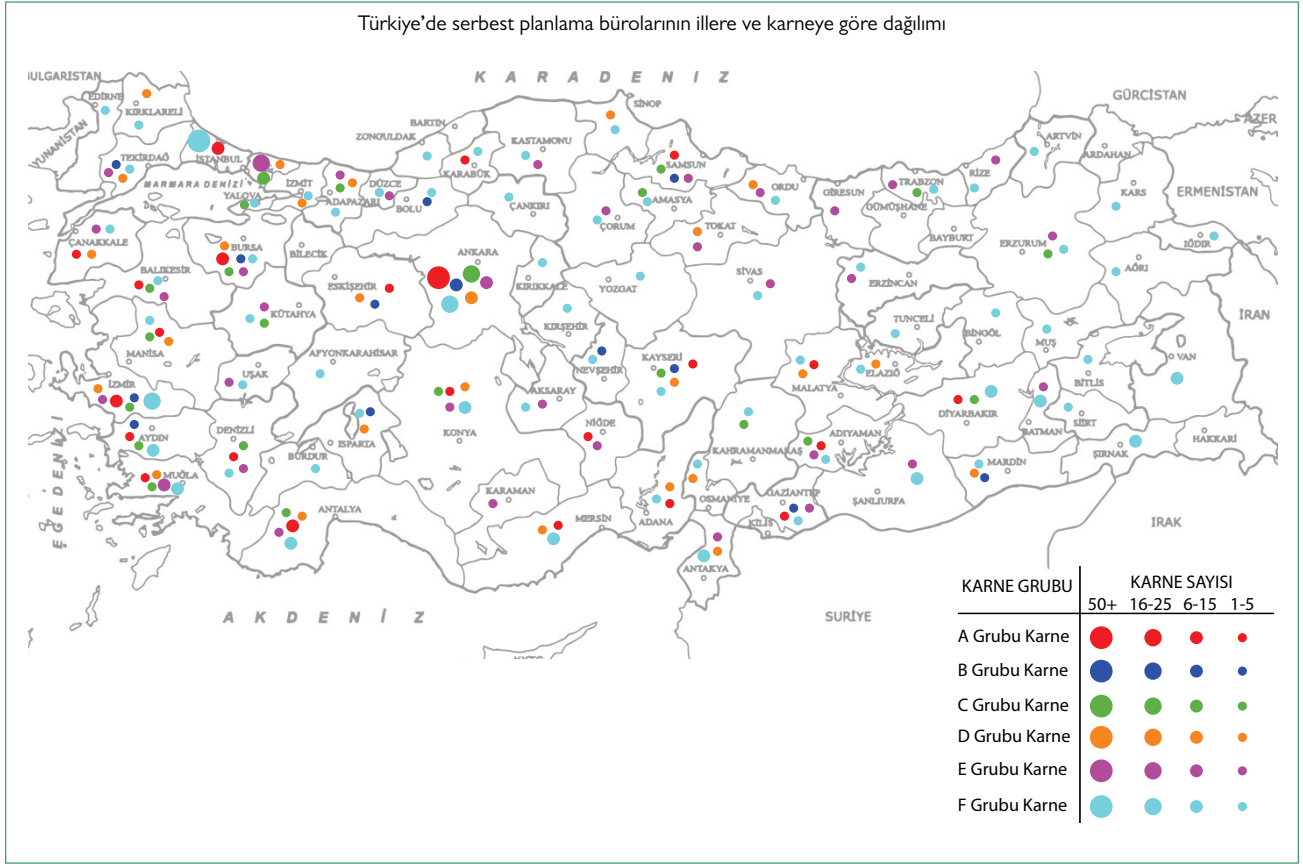
planlama bürolarının sayılarında artışa neden olmuştur (ŞPO 29. Dönem Çalışma Raporu, 2016–2018).

Serbest planlama büroları Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde yoğunlaşmıştır. Ankara %18'lik oran ile Türkiye'de en fazla planlama bürosuna sahip kent olarak birinci sırada iken, Ankara'yı sırasıyla %15 ve %7'lik oran ile İstanbul ve İzmir izlemektedir (ŞPO Tescilli Şirketler Listesi, 2018, Şekil 1). Bursa (%4), Antalya (%3.8), Muğla (%3.5) ve Konya (%3.5) ise İstanbul ve İzmir'den sonra en çok planlama ofisine sahip kentlerdir (ŞPO Tescilli Şirketler Listesi, 2018). Planlama bürolarının ağırlıklı olarak Ankara'da yer almasının temel nedeni planlamanın merkezîyetçi yapısı ve kamu kurumlarının genel merkezlerinin başkentte olması iken, diğer planlama bürolarının özellikle Batıda ve kıyı kentlerinde yoğunlaşması bu kentlerin ekonomik gelişmişlik düzeyi ve ilk dönem planlama okullarının bu kentlerde yada yakın çevresinde yer alması ile ilişkilidir. Türkiye'de sosyo ekonomik gelişmişlik endekslerinde altlarda kalan toplam sekiz ilde ise serbest planlama ofisi bulunmamaktadır (Bartın, Ardahan, Bayburt, Bilecik, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Kilis) (ŞPO Tescilli Şirketler Listesi, 2018).

119 serbest planlama bürosu ile gerçekleştirilen ankete göre 2000 öncesinde büroların Ankara, İstanbul ve İzmir başta olmak üzere nispeten büyük kentlerde kurulduğu, 2000 sonrasında ise aşamalı olarak Türkiye'nin her yerine dağıldığı, ancak halen

büyük kentlerin bürolar için cazibesini koruduğu görülmektedir (Tablo 1, 2). Kentleşme hızının yüksek ve gayrimenkul piyasasının dinamik olduğu bu kentlerin iş potansiyeli piyasaya yeni giren genç plancılar için daha çok fırsat sunmaktadır. Nitekim, Türkiye'de planlama bürolarının en çok iş yaptığı şehirler de ekonomik gelişmişlik düzeyi yüksek Bursa, İstanbul, Antalya, İzmir, Ankara ve Kayseri gibi kentlerdir (MDU, 2003–2018). Planlama bürolarının en az iş yaptığı şehirler ise yine ekonomik anlamda geri kalmış Bayburt, Bingöl, Tunceli, Kars, Aksaray, Artvin, Ardahan, Hakkari, Kırıkkale ve Gümüşhane'dir (MDU, 2003–2018).

Türkiye'de planlama sektörü karne sistemine göre düzenlenmiştir. Karne yönetmeliği ilk defa 1969'da yayınlanan "İmar ve Yol İstikamet Planlarının Tanzim Şartları ile Teknik Şartlarına ve Bu İşleri Yapacak Uzmanlarda Aranacak Ehliyeteye Dair Yönetmelik" tarafından belirlenmiştir (Kıral, 2010). Plan yapacakları A, B, C, D, E, F olmak üzere altı gruba ayıran bu yönetmelik 1985'te ve 2006'da iki kez değiştirilmiştir. Her karne grubu belli ölçek ve nüfus büyüklüğündeki yerleşmenin planlanmasına dair iş tanımı ile sınırlandırılmış, karne yükseltme ise alt karne grubunda bitirilen iş sayısı ile tanımlanmıştır. Türkiye'deki planlama bürolarının %20'si A grubu, %4'ü B grubu, %8'i C grubu %13'ü E grubu ve %48'i F grubudur (ŞPO Tescilli Şirketler Listesi, 2018). Bürolar arasında F grubu planlama bürolarının tüm planlama bürolarının %48'ini oluşturması son yıllarda yeni mezun sayısındaki artış, kamuda kısıtlı iş

Şekil 2. Türkiye’de ŞPO’ya tescilli planlama bürolarının karnelere ve şehirlere göre dağılımı (ŞPO–2018).

ŞPO: Şehir Plancıları Odası.

imkanları ve yeni mezunların serbest çalışmaya yönelmesi nedenleriyle. A, B ve C grubu büro sayısının en yoğun olduğu kent Ankara’dır (Şekil 2). Yukarıdaki şekilde de görüldüğü gibi sırasıyla A grubu büroların %40’ı, B grubu büroların %33’ü, C Grubu büroların %32’si Ankara’da faaliyet göstermektedir. Hem ilk planlama bürolarının Ankara’da kurulmuş olması, hem de 2000’lere kadar planlama sektöründe iller Bankasının belirleyici olması, hem de özellikle 1990’lardan itibaren merkezi yönetime ait birçok kuruma plan yapma ve onama yetkisi verilmesi gibi nedenlerle, Ankara planlama büroları için cazibesini her zaman korumuştur. E ve F grubu firmaların en yoğun olduğu kent ise İstanbul’dur. E grubu firmaların %21’i, F grubu büroların %18’i İstanbul’dadır (ŞPO Tescilli Şirketler Listesi, 2018). Ancak F grubu firmalar sekiz kent dışında (Bartın, Ardahan, Bayburt, Bilecik, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Kilis) tüm kentlere yayılmışlardır (Şekil 2).

Ankara’daki planlama büroları Türkiye’nin hemen hemen tüm şehirlerinde iş yapabilirken, diğer şehirlerdeki planlama bürolarının bir bölümü bölgesel ölçekte bir bölümü ise sadece oldukları kentte varlık gösterebilmektedir. Ankara’daki bürolar Ankara dışında, Kayseri, Zonguldak, Yozgat, Van, Şanlıurfa, Mardin, Kırşehir, Erzurum, Diyarbakır ve Afyonkarahi-

sar illeri başta olmak üzere oldukça geniş bir coğrafyada iş alabilmektedir (MDU, 2003–2018). Bu büroların bir kısmının belirli kentlerde hegemonyalarını kurdukları gözlemlenmektedir. Kayseri’deki toplam işin %96’sı, Diyarbakır’da %50’si, Hakkari’de %70 ve Tokat da %70’i Ankara’dan tek firma tarafından yapılmaktadır (MDU, 2003–2018). Ancak İstanbul da dahil olmak üzere diğer şehirlerdeki firmalar ağırlıklı olarak kendi kentlerinde ya da yakın coğrafyalarında faaliyet göstermekte, nadiren de olsa kendilerine yakın olmayan kentlerde de iş yapabilmektedirler. Örneğin 2003 ile 2018 yılları arasında İstanbul’daki planlama ofislerinin yaptıkları işlerin %94’ü İstanbul’dadır (MDU, 2003–2018). İstanbul dışında ağırlıklı olarak Tekirdağ, Kocaeli, Kırklareli, Diyarbakır ve Iğdır illerinde iş yapmışlardır. Iğdır, Ardahan, Ağrı ve Kars’ta İstanbul’dan tek bir firma üzerinden iş yoğunluğu dönerken Kocaeli, Edirne, Sakarya ve Tekirdağ’da ise İstanbul’dan iki firma üzerinde yoğunlaşmıştır (MDU, 2003–2018). Yine Adana’daki bürolar ağırlıklı olarak Adana, Hatay, Osmaniye, Mersin’de; Antalya’daki bürolar Antalya, Burdur, Isparta; Aydındaki bürolar Aydın, İzmir; Diyarbakır’daki bürolar Diyarbakır, Batman, Bitlis, Mardin, Elazığ, Siirt’te; Malatya’daki bürolar Malatya, Tunceli, Elazığ, Mardin, Sivas, Iğdır, Muş ve Van’da iş yapmaktadırlar (MDU, 2003–2018).

Hem en fazla sayıda planlama bürosuna sahip olduğu, hem de başta A karne olmak üzere büyük karneye sahip büroların kentte yoğunlaşmış olması ve buradaki büroların Türkiye coğrafyasında iş yaptıkları alanın büyüklüğü Ankara'yı planlama sektöründe öne çıkartmaktadır. Büroların etkili oldukları coğrafyanın büyüklüğü iş piyasasında aldıkları payın büyüklüğüne de işaret etmektedir. Uzun süre önce piyasaya girmiş bu bürolar, belli bir sermaye birikimine ulaşmış ve piyasada hakimiyetlerini kurmuşlardır. Piyasadaki tanınırlıkları, mevzuata hakim olmaları ve güvenilirlikleri bu büroların işveren tarafından tercih edilmesinde etkili iken, karne sistemi piyasada büyük karne grubu planlama büroları lehine görece bir tekelleşmeye imkan sağlamaktadır. Aşağıdaki ilk bölüm karne sisteminin planlama piyasasında yarattığı eşitsizlikleri ve piyasanın karne sisteminin kısıtlamalarından kurtulmak için ürettiği mekanizmaları tartışmaya açacaktır. İzleyen bölümde ise planlama büroları arasında karne grubu, kuruluş yılı ve bulundukları coğrafyaya göre planlama işinin nasıl paylaşıldığı ortaya konulacaktır.

5. Karne Sisteminin Plancılar Arasında Yarattığı Kategorik Ayrım

Türkiye'de mekânsal planların elde edilmesine ilişkin yönetmeliklerde müelliflerde aranacak niteliklere ilişkin temel kriter deneyim olarak belirlenmiştir. Karne sistemi 1969 senesinde çıkarılan yönetmelikle belirginleşmiş, 1985 yönetmeliği ile karne gruplarına nüfus büyüklüklerinin yanında alan büyüklüğü kriteri de getirilmiştir.⁴ 1969 yönetmeliğinde metropol kentlerin planlaması karne sınıflandırması sistemi dışında bırakılmışken, 1985 ve 2006 yönetmeliklerinde metropol kentlerin planlaması da yeterlilik yönetmeliği kapsamına alınmıştır (Kıral, 2010).⁵ Ancak karne yönetmeliği daha baştan itibaren planlama işini yapacakların geçmiş deneyimi yanında planlama hizmetini yapacak uzmanların nitelikleri, teknik ekibin yapısı, planlama konusuna nasıl bir teknik yaklaşımında bulunulacağı gibi konuların yeterince ele alınmaması, kentlerin farklı niteliklerinin göz ardı edilmesi gibi konularda eleştirilmiştir (Kıral, 2010). Kentleşme dinamiklerindeki yeni eğilimler, planlamada yeni paradigmaların ortaya çıkması, kentsel dönüşüm gibi çok disiplinli bir süreç yürütmeyi zorunlu kılan planlama konularının ortaya çıkması gibi meseleler ise yalnızca tecrübe ile işlerin yürütülebilmesini imkansız kılmaktadır.

Diğer taraftan deneyim üzerinden gerekçelendirilen karne sistemi serbest planlama büroları arasında, kamuda ya da akademide çalışan plancılar ile serbest piyasada çalışan plancılar arasında eşitsizlikler yaratmaktadır. Türkiye'de karne

yönetmeliğinde müellifliğe ilişkin son düzenleme 2006 yılında yapılmış, bu yıla kadar mimarların karne sistemine girmeleri mümkünken, 2006 yönetmeliği ile mimarların kazanılmış hakları saklı kalmak kaydıyla, sadece üniversitelerin şehir ve bölge planlama bölümlerinden mezun olanlara plan yapma yetkisi verilmiştir. Piyasada mimar plancıların sayısı azalırken, şehir plancılarının hakimiyeti artmıştır. Ancak katılışarak uygulamaya devam eden karne yönetmeliği daha ilk çıktığı yıllardan itibaren genç plancıların sektöre girişlerini zorlaştırmış, farklı karne gruplarındaki bürolar arasında piyasadan aldıkları pay anlamında eşitsizlikler yaratmıştır (Tekeli, 1987). Özellikle 2000 sonrasında artan rekabet koşullarında ise karne yönetmeliğinden kaynaklı eşitsizlikler derinleşmiştir.⁶

ŞPO'nun dönem çalışma raporlarında sıklıkla ifade edildiği üzere karne yönetmeliği bürolar arasında eşit çalışma koşullarını engelleyici hükümler taşımaktadır. Karne yönetmeliğine göre yeni mezun olan bir plancı F karne sahibidir ve iş yapabildiği ölçekte karne yönetmeliği ile sınırlandırılmıştır. Karne yükseltmede temel şart iş bitirmedir. Ancak her karne grubunun yapabileceği hizmetlerde üst sınır saptanmış olup alt sınır saptanmamış olması, üst grup plancıların kendilerinin altındaki diğer karne gruplarının kapsamına giren işleri de alabiliyor olması, piyasayı alt karne gruplarına doğru daraltırken, karne gruplarında üst sıralara doğru gittikçe piyasa da büyümektedir. Karne grupları arasındaki eşitsizlik 30 Mart 2014 tarihinde yürürlüğe giren 6360 sayılı yasa ile Büyükşehir Belediyesi olan 30 ilin idari sınırları içerisinde kalan her yerde, yapılacak her türlü imar planı, imar planı değişikliği, ilave ve revizyon imar planlarının yapımında sadece (A) grubu yeterlilik belgesine sahip olan şehir plancılarının plan müellifi olabileceklerine dair kararla daha da büyümüştür (ŞPO 28. Çalışma Raporu, 2014–2016). ŞPO'nun itirazları sonucunda 2019'da düzeltilen bu karar geçen 5 yıllık süre içinde 30 büyük ilde A grubu karne dışındaki diğer karne gruplarının iş yapmasını engellemiş, haksız rekabete yol açarak piyasayı alt grupların aleyhine daha da derinleştirmiştir (ŞPO, 2019). Üst karne gruplarının alt karne grubuna giren işleri yapabiliyor olması, ankete katılan plancıların %62'sinin işaret ettiği gibi üst karne grubundaki planlama bürolarının tecrübe, sektörde tanınmak ve güvenilirlik, mesleki bilgi ve mevzuata hakimiyet gibi niteliklerinden dolayı iş alım sürecinde işveren tarafından tercih edilmesi alt karne grupları için piyasada varlığını sürdürmek, büyüebilmek adına önemli engeller olarak ortaya çıkarmaktadır. Araştırma kapsamında yürütülen anket çalışmasında planlama bürolarının %73'ünün de ifade ettiği üzere, Türkiye'de 2000 sonrasında planlama işi alabilmenin ve büyüebilmenin başat koşulunun siyasi, büro-

⁴ Karne yönetmeliğine ilişkin ilk düzenlemeler 1930'larda yapılmıştır.

⁵ Metropoller için önce Ankara, İstanbul, İzmir daha sonra Bursa, Samsun gibi diğer büyükşehirlerde nazım plan büroları kurularak ekip anlayışıyla planlama yapılmıştır.

⁶ Karne yönetmeliğine ilişkin şehir plancıları odasının yapmış olduğu tartışmaya bu noktada dikkat çekmek önemlidir. Şehir Plancıları Odası, mezun plancılar için hiçbir meslek dalında olmayan bu hiyerarşik durumu eleştirilmektedir. Diğer yandan özellikle A karne sahibi plancıların tek başına metropolü planlama yetkisinin bulunmasına da bu bağlamda eleştirel yaklaşmakta, özellikle disiplinlerarası olmanın, takım çalışmasının çok önem kazandığı günümüz dünyasında ekibe değil yalnızca yıl bazında iş yapmış olmaya bu kadar önem atfetmenin yanlışlığının altını çizmektedir. Plancıları sınıflamak yerine bölgelerin, kentlerin sınıflandırılmasını ve her bir sınıfa yönelik farklı ekiplerin tanımlanması gerekliliğini vurgular. Böylelikle tecrübeli veya tecrübesiz plancıların ya da farklı disiplinlerden kişilerin bulunduğu ekiplerle planlamanın daha doğru olacağı görüşünü savunur.

ratik tanıdıklık ve belli siyaset/sermaye çevrelerine yakınlık olması piyasaya yeni giren plancıları karne sisteminin getirdiği sınırlandırmalar ile siyaset-sermaye-bürokrasi üçgeninde ilişki geliştirme arasında sıkıştırılmaktadır.

Karne yönetmeliğinin yol açtığı diğer bir eşitsizlik alanı ise kamuda yada akademide belli süre çalışmış plancıların A karne grubunu hak ederek emekli olup başka bir plancı ile yada tek başına planlama bürosu açması ya da karnesini kullanarak yapım sürecinde aktif olarak rol almadığı planlara imza atması yani karnesini kiralaması ile ortaya çıkmaktadır. Serbest çalışan plancılar ile kamuda çalışan plancılar arasında önemli bir kategorik ayrım yaratan bu durumdan rahatsız olan serbest büro sahibi plancılar, kamuda bilfiil plan yapmak yerine daha farklı, geri plan işlerde çalışmasına rağmen hızlı bir şekilde karnesini yükselten plancılarla yıllarca piyasada çalışanlar arasında önemli bir fark olduğunu belirtmektedirler.

“En başta yaşadığımız sıkıntılardan biri de karne mevzusudur. Memuriyetteki arkadaşlarımız kolaylıkla A karnelere ulaşabiliyorlar. Biz bu zamana kadar kaç bin hektar iş yaptık fakat A karne değiliz. Şirketimizde A karne ile çalışan 2 arkadaşımızda var.” (Büro J)

“A grubu karneli plancı (kamudan emekli), planlamayı hiç yapmamış oluyor. Şimdi kuyumcu düşünün. Şu yüzüğü yaparsınız. Siz yapıyorsunuz, ben de satıyorum. Şimdi siz bundan 700 tane yapmalısınız ki ustalık belgenizi alabilesiniz. Ama bu 12 senede 3 tane de gelmiş olabilir, 1 tane de gelmiş olabilir. O (kamuda yıl sayısı ile karnesi yükselen plancı) A grubu alıyor, siz (serbest büro çalışanı plancı) alamıyorsunuz.” (Büro E)

Tekeli'ye (1987) göre F grubu bir plancının A grubu olabilmesi için gerekli süre ortalama 20 yıldır. Tekeli'nin bu tespiti üzerinden 30 yılı aşkın zaman geçmesine ve değişen piyasa koşullarına rağmen derinlemesine görüşme yapılan bürolar karne yükseltmede benzer sürelerle işaret etmişlerdir. İstanbul'da en çok iş yapan ve 23 yıldır aktif olarak piyasada çalışan, Çevre Düzeni Planı yapmış planlama bürosu Büro K hala B karnesine sahip iken, 32 yıldır aktif olarak çalışan ve İstanbul Çevre Düzeni Planının Revizyonunu yapan Büro D ise hala D karne sahibidir. Yine bürosunu 1990'larda açmış, planlama piyasasında farklı türlerde birçok iş almış büro hala A karne grubu olamamıştır. Benzer bir durum Anadolu'daki diğer kentlerde bölgesel hakimiyetini kurmuş olan planlama büroları için de geçerlidir.

Piyasada karne yönetmeliğini aşarak iş alabilmek için üç farklı yöntem gelişmiştir. Bu yöntemlerden bir tanesi A karne sahibi bir plancıyı geçici istihdam ederek A karne gerektiren işleri alabilir hale gelmektir.⁷ Bu yöntem yaygın olarak özellikle B ve C grubu karneye sahip bürolar tarafından kullanılmaktadır.

Görüşme yapılan H bürosu işlerini A grubu karne sahibi bir tanıdığına imzalattığını söylemiştir:

“Mesela ben B grubu plancıyım. İnşallah 1–2 ay içinde Bakanlık'a dosyamızı sunacağız, A olacağız. Ama ben bile mesela Ankara'daki işlerimi A grubundaki bir arkadaşşıma imzalattırıyorum.” şeklinde belirtmektedir.

Bu A grubu karne sahibi plancı kamudan emekli olmuş ya da piyasada aktif olarak çalışan plancı olabilmektedir. Hem ŞPO Genel Başkanı hem de ŞPO İstanbul Şube Başkanı ile yapılan görüşmede, hem de bürolarla yapılan görüşmelerde karne kiralama meselesine vurgu yapılmış, bu plancıların bazılarının belli bölgelerdeki birçok işe imza attıklarını, bazılarının ise plandan habersiz olduğunun altı çizilmiştir (Sarıaltun, 2018; Kahraman, 2018).

“A grubu karnesini almış, ondan sonra kiraya veriyor. Yaptığı plandan haberi bile yok, sorsan bilmez. İmza atıyor sadece.” (Büro E)

“...bölgede çok etkili olan XX adında A grubu karne sahibi olan biri var. O imza üzerine çalışan bir arkadaş.” (Büro R)

İkinci yöntem ise, A karne sahibi planlama bürosu tarafından alınan işin taşeronluğunun genellikle E ya da F grubu bir planlama bürosu tarafından yapılması ya da bürolar arasında iş bazında ortaklıklara gidilmesidir. Türkiye'deki planlama bürolarının büyük bir çoğunluğu mikro ölçekte firmalardan oluşmaktadır (BAP, 2018). Anketlere göre Türkiye'deki büroların %57'si 1 kişi, %25'i 2–3 kişi, %13'ü ise 4–6 kişi istihdam etmektedir. İş yoğunluğuna bağlı olarak bürolar geçici istihdamda gidebilmekte, ancak taşeron usulü yada ortaklaşa çalışmayı daha çok tercih etmektedirler. Özellikle piyasaya yeni giren serbest plancılar taşeron usulü çalışmakta iken, ortaklıklar ise daha çok eski bürolar arasında yine plan bazında kurulabilmektedir. Karne derecesi yüksek bürolar bir işi almakta, daha sonra bu işi ya da işin bir kısmını, karne veya iş yapma deneyimi sebebiyle bu işi alamayan yeni bürolara aktarmaktadır. Yalnızca planlama işi değil planlamayı destekleyen harita sayısallaştırma, analiz işleri gibi diğer faaliyetlerde de taşeron sistemi işlemektedir. Bu anlamda iki farklı iş kaleminin taşeronu verildiği görülmektedir. Bunlardan biri, büyük, deneyimli ama klasik iş yapma kültürü olan büroların elindeki büyük işlerin bir kısmını daha genç, teknolojiyi kolay kullanan yeni bürolara vermesi, ikincisi ise doğrudan plan işlerinin yine bir önceki başlıkta da belirtildiği gibi daha düşük karneli büroları verilmesidir.

“94–95'lerde planlamada bilgisayar kullanımı artmaya başladı. İlk giren ofislerden birisiyim. O zaman Netcad yeni kullanılmaya başlanmıştı. Planlamada çok yaygınlaşmamıştı. Haritacılar kullanıyordu daha çok. İlk işlerimiz bunlardı.” (Büro F)

⁷ ŞPO'ya kayıtlı Serbest Şehircilik Bürolarının karne grubu çoğunluk hissesine sahip şehir plancısının plan yapım yeterlilik belgesine göre belirlenmektedir.

“Netcad ve GIS yetmiyor. O zaman biz diyoruz bir yazılımcıyla anlaşalım diye. Eski ofisler çok böyle masraflara girmiyorlar. Hepsi için demiyorum. Böyle işleri taşero ediyorlar bazıları.” (Büro P)

“Bizim Ankara ve İskenderun’da da şubelerimiz var. Taşeronumuz da var. Fakat planlama değil farklı sektörlerde.” (Büro J)

“Ofiste 25 kişinin üzerine çıkmamak hedefleniyor. Kadroyu büyötmek yerine taşeron sistemi kullanılıyor.” (Büro D)

Karne yönetmeliğinin getirdiği tüm engellere rağmen planlama bürolarının büyümesi asıl olarak 2003 ile 2018 arasında inşaat sektörünün önünü açmak için yasal ve yönetsel düzenlemelerle yaygınlaştırılan parçacıl planlama uygulamaları, büyüyen gayrimenkul sektörünün doğurduğu gayrimenkul danışmanlığı, 2000’lerin başlarından itibaren tüm hükümetlerin neredeyse tek politikası haline gelen kentsel dönüşüm uygulamaları ve inşaat sektöründe rant arayışını yükselten sermaye gruplarına danışmanlık gibi çeşitlenen işlerle mümkün olmuştur. İzleyen bölümde detaylandırılacağı üzere 2003 ile 2018 arasında plan değişikliği piyasaya yeni giren plancıların neredeyse tamamı, diğer karne gruplarının ise birçoğu tarafından en yoğun yapılan iş iken, yeni ortaya çıkan diğer iş alanları büroları finansal devamlılıklarında önemli rol oynamıştır. Böylece 2000’lerle birlikte planlama büroları Türkiye’nin hemen her yerine yayılırken, iş piyasası da önceki yıllara göre hem büyümüş hem de çeşitlenmiştir. İzleyen bölüm işin niteliğindeki bu dönüşümü analiz edecektir.

6. Büroların ve Yapılan İşlerin Nicel ve Nitel Değişimi

Türkiye’de yaklaşık yüz büro salt imar planı işi yapmaktadır (Sarıaltun, 2019). Şehir Plancıları Odası Genel Başkanı Sarıaltun’a (2018) göre büroların bir kısmı inşaat, gayrimenkul değerlendirme gibi işler yapmakta planlamayı ise bir yan uğraş olarak görmektedir. Sadece kentsel tasarım, koruma, kentsel dönüşüm gibi uzmanlık isteyen işlere yoğunlaşan firmalar sayıca daha az olup, bu tarz büroların da önemli bir bölümü Ankara ve İstanbul’da yer almaktadır (Sarıaltun, 2018). Mekansal planlama piyasasının büyük olmaması, piyasada serbest şehircilik hizmeti veren plancıların sayılarındaki artış, bürolar arasındaki rekabet sonucu aşırı kırılan ihale bedelleri ya da ihale süreçlerinde yaşanan usulsüzlükler büroları varlıklarını sürdürebilmek veya büyüebilmek için planlama ile birlikte gayrimenkul değerlendirme, haritacılık, özel sektöre danışmanlık, inşaat, mimarlık, gibi farklı faaliyetlere yöneltmiştir.

Türkiye’deki planlama bürolarının yaptıkları işler ŞPO tarafından tanımlanmış ve mesleki denetim uygulamasından geçmesi zorunlu tutulmuştur. Makalenin bu bölümü serbest şehircilik bürolarının yaptıkları işlerin analizini hedeflediği için başvuru-

lan ilk kaynak 2003 ile 2018 yılları arasında tüm Türkiye’de mesleki denetimden geçen toplam 65 531 işin analizi, diğer kaynaklar ise Türkiye’de toplam 727 büronun 119’u ile yapılan anketlerden ve serbest planlama büroları ile yapılan görüşmelerden elde edilen verilerdir.

Türkiye’de 2003 ile 2018 yılları arasında yapılan tüm işlerin karne grupları arasında paylaşımına bakıldığında A grubu karne sahibi büroların özellikle de Ankara’da faaliyet gösteren A grubu büroların piyasada egemenliğini koruduğu görülmektedir. A grubu planlama büroları 2003 ile 2018 arasında MDU’ya konu olan işlerin %27’sini yapar iken, şehircilik hizmet türlerinin hepsinde, özellikle de büyük ölçekli ya da sektörel planların yapımında en büyük paya sahiptir (Tablo 3). 1/100000 ve 1/50000 ölçekli Bölgesel, İl yada Havza Düzeyinde yapılan Çevre Düzeni Planlarının %73’ü, Kentsel Sit Koruma Amaçlı İmar Planlarının %70’i, Kentsel Sit Koruma Amaçlı İmar Planı Değişikliklerinin %51’i, Çevre Düzeni Plan Değişikliklerinin %39’u, Kent İçi Ulaşım Projelerinin %50’sinin A grubu planlama büroları tarafından yapılmıştır (Tablo 3). Üst ölçekli planlar, sektörel planlar ve kentsel tasarım projelerinin büyük bir kısmı Ankara’daki üst karne grubu planlama ofisleri tarafından gerçekleştirilirken, İstanbul’daki bürolar uzmanlık gerektiren bu plan türlerinde Ankara ile karşılaştırdığında büyük bir varlık gösterememiştir. Türkiye’de yapılan Çevre Düzeni Planlarının %45’i, Kentsel Sit Koruma Amaçlı İmar Planlarının %73’ü, Koruma Amaçlı İmar Planlarının %38’i, Arkeolojik ve Tarihi Sit Koruma Amaçlı İmar Planlarının %47’si Ankara’daki bürolar tarafından yapılmış iken, İstanbul’daki bürolar ise Çevre Düzeni Planlarının %6’sını, İmar Planlarının %8’ini, Uygulama İmar Planlarının %8’ini, Koruma Amaçlı İmar Planlarının %16’sını, Arkeolojik ve Tarihi Sit Koruma Amaçlı İmar Planlarının %1’ini ve Kentsel Sit Koruma Amaçlı İmar Planlarının %1’ini yapmıştır (Tablo 3). Ayrıca, Türkiye çapında 2003 ile 2018 yılları arasında yapılan Nazım ve Uygulama İmar Planlama işlerinin %30’u, plan değişikliği işlerinin %30’u Ankara büroları tarafından yapılmıştır.

MDU verilerine göre Türkiye’de 2003 ile 2018 yılları arasında yapılan tüm mekansal planlama işlerinin %78’i ‘imar planı değişikliği’, %20’si ‘Nazım ve Uygulama İmar Planı’dır. Tüm karne gruplarının yapmış olduğu şehircilik hizmetlerinin %75’den fazlası “Plan Değişiklikleri” ne aittir (Tablo 3). İnşaat sektörünün ekonominin başat sektörü haline gelmesi, toplumun hemen her kesiminin artan rant beklentisi ve pek çok kentsel projenin ortaya çıkması plan değişikliklerini de beraberinde getirmiştir. Plan ve plan değişikliklerinin yapım ve onaylama yetkisinin 1985’de yürürlüğe giren 3194 sayılı İmar Kanunu ile yerel yönetimlere verilerek merkezi yönetimin süreç dışında bırakılmasıyla bürokratik işlemler büyük ölçüde kolaylaştırılmış ve yeni düzenleme ile plan değişiklikleri sayısında ciddi ölçülerde artış olmuştur. İmar planı değişikliklerinin merkezi yönetim tarafından onaylandığı 1965–1978

Tablo 3. Türkiye'deki planlama ofislerin yaptıkları plan türleri

Plan türleri	A grubu	B grubu	C grubu	D grubu	E grubu	F grubu	Bilinmiyor	Toplam
ÇDP	102	1	8	13	3	4	7	138
ATKAİP	14	—	4	3	4	2	7	34
ÇDPD	70	9	19	22	19	19	22	180
Danışmanlık hizmetleri	6	—	—	4	7	2	1	20
DSKAİP	10	—	2	3	8	4	4	31
Plan değişikliği	13700	4315	5833	4803	5923	9756	6665	50995
İmar planları	696	320	343	390	357	668	197	2971
KUP ve SP	13	1	5	1	3	3	—	26
KDP	9	—	4	1	6	4	5	29
KSKAİP	21	—	2	1	—	2	4	30
KSKAİPD	30	3	5	6	9	1	5	59
KTP	29	6	15	7	12	23	7	99
KAİP	138	23	23	22	35	30	21	292
KGP	7	6	5	9	13	11	14	65
NİP	257	30	114	11	60	161	122	755
Plan notu değişikliği	90	18	11	16	19	26	17	180
UİP	2144	893	1324	1102	989	1510	1639	9601
BKAY	2	—	1	—	—	—	—	3
Master plan	12	—	—	—	—	—	—	12
Gelişim planı	10	—	—	—	—	—	1	11

Kaynak: TMMOB ŞPO-MDU verileri 2003–2018. ŞPO: Şehir Plancıları Odası; MDU: Mesleki Denetim Uygulama; ÇDP: 1/100.000 ve 1/50.000 ölçekli; Bölgesel, İl ya da Havza Düzeyinde Çevre Düzeni Planı; ATKAİP: Arkeolojik ve Tarihi Sit Koruma Amaçlı İmar Planı; ÇDPD: 1/100.000 ve 1/50.000 ölçekli; Bölgesel, İl ya da Havza Düzeyinde Çevre Düzeni Planı Değişikliği; DSKAİP: Doğal Sit Koruma Amaçlı İmar Planı; KUP: Kent İçi Ulaşım Etütleri; SP: Ulaşım Ana Planları vb, Mekansal Etüt ve Sektörel Planlar; KDP: Kentsel Dönüşüm Planları ve Projeleri; KSKAİP: Kentsel Sit Koruma Amaçlı İmar Planı; KSKAİPD: Kentsel Sit Koruma Amaçlı İmar Planı Değişikliği; KTP: Kentsel Tasarım Projeleri 1/1000 ölçekli; KAİP: Koruma Amaçlı İmar Planı; KGP: Köy Gelişme Planları; NİP: Nazım İmar Planı (1/5000–1/25000); UİP: Uygulama İmar Planı (1/1000); BKAY: Bütünleşik Kıyı Alan Yönetimi.

yılları arasında Türkiye genelinde toplam 20787 adet plan değişikliği yapılırken (Günay, 1979: 34, aktaran Ersoy, 2000), MDU verilerine göre 2003 ile 2018 arasında toplam 50995 imar planı değişikliği yapılmıştır (Tablo 3). 3194 sayılı İmar Kanunu ve yönetmeliklerinde imar planlarında yapılacak değişikliklerin ancak yapılacak işle ilgili yeterlik belgesine sahip müellifler tarafından hazırlanabileceği koşulu gelmesine rağmen pratikte uzun süre bu göz ardı edilmiştir (Ersay, 2010). İşle ilgili yeterlilik belgesine sahip plancılara yaptırılmayan değişikliklere ilişkin yargı iptalleri sonrasında 1999 yılında yayımlanan "İmar Planı Yapılması ve Değişikliklerine Ait Esaslara Dair Yönetmelik"e ek madde getirilerek yasal zorunluluk açık hale getirilmiştir (Ersay, 2000) İstanbul'da en çok iş yapan bürolardan Büro L'nin sahibine göre;

"İstanbul'da dilekçeyle plan değişiyordu. Ali Müfit Gürtuna zamanında biri plan değişikliğini reddetme hakkı meclise aittir, müdürlük reddedemez diyerek Belediye'yi mahkemeye verdi ve kazandı. Belediye bu davadan sonra plan, planla değişir ve müdürlük reddedemez yönünde karar aldı ve dilekçe kaldırıldı.

dı. Dilekçe kalkınca plan tadilatları sayısı arttı. Bundan sonra büro sayısı yükselmiştir. 2000–2001 dönemlerinde." (Büro L)

İmar planı değişikliği işi yaygın olarak piyasada ayakta kalmayı sağlayan en önemli kalemdir ve tüm karne grupları yoğun şekilde yapmaktadır. F grubu karne sahibi büroların yaptıkları tüm işlerin %81'ini oluşturduğu için bu büroların temel iş alanı imar planı değişikliğidir (Tablo 3). Ancak imar planı değişikliklerinde de en büyük payı yine A grubu planlama büroları almaktadır. Türkiye'deki plan değişikliklerinin %27'si A grubu planlama büroları tarafından yapılırken, %8'i B, %11'i C, %9'u D, %11'i E ve %19'u F grubu planlama büroları tarafından yapılmaktadır (Tablo 3). Bu da bir önceki bölümde piyasaya yeni giren düşük karne grubuna sahip planlama bürolarının iş bulmadaki güçlüklerini açıklamaktadır.

Nazım ve Uygulama İmar Planlarında da tüm karne gruplarının birbirine yakın miktarda iş aldıkları görülmektedir. Ancak, araştırma kapsamında yapılan büro anketlerine göre F grubu planlama bürolarının %46'sı hiç imar planı yapmadığını belirt-

miştir. Bu türde hiç iş yapmadıklarını beyan eden büroların tamamı ise 2000 sonrasında kurulan bürolardır. Bu oranlar F karne sahibi büroların çoğunlukla imar planı değişiklikleri yaptıklarını yada taşeron usulü çalışarak varlıklarını sürdürmeye çalıştıklarını yada ileride değinileceği üzere gayrimenkul değerlendirme, danışmanlık gibi işler yaptıklarını bir kez daha kanıtlamaktadır. Nazım ve uygulama imar planlarına ilişkin asıl ilginç olan konu ise dönem boyunca giderek artan plan revizyonlarıdır. Belediyeler yeni bir nazım ve uygulama imar planı yaptırmaktansa revizyon planı yaptırmayı tercih etmektedirler. Revizyon planların yaptırılma nedenlerinin başında parçacıl plan değişiklikleri ile plan bütünlüğünün bozulması ve birbirine entegre olmayan plan değişikliği kararları nedenleri ile uygulamada karşılaşılan güçlükler iken bir diğeri ise plan yapılacak alanda belli sermaye yada siyasi grupların rant beklentisidir.

“Şimdi yapılan ne biliyor musunuz ağırlıklı olarak? Bütüncül bir planlamada plan dışı gelişmeleri gittiğiniz zaman görüyorsunuz zaten. “Plan dışı gelişmeleri nasıl planlı hale getiririz?” aşamasına gidiyor olay. Revizyonların çoğu bu yüzden yapılıyor.” (Büro H)

“Belediyeleri plan yapmaya iten temel motivasyon ise çoğu zaman belli bir sermaye grubunun yada bu grupla ilişkili siyasi grupların plandan rant beklentisidir” (Büro K).

Diğer taraftan yeni bir plan yapmak yerine var olan planda ufak değişiklikler yaparak revizyon oluşturmak genellikle belediyelere daha kârlı ve kolay gelmektedir. Ancak bu durum çoğu zaman detaylı analiz ve senteze dayanmayan revizyon planlarında ciddi sorunlar ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Büro K, 2018).

Serbest şehircilik büroları tarafından gerçekleştirilen şehircilik hizmetlerindeki bu dönüşümle plan değişiklikleri, revizyon yada ilave planlarla parçacıl planlama piyasaya hakim olurken, aslında kamusal bir eylem olan planlamanın da işveren profilinin değişimini getirmiştir. 2003 ile 2018 yılları arasında gerçekleştirilen MDU verilerine göre, planlama bürolarının işvereninin %56'sının özel sektör, %44'ünün kamu sektörü olması çarpıcıdır. Özel sektör işverenleri şahıs ya da şirketlerdir ve çoğunlukla plan değişikliği ve/veya revizyon imar planları talep etmişlerdir. Kamuya yapılan işlerde ise en çok çalışılan işverenler belediyeler, il özel idareleri ve bakanlıktır (Şekil 3). 2000'lerin ortalarına değin plan yapım sürecinin en önemli kamu aktörü olan İller Bankasının işveren olarak payı azalmış, 3194 sayılı İmar Kanunun plan yapma ve onama yetkisini yerel yönetimlere devretmesi nedeniyle kamu kurumları arasında belediyelerin payı artmıştır. İller Bankasında 2004 ile 2018 yılları arasında toplam 1240 plan yapılmış, bu planların %88'i ihale %12'si emanet yoluyla gerçekleştirilmiştir (Taşar, 2018). Son yıllarda ise emanet yoluyla plan yapım işi sonlandırılmıştır (Taşar, 2018). Yine 1990'ların başlarından itibaren bir dizi yasal düzenleme ile plan yapmada yetkili kamu kurum ve kuruluşlarının sayısının

daki artış, planlama bürolarının iş aldıkları kamu kurumlarının çeşitliliği açıklar niteliktedir.

ŞPO'nun MDU verilerinde çok okunamayan, ancak bürolarla gerçekleştirilen anketlerde ve yarı yapılandırılmış görüşmelerde ortaya çıkan diğer bir konu ise serbest planlama bürolarının 1990'dan sonra sayısallaştırma, 2000'den itibaren ise gayrimenkul geliştirme ve değerlendirme, özel şirketlere danışmanlık ve kentsel dönüşüm alanlarında artan oranlarda faaliyet göstermeleridir (Şekil 4). Bu alanlarda yapılan işler kalem olarak az olabilse de getirisi kimi işlerde imar planı ihalelerini aşabilmektedir.

Planlama büroları ile İstanbul ve Ankara'da yapılan derinlemesine görüşmelerde bazı planlama bürolarının kendi şirketleri ile bağlantılı ayrı birer gayrimenkul şirketi, kentsel dönüşüm şirketi kurdukları tespit edilmiştir.

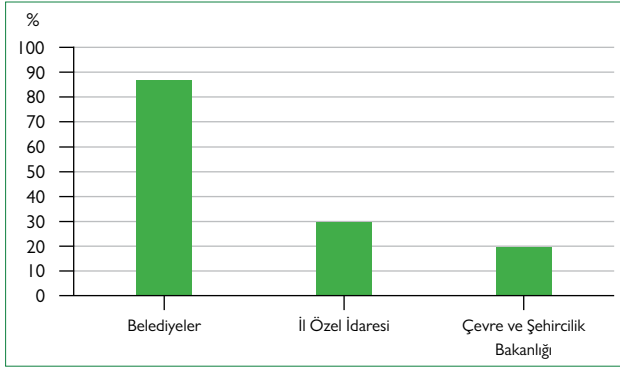
“Bu sektörle salt iş yaparsak biz de biteriz. Sadece çevre düzeni, imar planlarına odaklanırsak şirketin kendini devam ettirme imkanı yok. Sektöre, mesleğe de katkınız olmaz. Büro J olarak fabrika üretimi gibi entegre sistemler oluşturuyoruz. Bir taraftan planlamadan devam ederken bir taraftan da yurtdışındaki yatırımcılara gayrimenkul konusunda danışmanlık hizmeti veriyoruz. Yurtdışındaki yatırımcıların burada yatırım yapacakları yerlere müşavirlik hizmeti veriyoruz. Biz de buradaki projelerin planlarını yapıyoruz.” (Büro J)

“Doğu'da rezerv alan önerileri yapıyoruz. Özel sektörle de iş yapıyoruz. Turizm şirketleriyle proje geliştiriyoruz.” (Büro P)

Türkiye gündemini en çok meşgul eden ve planlamanın neredeyse ana konusu haline gelen kentsel dönüşüm projelerinin yapımında ise özellikle büyük serbest planlama büroları öne çıkmaktadır. Araştırma kapsamında yürütülen ankete göre kentsel dönüşüm işi yapan büroların yoğun olarak bulunduğu kentler İstanbul, Ankara ve İzmir'dir (Şekil 5). 40 farklı kente dağılmış olan bürolar arasından bu üç kent toplam olumlu yanıtların %35'ini kapsamakta, geri kalan kentlerde ise ya bu tür iş yapan büro bulunmamakta ya da 1 tane büro nadiren bu işi yaptığını belirtmektedir.

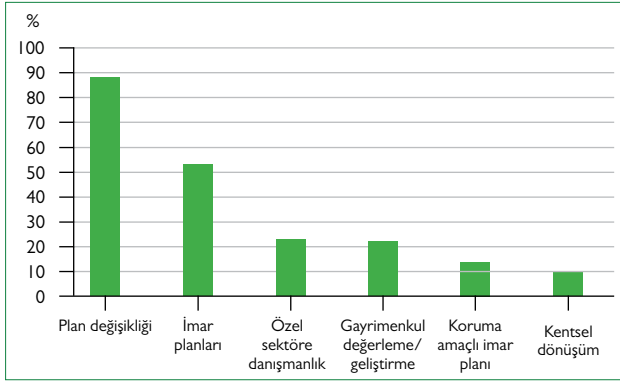
“Biz inşaat firmalarına danışmanlık ve plan tadilatları yapıyoruz. Planlama ayağında devreye giriyoruz kentsel dönüşümde. Yapılanma koşullarının fizibilitesini yapıyoruz. Meri plan koşullarını ortaya çıkartıyoruz. Daha sonrada bu alanın dönüşebilmesi için vatandaşla müteahhidin yapmış olduğu anlaşmayla bu alanın dönüşebilmesi adına meri imar planında mevcut durumu tespit ediyoruz. Daha sonrasında plan tadilatına ihtiyaç varsa onu tespit ediyoruz. Bazen yapılanma koşulları uygun oluyor. Bazen plan değişmeden de dönüşüm gerçekleşebiliyor.” (Büro M)

Bürolar tarafından özellikle 2000'lerden sonra yapılmaya başlanan ve önemli ölçüde gelir getirici olan diğer işler ise yukarıda

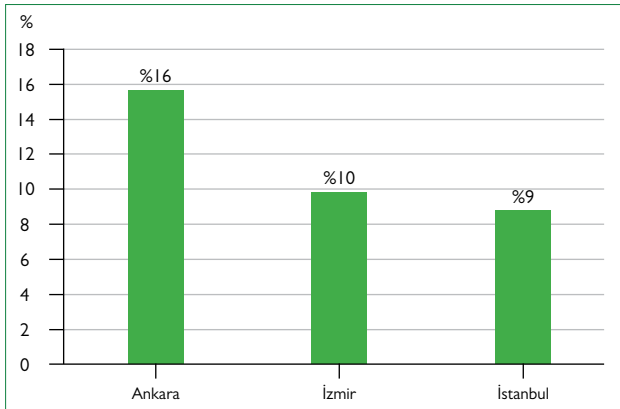
Şekil 3. Kamuda en çok karşılaşılan işverenler -MDU verileri 2003–2018.

MDU: Mesleki Denetim Uygulama.

Şekil 4. Ankete katılan büroların yaptıkları işler (BAP anket verileri–2018).

BAP: Bilimsel Araştırma Projesi.

Şekil 5. Kentsel dönüşüm işlerinin 3 büyük kentteki yapılma oranları (BAP anket verileri–2018).

BAP: Bilimsel Araştırma Projesi.

da belirttiği gibi gayrimenkul ve özel sektöre danışmanlıktır. Gayrimenkul değerlendirme işi özellikle büyük kentlerde yoğun biçimde piyasada yerini almasına rağmen, büroların %68'inin bu türde iş yapmadıkları, %14'ünün ise çok yoğun olarak bu konu üzerine çalıştıkları görülmektedir (Şekil 6, 7). Bulundukları illere bakıldığında ise, gayrimenkul işi yaptığını beyan eden büroların 17 farklı ilde yer aldıkları, her ilde 1 büronun bu işi yaptığını dair beyanı varken Ankara, İstanbul ve İzmir'in bu

konuda da öne çıktığı görülmektedir. Gayrimenkul konusunda az ya da çok çalıştığını beyan eden büroların %94 kadarının 2000 yılından sonra kurulan bürolardan oluştuğu göze çarpmaktadır. 1990 yılından önce kurulan bürolardan hiçbiri bu işi yaptığını beyan etmemiştir.

Karnelere bakıldığında da yine beklendiği gibi gayrimenkul değerlendirme işi yapan büroların %73'ünün F karneye sahip oldukları görülmektedir. Diğer yandan gayrimenkul işi yapan büroların %73'ü özel şirketlere danışmanlık da yapmaktadırlar. Bürolarla yapılan görüşmelerde gayrimenkul işleriyle kentsel dönüşüm işlerinin de paralellik gösterdiği belirtilmiştir. Kentsel dönüşümüne yoğunlaşan büroların aynı zamanda gayrimenkul işi yaptıkları vurgulanmıştır.

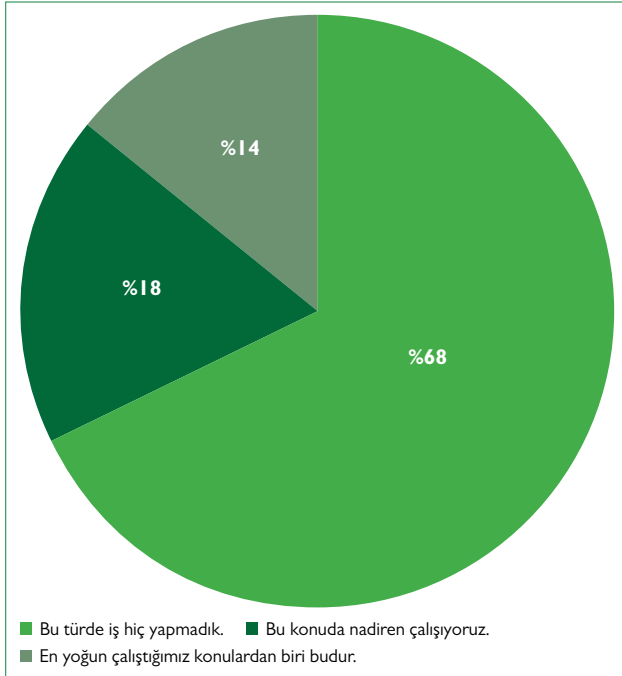
“Bizimle aynı sektörde olan firmalar için kentsel dönüşüm geçilmek istenen bir alan gibi bu dönemde. Ama o işlerde çok uzun vadede tamamlanıyor. Onun içinde bu işi yapan firmaların ciddi bir finansmana ihtiyacı var. Bu nedenle başka işlerle de firmalarını döndürmeleri gerekiyor. Bir ara gayrimenkul değerlendirme konusu oldukça revaçtaydı. Plan konusunda çalışanlar daha büyük ofislere dönüşemiyor diye düşünüyorum.” (Büro I)

Şirketlere danışmanlık yapma işinin de büroların %67'si tarafından gerçekleştirildiği, bu işi yapan şirketlerin ise yine %77 kadarının 2000 sonrasında kurulduğu görülmektedir. 2010 sonrasında kurulan şirketler ise, 2000–2009 aralığında kurulan şirketlerden bile oransal olarak daha fazla bu işle uğraşmaktadır (Şekil 8). Şirket danışmanlığı işinde ise gayrimenkul işlerine göre farklılaşan durum, A ve B gibi yüksek karne grubundan büroların da bu işleri yapmasıdır. Anket verilerine göre, bu işi yaptığını beyan edenlerin %13 kadarı A karne büro olup, %42'si ise A, B, C gibi yüksek karne gruplarından oluşmaktadır. Şirketlere danışmanlık yaptığını beyan eden büroların yalnızca %50'si F karneli bürodur ve bu oran gayrimenkul işlerindeki orana göre daha düşük kalmaktadır.

Yukarıdaki bulguların da işaret ettiği üzere 2000'lerle birlikte meslek alanına ilişkin piyasa büyümüş, yapılan işler çeşitlenmiştir. Ancak Zorlu'nun (2008) da işaret ettiği üzere gayrimenkul değerlendirme, sektörel yatırım projeleri, yatırım danışmanlığı, il gelişim planları, kırsal kalkınma planları gibi meslek uygulama alanı içinde yeni iş alanları kuramsal, örgütsel ve yasal düzlemlerde yeterince tanımlanmamıştır.

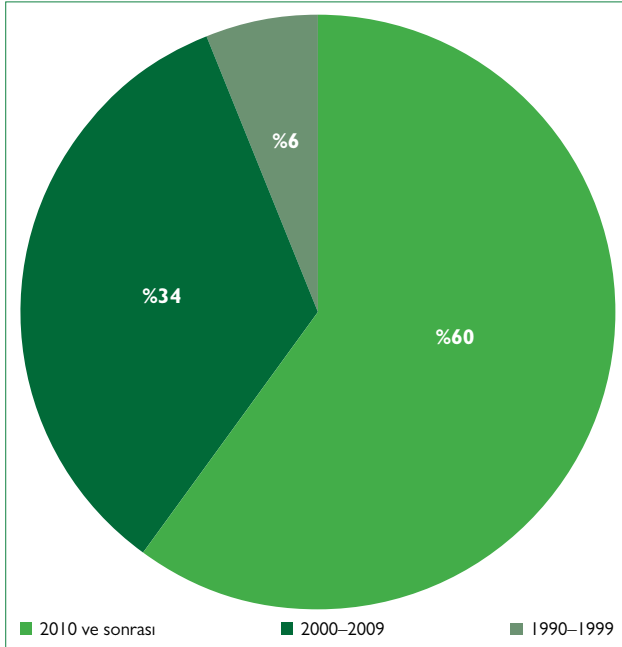
7. Sonuç

Türkiye'de 1980 sonrası izlenen neoliberal politikalarla uygulanmaya başlayan inşaat odaklı büyüme stratejileri, 2000 sonrasında neredeyse tüm toplumsal kesimlerin mutabakatını alarak yaygınlık kazanmıştır. Kentsel topraktan elde edilen rantın küçük büyük her ölçekte yatırımcı tarafından sermaye birikim araçlarından biri olarak keşfedilmesi, kamu kurumları

Şekil 6. Gayrimenkul değerlendirme işi yapma durumu (BAP anket verileri-2018).

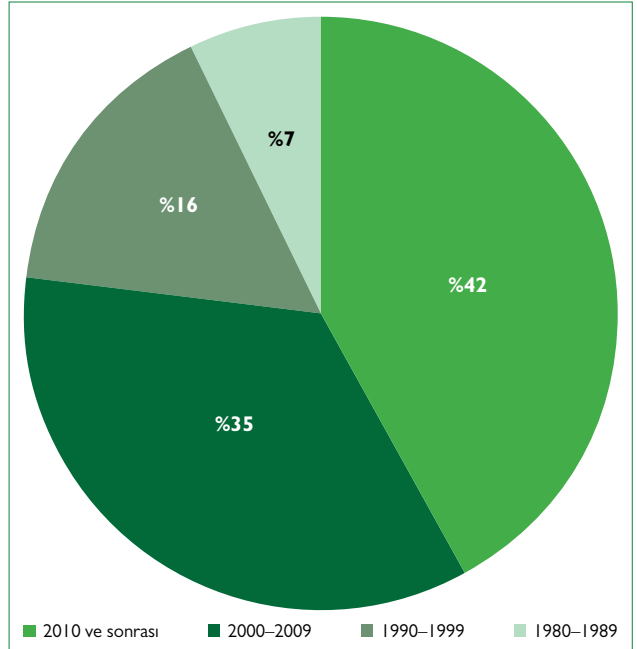
BAP: Bilimsel Araştırma Projesi.

Şekil 7. Gayrimenkul değerlendirme işi yapan büroların kuruluş yıllarına göre dağılımı (BAP anket verileri-2018).

BAP: Bilimsel Araştırma Projesi.

özel ya da tüzel şirket, vakıf, STK vb kuruluşların rant arayışı içine girmesi planlama sektörü üzerinde sermaye ve siyasetin baskısını artırırken, hem planlama piyasasındaki iş çeşitlenmiş hem de iş kapasitesi artmıştır. Mekansal planlamanın rant arayışındaki aktörlerce araçsallaştırıldığı bu süreçte, planlama sis-

Şekil 8. Şirketlere danışmanlık işi yapan büroların kuruluş yıllarına göre dağılımı (BAP anket verileri-2018).

BAP: Bilimsel Araştırma Projesi.

temi çeşitli yasal ve yönetsel düzenlemelerle dağınıklaştırılıp, düzensizleştirilmiştir. Rant paylaşımının şiddetlendiği ekonomi politik ortamda, ekonomik ve siyasal baskılara açık olan sektör diğer taraftan 2000 sonrası yeni kurulan planlama okulları ile birlikte plancılarının sayısında artış, kamuda daralan istihdam politikaları nedeni ile yeni mezunların serbest planlama piyasasına yönelmesi, dolayısıyla planlama bürolarının sayısının artması ile karşı karşıya kalmıştır.

Serbest planlama bürolarının sektörel ve mekansal analizine odaklanılan bu çalışmada dört önemli bulguya ulaşılmıştır. Birincisi, 2000'e kadar Ankara'da yoğunlaşan planlama büroları 2000 sonrasında hemen hemen tüm Türkiye coğrafyasına yayılmıştır. Ancak planlama bürolarının dağılımı planlama bürolarının sayısı ve etki alanı bakımında coğrafi olarak eşitsizdir. Planlamanın merkezîyetçi yapısı, planlamaya ilişkin kurumların başkentte yer alması nedenleri ile planlama büroları daha baştan itibaren Ankara'da yoğunlaşmıştır. Planlamada 1980 sonrası yerel yönetimlerin yetkilerinin artırılmasına yönelik düzenlemelere rağmen, planlama yetkilerinin parçalı olarak yeniden merkeze dönmesi Ankara'nın bürolar için cazibesini korumasına neden olmuştur. Diğer taraftan neoliberalleşme politikaları ile gayrimenkulün yatırım aracı haline gelmesi, enformel konut alanlarının aflarla yasallaştırılması, kıyı kentlerinde turizm teşvikleri ile her türlü turizm yatırımının ve ikinci konut sahipliğinin özendirilmesi, yerel yönetimlerin kentlerini modernleştirmek yada güzelleştirmek adına talep ettikleri kentsel tasarım projeleri vb. kentlerde inşaat faaliyetlerinin yaygınlaşmasına yol açmıştır. İnşaat faaliyetlerindeki artışa ve

yaygınlaşmaya paralel olarak planlama büroları bir taraftan sayıca artmış, diğer taraftan Anadolu kentlerine yayılmıştır.

İkinci bulgu ise planlama bürolarının sayıca artması ve Anadolu'ya yayılmış olmalarına rağmen A grubu özellikle de Ankara merkezli olan planlama bürolarının piyasadan aldıkları payın büyük olmasıdır (Ayrıca bakınız Yoloğlu, 2014). Diğer taraftan özellikle 1990'larda kurulmuş ve Anadolu'nun ekonomik anlamda gelişmiş kentlerinde yerleşmiş bulunan planlama büroları da kendi bölgelerinde piyasaya hakim olmaktadır. Yeni kurulan büroların iş hacimleri ve etkili oldukları coğrafya ise sınırlı kalmıştır. Bürolar arasında iş alımında eşitsizlik yaratan en önemli faktörlerin başında 1980 öncesi planlamanın kurumsallaştığı dönemde piyasayı düzenleme amaçlı oluşturulmuş karne sistemi gelmektedir. Karne sistemi serbest planlama büroları arasında ve serbest piyasada çalışan plancılar ile kamuda çalışan plancılar arasında önemli bir kategorik ayrıma yol açmaktadır. Karne sistemi, bürolara yukarıya doğru çıktıkça alt karne gruplarının iş tanımına giren işleri de içerecek biçimde geniş bir alanda iş yapabilme imkânı sunmakta, alt karne gruplarının iş piyasasını ise çok sınırlı tanımlamaktadır. Her tür işi yapabilme yetkisi ile donatılmış A grubu karne sahibi bürolar piyasada tanınırlık, güvenilirlik ve mevzuata hakim olma gibi özelliklerini de kullanarak piyasada hakimiyetlerini kurmuşlardır. Dolayısıyla özellikle 2000 sonrası piyasaya giren planlama büroları haksız rekabet koşulları ile karşılaşmakta, piyasada tutunabilmek adına ya düşük bedellerle iş yapmaya razı olmakta, ya plan değişiklikleri/mevzi plan yapımı, gayrimenkul danışmanlığı gibi işler ile hayatta kalmaya çalışmakta ya da büyük planlama ofislerinin taşeronu olarak çalışmaktadır. Taşeron usulü çalışma bu dönemde özgü olmamakla beraber, piyasanın büyümesine paralel olarak yaygınlaşmıştır. Taşeron usulü çalışan büronun karne yükseltmede yaptıkları işleri kullanamaması sistemin yarattığı eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Diğer eşitsizlik ise karne yönetmeliğinin kamuda çalışanların karnelerinin yıl bazında yükselmesini, özel sektör çalışanların ise belli sayıda iş bitirme sayısına paralel olarak karne yükseltmelerini öngörmesinden kaynaklıdır. Bazı bürolar karne engelini aşmak ya da karnenin avantajlarından yararlanmak adına kamudan emekli bazı plancıların karnelerini kullanabilmekte bu durum iş alma sürecinde bürolar arasında eşitsizlik yaratabildiği gibi, karne-sini kullandıran plancının imzaladığı plandan habersiz olması meslek çevrelerinde rahatsızlık yaratmaktadır.

Üçüncü olarak ise planlama piyasasında planlama işinin özellikle 2000 sonrasında ciddi dönüşüme girmesidir. 2000'li yıllarda mekansal planlamanın temel konusu plan değişiklikleri olmuştur. Plan değişiklikleri planlamanın esnekleşmesine yönelik en önemli düzenlemelerden birisidir. Her karne grubundan büro bu işi yapmakta ancak F grubu bürolar geçimini çoğunlukla plan değişiklikleri işlerinden sağlamaktadır. Hem kamu hem de özel sektörün yoğun olarak talep ettiği plan değişiklikleri çoğu za-

man rant beklentisi ile gündeme gelmekte, kentlerin bütüncül planlarını bozmaktadır. Noktasal plan değişiklikleri ile sorumlu hale gelen planlar ise yerel yönetimleri yeni plan yapmaya yöneltmekte, ancak burada da yeni bütünlüklü nazım planlar yerine sıkça revizyon planlar gündeme gelmektedir. Derinlemesine analizlere dayanmayan revizyon planları, parçacıl planlama yaklaşımı ve bu yaklaşımı yaygınlaştırmak adına birbirine entegre olmayan çok sayıda kurum ve kuruluşun planlama yapma ve onama yetkisi Türkiye planlama pratiğini geri götürmüştür.

Diğer taraftan 2000'li yıllarla birlikte şehircilik hizmetleri arasında kentsel dönüşüm, gayrimenkul değerlendirme, gayrimenkul geliştirme ve şirketlere danışmanlık işleri önemli bir yer bulmaya başlamıştır. Bu durum piyasanın artık yalnızca plan yapmakla dönmeyeceğini, farklı perspektiflerle çalışmanın önemli hale geldiğini gösterir. Bu anlamda F grubu planlama bürolarının, büyük ölçekli plan alamadıkları için bu yeni ortaya çıkan işlerde çok yoğun şekilde çalışmaktadırlar.

Dördüncü önemli bulgu ise serbest çalışan büroların işveren profilindeki dönüşümdür. Özel sektör en büyük işveren olarak ortaya çıkmıştır. İkinci en büyük işveren ise yerel yönetimlerdir. Özel sektörün daha çok rant odaklı plan değişiklikleri şeklindeki taleplerini düzenleyen serbest planlama büroları için daha da vahim olanı bu tür plan değişikliklerinin 2000 sonrasında kamu kurum ve kuruluşlarından da gelmesidir. Varlığını sürdürebilmesi için kar elde etmek zorunda olan büroların en çok yoğunlaştıkları işlerin plan değişiklikleri olması ve plan değişikliği taleplerinin yoğun olarak rant odaklı olması planlama pratiğinin bugünkü gerçeklerini göstermesi açısından önemlidir.

Türkiye'de mekansal planlamanın konusu olan birçok plan kamu kurumlarının teknik ve finansal yetersizliğinden dolayı serbest çalışan plancılar tarafından yapılmaktadır. Üstelik planlama artık yalnızca imar planlarından ibaret olmamakta, gayrimenkulden kentsel dönüşüm ve plan tadilatlarına kadar pek çok iş kaleminin piyasada önemli yer tuttuğu gözlemlenmektedir. Emlak eksenli büyüme modeli, istihdam olanakları düşünülmeden açılan yeni planlama okullarından mezun plancılar ile birlikte artan büro sayısı ve karne sistemi bürolar arasındaki eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Daralan piyasada haksız rekabet koşulları, dağınık ve düzensiz planlama sistemi ve rant odaklı parçacıl plan talepleri ise serbest çalışan plancıların en önemli sorun alanlarıdır. Planlamanın bir kamu görevi olduğu perspektifi yerini, planlamanın özel şirketler eliyle yapılan "kazanç elde edilen bir iş" olduğu anlayışına bırakmıştır. Neoliberal kent politikaları ile uyumlu kaotik planlama sistemi serbest çalışan plancıları meslek ilkelere aykırı çıkar gruplarının talepleri ile arasında kalmasına neden olmaktadır. Türkiye planlama sistemi içinde serbest çalışan plancıların çalışma alanlarının ve koşullarının yeniden tanımlanması ve karne sisteminin yeniden düzenlenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Teşekkür

Bu makale Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen 2018–36 numaralı “Türkiye’de Kent Planlama Süreci ve Uygulamanın Kuramla İlişkisi: İstanbul ve Ankara Örnekleri” isimli proje kapsamında kaleme alınmıştır. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimine teşekkürlerimizi sunarız.

KAYNAKLAR

- Allmendinger, P. & Haughton, G. (2013). The Evolution and Trajectories of English Spatial Governance: 'Neoliberal' Episodes in Planning. *Planning Practice & Research*, 28(1), 6-26.
- Atık, S. (2008). Mesleki Deneyim: Farklı Planlama Ölçeklerinde Plancı Olmak. Planlama Meslek Alanı Geçmişten Geleceğe 7-9 Kasım 2007. 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 31. Kolokyum.
- Baker, D. C., Sipe, N. G., & Gleeson, B. J. (2006). Performance-based planning: Perspectives from the United States, Australia, and New Zealand. *Journal of Planning Education and Research*, 25(4), 396-409.
- Balaban, O. (2019). Krizden Kaçış, Krize Kaçış: Türkiye'nin Derinleşen Çevre Krizi. *Mimarlık Dergisi*. sayı 409.syf 29-32.
- Bektöre, S. (2008). Mesleki Deneyim: Farklı Planlama Ölçeklerinde Plancı Olmak. Planlama Meslek Alanı Geçmişten Geleceğe 7-9 Kasım 2007. 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 31. Kolokyum.
- Bilsel, C. (2010). Türkiye'de Şehircilik Çalışmalarının İlk Otuz Yılı. (1927-1957): Cumhuriyet'in Kent İnşasında Uluslararası Deneyim". *Planlama Dergisi*. Sayı 50. s. 29-46
- Boratav, K. Türel, O. and Yeldan, E. (1996). Dilemmas of Structural Adjustment and Environment Policies Under Instability: Post 1980 Turkey. *World Development*. 24 92.syf. 373-393.
- Brenner, N. & Theodore, N. (2002) Cities and the Geographies of "Actually Existing Neoliberalism", *Antipode*, 34 (3), syf. 349-379.
- Duygulu, F. (2006). İmar Mevzuatının Kayıpları. *Planlama Dergisi*. sayı 4.syf. 27-37.
- Ersoy, M. (2010). İmar Planı Değişiklikleri ve Yargı Denetimi (Mekân Planlama ve Yargı Denetimi. 2000). <http://www.melihersoy.com/makaleler/erisim.2.7.2020>.
- Ersoy, M. (2011). "Yerelden Ulusala Merkezileşerek Aynılan Planlama Anlayışı". *Merkezi Yönetim Yerel Yönetim İlişkileri: Özerklik. Türk Belediyeler Birliği. 5.Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu*. Syf. 213-229. Ankara.2013.
- Gezim, G & Kiper, P. (2016). Türkiye'nin Seksen Yıllık Kent Planlama Serüveninde Son Otuz Yılın Değerlendirmesi – İller Bankası Deneyimleri. A. Uğurlar vd. 80 Sonrası Mekân ve Planlama. syf 3-20. Gazi üniversitesi. Ankara.
- Gleeson, B., & Low, N. (2000). Revaluing planning: Rolling back neo-liberalism in Australia. *Progress in Planning*, 53(2), 83-164.
- Grijzen, J. (2010). Outsourcing planning: What do consultants do in a regional spatial planning in the Netherlands. Amsterdam, The Netherlands: Amsterdam University Press.
- Hall, T., & Hubbard, P. (1996). The entrepreneurial city: New urban politics, new urban geographies? *Progress in Human Geography*, 20(2), 153-174.
- Harvey, D. (2001), "Globalization and the Spatial Fix", *Geographische Revue*, 2 (3): 23-31.
- Kahraman, T. (2010). İmar uygulamalarında gizli yolsuzluk: Ayrıcalıklı Özelleştirme ve kentsel rant. *İş Ahlakı Dergisi*, 6, 61-80.
- Kentges Belediyeler Anketi Raporu (2016). <https://kentges.csb.gov.tr/2016-yili-kentges-belediyeler-anketi-haber-229231>.erisim 2.7.2020.
- Kentleşme Şurası (2009). Mekansal Planlama Sistemi ve Kurumsal Yapılanma. T.C. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı. Ankara.
- Kıral, Ö. (2010). Şehir Planlama Yarışmaları ve Genç Şehir Plancıları:1928-1973. *Planlama Dergisi*. Sayı 50.syf 125-139.
- Kubin, G. (1994). Kent Plancısı kent Planlama Sürecinde Misafir Sanatçı Değildir. *Planlama Dergisi*. Sayı 11.syf. 30-34.
- Mc Cann, E. J. (2001). Collaborative visioning or urban planning as therapy? The politics of public-private policy making. *The Professional Geographer*, 53(2), (207-218).
- Momani, B. & Khirfan, L. (2013). "Explaining the Use of Planning Consultants in Ontario Cities" *Canadian Public Administration* 56 (3): 391-413.
- Özler, Ö. A. (2019). Neoliberal Politikaların Kentsel Planlamaya Etkisi: Ankara Çeper Alanı Üzerinden Bir Değerlendirme. *Mimarlık Dergisi*. Sayı 408.
- Parker, G., Street, E., Raco, M., Freire-Trigo, S. (2014). In planning we trust? Public interest and private delivery in a co-managed planning system. *Town&Country Planning*. 83 (12), 537-540.
- Sager, T. (2011). Neo-liberal urban planning policies: A literature survey 1990-2010, *Progress in Planning*, 6 (4), syf.147-199.
- Sarı, V.İ., Yener, I.N. & İnan, Ö. (2018) Mekansal Planlama Sistemine İlişkin Değerlendirme Raporu, T.C. Kalkınma Bakanlığı Yayın No:2988.
- Sönmez, R. (2008) Mesleki Deneyim: Farklı Planlama Ölçeklerinde Plancı Olmak. Planlama Meslek Alanı Geçmişten Geleceğe 7-9 Kasım 2007. 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 31. Kolokyum.
- ŞPO 29. Dönem Çalışma Raporu Ankara. (2016-2018). http://www.spo.org.tr/resimler/ekler/2b68761ee5e6253_ek.pdf?tipi=86&turu=X&sube=0.erisim 4.7.2020.
- ŞPO 28. Dönem Çalışma Raporu. Ankara. (2014-2016). http://www.spo.org.tr/resimler/ekler/31dd73a54d2bc38_ek.pdf?tipi=86&turu=X&sube=0.erisim 5.7.2020.
- Şahin, S.Z. (2019). The urbanization policy of Turkey: an uneasy symbiosis of unimplemented policy with centralized pragmatic interventions. *Turkish Studies*. 20:4. 599-618.
- Şahin, S.Z. (2017). Türkiye'de Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısından Bugüne Mekânsal Planlama Mevzuatı ve Uygulamalarının Dönüşümü ve Etkileri, *Memleket Siyaset Yönetim (MSY)*, 12 (28), syf. 53-80.
- Taşan Kok, T. (2016). Interface "Float like a butterfly, sting like a bee": giving voice to planning practitioners, *Planning Theory & Practice*, 17 (4), syf. 621-651.
- Taşan Kok, T. (2012). Introduction: Contradictions of Neoliberal Urban Planning, Editörler: Tuna Taşan Kok, Guy Beaten, *Contradictions of Neoliberal Planning*, Springer.
- Taşar, E. (2018). İmar Planı Sürecinde Yerel Halk Katılımı ve İlan-Aski-İtiraz Aşamasının Planlar Üzerindeki Etkisi. *İller Bankası Anonim Şirketi Uzmanlık Tezi*. Ankara.
- Tekeli, İ. (1987). ODTÜ'de Şehir ve Bölge Planlama Eğitimi. Prof. Dr. Ruşen Keleş. *Türkiye'de Kent Bilimi içinde* syf 65-90.
- Tekeli, İ. (2011). Türkiye'nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları. *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*. İstanbul.
- Uyar, N. (2008). Mesleki Deneyim: Farklı Planlama Ölçeklerinde Plancı Olmak. Planlama Meslek Alanı Geçmişten Geleceğe 7-9 Kasım 2007. 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 31. Kolokyum.
- Waterhout, B., Othengrafen, F., & Sykes, O. (2013). Neo-liberalization processes and spatial planning in France, Germany, and the Netherlands: An exploration. *Planning Practice and Research*, 28(1), 141-159.
- Yanaşık, E. (2017). İller Bankasının Türkiye Planlama ve Kentleşme Tarihi İçindeki Yeri ve Önemi (1933-1980). *İller Bankası Anonim Şirketi Uzmanlık Tezi*. Ankara.
- Yeşilbağ, M. (2016). Hegemonyanın Harcı: AKP Döneminde İnşaata Dayalı Birikim Rejimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71 (2), syf. 599-626.
- Yoloğlu, A. C. (2019). Planlama Piyasasının İki Yeni Dinamiği: Parçalama ve Tekelleşme *İdealkent*. Sayı 13.syf 128-151.
- Yoloğlu, C. (2008). TMMOB Şehir Plancıları Odasına Kayıtlı Üye Profili. Mesleki Deneyim. 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 31. Kolokyum. 'Planlama Meslek Alanı; Geçmişten Geleceğe.syf 25-51. Ankara.
- Zanotto, J.M. (2019). Detachment in Planning Practice. *Planning Theory & Practice*, 20(1), 37-52.
- Zorlu, F. (2008). Planlama Meslek Alanında Kuramsal. Pratik ve Yasal Düzenlemelerde Çakışma ve Ayrışmalar. Mesleki Deneyim. 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 31. Kolokyum. 'Planlama Meslek Alanı; Geçmişten Geleceğe.syf 197-214. Ankara.

EK I. Görüşme Yapılan Serbest Planlama Büroları

1. Büro A: 1963 yılında kurulmuştur. İstanbul. A GRUBU KARNE.
2. Büro B: 1973 yılında kurulmuştur. Ankara. A GRUBU KARNE.
3. Büro C: 1988 yılında kurulmuştur. İstanbul. A GRUBU KARNE.
4. Büro D: 1988 yılında kurulmuştur. İstanbul. E GRUBU KARNE.
5. Büro E: 1989 yılında kurulmuştur. Ankara. A GRUBU KARNE.
6. Büro F: 1990 yılında kurulmuştur. Ankara. C GRUBU KARNE.
7. Büro G: 1993 yılında kurulmuştur. İstanbul. A GRUBU KARNE.
8. Büro H: 1993 yılında kurulmuştur. Ankara. B GRUBU KARNE.
9. Büro I: 1994 yılında kurulmuştur. İstanbul. A GRUBU KARNE.
10. Büro J: 1994 yılında kurulmuştur. İstanbul. B GRUBU KARNE.
11. Büro K: 1997 yılında kurulmuştur. İstanbul. D GRUBU KARNE.
12. Büro L: 1997 yılında kurulmuştur. İstanbul. E GRUBU KARNE.
13. Büro M: 1998'de kurulmuştur. İstanbul. C GRUBU KARNE.
14. Büro N: 2005 yılında kurulmuştur. İstanbul. A GRUBU KARNE.
15. Büro O: 2006 yılında kurulmuştur. Ankara. F GRUBU KARNE.
16. Büro P: 2011 yılında kurulmuştur. İstanbul. F GRUBU KARNE.
17. Büro R: 2011 yılında kurulmuştur. İstanbul. F GRUBU KARNE.

ARAŞTIRMA / ARTICLE

Kuşak Değişimi Bağlamında Kentsel Kamusal Mekânı Yeniden Düşünmek

Rethinking Urban Public Space in the Context of Generational Change

id Selin Karaibrahimoğlu

Giresun Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehircilik Bölümü, Giresun

ÖZ

Özünde insan için tasarlanan mekân, özellikle de kentsel kamusal mekân devingen bir yapıya sahiptir; zaman içinde dönüşür. Mimari mekân tek bir birey için tasarlanırken kentsel mekân toplumun ortak beklentilerini karşılamak üzere tasarlanır ve bu süreçte toplumsal tercihler belirleyici olur. Tercihleri etkileyen en önemli değişkenlerden biri ise kuşaklardır. Bu kapsamla çalışmanın amacı içinde bulunduğumuz dönemde bir arada yaşayan, toplumu oluşturan X, Y ve Z kuşaklarının kentsel kamusal mekândan beklentilerinin ve bu beklentilerin ne ölçüde ve ne yönde değiştiğinin ya da değişmediğinin, bu değişimin nedenlerinin karşılaştırmalı bir bakış açısıyla belirlenmesidir. Çalışma kuşakların kamusal mekândan beklentilerinde ve mekânı kullanım şekillerinde farklılıklar olduğu hipotezinin sınanması üzerine kurgulanmıştır. Alan çalışması Giresun'da gerçekleştirilmiş ve X, Y ve Z kuşaklarının her birini temsil eden, 30'ar kişi ile toplam 90 anket yapılmıştır. Anket sonucu elde edilen veriler karşılaştırılarak, kuşakların tercihleri belirlenmiş, nedensellikleri çözümlenmiştir. Böylece kentsel kamusal mekâna yönelik tasarım kararlarını etkileyecek yeni bakış açıları ve öneriler oluşturmaya yönelik bir tartışma ortamı yaratılmıştır.

Anahtar sözcükler: Kentsel kamusal mekân; X, Y ve Z kuşağı; kullanıcı tercihleri.

ABSTRACT

The place that is designed for humans at the core has a dynamic structure, especially within the urban public space, and is converted over time. However, although the architectural space is designed in line with the wishes and needs of a certain number of people, urban public space is designed to meet the common expectations of the society, and social preferences come to the forefront. One of the important variables that affect preferences is the generations. With this viewpoint, the aim of the present study was to discuss the expectations of X, Y and Z generations, who live together in our present time, and the extent and changes in these expectations (if any), and the reasons for this change from a comparative perspective. The study was based on testing the hypothesis that there are differences in the expectations of generations from public space and the way they use it. The field study was conducted in Giresun, and a total of 90 questionnaires were conducted with 30 people who represented each of the X, Y and Z generations. By comparing the data obtained in the questionnaires, the preferences of generations were determined and their causality was analyzed. In this way, a discussion medium was created to form new perspectives and suggestions that would affect design decisions for urban public space.

Keywords: Urban public space; generations X, Y and Z; user preferences.

Geliş tarihi: 01.12.2020 Kabul tarihi: 10.05.2021
Online yayımlanma tarihi: 27.05.2021
İletişim: Selin Karaibrahimoğlu
e-posta: selins80@yahoo.com

TMMOB
Şehir Plancıları Odası

I. Giriş

Mekân basit bir tanımlamayla boyutları, sınırları olan fiziksel bir olgu olarak nitelenebilir. Ancak bu fiziksel olgu insan yaşamını, davranışını yönlendirme ve etkileme gücüne sahiptir. Bu gücü fiziksel bileşenlerinin bir araya gelişini hazırlayan işlevsel, anlamsal, boyutsal gereklilikleri içeren, onları özümseyen süreç aracılığı ile kazanır. Dolayısıyla fiziksel bir olgu olmanın ötesinde anlamlar içerir. Öyle ki toplumsal bir ürün olarak zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsalla tarihsel birbirine bağlayan mekân (Lefebvre, 2014) kendisini oluşturan bileşenler aracılığıyla ve üretildiği toplumun kültürel, ekonomik, psikolojik ve tarihsel bağlamı üzerinden yeni anlamlar kazanır. Bu anlamsal içeriği etkileyen en önemli değişken mekânın kim için ve hangi amaca hizmet etmek için tasarlandığıdır. Mimari mekân belli kişi ya da kişiler için tasarlanırken, kentsel kamusal mekân toplum için tasarlanır. Bu nedenle kentsel kamusal mekânın tasarımında toplumun ortak ihtiyaçları yönlendirici olmaktadır. Ancak küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle pek çok modern kentin bile çok boyutlu bir değişim sürecinden geçtiği günümüzde, ülkemizde de kentsel kamusal mekânlarda hızlı bir dönüşüm gerekli görülmekte, çağın istek ve gerekliliklerine cevap veren yeni mekânsal ihtiyaçlar gündeme gelmektedir.

Özellikle insanların fiziksel anlamda bir arada bulunma, sosyalleşme gibi ihtiyaçlarını sanal ortamlarda gerçekleştirmeye başlaması ve bu durumun toplumsal bireyselleşmeyi yaygınlaştırması; kentsel kamusal mekânın kabuk değiştirmesine, kimi işlevlerini yitirirken yeni işlevler kazanmasına neden olmaktadır. Oysa kentsel kamusal mekânın ihtiyaçları karşılamadaki yeterliliği ve bu sayede kazandığı cazipliği bireyler arasındaki iletişimi, etkileşimi olumlu yönde etkileyecek bir potansiyel sunmaktadır. Dolayısıyla günümüzde binalar arasında kalan sokak, meydan, park gibi açık alanları tanımlayan; kentinin toplanacağı, karşılaşacağı, iletişimde ve etkileşimde bulunacağı, kültürel bir üretim gerçekleştireceği kentsel kamusal mekânların tasarımı daha da önem kazanmaktadır. Kentsel kamusal mekânın toplumun ortak beklentilerini karşılayabilmesi, toplumsal tercihleri ön plana çıkarması, Erzen'in (2019) kent tanımında kullandığı ifadeye benzer bir anlatımla, çoklukları homojenleştirmeden ve birbirinden ayırmadan bir arada yaşatabilmesi ve insancıl bir ortam sunması gerekir. Bunu sağlamanın yolu hem fiziksel hem de psikolojik açıdan kullanıcının isteklerine, beklentilerine ve ihtiyaçlarına cevap verecek esnek mekânlar tasarlamaktan geçmektedir. İşte bu noktada kullanıcının kim olduğu ve özellikleri önem kazanır. Cinsiyet, yaş, sosyal statü, eğitim durumu, kuşak gibi değişkenler kullanıcı özelliklerini tanımlarken, bunlar arasında "kuşak" sahip olduğu toplumsal içerikle farklı bir konuma sahiptir. Çünkü kuşak aynı

dönemde aynı toplumsal koşullar içerisinde, benzer kaygılar ya da öncelikler ile yaşamış insan gruplarını tanımlamaktadır. Yaşanan dönemin ekonomik, kültürel, politik ve teknolojik durumunun belirlediği toplumsal koşullar kişilerin hayata bakışını, bununla ilişkili olarak da isteklerini, ihtiyaçlarını ve beklentilerini farklılaştırmakta, aynı zamanda mekânsal tercihlerini de etkilemektedir. Bu anlamda sahip olduğu toplumsal içerikle, kentsel kamusal mekânın bilinen genel tasarım kriterlerine uygun olmasının dışında kuşakların değişen mekânsal tercihlerine de cevap verecek özelliklere sahip olması beklenmektedir.

Bu bakışla kuşak kavramı çalışmanın odağına yerleştirilmiş, Türkiye'de kentsel kamusal mekânların nitelikleri ve kuşakların ihtiyaçları temel tartışma alanı olarak belirlenmiştir. Çalışma kuşakların kamusal mekândan beklentilerinde ve mekânı kullanım şekillerinde farklılıkların olduğu hipotezinin sınanması üzerine kurgulanmıştır. İçinde bulunduğumuz dönemde bir arada yaşayan ve toplumun büyük bir kesimini oluşturan X, Y ve Z kuşaklarının kentsel kamusal mekândan beklentilerinin neler olduğunun, kuşaklar arasında bu beklentilerin ne ölçüde ve ne yönde değiştiğinin ya da değişmediğinin, bu değişimin nedenlerinin karşılaştırmalı bir bakış açısıyla tartışılması çalışmanın amacıdır. Giresun'da gerçekleştirilen çalışmanın hipotezi X, Y ve Z kuşaklarının her birini temsil eden; eğitim, cinsiyet dağılımı açısından dengeli bir örneklem oluşturan 30'ar kişi ile yapılan toplam 90 anket üzerinden sınanmıştır. Ankette mekânın kullanımını etkileyen değişkenler ve kullanıcının zamansal tercihleri sorgulanmış, elde edilen veriler karşılaştırmalı bir bakış açısıyla nedensellikleri üzerinden değerlendirilmiştir. Böylece kentsel kamusal mekâna yönelik tasarımları etkileyecek yeni bakış açılarının ve önerilerin tartışıldığı bir ortam oluşturulmuştur.

2. Kentsel Kamusal Mekân ve Kullanıcısı Olarak "Kuşaklar"

Kentler, binalardan ve bu binalar arasında kalan boş açık alanlardan oluşur. Binalar arasında kalan açık alanlar dış mekân ya da kentsel mekân olarak tanımlanmakla beraber; toplumun ortak özelliklerine ve mekânın fiziksel olanaklarına göre işlevsel ve yapısal olarak sınırları belirlenmiş, simgesel anlamlar taşıyan oluşumlardır. İnsan eserinin 'boşlukları sınırladığı' her yer; sokaklar, meydanlar, caddeler, parklar ve bahçeler kentsel yaşamın sürdüğü kentsel mekânlardır (Zevi, 1990). Sosyal bir kurgunun parçası olarak taşıdığı kamusal dış mekânsal niteliklere de sahip kamusal mekân; pek çok araştırmacı tarafından politik, fiziksel, anlamsal, mülki ve toplumsal boyutlarıyla kimi zaman farklı kavramsal açılımlarla, kimi zaman da tüm bu özelliklerini içeren genel yaklaşımlarla tanımlanmıştır.¹ Ancak bu tanımlamaların ortak noktası kentsel mekânın

¹ Bu yaklaşımlara kamusal mekân; görsel algısı ile ilgili olarak tanımlayan Cullen'in (1961), fiziksel özellikleri ve sınıflandırılması üzerinden tanımlayan Krier'in (1979), sosyal etkileşim boyutu ile ilişkili olarak tanımlayan Jacobs'un (1964), insan ihtiyaçları açısından tanımlayan Lang'in (1994) ve sınırlayıcıların çeşitleri ve nitelikleri üzerinden tanımlayan Joedicke'nin (1985) yaklaşımları örnek verilebilir.

yaşayan bir organizma olarak kabul edilmesi ve kullanımının herkese açık olmasıdır. Lefebvre'in (2014) değindiği gibi mekân toplumsal bir üründür ve kamusal mekân toplumsal mekân tanımıyla özdeşleştirilmelidir. O'na göre yaratılan yeni mekânlar aynı zamanda yeni toplumsal ilişkileri tanımlar. Tanyeli (2009) kamusal mekânı kullanımı herkese açık olan; üstelik içinde bulunan kişilerin organik toplumsal bağla birbirleriyle ilişkili olmadığı fiziksel bir olgu olarak tanımlar. Burada tanımlanan; "organik toplumsal bağla birbiriyle ilişkili olmayan insanların kurduğu yeni toplumsal ilişkiler" zamanın gerekleri ile yeni sosyalleşme şekillerini ve yaşam ritüellerini belirler. Böylece kamusal mekânın kullanımı sağlar ve insan fiziksel varlığı ile kentsel kamusal mekânın parçası olarak onu yaşatır (Erzen, 2019). Doğası gereği başkalarıyla beraber olma eğiliminde olan insan, yaş, cinsiyet, ırk vb. özellikleri dışında kendi ihtiyaçlarını karşılama durumuna göre mekânı seçer, orada insanlarla görsel-işitsel temas kurar ve sosyalleşir.

Bu kapsamla kent yaşamının ayrılmaz bir parçası olan kentsel kamusal mekânın tüm niteliklerinin özünde doğrudan kentte yaşayan insanın belirleyici olduğu söylenebilir. Zirâ, kentsel yaşamı tanımlayan kentsel süreçlerin oluşturduğu sistem ancak bir bütün olarak, insan odaklı, açık mekân yaşantısı ile ilgili beklentilere cevap verecek şekilde planlandığında ve tasarlandığında işleyen bir sisteme dönüşmektedir (Erdönmez ve Akı, 2005). Sistem içindeki ilişki, tamamlanmış ve anlaşılır olduğunda, mekânsal ilişkiler başarıyla kurgulanır ve bu şekilde parçalar tek bir çerçeve içinde birleştirilerek kimlik kazanır. Bu nedenlerle kentsel mekânın tasarımı ve çağa uyum sağlama düzeyi önem kazanmakta; kullanıcı özellikleri ve ihtiyaçları kamusal mekânın kullanılabilirliğinin sağlanmasında belirleyici olmaktadır. Tam da bu noktada kullanıcıyı ihtiyaçları, hayata bakışı, yaşanmışlıkları ile tanımlayan "kuşak" kavramı karşımıza çıkar.

Türk Dil Kurumu'nun "yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer sorumluluklarla yükümlü olmuş kişiler topluluğu" olarak tanımladığı (URL1) kuşak kavramını; Mannheim (1998) da, benzer bir yaklaşımla, ortak alışkanlıkları ve kültürü paylaşan insanlar topluluğu olarak tanımlar. Diğer bir tanıma göre ise kuşaklar; tarihte zaman ve mekân paylaşan ve onlara toplu bir kişilik kazandıran ortak değer, inanç ve davranışlara sahip bir grup insandır (Tessler vd., 2004). Kuşaklar arasında yetiştirme tarzları ve içinde bulundukları ortam değişiklikleri nedeniyle gerek karakter, gerek olaylara yaklaşım ve gerekse beklentiler konusunda önemli farklılıklar gözlenmektedir (Keleş, 2011). Eğitim, cinsiyet ve etnik köken unsurları gibi insana özgü değişkenler nedeniyle bu farklılıkları net ve kesin çizgilerle sınırlamak çok doğru bir yaklaşım olmasa da (Parry ve Urvin, 2010), yapılan pek çok araştırma farklı kuşaklardaki kişilerin ait oldukları kuşağın özelliklerini, her ne kadar dışarıdan o şekilde görülmeseler de, benzersiz ve tek

olarak gösterdiklerini kanıtlamaktadır (URL 2). Bu bakışla tüm tanımlamaları ve daha birçok araştırmacının konuya yaklaşımını belirleyen ortak noktanın kuşak kavramının sahip olduğu güçlü sosyolojik içerik olduğu söylenebilir.

Kuşaklar doğdukları yıllara göre tanımlandıklarında farklı araştırmacılar, farklı yaklaşımlarla farklı gruplamalar yapmış olsa da genelde; 1946-1964 arası "Bebek Patlaması Kuşağı", 1965-1979 arası "X Kuşağı", 1980-1999 arası "Y Kuşağı" ve 2000-2020 arası doğanlar ise "Z Kuşağı" olarak adlandırılmaktadır (Twenge vd., 2010). Ancak çalışmaya günümüzde bir arada yaşayan ve toplumun büyük bir kesimini oluşturan kent yaşamında etkin rol oynayan, X, Y ve Z kuşakları ve kentsel kamusal mekândan beklentileri konu edilmıştır.

2.1. X Kuşağı (1965–1979)

Başlangıçta bir İngiliz müzik grubunun ismi olarak ortaya çıkan "X" tanımı, ilk defa 1989 yılında Coupland tarafından bir kuşak adı olarak kullanılmıştır (URL 3). Kuşak döngüsünde bireyciliği temsil eden X kuşağı (Kuran, 2010) bir önceki kuşaktan farklı olarak cinsiyet rollerinde ve aile yapılarında değişimlere tanık olmuşlardır. Kuşağın erkek temsilcileri babalarından farklı olarak aile hayatı ve çocuk bakımında daha fazla görev üstlenmişlerdir (Kon, 2017). Genellikle çalışan ebeveynlerin çocuklarıdır. Ebeveynleri olmadan kendi başlarına okuldan eve gidip gelerek kendi başlarına büyümeyi öğrenmişlerdir (Toruntay, 2011). Erken yaşta yetişkin olmuşlar, önceki kuşaklara göre ailelerinin sorumluluğunu daha çabuk üstlenmiş (Raines, 2002), daha geç evlenmiş ve daha geç çocuk sahibi olmuşlardır. Aile içi tartışmalarda eşit katılımcı olmalarına izin verilen, erken yaşlarda görüşlerini dile getirmeyi ve kendilerini ifade etmeyi öğrenen X kuşağı görüşlerinin dikkate alınmasını önemser (Bezirci, 2012). Coupland'a göre kendini topluma zıt gören, sert politik çıkışlar yapan, farklı bir imaj tercih eden, daha baskın müzik çeşitleri ve değişik yaşam tarzları gibi topluma kendilerini aykırı hissettirecek tercihlerde bulunan ve farklı yaşayış biçimlerine sahip bir kuşaktır (Coupland, 1989). Bu kuşağın bireylerinin temel tutumları ve değerleri arasında bireysellik, pragmatizm, olumsuzculuk, farklı yaşam biçimlerine karşı hoşgörü ve kültürel çeşitlilik yer almaktadır (Toruntay, 2011). Olabildiğince kanaatkâr, toplumcu, sadık ve idealistlerdir. Kendisi dışındaki kuşakları anlamak için çaba harcamazlar (Elmore, 2011; Düzenli vd., 2020). Ülkemizin %22'sini oluşturan (URL 4) yetişkin ve orta yaşlı (40–55 yaş arası) olarak tanımlanan yaş grubunu temsil eden X kuşağı Türkiye'de geçiş dönemi çocukları olarak da adlandırılmaktadırlar. Bunun nedeni söz konusu yıllarda hem dünyada hem de Türkiye'de petrol krizleri, ekonomik sarsıntılar, üniversite olayları, sol-sağ çatışması ve televizyon döneminin başlaması gibi gelişmelerin başladığı bir geçiş sürecinin yaşanmasıdır (Delahoyde, 2009; Türk, 2013). Öte yandan bu dönemin koşulları bireylerin davranışları üzerinde farklı etkiler yaratmış, bireyler parasal konular dışında,

sosyal yaşamla ilgili unsurlara önem vermeye başlamışlardır (Kon, 2017). Bu nedenle toplumsal sorunlara karşı duyarlı bir kuşaktır. Türkiye’de bu kuşağın kadınları yoğun olarak iş gücüne katılmaya başlamış, daha iyi yaşamak için daha az çocuk sahibi olmuşlardır (Mengi, 2009). İş dünyasında yer elde edebilmek için mücadele veren kadınların çocukları olan X’ler, “cinsiyet eşitliği” ile ilk tanışan nesildir (Kon, 2017). Daha çok, yaşamak için çalışmakta, kendi sorunlarını kendileri çözmektedirler. Bu nedenle de kendilerine güvenleri ve iş yapabilirlikleri daha yüksektir (Toruntay, 2011). Bu kuşağın üyeleri tek başlarına çok iyi çalışırlar, sabırsızdırlar ve iş motivasyonları yüksektir (Çetin Aydın ve Başol, 2014). Günümüzde kullanılan teknolojik ürünlerin çoğunu bu kuşak üyeleri geliştirmiş olmalarına rağmen, teknolojiyi kullanmada Y kuşağının çok gerisinde kalmışlardır. Ancak genel olarak X kuşağı bireylerinin, teknoloji ve bilgi ile barışık, girişimci, amaç odaklı ve bağımsız oldukları söylenebilir (Jianrui, 2011). X kuşağını kısaca daha çok risk alan; geçerli ritüel ve gelenekler gibi otoriteleri önceki kuşaklara göre daha çok sorgulama eğiliminde olan, ancak onlara saygı duyan; aile odaklı, açık fikirli ve eğlenmeyi seven (Zhang ve Bonk 2010; Etlican, 2012), kurallara uyumlu, aidiyet duygusu güçlü, sadık ve çalışkanlığa önem veren bir kuşak olarak tanımlamak mümkündür (Düzenli vd., 2020).

2.2. Y Kuşağı (1980–1999)

Her şeyi sorguluyor olmalarından dolayı “WHY” kuşağı olarak tanımlanmış, kısaca ‘Y kuşağı’ olarak adlandırılmışlardır (Kuru, 2014). “İnternet kuşağı”, “Milenyum Kuşağı”, “Gelecek Kuşak”, “Dijital Kuşak” gibi farklı isimlerle de tanımlanan Y kuşağının, (Morgan, 2011) yaşam şartlarında meydana gelen değişim ve dönüşümler diğer kuşaklardan farklı beklentilere, ümitlere ve tercihlere sahip olmalarına neden olmuştur (Kon, 2017). Bu nedenle hem gündelik yaşamı hem de iş yaşamı yeniden biçimlendiren bir kuşak olarak tanımlanmaktadır. İçinde bulunduğu topluluğu etkileme ve onlardan etkilenme eğilimi yüksek, harekete geçmek için anlam arayan bir kuşaktır (Kuran, 2010). Her şeyi elde etme ve dönüştürebilme gücüne sahip olduklarına inanan bu kuşak, ebeveynlerinden farklı olarak modern teknolojiler ve tüketim toplumu tarafından kuşatılmış bir çevrede büyümüşlerdir (Çetin Aydın ve Başol, 2014). İnternetin olduğu yıllarda dünyaya gelen ilk kuşaktır, bu nedenle dünyanın her köşesi ile iletişimin mümkün olduğu bir dönemde, farklı kültürlerle etkileşime girerek, kültürel zenginliklerini artırmışlardır. Aynı zamanda medya ve reklam etkisinde büyüyen, ilk kez internet alışverişi yapan Y kuşağının marka algısı ve seçiciliği çok yüksektir. Bu durum gelir seviyesi farklılığının daha önce olmadığı kadar nesneler üzerinden görünür hale gelmesine neden olmuştur (Toruntay, 2011). İyi bir gelirden çok, yaptıklarının onaylanması, teşvik edilmek, takdir edilmek en önemli gereksinimleridir (Keleş, 2011). Teknolojinin günlük yaşama girişi ve artan hızı bu kuşağı hızlı düşünmeye, hızlı hareket etmeye ve dolayısıyla da hızlı tüketmeye

yöneltmektedir. X kuşağı gibi çalışan anne babaya sahip Y kuşağının ebeveynlik yaşı yükselmiştir. Bu kuşak, çocuğunun iyi şartlar altında büyüebilmesi, iyi bir eğitim alması ve güvende olması konusunda çok daha aktif rol oynayan; koruyucu, okul başarısı konusunda kontrolcü ve sorgulayıcı anne babalara sahiptir. Literatürde bu kuşağı yakından takip ederek yetiştiren ve sürekli etrafında olan ebeveynlere “Helikopter Ebeveynler” (Helicopter Parents) denmektedir (Howe ve Strauss, 2007). Üniversiteye devam eden ve tamamlayan oranı diğer kuşaklara göre daha yüksektir. İnsan hakları konusunda artan bilinç kuşak üyelerine hangi durumda olurlarsa olsunlar söylenen son sözün hiçbir zaman aslında son söz olmadığını öğretmiştir (Wendover, 2001). Ülkemiz nüfusunun %35’ini oluşturan Y kuşağı bu oranla Avrupa’nın pek çok ülkesinin toplam nüfustan daha fazla sayıya ulaşmıştır (URL 4). Bu kuşağın belirleyici olayları, terörizm, kahramanlık, vatanseverlik ve global bağlantılardır. Türkiye’de artan terör olayları, Körfez Savaşı, Irak Savaşı, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılışı, Berlin Duvarı’nın yıkılışı, internetin kullanımı, küreselleşen dünya ve cep telefonunun icadı bu kuşağı etkileyen başlıca olaylardır. Özellikle 12 Eylül 1980 ihtilali sonrasında Türkiye’de siyasal ve ekonomik yaşamı derinden etkileyen 24 Ocak kararları ile karma ekonomik sistemden serbest piyasa ekonomisine geçiş yaşanmasının Y kuşağı üzerinde önemli etkileri olmuştur (Aktan, 2011). Dolayısıyla 1980 öncesindeki tüketim maddesi bulma güçlüğü gibi sıkıntıları yaşamayan Y kuşağı, önceki kuşakların yaşadığı zorlukları anlamamaktadır (Toruntay, 2011). Daha önceki kuşaklara göre hem en meşgul, hem de en çok strese maruz kalmış kuşaktır (Raines, 2002). Sheahan’ın (2005) düşüncelerini ve hissettiklerini rahatlıkla ifade edebilen, sosyal ilişkileri seven ve duygusal zekâya sahip bireyler olarak tanımladığı Y kuşağı kısaca; özgürlüğüne düşkün, öğrenmeye istekli, otoriteye meydan okuyan, iyi eğitilmiş, ailesine değer veren, giyim, kuşam gibi prestij unsurlarına düşkün, kolay adapte olabilen, çabuk vazgeçen, sorgulayıcı, sabırsız, işbirlikçi ve ne istediklerini bilen bir kuşak olarak tanımlanabilir (Kon, 2017).

2.3. Z Kuşağı (2000–2020)

2000 sonrası doğanların (20 yaş ve altı) oluşturduğu bu kuşak, önümüzdeki yıllarda yetişkin olacak ve çalışma yaşamına girecek gençleri ve çocukları kapsamaktadır (Kuran, 2010). Bu kuşağın üyelerine “Kuşak I”, “İnternet Kuşağı”, “Next Generation” ya da “i Gen”, “Instant Online (Her daim çevrimiçi)” gibi adlar verilmektedir (Levicate, 2010; Çetin Aydın ve Başol, 2014). Z’leri diğerlerinden ayıran en önemli farklılık, değişimin çok hızlı ve hareketli bir seyir izlediği bir döneme tanıklık etmeleri ve daha doğmalarından çok önce hem kuşak teorisinin öngörülerine hem de kuşağın güncel davranış kalıplarına bakarak, daha yaratıcı, daha sahici, daha uyumlu olacaklarına dair öngörülerle özelliklerinin tanımlanabilmesidir (Kuran, 2010). Z kuşağının en belirgin özelliği teknoloji ve yeni iletişim olanakları ile iç içe yaşıyor olma-

larıdır. Mesafelerin önemini yitirmesine neden olan bu gelişmeler sayesinde internet olan her ortamda, herkesle görsel ve işitsel bağlantı kurabilmekte, ihtiyaçlarını bu şekilde karşılayabilmektedirler. Cep telefonu, tablet ve bilgisayar gibi teknolojik aletleri adeta vücutlarının bir uzvu gibi ileri de recede bir beceriyle kullanmakta, onlarsız kendilerini eksik hissetmektedirler. “Network” gençleri olarak kabul edilen Z kuşağı, sosyal ilişkilerini de uzaktan kurmakta, bu nedenle önceki kuşaklardan farklı olarak fiziksel olarak tek baslarına vakit geçirmektedirler. Dolayısıyla bu kuşağın aşırı bireyselleşme ile yalnız yaşamaya eğimli bir kuşak olacağı belirtilmektedir (Strauss ve Howe, 1991). Hayat standartlarında, özellikle teknolojik alanda, meydana gelen değişim ve dönüşümler Z kuşağı bireylerini diğer kuşaklardan ayırtırmakta, apayrı bir dünyada yetişmelerine, bireysel özelliklerinin diğer kuşaklardan ayrılmasına neden olmaktadır (Ayhün, 2013). Aynı anda birden fazla konuyla ilgilenen becerileri çok gelişmiş olan Z kuşağı, insanlık tarihinin el, göz, kulak vb gibi motor beceri senkronizasyonu en yüksek kuşağı olarak kabul edilmektedir. Ancak bu avantajlarının, zamanla dikkat ve konsantrasyon zorluklarıyla dezavantaja dönüşebileceği düşünülmektedir (Toruntay, 2011). Z kuşağı temsilcilerinin, Y’lerden farklı olarak yeryüzüne gelmiş en “bağlantılı”² kuşak olmaları, sosyal ilişkilerini dâhi internet üzerinden sürdürmeleri gibi özellikleri diğer kuşakların onlarla iletişim kurmasını neredeyse imkânsızlaştırır (Türk, 2013). Z kuşağı ülkemizin %17’sini oluşturan genç ve çocuk (21 yaş ve altı) olarak tanımlanan yaş grubunu temsil etmektedir. Eğitime önem veren, çok diplomalı Z kuşağı; yaratıcılığa izin veren aktivitelerden hoşlanmakta, sonuç odaklı hareket etmektedirler. Diğer yandan hak arama, farklı sosyolojik gruplarla ilişkiler konusunda da diğer kuşaklardan daha başarılı olmaları Z kuşağının iş hayatında başarılı olabileceklerini göstermektedir (Çetin Aydın ve Başol, 2014). Kısaca dünya zevklerine düşkün, teknolojiyi hızlı şekilde kavrayan, birden fazla konuyla aynı anda ilgilenen, işlerini kısa sürede ve titiz biçimde yerine getiren, hem duygusal hem nesnel olarak her şeyi çabuk tüketen tatminsiz bir kuşak olacakları tahmin edilmektedir. Hiyerarşiden hoşlanmamaları ise Z kuşağının yaşamlarında otorite kavramının öneminin kalmayacağını göstergesi olarak düşünülebilir (Kon, 2017).

Yukarıda ayrı ayrı ve kapsamlı şekilde irdelenen kuşak özellikleri her kuşağın farklı algı düzeyine, yönelime, kişilik özelliklerine, ihtiyaçlara ve bunların belirlediği farklı tercihlere sahip olduğunu göstermektedir. İnsanların, gereksinimleri ve beklentileri doğrultusunda çevrelerine uyum sağladıkları (Erdönmez, 2014) düşünüldüğünde hayatın her alanına yansıyan bu farklılıkların kentsel mekân tercihlerinde de belirleyici olması

beklenmektedir. Bu nedenle çalışmada alan çalışması sonucu elde edilen veriler X, Y ve Z kuşaklarının genel özellikleri ve bunlarla ilişkili olarak farklılaşan ihtiyaçları bağlamında değerlendirilmiştir.

3. Alan Çalışması

Çalışmada veriler anket yoluyla³ elde edilmiştir. Anket çalışmasında kültür, eğitim gibi kişiye özgü faktörler araştırma dışı tutulmuş; her kuşağı temsil eden eşit sayıda kişiyle anket yapılmıştır. Giresun’da gerçekleştirilen çalışma, küreselleşme etkisinin, teknolojik gelişimin, iletişim olanaklarının artmasının insan davranışlarını, ihtiyaçlarını ve taleplerini benzer yönelimlerle belirlediği kabulü ile yere bağlı özelliklerden bağımsız kurgulanmıştır. Dolayısıyla araştırma sonuçları genel yönelimler hakkında bilgi verebilecek niteliğe sahiptir. Öte yandan çalışmada kentsel kamusal mekân olarak tanımlanan alan; park, bahçe, meydan gibi açık kamusal mekânlar ile sınırlandırılmış, ankete cevap verenler bu konuda bilgilendirilmiştir.

Kuşakların kamusal mekândan beklentilerinde ve mekânı kullanım şekillerinde farklılıkların olduğu hipotezini sorgulayan çalışmada anket soruları kentsel mekânın tercih edilme sebebinin çoğunlukla o mekânın fiziksel, sosyal ya da psikolojik özellikleri ile ilişkili olduğu düşüncesi bağlamında belirlenmiştir. Bu kapsamla kuşakların tercihleri; mekânı niteleyen özelliklerle ilişkili olarak ve toplumun her kesimi için geçerli olabilecek genel değişkenler bağlamında irdelenmiştir.

3.1. Çalışmanın Değişkenleri

İşlevsel ve yapısal olarak çeşitli fiziksel, toplumsal, simgesel özelliklerle sınırları belirlenen (Erdönmez, 2014) kentsel kamusal mekânın öncelikle kullanılıyor olması, bunun için de kullanıcılarının ihtiyaçlarını karşılıyor olması gerekir. Carrer vd. (1992) kentsel kamusal mekâna yönelik en öncelikli ihtiyaçların rahatlık, dinlenme, aktif/pasif katılım, keşfetme ve insani ihtiyaçlar olduğunu belirtirken; Lang (1994), Maslow’un “ihtiyaç hiyerarşisi” ile ilişki kurarak bu ihtiyaçları fizyolojik ihtiyaçlar; emniyet ve güvenlik ihtiyacı; bağlılık, saygınlık ve kendini gerçekleştirme gibi ihtiyaçlar olarak sıralamıştır. Çubuk (1991) ise genel bir değerlendirme ile kentsel mekâna yönelik ihtiyaçları psikolojik, sosyal, ekonomik olarak sınıflandırmış ve erişilebilirliği sağlamanın öneminden bahsetmiştir. Kullanıcıların özgürce mekânı deneyimleyebilmeleri, kendilerini ifade edebilmeleri, gündelik aktivitelerini yapabilmeleri ve birbirleriyle iletişime geçebilmeleri ise Rapoport, (1977) tarafından tanımlanan kentsel mekâna yönelik sosyal ihtiyaçlardır. Kentsel kamusal mekânın tüm bu ihtiyaçları karşılama düzeyi kimi araştırmacı

² İnternette önceki zamanı bilmeyen Z kuşağı için internet bağlantısı gündelik hayatlarının ayrılmaz bir parçasıdır (Chicca ve Shellenbarger, 2018). İnternet ve sosyal medyayı çok yoğun olarak kullanırlar ve bağlantıları olmadan hayatın akışına katılamazlar. Onlar için sosyalleşmenin en etkili yeri dijital ortamlardır. Bu nedenle telefon, bilgisayar, tablet gibi cihazlar aracılığı ile sürekli bağlantıda bir hayat sürerler. Olağanüstü şekilde teknolojiye bağımlıdır ve ana dilleri teknolojik bir dildir (Reeves ve Oh, 2008). Bu özellikleri nedeniyle Z kuşağı bağlantılı kuşak olarak nitelendirilmektedir.

³ Anket çalışması Mayıs 2020’de Giresun’da yaşayan katılımcılarla ve pandemi dönemi kısıtlılıkları nedeniyle çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir.

tarafından “kalite”, kimi araştırmacı tarafından ise “yaşanır-
lık” kavramları⁴ ile tanımlanmakla beraber tüm bu kavram-
sal yaklaşımların ortak özelliği kentsel mekânın sahip olduğu
özelliklerle ilişkilendirilmeleridir. Burada önemli olan kentsel
mekânın çok boyutlu yapısının göz önünde bulundurulması-
dır. Çünkü artık çevrenin sadece iyi düzenlenmiş olması ye-
terli değildir. Kentsel mekânın bireylerini ve karmaşık toplum
düzenini, isteklerini ve kent yaşamının işlevlerini yansıtmaları
gereklidir. (Lynch, 2017). Büyüklüğü, konumlanışı, oransal
özellikleri ve geometrisi, onu çevreleyen binaların kütsel
özellikleri ve cepheleri, içinde ya da çevresinde yer alan doğal
öğeler (su yüzeyleri, bitkiler, ağaçlar vb.), kent mobilyaları, yer
döşemeleri vb. kentsel kamusal mekânın fiziksel özelliklerini
(Oktay, 1990); sosyal etkileşime imkan vermesi, kullanıcılara
farklı aktivite seçenekleri⁵ sunması ve kolaylıkla erişilebilir ula-
şılabilir olması işlevsel özelliklerini (Whyte, 1980); kullanıcı-
nın mekânda hissettikleri, algı düzeyi vb. ise kentsel kamusal
mekânın duymusal özelliklerini tanımlamaktadır.

Bu bakış açısıyla çalışma kapsamında kuşakların kentsel kamu-
sal mekânı tercih etme nedenleri kentsel kamusal mekânın
özellikleri üzerinden sorgulanmış; fiziksel niteliği (büyüklük/
genişlik, zeminin yumuşak ya da sert olması, su ögesi ve nite-
liği, kent mobilyası özellikleri), sosyal niteliği/aktivite çeşitliliği
(fiziksel ya da sosyal aktivite) ve psikolojik etkisi çalışmanın
değişkenleri olarak belirlenmiştir.

Kentsel kamusal mekânın fiziksel niteliği: Mekânların biçimsel
özellikleri kullanıcının o mekânı kullanıp kullanmamasını ya da
kullanım şeklini (hareketli ya da durağan olma durumunu) be-
lirleyen en temel unsurdur.

- **Büyüklük/genişlik:** Kentsel kamusal mekânın alansal bü-
yüklüğü ile ilişkilidir. Binalar ile çevrili kentsel mekânın
büyüklüğü; hem kullanıcının mekânsal algısını; dolayısıyla
güven, aidiyet, mahremiyet, huzur gibi insani duygularını,
hem de gerçekleştirilecek aktiviteyi ve kullanıcının bu yön-
deki tercihini belirlemektedir.
- **Yumuşak zemin/sert zemin:** Trancik (1986) kentsel
mekânı, sert ve yumuşak mekân olarak sınıflandırmıştır.
Bu sınıflandırmada belirleyici öge mekânın zemininin ve
sınırlayıcı (duvarlar ya da doğal çevre) elemanların niteliği-
dir. Sert mekânlar meydanlar, yumuşak mekânlar ise park,
bahçe ve pasif yeşil bant olarak tanımlanan yeşil dokudan
oluşur (Taşçı, 2014). Yeşil dokuyu oluşturan bitkisel ve ya-
pısal elemanların nitelik, form, ölçü, doku, renk gibi özel-
likleri kent mekânına fiziksel ve estetik değer sağlar. Bu
nedenle yeşil doku arazinin engebeli ya da düz oluşuna,

ağaçlık ya da çimenlik oluşuna ya da peyzaj özelliklerine
göre; sert zemin ise büyüklüğüne ya da inişli çıkışlı olma-
sına göre nitelenebilir. Bunlar mekânda gerçekleştirilecek
aktiviteyi ya da mekâna yönelik beklentiye etkileyerek kul-
lanıcı tercihinde belirleyici rol oynar.

- **Su ögesi:** Kentsel kamusal mekânın fiziksel niteliğini ta-
nımlayan bir diğer öge kimi zaman estetik kimi zaman
fonksiyonel amaçlı bir tasarım elemanı olarak kullanılan
su ögesidir. Kullanıcıyı görsel, işitsel ve psikolojik anlamda
etkileyen su ögesi pek çok farklı form ve biçimde mekânda
yer alabilir. Algısal olarak en önemli özelliği huzur vermesi
(Marlowe, 1977) olan suyun mekândaki varlığı; hareketli,
sesli oluşu, işlevsel ya da estetik/görsel amaçlı kullanımı
kullanıcıların kentsel mekâna yönelik tercihlerini etkile-
mektedir.
- **Kent mobilyası:** Kent mobilyası kentlilerin değişen ih-
tiyaçlarını karşılamak amacıyla tasarlanan; bilgi-iletişim
panosundan çöp kutusuna, meydanlardaki objelere,
çeşmeden telefon kulübesine kadar, işlevsel ve estetik/
görsel amaçlı obje veya objeler bütünüdür (İlgin, 2001).
Dolayısıyla sabit- hareketli, teknolojik-doğa ile uyumlu ya
da uyumsuz olması kentsel mekânın fiziksel karakterini
belirleyen özelliklerden biridir. Hem işlevsel hem de es-
tetik amaçlı kullanılan kent mobilyaları, kentsel mekânın
temizliğini, güvenliğini, konforunu ya da estetik değerini
etkileyerek kullanıcının mekânsal tercihlerinde yönlendi-
rici olur.

Kentsel kamusal mekândaki aktivite çeşitliliği: Mekân, içindeki
toplumsal ilişkileri ortaya çıkararak analiz edilmelidir (Lefebv-
re, 2014). Dolayısıyla sosyalleşme ve toplumsallaşma mekânı
olarak kentsel kamusal mekânın fiziksel özelliklerinin bulunduğu
olanaklar, o mekândaki aktivitelerin neler olabileceğini belir-
ler. Bu aktiviteler fiziksel ve sosyal aktiviteler olmak üzere sı-
nıflandırılabilir.

- **Fiziksel aktivite:** Kentsel kamusal mekânda gerçekleştiri-
len fiziksel aktiviteler mekânın özelliklerine ve kullanıcı-
nın ihtiyaçlarına göre belirlenir. Tempolu yürüyüş, gezinti,
koşma, paten kayma, top oyunları, uzanma, oyun oynama,
bisiklete binme, yoga ve pilates gibi aktiviteler kentsel ka-
musal mekânda gerçekleştirilebilecek aktivitelerden bazı-
larıdır. Bu aktiviteler değişen yaşam tarzına göre değişim
gösterebilir.
- **Sosyal aktivite:** Kentsel kamusal mekânlar bireylerin var
olan faaliyetlere katıldıkları, formel ya da informal karşı-
lıklı ilişki kurdukları, tesadüflerin yaşanabileceği alanlardır
(Gökgür, 2008). Bu alanlar insanlara diğerleri ile bir arada

⁴ Planlama literatüründe “kentsel kalite” ve “yaşanırılık” kavramları genel hatlarıyla aynı anlama karşılık gelmekle beraber “yaşanırılık” bireylerin yaşamsal tatmin hissine doğru-
dan katkıda bulunan, mekânların niteliklerine ilişkin bir ilke olarak bireyin mekân kullanım tercihini artıracak bir kalite düzeyini tariflemektedir (Demir Kahraman 2014). Ra-
poport (1982) mekânsal kaliteyi tasarımda fark edilen, göze çarpan farklılıklar olarak ele alırken, Van der Voort (2005) mekânsal kaliteyi ölçülebilir nesnel ve öznel nitelikleri
kapsayacak şekilde işlevsel kalite (mekânın işlevlere uygunluğu), estetik kalite (mekânın güzelliği, teşvik ediciliği ve uyumu), ekonomik kalite (mekânın finansal kaynaklarının
etkin kullanımı), teknik kalite (güvelliği, sağlıklı olma durumu vb.) olarak tanımladığı dört ana başlıkta incelenmiştir (Detaylı bilgi için bkz. Demir Kahraman, 2014).

⁵ Gehl, dış mekânda gerçekleştirilebilecek aktiviteleri gerekli, opsiyonel ve sosyal aktiviteler olarak sıralamış, bu aktivitelerin gerçekleşmesini kentsel mekânın niteliği ile iliş-
kilendirmiştir. Buna göre özellikle opsiyonel ve sosyal aktivitelerin gerçekleştirilmesi mekânın nitelikleri ile doğrusal bir ilişkiye sahiptir (Detaylı bilgi için bkz. Gehl, 1996).

olma fırsatı sunarak birlikte olmanın, diğerlerini görmenin ve duymanın, onlardan etki almanın sağladığı deneyimler yaşatır. Bu anlamda toplumun yapılandığı, birey ve toplum arasındaki ilişkinin fiziksel çevre tarafından desteklendiği yerlerdir (Erdönmez ve Akı, 2005). Teknolojik gelişmeler, değişen iletişim şekilleri, sosyalleşme kavramını farklı mecralara taşıyarak mekâna yüklenen anlamları ya da sosyalleşme şekillerini değiştirse de halen kamusal mekânlar, kentin kimliğini, kente ait olma, kentli olma duygusunu ortaya çıkaran ve çoğaltan mekânlardır.

Kentsel kamusal mekânın psikolojik etkisi: Kentsel kamusal mekânın algılanabilir olması, insan ölçeğine uygun olması, kapalılığı, sosyal imajı ya da mekânın kuşatılma derecesi kullanıcının kendisini güvende, yalnız ya da ait hissetmesi gibi duygu değişimlerini ve psikolojik durumu etkilemektedir. Her ne kadar mekânın görsel ve işlevsel çeşitliği genel olarak kullanıcıların psikolojik olarak gereksinim duyduğu (Uzgören ve Erdönmez, 2016) bir özellik olsa da mekânın dinlendirici/sakin olması, hareketli olması, huzur verici olması, güvenli olması, kalabalık olması, sessiz/gürültülü olması da kullanıcının mekânsal tercihlerini etkileyen unsurlardır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın yöntemi anket çalışması üzerine kurgulanmıştır. Anket formunda elde edilmesi hedeflenen bilgiler üç gruba ayrılmıştır. Buna göre dengeli bir örneklem oluşturulmak amacıyla ankette yer alan; kişilerin doğum tarihi, cinsiyet bilgisi gibi demografik veriler ilk grupta, mekânın kuşakların mekânsal tercihlerini etkileyen, fiziksel niteliği, sosyal niteliği/aktivite çeşitliliği ve psikolojik etkisi olarak sıralanan özellikleri ikinci grupta; kuşakların zamansal tercihleri ise üçüncü grupta sorgulanmıştır. Sorular çoktan seçmeli olarak düzenlenmiş, diğer seçeneğinin cevabı açık uçlu bırakılmıştır. Çalışmada X, Y ve Z kuşaklarının her birini temsil eden; demografik olarak dengeli bir dağılım gösteren 30'ar kişi ile toplam 90 anket yapılmıştır. Sonrasında her deneyeğin verdiği yanıtlara göre veriler kodlanmıştır. Analizler veriler arasındaki ilişkileri saptayacak istatistiksel analiz programı SPSS kullanılarak temel istatistiksel işlemlerle yapılmış, veriler ki-kare anlamlılık sınavından geçirilmiştir.

Analiz çalışmasında kuşak değişimi bağımsız değişken olarak belirlenmiş, kuşak değişimi ile mekânsal tercihleri etkileyen değişkenler arasında anlamlı ilişki bulunup bulunmadığı ayrı ayrı sınanmıştır. Bu şekilde elde edilen veriler karşılaştırmalı bir bakış açısıyla nedensellikleri üzerinden değerlendirilmiştir. Böylece kentsel kamusal mekâna yönelik tasarımları etkileyecek yeni bakış açılarının ve önerilerin tartışıldığı bir ortam oluşturulmuştur.

3.3. Araştırmanın Bulguları

Araştırma verileri mekânın fiziksel niteliği, aktivite çeşitliliği, psikolojik etkisi ve kullanım zamanı ile ilişkili olmak üzere ayrı ayrı analiz edilmiştir.⁶ Buna göre kentsel kamusal mekânın fiziksel nitelikleri arasında yer alan büyüklük, yeşil doku, sert zemin büyüklüğü ve yükseltisi konusunda kuşakların eğilimleri oransal olarak farklılık göstermekle beraber benzerdir; çoğunlukla büyük ölçekli, çimenlik, çiçekli bitkilerin yer aldığı, sert zeminin az olduğu, düz kentsel kamusal mekânlar tercih edilmektedir. Ancak Z kuşağında sert zemini geniş ve kot farklılığı olan kentsel mekânı tercih eden kişi sayıları diğer kuşaklara göre daha yüksek oranlara sahiptir. Öte yandan X kuşağı görsel amaçlı, Y kuşağı dokunulabilir, Z kuşağı ise hareketli su ögesini tercih ettiğini belirtmiştir. Ki² anlamlılık testinde anlamlı bir ilişki saptanmasa da bu eğilimler kuşakların genel özellikleri ile paralellik göstermektedir. Sokak mobilyası olarak X ve Z kuşaklarının sabit, Y kuşağının ise hareketli mobilya tercih ettiği saptanmıştır. Ayrıca kuşakların hepsi doğa ile uyumlu mobilya tercih ederken X ve Y kuşaklarının teknolojik olmayan, Z kuşağının ise teknolojik sokak mobilyası tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu veriler ki² ile test edilmiş sokak mobilyasının teknolojik ya da sabit/hareketli olması ile kuşak değişimi arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır (Tablo 1).

Kentsel kamusal mekân tercihinin etkileyen değişkenlerden aktivite çeşitliliği; fiziksel aktivite ve sosyal aktivite olmak üzere iki grupta ayrı ayrı analiz edilmiştir. Fiziksel aktivite açısından irdelendiğinde X kuşağının kentsel kamusal mekânı daha çok yürüyüş ve gezinti amaçlı tercih ettiği, Y kuşağının da benzer bir eğilim gösterdiği, ancak buna ek olarak oyunu da kentsel mekânda gerçekleştirilecek aktiviteler arasında kabul ettiği anlaşılmaktadır. Z kuşağının ise yürüyüş ve gezintinin yanı sıra top oyunları koşma gibi daha dinamik etkinliklere yöneldiği belirlenmiştir. Bu farklılıklar ki² ile test edilmiş, yürüyüş ve oyun ile kuşak değişimi arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır (Tablo 2).

X, Y, Z kuşağının kentsel mekâna yönelik sosyal aktivite tercihlerinde sohbet seçeneğinin çoğu kullanıcı tarafından tercih edildiği belirlenmiştir. Bunun dışında X kuşağının yeme içme; Y kuşağının müzik dinlenme; Z kuşağının ise buluşma gibi aktiviteleri de tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca kentsel kamusal mekânda müzik yapmanın Z kuşağının tercihlerini etkileyen değişkenler arasında yer aldığı da dikkat çekici bir başka bulgudur. Bu farklılıklar ki² ile test edilmiş, yeme içme ile kuşak değişimi arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır (Tablo 3).

Analizlerde X kuşağı için kentsel kamusal mekânın dinlendirici/sakin, güvenli ve huzur verici olmasının; Y kuşağı için huzur

⁶ Katılımcılar her soru için birden fazla seçeneği işaretlemek konusunda özgür bırakılmışlardır. Dolayısıyla analizler ve değerlendirmeler oransal değil, sayısal verilere bağlı olarak yapılmıştır.

Tablo 1. Kuşakların mekânın fiziksel niteliğine yönelik tercihleri

Mekânın fiziksel niteliği	X kuşağı	Y kuşağı	Z kuşağı	Toplam	ki ² /p değeri
Büyüklük/genişlik					
Büyük ölçekli	22	24	23	69	0,83
Küçük ölçekli	8	6	7	21	
Yeşil doku/arazi niteliği					
Çimenlik	16	16	20	52	0,483
Ağaçlık	14	14	10	38	
Yeşil doku/bitki niteliği					
Çiçekli bitki	24	23	24	73	0,935
Çiçeksiz bitki	6	7	6	19	
Sert zemin/büyüklük					
Sert zemin fazla	4	9	11	24	0,109
Sert zemin az	26	21	19	66	
Sert zemin/yükselti					
Kot farklılığı olan	8	11	14	33	0,275
Düz sert zemin	22	19	16	57	
Su ögesi					
Hareketli	9	9	11	29	0,552
Sesli	4	4	3	11	
Dokunulabilir	7	12	6	25	
Görsel amaçlı	10	5	10	25	
Sokak mobilyası/çeşit					
Sabit	17	6	18	41	0,003
Hareketli	13	24	12	49	
Sokak mobilyası/nitelik					
Teknolojik	4	6	22	32	0,000
Teknolojik olmayan	26	24	8	58	
Doğa ile uyumlu	27	28	28		
Doğadan olmayan	3	2	7	12	
Toplam	150	150	150	452	0,856

verici, dinlendirici ve sessiz olmasının; Z kuşağı için ise huzur verici, dinlendirici ve güvenli olmasının öncelikli tercih nedenleri arasında yer aldığı belirlenmiştir. Dolayısıyla kuşakların kentsel mekâna yönelik tercihlerini yönlendiren psikolojik eğilimler benzerdir. Ancak önceliklerin sıralaması farklılaşmaktadır. Öte yandan anket verilerine göre X ve Z kuşağında az sayıda kişi tarafından da olsa hareketli kentsel kamusal mekânlar tercih edilmiş, Y kuşağında bu seçenek kimse tarafından seçilmemiştir. Bu farklılıklar ki² ile test edildiğinde kentsel kamusal mekânın dinlendirici, hareketli ve sessiz olmasıyla kuşak değişimi arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır (Tablo 4).

Kullanıcıların kentsel kamusal mekâna yönelik zamansal tercihleri analiz edildiğinde ise kuşakların hepsinin öğleden

sonra, 2 saatten fazla ve yoğunlukla bahar-yaz aylarında kentsel kamusal mekânı kullanma eğiliminde oldukları saptanmıştır. Bu veriler ki² ile test edildiğinde sadece mevsimsel tercihler ile kuşaklar arasında anlamlı ilişki bulunduğu belirlenmiştir (Tablo 5).

3.4. Değerlendirme

Araştırmanın bulgularına göre kuşakların hepsinin kentsel mekânın büyüklüğü, yeşil dokunun niteliği, sert zemin büyüklüğü ve yükselti durumu konusundaki tercihleri benzer olmakla beraber; Z kuşağında sert zeminin ve yükseltinin fazla (11 kişi), su ögesinin hareketli (11 kişi) olmasını tercih eden kişi sayısı diğer kuşaklardan fazladır. Bu sonuçlarda Z kuşağının

Tablo 2. Kuşakların fiziksel aktivite tercihleri

Fiziksel aktivite	X kuşağı	Y kuşağı	Z kuşağı	Toplam	ki ² /p değeri
Yürüyüş	25	19	13	57	0,006
Gezinti	20	19	14	53	0,241
Koşma	8	3	12	23	0,052
Top oyunları	6	9	10	25	0,487
Uzanma	4	8	7	19	0,42
Oyun	3	15	8	26	0,003
Bisiklete binme	7	10	7	24	0,6
Toplam	79	83	71	227	

Tablo 3. Kuşakların sosyal aktivite tercihleri

Fiziksel aktivite	X kuşağı	Y kuşağı	Z kuşağı	Toplam	ki ² /p değeri
Sohbet	26	19	18	63	0,046
Sanatsal etkinlik	9	9	10	28	0,949
Etrafı seyretme	11	11	7	29	0,443
Buluşma	19	12	20	51	0,76
Müzek dinleme	15	23	15	53	0,053
Müzik yapma	1	2	8	11	0,12
Yeme-içme	23	11	13	47	0,004
Toplam	104	87	91		

Tablo 4. Kentsel kamusal mekânın, kuşakların tercihlerini yönlendiren psikolojik etkileri

Psikolojik etki	X kuşağı	Y kuşağı	Z kuşağı	Toplam	ki ² /p değeri
Dinlendirici	27	20	17	64	0,014
Hareketli	5	0	6	11	0,043
Huzur verici	19	23	19	61	0,443
Güvenli	20	17	15	52	0,421
Sessiz	10	20	11	41	0,017
Toplam	81	80	68	229	

yaratıcılığı, otoriteyi genel eğilimleri önemsememe ve birden fazla aktiviteyi aynı anda gerçekleştirebilme, çabuk tüketme ve sürekli arayış içinde olma özelliğinin etkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü özgürlüğüne önem veren Z kuşağı için mekânın hareketli olması aktiviteleri çeşitlendirecek bir potansiyel sunmaktadır. Öte yandan X ve Y kuşağı sokak mobilyasının teknolojik olmasını önemsemezken teknolojinin bulunmadığı ortamlarda kendini rahatsız ve eksik hisseden Z kuşağı için teknolojik sokak mobilyası ve teknolojiye ulaşılabilirlik (22 kişi) önemli bir tercih nedenidir. Çünkü Z kuşağı için teknoloji hayatın her anında yanlarında ve kullanılabılır olmalıdır.

Ayrıca bahsi geçen kişilik özellikleri nedeniyle Z kuşağının fiziksel aktivite tercihlerinde de farklılıklar olduğu; koşma (12 kişi) ve top oyunları (10 kişi) gibi dinamik, hareketli aktiviteleri de tercih ettikleri, yaratıcı yönlerinin de etkisiyle kentsel mekândan beklentilerini genel eğilimlerin dışına çıkarak çeşitlendirdikleri anlaşılmaktadır. Öte yandan oyunu (15 kişi) kentsel kamusal mekânda gerçekleştirilecek bir aktivite olarak kabul eden Y kuşağının bu tercihinde güçlü sosyal ilişki kurma becerisinin, hızlı düşünme ve hareket etme özelliklerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Anket verileri sosyal aktivite tercihlerinin X ve Y kuşakları için benzer olduğunu

Tablo 5. Kullanıcıların kentsel kamusal mekâna yönelik zamansal tercihleri

Zamansal tercihler	X kuşağı	Y kuşağı	Z kuşağı	Toplam	ki ² /p değeri
Kullanım süresi					
Öğleden önce	14	12	9	35	0,721
Öğleden sonra	16	18	21	55	
Kullanım zamanı					
2 satten az	13	10	12	35	0,411
2 saatten fazla	17	20	18	55	
Mevsimsel tercih					
Bahar	19	16	10	45	0,001
Yaz	3	11	18	32	
Kış	8	3	2	13	
Toplam	90	90	90	270	

ortaya koyarken pragmatik, çözüm odaklı düşünce yapısı ile X kuşağının yeme içmeyi (23 kişi), Y kuşağının ise otoriteye tepkili, özgür yapısıyla müzik dinlemeyi (23 kişi) tercih ettiği bilgisini vermektedir. Bunun dışında Z kuşağının müzik dinlemek (15 kişi) kadar müzik yapmayı (8 kişi) da kentsel kamusal mekânda gerçekleştirilecek aktiviteler arasında kabul etmesinde özgür, otorite tanımaz, yaratıcı kişilik özelliklerinin etkili olduğu düşünülmektedir.

Kuşakların kentsel mekâna yönelik tercihlerini belirleyen psikolojik eğilimler farklı oranlarda ve sıralamada olsa da benzer bir eğilimi tariflemektedir. Bu durum toplumun geneline yayılan güvenlik kaygısının, yabancılaşmanın ve yalnızlaşmanın psikolojik etkilerinin yansıması olarak yorumlanabilir. Diğer taraftan Y kuşağının kentsel kamusal mekânın sessiz (20 kişi) ve dinlendirici (20 kişi) olmasını önemli bir tercih nedeni olarak belirtmesi daha özgür, daha iş odaklı ve yoğun çalışan bir kuşak olması ile ilişkilendirilebilir.

Araştırma bulgularına göre kuşaklar arasında zamansal tercihlerin genel olarak benzer bir eğilim gösterdiği, ancak Z kuşağının mevsimsel tercihinin farklılaştığı belirlenmiştir. Tercihlerin benzer olmasında her kuşak için çalışma saatlerinin, yıllık izin kullanma zamanlarının ve hava sıcaklıklarının belirlediği genel eğilimlerin paralelliği; Z kuşağının mevsimsel tercihlerinin farklılaşmasında ise bu kuşağın halen eğitimini sürdürüyor olması ve tatillerinin yaz aylarında olmasının etkili olduğu düşünülmektedir.

4. Sonuç

Araştırmanın bulgularına göre kuşakların kentsel kamusal mekâna yönelik tercihlerinde benzer eğilimlerin yanı sıra farklılaşan eğilimler de belirleyicidir. Özellikle toplumdaki en genç kuşak olarak Z kuşağının teknolojiye bağımlılığı, sosyal

ilişki biçimi, özgür ve sınır tanımaz hareket ihtiyacı gibi kişilik özelliklerinin kentsel kamusal mekâna yönelik tercihlerinde de farklı öncelikleri ortaya çıkardığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla yeni kuşağın farklı istek ve ihtiyaçlarının yeni planlama yaklaşımlarını gerekli kıldığını söylemek mümkündür. Bu anlamda kentsel kamusal mekânın tasarım sürecinde genel eğilimler dışında kuşakların mekânsal tercihlerinin de analiz edilmesi önemli ve öncelikli tasarım aşamalarından biri olarak kabul edilmelidir. Tasarımın, sosyolojik boyutu ile ilişkili olarak, kimin için hangi önceliklerle yapıldığını belirleyen bu aşamada elde edilen veriler yönlendirici olmalı; doğaya, yere ve yerleşiklere saygılı ancak teknolojik anlamda güncel olanakları kullanan ve sunan, zamana uyumlu, esnek mekânlar düzenlenmelidir. Kullanıcının aktif katılımının sağlandığı böyle bir planlama süreci ile farklı kuşakların ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılayan, değişen toplumsal koşullara uyumlu, zamansız kentsel mekânlar elde edilebilecektir.

KAYNAKLAR

- Ayhün, S. E. (2013). Kuşaklar arasındaki farklılıklar ve örgütsel yansımaları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2/1, 93-112.
- Bezirci, S. Ş. (2012). Farklı kuşaklardaki hemşirelerin meslekte ve işten ayrılma niyetleri ile iş doyumlarının incelenmesi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Carr, S., Francis, M., Rivlin, L.G., Stone, A.M. (1992). *Public space*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chicca, J., Shellenbarger, T. (1991). Generation Z: Approaches and teaching-learning practices for nursing professional development practitioners. *Journal for Nurses in Professional Development*, 34/5, 250-256.
- Coupland, D. (1989, Haziran). The young and restless work force following the baby boom: Generation X, *Vista dergisi*. Erişim adresi: <http://joec-lark.org/dossiers/GenerationX.pdf>. (04.02.2020).
- Cullen, G. (1961). *Townscape*. London: The Architectural Press.
- Çetin Aydın, G., Başol, O. (2014). X ve Y kuşağı: Çalışmanın anlamında bir değişme var mı? *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Aralık, 1-15.
- Çubuk, M. (1991). Kamu mekânları ve kentsel tasarım. M.S.Ü. Kamu Mekânları Tasarımı ve Mobilyaları Sempozyumu. İstanbul, 15-17.
- Demir Kahraman, M. (2014). İnsan ihtiyaçları ve mekansal elverişlilik kavramları perspektifinde yaşanılabilirlik olgusu ve mekansal kalite. *Planlama Dergisi*, 24/2, 74-84.
- Düzenli, E., Yılmaz S., Alpak M. (2020). Dosya; X,Y,Z Kuşaklarının kentsel açık mekân kullanımları, *Plant Dergisi*, Şubat, 76-81.
- Elmore, L. (2011). Competing for jobs when you're up against your mum, your grandpa, and your pers. *Women In Business*, Summer, 37-39.
- Erdönmez M.E., Akı, A. (2005). Açık kamusal kent mekânlarının toplum ilişkilerindeki yeri. *Megaron Y.T.U. Mim. Fak. E-Dergisi*, 1/1, 67-87.
- Erdönmez, E. (2014). Kamusal alan ve toplum. İstanbul: İlbey Matbaası.
- Erzen, J.N. (2019). Üç habitus yeryüzü, kent, yapı. İstanbul: Y.K.Y. Yayınları.
- Etican, G. (2012). X ve Y Kuşaklarının online eğitim teknolojilerine karşı tutumlarının karşılaştırılması. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gehl, J. (1989). A changing street life in a chaging society. *Places*, 6/8, 8-17.
- Gehl, J. (1996). *Life between buildings: Using public space*. Washington: Island Press.
- Gökçür, P. (2008). *Kentsel mekânda kamusal alanın yeri*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Howe, N., Strauss W. (2007, Haziran). Helicopter parents in the workplace. Erişim adresi: www.newparadigm.com (10.02.2020).
- İlgın, İ. D. (2001). Tasarım eğitimi: Yaratıcılığı desteklemek. *DomusM*, 10/10.
- İnceoğlu, M., Aytuğ, A. (2009). Kentsel mekânda kalite kavramı. *Megaron Y.T.U. Mim. Fak. E-Dergisi*, 4/3, 131-146.
- Jianrui, J. (2011). Y factor: managing the new generation of soldiers. *Journal of the Singapore Armed Forces*, 39/4, 53-59.
- Joedicke, J. (1985). *Raum und Form in der Architektur: Ä Über den behutsamen Umgang mit der Vergangenheit [Space and Form in Architecture]*. Stuttgart, Germany: Kraemer.
- Keleş, N.H. (2011). Y Kuşağı çalışanlarının motivasyon profillerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3/2, 129-139.
- Kon, B. (2017, Haziran). Kuşakları anlamak ve yönetmek. Erişim adresi: <http://www.humanica.com.tr/kusaklari-anlamak-yonetmek> (12.02.2020).
- Krier, R. (1979). *Urban space*. New York: Rizzoli.
- Kuran, E. (2018). *Telgraftan tablete*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Kuru, İ. (2014). Y kuşağı ve iş yaşamı dengesi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Lang, J. (1994). *Urban design: The American experience*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi (I. Ergüden, Çev.)*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lynch, K. (2017). *Kent imgesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Mannheim, K. (1998). *Collected works of Karl Mannheim*; V. 5. P. Kecskemeti (Yay.haz.), New York: Routledge.
- Marlove, O.C. (1977). *Outdoor design*. London: Granada Publishing Limited.
- Mengi, Z. (2009, Haziran). Z kuşağı geliyor. Erişim adresi: <http://www.zeynepmengi.com/2012/06/z-kusagi-geliyor/> (14.03.2020).
- Morgan, C. N. (2011). *Generational differences in the workplace*, KY: Midwest Academy of Management Louisville.
- Oktay, D. (1990). Kentsel kamu mekânlarının sosyal işlevlerini güçlendirme amaçlı tasarımı için bir yöntem araştırması. (Yayınlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Parry, E., Urvin, P. (2010). *Generational differences in work values: a review of theory and evidence*. *International Journal of Management Reviews*, 13/1, 79-96.
- Raines, C. (2002, Haziran). *Managing millennials in connecting generations*. Erişim adresi: <http://www.generationsatwork.com/articles/millennials.htm> (14.02.2020).
- Rapoport, A. (1977). *Human aspects of urban form: towards a man-environment approach to urban form and design*, Newyork: Pergamon Press.
- Rapoport, A. (1982). *The meaning of the built environment: A nonverbal communication*. Beverly Hills, C.A.: Sage Publications.
- Reeves, T. C., Oh, E. (2008). *Generational differences. Handbook of Research on Educational Communications and Technology*, 3, 295-303.
- Sheahan, P. (2005). *Generation Y: Surviving (and Thriving) with generation Y at work*. Australia: Hardie Grant Books.
- Strauss, W., Howe, N. (1991). *Generations: The history of America's future*. New York.
- Tanyeli U. (2009). *Türkiye'nin görsellik tarihine giriş*. İstanbul: Ofset Baskı.
- Taşçı, H. (2014). *Bir hayat tarzı olarak şehir, mekân, meydan*. İstanbul: Kak-tüs Yayınları.
- Tessler, M., Konold, C., Reif, M.E. (2004). *Political generations in developing countries: Evidence and insights from Algeria*. *Public Opinion Quarterly*, 68/2, 184-216.
- Toruntay, H. (2011). *Takım Rollerini Çalışması: X ve Y Kuşağı Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Trancik, R. (1986). *Finding Lost Space*. Canada: John Wiley and Sons Inc.
- Türk, A. (2013). *Y Kuşağı*. İstanbul: Kafe Kültür Yayıncılık.
- Twenge, J.M., Campbell, S.M., Hoffman B.J., Lance C.E. (2010). *generational differences in work value: leisure and extrinsic value increasing, social and intrinsic value decreasing*, *Journal of Management*, 36/5, 1117-1147.
- URL 1 <http://www.tdk.gov.tr/> (02.05.2020)
- URL 2 <http://www.lifecourse.com/insight/phases.html> (10.06.2020)
- URL 3 <http://www.wikipedia.org> (18.06.2020)
- URL 4 <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (05.07.2020)
- Uzgören, G., Erdönmez, E. (2016). Kamusal açık alanlarda mekân kalitesi ve kentsel mekân aktiviteleri ilişkileri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme. *Megaron Y.T.U. Mim. Fak. E-Dergisi*, 12/1, 41-56.
- Voordt, D. J. M. van der. (2005). *Architecture in use: An introduction to the programming design and evaluation of buildings*. Amsterdam: Architectural Press.
- Wendover, R.W. (1996). *Managing Millennials*. Erişim adresi: <http://www.gentrends.com/Articles/Instore1996/Managing%20Millennialscolumn.pdf>
- Whyte, W.H. (1980). *The social life of small urban spaces*. Washington DC: Conservation Foundation.
- Wolburg, J. M., Pokrywczynski, P. A. (2001). *Psychographic analysis of generation y college students*. *Journal of Advertising Research*, 41/5, 33-53.
- Zevi, B. (1990). *Mimariyi Görmeyi Öğrenmek*. (D. Divanlıoğlu, Çev.), İstanbul: Birsen Yayınları.

ARAŞTIRMA / ARTICLE

Kentin Organik Dokusunun Değişiminin Yapılan Planlama Çalışmaları ile Karşılaştırılarak İncelenmesi, Isparta Örneği

Comparison Between Change in the Organic Urban Fabric and Urban Planning Studies, A Case Study of Isparta

 Neşe Aydın,¹ Erkan Polat²

¹Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara

²Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Isparta

ÖZ

Kentlerde yapılan planlama çalışmaları, “planlama” kavramının genel tanımından da anlaşıldığı gibi kentlerde geleceğe yönelik olarak, istenilen amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesi doğrultusunda yapılan çalışmalardır. Kimi zaman yapılan planlar kentlerin organik yönelimini kestirip bu doğrultuda gerçekçi hedefler koyup, kentlerin gelişme yönünü tahmin edebilirken; kimi zaman da kestirimlerinde yanılıp, kentin organik yöneliminden çok farklı kararlar verebilmektedir. Bu çalışma kapsamında kent için yapılan planlama çalışmaları ve kentin organik gelişim dokusu ve yönü karşılaştırılarak, Isparta merkez ilçesi örnekleminde incelenmiştir. Araştırmada öncelikle belediye ve bakanlık tarafından Isparta için yapılan planlama çalışmaları elde edilmiştir. Isparta için bu planlar kapsamında belirlenen gelişme alanları ve gelişme yönleri incelenmiştir. Sonrasında Isparta'nın fraktal sisteminin nasıl değiştiğini tespit etmek amacı ile iki ayrı yöntem kullanılmıştır. İlk yöntem 2016'da yapılmış olan bir çalışmadan alınmış olup ikinci yöntemde CORINE veri tabanından yararlanılmıştır. Sonrasında Isparta için yapılmış olan planlama çalışmaları ve kent fraktal sisteminin değişiminin tespiti için kullanılan yöntemler hem kendi aralarında hem de birbirleri ile karşılaştırılarak tartışılmıştır. Sonuç olarak planlarda, Isparta için öngörülen gelişim yönü ve kentin organik gelişim yönü karşılaştırılarak değerlendirilmiş; kentin organik yönünün planlarda kimi zaman öngörülüp buna bağlı olarak kararlar alındığı, kimi zaman planın kentin gelişme yönünü belirlediği, kimi zaman planın mevcutta oluşan taleplere karşılık verdiği, kimi zaman planlarda kentin organik gelişme yönünün desteklenmediği ve buna bağlı olarak kararlar alındığı gözlemlenmiştir.

Anahtar sözcükler: CORINE; fraktal sistem; kent makroformu; kentin gelişme yönü.

ABSTRACT

The concept of "planning" in cities, as is understood from the general definition, are studies that are carried out to achieve the desired goals and objectives for the future of the cities. While sometimes city plans can predict the organic growth direction of the cities, set realistic goals; sometimes they can be wrong in their estimates and make very different decisions from the organic growth of cities. Within the scope of this study, the planned growth and the organic growth of cities were compared in the Isparta central district example. First planning studies for Isparta were obtained from the municipality and the ministry, then the growth areas determined within these plans were examined. Thereafter to determine how the fractal system of Isparta has changed, two different methods have been used. The first method was taken from a study conducted in 2016, and the second method was made using the CORINE database. Afterwards, the planning studies that have been made for Isparta and the methods that have been used to determine the change in the organic urban fabric compared and discussed both among themselves and with each other. All in all, the growth direction foresaw for the central district of Isparta and the organic growth direction of the city were compared and evaluated; it has been observed that the organic growth direction of the city is sometimes foreseen in the plans and decisions are taken accordingly, sometimes the plans determine the growth direction of the city, sometimes plans respond to existing demands, and sometimes the organic growth direction of the city is not supported by the plans and decisions are taken accordingly.

Keywords: CORINE; fractal system; urban macroform; growth direction of the city.

Geliş tarihi: 01.12.2020 Kabul tarihi: 26.08.2021

Online yayımlanma tarihi: 13.09.2021

İletişim: Neşe Aydın

e-posta: nese_aydin@yahoo.com

TMMOB
Şehir Plancıları Odası

OPEN ACCESS This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

1. Giriş

Kent planlamanın modern kökleri 19. yy'ın ikinci kısmında sany kentinin düzensizliğine ve bu düzensizliğin giderilmesine yönelik doğan ihtiyaca uzanmaktadır. Bu dönemde artan ulaşım paralel olarak, teknik altyapının iyileştirilmesi, malların ve insanların dolaşımının daha rahat sağlanabilmesi için kentlerin daha düzenli ve planlı olması ihtiyacı doğmuştur (Britannica, 2014). Günümüz kentlerinin gitgide büyümesi ve saçaklanması da ulaşım ve toplu taşıma teknolojilerindeki gelişmelerle mümkün olmuştur (Frankhauser, 2015). Bu bağlamda planlamanın kentler için vazgeçilmez bir disiplin olduğu aşikârdır; fakat şehir plancılarının kentin ve kent kullanıcılarının hareketlerini ve hareketliliğini kestirip bunun üzerine planlar yapması da oldukça zor bir süreçtir.

Dünya ve Türkiye'deki kentleşme oranlarının hızlı ve sürekli artış eğiliminde olmasına rağmen, planlama çalışmaları aynı hızla güncellenememekte ve kentin gelişimini ve hızını takip edememektedir. Dünya Bankası verilerine göre (The World Bank, 2021) 1960 yılında Türkiye'de kentleşme oranı %31,5 iken 1990 yılında bu oran %59,2'ye, 2019'da da %75,6'ya çıkmıştır. Türkiye özelinde kentleşme oranı grafiği özellikle son yıllarda sürekli artan bir eğilim göstermektedir. Kentleşme oranındaki bu hızlı artış, bu artışın kent makroformu üzerindeki etkisi ve kent makroformundaki bu değişimlerin hangi bileşenlerin etkisiyle gerçekleştiğini saptamak şehir plancılarının üzerinde durması gereken önemli konulardan biridir.

Kent; içinde yaşayan insanların kenti kullanımından kaynaklı olarak, olduğu gibi kalmaz, canlı ve sistemik bir organizma özelliği gösterir; büyür, küçülür, daralır, merkez değiştirir, yeni alt merkezler eklenir, kullanılan ulaşım ağları, yapısı, tipolojileri vb. değişir (Burgess, 2008). Kentte meydana gelen bu değişimler, kentte yaşayanların talepleri doğrultusunda ya da merkezi yönetimin bölgesel veya ulusal ölçekli kararları üzerine inşa edilir. Bir kentin planlama çalışmalarına başlanması için yerel talepler ile bölgesel veya ulusal ölçekli kararların, kente bugünkü ve gelecekteki etkilerinin kestirilmesi gerekir.

Bu çalışma kapsamında; "Günümüzde yapılan planlama çalışmaları kentin gelişme yönünü belirlemede ve mekâna uygun kararlar vermede etkili midir?" araştırma ana sorusu Isparta merkez ilçesi örnekleminde ele alınmış ve yapılan planlama çalışmalarında alınan 'gelişme yönü' kararları kentin organik makroformunun değişimi ile karşılaştırılarak incelenmiştir. Buna ek olarak Isparta kenti özelinde artan nüfus, bu nüfusun kent makroformuna olan etkisi ve bu nüfus ile ilgili, yapılan planlama çalışmaları kapsamında oluşturulmuş öngörüler ele alınmıştır. Çalışmanın amacı Isparta kentinin fraktal geometrik şeklinin değişimini uzaktan algılama yöntemleri ile takip ederek kent için yapılmış olan planlama çalışmalarında öngörülen kent gelişimi ile mevcutta gerçekleşen kentsel doku değişimini karşılaştırmaktır.

Özetle şehir plancılarının kentin dinamiklerini ve gelişme yönünü tespit ederek planlama çalışmalarına yön verip vermedikleri Isparta kenti özelinde irdelenmeye çalışılmıştır. Isparta kentinin kompakt bir yapıya sahip olması kentin planlanmış dokusunun ve organik gelişiminin nasıl değiştiğinin incelenmesinde kolaylık sağlamıştır. Ayrıca literatürde kent makroformu ve planlama üzerine yapılmış olan çalışmalarda genel olarak kentsel ekonominin düğüm noktaları olan, çok ve hızlı büyüyen mega kent formları üzerine odaklanılmış ve bu büyümelerin yapılan planlama çalışmaları ile nasıl daha sürdürülebilir hale getirilebileceği kent makroformu üzerinde tartışılmıştır (bkzn. Sorensen ve Okata, 2011; Madanipour, 2011; Kim ve Choe, 2011; Sorensen, 2011; Williams vd. 2000; Kawakami vd., 2013; Bidandi ve Williams, 2020). Isparta gibi orta ölçekli kentlerin makroformlarının nasıl ve hangi etkenlere bağlı olarak değiştiği, yapılan planlama çalışmalarının bu gibi orta ölçekli kentlerde ne derece etkili olduğu literatürde ele alınmayan bir konudur ve bu açıdan söz konusu çalışma literatüre katkı sağlayacaktır.

Çalışmada ilk olarak Isparta kenti için geçmişten günümüze yapılan planlama çalışmaları detaylı olarak incelenmiş, planlarda yerleşime açılan gelişme alanları tespit edilmiş ve kent merkezinin gelişme yönü hakkındaki plan kararları göz önünde bulundurulmuştur. İkincil olarak, geçmişten günümüze çekilmiş hava fotoğrafları üzerinden elde edilmiş olan Isparta kentinin değişen fraktal sistemi Aydın'ın (2016) çalışmasından alınmıştır. Aydın'ın (2016) çalışmasından 2003'ten itibaren 2015'e kadar 2 sene aralıklarla Isparta kentinin fraktal sisteme erişilmiştir, tamamlayıcı olması açısından ayrıca CORINE veri tabanından (Copernicus, 2021) Isparta kentine ait 1990, 2000, 2006, 2012 ve 2018 yıllarına ait veriler de derlenmiş ve ArcGIS yazılımı kullanılarak düzenlenmiştir. Böylece Isparta kent makroformunun gelişimi ve değişimi iki farklı yöntemle tespit edilmeye çalışılmıştır.

Isparta kenti için, 1938 tarihli Prof. Ölsner Planı'ndan itibaren günümüze kadar yapılmış olan bütün planlama çalışmaları elde edilmiştir. Yapılmış olan planlama çalışmaları ve kentin organik dokusunun değişimini okumak amacı ile elde edilmiş fraktal sistemler öncelikle kendi içlerinde karşılaştırılmış, sonrasında 1990 planında öngörülen kentsel doku ve 1990–2000 yılları kent fraktal sistemleri; 2007 planında öngörülen kentsel doku ve 2007–2018 yılları kent fraktal sistemleri ve son olarak 2014 Çevre Düzeni Planında öngörülen kentsel doku ve 2015–2018 yılları kent fraktal sistemleri karşılaştırılmıştır. Böylece planların yapıldığı yıl kent organik dokusu, önerdikleri kentsel doku ve öneriler doğrultusunda veya önerilere rağmen oluşan kent organik dokusunun karşılaştırılarak yorumlanması amaçlanmıştır. Sonuç olarak Isparta kenti için yapılmış olan planlama çalışmaları ve kentin değişen fraktal sistemi hem kendi içlerinde hem de birbirleri ile karşılaştırılmış, kentin organik dokusunun nasıl değiştiği, planlama çalışmalarında kent dokusunun hangi yönlere gelişeceğinin öngörüldüğü ve planlama çalışma-

ları kapsamında kentin gelişim yönünü belirlemeye yönelik alınmış kararların yerindeliği ve bu kararların kentin organik gelişme yönünü tahmin edip edemediği tartışılmıştır.

2. Literatür Taraması

Kent planlamanın kent makroformu üzerindeki etkisi ile ilgili literatüre bakıldığında; planlamanın kent formu ve kentin alan kullanımı üzerinde nasıl bir rolünün (aktif, pasif, politik, apolitik) olduğunun ülke düzeyinde tartışıldığı çalışmaların olduğu (Ünlü, 2019; Antrop, 1998; Antrop, 2004; Bramley ve Kirk, 2005) ve kent formunun hızla geliştiği, saçaklandığı, küresel ölçekte kentsel ekonominin düğüm noktaları olan mega kentlerde planlamanın etkisi, kentsel gelişmenin sürdürülebilir bir şekilde ilerlememesinin sebepleri ve sürdürülebilir kentsel gelişmenin bu gibi kentlerde nasıl sağlanabileceği; Tokyo kenti özelinde (Okata ve Murayama, 2011), Seul kenti özelinde (Kim ve Choe, 2011), Tahran kenti özelinde (Madanipour, 2011), Buenos Aires kenti özelinde (Reese, 2011) Roma kenti özelinde (Coppola vd., 2014), Portland ve Toronto kentleri özelinde (Wheeler, 2003) ele alındığı çalışmalar bulunmaktadır. Fakat literatür orta ölçekli kent makroformlarının gelişiminin ve kentsel planlamanın bunun üzerindeki etkisinin incelenmesi bağlamında eksiktir.

Uzaktan algılama yöntemleri ile kent makroformunun değişimini tarihsel süreçte izlemek ve kentin gelişme yönleri üzerinde hangi belirleyici faktörlerin rol aldığını tespit etmek kentsel planlama ve kentsel alanların yönetimi açılarından önemlidir (Pham vd., 2011; Netzband vd., 2007; Wellmann vd., 2020).

Literatüre bakıldığında kent makroformunu incelemek üzere kullanılan uzaktan algılama yöntemleri; kentsel saçaklanmanın tespiti için (Tamilenth vd., 2011; Poyil ve Misra, 2015), kent makroformunda gerçekleşen değişimin tespiti için (Yagoub, 2010; Kumar vd., 2007; Li vd., 2013; Tv vd., 2012) ve kent makroformundaki değişim ile kent planlama arasındaki ilişkinin tespiti için (Pham vd., 2011; Todes, 2012) kullanılmıştır. Kent makroformundaki değişim ile planlama arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalardan biri olan Pham vd.'nin çalışmasında (2011), bu çalışmada olduğu gibi kent makroformundaki organik değişimin yapılan planlama çalışmaları tarafından öngörülüp görülemediği dört örnek kent kapsamında tartışılmıştır. Todes (2012) tarafından yapılmış olan çalışmada ise Johannesburg kentindeki mekânsal planlama çalışmalarının kentin organik dokusunu yeniden şekillendirme girişimi incelenmiştir. Bu çalışma kapsamında ise Isparta kenti için mevcut nüfus ile planlar kapsamında öngörülen nüfus farkları ve planda öngörülen ile mevcutta gerçekleşen kent makroformu değişimi karşılaştırılarak incelenmiştir.

Uzaktan algılama yöntemleri ile elde edilen veriler Coğrafi Bilgi Sistemlerine (CBS) aktarılabilen ve kent makroformundaki değişim ile ilgili detaylı bilgiler vektörel ortamda elde edilebilmektedir. Bu çalışma kapsamında Isparta kenti kentsel dokusundaki değişimleri izlemek amacıyla iki ayrı uzaktan al-

gılama yöntemi kullanılmıştır. Kullanılan her iki yöntemde de Isparta kentinin fraktal sisteminde oluşan değişimin tespiti amaçlanmıştır. Aydın'ın (2016) çalışmasından alınan ilk yöntem Google Earth veri tabanında bulunan 2003–2015 yılları arası uydu görselleri üzerindeki kentsel yerleşik alanlara dayanarak tanımlanmış Isparta kentine ait fraktal sistem, ikinci yöntem ise CORINE veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuş Isparta kentine ait yıllara yaygın vektörel verilerdir.

CORINE (Çevresel Bilgi Koordinasyonu) Avrupa Birliği Çevre ve Güvenlik için Küresel İzleme programı (GMES-Global Monitoring for the Environment and Security) kapsamındaki önemli arazi yönetimi projelerinden biridir. Avrupa Birliği ülkeleri standart arazi veri tabanı oluşturulması amacı ile CORINE arazi kullanımı ve arazi örtüsü gösterimini geliştirmiştir (Moos ve Wyatt 1994). İlgili gösterim beş ana ve ellibir alt sınıftan oluşan ve arazi örtüsünü tanımlayan standart arazi örtüsü gösterimi olarak tanımlanmaktadır (Tablo 1). Bu çalışma kapsamında sadece 1 gösterim kodu kapsamında çizilmiş vektörel veri baz alınmıştır.

CORINE Alan Kullanımı (CLC-CORINE Land Cover) verisi, ülkelerin çoğu tarafından yüksek çözünürlüklü uydu görüntülerinin görsel yorumuyla üretilmektedir. CORINE Alan Kullanımı envanteri 1985 yılında başlatılmış, güncellemeler 2000, 2006, 2012 ve 2018 yıllarında yapılmıştır (Copernicus, 2021).

Bu çalışma kapsamında elde edilmiş uzaktan algılama verileri Isparta kentinin fraktal sistemini tespit etmek amacı ile kullanılmıştır. “Fraktal” parçalanmış ya da kırılmış anlamına gelen Latince “fractus” kelimesinden türetilmiştir (Erdoğan ve Çubukçu, 2012). Fraktallar ölçeğe bağlı olarak değişik forma sahip olabilen düzensiz geometrik şekillerdir. Fraktal geometri doğanın düzensiz ve parçalı, kırıklı ve kesikli şekillerini betimlemek ve hesaplamak için kullanılan bir işlemdir. Fraktal geometri ve fraktalların temelleri karmaşıklık kuramına dayanmaktadır. Karmaşıklık tek bir doğru tanımı olan bir kavram olmadığı gibi karmaşık sistemler öngörülemez bir şekilde davranan fakat bu karmaşık davranışın içinde bir düzen barındıran, kendi kendilerini yeniden yapılandırma potansiyeline sahip sistemlerdir (Batty, 2005). Robert Meyers, Karmaşıklık ve Sistem Bilimi Ansiklopedisi'nin (2009) girişinde karmaşık sistemleri, etkileşim halindeki birçok parçadan oluşan ve bu parçaların kendiliğinden toplu bir davranış biçimi oluşturduğu sistemler olarak tanımlamıştır.

Fraktal geometriler ilk olarak Mitchell Feigenbaum tarafından matematiksel olarak formüle edilmeye çalışılmıştır. Feigenbaum (1980), doğanın ne kadar karmaşık görünse de bu karmaşıklığın içinde bir düzen olduğunu savunmuştur. Doğada karmaşık bir şekle sahip gibi görünüp kendi içerisinde bir düzene sahip olan şeylerden biri de kar taneleridir. Kar tanelerinin her dalı-çatallanmaları birbirinden farklı olsa da yapıları fraktaldır

Tablo 1. CORINE gösterimi

1. Yapay alanlar	111. Yoğun yerleşim	3. Orman ve doğal alanlar	244. Ormanla karışık tarım alanları
	112. Dağınık yerleşim		310. Orman
	113. İzole yapılar		311. Geniş yapraklı orman
	121. Endüstriyel ve ticari birimler		312. Kozalaklı ve iğne yapraklı orman
	122. Yollar, raylı sistem ve bağlantı noktaları		313. Karışık orman
	123. Limanlar		320. Otsu bitki örtüsü
	124. Havaalanları		321. Doğal çayırliklar
	131. Maden ocakları		322. Bozkır ve fundalık
	132. Boşaltım alanları		323. Kurakçıl bitki örtüsü
	133. İnşaat sahaları		324. Bitki değişim alanları
	134. Mevcut kullanımı olmayan arazi		330. Verimsiz toprak ve kayalıklar
	141. Yeşil şehir alanları		331. Sahiller, kumsallar, kumluklar
	142. Spor ve eğlence alanları		332. Verimsiz toprak ve kayalıklar
			333. Seyrek bitkili alanlar
2. Tarım alanları	210. Yıllık mahsüller için ekilebilir arazi	4. Sulak alanlar	334. Yanmış alanlar
	211. Kuru tarım alanları		335. Buzul ve kalıcı kar
	212. Sulu tarım alanları		400. Sulak alanlar
	213. Çeltik tarlaları		411. Bataklıklar
	220. Kalıcı ürünler (üzüm bağları, meyve ağaçları, zeytinlikler)		421. Tuz bataklığı
	221. Üzüm bağları		422. Tuzlalar
	222. Meyve bahçeleri	5. Su yüzeyleri	500. Su yüzeyleri
	223. Zeytinlikler		511. Akarsu yüzeyleri
	231. Meralar		512. Su kütleleri
	241. Sürekli ürünlerle ilişkili senelik ürünler		521. Kıyı lagünleri
	242. Karışık tarım alanları		522. Nehir ağzları
	243. Doğal bitki örtüsü ile birlikte bulunan tarım alanları		523. Deniz ve okyanus

Copernicus, 2021'den uyarlanmıştır. CORINE: Çevresel Bilgi Koordinasyonu.

(Byrne, 1998). Feigenbaum ile yaklaşık aynı zamanlarda Mandelbrot (1982) fraktal geometri ile ilgili daha kapsayıcı ve geniş bir set ortaya koymuştur. Mandelbrot (1982); bulutların küre şeklinde olmadığını, dağların koni şeklinde olmadığını, yıldırımların/şimşeklerin düz bir çizgi şeklinde gelmediğini, hepsinin fraktal geometrilere sahip olduğunu savunmuştur.

'Kent makroformu' için de bu durum geçerlidir. Kent lekesinde oluşan her bir çatallanma birbirinden farklı olsa bile kendi içerisinde bir düzenleri vardır ve kent makroformlarının yapıları fraktaldır (Batty ve Longley, 1994). Kent lekesinde meydana gelen bu çatallanmalar, sistemin herhangi bir parçasındaki küçük bir değişiklikte ortaya çıkan ve sistemi bir durumdan bir başka duruma taşıyan önemli değişikliklerdir. Fraktal sistemlere dayalı kent araştırmaları, kentsel sistemin özünü tekrarlayan fraktal yapılar olarak görmüştür. Fraktal kent çalışmalarıyla vurgulanan şey, bölge veya kent sistemi-

nin durağan olmadığı, sürekli kendi içerisinde düzeni olan bir karmaşıklıkla evrildiği ve değiştiğidir (Yetişkul, 2017).

Kent makroformu ve fraktal geometri özelinde literatür incelendiğinde fraktal analizlerin kentlerdeki saçaklanmanın veya kentlerin kompaktlığının tespiti için kullanıldığı (Terzi ve Kaya, 2011; Dekolo vd., 2011), kent makroformunda tarihsel bağlamda oluşan değişimlerin tespiti için kullanıldığı (Benguigui vd., 2006; Chen ve Huang, 2019; Agostinho vd., 2021), kentsel ulaşım ağlarının gelişiminin değerlendirilmesi için kullanıldığı (Dasari ve Gupta, 2020; Lu vd., 2016; Domenech, 2009), fraktal kent sistemlerindeki değişimin tespitinin kentsel dokuların mekânsal organizasyonunu daha iyi anlamaya imkan sağlaması dolayısı ile kent planlama süreçlerine girdi sağlayabileceği üzerine tartışıldığı (Frankhauser, 2015), mahalle ölçeğinde kentsel mekan organizasyonlarındaki farklılıkların tespiti için fraktal analiz yöntemlerinden yararlanıldığı (Kaya ve Bilen, 2006) görülmüştür.

Tablo 2. Isparta kenti için yapılmış olan planların nüfus ve yerleşik alan kararları

Plan	Mevcut nüfus (kişi)	Öneri nüfus (kişi)	Toplam nüfus (kişi)	Mevcut alan (ha)	Mevcut yoğunluk (kişi/ha)	Öneri alan (ha)	Toplam alan (ha)	Öneri yoğunluk (kişi/ha)
1945 planı 1945–1967	24567	25433	50000	~218	112,69	76	294	170
1967 planı 1967–1976	76166	26834	103000	560	136	1440	2000	51,5
1976 planı 1976–1990	86043	58657	144700	2546	33,7	454	3000	48,23
1990 planı 1990–2007	127898	100598	228496	2552,7	50,1	863.8	3416,5	66,88
2007 planı 2007–...	201537	40739	242276	3526	57,16	1337.42	4863,42	49,82
Antalya-Burdur-Isparta ÇDP 2014–...	228730	1270	~230000	3709	62,01	2258	5967	38,54

(Yazarlar tarafından Dampo, 1986; TÜİK, 2021; Kırzioğlu, 2008; İlgili Plan Raporlarından faydalanılarak oluşturulmuştur). ÇDP: Çevre Düzeni Planı.

Bu çalışma kapsamında Isparta kent makroformunun oluşturduğu fraktal sistemde tarihsel bağlamda meydana gelen değişimler uzaktan algılama yöntemleri kullanılarak tespit edilmiş ve bu değişimler Isparta kenti için günümüze kadar yapılmış olan planlama çalışmaları ile karşılaştırılarak incelenmiştir. Söz konusu çalışma kent makroformu, fraktal sistem, uzaktan algılama yöntemleri ve kentsel planlama çalışmaları başlıklarını bir arada ele alması ve kent makroformu ve planlama literatürünün yoğunlaştığı mega kentlerin aksine orta ölçekli bir kenti ele alması açılarından literatüre katkı sağlayacaktır. Spesifik olarak bu çalışmanın literatüre katkısı orta ölçekli bir kent olan Isparta'nın tarihsel bağlamda elde edilen veya oluşturulan kent organik dokusunun vektörel verileri ile yine Isparta kenti için yapılmış olan planlama çalışmalarını, kentin değişen nüfusunu da göz önünde bulundurup, karşılaştırarak yorumlaması ve planlama çalışmalarının plan dönemlerinde oluşan kentsel organik dokuyu ne derece öngördüklerini tartışması olacaktır. Buna ek olarak bu çalışma Isparta kenti için tarihsel bağlamda kent için yapılmış olan planlama çalışmaları ve kent makroformunun değişimini ele alan yayımlanmış tek çalışma olması bakımından önemlidir.

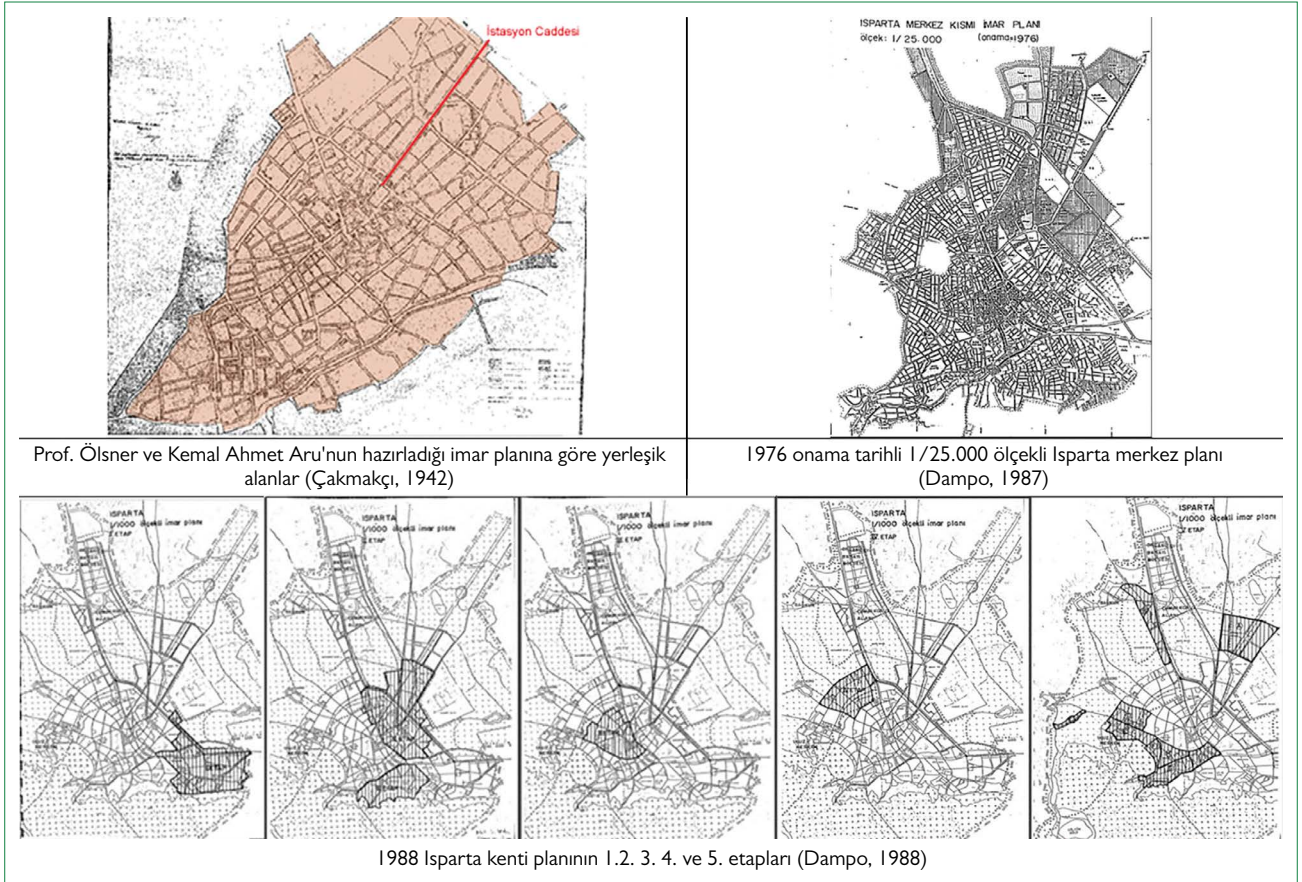
3. Çalışma Alanı ve Yöntem

Isparta kenti Akdeniz Bölgesi'nin kuzeyinde yer almakta olup 2019 yılı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 243.020 kişilik bir nüfusa sahiptir. Isparta kenti, kuzeyde Süleyman Demirel Caddesinin her iki tarafında batı ve doğu olmak üzere birer yerleşkesi olan üniversite, kuzeydoğuda şehir hastanesi, güneydoğuda istasyon ve doğu ve batıda tarım alanları ile çevrili, kenti kuzey-güney doğrultusunda kesen Süleyman Demirel Caddesi'nin ana ulaşım aksını oluşturduğu, uzantısı olan Mimar Sinan Caddesi ile bu caddenin çevresinde ticaret alanlarının yoğunlaştığı bir kenttir. Kompakt bir forma sahip olan Isparta kenti üniversitenin, sanayinin ve çevrede bulunan kırsal yerleşimlerin yarattığı baskı dolayısıyla ve doğal yapının verdiği olanaklar ölçüsünde çeperlere doğru gelişme

göstermektedir. Isparta kentinin yerleşik dokusunun da küçük ve kompakt bir yapıya sahip olmasından dolayı, kentin fraktal sisteminin ve kentin gelişiminde yönlendirici olan bileşenlerin takibi daha kolay elde edilmiştir.

Araştırmada öncelikle, Isparta Belediyesi ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından Isparta kenti için yapılmış olan planlama çalışmaları elde edilmiştir. Tablo 2'de bu planlar ve yürürlükte oldukları yıllar verilmiştir. Bu planlar kapsamında belirlenen kentsel gelişme alanları ve gelişme yönleri ayrıca incelenmiş, planlarda öngörülen kentsel dokular üst üste çakıştırılmış ve 1938'den günümüze kadar yapılmış olan planlarda Isparta kent makroformunda hangi yönlere doğru, nasıl bir kentsel alan değişimi öngörüldüğü gözlemlenmiştir.

Sonraki aşamada Isparta kentinin makroformunun organik yönelimini anlamak amacıyla hava fotoğraflarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Aydın (2016) çalışmasında Google Earth veri tabanı üzerinde bulunan ve iki yıllık periyotlarda 2003–2015 yıllarını kapsayan Isparta kenti hava fotoğraflarını görselleştirmiş ve Isparta kent makroformunun değişen fraktal sistemini tespit etmeye çalışmıştır. Bu çalışma kapsamında da bu görseller kullanılmıştır. 1. ve 2. derece taşıt yolları baz alınarak oluşturulan kent lekesi çalışmanın görsel altlığıdır. Süleyman Demirel Caddesi'nin merkez uzantısı Mimar Sinan Caddesi ve Alparslan Türkeş Caddesi çalışma kapsamında ana akslar olarak alınmış, bunlar dışında da kent içerisinden geçen 2. derece yollar boş bırakılmış ve kent lekesinin fraktal dokusu bu şekilde elde edilmiştir. Hava fotoğraflarının iki sene aralıklarla alınmasında, bu kısa aralıklarda dahi kentsel dokunun ne derece geliştiğinin tespiti amaçlanmıştır. Ayrıca kentin organik dokusunun gelişimini ve değişimini tespit etmek amacıyla CORINE verisinden de yararlanılmış, Isparta kentine ait 1990–2000–2006–2012–2018 yıllarını kapsayan vektörel veriler veri tabanından derlenmiş ve ArcGIS programı kullanılarak görselleştirilmiştir. Haritalar oluşturulurken CORINE gösterim kodu 1 olan “yapay alanlar” başlığı altında insan faktörü dolayısı ile kentte

Şekil 1. 1938–1990 arası Isparta kenti için yapılmış olan planlama çalışmaları.

oluşmuş olan her şeyi içinde barındıran çizimler baz alınmıştır. Her iki yöntemde de gösterim dilinin aynı olması açısından aynı altlıklar kullanılmış ve yerleşik lekenin oluşturduğu fraktal sistemler siyah ile gösterilmiştir. Elde edilen bu fraktal sistemler de üst üste çakıştırılmış ve 1990'dan 2018'e kentin organik dokusunun nasıl değiştiği gözlemlenmiştir.

Son aşamada CORINE veri tabanı ve hava fotoğrafları kullanılarak Isparta kentinin organik değişimini yansıtan fraktal sistemler ve Isparta kenti için yapılmış olan planlama çalışmaları birbirleri ile karşılaştırılmıştır. 1990 Planında öngörülen kentsel doku, 1990 ve 2000 yılı için elde edilen fraktal sistemler ile; 2007'de yapılmış olup hala yürürlükte olan 2007 Uygulama İmar Planında öngörülen kentsel doku, 2007 ve 2018 yılları için elde edilen fraktal sistemler ile ve 2014 yılında yapılmış olup hala yürürlükte olan Antalya- Burdur- Isparta Çevre Düzeni Planı'nda öngörülen kentsel doku, 2015 ve 2018 yılları için elde edilen fraktal sistemler ile karşılaştırılmış, böylece planların yapıldığı yıldaki kentin fraktal sisteminin durumu ve planların önerileri doğrultusunda oluşmuş olan kent lekesi irdelenmiştir. Özetle planlarda bulunan, 'kentsel gelişme yönü', 'gelişme alanları', 'gelişme konut bölgesi' vb. kararlar ile mevcutta organik olarak gerçekleşen gelişme yönleri karşılaştırılarak incelenmiştir.

4. Isparta Kenti için Yapılmış Planlar

Bu bölümde Isparta kenti için yapılmış olan planlama çalışmaları irdelenerek her bir planın öngördüğü kent lekesi, gelişme alanı, nüfusu ve kentin gelişme yönü üzerine alınmış olan plan kararları ele alınmış, incelenmiş ve sonuç olarak da bu planlama çalışmalarının geçmişten günümüze kent makroformu için öngördüğü değişiklikler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Isparta kentinin planlama çalışmaları Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren başlamaktadır. İlk imar planı 1938 yılında Prof. Ölsner tarafından yapılmış olan 1/5.000 ölçekli nazım imar planıdır. Ölsner planının 1/2.000, 1/1.000 ve 1/500 ölçekli uygulama imar planları da yapılmıştır. Bu planlara dair veriler Isparta'nın tarihi dergisi ÜN'ün 10. cildinde bulunan "Prof. Ölsner ve Doç. Yüksek Mimar Kemal Ahmet Aru'nun hazırladığı Isparta Şehri İmar Planı Raporu" yazısından ve yine ÜN dergisinin 9. cildinde bulunan ve Yüksek Mühendis Tevfik Çakmakçı'nın kaleme aldığı "Isparta'nın İmar Planı" isimli yazısından derlenmiştir. Söz konusu imar planları incelendiğinde, Isparta merkezinde sonlanan demiryolunun Antalya'ya bağlanacağı öngörüsüyle, gelişme alanlarının İstasyon Caddesi ve civarında önerildiği bu mekanların da yeni bir merkez teşkil edeceği öngörülmüştür (Şekil 1).

Isparta'nın bir sonraki imar planı 1967 yılında revizyon imar planı çalışması olarak hazırlanmıştır. Bu planla ilgili bilgilere 1990 Planı için hazırlanmış olan plan raporundan ulaşılmıştır. Plan 1985 yılı nüfusunun 103.000 kişi olacağını ön görmüştür (Dampo, 1988). Fakat bu plan ile ilgili herhangi bir görsele ulaşılammıştır.

Isparta kenti için yapılan daha sonraki imar planlama çalışmaları 1976 tarihinde onanmıştır. Yapılan imar planı iki etapta geliştirilmiştir. 1. etapta kentin merkez kısmı ele alınmıştır. 1990 yılı hedeflenerek 119.500 kişilik nüfusa göre hazırlanan imar planı 1.334 ha'lık alanı kapsamaktadır. 2. etabı oluşturan alanlar ise kentin kuzey kısımlarının devamı olan Çünür (köyü) yerleşmesini içeren 8 km²'lik bir mesafeyi kapsamaktadır. Genel bağlamda söz konusu planda mevcutta 2.546 ha olan kentsel alana 454 ha gelişme alanı önerilerek kentsel alanın 3.000 ha. olacağı; nüfusun da 86.043 kişiden 144.700 kişiye çıkacağı öngörülmüştür. Söz konusu planda bulunan kentsel gelişme kararları şu şekildedir; güneydoğuda Antalya yolu güneyinde konut gelişme alanı, batıda Gölcük yolu güneyinde konut gelişme alanı, Gölcük yoluna bağlanan çevre yolu kuzeyinde konut gelişme alanı, Deregümü Köyü ile Kayı Köyü arasında kentsel spor tesisleri ve eğitim sitesi alanı önerilmiştir (Dampo, 1987).

1976 planından sonra 1985–1990 yılları arasında geniş çaplı kentsel analitik etüt çalışmaları yapılmış ve bu çalışmaların üzerine gerçekleştirilen imar planları 1990 yılında onanmıştır. Söz konusu plan beş etap halinde kurgulanmış olup her etapta ayrı bir bölge ele alınarak Isparta kenti için en geniş çaplı plan yapılmıştır. Planın etapları Şekil 1'de görülmekte olup plan etapları, alan kullanımları ve plan raporu incelendiğinde, özellikle plansız yapılaşmalara son vermek amacıyla çeşitli çalışmaların yürütüldüğü, alan ve nüfus hesaplarının yapılarak bu hesaplara bağlı gelişme konut ve gelişme hizmet alanları önerildiği görülmektedir. 1990 Planı'nda mevcutta 127.898 kişi olan nüfusun 100.598 kişi artarak 228.496 kişi olacağı öngörülmüştür. Ayrıca mevcutta 2.552,7 ha olan yerleşim alanına 863,8 ha ilave gelişme konut alanı eklenmiş olup kentsel alan lekesi 3416,5 ha olarak planlanmıştır.

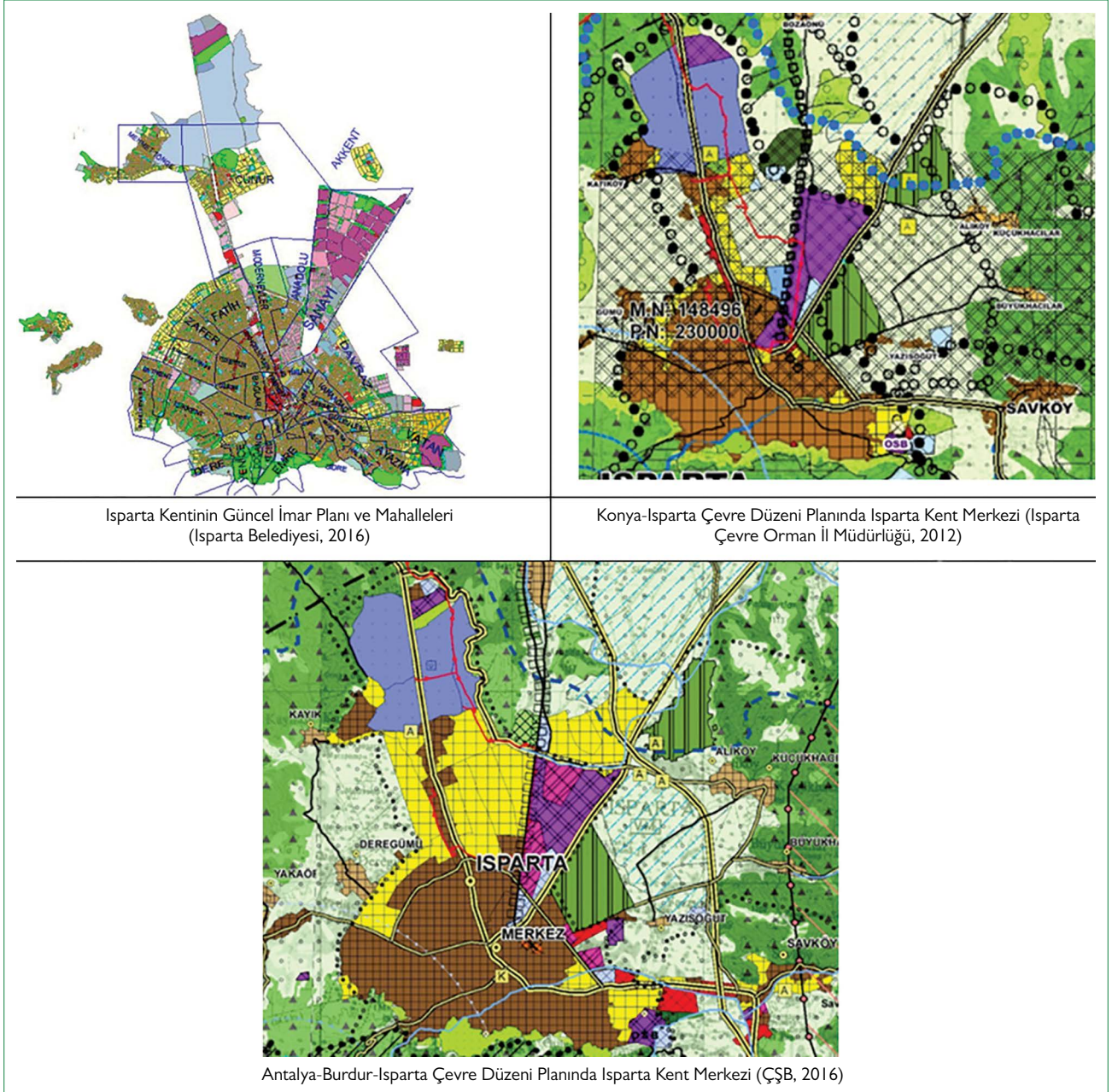
Hâlâ yürürlükte olan Uygulama İmar Planı çalışmalarına 2005 yılında başlanmıştır. Plan iki etaptan oluşmaktadır; 1. etapta, 1.300 ha. alan revize edilmiş olup, yapılan planlama çalışmaları 2006'da onaylanmıştır. 2. etapta, 3.500 ha. alan üzerinde yapılan planlama çalışmaları 2007'de onaylanmıştır (Şekil 2).

2007 Planı'nda merkezde boşlukları doldurmak üzere gelişme alanları belirlenmiş, Isparta kentinin kuzeybatısında yer alan Fatih, Zafer ve Muzaffer Türkeş Mahalleleri'nin devamı ve Isparta kentinin kuzeydoğusunda yer alan Çünür Mahallesi'nin çevresi ve Akkent TOKİ civarları öneri konut alanları olarak belirlenmiştir. Söz konusu planın 311 ha'lık gelişme alanı önerisi bulunmaktadır.

2007 Planı'ndan sonra Isparta kenti için üst ölçekli iki plan yapılmıştır. Bunlardan ilki Konya–Isparta Planlama Bölgesi 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planı'dır. Söz konusu plan Temmuz 2006'da hazırlanmış ve Çevre ve Orman Bakanlığı'na 2007 yılında onanmıştır (Isparta Çevre Orman İl Müdürlüğü, 2012). Isparta mer'î imar planının nüfus kabulü 242.276 kişi iken Konya-Isparta Çevre Düzeni Planı'nda Isparta ili 2025 yılı nüfusu 280.000–300.000 kişi olarak belirlenmiştir. Bu nüfusun sadece 220.000–230.000'i kentsel nüfus, geri kalanın ise kırsal nüfus olacağı belirtilmiştir. Söz konusu planda Modernevler Mahallesi'nden Çünür Mahallesi'ne kadar karayolu boyunca gelişme alanları önerildiği, Isparta kentinin kuzeydoğusunda yer alan Gül Sanayi Sitesi'nin ilerisinde kalan alanın Akkent TOKİ'yi de içerisine alacak şekilde gelişme alanı olarak belirlendiği, Ayazma ve Vatan Mahallelerinden Savköy'e doğru geniş bir alanın gelişme konut alanı olarak ayrıldığı ve son olarak 2007 Planı'nda da gelişme konut alanı olarak belirlenen Fatih, Zafer ve Muzaffer Türkeş Mahallelerinin devamında yine gelişme alanları önerildiği tespit edilmiştir. Sonrasında kalkınma ajansı bölgelemelerinin baz alınmasının daha doğru olacağı düşünüldüğünden çevre düzeni planı Antalya-Burdur-Isparta Çevre Düzeni Planı olarak bir daha ele alınmıştır.

Antalya-Burdur-Isparta Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı, 2014 yılında onaylanmıştır (ÇŞB, 2016). Planın 2025 yılı nüfus kabulü Isparta için en az 280.000 en çok 311.000 kişi olarak belirlenmiştir. Kentsel nüfusun projeksiyon değerlerinin altında kalacağı ve 220.000 ile 230.000 kişi arasında olabileceği öngörülmüştür. Daha önce yapılmış olan Konya-Isparta Çevre Düzeni Planı ile karşılaştırıldığında, önerilen nüfus değerlerinin değişmediği fakat önerilen gelişme alanlarının Antalya-Burdur-Isparta planında ciddi oranda arttırıldığı görülmektedir. Planın mekâna yönelik kararları incelendiğinde Isparta kent merkezinin Savköy'e eklenmiş olduğu, kent merkezinden Çünür'e kadar, karayolunun her iki tarafının da kentsel gelişmeye açılmış olduğu ve küçük sanayi alanından sonra herhangi bir geçiş bölgesi önerilmeden, Akkent TOKİ alanını da içine alacak şekilde gelişme alanları önerildiği görülmektedir.

Tüm yapılan planlar, yapıldıkları dönemdeki nüfuslar ve mevcut yerleşim lekeleri düşünülerek, önerdikleri nüfuslar ve öneri yerleşim lekeleri Tablo 2'de görülebilmektedir. Çizelge incelendiğinde 1945 planında kentte kompakt bir yapılaşma şeklinin benimsendiği ve yoğunluğun arttırılarak mevcut konut ihtiyacının giderilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir. 1967 Planı'nın 560 ha. olan mevcut yerleşik alanı 2.000 ha'a çıkarak kente gelmiş ve plansız yerleşmiş olan nüfusu kısmen planlı bir hale getirmeye çalıştığı gözlemlenmektedir. 1976 Planı'nda ise 1967 Planı'nda önerilen alanların yetmediğinden bahisle, 1967 Planı'nda 2.000 ha'a çıkarılan planlama alanının 2.546 ha'a çıkarılmış olduğunun gözlemlendiği ve bunun üzerine yerleşik alanın 3.000 ha'a çıkarıldığı söz konusu tabloda

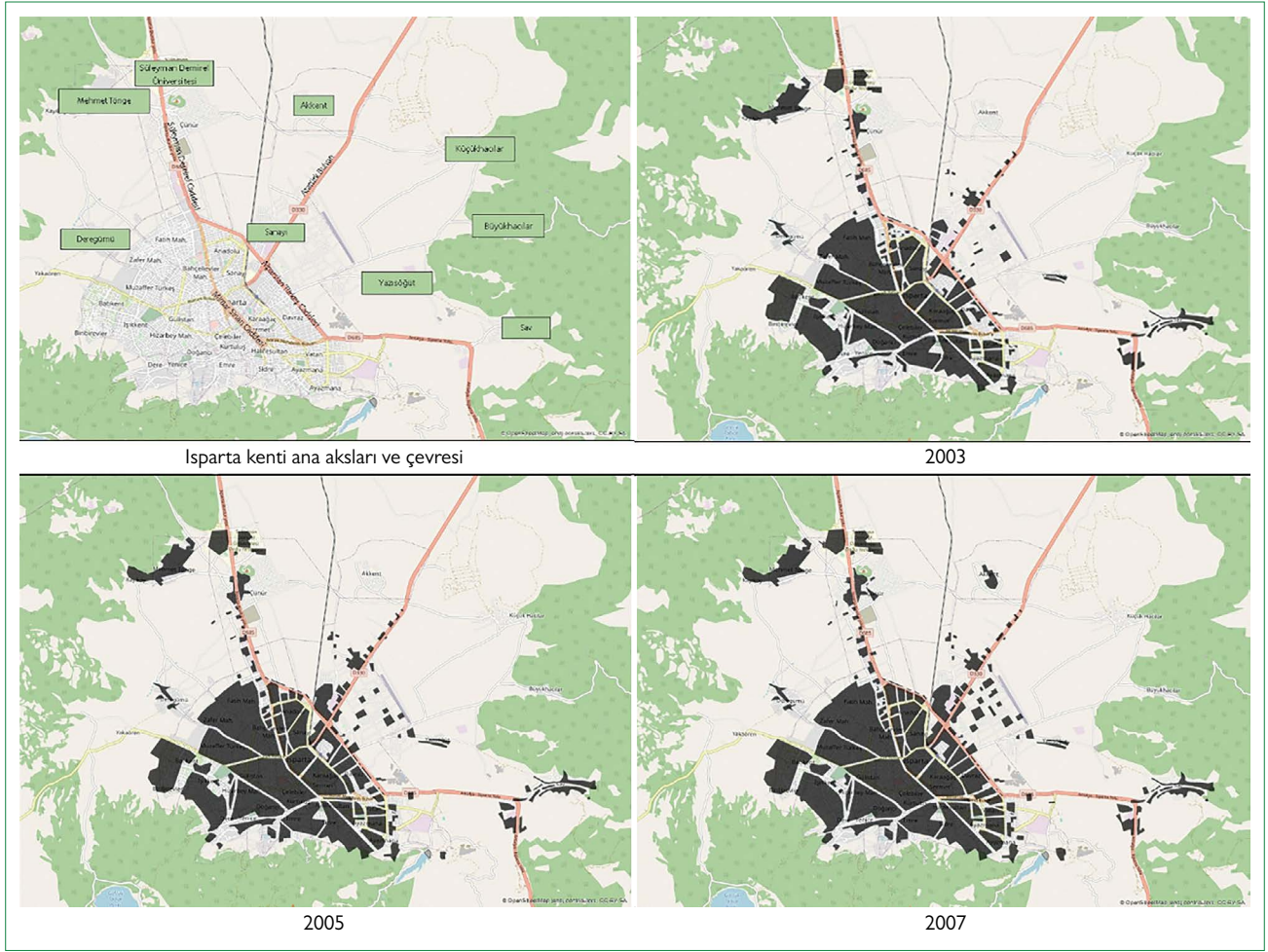
Şekil 2. 2005–2014 arası Isparta kenti için yapılmış olan planlama çalışmaları.

ÇŞB: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

anlaşılmaktadır. 1990 Planı hem nüfus hem de yerleşim alanlarının arttırılmasını önermiştir. Söz konusu planda, yerleşik alan lekesi bir önceki plan dönemine göre fazla artmamış olmakla beraber nüfus artmaktadır. Mevcutta 127.898 kişi olan nüfusun 228.496 kişi olacağını, mevcutta 2.552,7 ha. olan yerleşik alanın 3.416,5 ha. olacağını öngörerek planlama çalışmaları tamamlamıştır. Nitekim 1990 Planı'nın bu önerisi yaklaşık olarak gerçekleşmiş, 2007 Planı döneminde nüfus 201.537 kişiye, mevcut alan 3.526 ha.'a çıkmıştır. 2007 Planı'nda mevcut nüfus üzerine 40.739 kişilik nüfusun geleceği öngörülmüş ve toplam

nüfusun 242.276 kişi olacağı hesaplanmıştır. TÜİK verilerine bakıldığında da Isparta kenti 2019 nüfusunun 243.020 kişi olduğu görülmüştür. 2007 Planı kentin yerleşik lekesinde de büyüme önermiş ve mevcutta 3.526 ha. olan yerleşik alanın 4.863,42 ha. olacağını öngörmüştür.

Antalya-Burdur-Isparta Planlama Bölgesi 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planı incelendiğinde yerleşik lekenin 2007 Planı'nın önerdiği kadar genişlemediği fakat Çevre Düzeni Planı'nda yerleşik lekenin daha da büyütüldüğü görülmekte-

Şekil 3. 2003–2007 arası değişen Isparta kenti fraktal sistemi (Aydın, 2016).

dir. Çevre Düzeni Planı'nda yapılan nüfus tahmini ile önerilen yerleşim alanı arasında bir tutarsızlık olduğu gözlemlenmektedir. Mevcutta 228.730 kişi olan nüfusun 220.000–230.000 kişi arasında olacağı tahminine bakılarak, neredeyse küçülmeye/büzüşmeye yönelik bir plan yapıldığı düşünülmese rağmen; plan kapsamında 2.258 ha. gelişme alanı önerildiği ve Isparta kentinin kent lekesinin 5.967 ha. olacağı öngörülmüştür.

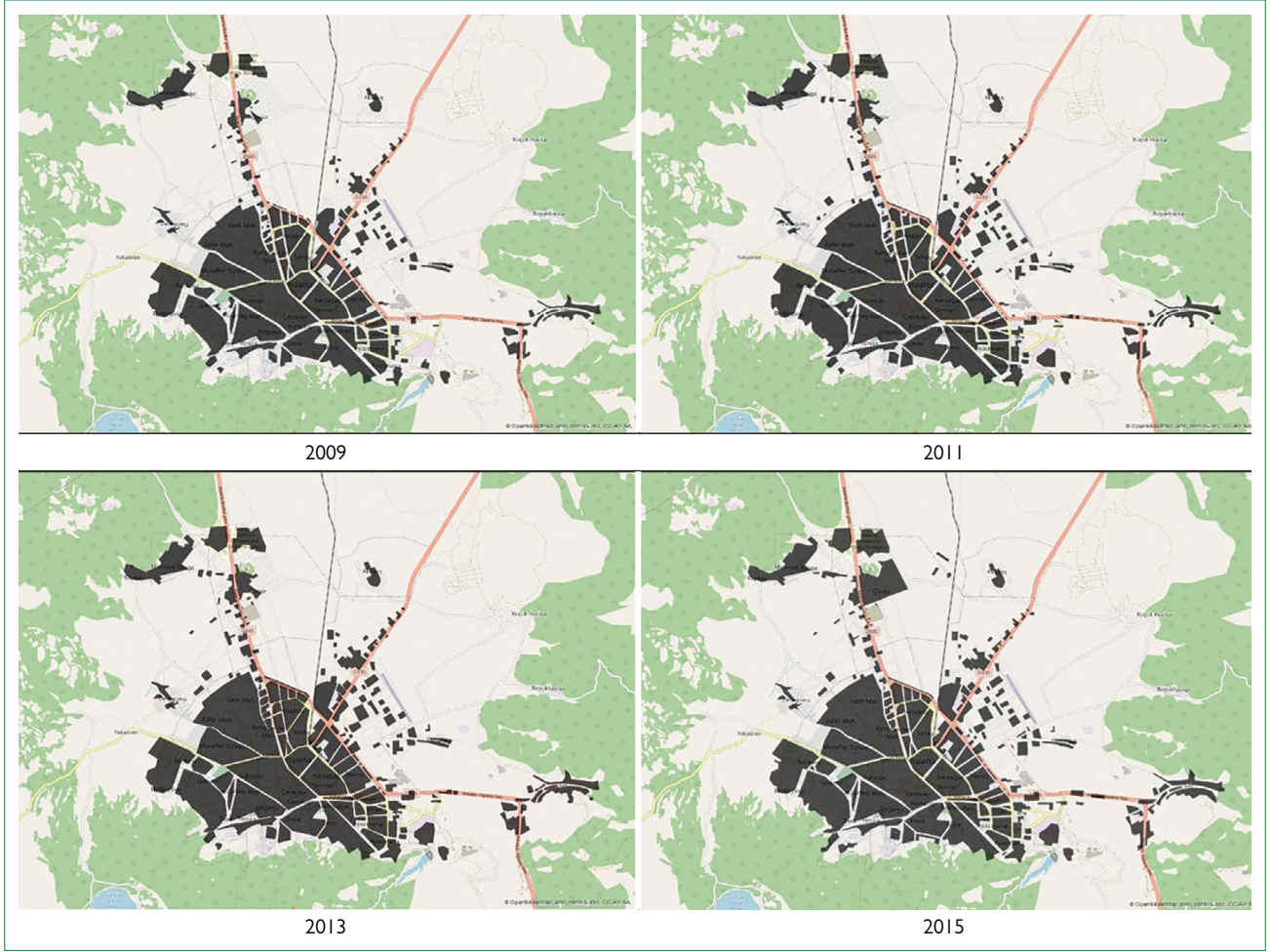
5. Isparta Kent Makroformunun Fraktal Şeklinin Tespit Edilmesi

Isparta kentinin fraktal sisteminin değişimini tespit etmek amacıyla, biri Aydın'ın (2016) çalışmasından biri CORINE veritabanından yararlanarak oluşturulmak üzere, iki ayrı yöntem kullanılmıştır (Şekil 3).

Aydın'ın (2016) çalışmasından alınan veriler incelendiğinde 2003–2005 yılları arasında Çünür'e giden Süleyman Demirel Caddesi çevresinde yapılaşmanın arttığı, Davraz Mahallesi'nden Yazısöğüt Köyü'ne doğru yapılaşmanın parça parça arttığı, Fatih ve Zafer Mahalleleri'nin üst kısmındaki boş alanların yapı-

laşarak dolmaya başladığı gözlemlenmiştir. 2007 yılına gelindiğinde, Akkent TOKİ yapılaşmasının oluştuğu, Çünür'e giden Süleyman Demirel Caddesi üzerindeki yapılaşmaların ve yine Davraz Mahallesi'nden Yazısöğüt Köyü'ne doğru yapılaşmaların artmaya devam ettiği gözlemlenmiştir (Şekil 3).

2009 yılı incelendiğinde Çünür yolu üzerindeki yapılaşmanın sabit kaldığı, Vatan Mahallesi'nden Savköy'e doğru yapılaşmanın arttığı gözlemlenmiştir. 2011 yılında Çünür'e giden yol üzerindeki yapılaşmanın arttığı, Vatan Mahallesi'nden Savköy'e doğru yapılaşmanın arttığı, Muzaffer Türkeş ve Zafer Mahallelerinden Deregümü Köyü'ne doğru küçük çaplı yapılaşmaların başladığı gözlemlenmiştir. 2013 yılında Çünür yolu üzerindeki parça parça yapılaşmaların artmaya devam ettiği, onun dışındaki yerleşik lekenin fraktal şeklinde ise herhangi bir değişikliğin olmadığı gözlemlenmiştir. 2015 yılında Akkent TOKİ ve Çünür arasında kalan alanda parça parça yapılaşmanın başladığı, Çünür'ün yerleşik alanının arttığı, Davraz Mahallesi'nden Yazısöğüt Köyü'ne doğru yapılaşmanın arttığı, Vatan Mahallesi'nden Savköy'e doğru Adnan Menderes Bulvarı üzerinde yapılaşmanın arttığı gözlemlenmiştir (Şekil 4).

Şekil 4. 2009–2015 arası değişen Isparta kenti fraktal sistemi (Aydın, 2016).

CORINE veri tabanından elde edilip görselleştirilen veriler incelendiğinde; 1990'da üniversitenin doğu kampüsünün henüz olmadığı, Mehmet Töngü, Akkent, Batıkent, Işıkkent, Binbirevler ve Dere Mahallelerinde herhangi bir yerleşimin bulunmadığı, sanayi alanı ve kent arasında boşlukların olduğu gözlemlenmektedir (Şekil 5).

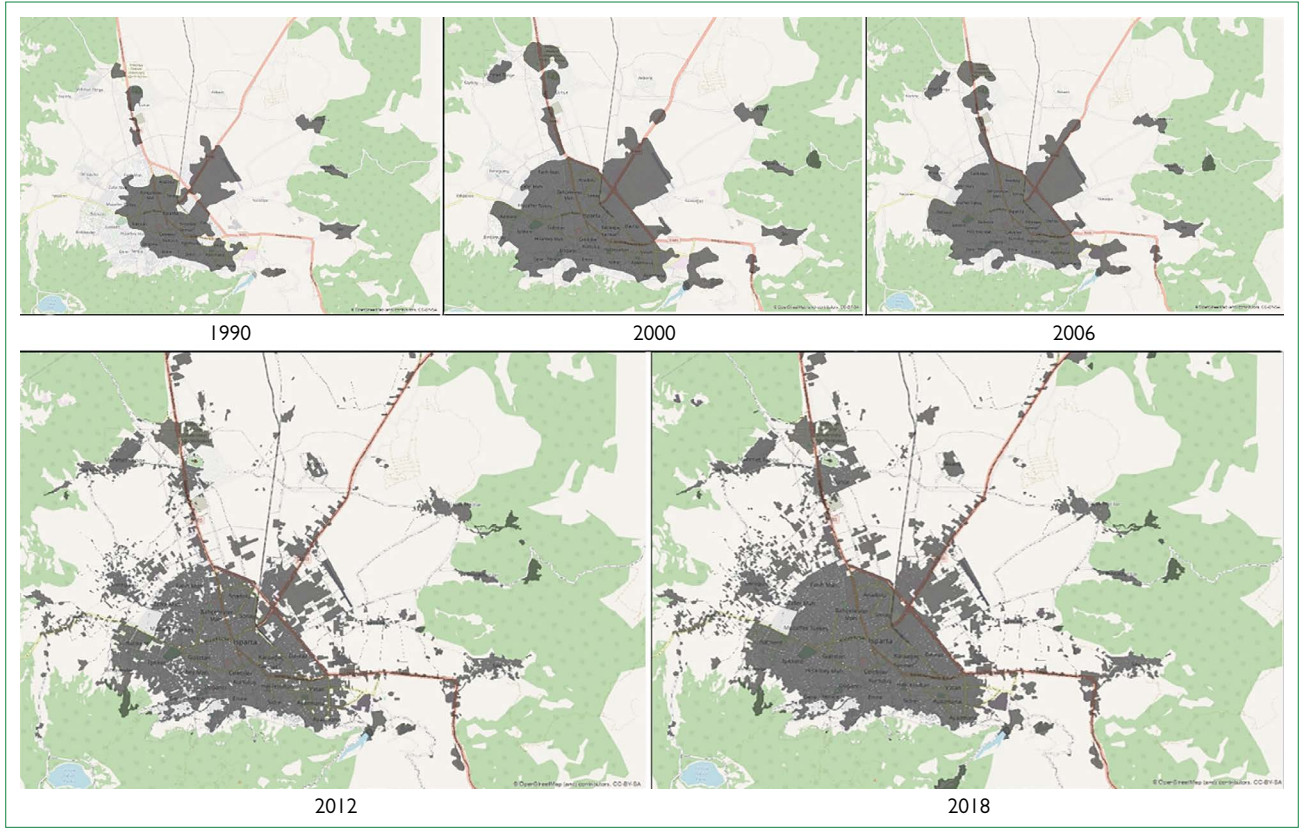
2000 senesi incelendiğinde ise üniversite alanının genişlediği, Akkent dışında günümüzde bulunan bütün mahallelerin oluştuğu, sanayi ve kent arasındaki boşlukların dolduğu, kentten Çünür'e doğru yerleşimin arttığı ve kentin genel olarak dört bir yöne genişlediği gözlemlenmektedir. 2006 senesi incelendiğinde üniversite, Çünür ve Mehmet Töngü Mahalleleri fraktal sistemlerinin genişlediği, sanayi alanından güneye doğru genişleme olduğu, kentin güneydoğusunda bulunan kentten kopuk yerleşik alanın kentle bütünleştiği gözlemlenmektedir. 2012 senesinde CORINE verisi daha çok detaylandırılmış ve kentin yerleşik lekesinin fraktal sistemi daha detaylı ve net okunmaya başlanmıştır. 2012 senesi 2006 senesi ile karşılaştırıldığında Akkent Mahallesi'nin oluştuğu, kentin Savköy ile neredeyse birleştiği, kent fraktal sisteminin Deregümü ve Yakaören taraf-

larına yayıldığı, üniversiteye giden yolda yerleşik lekenin arttığı gözlemlenmektedir. 2018 senesi incelendiğinde ise Çünür Mahallesi fraktal sisteminin oldukça büyüdüğü, Çünür Mahallesi ve Akkent Mahallesi arasında yerleşimlerin başladığı, kentin içerisindeki boşlukların tamamına yakınının dolduğu, Deregümü tarafındaki yerleşim alanlarının arttığı gözlemlenmektedir.

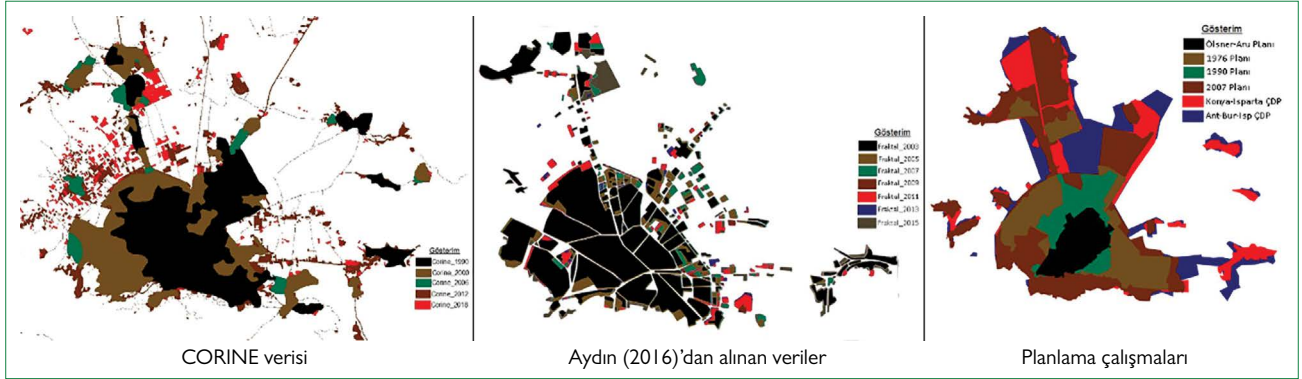
6. Bulgular

Isparta kenti makroformundaki değişimin tespiti amacı ile, CORINE veri tabanından elde edilmiş olan veriler ve Aydın'ın (2016) çalışmasından elde edilen veriler; ayrıca Isparta kenti için yapılan planlama çalışmaları kapsamında öngörülen kent makroformundaki değişimin tespiti amacı ile, 1938 yılından itibaren günümüze kadar Isparta kenti için yapılmış olan planlama çalışmalarından elde edilen veriler kendi aralarında karşılaştırılmıştır (Şekil 6).

Isparta kenti fraktal sisteminin mevcutta gerçekleşen organik değişimi ve yapılan planlar çerçevesinde önerilen kentsel doku değişimi Şekil 6'da detaylı bir şekilde görülebilmektedir. Şekil incelendiğinde Aydın'ın (2016) çalışması ayırıcı olarak yolları

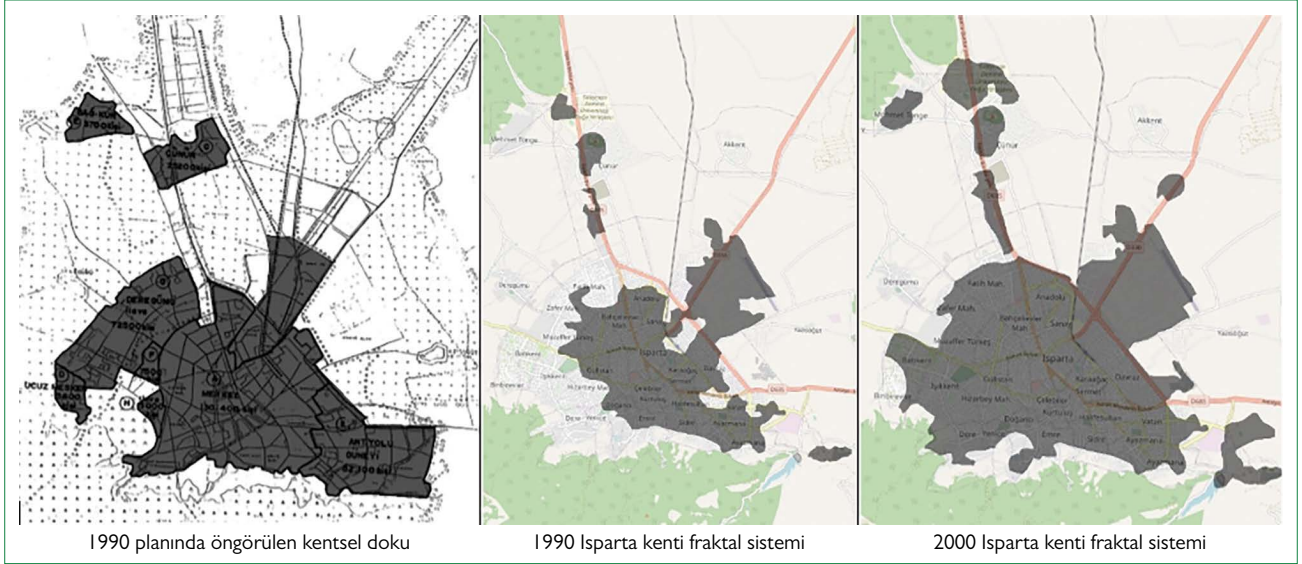
Şekil 5. 1990–2018 arası Isparta'nın CORINE verisinde bulunan yerleşik alanı (Copernicus, 2021).

Şekil 6. Isparta kenti makroformu için elde edilen verilerin ve yapılmış olan planlama çalışmalarının kendi içlerinde karşılaştırılması.

baz aldığından dolayı kentin fraktal sistemi daha net bir şekilde okunabilmektedir, fakat Aydın'ın (2016) çalışmasından elde edilen en yeni veri 2015 yılına aittir. 2018 CORINE verisi incelendiğinde Isparta kenti fraktal sisteminin Deregümü Köyü'ne doğru yayıldığı gözlemlenmektedir. Planlama çalışmalarına bakıldığında ise Antalya-Burdur-Isparta Çevre Düzeni Planı haricindeki bütün planlarda Deregümü ve kent arasındaki mesafe korunmaya çalışılırken ilgili çevre düzeni planında Deregümü ile kent lekesi birleştirilmiştir. Yine fraktal sistemler incelendiğinde Isparta kentinin Savköy tarafına doğru geliştiği, Antalya-Burdur-Isparta Çevre Düzeni Planı dışındaki planlarda

köyün korunduğu, fakat ilgili çevre düzeni planında kent lekesi ile Savköy'ün birleşmesinin önerildiği görülmektedir. Akkent TOKİ Mahallesi kısmı fraktal sistemlerde incelendiğinde mahallenin kentten kopuk kaldığı, Çünür Mahallesi ve sanayi kısmındaki kent lekesinden Akkent Mahallesi'ne doğru yapılaşmaların başladığı gözlemlenmektedir. Planlama çalışmalarında bu alan ile ilgili kararlar incelendiğinde; alan 2007 yılı Uygulama İmar Planı'nda kentten kopuk olarak bırakılmış, Konya-Isparta Çevre Düzeni Planı'nda Akkent TOKİ Mahallesi'nin kent ile sanayi tarafından birleşmesi öngörülmüş, Antalya-Burdur-Isparta Çevre Düzeni Planı'nda ise hem Çünür hem de sanayi tara-

Şekil 7. Isparta kenti 1990 planının ve 1990–2000 seneleri fraktal sisteminin karşılaştırması.

fından kent lekesinin Akkent Mahallesi ile birleşmesi öngörülmüştür. Son olarak kentin fraktal sisteminin üniversite tarafına doğru gelişimi incelendiğinde yol boyunca aralıkların dolduğu ve özellikle Çünür Mahallesi'nde bir büyümenin yaşandığı gözlemlenirken, planlama çalışmaları incelendiğinde; 2007 yılı Uygulama İmar Planı'nda yolun tek tarafında gelişme önerilerek kent lekesinin Mehmet Töngü Mahallesi ile birleşmesinin planlandığı, Konya-Isparta ve Antalya-Burdur-Isparta çevre düzeni planlarında ise gelişmenin iki taraflı önerildiği görülmektedir.

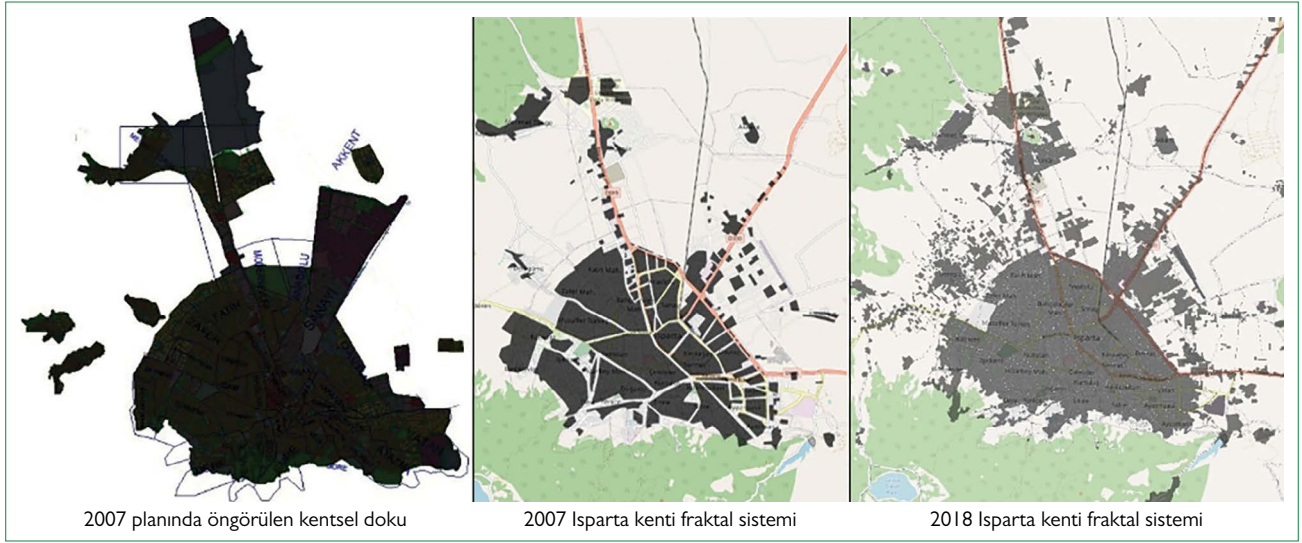
Bu çalışma kapsamında planlama çalışmaları ve fraktal sistemler sadece kendi aralarında değil birbirleri ile de karşılaştırılarak incelenmiştir. İlk olarak 1990 Planı ile 1990 ve 2000 yılları için elde edilmiş olan Isparta kenti fraktal sistemleri karşılaştırılmıştır (Şekil 7).

Şekil 7 incelendiğinde, 1990 Planı'nda Çünür Mahallesi'nin gelişimi öngörülmüş, henüz mevcutta olmayan Mehmet Töngü Mahallesi kısmına da üniversiteden kaynaklı olarak yerleşim alanları önerilmiştir. Ayrıca 1990 senesi fraktal sistemi incelendiğinde kentin batı kısmındaki mahallelerde henüz yerleşimin olmadığı fakat planda bu kısımlara gelişme önerildiği gözlemlenmiştir. Son olarak planda sanayi ve konut dokusu arasında bulunan boşluğun dolması ve Atatürk bulvarının kuzeyine gelişim önerildiği fakat sanayi bölgesinin bulunduğu alanın planlama sınırının dışında bırakılmış olduğu görülmektedir. Yapılmış olan plan 2000 yılı fraktal sistemi ile karşılaştırıldığında ise 1990 Planı'nın önerdiği gibi Mehmet Töngü Mahallesi'nin oluşmaya başladığı, Çünür Mahallesi'nin geliştiği, sanayi ve kent arasındaki boşluğun dolduğu görülmektedir. Fakat planda kent lekesinden Çünür'e doğru herhangi bir gelişme önerilmeyip tarım alanlarının korunduğu gözlemlenirken mevcutta bu alanda yapılaşmaların artmış olduğu, plan dışında bırakılan sanayinin güneyindeki lekenin büyüdüğü ve yine sana-

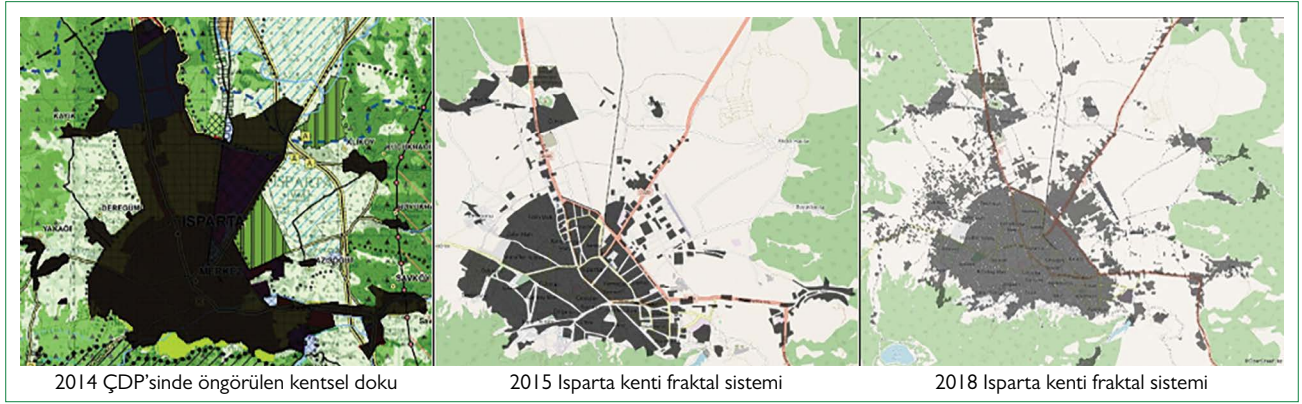
yinin güneyinde yer alan ve planda tarım alanı olarak korunan alanda yerleşmelerin başladığı gözlemlenebilmektedir.

2007 yılında yapılmış olup hala yürürlükte olan Uygulama İmar Planı ile 2007–2018 fraktal sistemleri Şekil 8'de verilmiştir.

2007'deki mevcut fraktal sistem ve yine aynı yıl yürürlüğe girmiş olan Uygulama İmar Planı karşılaştırıldığında kent merkezinden Üniversiteye doğru tek taraflı gerçekleşen gelişim desteklenmiş ve kent lekesinin Mehmet Töngü Mahallesi ile birleşeceği öngörülmüştür. Çünür Mahallesi'nde de gelişme öngörülmüş fakat mahallenin kent ile birleşmesi desteklenmeyip arada bulunan tarım alanlarının korunması politikası benimsenmiştir. Ayrıca kentin Deregümü Köyü tarafına doğru gelişeceği öngörülerek bahsi geçen bölgeye gelişme alanları önerilmiş fakat köy korunmuş ve kent lekesi ile birleşmesi önerilmemiştir. Plan incelendiğinde bu gelişimin gerçekleşmemesi için herhangi bir önlem alınmadığı görülmüştür. Plan kapsamında sanayi alanının büyüyeceği öngörülmüş fakat sanayinin güneyinde bulunan yapılaşmalar desteklenmemiştir. Savköy ise plana dahil edilmeyip köye doğru oluşmaya başlayan yapılaşmalar desteklenmemiştir. 2018 senesi fraktal sistemi ile Uygulama İmar Planı karşılaştırıldığında ise Mehmet Töngü Mahallesi'ne doğru gerçekleşen yapılaşmanın öngörüldüğü fakat Çünür ve kent arasındaki tarım alanlarının plana göre korunmadığı ve bu kısımlarda da yapılaşmaların olduğu gözlemlenmektedir. Deregümü Köyü kısmına doğru gelişmelerin olacağı plan kapsamında öngörülmüş fakat gelişmenin miktarının neredeyse köyü içine alacak kadar artacağı öngörülmemiştir. Sanayinin alt kısmında bulunan yapılaşmalar plan kapsamında desteklenmemiş olmasına rağmen bu gelişmeler mevcutta artmaya devam etmiştir. Son olarak kentin Savköy'e doğru gelişimi plan kapsamında önerilmemesine rağmen, kentin fraktal sistemi Savköy'e doğru da gelişmiştir.

Şekil 8. Isparta kenti 2007 planının ve 2007-2018 seneleri fraktal sisteminin karşılaştırması.

Şekil 9. 2014 Antalya-Burdur-Isparta çevre düzeni planı ile Isparta kenti 2015-2018 seneleri fraktal sisteminin karşılaştırması.

ÇDP: Çevre düzeni planı.

2014 yılında yürürlüğe giren Antalya-Burdur-Isparta Planlama Bölgesi 1/00.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı da 2015 ve 2018 fraktal sistemleri ile son olarak karşılaştırılmıştır (Şekil 9).

2015 yılı mevcut fraktal sistemi ile Çevre Düzeni Planı karşılaştırıldığında planın kentin az da olsa gelişme gösterdiği tüm bölgelere kentsel gelişme alanı önerdiği görülmektedir. Planda, Savköy'ü, Deregümü Köyü'nü, Akkent TOKİ'yi, Çünür'ü ve Mehmet Töngel Mahallesi'ni kent makroformuna dahil olacağı öngörülmüştür. Çevre Düzeni Planı'nda bu kadar geniş gelişme alanı önerilmesine rağmen 2018'e ait Isparta kenti fraktal lekesi incelendiğinde Deregümü Köyü'nün doğu kısmında korunan tarım bölgesinde de yapılaşmaların başladığı görülebilmektedir. Çevre Düzeni Planı kendi içerisinde incelendiğinde ise Isparta'nın mevcut kent makroformunun yaklaşık %60'ı kadar öneri yerleşim alanı öngörüldüğü fakat buna rağmen plan kapsamında herhangi bir nüfus artışı öngörülmediği gözlemlenmiştir.

7. Sonuç ve Değerlendirme

Kentlerin planlanması ve kentsel mekânların yapılandırılmasında fraktal geometrinin kullanımı, özellikle kentin organik dokusunun değişimindeki kurucu unsurların zamansal dizilimini ve düzenini ölçekler aracılığıyla keşfetmeye hizmet eder. Böylece hem grafik modeller geliştirmek hem de kentsel organik dokuların ve ağların mekânsal yapısını incelemek mümkün olur. Kentlerin yapısal özellikleriyle, fraktal geometri, mekânsal yapıların, kentin organik dokusundaki değişimin okunmasına kapı açtığı için çoğu zaman kesin bir biçime sahip olmadığı düşünülen kentsel organik dokuların morfolojisinin daha iyi anlaşılmasını mümkün kılmaktadır.

Kentin organik dokusunun değişiminin tespiti için yapılmış olan morfolojik analizlerin sonuçları, kentsel dokulardaki yerleşim alanlarının dağılımının fraktal göstergelerle uygun bir şekilde karakterize edilebileceğini göstermiştir. Bu çalışma kapsamında da bu tür bir mekânsal organizasyonun aşamalı

görünümü, farklı tarihlerdeki kentsel organik dokunun fraktal sistemlerini karşılaştırarak gözlemlemekte ve sistemlerin yapılmış olan planlama çalışmaları tarafından öngörülüp görülmendiğini irdelenmektedir.

Isparta kentinin organik dokusundaki değişimin takip edilmesi amacı ile çalışma kapsamında oluşturulan veriler incelendiğinde genel olarak kentsel gelişimin Üniversiteden kaynaklı olarak kentin kuzeyine (Çünür ve Mehmet Töngge mahalleleri) doğru yöneldiği, onun dışında da kentin çevresinde yer alan kırsal alanlar olan Savköy, Deregümü ve Yazısöğüt Köyleri'ne doğru kent lekesinin genişlediği, kentin kuzeydoğusunda önerilip inşa edilen Akkent TOKİ yerleşkesinin yerleşimden uzak bir yere konumlandırılmasından kaynaklı olarak da yerleşke ile Çünür Mahallesi arasında 2003–2015 yılları arasında yapılaşmanın arttığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla Isparta kentinin sanayi ve üniversitenin çekici etkileri ile kentin kuzey ve kuzeydoğu kısımlarına doğru gelişim göstermiş olduğu, ayrıca doğal eşiklerin el verdiği çerçevede kentin çevredeki kırsal yerleşmelere doğru gelişim göstermiş olduğu gözlemlenmiştir.

Çalışma kapsamında Isparta kenti için yapılmış olan planlama çalışmaları incelendiğinde 1976 planına kadar kompakt bir kent formu benimsendiği, 1990 planı ile beraber sanayinin gelmesi ve üniversite dolayısı ile oluşan konut ihtiyacının karşılanması amacıyla üniversitenin güneyine önerilen kentsel gelişim alanı ile beraber bu kompakt form saçaklanmaya başlamış olduğu, 2007 planında ise genel olarak mevcutta oluşan talepler doğrultusunda kararlar alınmış ve gelişme alanları önerilmiş olduğu, Çevre Düzeni Planlarında ise nüfus tahminlerinin tutarlı olmadığı ve önerilen kentsel gelişme alanlarının ihtiyaçtan çok daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Bu gözlemler doğrultusunda orta ölçekli bir kent olan Isparta kentinde dahi planlama çalışmalarının gerekli süreklilikte güncellenmediği, Isparta kenti için yapılmış olan en son Uygulama İmar Planı'nın miadını doldurmuş olduğu ve ondan sonra yapılmış olan Çevre Düzeni Planı'nın Isparta kenti için tutarlı ve gerçekçi kararlar üretmediği, dolayısıyla Isparta kenti için yeni bir Uygulama İmar Planı'nın ele alınması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Son olarak Isparta kenti için yapılmış olan planlama çalışmaları ve kentin organik dokusu karşılaştırıldığında kimi zaman planın kentin gelişme yönünü öngördüğü ve buna yönelik kararlar aldığı (Örn. 1990 planı sanayi-konut alanları arası gelişme), kimi zaman planın kentin gelişme yönünü belirlediği (Örn. 1990 Planı Mehmet Töngge Mahallesi), kimi zaman planın mevcutta oluşan taleplere karşılık verdiği (Örn. 2007 planı kent merkezi-Mehmet Töngge Mahallesi arası gelişme), kimi zamanlarda ise yapılmış olan planların mevcut yapılaşmayı desteklemediği ve bu kısımları konut gelişimine açmadığı fakat bu bölgelerde plan kararlarına rağmen kaçak olarak yapılaşmanın devam ettiği (Örn. 1990–2007 planları sanayi alanı güneyinde oluşan yerleşim) gözlemlenmiştir.

KAYNAKLAR

- Agostinho, F., Costa, M., Coscieme, L., Almeida, C. M., & Giannetti, B. F. (2021). Assessing cities growth-degrowth pulsing by emergy and fractals: A methodological proposal. *Cities*, 113, 103162.
- Antrop, M. (1998). Landscape change: plan or chaos?. *Landscape and urban planning*, 41(3-4), 155-161.
- Antrop, M. (2004). Landscape change and the urbanization process in Europe. *Landscape and urban planning*, 67(1-4), 9-26.
- Aru, K.A., (1943). Prof. Ölsner ile Doçent Yüksek Mimar Kemal Ahmet Aru'nun Hazırladığı Isparta Şehri İmar Planı Raporu. *Ün Dergisi* 112-113/10, 1660-1662.
- Aydın, N., (2016). Kentsel Şaaklanmanın Kent Örüntüsü Üzerindeki Etkisi; Isparta Örneğı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Batty, M., & Longley, P. A. (1994). *Fractal cities: a geometry of form and function*. Academic press.
- Batty, M., (2005). *Cities and Complexity: Understanding Cities with Cellular Automata, Agent- Based Models, and Fractals*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts. ISBN 0-262-02583-3
- Benguigui, L., Blumenfeld-Lieberthal, E., & Czamanski, D. (2006). The dynamics of the Tel Aviv morphology. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 33(2), 269-284.
- Bidandi, F., & Williams, J. J. (2020). Understanding urban land, politics, and planning: A critical appraisal of Kampala's urban sprawl. *Cities*, 106, 102858.
- Bramley, G., & Kirk, K. (2005). Does planning make a difference to urban form? Recent evidence from Central Scotland. *Environment and Planning A*, 37(2), 355-378.
- Britannica Ansiklopedisi. (2014, Haziran). Definition of Urban Planning. <https://www.britannica.com/topic/urban-planning>
- Burgess, E.W., (2008). The Growth of the City: An Introduction to a Research Project. Marzluff, J.M., Shulenberger, E., Endlicher, W., Alberti, M., Bradley, G., Ryan, C., Simon, U., ZumBrunen, C., (Ed.), *Urban Ecology An International Perspective on the Interaction Between Humans and Nature içinde*, (s. 71-79), Springer, New York.
- Byrne, D. (2002). *Complexity theory and the social sciences: An introduction*. (s. 14-34), Routledge.
- Chen, Y., & Huang, L. (2019). Modeling growth curve of fractal dimension of urban form of Beijing. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 523, 1038-1056.
- Copernicus. (2021, Ocak). Land Monitoring Service, Corine Land Cover. <https://land.copernicus.eu/pan-european>
- Coppola, P., Papa, E., Angiello, G., & Carpentieri, G. (2014). Urban form and sustainability: the case study of Rome. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 160, 557-566.
- Çakmakçı, T., (1942). Isparta'nın İmar Planı. *Ün Dergisi*, 97-98/9, 1527-1530
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (ÇŞB). (2016, Temmuz). Mekansal Planlama Genel Müdürlüğü, Antalya-Burdur-Isparta Planlama Bölgesi. <http://www.csb.gov.tr/gm/mpgm/index.php?Sayfa=sayfaicerik&Id=783>
- Dampo Ltd. Şti., (1986). Isparta İlave ve Revizyon İmar Planı Araştırması. Ankara.
- Dampo Ltd. Şti., (1987). Isparta Çevre Düzeni Nazım Planı Planlama Raporu. Ankara.
- Dampo Ltd. Şti., (1988). Isparta 1/1000 Ölçekli Uygulama Planları Planlama Raporları. Ankara.
- Dasari, S., & Gupta, S. (2020). Application of Fractal Analysis in Evaluation of Urban Road Networks in small sized city of India: Case city of Karimnagar. *Transportation Research Procedia*, 48, 1987-1997.
- Dekolo, S., Oduwaye, L., & Nwokoro, I. (2016). Urban sprawl and loss of agricultural land in peri-urban areas of Lagos. *Munich Personal RePEc Archive*, 5(2), 20-33.
- Doménech, A. (2009). A topological phase transition between small-worlds and fractal scaling in urban railway transportation networks?. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 388(21), 4658-4668.
- Erdoğan, G., Çubukçu K.M., (2012). Bursa Metropolitan Alanının Mekansal Verimliliğinin Fraktal Boyut İle Ölçülmesi: 5216 Büyükşehir Belediye Yasası Öncesi ve Sonrası. 3. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Sempozyumu, ODTÜ: Ankara.
- Feigenbaum, M. J. (1980). Universal behaviour in nonlinear systems, *Los Alamos Science*. 4-27.
- Frankhauser, P. (1998). Fractal geometry of urban patterns and their morphogenesis. *Discrete Dynamics in Nature and Society*, 2(2), 127-145.
- Frankhauser, P., (2015). From Fractal Urban Pattern Analysis to Fractal Urban Planning Concepts. Hellich, M., Arsanjani, J.J., Leitner, M., (Ed.), *Computational Approaches for Urban Environments içinde*, (s. 13-48). Springer.
- Isparta Çevre Orman İl Müdürlüğü. (2012, Haziran). Konya-Isparta Planlama Bölgesi 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planı. <http://www.isparta-cevreorman.gov.tr>
- Kawakami, M., Shen, Z. J., Gao, X. L., & Zhang, M. (Eds.). (2013). *Spatial planning and sustainable development: Approaches for achieving sustainable Urban form in Asian cities*. Springer Science & Business Media.
- Kırzioğlu, I., (2008). Isparta Kenti İmar Planlama Çalışmalarında Sorun Oluşturabilecek Konuların Araştırılması. Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yönetim Birimi, Proje No:769, Isparta.
- Kim, K.J., Choe, S.C., (2011). In Search of Sustainable Urban Form for Seoul. Sorensen, A., Okata, J. (Ed.), *Megacities, Urban Form, Governance, and Sustainability içinde*, (s.43-67). Springer Science & Business Media.
- Kumar, J. A. V., Pathan, S. K., & Bhandari, R. J. (2007). Spatio-temporal analysis for monitoring urban growth—a case study of Indore city. *Journal of the Indian Society of Remote Sensing*, 35(1), 11-20.
- Li, X., Zhou, W., & Ouyang, Z. (2013). Forty years of urban expansion in Beijing: what is the relative importance of physical, socioeconomic, and neighborhood factors?. *Applied Geography*, 38, 1-10.
- Lu, Z., Zhang, H., Southworth, F., & Crittenden, J. (2016). Fractal dimensions of metropolitan area road networks and the impacts on the urban built environment. *Ecological indicators*, 70, 285-296.
- Madanipour, A., (2011). Sustainable Development, Urban Form, and Megacity Governance and Planning in Tehran. Sorensen, A., Okata, J. (Ed.), *Megacities, Urban Form, Governance, and Sustainability içinde*, (s. 67-93). Springer Science & Business Media.
- Mandelbrot, B. B., & Mandelbrot, B. B. (1982). *The fractal geometry of nature* (Vol. 1). New York: WH freeman.
- Meyers, R. A. (Ed.). (2009). *Encyclopedia of complexity and systems science* (Vol. 9). New York: Springer.
- Moss, D., & Wyatt, B. K. (1994). The CORINE biotopes project: a database for conservation of nature and wildlife in the European community. *Applied Geography*, 14(4), 327-349.
- Netzbund, M., Stefanov, W. L., & Redman, C. (Eds.). (2007). *Applied remote sensing for urban planning, governance and sustainability*. Springer Science & Business Media.
- Okata, J., & Murayama, A. (2011). Tokyo's urban growth, urban form and sustainability. In *Megacities* (s. 15-41). Springer, Tokyo.
- Özgüknent İmar İnş. Tic. Ltd. Şti., (2006). Isparta (Merkez) Kısmi Revizyon İmar Planı İzah Raporu. Isparta.
- Pham, H. M., Yamaguchi, Y., & Bui, T. Q. (2011). A case study on the relation between city planning and urban growth using remote sensing and spatial metrics. *Landscape and Urban Planning*, 100(3), 223-230.
- Poyil, R. P., & Misra, A. K. (2015). Urban agglomeration impact analysis using remote sensing and GIS techniques in Malegaon city, India. *International Journal of Sustainable Built Environment*, 4(1), 136-144.
- Ramachandra, T. V., Aithal, B. H., & Sanna, D. D. (2012). Insights to urban dynamics through landscape spatial pattern analysis. *International*

- Journal of Applied Earth Observation and Geoinformation, 18, 329-343.
- Reese, E. (2011). Sustainability and Urban Form: The Metropolitan Region of Buenos Aires. In *Megacities* (pp. 373-394). Springer, Tokyo.
- Sorensen, A., (2011). Toronto Megacity: Growth, Planning Institutions, Sustainability. Sorensen, A., Okata, J. (Ed.), *Megacities, Urban Form, Governance, and Sustainability içinde*, (s. 245-273). Springer Science & Business Media.
- Tamilenth, S., Punithavathi, J., Baskaran, R., & ChandraMohan, K. (2011). Dynamics of urban sprawl, changing direction and mapping: A case study of Salem city, Tamilnadu, India. *Archives of Applied Science Research*, 3(1), 277-286.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişim ve Kent Planlaması (The Urban Development and Urban Planning in the Republican Period in Turkey), 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Terzi, F., & Kaya, H. S. (2011). Dynamic spatial analysis of urban sprawl through fractal geometry: the case of Istanbul. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 38(1), 175-190.
- The World Bank. (2021, Mart). Urban population (% of total population) – Turkey. https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=TR&most_recent_year_desc=true
- Todes, A. (2012). Urban growth and strategic spatial planning in Johannesburg, South Africa. *Cities*, 29(3), 158-165.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2021, Ocak). Gösterge Uygulaması, İllere göre Nüfus. <http://www.tuik.gov.tr>
- Ünlü, T., (2019). The Role of the Planner in the Shaping of Urban Form in Turkish Cities. Sarı, Ö.B., Özdemir, S.S., Uzun, N. (Ed.), *Urban and Regional Planning in Turkey içinde*, (s. 39-63). Springer.
- Wellmann, T., Lausch, A., Andersson, E., Knapp, S., Cortinovis, C., Jache, J., Scheuer, S., Kremer, P., Mascarenhas, A., Kraemer, R., Haase, A., Schug, F., Haase, D. (2020). Remote sensing in urban planning: Contributions towards ecologically sound policies?. *Landscape and Urban Planning*, 204, 103921.
- Wheeler, S. M. (2003). The evolution of urban form in Portland and Toronto: Implications for sustainability planning. *Local Environment*, 8(3), 317-336.
- Yagoub, M. M. (2004). Monitoring of urban growth of a desert city through remote sensing: Al-Ain, UAE, between 1976 and 2000. *International Journal of Remote Sensing*, 25(6), 1063-1076.
- Yetişkul, E., (2017). Karmaşık Kentler ve Planlamada Karmaşıklık. *Planlama Dergisi*, 27(1), 7-15.

ARAŞTIRMA / ARTICLE

Soylulaştırmanın Güncel Dinamiklerinin Bir Analizi: Serinyol/Antakya Örneğinde "Öğrencileştirme" Süreci ve Etkileri

Analysis of the Current Dynamics of Gentrification: "Studentification" Process and its Impact in Serinyol/Antakya Case

 Ahmet Suvar Aslan, Bilge Çakır

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Hatay

ÖZ

Soylulaştırma kavramı, kavramın ilk ortaya çıktığı günden bugüne dönüşmüştür. Günümüzde soylulaştırmanın tanımı, mekânsal ölçeği, görüldüğü coğrafi konumu değişmiş ve tanım yeniden kavramsallaştırılmıştır. 21. yüzyılın başında yapılan yeni soylulaştırma kavramlarından biri de "öğrencileştirme" olarak dilimize çevrilen "studentification" kavramıdır. Bu çalışma Hatay'ın ilk üniversitesi olan ve 1992 yılında kurulan Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi'nin ana yerleşkesi çevresindeki Alahan, Anayazı, Derince, Serinyol ve Zülüflühan Mahallelerinin bulunduğu bölgedeki mekânsal ve toplumsal dönüşümü "öğrencileştirme" kavramı temelinde incelemiş ve bu kavramın kentin kırsal özelliğe sahip mahallelerine olan etkisi üzerinden süreci açıklamaya çalışmıştır. Antakya'nın kırsal bölgesinde yer seçen üniversite yerleşkesi, öğrenciler aracılığı ile toplumsal ve mekânsal bir dönüşüme yol açmıştır. Çalışma yaşanan bu dönüşümün sermaye sahipleri lehine geliştiğini göstermekte ve kırsal alandaki öğrencileştirme ile soylulaştırma arasındaki ilişkiyi kurmaktadır. Kırsal karaktere sahip bir bölgenin öğrencilerin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden şekillenerek kent merkezinden farklılaştığı, böylece öğrencileştirme öncülüğünde alanın kentleştiği, sermaye sahiplerinin ekonomik güçlerine göre alanın imar kararlarında söz sahibi olabildiği, fiziksel peyzajda değişimlerin yaşandığı, dar gelirli olanların dolaylı da olsa yerinden edildiği bir sürecin gerçekleştiği, bu çalışmada elde edilen önemli bulgular arasındadır.

Anahtar sözcükler: Antakya; konut politikası; öğrencileştirme; soylulaştırma.

ABSTRACT

The concept of gentrification has been transformed since the first day the concept emerged. Today, the definition of gentrification, its spatial scale, and its geographical location has changed and the definition has been re-conceptualized. One of the new gentrification concepts introduced at the beginning of the 21st century is the concept of "studentification", which was translated into our language as "öğrencileştirme". This study examines the spatial and social transformation in the region where Alahan, Anayazı, Derince, Serinyol and Zülüflühan neighborhoods are located around the main campus of Hatay Mustafa Kemal University, which was the first university of Hatay and established in 1992, on the basis of the concept of "studentification", and tries to explain the process through the effect of the concept on the city's rural neighborhoods. The university campus chooses a place in the rural area of Antakya, has led to a social and spatial transformation through students. The study shows that this transformation has developed in favor of capital owners and establishes the relationship between studentification and gentrification in rural areas. In the study, where a rural area differentiated from the city center by being reshaped in line with the needs of students, thus the area is urbanized under the leadership of studentification, the capital owners can have a say in the development decisions of the area according to their economic power, changes are experienced in the physical landscape, and the low-income is indirectly displaced are among the significant findings.

Keywords: Antioch; housing policy; studentification; gentrification.

Bu çalışma; Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı 7. Sempozyumu "Kavram, Kuram, Planlama Yaklaşımları, Mevcut Politikalar ve Kurumsal Yapıyı Gözden Geçirme Zamanı" 10-12 Eylül 2020 – Mersin/Türkiye (çevrimiçi etkinlik – 2.6 Toplumsal Yapı Oturumu) etkinliğinde bildiri olarak sunulmuştur.

Geliş tarihi: 01.12.2020 Kabul tarihi: 26.08.2021
Online yayımlanma tarihi: 08.09.2021
İletişim: Ahmet Suvar Aslan
e-posta: asaslan@mku.edu.tr

 TMMOB
Şehir Plancıları Odası

Giriş

Kentlerin gelişip biçimlenmesinde sahip oldukları üniversitelerin önemli rolleri olmaktadır. Bu kurumların öğretim ve araştırma olanakları sunma işlevlerinin ötesinde daha baskın bir rolü kentteki toplumsal yapının dönüşümü, kültürel hayatın çeşitlenmesi ve gelişmesi, kentin ekonomisinin büyümesi ve konut arzının yönlendirilmesi üzerine olmaktadır. Türkiye’de 2000’li yıllarla birlikte gündemdeki ağırlığını artıran “her ile bir üniversite” politikası 2012 yılında hedefine ulaşmış ve 81 ilin tamamında faaliyet gösteren en az bir üniversite açılmıştır. Bu politikanın hız kazanması ile kentlerdeki üniversite ve öğrenci sayıları da artmış ve kentler hızla dönüşmeye başlamıştır.

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi’nin (HMKÜ) kuruluşu 1992 tarihine uzanmakla birlikte üniversitenin şu anki ana yerleşkesine (Tayfur Sökmen Yerleşkesi) taşınmaya başlaması 2000 yılında gerçekleşmiştir. Antakya kent merkezine 17 km uzaklıkta olan yerleşke çevresinin o dönemde kırsal özellikte olması ve öğrencilerin civarda barınma olanağının bulunmaması nedeniyle bölgede konut üretimi de aynı tarihlerde başlamıştır. Bu çalışmada, çoğunlukla öğrencilerin ikamet ettiği Derince, Anayazı, Alahan, Zülülühan ve Serinyol mahallelerinde yaşanan mekânsal ve toplumsal dönüşüm, soylulaştırmanın bir türevi olarak değerlendirilen “öğrencileştirme” kavramı çerçevesinde tartışılmakta ve kavramın kentin kırsal niteliğe sahip mahallelerine olan etkisi üzerinden süreç açıklanmaya çalışılmaktadır. Çalışma kentin kırsal mahallelerinde öğrenciler aracılığı ile yaşanan toplumsal ve mekânsal dönüşümün sermaye sahipleri lehine geliştiğini göstermesi ve kırsal alandaki öğrencileştirme ile soylulaştırma arasındaki ilişkiyi kurması açısından soylulaştırma yazınına katkıda bulunmaktadır.

Metin kapsamında öncelikle öğrencileştirme kavramına dair kısa bir tartışmaya yer verilmektedir. Bu tartışmanın yapılabilmesi için de soylulaştırma yazınında yaşanan güncel yaklaşımların neler olduğuna bakılması elzemdir. Bu yolla öğrencileştirme ile soylulaştırmanın yakınsadığı ve ayrıştığı alanlar belirlenmiş ve çalışmanın yazına katkısına ilişkin kavramsal alt yapı da oluşturulmuş olmaktadır. Takip eden bölümlerde çalışmanın amacı ve yöntemi aktarılmakta, sahada uygulanan anketlerin ve niteliksel görüşmelerin kapsamlarına dair bilgi verilmektedir. Saha çalışması bulgularının tartışıldığı bölümde, kurumlardan elde edilen veriler ile çalışma boyunca uygulanan anket ve niteliksel görüşmeler değerlendirilmektedir. Son bölümde ise soylulaştırma ve öğrencileştirme arasındaki ilişkiden yola çıkarak Serinyol/Antakya örneğinde sürecin farklı dinamikleri, etkileri, nedenleri ve sonuçlarının neler olduğunun değerlendirilmesi ve önerilerin sunulması ile çalışma tamamlanmıştır.

Soylulaştırma ve Bir Türevi Olarak "Öğrencileştirme"

“Soylulaştırma süreci zamanla mutasyona uğraması gibi, onu açıklamak ve tarif etmek için kullanılan terimler de mutasyona uğradı. Yeni bulunan terimlerin çoğu, 'soylulaştırma' teriminin

türevleridir” (Lees, Slater ve Wyly, 2008: 129). Bu türev tanımlardan biri olan ve Smith (2002) tarafından ortaya koyulan “studentification” kavramı Türkçe yazında “öğrencileştirme” (Tuncer ve İslam, 2007) olarak yer almaktadır. Öğrencileştirme, popüler üniversitelerin bulunduğu yerleşimlerdeki belirli bölgelerde, bölgeye gelen çok sayıda öğrenciyi odak alarak gerçekleşen sosyal, çevresel ve ekonomik değişimi anlatmak için kullanılmıştır (Smith, 2005).

Soylulaştırma kavramı, ilk tanımlandığı günden bugüne geçen zamanda kentsel dinamiklerin, kentsel politikaların değişmesi ile dönüşmüştür. Soylulaştırma artık Glass’ın (1964) tanımındaki gibi sadece orta sınıfların işçi semtlerini dönüştürdüğü süreci anlatan bir kavram değildir. Günümüzde soylulaştırmanın tanımı, coğrafyası değişmiş ve bu değişimlere göre de yeniden kavramsallaştırılmıştır. Yapılan bu kavramsallaştırmalardan biri olan öğrencileştirme tartışması soylulaştırma ile beraber değerlendirilebildiği gibi soylulaştırmadan farklılaşan yönleri de bulunduğu için özgün bir yapıdadır. Öğrencileştirme sürecinde üniversite öğrencileri, soylulaştırma süreçlerinin uygulayıcıları ve faydalanıcılarından farklılık göstermektedir. Smith (2005) öğrencileştirmede, öğrenciler yerine süreci kontrol eden gayrimenkul yatırımcıları ve ev sahipleri gibi kurumsal aktörlerin dikkate alınmasının daha doğru olduğunu vurgulamaktadır. Böylelikle öğrencileştirme, daha önceki soylulaştırma tartışmalarındaki üretici-tüketici gruplarına dair yapılan kavramsallaştırmalarla farklılaşmaktadır (Smith, 2005).

Soylulaştırma ve Öğrencileştirme Kavramlarının Gelişimi ve Değişimi

Öğrencileştirme kavramı yazında soylulaştırma ile birlikte tartışılmaktadır. Lees, Slater ve Wyly (2008) "Soylulaştırma" isimli kitaplarında kavramın mutasyonlarını tartıştıkları alt bölümde öğrencileştirmeyi de soylulaştırmanın bir türevi olarak değerlendirmişlerdir. “Küresel Bağlamda Soylulaştırma” kitabında Smith (2005) öğrencileştirmeye dair kavramsal bir çerçeve sunmakta ve iki kavram arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Öğrencileştirmeye dair kuramsal tartışmaya girmeden önce soylulaştırmanın tarihsel sürecinin hatırlanması öğrencileştirme kavramını doğru konumlandırabilmemizi sağlayacaktır.

Soylulaştırma

Ruth Glass’ın 1964’te soylulaştırma kavramını yazına kazandırmamasından bu yana neredeyse 60 yıl geçmiş ve bu süreç içerisinde kavram yeni boyutlar, anlamlar, kazanarak değişime uğramıştır. Bu değişimi anlayabilmek için Glass’ın orijinal tanımına geri dönmek, gelinek noktanın anlaşılmasında yardımcı olabilecektir:

“Birer birer, Londra’nın işçi semtlerinin birçoğu orta sınıflar -üst ve alt- tarafından işgal edilmektedir. Eski püskü, mütevazı ahırlar ve kulübeler -üst katta iki, alt katta iki odalı- kira kontratları-

nın süresi dolduğunda ele geçirilmiş, sık ve pahalı konutlar haline gelmişlerdir. Daha önce ya da son dönemde çöküntüleşmiş olan daha büyük Viktorya evleri- oda oda kiraya verilen ya da birden fazla hane tarafından kullanılan evler- iyileştirilmiştir. Günümüzde, bu evlerin birçoğu pahalı dairelere veya 'çok küçük evlere' (yeni emlak snob jargonu açısından) bölünmüştür. Bu tür konutların mevcut sosyal statüsü ve değeri genellikle statüleri ile ters ilişkilidir ve her durumda mahallelerindeki önceki seviyelerle yapılan karşılaştırmalarda güncel fiyatları muazzam bir şekilde şişirilmiştir. Bir mahallede bu soylulaştırma süreci bir kez başladığında, özgün işçi sınıfı kullanıcılarının tamamı ya da çoğunluğu yerlerinden edilene ve mahallenin toplumsal karakteri tamamen değiştirilene kadar hızla devam eder." (Glass, 1964: xviii-xix)

Glass'ın çalışmasından bugüne, soylulaştırma alanında kapsamlı ve detaylı bir yazın oluşmuş ve oluşmaya da devam etmektedir. Yazındaki ilk yaklaşımlar, küresel kuzey ile sınırlı olarak konut piyasasına ve mevcut mülklerin rehabilitasyonuna odaklanmaktadır. Soylulaştırma yazınının önemli isimlerinden olan Smith'in kavrama dair yaklaşımları soylulaştırmanın süreç içerisinde geçirmiş olduğu dönüşümleri gösterebilmektedir. Smith'in 1980'lerin başlarında yaptığı tanım ile Glass'ın 1963'teki yaklaşımı oldukça benzerdir:

"Soylulaştırma ile ben, işçi sınıflarının yaşadıkları mahallelerin orta sınıf ev alıcıları, yatırımcılar ve profesyonel konut geliştiriciler tarafından rehabilite edildiği bir süreci kastediyorum. Soylulaştırma ile yeniden yapılaşma arasında kuramsal bir ayrım yapıyorum. Yeniden yapılaşma eski dokuların rehabilitasyonunu değil, yapı çevre üzerinde yeni binaların inşa edilmesini içerir." (Smith, 1982: 139)

Kavramın yazına girmesinden bugüne orijinal ve erken dönem tanımının dışına çıkmıştır. Sassen (1991) kavramın yaşadığı değişim ile beraber işçi sınıflarının konut alanlarının dönüşümünden çıkarak, rihtımların ihyası, kent merkezindeki otel ve kongre kompleksleri inşaatlarının artışı, büyük ölçekli lüks ofis ve konutların gelişmelerini de içerdiğini söylemiştir. Son birkaç on yıldan beri soylulaştırma denince sadece işçi sınıflarının yaşadıkları kent içi yaşam alanlarının soylulaştırıcılar vasıtasıyla değiştirilmesi anlaşılmamaktadır. Güncel soylulaştırma tartışmaları daha geniş bir perspektif sunmaktadır. Soylulaştırma farklı coğrafyalarda yaşanmakta ve farklı formlar alabilmektedir (Davidson ve Lees, 2005).

Farklı bilim insanları değişik zamanlarda soylulaştırmaya ilişkin farklı süreçler tanımlamışlardır. Bunlardan Warde ve Savage'in (1993) tanımı ile Davidson ve Lees'in (2005) tanımı birbirleri ile yakınsamakta ve bu çalışmada da soylu-

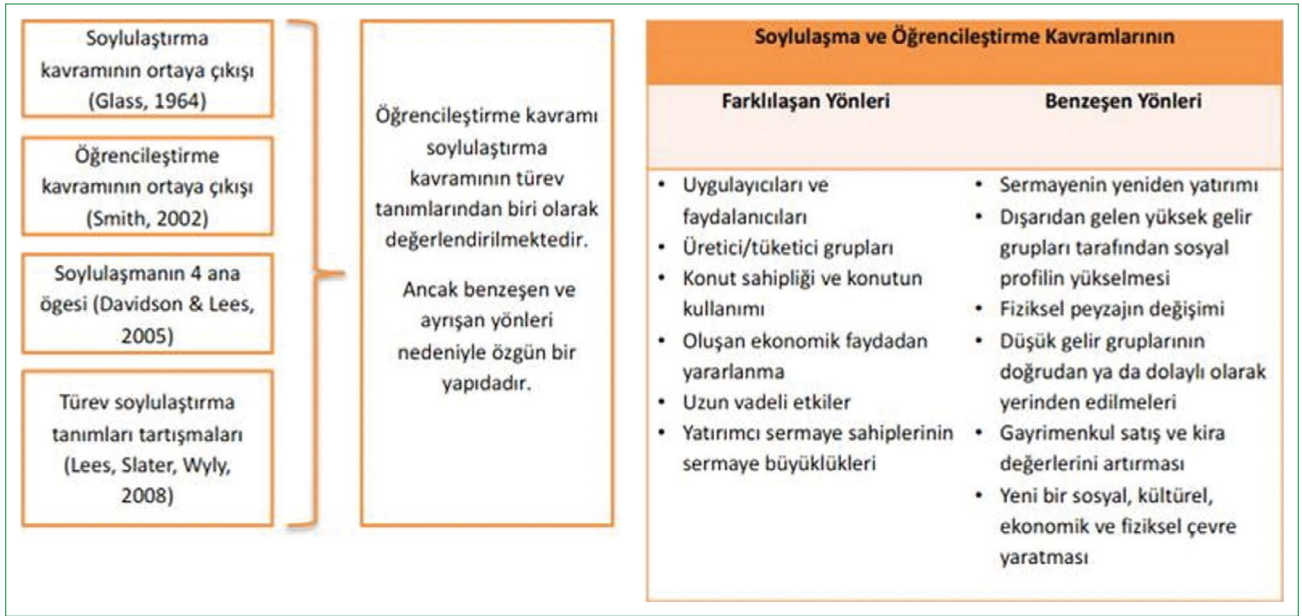
laştırmanın göstergeleri olarak Davidson ve Lees'in belirlediği bileşenler temel alınmaktadır. Buna göre; Davidson ve Lees (2005: 1187) soylulaştırmanın dört ana ögesini "(a) sermayenin yeniden yatırımı, (b) dışarıdan gelen yüksek gelir grupları tarafından sosyal profilin yükselmesi, (c) fiziksel peyzajın değişimi, (d) düşük gelir gruplarının doğrudan ya da dolaylı olarak yerinden edilmeleri" olarak sıralamaktadır. Bu ögelerin tanımlandığı çerçeve sadece işçi sınıfının yerinden edilmesini değil daha geniş çerçevede bir yerinden edilmeyi kapsamaktadır. Ayrıca dolaylı olarak yerinden edilmenin de soylulaştırma kapsamında değerlendirilmesi kavramın kapsayıcılığını artırmaktadır.

Günümüzde soylulaştırma ilk dönem yaklaşımların ötesinde bir anlam kazanmış ve süreç içerisinde kapsayıcılığı artmıştır. Lees, Slater ve Wyly (2008) bunu soylulaştırmanın mutasyona uğraması olarak değerlendirmektedir. Mutasyonlar adı altında birbirleri ile hem ilişkili hem de farklılaşan soylulaştırma türevlerini değerlendirmişlerdir. Bu türev soylulaştırma tanımları, kırsal soylulaştırma, yeni yapı yoluyla soylulaştırma, süper soylulaştırma, turizm soylulaştırması ve öğrencileştirme olarak sıralanmaktadır. Bu çalışmanın temelinde soylulaştırmanın mutasyonlarından biri olan öğrencileştirme süreçleri yatmaktadır. Çalışma öğrencileştirme süreçlerinin soylulaştırma ile olan bağı ve farklılıklarını da incelemektedir. Bu noktada soylulaştırma kavramının diğer türevlerine de kısaca değinmek anlamlı olacaktır.

Yeni orta sınıfın kırsal alanlara yerleşme arzusu ile beraber bu alanlarda sosyo-ekonomik ve kültürel dönüşümler yaşanmakta ve bu da beraberinde düşük gelirli grupların mekânsal olarak yer değiştirmelerini getirmektedir (Lees, Slater ve Wyly, 2008). Kırsal alanda yaşanan bu nüfus değişikliğinin sınıfsal yönüne dikkat çeken çalışmalar (Cloke ve Thrift, 1990; Urry, 1995) olurken ayrıca, kırsal soylulaştırılması ile kentsel soylulaştırma arasındaki paralellikleri de vurgulayan metinler de yazılmıştır (Smith ve Phillips, 2001; Smith, 2002).

Bir diğer soylulaştırma türü ise yeni yapı yoluyla soylulaştırmadır. Bu soylulaştırma, önceki tartışma ile karşıtlıklara sahiptir. Görece düşük ekonomik sermaye ve yüksek kültürel sermayeye sahip kişilerin öncü olup, eski konut stokunu yenileyerek kent hayatına katılmasını sağladığı bir yapıdan bahsedilmemektedir. Soylulaştırmanın bu türü emlak geliştiricileri tarafından yapılan büyük, yeni inşa edilen konut sunumlarını içermektedir ve bu arzın temelinde ise lüks konutlar yer almaktadır (Davidson ve Lees, 2005)

Soylulaştırma süreci yaşamış olan bir bölgenin ekonomik sermayesi yüksek olan finans sektörü ile ilintili kişilerce yeni bir soylulaştırma dalgasına dahil olduğu soylulaştırma türü ise süper soylulaştırma olarak adlandırılmaktadır (Lees, 2003; Butler ve Lees, 2006).

Şekil 1. Çalışmanın kuramsal arka planı.

Gotham (2005) New Orleans “Vieux Carre” mahallesinde gerçekleştirdiği saha çalışmasına dayanarak turizm soylulaştırma kavramını geliştirmiştir. Kavram turizmi ve soylulaştırmayı teşvik eden devletin rolünü vurgulamayı amaçlamaktadır. Gotham çalışmasında kültürel tercihler veya tüketici talebi ile gerçekleşen soylulaştırma açıklamalarının saha çalışmasındaki bulguları açıklamak için yetersiz kaldığını ve turizm mekânlarının çoğalarak gayrimenkul sermayesinde yükselişe sebep olduğunu, böylece ekonomik sermayesi daha yüksek olan bir topluluğa hitap eden bir dönüşüm yaşandığını savunmuştur.

İlk olarak Smith (2002) tarafından adlandırılan 'öğrencileştirme' de soylulaştırmanın mutasyona uğrayarak oluşturduğu yeni türev kavramlardan biridir. Öğrencileştirme, popüler üniversitelerin bulunduğu şehir ve kasabaların belirli bölgelerini istila eden çok sayıda öğrenci tarafından gerçekleştirilen sosyal, çevresel ve ekonomik değişim sürecini ifade etmektedir. Son dönemlerde İngiltere'de yükseköğretimin birçok yönden muazzam genişlemesi böyle bir sürece yol açmıştır.

Kavramsal boyutta, öğrencileştirme ile soylulaştırma arasında benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Yukarıda soylulaştırmanın geçirdiği mutasyonlarla beraber yaşandığı coğrafyanın ve içeriğinin de değiştiğinden bahsedilmiştir. Bu alt bölümde ise soylulaştırmanın yeni türevlerinden biri olarak görülen öğrencileştirme sürecine ilişkin yazına bakarken onun soylulaştırma ile olan ilişkisi de incelenmeye çalışılacaktır. Bu inceleme ile ilişkili olarak, çalışmanın kuramsal arka planı ile kavramsal çerçevenin temelini oluşturan öğrencileştirme ve soylulaştırma arasındaki benzerlik ve farklılıklar Şekil 1'de özetlenmektedir.

Öğrencileştirme

Smith (2005) soylulaştırmaya maruz kalan konut ile öğrencileştirme sürecine dahil olan konut arasında farklar olduğunu ifade etmektedir. Soylulaştırıcıların orta ve uzun dönemli ve ikamet amaçlı konut almalarının yanında öğrencileştirmede eğitim süresi boyunca ikamet edilen, mülk sahipliğinden ziyade kiracılığın geçerli olduğu bir yapı söz konusudur. Dolayısıyla, öğrencileştirme ile soylulaştırma süreçleri arasında konut sahipliği ve konutun kullanımı açısından temel farklar bulunmaktadır.

Öğrencileştirmede öğrencilerin tükettiği konutlar ve mallar profesyonel geliştiriciler tarafından üretilmektedirler. Soylulaştırıcılar mülk sahibi olmaya gayret etmektedirler ve yüksek ekonomik sermayeleri ile soylulaştırılmış alandaki kültürel sermayeyi satın alma çabasını gütmektedirler (Bridge, 2001). Smith (2005) öğrencileştirme ile erken dönem öncü soylulaştırıcılar arasında ekonomik sermayelerinin azlığı ve iş gücü piyasasına kısıtlı katılımları gibi benzerlikler olduğunu söylemektedir. Böylece öğrencileştirenler ile öncü soylulaştırıcılardan olan yaratıcı sektörlerde çalışanlar arasında bağ kurulabilmektedir. Diğer taraftan öğrencileştirmede öğrencilerin rolü ile mekânın dönüşümünde sahneye çıkan sermaye sahiplerinin işlevi farklı olmaktadır. Mekânın kullanıcıları sürecin getirdiği ekonomik faydadan yararlanamamakta ve dahası onu üretmektedirler. Oluşan artı değeri ise mekânın ilk sahipleri yerine öğrencileştirme sürecini görüp yatırım yapanlar almaktadırlar.

Üniversite öğrencileri kısa süreli ve dönemsel olarak kent içinde, şehirler arasında hatta ülkeler arasında göç etmektedirler. Küresel ölçekte artan bir üniversitelilik oranından bahsetmek mümkündür ve bu oran Türkiye'de de hızla artmaktadır. Yüksek

seköğretim Kurumunun verilerine göre (2020) 2013–2014'te 2.508.079 olan öğrenci sayısı 2019–2020'de 7.940.133 olmuştur. Artan üniversitelilik oranı toplumun dönüşümde de önemli bir rol üstlenmektedir. Üniversite eğitimi alabilmek için bildiği, güvende hissettiği çevresinden ayrılarak başka bir şehre göç etme kararı veren öğrencinin bu tutumu kendisini ve gittiği yeri dönüştürme gücüne sahiptir. Bu göçler sonucunda öğrenciler, üniversiteyi merkeze alan yer seçim stratejileri ile beraber gittikleri yerde ekonomik, sosyal, kültürel ve fiziksel dönüşümlere sebep olmaktadır. Smith (2002) bu süreci öğrencileştirme olarak tanımlamıştır. Öğrencileştirmede göç eden kişiler üniversiteyi yani eğitim gördükleri kurumu merkeze alarak o bölgedeki öğrenci konutlarına odaklanmaktadır. Bu da öğrencileştirmenin getirdiği olumlu veya olumsuz etkileri yönlendirmektedir (Munro vd., 2009). Örneğin, bu yolla öğrenci ulaşım masrafları başta olmak üzere tasarruf edebilmektedir. Bölgedeki öğrenci sayısında oluşan artış ile kurumsal konaklama olanakları arasındaki makasın genişliği dolayısıyla özel kiralık konut sektöründe öğrencilerin tüketimine uygun birimlerin sayıları üniversitelerin yakınlarında artmaktadır (Smith, 2005; Rugg vd., 2002; Allinson, 2006).

Öğrenciler, üniversiteye yakın yerlerde yaşamayı tercih ederken tek ölçütleri bu yakınlık değildir. Üniversite çevresinde öğrencileştirmenin gerçekleştiği mahallelerde yaşamayı tercih ederler ama yerleşmeye yakın olup öğrencileşmenin yaşanmadığı mahallelerde ikamet etmeyi tercih etmezler. Öğrenciler bir bölgede toplanmaya başladıktan sonra onları kentin bir başka bölgesine yönlendirmek zor olmaktadır (Rugg vd., 2002). Hamnett (2000: 334) soylulaştırma için "...basit bir sınıf veya gelir fenomeni değildir. Ayrıca, yeni bir kültürel ve konut tercihleri setinin oluşturulmasıyla da önemli ölçüde bağlantılıdır" demektedir. Smith (2005) de öğrencilerin yaşayacakları mahalleyi seçmelerinde Hamnett'in soylulaştırma ile ilgili yaklaşımına atıf yaparak süreci açıklamaktadır. Öğrencilerin kendi kültürel kodlarına daha yakın yerlerde yaşama arzuları özellikle küçük ve orta ölçekli kentlerin emlak değerlerini de etkileyebilmektedir. Taş ve Türkan'ın (2016) Çankırı'da yürüttükleri çalışmada da öğrencilerin yer seçim ölçütlerinin kentin gayrimenkul fiyatlarına olan etkisi ortaya koyulmaktadır. Taş ve Türkan'a (2016: 405) göre "üniversite öğrencilerinin, hangi mahallelerde kaldıkları veya en çok hangi mahalleyi tercih ettikleri de mekânsal dağılım açısından son derece önem taşımaktadır. Bu durum özellikle kentteki konut kiralalarının mahalleler düzeyinde farklılaşmasında önemli bir faktördür."

Öğrenciler yaşama alanı seçerken benzer kültürel kodlara sahip olan toplulukların yaşadığı alanları tercih etme eğilimindedirler (He, 2015). Yeme içmeden eğlenceye, moda kadar kendi kültürünü arama, oluşturma ve yaşatma gayesinde olan bu dinamik topluluk kentte kendi niş alanlarını oluşturabilmektedir. Böylece öğrencilerin yoğunlaştıkları bölgeler yerel ekonomi için vazgeçilmez hale gelebilmektedir (Chatterton, 1999). Öğrencilerin tüketici olarak oluşturduğu talep, özel-

likle taşra kentlerinde yerel ekonominin birçok kademesinde kendini göstermektedir. Yılmaz'ın (2011) Isparta'da yaptığı saha çalışmasındaki izlenimi öğrencileşmenin taşra kenti ekonomisine etkisini göstermektedir. Yılmaz'a (2011) göre kentte hizmet sektöründe olan yeme içme mekânları, internet kafeler gibi öğrencileri odağa alan işletmelerin sayısında hızlı bir artış olmuş ve ayrıca, konut arzında da öğrencilerin ihtiyaçları çerçevesinde çeşitlenme meydana gelmiştir. Öğrencileştirmenin yaşandığı yerleşimlerde hizmet arzı öğrencilere göre şekillenirken, o bölgede daha önceden yaşayan hane halkları kendilerini dışlanmış durumda bulabilmektedirler.

Smith (2005) öğrencileştirmenin soylulaştırma ile benzer olarak ekonomik, sosyal, kültürel ve fiziksel boyutları olduğunu belirtmektedir. Konutların öğrencilerin tüketimine uygun forma dönüştürülmeleri ve bölgede yaşayanlardan daha büyük sermayeye sahip olanlar tarafından satın alınarak el değiştirmeleri alanda aynı zamanda konut sahipliği oranını azaltması ile ekonomik açıdan etkilidir. Bölgenin kalıcı sakinleri yerine geçen öğrenciler geçici, çoğunlukla genç, bekâr ve orta sınıflardır ve mahallenin sosyal yapısının değiştirmesi ile sosyal yönden etkilidir. Belirli hizmetlerin tüketimine dayalı ortak yaşam tarzı ile kültür üzerinde de etkilidir. Öğrencileştirmenin başlaması ile öğrencilerin ihtiyaçlarına göre dönüştürülen konutlar başlangıçta fiziksel ortamda iyileşme sağlamasına karşın, uzun vadede çevrenin fiziksel kalitesini düşürmektedir.

Öğrencileştirme süreci ile beraber gayrimenkullerin kiralarda ve satış değerlerinde hareketlilik başlamaktadır. Smith'e (2005) göre öğrencileştirme Ley'in (1996) organik girişimciler tanımına uygundur ve üniversite yerleşkelerine yakın yerleşim yerlerinde küçük ölçekli mülk ve sermaye sahipleri sürece öncülük etmektedir. Böylece büyük sermaye sahiplerinin kent merkezindeki büyük ölçekli müdahaleleri yerine, öğrencileştirmenin yaşandığı yerlerde daha küçük sermaye sahiplerinin ana aktör olduğu bir sistemin bulunmakta olduğunu söylemektedir. Öğrencileştirme, tıpkı soylulaştırmada olduğu gibi, farklı coğrafyalarda farklı hız, ölçek ve şekillerde gerçekleşebilmektedir. Antakya örneğinin incelendiği bu çalışmada Smith'in İngiltere üzerinden yaptığı tanımların birçoğunun (örneğin Antakya'da büyük sermaye sahiplerinin alanın dönüşmesinde önemli pay sahibi ana aktörlerden olması) geçerli olmadığı görülmüştür. Saha bulgularının incelendiği bölümde bu konuya daha detaylı yaklaşılabacaktır.

Öğrencileştirmenin görüldüğü kentsel alanda sürecin olumlu ve olumsuz özellikleri olabilmektedir. Munro vd. (2009) öğrencilerin yaşadığı bölgelerde daha yüksek suç oranı olabildiğini söylemekte ve bunu örneklerken öğrencilerin yaşadığı hanelerde taşınabilir bilgisayarlar gibi mobil ve yüksek değere sahip eşyaların diğer hanelere göre daha çok olabildiği üzerinden açıklama yapmaktadır. Hubbard (2009) öğrencileştirmenin mahallenin eski sakinleri için öğrencilerin sebep olduğu, geç

saatlerdeki gürültü, çöp ve küçük vandalizm, yerel otoparklar üzerindeki baskının artması gibi olumsuz etkileri olduğundan bahsetmektedir. Öğrencileştirmenin olumsuz etkilerinin güçlü olarak hissedildiğini ve hatta bu durumun öğrenciler tarafından da kabul edildiğini söyleyen Allinson (2006), sürecin olumlu yönlerinden de bahsetmektedir. Ona göre sürecin olumlu taraflarını iki grupta değerlendirmek mümkündür. İlk olarak öğrenci nüfusunun varlığı nedeniyle mahallede yaşanabilecek olumlu etkiler olabilmektedir. Allinson bu noktada Smith'e (2005) atıfla mahallede gerçekleşecek olan fiziksel iyileştirme, yeniden canlandırma ve kültürel katkısı olumlu yönlerden saymaktadır. İkinci grupta ise öğrencilerin yaratabileceği olumsuz etkileri giderebilmek için yerel idare ve/ya toplumun diğer temsilcilerinin atacağı adımların olduğunu söyler. Yani öğrencileştirme bir bakıma fırsattır da. Öğrencilerin olumlu ve olumsuz etkilerini tartışan bir diğer çalışmada da Munro vd. (2009) öğrencileştirmenin bu vasıflarıyla soylulaştırma ile kesişim kümesi bulunduğunu ve kent toprağına etkinin bir kereye mahsus olmayarak tüm sistemi etkilediğini vurgulamaktadır.

Boş zamanı, belirli bir miktarda harcama gücü ve sosyal yaşam tarzı açısından kent içi hareketliliği yüksek olabilen ve geçici olarak o bölgede yaşayan gençler, girdikleri alanda dönüştürücü etkiye sahip olabilmektedirler. Allinson (2006) kentin canlılığını, dinamizmini ve albenisini artıran bu özellikleriyle öğrencilerin kente gelmesini istila, yıkım, getto gibi olumsuz kavramlarla anmanın doğru olabileceğini ve bu fenomenin kentsel değişim süreçlerinden biri olduğunu söylemektedir.

Özetle, çalışmanın ikinci bölümünde öğrencileştirmenin soylulaştırmanın türevlerinden biri olarak değerlendirildiği her iki yazın da tartışılarak aktarılmıştır. Çalışmanın kurgusu oluşturulurken yapılan saha çalışması ile yazın tartışması arasında bir dengenin kurulmasına gayret edilmiştir. Çalışma gücünü bu dengeden alırken, bu durum aynı zamanda yazın tartışmasının bir ölçüde genel kalması gibi bir sonucu da beraberinde getirmiştir. Ancak saha bulguları ile ortaya çıkan özgünlükle Türkiye'deki kentleşme yazınına katkı sağlayabilmek üzere sahadan elde edilen veriler yazın tartışması ile yorumlanmıştır.

Bu bölüm öğrencileştirmeyi tartışırken soylulaştırma kavramının olmazsa olmazlığı üzerine kurgulanmış olması sebebiyle öğrencileştirmeyi soylulaştırma içinden tanımlamakta ve bu yaklaşımın altını çizmektedir. Kavramın soylulaştırma içinden çıkmış olması onun soylulaştırma ile farklılıkları olmadığı anlamına da gelmemektedir. Yine de her iki kavramın birçok kesişim noktası bulunmaktadır. Davidson ve Lees (2005)'in soylulaştırmayı tanımlamak için ortaya koyduğu dört öge öğrencileştirme kavramı için de geçerlidir. Smith'e (2005) göre soylulaştırmanın ekonomik, sosyal, kültürel ve fiziksel boyutları öğrencileştirmeyle yakınsar. Öğrencileştirmede öğrencilerin

konut talebine sermaye sahibi olan profesyonel gayrimenkul geliştiricileri cevap vermektedir. Öğrencileşen mekân üniversite yerleşkesine yakın bir yer olurken, yerleşkeye aynı yakınlıkta olan bir başka bir alan öğrencileştirme sürecinin dışında kalabilmektedir. Öğrenciler kendi kültürel kodlarına yakın yerlerde bir araya gelme eğilimindedirler (He, 2015). Öğrencileştirme soylulaştırmada olduğu gibi konut sahiplik oranının sermaye sahipleri lehine işlediği bir süreç yaratmaktadır. Soylulaştırma ve öğrencileştirme için ifade edilen bu süreçler benzerlikler göstermekle birlikte süreçler tek bir mekânda yaşanmamakta farklı kültürlerde, farklı coğrafyalarda değişik hız ve ölçeklerde görülmektedir. Öğrencileştirme kavramına ilişkin yazın büyük ölçüde küresel kuzey üzerinden şekillenmiş olsa da Türkiye'de de benzer süreçler gözlenmektedir. Bu çalışma, sürecin ilk başladığı yıllarda kırsal peyzajın ağırlıkta olduğu bir alanın hızla dönüşmesini devam eden bölümlerde saha çalışması üzerinden açıklamaktadır.

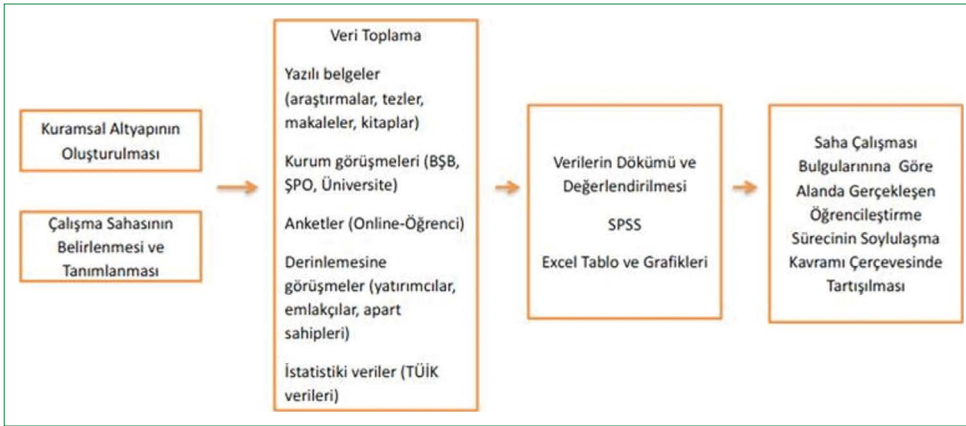
Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin en güneyindeki üniversite olan HMKÜ Tayfur Sökmen Yerleşkesinde eğitime ilk başlandığı tarihte, kentin kırsal özelliğe sahip yakın çevresindeki mahallelerinde yaratmış olduğu sosyal ve mekânsal dönüşümü öğrencileştirme çerçevesinde açıklamaya çalışmaktır. Saha çalışmasının yürütüldüğü yerleşim birimleri kent merkezinin 17 km kuzeyinde, üniversite yerleşkesinin ise doğusunda kalmaktadır. Çalışma alanı ve özelliklerine ilişkin detaylı bilgi bir sonraki bölümde aktarılmıştır.

Çalışmada, söz konusu alandaki öğrencileştirme sürecinin nasıl gerçekleştiği, alandaki aktörlerin kimler olduğu, sürecin gelişiminde nelerin etkili olduğu analiz edilmiştir. Çalışma alanının birincil kullanıcılarının öğrenci ağırlıklı olduğu açıktır, ancak kullanıcılar ile bu süreçten kâr elde edenlerin ayrıştırılabilmesi öğrencileştirme tartışmasının da önemli boyutlarından birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışma, bu ayrımın ortaya koyulabilmesi amacını da taşımaktadır.

Çalışmanın veri toplama süreci iki aşamada gerçekleşmiştir. İlk aşamada nicel veriler toplanmış ve bu verilerin değerlendirilmesi ile nitel görüşmelerin yarı yapılandırılmış soru setleri hazırlanarak görüşülecek aktörler belirlenmiştir. Nicel veriler içerisinde kamuya açık verilerin edinilmesi yanında çalışma alanında anket uygulaması yapılmış ve bu anketlerde hata payı %5 ve güvenilirlik %95 olarak belirlenmiştir. Anketler yüz yüze eğitimin COVID-19 pandemisi nedeniyle sonlandırıldığı dönemde,¹ Survey Monkey alt yapısı kullanılarak online olarak uygulanmıştır. Ankete katılabilmek için çalışma alanındaki konut stoku içerisinde (çalışma alanındaki öğrenci yurdu dışındaki ev, tekil apart, site vb. barınma mekânlarında) ikamet

¹ Üniversitelerde yüz yüze eğitim COVID-19 pandemisi nedeniyle 13 Mart 2020 tarihinde sonlandırılmış, çalışmanın saha çalışmaları ise Haziran – Temmuz 2020 döneminde gerçekleştirilmiştir.

Şekil 2. Çalışmanın yöntemi.

edilme şartı aranmış, anketin ilk sorusu olan bu soruya hayır yanıtı verenler ankete devam edememiştir. Bu bağlamda çalışma alanındaki ev, tekil apart, site vb. alanlarda barınan toplam 387 öğrenci ile anket gerçekleştirilmiştir.

Anket sorularına yanıt verenlerin öğrencileştirmedeki rollerini anlayabilmek için kiracı olup olmadıkları gibi sorular sorulmuştur. Ankete katılanların %75'inden fazlasının kiracı olduğu bulgusu edinildikten sonra derinlemesine görüşmelerde alana yatırım yapmış olan sermaye sahipleri ile görüşülmesi gerektiği netleşmiş ve niteliksel görüşmelerin önemli bir ağırlığı bu görüşmelere verilmiştir. Bununla birlikte HMKÜ yönetiminin yerleşke çevresinin gelişimini yönlendirmede rol oynayıp oynamadığı, yerleşkenin kurulduğu dönemlerde ve sonrasında yapılan planlama çalışmalarında nasıl bir süreç izlendiği gibi konular ve kurumlar da niteliksel görüşmelerin kapsamına dahil edilmiştir. Buna göre çalışmanın veri toplama sürecinin ikinci aşaması olan niteliksel görüşmeler kapsamında, üniversitenin kurulduğu yıldan beri üniversitede görev yapmakta olan bir öğretim üyesi ve Yapı İşleri ve Teknik Daire Başkanlığı'nda görevli bir mimar ile, son yirmi yıldır bölgede çalışan ve alandaki emlak piyasası ile el değiştirme süreçlerine hakim olan iki emlakçı ile, Şehir Plancıları Odası Hatay İl Temsilciliği'nden bir şehir plancısı ile, Hatay Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Dairesi'nde görev yapan iki şehir plancısı ile, yine son yirmi yıldır Antakya'da çalışan deneyimli bir harita mühendisi ile, dört adet site yöneticisi (yatırımcı temsilcisi olarak) ile ve bir adet de tekil apart yöneticisi ile görüşülmüştür. Niteliksel görüşmelerin hepsi yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

Çalışma alanındaki nüfus ve özellikle de öğrenci nüfusundaki değişim ile alanın yapılaşma hızındaki gelişimi görebilmek amacıyla çalışma alanı olarak belirlenen mahallelerin 2008–2020 dönemine ait hane halkı sayısı, medeni durum yaş eğitim ve cinsiyete göre nüfus ile yine aynı döneme ait verilen yapı ruhsatı sayıları TÜİK'ten talep edilmiştir. Alanın yakın geçmişte kırsal özellikte olması ve 2013 yılına kadar köy ya da belde olan yerleşim birimlerinin, 6360 sayılı yasanın yürürlüğe gir-

mesi ve 2013 yılında Hatay Büyükşehir Belediyesi'nin kurulmasının ardından mahalle haline gelmesi nedeniyle nitelikli ve yeterli veriye ulaşmakta çeşitli sıkıntılarla karşılaşmıştır. Edinilen verilerin 2013 öncesi ve sonrası içeriklerinde mahalle, köy, belde ve ilçe uyumsuzlukları bulunması nedeniyle sadece eğitim düzeyleri konusunda anlamlı karşılaştırmalar yapılabilmemiş, talep edilen diğer veri alanlarında anlamlı çıkarımlarda bulunulamamıştır. İstatistiki veri temininde yaşanan bu sıkıntılar kısmen yüz yüze görüşmelerde ve saha gözlemlerinde giderilmeye çalışılmıştır. Açıklanan bu süreç Şekil 2'de özetlenmiştir.

Yeni gelenlerin tercihlerinin arazi kullanım kararları üzerine ve dolayısıyla da bölgenin peyzajı ve kentsel dokusu üzerinde nasıl etkili olduğu önemli sorulardan biridir. Kırsal alanın yapı çevresinde yaşanan değişim öğrencileştirmenin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Anketler ve niteliksel görüşmelerden elde edilen bulgulara dayanarak alanda gerçekleşen öğrencileştirme sürecinin boyutunun ne olduğu ve bu süreçte Davidson ve Lees'in (2005) soylulaştırma için belirlediği dört ana ögenin hangilerinin gerçekleştiği konuları saha çalışması bulguları tartışmasının ana çerçevesini oluşturmaktadır. Şekil 3'te görüleceği üzere çalışma alanında kentleşme devam ederken kırsal karakter de varlığını sürdürmeye çalışmaktadır.

Çalışma Alanının Belirlenmesi; Alanın Gelişimi ve Özellikleri

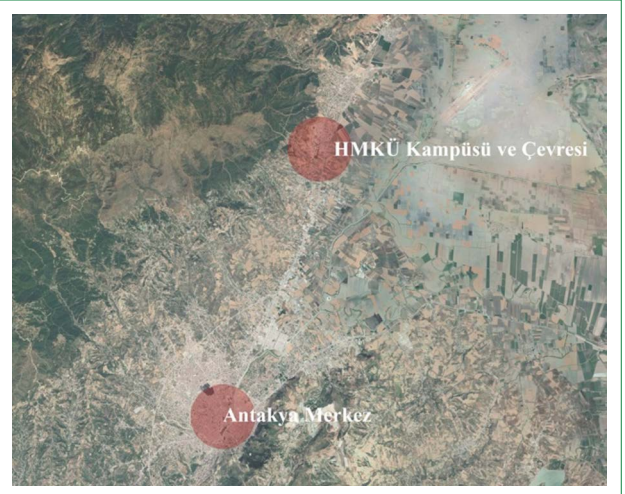
HMKÜ 1992 yılında kurulduğunda eğitim-öğretim ve idari faaliyetlerini şu an üniversitenin Mimarlık Fakültesi olarak faaliyet gösteren ve Antakya kent merkezinde bulunan binada başlatmıştır. Bina daha öncesinde Çukurova Üniversitesi'ne bağlı Antakya Eğitim Yüksekokulu olarak faaliyet göstermekte iken HMKÜ'nün kurulması ile birlikte yeni kurulan üniversitenin rektörlük binasına dönüşmüştür. Binanın bulunduğu kent merkezindeki küçük yerleşkede ayrıca yeni kurulan üniversitenin Eğitim Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu, Güzel Sanatlar Fakültesi, üniversitenin sosyal tesisleri ve lojman bi-

Şekil 3. Çalışma alanında yer alan site ve apart çevresi görüntüleri – Temmuz, 2020.

nası bulunmaktaydı. Bununla birlikte, şu an Derince Mahallesi olarak isimlendirilen bölgede (kent merkezinin kuzeyinde ve merkezden 14 km uzaklıkta) o dönemde Antakya MYO, Ziraat Fakültesi ve İktisadi İdari bilimler Fakültesi bulunmaktaydı. Kurulduğu dönemde Hatay'ın başka ilçelerinde de (İskenderun gibi) birimleri olan üniversitenin Antakya kent merkezinde başka bir birimi ise bulunmuyordu.

Yeni kurulan, gelişmeye ve büyümeye odaklı bir üniversite olarak derli-toplu bir yerleşke ortamı yaratmak üzere mekân arayışları da yine aynı dönemlerde başlamıştır. Antakya kent merkezinde bir üniversite yerleşkesi kurmaya elverişli ve yeterli büyüklükte bir alan bulunamaması nedeniyle kent merkezinin kuzeyinde ve kentin tek giriş bağlantısı olan E-5 karayolu üzerinde, o dönemin Alahan ve Zülüflühan Köyleri arasındaki verimsiz bataklık alan yeni yerleşke alanı olarak üniversiteye tahsis edilmiştir. Yerleşkenin büyük kısmı Alahan Köyü arazilerinin kamulaştırılması ile elde edilmiş olup Tayfur Sökmen Yerleşkesi resmi olarak o dönemin Alahan Köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır. Tahsis ile birlikte yerleşkede yer alacak birimlerin binalarının inşaatları da yine aynı dönemde başlamıştır. 1993 yılından beri yapılaşma faaliyetleri halen devam eden yerleşkeye birimlerin taşınmaya ve yerleşmeye başlamaları ise 2000 yılında gerçekleşmiştir. 2001 yılında kurulup 2002 yılında Antakya kent merkezinde faaliyete başlayan Tıp Fakültesi'nin ve rektörlük binasının da 2009 yılında Tayfur Sökmen Yerleşkesi'ne taşınmasına kadar geçen süreçte yerleşkede sadece Ziraat Fakültesi ve Fen-Edebiyat Fakültesi ile merkez kafeterya binası (yemekhane) bulunmaktaydı. Dolayısıyla 2009 yılına kadar üniversitenin öğrenci yoğunluğu daha çok şu anki Mimarlık Fakültesi'nin bulunduğu merkez yerleşkede ve Antakya MYO'nun bulunduğu Derince Yerleşkesindeydi. Şekil 4'te Antakya kent merkezi ile HMKÜ ana yer-

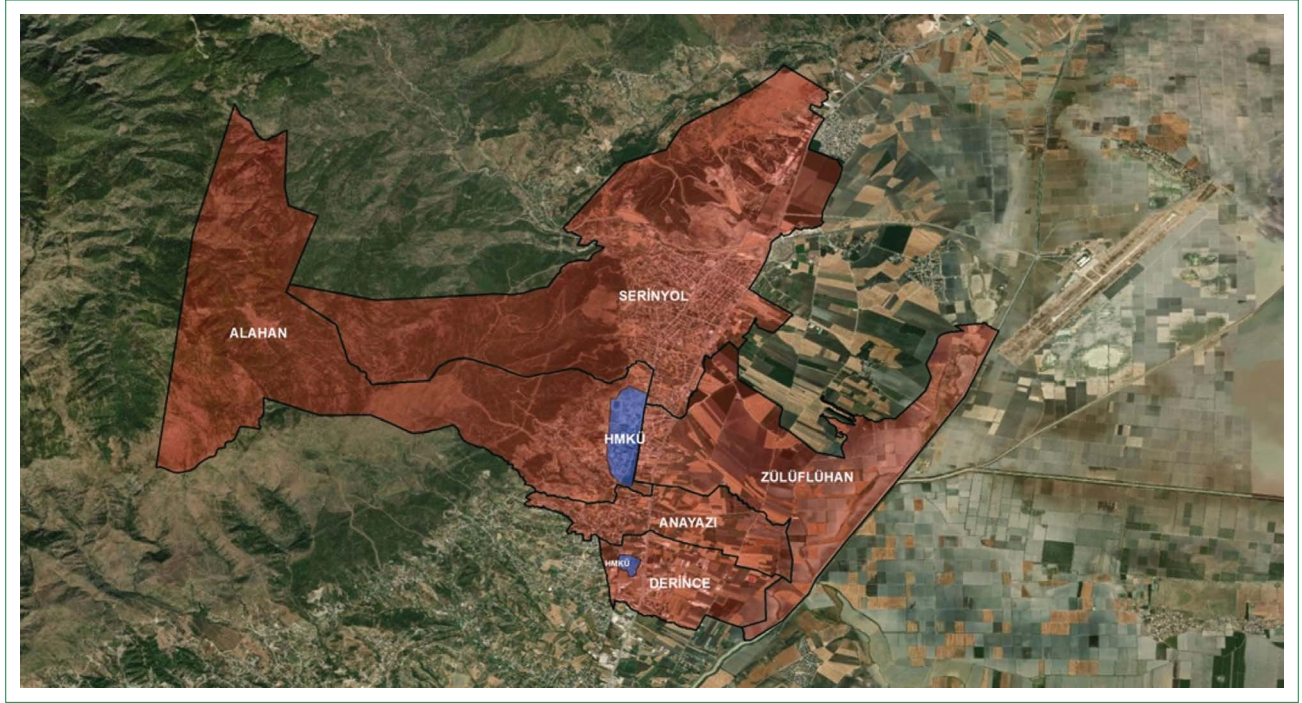

Şekil 4. Çalışma alanı ile Antakya kent merkezi ilişkisi (Kaynak: Google Earth, 2020).

leşkesi arasındaki ilişki görülürken Şekil 5'te ise çalışma alanı içerisinde yer alan yerleşimler (mahalleler) ile Tayfur Sökmen Yerleşkesi ve 3 km güneyindeki Derince Yerleşkesi'nin konumsal ilişkisi görülmektedir.² Bu yerleşimlerin idari sınırları içerisinde orman alanları ve tarım alanlarının da olduğu görselden de anlaşılmaktadır.

2009 yılından sonra Tayfur Sökmen Yerleşkesi'nde öğrenci yoğunluğunun artmaya başlaması ve 2013 yılında Hatay Büyükşehir Belediyesi'nin kurulmasının ardından başlangıçta çok fazla gündeme alınmamış bir konu hızla bölgeyi dönüştürmeye başlamıştır. Birimlerin Tayfur Sökmen Yerleşkesi'ne taşınmaya başladığı 2000 yılına kadar öğrenciler Derince yerleşkesinde bulunan kısıtlı yurt olanaklarından yararlanmaktaydı. Antakya MYO'nun bulunduğu Derince Yerleşkesi ile Tayfur Sökmen Yerleşkesi arasında 3 km'lik kısa bir mesafenin bulunması nedeniyle üniversite birimlerinin ana yerleşkeye taşınmasının ardından da öğrenciler yine bu olanakları kullanmaya devam etmişlerdir. Ancak bölgede öğrenci yoğunluğunun sürekli artması öğrencileri barınmak için çaresizlikle yeni olanaklar aramaya yöneltirken, bölgedeki arazi sahipleri ve yatırımcılar için de önemli bir fırsat sunmuştur. Özellikle 2009 yılından itibaren, 2013 öncesinde köy olan Alahan, Zülüflühan, Anayazı ve Derince mahalleleri ile 2013 öncesinde belde olan Serinyol mahallesi “yurtlaşma” yolunda hızlı bir yapılaşma sürecine girmiştir. Her ne kadar sınırları içerisinde üniversiteye ait bir birim olmasa da, Antakya MYO'nun bulunduğu Derince Yerleşkesi (Derince Mahallesi) ile Tayfur Sökmen Yerleşkesi (Alahan Mahallesi) arasındaki 3 km'lik kısa mesafe üzerinde bulunan Anayazı Mahallesi de bu hızlı yapılaşma sürecinden etkilenmiştir. Bu gerekçeler ile çalışma alanı olarak Derince, Anayazı, Alahan, Zülüflühan ve Serinyol mahalle sınırları içerisinde kalan alan belirlenmiştir. Sözü edilen mahalleler ve Tayfur Sökmen Yerleşkesinin ko-

² Görseldeki (Şekil 5) harita Hatay Büyükşehir Belediyesi'nden edinilen mahalle verileri kullanılarak ArcGIS'te Online Basemap ile yeniden üretilmiştir.

Şekil 5. Çalışma alanı içerisindeki mahallelerin birbirlerine ve yerleşkeye göre konumları.

numu ile 2009 yılına ve günümüze ait durumu Şekil 6'da görülmektedir. Rektörlük binası ve Tıp Fakültesi'nin yerleşkeye taşındığı 2009 yılından itibaren hem yerleşke içerisinde hem de yerleşke çevresinde özellikle kuzey yönlü yapılaşmanın arttığı bu karşılaştırmadan da anlaşılmaktadır.

Üniversitenin yeni yerleşkeye taşınması ile birlikte bölgenin eğitim düzeyinde artış yaşanması beklenmektedir. Bu öngörünün doğrulunu tespit edebilmek için TÜİK verilerine başvurulmuştur. Edinilen TÜİK verilerinin anlamlı bir bütün oluşturmamasının önünde 6360 Sayılı yasa ile değişen idari sınırlar bir engel teşkil etmiştir. Buna karşın Şekil 6'da görüldüğü üzere çalışma alanını kapsayan³ Alahan, Anayazı, Derince, Serinyol ve Zülflühan yerleşimlerinde eğitim seviyesi yıllar içerisinde artış göstermiştir. Şekil 7'de en son bitirilen okul bilgileri yer almaktadır ve liseden önce bitirilmiş olan okul verisi öğrencileştirme tartışmasında ilgili bulunmadığı için kapsam dışında bırakılmıştır. TÜİK'in Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) üzerinden elde ederek iletmış olduğu veriler, kişinin ikametgâhını yaşadığı yere almış olmasına dayanmaktadır. Bu durumun lisans öğrencilerinin kayda değer bir kısmı için geçerli olmadığı da akılda tutularak Şekil 7 incelendiğinde öğrencileştirmenin ana itici gücü olan lisans öğrencilerinin sayısının oldukça düzenli olarak arttığı fark edilmektedir. 2008 yılında 4325 olan lise veya dengi okul mezunu sayısı 2019 yılında 7627'ye erişmiştir. Bir diğer göze çarpan boyut ise yükseköğretim veya fakülte mezunu kategorisinin de istikrarlı olarak artış göstermesidir. Bu

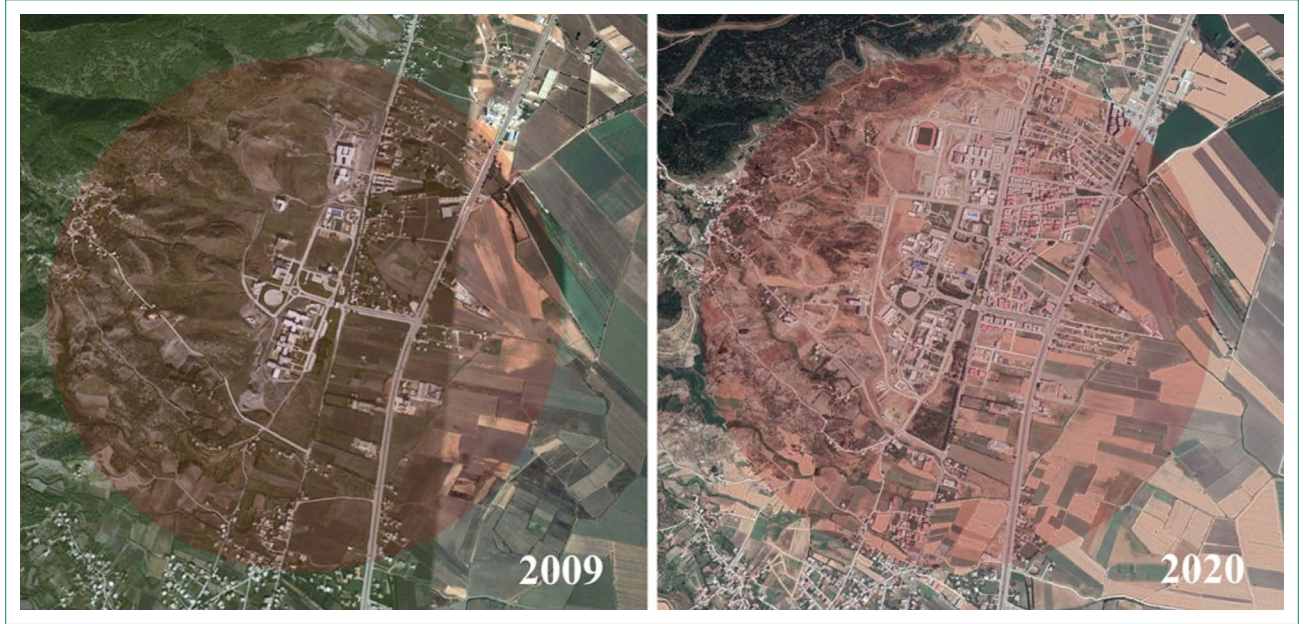
da HMKÜ'de lisansüstü eğitim gören öğrencilerin de yaşama alanı olarak bu bölgeyi tercih ettiğini gösterebilmektedir. Son olarak yüksek lisans ve doktora mezunlarında da devamlı bir nüfus artışı olduğu grafikten anlaşılmaktadır. Bu sonuç üniversite akademik personelinin de yaşamak için bu bölgeyi tercih edebildiği şeklinde yorumlanmaktadır. Derince mevkiinde yer alan üniversiteye ait personel lojmanlarının da bu artışta etkili olduğu söylenebilir.

Saha Çalışması Bulguları ve Tartışma

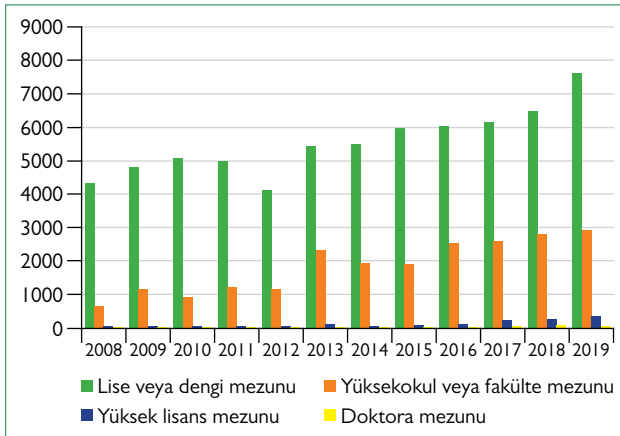
Saha çalışması kapsamında, yöntem bölümünde de değinildiği üzere bölgedeki konutlarda kalan öğrencilere bir online anket uygulanmış, sürecin tanıkları ve başlıca aktörleri ile de yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

2019–2020 eğitim öğretim yılında 1.438'i lisansüstü olmak üzere 24.511 kayıtlı öğrencisi bulunan üniversitenin Tayfur Sökmen Yerleşkesi ve Derince Yerleşkesinde (çalışma alanı içerisinde) öğrenim gören öğrenci sayısı yaklaşık 20.000'dir. Üniversite birimlerinin Tayfur Sökmen Yerleşkesine taşındığı günden bugüne bölgede pek çok devlet yurdu faaliyete girdiği gibi oldukça fazla sayıda da konut (apartman, tekil apart, site vd.) inşa edilmiştir. HMKÜ'nün resmi web sayfası üzerinden (2020) erişilen yıllara göre öğrenci sayıları bilgilerine göre bölgede T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Kredi ve Yurtlar Genel Müdürlüğü'ne bağlı hizmet veren yurtların tam kapasitesi

³ Bu noktada tüm bu yerleşimlerin hepsinin çalışma alanını içerdiği iddia edilmemektedir. Buna karşın öğrencileştirmeden etkilenen bölgenin idari sınırları bu yerleşimleri kapsadığı için TÜİK verilerinde sayılan beş yerleşimin bilgileri kullanılmıştır.

Şekil 6. Çalışma alanının 2009 ve 2020 yıllarındaki görünümü (Kaynak: GoogleEarth, 2020).

Şekil 7. Alahan, Anayazı, Derince, Serinyol ve Zülüflühan yerleşimlerindeki 2008–2019 yılları arasında eğitim seviyesinde görülen değişim (Kaynak: TÜİK, 2020).

4365'tir. Yerleşkede öğrenim gören öğrencilerin barındıkları mekânlara ilişkin net rakamlar elde edememiş olmakla birlikte, yurt kapasitesi yerleşkede öğrenim gören öğrenci sayısından çıkarıldığında yaklaşık 15.000 öğrencinin çalışma alanındaki konutlarda barındığı kabul edilebilir. Bu kapsamda uygulanan 387 ankette öğrencilere kaldıkları konutun niteliği, neden o bölgede yaşamayı tercih ettikleri, şehir merkezine gitme sıklıkları ve ne amaçla şehir merkezine gittikleri, kaldıkları bölgenin yeterlilik durumu, güvenlik endişeleri olup olmadığı, yaklaşık aylık kira bedelleri ve kira artışları ile aylık gelirlerine yönelik sorular yöneltilmiştir.

Çalışma alanı içerisinde barınıp ankete katılan öğrencilerin %82,4'ü lisans, %14,7'si yüksek lisans, %2,9'u ise doktora öğrenci-

si olup tüm bu öğrencilerin %86'sı 18–24 yaş aralığındadır. Ankete katılanların %49,4'ü erkek, %50,6'sı kadındır. Yine ankete katılanların %30'u bir site içerisinde ikamet ederken %70'i site dışındaki konutlarda yaşamaktadır. Kiralık konutların %55'inin kira bedeli 501 ile 750 TL arasında değişmektedir. Kiralık evlerin site içerisinde olup olmaması ödenen kira değerlerini etkilemektedir. Buna göre site içinde ikamet etmeyenlerin %61,7'sinin kirası 501–750 TL aralığında iken bu kira diliminde olup site içerisinde yaşayanların oranı %40 olmaktadır. Site içinde yaşayanların %39'unun kirası ise 751–1.000 TL aralığında değişmektedir. Aynı fiyat aralığında olup site içinde yaşamayanların oranı ise %24,3 olarak çıkmıştır.

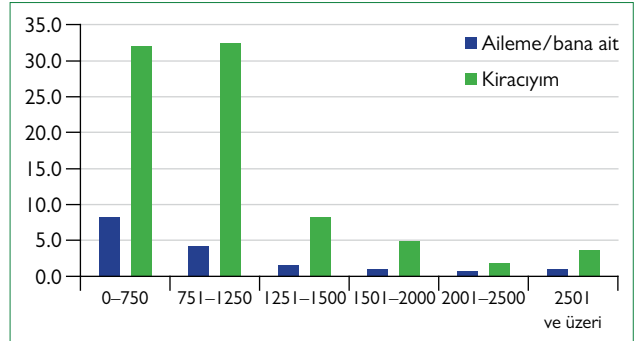
Site içerisinde yaşamayı tercih etmenin cinsiyete göre farklılığının olup olmadığı da yapılan anketlerden çıkan sonuçlardan biridir. Buna göre kadınların %34,2'si site içinde yaşamayı tercih ederken bu oran erkekler için %25,7 olmaktadır. Sitelerin güvenlik hizmetlerinin varlığı, içeri giriş ve çıkışlardaki denetim ikamet edenler için güvenlik duygusunu pekiştirmektedir (Şekil 8). Sorulan sorular arasında birden fazla seçeneğin seçilebildiği sitede yaşama nedeniniz nedir sorusuna güvenli olduğu cevabını verenlerin %74,6'sı kadındır. Her ne kadar yüz yüze görüşmelere ilişkin detaylı değerlendirmeler bu bölümün devam eden paragraflarında yer alıyor olsa da, bu noktada özellikle sitelerde sunulan hizmetlere ilişkin büyük yatırımcılardan edinilen bilgilerden bahsetmek yerinde olacaktır.

Yüz yüze görüşmeler kapsamında edinilen bilgilere göre bölgede kiralanın konutların hemen hepsi asgari düzeyde eşyaya sahip 1+1 ve 2+1 konutlardır. Antakya kent merkezinde ortalama konut büyüklüğü 120 m² iken bölgede son 20 yıldır ortalama büyüklüğü 45–55 m² arasında değişen birimler üretilmektedir. Kiralanan bu konutların kira bedeli içerisinde su, merkezi ısınma

Şekil 8. Çalışma alanında yer alan site ve apart çevresi görüntüleri – Temmuz, 2020.

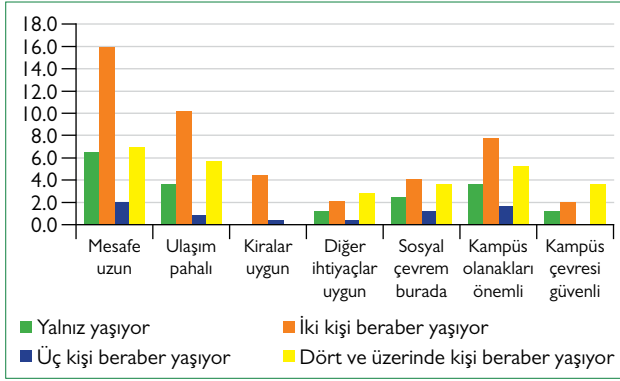
ve internet giderleri dâhildir. Kira bedelleri ise site içerisinde ya da dışında olmasından bağımsız olarak bölgede 600–1.200 TL bandında seyretmektedir. Kiralanan birimin büyüklüğü (m²) ve yerleşkeye yakınlık ile doğru orantılı olarak belirlenen kira bedellerinde ağırlık 650–850 TL aralığındadır. Ancak sitelerde, kira bedeline dahil olarak sayılan yukarıdaki hizmetlere ek olarak üst düzeyde güvenlik, okula servis ile ulaşma olanağı, çeşitli düzeylerde bakım-tamirat hizmetlerinin sunulması ve site kullanıcılarına özgü sosyal alanların (market, cafe-restoran, spor salonu, açık alanlar, eğlence mekânları vb.) bulunması söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte sitelerde 3+1 konutlar da yer almakta ve özellikle aileler büyük daireleri tercih etmektedir. Genellikle öğrenci olmayan bu kiracılar site dışı alanlarda da kalabilmektedir ancak bölgedeki diğer birimlerde (tekil apartman ve apartlar) 3+1 daire bulma olanağı neredeyse yoktur. Dolayısıyla site olanakları öğrenci olmayan kiracılar için caziptir. Tüm bu hizmetler tercih nedeni olmakla birlikte sitenin konumu (anayola ve yerleşke olanaklarına yakınlık gibi) da belirleyicidir. Çalışma alanı içerisinde barınıp ankete katılan öğrencilerin yaklaşık %84'ü kiracı iken sadece %16'lık bir kesimi ailesine ya da kendisine ait birimlerde barınmaktadır. Bununla birlikte

Şekil 9. Öğrencilerin kiracılık durumları ile aylık gelirleri arasındaki ilişki.

bu öğrencilerin aylık gelirleri ev sahibi ya da kiracı olmalarına göre çok büyük farklılıklar göstermemektedir. Ankete katılan öğrencilerin %77'sinin aylık geliri 0–1.250 TL bandında kalırken %7'sinin aylık geliri 2.000 TL ve üzeridir (Şekil 9).

Üniversite eğitimi öncesinde başka bir şehirde yaşarken üniversite eğitimi için Hatay'a gelenlerin kente geldiklerinde okula yakın bir bölgede yaşamaya çalışması anlaşılır olmakla birlikte, üniversite eğitimi öncesinde de Hatay'da, örneğin

Şekil 10. Üniversite hayatı öncesinde de Hatay'da olup üniversite hayatı başlayınca çalışma alanında yaşamaya başlayanlar.

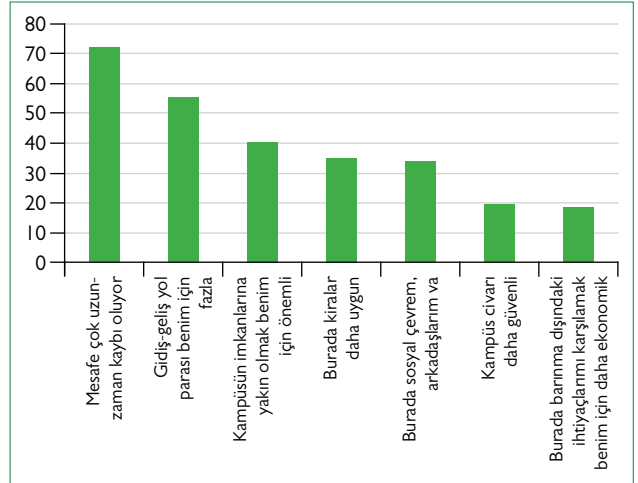
ailesi ile kent merkezinde yaşarken, üniversite hayatı başlayınca çalışma alanında yaşamaya başlayanların olması dikkat çekici olmuştur. Bu davranışı gösteren öğrencilerin gerekçeleri arasında yerleşkenin merkeze olan uzaklığının fazla olması ve ulaşımın masraflı olması ile yerleşke olanaklarından faydalanmayı önemli görmeleri başı çekmektedir. Üstelik bu öğrenciler 2 ve daha fazla kişi ile kaldıkları birimi paylaşıyor olmalarına rağmen yerleşke çevresinde yaşamayı tercih etmektedir (Şekil 10).

Ankete katılan öğrencilerin şehir merkezine gitme sıklıkları ile aylık gelirleri arasında doğrusal bir ilişki kurulamamış olup bölgede yaşayan öğrencilerin şehir merkezine gitme gerekçeleri arasında alış-veriş, sosyalleşme ve eğlence ile okul ile ilgili ihtiyaçlar öne çıkmaktadır.

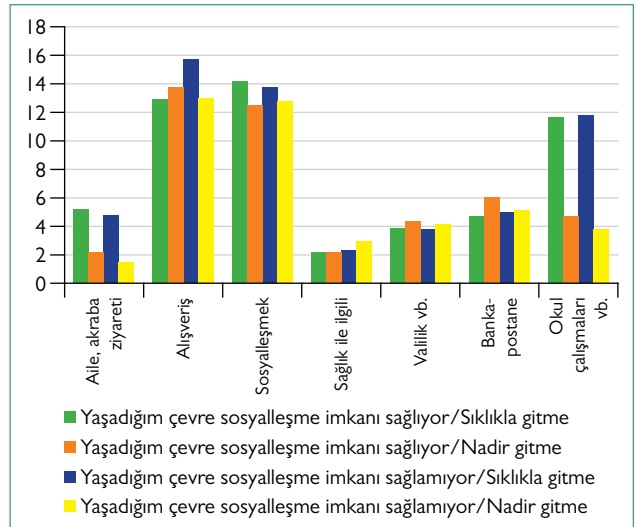
Ankete katılan kişilere neden yerleşke çevresinde yaşadıkları sorulmuş ve birden fazla seçeneğin işaretlenebileceği belirtilmiştir. Şekil 11'de bu soruya verilen cevabın dağılımı görülmektedir. Öğrencileştirme süreçlerinde ulaşım giderlerinden kısmak ve aynı anda zamandan tasarruf etmek sıklıkla karşılaşılan bir durum olarak bilinmektedir. Saha çalışması bu bilginin doğruluğu yinelemiştir. Ankete katılanların %72,1'i zaman kaybının önemli olduğunu düşünürken %55,3'ü ulaşım masraflarının yer seçim kararlarında önemli olduğunu söylemiştir.

Gerek site içinde gerekse site dışında ikamet edenlerin hemen hepsinin öğrenci olmayan komşusu bulunmaktadır. Sitede yaşayanların %91,4'ü, site dışında yaşayanların ise %87,8'i öğrenci olmayan komşusu olduğunu belirtmiştir. Bu durum yüz yüze gerçekleştirilen niteliksel görüşmelerle de örtüşmektedir.

Ankete katılan öğrencilere sorulan sorulardan bir tanesi de yaşadıkları çevrenin sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadıkları olmuştur. Bu sorularla kent merkezine yapılan ziyaretlerin gerekçelerinin birlikte sorgulandığı grafikte "yaşadığım çevre sosyalleşme ihtiyacımı karşılamıyor" diyenlerin kent merkezine gitme sıklıkları ile gerekçeleri arasındaki dağılım Şekil 12'de gös-

Şekil 11. Yerleşke çevresinde yaşama nedenleri.

Şekil 12. Öğrencilerin kent merkezine gitme sıklıkları ve nedenleri.

terilmektedir. Buna göre bu öğrenciler sıklıkla kent merkezine alış-veriş ve sosyalleşmek amacıyla gitmektedirler. Nadiren gidenler de yine aynı amaçlarla kent merkezine gitmektedir.

Anketler dışında gerçekleştirilen yüz yüze görüşmelerde ise görüşmecilere bölgenin geçmişte nasıl bir yer olduğu, imar konuları, kurumların politikaları, geçmişte ve bugün arazi sahipliği ve arazi değişim değerlerinin ne olduğu ile mülkiyet durumu, yatırım kararlarının nasıl ve ne zaman alındığı, yerleşke çevresinin temel problemleri, sunulan hizmetler, bölgedeki konut tipleri, fiyatlar, kullanıcı profili, ruhsat durumları ve kurumların birlikte hareket edebilme kabiliyetlerine yönelik sorular yöneltilmiştir. 2018 yılı itibarı ile bölgede yaklaşık 500 apart olduğu ifade edilen görüşmelerde, sektör temsilcileri ve yatırımcılar kapsamında 1.496 (~1.500) konut için apart/site yöneticisi ya da sahibine ulaşılmıştır. Bölgede şu an esnaf ile birlikte 1300'e yakın sigortalı çalışanın olduğu ve ciddi bir "apart" sektörü-

nün oluştuğundan söz edilmektedir. Bu çerçevede gerçekleşen yüz yüze görüşmelerden elde edilen bulgular arasında en çok dikkat çeken konu geçmişten bugüne, özellikle de son 15–20 yıl içerisinde gerçekleşen arazi sahipliğindeki değişim ve arazi fiyatlarındaki artış olmuştur.

Görüşmeciler, Tayfur Sökmen Yerleşkesinin kurulmasından önce 2013 yılına kadar köy olan ve kırsal özellik taşıyan bölgedeki arazilerin tarla vasfında olduğunu ifade ederek, 2000 yılından itibaren arazilerin hızla el değiştirdiğini, yapılaştığını, metrekare fiyatlarının arttığını (bugünden bakılınca yaklaşık 20–30 kat), arazilerin köyün yerel halkından olan ilk sahiplerinin artık neredeyse bölgede hiç kalmadığını ve arazileri alanların (yatırımcıların) bölge dışından olduğunu belirtmişlerdir. Bölgede faaliyet gösteren alanın önemli aktörlerinden üçü ile derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu üç sermaye grubunun bölgede 1300'ün üzerinde konutu bulunmaktadır. Yatırımcı cephesinden süreci şöyle özetlemektedirler:

“Arsamızı büyüttük, imarımızın şeklini değiştirdik ve bu binaları buraya yaptık...” (UA, erkek, 40)

“...apart yapılmaya karar verildikten sonra bu arsa alındı... burası köydü. Bu bölgenin tamamı tarlaydı, burası da tarlaydı. Sadece köy evleri vardı birkaç tane. Çok yoğun bir köy de değildi. Burası Zülüflühan diye geçiyor.” (BO, kadın, 42)

“Bu binaların yapılabilmesi için devam etmeye karar verdikçe arsa alındı ve bina yapıldı. Arsalar farklı kişilerden alındı... Mesela sahiplerden Almanya’da olanlar vardı, başka yerlerde olanlar vardı, onların vasıtasıyla bize geçti. O da mesela daha önce birisinden almış yatırım amaçlı ama öncesini biz bilmiyoruz. Biz ikinci ya da üçüncü kişiyiz.” (MÇ, erkek, 44)

Alandaki önemli aktörler (yüksek kapasiteli site işletmeciliği yapan ve aslında başka alanlarda da faaliyet gösteren şirket sahipleri) bölgede böylesi bir ihtiyacın olduğunu fark ettiklerinde bu türlü bir yatırıma girişmenin mantıklı olacağı kararını verdiklerini, ancak bu işi küçük çaplı yapmanın hem kârlı olmadığını hem de bölgenin yapısal çevre kalitesinde olumsuz etki yarattığını ifade etmektedir. Sermaye sahiplerinin kendi çıkarları doğrultusunda örgütlenebilme çabaları başka sektörlerde olduğu gibi öğrencilere konut sağlama amacı ile başlayan bu yatırımda da kendini göstermiştir. Sözü edilen aktörler özellikle üniversite yönetimin ve yerel yönetimlerin sürecin başında ciddi bir öngörüsüzlük ile yola çıktığını, yatırımcılarla işbirliği kurmaktan kaçındığını belirtirken sürece ilişkin görüşlerini “daha planlı, organize ve işbirlikçi bir süreç yönetimiyle yola çıkılsaydı bugün çok daha farklı ve nitelikli bir yapısal çevre elde edilebilirdi” şeklinde açıklamışlardır. Bu noktada, bölgede kendileri ile aynı sektör içerisinde yer alan yatırımcı ya da girişimciler ile çeşitli

zamanlarda ve çeşitli şekillerde birlikte hareket etme ve işbirliği gerçekleştirme çabaları olduğundan bahisle özellikle küçük yatırımcıları (küçük ölçekli arsa sahipleri ve müteahhitleri) bu konuda ikna edemediklerini ve bir dil birliği sağlanamadığını vurgulamışlardır. Yine aynı büyük aktörler kuruluş aşamasında çeşitli büyüklüklerde arazileri satın alıp toplulaştırarak yatırım ölçeklerini büyüttüklerini ve kendi site alanları içerisinde daha “kaliteli” bir çevre (yeterli açık alan, siteye ulaşım bağlantıları, otopark, yapılar arası mesafe ve düzen, ortak kullanım alanları... gibi) yaratmaya yönelik çaba gösterdiklerini de belirtmişlerdir. Bu bağlamda yatırımcıların görüşleri şöyledir:

“Diğer arkadaşlarla bir araya geldiğimiz toplantılarda bunu gündeme getiriyorduk. Çünkü sektörün çok ciddi sorunları var, bir araya gelip bunları konuşuyorduk. Dernekleşelim falan diyardık. Tamam, çok iyi, çok iyi ama ikinci aşama hiç gelmedi... Bunu yapabilirsek farklı kurumlarla daha ciddi daha dikkate alınır ve resmi bir şekilde görüşerek bu unsuru, bu baskı unsurunu oluşturabiliriz. Üniversite rektörümüzle yapabiliriz, belediye ile görüşebiliriz.” (BO, kadın, 42)

“Oldu, defalarca. Hep başarısızlıkla sonuçlandı, bir yere varamadık. Çünkü neden varamadık, bireysel davranmayı çok seviyorlar. Bireysel davranınca da olmuyor. Biz tekil apartlar olmasın birleşsin dediğimizde bu sefer biz onların haklarına tecavüz ediyormuşuz gibi algılıyorlar.” (UA, erkek, 40)

Yüz yüze görüşmelerde elde edilen bir diğer önemli bulgu özellikle süreç içerisinde değişim gösteren kiracı profili ile ilgilidir. Her ne kadar sektördeki tüm yatırımcılar başlangıçta “öğrenci” hedefi ve fırsatı ile yola çıkmış olsa da, zaman içerisinde öğrenci barınma mekânlarına ilişkin mevzuatta ve ruhsat konularında yaşadıkları problemler gündeme geldikçe kiracı tercihleri değişmeye başlamıştır. Öyle ki, başlangıçta “öğrenci sitesi” olarak kurulan büyük işletmeler bile son dönemde artık tabelalarından “öğrenci” kelimesini kaldırmışlardır. Ancak bu durum belirgin bir kurum politikaları olmadığı anlamına da gelmemektedir. Kiracı olmak isteyenlerin ya öğrenci olmaları ya da devlet memuru olmaları beklenmekte, bununla ilgili belgeleri kira sözleşmelerine eklemeleri istenmektedir. Bu konu görüşülen tüm işletme sahipleri tarafından bir kurum politikası olarak dile getirilmiştir. Öğrenci dışı kiracılarda ağırlık polis, doktor, hemşire ve akademik personeldedir.

Bölgede öğrenci hedefli olarak inşa edilmiş konutların, site ya da tekil apart fark etmeksizin yaşadığı bir sorun alanı ruhsat ve birimlerin plandaki lejant ifadelerinin ne olduğu konularında karşımıza çıkmıştır. Bu konular kiracı profili değişiminin nedeni olarak da dile getirilmiştir. Birimlerin plandaki ifadelerinin ne olması gerektiği (konut mu, ticaret mi, konaklama/turizm mi, yurt/egitim mi... gibi) konusundaki belirsizlik nedeniyle işletme

sahipleri bir dönem İl Kültür Turizm Müdürlüğü ile, bir başka dönem İl Milli Eğitim Müdürlüğü ile, sıklıkla da belediyeler ile muhatap olmuşlardır. Bu konudaki belirsizlik halen çözülmemiş olmakla birlikte, işletme sahipleri hâlihazırda bölgenin 1/1.000 ölçekli uygulama imar planlarının hazırlanması sürecinin devam etmesi ve hareketli gündem nedeniyle konunun bir süreliğine askıya alınmış olabileceğini belirtmişlerdir.

Yüz yüze görüşmelerde edinilen ve önemli görülen bir diğer bilgi de yine planlama süreçleri ile ilgili olmuştur. Bölgenin imar ve inşası süreçlerinde yaşananlara ilişkin planlama tarafından ve işletmeci tarafından edinilen bilgiler aşağıdaki bire bir ifadelerle özetlenebilir:

“Parsel bazında işler oluyordu evet, yoğunluk artışı, kat artışı ya da ne bileyim ayrık nizam mesela, onu blok nizama çevirip arka bahçeyi yan bahçeyi falan azaltmaya yönelik değişiklikler oluyordu yani.” (AA, erkek, 39)

“Arsamızı büyüttük, imarımızın şeklini değiştirdik ve bu binaları buraya yaptık...” (UA, erkek, 40)

Sonuç – Serinyol / Antakya Örneğinde Öğrencileştirme Süreci

Soylulaştırma gibi öğrencileştirme kavramı da ilk olarak İngiliz kentleri üzerinden yazına girmiştir. Soylulaştırma tanımının yapıldığı günden bugüne kavramın tanımı değiştiği gibi görüldüğü coğrafya da çeşitlilik göstermeye başlamıştır. Benzer bir durumun öğrencileştirme için de olduğunu bu çalışmanın saha bulguları göstermektedir. Öğrencileştirmenin görüldüğü Antakya'nın Derince, Anayazı, Alahan, Zülüflühan ve Serinyol mahallelerinde konutların öğrencilerin ihtiyaçları doğrultusunda yaşadığı bir dönüşümden bahsetmek yerine öğrencilere göre baştan yapılan konutlar söz konusudur. Çalışma alanı, kırsal özellikte küçük yerleşim birimlerinden oluşmakta iken, kısa süre içerisinde başta öğrenciler olmak üzere devlet memurlarına da barınma hizmeti veren bir alt bölge halini almıştır.

Üniversite eğitimi alabilmek için çok sayıda öğrencinin bir araya geldiği yerleşimlerde bu yoğunluğun mekânsal, sosyal ve ekonomik etkileri yaşanmaktadır. Tüm bu etkiler için de yazında öğrencileştirme kavramsallaştırması kullanılmaktadır. Öğrencilerin oluşturduğu bu yoğunluk Serinyol/Antakya örneğinde, kırsal bir bölgenin hızlı dönüşümünü getirmiş, kentin geleneksel konut tipolojisinin dışında daha küçük metrekarelere sahip konut inşaatları başlamıştır. Günümüzde de bu durum devam etmektedir. Öğrenci taleplerinin oluşturduğu başta konut olmak üzere diğer hizmet ihtiyaçlarını karşılayabilmek için sermaye sahiplerinin, yerleşke çevresindeki arsaları o dönemin köylülerinden tarla vasfındaki arazi fiyatının oldukça üzerinde ama yine de kendi projeleri

için uygun fiyattan aldıkları ve daha yüksek bir gelir grubu olarak alanı dönüştürdükleri görülmüştür. Bu sermaye sahipleri arasında tek seferde 300'den fazla konut inşa edebilecek güçte olanlar bulunmaktadır. Böylece dışarıdan gelen yüksek gelir grubu yatırım amacı ile sermayesini alanda değerlendirmeye başlamış, düşük gelir grupları alanı terk etmiş ve bu da beraberinde kırsal alanın peyzajının değişmesine neden olmuştur. Apartlar büyük oranda inşa edildikten sonra dahi öğrencileştirmenin devam etmesiyle beraber gayrimenkul fiyatları artmıştır. Sonuç olarak kırsal alanda yaşanan bu öğrencileştirme süreci alanın peyzajını, toplumsal yapısını, üretim ilişkilerini temelden değiştirmiştir. Bu özellikleri ile öğrencileştirme ile soylulaştırma arasında Davidson ve Lees'in belirttiği kıstaslarda benzerlikler kurmak mümkündür.

Yazında tartışıldığı üzere, öğrencileşen mekân üniversite yerleşkesine yakın bir yer olurken, yerleşkeye aynı yakınlıkta olan bir başka alan öğrencileştirme sürecinin dışında kalabilmektedir. Öğrenciler kendi kültürel kodlarına yakın yerlerde bir araya gelme eğilimindedirler (He, 2015). Saha çalışması bulgularından yola çıkarak, bu durumun Antakya örneğinin aksine yapılaşmış bir çevre için söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışma alanı öğrencileşmiş olmasına karşın öğrencilerin barınma dışındaki çok temel ihtiyaçlarını karşılamaktan da uzaktır. Alanda yer alan sosyal ve fiziki donatı eksiklikleri gerek uygulanan anketlerde gerekse yüz yüze görüşmelerde sıklıkla dile getirilmiştir. Ankette, yerleşke çevresinin sosyalleşme ihtiyaçlarını karşıladığını söyleyenler dahi düzenli olarak Antakya kent merkezine alış veriş, sosyalleşme, eğlence gibi gerekçelerle gitmektedir. Bu durum sürecin dinamikliğini gösterirken bir yandan da alanın öğrencileştirme seyrinin devam ettiğinin ve öğrencilere hizmet etmek üzere yeni hizmet mekânlarının açılacağına da bir göstergesidir. Alanın büyük çoğunluğunun öğrencilerden müteşekkil olması kent merkezinde öğrencileşmiş bölgelerde yaşanan gerilimlerin burada daha az görünür olmasını beraberinde getirmektedir. Şekil 7'deki grafikte görüldüğü üzere öğrencileşmenin yaşandığı ve çalışma alanı içerisinde bulunan beş yerleşim birimi için artan eğitim düzeyi oranı dikkate değerdir. Üniversitelerin kurguları gereği lisansüstü öğrenci sayıları lisans öğrenci sayılarının yanında oldukça az sayıda kalmaktadır. Bu durum HMKÜ için de geçerlidir. 2019–2020 eğitim öğretim yılında öğrenci sayısının yaklaşık %6'sı lisansüstü eğitim almaktadır. Bahse konu yerleşimlerin lise ve dengi mezunu oranı 2008'den 2019'a %76'nın üzerinde artış göstermiştir. Diğer yandan yapılan görüşmelerde apart işletmecilerinin vurguladıkları üzere artan bir memur nüfusu bölgede ikamet etmeye başlamıştır. Alanın ilk ikamet edenlerinin öğrenci, sonradan gelenlerinin memurlar olması, yazındaki öğrenciler ile “diğerleri” arasında yaşanan gerilim temasının saha çalışmasında düşük oranda çıkmasının sebeplerinden biridir.

Öğrencilerin kente kattığı ekonomik değer kırsal bir bölgenin imara açılıp hızla yapılaşmasına ve sermaye sahiplerinin toprağa yatırım yaparak sermaye birikimlerini artırmalarına sebep olarak dönüştürücü rol oynamıştır. Öğrencilerin alanda eğitim hayatları süresince kalmalarına karşın toplam öğrenci nüfusunun sürekli olarak kendini yenilemesi sebebiyle yaratıkları etki kalıcı olmaktadır. HMKÜ Tayfur Sökmen Yerleşkesi sahası, yer seçimini kırsal alanda yapan bir üniversitenin yakın çevresindeki kırsal peyzajı, sosyal yapıyı ve ekonomik yapıyı soylulaştırma olarak adlandırılabilir şekilde nasıl değiştirdiğinin iyi bir örneğidir.

KAYNAKLAR

- Allinson, J. (2006). Over-Educated, Over-Exuberant and Over Here? The Impact of Students on Cities. *Planning, Practice & Research*, 21(1), 79-94.
- Bridge, G. (2001). Estate Agents as Interpreters of Economic and Cultural Capital: The Gentrification Premium in the Sydney Housing Market. *International Journal of Urban and Regional Research*, 25(1), 87-101.
- Butler, T., Lees, L. (2006). Super-Gentrification in Barnsbury, London: Globalization and Gentrifying Global Elites at the Neighbourhood Level. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 31(4), 467-487.
- Chatterton, P. (1999). University Students and City Centres –The Formation Of Exclusive Geographies: The Case of Bristol, UK. *Geoforum*, 30(2), 117-133.
- Cloke, P., Thrift, N. (1990). Class Change and Conflict in Rural Areas: Global Processes and Their Responses. T. Marsden, L. Philip, & W. Sarah (Ed.), *Rural Restructuring*, içinde (s.165-181). Londra: David Fulton Publishers.
- Davidson, M., Lees, L. (2005). New-Build 'Gentrification' and London's Riverside Renaissance. *Environment and Planning A*, 37(7), 1165-1190.
- Glass, R. (1964). *London: Aspects of Change*. Londra: MacGibbon & Kee.
- Google Earth. (2020). <https://www.google.com/earth/> Erişim Tarihi: 03.07.2020
- Gotham, K. F. (2005). Tourism Gentrification: The Case of New Orleans' Vieux Carre (French Quarter). *Urban Studies*, 42(7), 1099-1121.
- Hamnett, C. (2000). Gentrification, Postindustrialism, and Industrial and Occupational Restructuring in Global Cities. G. Bridge & S. Watson (Ed.), *A Companion to the City*, içinde (s. 331-341). Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. (2014). *Seventeen Contradictions and The End of Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
- He, S. (2015). Consuming Urban Living in 'Villages in the City': Studentification in Guangzhou, China. *Urban Studies*, 52(15), 2849-2873.
- Hubbard, P. (2009). Geographies of Studentification and Purpose-Built Student Accommodation: Leading Separate Lives?. *Environment and Planning A*, 41(8), 1903-1923.
- Lees, L. (2003). Super-Gentrification: The Case of Brooklyn Heights, New York City. *Urban Studies*, 40(12), 2487-2509.
- Lees, L., Slater, T., Wylie, E. (2008). *Gentrification*. Londra: Routledge
- Ley, D. (1996). *The New Middle Class and The Remaking of The Central City*. Oxford: Oxford University Press.
- Munro, M., Turok, I., Livingston, M. (2009). Students in Cities: A Preliminary Analysis of Their Patterns and Effects. *Environment and Planning A*, 41(8), 1805-1825.
- Rugg, J., Rhodes, D., Jones, A. (2002). Studying a Niche Market: UK Students and the Private Rented Sector. *Housing Studies*, 17(2), 289-303.
- Sassen, S. (1991). *The Global City: New York, London and Tokyo*. New York: Princeton University Press.
- Savage, M., Warde, A. (1993). *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*. Hampshire: Macmillan International Higher Education
- Smith D.P. (2002). Patterns and Processes of 'Studentification' in Leeds. *Regional Reviews*, 11, 17-19.
- Smith, D. P. (2005). Studentification: The Gentrification Factory. R. Atkinson & G. Bridge (Ed.), *Gentrification in a Global Context* içinde (s. 72-89). Londra: Routledge.
- Smith, D. P., Phillips, D. A. (2001). Socio-Cultural Representations of Gentrified Pennine Rurality. *Journal of Rural Studies*, 17(4), 457-469.
- Smith, N. (2002). New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy. *Antipode*, 34(3), 427-450.
- Taş, B., Türkan, O. (2016). Üniversite Öğrencileri İkametgah Durumu ve Şehir İlişkileri: Çankırı Örneği. *Journal of International Social Research*, 9(47), 403-410.
- Tuncer, T., İslam, T. (2017). Yeni Bir Soylulaştırma Formu Olarak Öğrencileştirme (Studentification): Bosna-Hersek Mahallesi'nde (Konya) Değişen Mahalle İçi Dinamikler. *Planlama Dergisi*, 27(3), 303-313.
- T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Kredi ve Yurtlar Genel Müdürlüğü Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu. (2020). KYK Hatay İl Müdürlüğüne Bağlı Yurtlara Ait Bilgiler. <http://www.mku.edu.tr/files/1351-4451e580-5ac8-4e00-99e6-fb8a90377065.pdf> Erişim Tarihi 30.07.2020
- TÜİK. (2020). Adrese Dayalı Nüfus Sayımı Verileri. Türkiye İstatistik Kurumu. Ankara.
- Urry, J. (1995). *A Middle-Class Countryside*. M. Savage & B. Tim (Ed.), *Social Change and the Middle Classes* içinde (s. 205-219). Londra: UCL Press.
- Yılmaz, C. (2011). Anadolu Kentlerinin Öğrencileşmesi: Başka Bir Kentleşme Deneyimi. *Sosyoloji Dergisi* 25, 1-17.
- YÖK. (2020). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi Verileri. <https://istatistik.yok.gov.tr/> Erişim Tarihi 30.07.2020